P. VIRGILII MARONIS

OPERA

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS, SOC. JESU

AD USUM SERENISSIMI DELPHINI

EDITIO NOVA, AUCTIOR ET EMENDATIOR

Cui accessit Index accuratissimus, omnibus Numeris et Concordantiis absolutus.

JUXTA EDITIONEM TERTIAM PARISIENSEM AN. 1726.

TOMUS SECUNDUS.

NEAPOLI 1816.

Typis haeredum de Amula.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulsus Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllae Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur, jubetur victimas cædere; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad inferos Sybilla tria respondet: bellum ab Italis instare gravissimum; ramum aureum inventu perdifficilem, adeunti inferos parandum esse; denique unum ex amicis in litore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos, mortuum Misenum reperit: hujus exstruendo rogo dum exciditur silva; columbae, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum inferorum numina veneratus, ad inferos Sibyllâ duce descendit. Videt illic I. In vestibulo, monstra varia. II. In ripa fluviorum inferorum, umbras defunctorum aditum petentes; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem secum de aditu rixantem aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objectâ offâ. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant: 1. Infantes: 2. Injustâ morte damnati: 3. Propriâ manu perempti: 4. Amantes, in quibus Dido: 5. Bellatores: inter quos Deiphobus, aliique Trojani et Græci duces. VI. Ad sinistram, eminus carcerem videt impiorum pœnis destinatum: quem locum adire cum non possit; à Sybylla varia variorum supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, etc. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos: ubi multos heroas nactus, à Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum natura juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur; et è Cumano litore, ad Cajetanum navigat.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboïcis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci

INTERPRETATIO.

Sic loquitur plorans, et permittit navibus cursum liberum, *et demum appellitur litori Euboïco Cumarum.* Nautae *vertunt proras* ad *mare: deinde*

NOTAE.

1. *Sic fatur, etc.*) Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur: *O nimium cœlo, etc.*

Habenas.) Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, Æn. 5. 662. *Furit immissis Vulcanus habenis.* Et ad crescentes arborum ramos, Georg. 2. 364. *Palmes laxis per purum immissus habenis.*

2. *Euboïcis Cumarum, etc.*) *Eubœa*, maxima est Graciæ insula, odie *Negroponte*: ad septentrionem et Orientem, Locris, Bœotiæ et Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco urbs est *Chalcis*, quæ continenti Graciæ ponte juncta est. *Æolia*, vel *Æolis*, regio est Asiæ minoris, ad Ægaeum mare, et Ioniæ septentrionem: in ea urbs

Anchora fundabat naves, et litora curvae
Praetexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae,
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit silvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviae lucos, atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,

anchora sistit naves uncis tenacibus, et curvatæ puppes tegunt extremum *litus: prompta turba juvenum exsilit in terram Italicam: pars quaerit scintillas ignis latentes in venis lapidis: pars colligit ligna* arborum, quae sunt *opacae domus ferarum; et ostendit repertos fluvios. Sed pius Æneas vadit* ad *templum altum, cui Apollo præest, et ad vastam penitus cavernam* et *horrendum penetrale Sibyllae: cui deus Delius inspirat magnam animam et intelligentiam, declaratque* res *futuras. Jam intrant silvas et auratum templum Dianae. Dædalus, sicut fama perhibet, fugiens regnum Minoïs,*

NOTAE.

fuit *Cumæ*, nunc *Foja nova*. Hippocles Cumanus ex Æolia, et Megasthenes Chalcidensis ex Eubœa; coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *golfo di Napoli*. Græcis urbs dicta Κυμη, Latinis *Cumae*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Vellejus l. 1. 4. Unde hæc à Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4. *Anchora fundabat, etc.*) Quia navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris *fundo*, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini; deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico litore, Æn. 1. 534.

6. *Semina flammæ.*) Scintillas. Sic Lucretius l. 1. 900. *Verum semina sunt ardoris multa.* Sic Homerus, Odyss. 5. 490. Σπερμα πυρος, *semen ignis.* Ipse Lucretius, quasi esset aliquid plantis et igni commune, dixit l. 1. 898. *Donec flammai fulserunt flore coorto.*

9. *Arces quibus altus Apollo, etc.*) Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam juxta monitum Heleni, Æn. 3. 441. præceptumque patris, Æn. 5. 371. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars et veluti arx fuit. III. Exstructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, et velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllae non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini Martyris, qui annis post Virgilium centum circiter et septuaginta florebat sub Antonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. 1. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum; cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul et Dianæ dicatum fuit, siquidem Sibylla vocatur *Phœbi Triviæque sacerdos*. VI. Templo juncta de more silva fuit, sive *lucus*; aut utrique numini, aut uni *Dianæ* silvarum præsidi sacer. *De Sibylla*, infra v. 36. De *Apolline* et *Phœbo*, eodem numine, Ecl. 3. 62. 104. *De Trivia*, *Diana*, sic à triviis ubi colebatur dicta, Æn. 4. 511. *De Delio vate*, Apolline vatum deo, Ecl. 3. 67. Æn. 3. 77.

11. *Mentem animumque.*) Non est hæc synonima, sed rerum diversarum expressio familiaris poëtis, Lucretio l. 4 39. *Mens animi vigilat.* Catullo, Epigr. ad Ortalum v. 4. *Mens animi tantis fluctuat ipsa malis.* Horatio item, etc. Ita distinguuntur à Lactantio, l. 7. *Non idem est mens et animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium mens, non animus sopitur: et in furiosis mens exstinguitur, animus manet.* Itaque mens, ipsa est animi intelligentia et consilium: ex Lucretio, l. 3. 616. *Animi numquam mens consiliumque.*

14. *Daedalus, etc.*) Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ, multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suae filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minoïs labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginae operam ad promovendum ejus cum tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio, inde sibi, filioque è plumis et cera compactis alis evolavit

Praepetibus pennis ausus se credere coelo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicamque levis tandem superadstitit arcem.
Redditus his primùm terris, tibi, Phoebe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgeo: tum pendere poenas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnossia tellus.
Hîc crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mistumque genus, prolesque biformis

ausus committere se aëri cum *pennis velocibus*, *evasit ad frigidum septentrionem per viam insolitam*; *et volans stetit deniq; super arce Cumana*. *Appulsus primùm his terris, sacravit tibi remos alarum, ô Apollo, et fundavit vastum templum*. *In portis* erat sculpta *mors Androgei*: *deinde in pœnam dare Athenienses jussi singulis annis septem corpora filiorum*, res *miseral adest urna* unde *sortes eductæ* erant. *Cretica insula eminens mari respondet è regione*. *Hic adest amor insanus Pasiphaës* erga *taurum*, *et Pasiphaë supposita* per *fraudem*, *et Minotaurus soboles ejus biformis mixto genere*,

NOTAE.

in Siciliam: ubi multa reliquit artis suæ monimenta juxta Pausaniam et Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis et Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ; ubi templum Phæbo condidit; opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icari ejus filii; qui imprudentius per aërem evagatus, alioqui inito cursu, in eam Ægei maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam; nomenque, et insulæ Sami vicinæ, et huic maris plagæ, reliquit suum.

Minoïa regna.) *Cretam*, sive *Candiam*, de qua Æn. 3. 105. ubi regnavit *Minos*, Jovis et Europæ filius, qui ex *Pasiphaë* Solis filia, genuit *Ariadnem*, *Phaedram* et *Androgeum*. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: eum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatos, ut apud inferos judex animarum à Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen iidem, quod ab eo malè mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16. *Enavit ad Arctos.*) In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretae insulae sitae sunt. Pace tamen dixerim Virgilii; Italia Siciliaque multo ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit.*) Evolavit: magna enim inter navigationem et volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*: ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æn. 1. 228. *De Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, Georg. 1. 138. De *Chalcidica*, sive Cumaea arce, supra, v. 2.

20. *Letum Androgeo, etc.*) *Androgeus*, Minoïs et Pasiphaës filius, in publicis Graeciae ludis saepenumero victor, ab Atheniensibus et Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses à Minoë bello petiti et subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, et Minotauro devorandos; Virgilius pueros tantum numerat. *Androgeo*, genitivus est Atticus quartae inflexionis, τυ Ανδρογεω.

21. *Cecropidae.*) Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primùmque vocavit *Cecropiam*, quae deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim haec oppida unam in urbem coëgit, murisque cinxit. *De sortibus* ex urna educendis, Æn. 5. 491. De *Gnoso*, urbe Cretae insulae, Æn. 3. 104.

24. *Amor tauri, etc.*) *Pasiphaë*, Solis filia, de qua Ecl. 6. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte *Daedali* inclusa vaccae ligneae fuisse, qua arte clam *furtimque* suscepit de tauro monstrum *biforme*, semibovem et semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic juxta aliquos unus aliquis fuit ex aulicis principibus: qui stupri consuetudinem cum regina, *Daedalo* administro, habuerat.

25. *Proles biformis.*) Ortus puer ex illa consuetudine, qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum, unde et nomen ex utroque mixtum tulit. *De Venere*, amoris ac libidinis dea, Æneid. 1. 260.

Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae.
Hic labor ille domûs et inextricabilis error.
Magnum reginae sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro;
Bis patriae cecidêre manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis: ni jam praemissus Achates
Afforet; atque unà Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deïphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentes.

monimentum flagitiosæ libidinis. Hic adest *illa difficultas et error inexplicabilis labyrinthi. Nam Dædalus miserans magnum amorem filiæ regis, ipse explicuit* Theseo *fraudes et circuitus parietum, dirigens filo passus* ejus *incertos. Tu etiam, ô Icare, haberes magnum locum in tanta sculptura, si dolor permisisset. Bis conatus erat exprimere in auro calamitatem illam: bis manus paternæ defecerunt. At verò* Trojani *ulterius perlustrassent oculis omnia, nisi Achates ante præmissus* ab Ænea ad Sibyllam, *rediisset; et cum eo Deïphobe* filia *Glauci, sacerdos Apollinis ac Dianæ, quæ dicit hæc regi: Hoc tempus non petit sibi hæc spectacula: nunc potius erit immolare septem juvencos de armento* adhuc *indomito, et totidem oves electas juxta ritum,*

N O T A E.

27. *Labor ille domûs, etc.*) *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, *Daedali* opus, ad Ægyptiaci exemplum exstructus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula centum et quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium: opus et sepulcrum Porsenae Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, et multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium, l. 36. 13.

28. *Reginae sed enim, etc.*) *Theseus*, Ægæi Atheniensium regis filius, firmatus oraculis à patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minoïs et Pasiphaës filia, ejus opera à *Dædalo* glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, et inter eundum evoluto cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi à Baccho suscepta est, et corona donata, quam deinde inter sidera dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est, regis filia: ut Polyxena apud Euripidem *ανασσα*. De morte *Icari*, supra v. 15.

32. *Sineret dolor.*) Supprimitur *si* particula; mutaturque tempus pro *si sivisset dolor.*

33. *Protinus omnia.*) *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondaeus fiat. Sic Æn. 5. 352. *Unguibus aureis. De Achate*, fidissimo Æneæ comite, passim dictum. *De Phoebi Triviaeque sacerdote*, v. 9.

36. *Deiphobe Glauci, etc.*) De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllae* nomine nuncupatæ fuerunt, feminae generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris *Dei*que afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, à *σιος* Æolica voce, pro *Θεος*, *Deus*; et *βουλη* *consilium*: ita ut *Sybilla* sit *divini consilii particeps.* III. Vitæ diurnitate et virginitatis laude vulgò commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam 1. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non veri *Dei* beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. 1. videtur existimare divinationem iis à vero *Deo* in præmium virginitatis datam esse. V. Multa de Christo prædixerunt, Cumana imprimis et Erythræa: neque tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omnino dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum, l. 13. cap. 2. *Sibylla porro, vel Sibyllæ, et si qui alii vates vel philosophi gentium de Filio Dei vera praedixisse perhibentur: valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam: non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam: cum illum Deum nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congentiles populos idola et daemonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.* VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas

Talibus affata Æneam, nec sacra morantur
Jussa viri, Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
Ventum erat ad limen, cum virgo: Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, deus. Cui talia fanti
Ante fores, subitò non vultus, non color unus
Non comptae mansêre comae: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitae magna ora domus. Et talia fata

Sacerdos allocuta Æneam his verbis, *invitat Trojanos in altum templum: et famuli non tardant* exsequi *mandata* de sacrificio. *Latus ingens rupis Cumanæ excavatum* est *in* formam *antri*: *quo centum lati aditus et centum portæ ducunt: unde erumpunt totidem voces*, quæ sunt *responsa Sibyllæ. Perventum erat ad* os antri, *cum virgo dixit: Tempus est petendi oracula. Deus, deus adest. Cui dicenti talia ante os ii, repentè non remansit facies* eadem, *non idem color, non capilli ordnati*: *sed pectus anhelans, et cor efferatum intumescit rabie*: *cœpitque apparere major, nec loquens* modo *humano*: *ex quo correpta est spiritu dei jam præsente*: *dixitque*: *Tardus es ad emittenda vota et preces, ô Ænea Trojane! tardus es*: *nam magna ostia antri terrifici non aperientur prius*, quàm preces emiseris: *et hæc locuta*

NOTAE.

fuisse: factum tamen, ut in præmium virginitatis aliqua etiam vera declarari per eas voluerit *Deus* ad revincendam ethnicorum pervicaciam. VII. Plures pauciores ve à diversis auctoribus numerantur; decem à Varrone, quem vulgò sequuntur omnes. *Delphica*, *Erythraea*, *Cumaa*, *Samia*, *Cumana*, *Hellespontiaca*, *Libyca*, *Persica*, *Phrygia*, *Tiburtina*. Harum una Tarquinio Prisco, Romanorum regi tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum: despecta à rege, tertiam librorum partem abjecit in ignem: tum reversa, idem iterum pretium poposcit: iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit, pro reliqua tantundem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, et persolvit pretium, et libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, et in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arca lapidea deposuit: constitutis viris, qui quoties exigerent dubia reipublicae tempora, libros eos consulerent. Hi primùm viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllae dictatoris temporibus. Haec Tarquinii Sybilla, aliis *Cumaea*, aliis *Erythraea*, dicitur, vulgò tamen *Cumana*: nomine *Amalthea*, vel *Demophile*. VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllae dictaturam: quare legati ex senatus consulto missi sunt in plerasque Graeciae et Italiae civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus: qui deinceps magna cura servati, tandemque à Stilicone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibyllinorum oraculorum octo, qui graecis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique haec Virgiliana Sibylla, *Cumaea* esse putatur, sive *Cimmeria*, quae in Italia paulo post excidium Trojae vaticinata est. Hanc Justinus in paraenetica oratione ait fuisse ortam Babylone, et Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam: Virgilius *Deïphoben*, et Glauci cujusdam filiam nuncupat; atque ita graecae putat esse originis.

38. *Grege de intacto, etc.*) *Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant, Georg. 4. 551. *Intacta totidem cervice juvencas.* Deinde numero septem: quia Apollini immolandi erant, uni è Diis superis; quibus impar numerus placet: Æn. 5. 96. *De bidentibus* ovibus, Æn. 4. 57.

41. *Alta in templa, etc.*) De sinu templi, et rupis, deque multis ejus ostiis et recessibus, de quibus, supra v. 9. De *Euboica*, id est, *Cumana* urbe, v. 2.

50. *Afflata est, etc.*) Non tantum tacta vicini numinis spiritu, sed plena et correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. 6. 703. Tibiam dixit *afflatam* quae vento plena est, et quasi inflata: *Inventam Satyrus primùm miratur, et usum Nescit, et afflatam sensit habere sonum.* Igitur *propiore numine* non est viciniore; sed in intima pectoris parte jam *praesente*; maximè cum dicatur, v. 78. *Magnum si pectore possit excussisse deum.*

53. *Attonitæ magna ora domus.*) Ostia illa

Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; fuditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, graves Trojae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidae: magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylûm gentes, praetentaque syrtibus arva:
Jam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameae jam fas est parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, ô sanctissima vates,
Praescia venturi: da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque deos, agitataque numina Trojae.
Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris,
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meae genti ponam; lectosque sacrabo

siluit. Tremor frigidus subiit in ossa dura Trojanorum, et rex eorum misit preces ex intimo corde: O Phœbe qui semper *misertus es acerborum casuum Trojæ: qui direxisti sagittam Trojanam et manum Paridis in corpus Achillis: te auctore ingressus sum tot maria cingentia magnas terras, et nationes Massylorum longè remotas, et litora vicina syrtibus. Nunc denique attingimus litora Italiæ recedentis. Hactenus calamitas Trojanorum nos persecuta fuerit. Nunc æquum est vos etiam ignoscere Trojanæ genti, ô dii, et deæ omnes, quibus adversabatur Troja et magna gloria Troadis. Et tu, ô sanctissima Sibylla, prævidens futurum, permitte Trojanos, et deos vagos et numina Trojæ jactata, sedere in Latio: non peto regna non debita meis fatis. Tunc statuam Phœbo et Dianæ templa è marmore solido, et dies festos de nomine Phœbi* dictos. *Magnum etiam sacrarium exspectat te in regnis nostris. Ego enim illic recondam tua oracula, et secreta fata declarata meae genti; et dedicabo tibi viros electos,*

NOTAE.

centum, id est, plurima, de quibus v. 44. Domus vocatur *attonita:* vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*, non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere, nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

56. *Phœbe, etc.)* Trojanis favit: unde Ovidius Trist. l. 1. 2. 5. *Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo. De Phœbo*, Ecl. 3. 62. *De Paride*, Æn. 1. 31. De *Achille*, à Paride in templo Apollinis occiso, Æn. 3. 321. *De Æaco*, Achillis avo, Æn. 1. 103. *Direxti*, pro *direxisti:* ut Æn. 1. 203. *Accestis scopulos*, pro *accessistis.*

59. *Duce te.)* Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consulueras: maximè in insula Delo, *Æn.* 3. 84. Et ad Leucadem atque Actium, ibid. 274. Tum in Epiro apud Helenum, ibid. 359. *De Massylis*, Afris, Æn. 4. 480. *De Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æn. 1. 115.

[illegible]5. *Parcere genti, dique deæque, etc.)* Numina Trojæ infesta; *Juno*, Æn. 1. 33. *Neptunus*, Æn. 2. 610. *Pallas*, Æn. 2. 162. *De Dardania* gente et *Teucris*, Æn. 1. 239. *De Pergamo*, Æn. 1. 470. *De* Ilio et *Troja*, Æn. 1. 5. *De Latio*, Æn. 1. 10. *De numinibus Trojæ*, Æn. 2. 717. *De Trivia*, Diana, Æn. 4. 511.

69. *De marmore templa, etc.)* Alludit ad pleraque, quæ à Romanis Æneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla. Deinde* ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissimè exstructum.

71. *Te quoque, etc.)* Non significat templa Sibyllæ esse exstruenda; sed locum dumtaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus et sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur, sub eorum virorum cura, de quibus diximus, v. 35. *De sortibus* pro *oraculis*, Æn. 4. 346.

74. *Foliis ne carmina manda.)* Hoc Sibyllæ illi peculiare ajunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; itatq. Varronem Hortensius. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum

Alma viros: foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis;
Ipsa canas, oro. Finem dedit ore loquendi.
At Phoebi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuère ingentia centum
Sponte suâ, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terrâ graviora manent. In regna Lavini
Dardanidæ venient, mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simoïs tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint: alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse deâ: Nec Teucris addita Juno
Usquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis,
Quas gentes Italûm, aut quas non oraveris urbes?
Causa mali tanti conjux iterum hospita Teucris;

ô alma: tantummodò noli inscribere carmina frondibus, ne confusa evolent in ludibrium rapidorum ventorum; precor te, loquere tu ipsa. Sic *fecit finem loquendi voce. At Sibylla ingens, nondum patiens Phœbi, furit in caverna;* tentans *an possit expellere è pectore magnum deum; illa tanto magis exagitat os rabidum, subigens pectus efferatum, et opprimendo accommodat* ad oracula proferenda. *Et jam centum magnae portae antri apertae sunt motu proprio, et emittunt in aërem* hæc *responsa Sibyllae: O qui evasisti magna pericula maris! sed majora exspectant te in terra. Trojani pervenient ad regnum Lavinium, ejice hanc sollicitudinem è corde: sed cupient quoque non eò pervenisse. Video bella, horrida bella, et Tybrim spumantem multo sanguine. Non deerunt tibi Simoïs, nec Xanthus, nec exercitus Graeci: alter Achilles jam paratus est in Latio, ipse etiam filius deae: et Juno infesta Trojanis non aberit ullo loco. Quem tu, quas nationes Italorum, et quas urbes non implorabis supplex in rebus extremis? Causa tantarum calamitatum* erit *rursus Trojanis conjux hospitio excipiens eos,*

NOTAE.

nondum scribebatur in cortice aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantum arboreis.

76. *Finem dedit ore loquendi.*). Consultò dictum id volunt interpretes: quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

77. *Nondum patiens.*) Vel *nondum*, hic significat *non*, ut censet Cujacius: hoc sensu: *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere.* Vel potius significat, Sibyllam nondum esse *omnino docilem* subditamque Phœbo, ut ex ipsius arbitrio oracula eloquatur; sed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78. *Bacchatur.*) Furit more Baccharum, de quibus Æn. 4. 301. *Si possit:* locutio sic explenda, *tentans an possit.* Ut Æn. 2. 756. *Pedem si forte tulisset:* id est, *explorans an pedem retulisset.*

84. *In regna Lavini.*) Regna *Lavinia*: regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium*: sic Æn. 1. 251. *urbem Patavi*, ubi est urbs *Patavium.* An verò jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen esset, diximus Æn. 1. 6. Quidam legunt non malè; *regna Latini*, regio ad quem Æneas perveniet, Æn. 7. 45. *De Tybri*, Æn. 8. 330.

88. *Non Simoïs, etc.*) Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, personarum, caussarumque similitudine. Confert enim *Xanthum et Simoënta* de quibus Æn. 1. 104. 377. cum *Tybri et Numico*, de quibus Æn. 8. 330. Æn. 7. 150. *Achillem* cum *Turno*, de quo Æn. 7. 56. *Helenam* cum *Lavinia*, de qua Æn. 7. 72. De *Latio*, Æn. 7. 54. *De Doricis castris*, id est, Græcis, Æ. 2. 27.

90. *Natus et ipse deâ.*) Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl. 4. 32. sic TurnusVeniliam nympham, Æn. 7. 56.

Teucris addita Juno.) *Infesta*: et quasi lateri semper *affixa.* Nam *addere*, etsi aliquando bonam in partem sumitur, ut Æn. 8. 301. *Decus addite divis*: sæpe tamen in malam, et propriè de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. Act. 3. sc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc è Lucilio; *Si mihi non prætor siet additus, atque agitet me.*

93. *Conjux iterum hospita.*) Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hospitio Sparta ex-

Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; sed contra audentior ito,
Quàm tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minimè reris, Graia pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit:
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primùm cessit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros: non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit:
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro: quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris, et ora
Contingat: doceas iter, et sacra ostia pandas...
Illum ego per flammas, et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,

et rursus peregrinæ nuptiæ. Tu noli frangi calamitatibus: sed contra resiste audacior, quam tua fortuna te permittet esse. Prima salutis via aperietur tibi ab urbe Græca, quod non putas. Talibus verbis Cumæa Sibylla canit è recessu terrificas ambages, et reboat è caverna, obtegens vera obscuris: sic Apollo regit habenas, et agitat stimulos sub ejus corde. Statim atque furor excessit, et os efferatum siluit: heros Æneas cæpit loqui: O virgo, nulla species laborum occurrit mihi nova et improvisa: præsensi et mecum prius mente confeci cuncta. Unum precor, quandoquidem fertur hic esse porta regis inferni, et obscura palus Acheronte exundante; liceat mihi ire in conspectum et vultum dilecti patris: monstra iter, et aperi sacras portas. Ego his humeris servavi illum inter flammas et mille spicula sequentia, et extraxi è mediis hostibus: Ille secutus est meum iter et omnia maria mecum:

NOTAE.

cepit, ab eodem rapta. Trojano bello causam dedit: sic Lavinia, filia Latini, qui Æneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Ænea expetita, belli iterum auctor erit.

97. *Graia ab urbe.*) *Pallantèo*, urbe Evandri Arcadis: de quo Æn. 8. 51.

98. *Adyto.*) Loco antri intimo, Æn. 2. 297.

99. *Ambages.*) Circuitus *ambiguos*: ab antiquo *ambi*, *circum*; et *ago*.

100. *Fræna . . . stimulos, etc.*) Metaphoræ ductæ ab equis et bobus: quorum illi reguntur frænis atque habenis, hinc inde tractis et *concussis*; hi fustibus impelluntur punguntorque præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

105. *Omnia præcepi.*) Monitis Heleni, Æ. 3. 441. Monitis Anchisæ, Æ. 5. 730.

106. *Hic inferni janua regis.*) De hoc aditu inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum dicemus v. 237. De *Acheronte*, æstuante et stagnante, v. 323.

111. *Eripui his humeris.*) E Trojano incendio, Græcorumque potestate, Æn. 2. 721.

115. *Ut te supplex peterem mandata dabat.*) Cum Æneæ noctu apparuit, Æ. 2. 731.

117. *Alma.*) Ab *alendo* propriè dicitur: unde *alma Ceres*; et *alma parens*. Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine*.

118. *Lucis Hecate præfecit Avernis.*) *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique silvis cinctus erat, v. 237. *Hecate*, Proserpina, Æn. 4. 510. 511.

119. *Si potuit, etc.*) Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem dumtaxat videam? *Pollux* et *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt; quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet: *Hercules*, ut Cerberum; quidni ego ut piè agam?

Manes arcessere, etc.) *Arcessere* est *advocare*: pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere* esse *repellere*, *accersere* verò *advocare*, sed unum idemque significat: et *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *manibus*, infra v. 724. *De descensu Orphei ad inferos* ad liberandam conjugem Eurydicen, Georg. 4. 454.

120. *Threïcia . . . fidibus.*) *Threïcia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, Æn. 3. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quadam veluti fide concordent, ut vult Festus;

Atque omnes pelagique minas coelique ferebat,
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere: potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threïcia fretus citharâ fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alternâ morte redemit,
Itque reditque viam toties: quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? mî genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divûm,
Tros Anchisiade: facilis descensus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,

atque tolerabat omnes minas, et cœli et maris, quamquam *infirmus, supra robur et conditionem senectutis. Præterea, ut convenirem te supplex, et venirem tuam domum, ipse rogans me*, simul *dabat jussa. O alma, precor, miserere filii et patris: nam potes cuncta: nec frustra Hecate præposuit te silvis infernis. Si Orpheus potuit evocare umbram uxoris, adjutus citharâ Thraciâ et chordis sonantibus: si Pollux eripuit fratrem alternâ morte, et toties it reditque per illam eamdem viam: cur proferam Theseum; cur magnum Herculem? mihi etiam origo est à supremo Jove. Talibus verbis precabatur, et tangebat altaria: Tunc Sibylla cœpit ita loqui: O create sanguine deorum, Trojane fili Anchisæ: facilis est descensus ad inferos: porta nigri Plutonis aperta est diu noctuque: Sed referre pedem et redire ad aërem sublimem, hæc est difficultas, hic labor. Pauci deorum filii, quos justus Jupiter dilexit, vel quos generosa virtus extulit ad cælum,*

NOTAE.

sed omnino, à *χορδὲς*, quæ Hesychio *cordæ* sunt.

121. *Pollux, etc.*) *De Pollucis* et *Castoris* genere diximus, Æn. 1. 654. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem, patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, et *Castores* et *Tyndaridæ*! et *Διόσκουροι Dioscuri*, id est, *Jovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitia conjunctissimi: Helenam sororem à Theseo raptam recepe- runt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur, votaque diis fierent, ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux à Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est, ut alternis diebus, alter in coelo, alter apud inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui et ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ*: ajunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere: quod omnino falsum est. Id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se, ut in ipso, quod ajunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primùm oritur, altera infra horizontem adhuc lateat; cum altera primùm occidit, altera supra horizontem adhuc appareat. Sunt et ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti; qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. Hi et olim et etiamnum, si duo appareant, salutares nautis habentur: si unus tantum apparet, funestus existimatur: Hispani nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi*, aut *sancti Telmi*: Itali: *sancti Petri*, et *sancti Nicolai*.

122. *Thesea.*) Accusativus graecus. De eo infra v. 618. De *Alcide*, Herculis nomine, Æn. 5. 414. *De* ejus factis et descensu ad inferos, Æn. 8. 288.

123. *Et mî genus ab Jove:*) Tam maternum genus à Venere Jovis filia, Æn. 1. 260. quam paternum, à *Dardano*, Jovis filio, Æn. 3. 167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, et Theseo: qui materno genere mortales erant: Pollux Ledae, Hercules Alcmenae, Theseus Æthræ filius: *De tenendis aris* inter supplicandum, Æn. 4. 219. *De Averno*, infra, v. 237. *De Dite*; Plutone, Georg. 4. 467.

Dis geniti, potuêre. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare latus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore foetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo altè vestiga oculis, et ritè repertum
Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.

id *potuerunt. Silvæ occupant omnia intervalla, et Cocytus fluens nigris flexibus circumcingit. Si tamen tantus amor et tantum desiderium inest animo prœternavigandi bis fluvios Stygios, et videndi bis nigrum Tartarum, et* si *placet suscipere vanum laborem: audi quæ prius perficienda sunt. Ramus aureus et frondibus et cortice flexilili qui dicitur dicatus Proserpinæ infernæ, latet in umbrosa arbore: hunc omnis silva occultat; et umbræ obscurarum vallium abscondunt. Sed non conceditur intrare* loca *segreta terræ, prius quam aliquis evulserit ex arbore aureum ramum. Jussit pulchra Proserpina ferri ad se suum illud donum: Uno decerpto alter non deest* etiam *aureus, et ramulus pullulat simili metallo. Igitur quære* illum *erectis oculis, et inventum evelle manu juxta ritum: nam ipse sponte et facile cedet* tibi evellenti, *si fata vocant te* ad inferos; *alioqui non poteris* illum *superare ullo robore, nec amputare duro ferro. Præterea cadaver amici exanime jacet tibi, heu* ignoras id! *et funestat morte totam classem: dum requiris responsa, et suspensus* hæres *ad januam meam. Prius depone hunc* in *propria sede, et include tumulo.* Deinde *duc* ad aram *victimas nigras: hæ primæ sint expiationes. Ita denique videbis silvas Stygias, regionem inaccessam viventibus.* Sic *locuta est, tum clauso ore tacuit.*

NOTAE.

131. *Tenent media omnia silvae.*) Non media inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, et Elysii piorum campi: sed intervalla et spatia, inter Sibyllæ cavernam et inferorum fluvios media: Avernus enim lacus silvis cinctus erat, v. 237. et aditus ipse inferorum, v. 257. *De Cocyto* et *Styge*, v. 323.

134. *Bis nigra*, *etc.*) Et nunc, et cum aliquando morieris. *Tartarus* plur. *Tartara*, profundissimus est inferorum locus. Alii deducunt à verbo *ταρταρίζειν tremere*: nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est; alii à *ταράττειν*, *turbare*.

137. *Aureus ramus*) Hoc fictum à Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius è sacra Dianæ silva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus Rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in silvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat et cum sacerdote decertare singulari certamine; ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus et sacri et moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138. *Junoni infernae.*) Proserpinæ inferorum deæ, de qua Georg. 1. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto *Jupiter Stygius*; Æn. 4. 638. Et verò silvam Averno circumjectam, de qua dicemus, v. 237. ajunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, et Diodorus.

141. *Auricomos fœtus.*) Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est, frondibus ornatos, vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*) *Incestum*, opponitur *casto*; et *incestare* est, *polluere*, *funestare*, *fœdere*. Censebatur verò polluta de-

Æneas mostro defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret; atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere: vident indigna morte peremptum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hastâ.
Postquam illum victor vitâ spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum forte cavâ dum personat æquora conchâ
Demens, et cantu vocat in certamina divos;
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosâ immerserat undâ.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant:
Præcipuè pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant,
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceae: sonat icta securibus ilex,

Æneas relinquens cavernam incedit vultu tristi, figens oculos in terram: *et volvit secum mente casus obscuros: cui fidelis Achates it comes, et figit pedes* agitatus *similibus curis Jactabant inter se plurima vario colloquio*: scilicet, *quem sociorum mortuum dixisset Sibylla, quod cadaver tumulandum. At illi postquam pervénere* ad suos, *aspiciunt in litore arido Misenum occisum miserandâ morte; Misenum* filium *Æoli, quo non erat alter aptior ad incitandos tubâ viros; et inflammandam pugnam sonitu. Hic fuerat socius magni Hectoris, juxta Hectora circumibat* pugnantes *conspicuus tubâ et hastâ. Ex quo victor Achilles privaverat vitâ Hectora, heros generosissimus adjunxerat se socium Æneæ Trojano, non secutus viliorem dominum. Sed modò, dum fortè inconsultus sonat per mare conchâ excavatâ, et sonitu lacessit deos ad certamen; Triton invidus, si æquum est* id *credere, submerserat spumantibus fluctibus hominem circumventum inter scopulos Igitur omnes circum querebantur magno clamore, imprimis pius Æneas. Deinde, exsequuntur mandata Sibyllæ plorantes, nulla mora est; et contendunt accumulare ex arboribus atq. erigere ad cœlum rogum sepulcralem. Eunt in silvam veterem, profunda latibula ferarum: piceæ cadunt, ilex resonat percussa securibus,*

N O T A E.

mus omnis, in qua quis mortuus fuerat, nisi certis piaculis expurgaretur.

152. *Sedibus suis.*) Terra, quae proprius est locus mortuorum.

153. *Ea prima piacula sunto.*) Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, diis inferis offerenda, infra v. 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint ab obtinendum aditum inferorum; erant etiam *expiatoria*: expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur; quare Æneas aqua recenti corpus lustrat, v. 635. *De lucis Stygiis*, v. 237. *De Styge*, v. 323.

164. *Misenum Æoliden.*) Filium eum facit Æoli, ventorum dei, de quo Æn. 1. 55., quia ad inflandam tubam vento flatuque opus est. De *Marte*, qui hic pro pugna sumitur, Ecl. 9. 12. De *Hectore* Priami filio, ab Achille occiso, Æn. 1. 487.

167. *Lituo.*) *Tuba* recta est: *cornu* planè incurvum, *lituus* inter utrumque medius: ab ejus figura baculus auguralis *lituus* quoque dictus est. Tubæ, antequam ex aere fierent, è conchis intortis oblongisque in usu fuerant. De *Dardanio*, Trojano, Æn. 1. 239. De *Tritone*, Neptuni tubicine, Æn. 1. 148.

177. *Aram sepulcri.*) Rogum in modum aræ conformari solitum, Æn. 4. 494.

180. *Piceae, etc.*) *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta, de qua Georg. 2. 257. *Ilex* è querceo genere, leccio: *Fraxinus*: arbor nota, *frassino*. *Robur*, species quercûs. Georg. 2. 25. *Ornus*, fraxinus silvestris, Ecl. 6. 71.

Fraxineæque trabes: cuneis et fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans silvam immensam, et sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto: quando omnia verè
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae cum fortè columbae
Ipsa sub ora viri coelo venêre volantes,
Et viridi sedêre solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, laetusque precatur:
Este duces ô, siqua via est: cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum: tuque ô dubiis ne deficе rebus,
Diva parens. Sic effatus, vestigia pressit,
Observans quae signa ferant, quò tendere pergant.
Pascentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venêre ad fauces graveolentis Averni;
Tollunt se celeres, liquidumque per aëra lapsae,

et trunci fraxinei roburq; fissile frangitur cuneis: volvunt è montibus magnas ornos. Æneas quoque inter tales labores primus incitat socios, et instruitur similibus instrumentis Iterim ipse meditatur hæc suo cum animo mæsto, intuens ingentem silvam, et ita orat voce: O si jam ille ramus aureus monstret se nobis in tanta silva: siquidem, ô Misene, Sibylla nimis verè dixit cuncta de te. Vix locutus erat ista; quando duæ columbæ forte volantes per aërem venerunt in ipsum conspectum hominis, et steterunt in viridi terra. Tum maximus heros agnoscit volucres matris suae, *et gaudens orat: O* vos *estote duces, si est aliqua via; et ex aëre dirigite iter* meum *in silvam, ubi ramus pretiosus inumbrat terram fœcundam: et tu, ô dea mater, ne desere* me in *rebus incertis. Sic locutus continuit pedem, explorans quæ dent indicia, quò pergant ire. Illæ pascentes cœperunt tantum progredi subsiliendo; quantum oculi sequentium poterant observare* visu *acutissimo. Deinde postquam pervenerunt ad oram fœtidi Averni: attollunt se veloces, et elapsæ per aërem tenuem*

NOTAE.

184. *Armis.*) Securibus, instrumentis lignatorum. Sic instrumenta pistorum, Æn. 1. 181. dicuntur *Cerealia arma.* Nec dedecebat pium principem hæc pietas in mortuos.

193. *Maternas aves.*) Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199. *Pascentes .... volando.*) Non, passis in aërem alis volando: tum quia sic pascere non potuissent; tum quia mox, v. 202. *tollunt se celeres.* Ergo prius incedebant, et inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201. *Fauces Averni.*) Ad os ipsum *Averni* lacus, qua parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus, Georg. 2. 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non modò ut pestilentem lacus halitum evitent; sed ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra, v. 237.

204. *Discolor.*) Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri*: Fulgor auri, unde *auram*, et *auroram*, *et thesaurum* dici putat Scaliger, Poëtic. l. 4. 16.

205. *Viscum.*) Species est fruticis, politi et glutinosi, in ilice et larice et querni maximè generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, et earumque arborum ramis adhærescens; extra fulvi, intus porracei coloris, *visco di quercia.* Non nascitur è semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres, sed ex ipso arborum vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos.* Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes *Druidæ* faciebant, ex Plinio, l. 16. 44.

209. *Bractea.*) Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210. *Avidus .... Cunctantem.*) Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: *facilisque sequetur, si te fata vocant.* Nodum solvit vox ista *avidus*: quippe avido citissima quaeque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*) Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam

Sedibus optatis gemina super arbore sidunt.
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo foetu teretes circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplò Æneas, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principiò pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxêre pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt: decoratque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt:
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiêre feretro,
Triste ministerium; et subjectam more parentum
Aversi tenuêre facem: congesta cremantur

sistunt grato loco super gemina arbore, unde splendor auri dissimilis coloris emicuit inter ramos. Quale viscum, quod propria arbor non producit, solet hyberno tempore in silvis virescere foliis recentibus; et cingere ramusculo fulvo ramos arborum *rotundos. Talis erat forma auri pullulantis* in *densa ilice, sic lamina stridebat dulci vento. Æneas statim accipit* ramum, *et cupidus decerpit lentiorem, defertque in domum Sibyllæ. Interea Trojani non segnius plorabant in litore Misenum*, et *parabant ultima* officia *cadaveri mœsto. Primò erexerunt magnum bustum è tædis pinguibus et quercu fissa: cujus latera ornant ramis funestis, et* in parte *anteriore collocant funebres cupressos, et desuper ornant armis splendentibus. Pars adhibent aquam calidam, et vasa ærea ebullientia* ex *igne: et eluunt unguuntq; cadaver frigentis. Fit comploratio: deinde collocant* in *lecto membra deplorata; super aggerunt vestes purpureas ac tegmina consueta. Pars supposuêre se magno feretro*, quod est *triste officium; et retro versi porrexêre suppositam facem*, ex *consuetudine majorum: comburuntur accumulata*

NOTAE.

erat gratiam relaturus. Vel potius, qui moestitiam omnibus creabat, minime *gratus* et *laetus*. Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215. *Pyram, etc.*) I. *De Pyra, rogo, busto,* Æn. 4. 495. II. *Atrae frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus*, *picea*, *cupressus* imprimis; quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur pyræ, ne combusti cadaveris fætor nares adstantium læderet, vel quia, cum excisa numquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma*, et *vestes*, et quidquid viro carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent: cetera ad curam cadaveris.

218. *Calidos latices.*) I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant amomo, hyacinthino, rosaceoque unguento: non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam in honorem quæ proximè comburenda: idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebant gemitus et conclamatio: tum ad dolorem, tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam: et ad id muneris conducebantur mulieres *praeficae*, quæ ceteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, è stragulis ac vestibus congesto. *De* toro; Æn. 3. 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro;* quod cratis instar fuit, è ligno, et vimine; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur, à *ferendo* dictum; unde et *Jupiter Feretrius*, cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat; ut est apud Livium, l. 1. 10. IV. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab Senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 100. Germanicus à Tribunis et Centurionibus, ex Tacito l. 3. 2. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodiano l. 4. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VII. Pingues etiam

Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,
Relliquias vino et bibulam lavêre favillam,
Ossaque lecta cado texit Chorinæus aheno.
Idem ter socios purâ circumtulit undâ.
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ:
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,

munera thuris, et carnes, et pocula injecti olei. Postquam cineres subsederunt, et flamma defecit; irrigaverunt vino reliquias et favillas siccas: et Chorinæus inclusit vasculo æreo ossa collecta. Idem circumiit ter socios aquâ piaculari, aspergens tenui rore cum ramo fertilis oleæ: et expiavit viros, et protulit voces ultimas. Sed pius Æneas statuit tumulum magnæ molis, et in eo propria viri illius *arma, et remum, et tubam:*

NOTAE.

liquores, *thus*, *oleum*, *dapes*, id est, carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. 23. 168.

227. *Relliquias vino, etc.*) Combusto cadavere, I. Vino prunas exstinguebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocii funere, Iliad. 23. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus; imprimis ossa, cognitu facillima: quod notat Homerus eodem libro, v. 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli et lapideo filo, quod igne splendesceret tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam à reliquo cinere separabant, ex Plinio l. 19. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulcro deinde mandarentur, Iliad. 23. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerunt ex funere, unde funestati et incesti putabantur: ideo antequam abirent, purgabantur à sacerdote trina lustralis aquæ aspersione per circuitionem, *pura circumtulit unda*: unde verbum *lustro*, quod propriè est *solvo, expio*, ad significandam *circuitionem* traductum est, Æn. 1. 612. Æn. 4. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum l. 9. in qua titionem tingebant, sumptum ex altari, ubi peragebant sacra. V. *Verba novissima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale*; alia quibus dimittebant populum, nempe *ilicet*, id est, *ire licet*: idque ultimum usurpabant in omnium sacrorum exitu, non funebrium tantum.

230. *Rore levi et ramo felicis, etc.*) Sunt qui *aspergillum* intelligant ex *oliva*, et *rore marino* frutice, *rosmarino*, de quo Ecl. 2. 49. et Georg. 2. 213. Tamen commodius de aqua instar roris aspersa. *Felicis olivæ.*) Fertilis, sativæ, non silvestris, nec oleastri: qui dicitur Georg. 2. 314. *Infelix superat foliis oleaster amaris.*

232. *Sepulcrum etc.*) Notat Æneæ pietatem in amicos: et morem illius etiam temporis defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, nam v. 167. *pugnas insignis obibat et hasta*: *Remus*, ut qui in cursu navigationis obierat: ita ponitur et Elpenori ab Ulisse, Odyss. 12. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234. *Qui nunc Misenus, etc.*) *Misenum* intelligit promontorium, monte assurgens, et Puteolanum, nunc Neapolitanum sinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miseno*. Nomen huic inditum à sepulcro Miseni Æneæ tubicinis: consentiunt è poëtis, post Virgilium, Propertius, Silius, Statius; è geographis Solinus et Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longè è promontorio erat *portus Misenus*; Ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237. *Spelunca alta fuit, etc.*) I. *Avernus*, *αορνος* ab *α* privativo, et *ορνις avis*, lacus est non longè à Puteolano Campaniæ sinu, inter Bajas et Puteolos; hujus situm et cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus Georg. 2. 161. 164. Nomen adhuc hodie, *lago d'Averno*. Hoc autem nomen olim non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, è quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi; seu lacus, seu cavernæ campique essent: idque manifestum est ex Lucretio l. 6. 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cunque lacusque*: tum ex Plinio, qui in procemio l. 4. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex: altera ad meridiem: quæ dicitur etiamnum, *grotta della Sibilla*; videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, et jam subsidente terra oppletus est: altera, quæ à Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausylipo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior; quippe paulo ante scriptum opus Æneidos,

Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis, properè exsequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis; talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
Unde locum Graii dixerunt nomine Avernum.

sub excelso monte, qui nunc appellatur ex illo Misenus, et servat perpetuum nomen in sæcula. His perfectis implet celeriter jussa Sibyllæ. Fuit caverna profunda, patens lato hiatu, saxosa, defensa nigro lacu, et umbris silvarum: super quam nullæ aves poterant tutò facere iter alis: talis vapor erumpens ex nigris ostiis extollebat se ad curvaturam cœli, unde Græci appellaverunt locum nomine Avernum.

NOTAE.

neidos, à Cocceio effossa; sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus et Cimmeriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci naturâ talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus: unde ex Diodoro l. 4. cæruleus, id est, niger, apparet. Idem præcisis rectissimisque collibus, et propter silvas densissimas olim inaccessis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. 5. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commistis, ex Plin. l. 31. 2. Idem Campaniæ litus, ut et vicinæ Siciliæ, passim ubique cavum est; ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio et Ætna, montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. 1. 11. 5. IV. *Falsa* hinc multa poëtæ finxerunt, Homero duce: qui, cum Ulyssem circa Siciliam et Italiam errantem induceret, ad concitandam admirationem nihil cavit diligentius, quam ne quid nomine suo appellaret. Itaque cum Ulysses, juxta Circes monita, à Circæo Latii monte sive insula ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. 10. 512. et Odyss. 11. 13. omnino significatur hic Campaniæ locus: siquidem huc, et borea vento, et unius diei navigatione Ulysses pervenit. At verò cum sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asia septentrionali populos, circa Sarmatas et Scythas, Mæotidemque paludem et mare Caspium, qui fortè ob caliginosos regionis suæ halitus raró Solem videre, et perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cum item Græci quatuor præcipuè agnoscerent apud inferos flumina, *Acherontem*, *Pyriphlegethontem*, *Cocytum* et *Stygem*; ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit; fluviorumque infernorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipsum sive mediterraneum mare, Oceanum appellavit. V. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cœnosam quondam Tyrrheni maris effusionem, inter Cumas et Misenum promontorium, nunc *lago di Collucia*. Agnoscit et *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: et ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, à qua tamen omnes abstinent, *Stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus l. 12. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmeriorum* verò oppidum ibidem olim fuisse ajunt Plinius, Lycophron, Festus Pompejus, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam: Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitasse, et metallis effodiendis ibi quæsisse victum. Inde ajunt locum illum Plutoni dicatum esse, nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, silvam haud dubiè Averno circumdatam; et sub terra oraculum, ubi vita functi responsa darent: et qui lacum navigabant, prius sacrificiis solitos placare genios subterraneos. Fœtorem verò Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem, etiam Aristoteli memoratam. VI. Hinc demum factum est ut Latini poëtæ, cum suis de rebus agunt, ostium inferorum in speluncis lacus *Averni* constituant: cum autem Græca describunt, in antris collocent *Taenari* montis, qui promontorium est Laconiæ, in parte Peloponnesi maximè meridionali, inter Laconicum et Messeniacum sinum, nunc *capo Maina*. Hac descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule furente: hac Orpheus, Georg. 4. 467.

241. *Convexa.*) Concava spatia. Sic Æn. 1. 314. *Classem in convexo nemorum*, etc.

Quattuor hic primùm nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos:
Et, summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten, cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum: visæque canes ululare per umbram,
Adventante deâ. Procul ô, procul este, profani,

Illic primò statuit ad aras *quatuor juvencos nigros* secundum *terga*, *et sacerdos effundit vinum in caput* eorum: *et secans in medio cornuum summos pilos, injicit eos in sacras flammas*, quasi *primitias sacrificii*: *appellans clamore Hecaten potentem* in *cœlo et inferis. Alii suffigunt cultros, et excipiunt in poculis sanguinem calentem. Ipse Æneas cædit gladio agnam nigræ pellis matri Furiarum et magnæ* ejus *sorori; et vaccam infœcundam tibi, ô Proserpina. Deinde facit nocturna sacrificia regi inferno, et offert* super *altaribus tota corpora taurorum, et superfundens etiam oleum visceribus incensis. Ecce autem circa lucem et ortum primi Solis, cœpit terra reboare sub pedibus, et culmina silvarum* cœperunt *agitari; et canes visæ sunt allatrare per noctem, appropinquante Hecate.* Tunc *Sibylla exclamat: Longe, longe recedite, ô profani.*

NOTAE.

243. *Quattuor hic primùm, etc.*) De hoc sacrificio, quod Sibylla diis inferis fieri præceperat, v. 153. hæc accipe: I. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est, quemadmodum saga illa, Æn. 4. 509. *Crines effusa sacerdos tercentum tonat ore deos.* II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad inferos, diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus v. 9. hæc verò spelunca apud Avernum lacum: Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terra fierent: effossa etiam scrobe, in quam sanguis et libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. xı. 25. III. *Tempus* sacrificii, *nox*: v. 252. *nocturnas inchoat aras*: et maxima noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, v. 255. IV. *Victimae nigrae*; ob inferorum tenebras: *pari numero*; quia diis inferorum hic placebat, ut *impar* superis, Æn. 5. 96. *Sterilis vacca* Proserpinae: quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina*, in frontem ad probandas victimas: si enim subita illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles, sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro; id est, conversa plane manu sive patera deorsum effundit, quia diis offert inferis: si autem superis; manu supinâ quasi in altum emittens, vinum cornibus effundebat: quare tunc ait Virgilius, Æn. 4. 61. *Media inter cornua fundit*: nunc verò, *invergit*. De voce *libo*, quæ *stillo*, *degusto*, et *sacrifico* etiam significat, Æn. 1. 740. VI. *Setas* et *pilos* carpit, et in ignem jacit: ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. 3. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed adstantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum *Trojanis* sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est, sono confuso, ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cœlo *Luna*, in inferis *Proserpina* appellatur. *De Hecate* et *Erebo* Æneidos 4. 509. 510. 511. VIII. Ministri victimas cædunt: idque fiebat, primùm *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatae conciderent; tum deinde cultris jugulabant. *De* primo more dixit Æn. 2. 224. *Taurus et incertam excussit cervice securim.* IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant; quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. 11. 35. X. *Æneas ipse*, non opera ministrorum, sed manu propriâ, victimas aliquot jugulat: heroum more, qui fere semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum*: imponitque solida ipsa corpora, eo à detractâ pelle: *viscera* enim, ait Servius, esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur: *exta* verò sunt ea ipsa viscera quae maximè *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo,

Conclamat vates, totoque absistite luco.
Tuque invade viam, vaginâque eripe ferrum:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Di, quibus imperium est animarum, umbræque silentes;
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte silentia latè;
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res altâ terrâ et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in silvis: ubi cœlum condidit umbrâ
Juppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci,

et exite è tota silva. Et tu ingredere viam, et extrahe gladium è vagina: nunc opus est fortitudine, nunc animo constanti, ô Ænea. Hoc solum locuta, *infert se furens in profundum speluncæ: ille Æneas passibus non timidis assequitur euntem. O dii, quibus est potestas in animas, et vos umbræ mutæ, et Chaos, et Phlegethon, loca undique tacita per noctem, sit mihi licitum narrare res auditas: sit* licitum per *divinitatem vestram exponere res tectas profundâ terrâ et obscuritate. Incedebant soli per noctem obscuram in tenebris, et per domos vacuas et inania regna Plutonis. Quale est iter in silvis ad Lunam dubiam, sub luce exigua: quando aër occultat caligine cœlum, et nox obscura eripuit rebus colorem. Ante ipsum vestibulum et in primo aditu inferorum,*

NOTAE.

lien. Aliis autem in sacrificiis, carnium et extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æn. 8. 182. Tum victimas ipsas inspergit oleo, ut facilè comburantur.

250. *Matri Eumenidum, etc.*) *Mater* Eumenidum, *Nox*; quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra*; nox enim terræ umbra est; *Eumenides* furiæ tres, de quibus Æn. 4. 469. et Georg. 3. 552. *De Proserpina*, Georg. 1. 39. *De Stygio rege* Plutone, Æn. 4. 638.

257. *Canes ululare . . . adventante deâ.*) Invocaverunt *Hecaten*, magico more: ut illa numine suo adesset ad iter tutò peragendum. Adest illa: sed quia se manifestò videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes*, intellige, vel canes, quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten, quæ tribus è capitibus unum habebat caninum: vel Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258. *Procul este, profani.*) Qui sacris non initiati estis, scelesti, non expiati. Et hæc solemnis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poëtarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causa non celebrata fuerant sacra: unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad inferos deducendus; quare ceteros arcet, non è spelunca solum, sed è tota etiam lacus Averni silva.

260. *Vaginâque eripe ferrum.*) Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, et genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, et poëtæ veteres. Ita Ulysses Odyss. 11. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidius incurrentes.

263. *Chaos et, etc.*) Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. *De Chao*, rudi et confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, et quæ pro deo deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus, Georg. 4. v. 347. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra, v. 325.

268. *Ibant obscuri sola, etc.*) Commutatio, sive hypallage: pro *soli sub obscura nocte*. Sic Æn. 5. 149. *Vocemque inclusa volutant Litora*, pro *inclusam vocem*.

269. *Domos Ditis vacuas, etc.*) Quas habitant umbræ leves, et corporis expertes. *De Dite*, Plutone, Georg. 4. 467.

270. *Incertam Lunam.*) Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minimè lucentem. Alii melius, Lunam nubibus et teris caligine interclusam. *De Jove*, pro aëre, Ecl. 3. 60. Ecl. 7. 60.

273. *Vestibulum.*) Spatium est, sive area, quæ viam à domo dividit, estque ante portam ædium. In hoc inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis

Luctus et ultrices posuêre cubilia Curæ:
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, et turpis Egestas;
Terribiles visu formæ; Letumque, Laborque:
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra:
Gorgones, Harpyiæque et forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert:
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges

Luctus et Curæ vindices fixerunt cubilia: habitantq. Morbi pallidi, et mœsta Senectus, Metus, et Fames suadens mala, et Paupertas infamis, spectra horrida aspectu: et Mors, et Labor: deinde Somnus frater Mortis, et Gaudia animi scelerata, et in limine opposito Bellum mortiferum, et ferrea cubicula Furiarum, et Discordia insana implicata tæniis sanguinolentis circa capillos sanguineos. In medio vestibulo ulmus magna umbrosa explicat ramos et brachia vetera; ajunt vulgò somnia inania occupare hunc locum, et ipsa sedent sub omnibus frondibus. Et præterea spectra plurima aliarum ferarum manent ad portas, Centauri, Scyllæ biformes, et Briareus centuplex, et hydra Lernae sibilans horridè, et Chimæra evomens ignes: Gorgones et Harpyiæ, et species umbræ tricorporis. Hic Æneas captus repentino metu educit gladium; et intentat venientibus strictum illius acumen. Et nisi sapiens comes docuisset, animas eas leves vagari sine corpore sub inani simulacro figuræ; irrumperet, et frustra feriret umbras gladio. Inde incipit iter quod ducit ad aquas Acherontis inferni. Ille gurges turbidus cœno, et vasta voragine,

N O T A E.

et quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de natura deorum, l. 3. 44. aitque esse Noctis et Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogonia, v. 225. *Orcus*, hic pro inferis, alibi pro deo inferorum sumitur, infra, v. 323.

276. *Malesuada Fames.*) Non tantum est *inopia victus*; sed etiam *avaritia*, et *auri sacra famas*, quæ nullum non suadet scelus.

278. *Consanguineus Leti Sopor.*) *Somnus* dicitur ab Homero, Iliad. 14. 231. κασίγνητος θανάτοιο, *frater mortis*: et Hesiodus in Theogon. v. 214. Mortem et Somnum ait Noctis esse liberos. Ut autem *consanguineus* apud Latinos *fratrem germanum* saepe significat, sic enim usurpat Statius, l. 11. 407. et alibi: ita quoque κασίγνητος, apud Graecos.

Mala mentis Gaudia.) Voluptas ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280. *Eumenidum thalami.*) Non lecti conjugales, quia nunquam nupsere Furiae: sed sedes, *cubicula*, vel ubi natae sunt, vel ubi decumbunt: proprie tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, à θάλλω vireo. De *Eumenidibus*, Æn. 4. 469. Georg. 3. 552.

283. *Quam sedem, etc.*) Somnia sub *arbore* patula et opaca collocat, quales apta est somno conciliando: sub *ulmo*, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana et cassa vulgò somnia: sub *foliis*, ob levitatem et mobilitatem: et quia eo tempore quo cadunt arborum folia, praesertim vana esse somnia vulgò dicuntur.

286. *Centauri, etc*) Monstra, superiori parte humana, inferiori equina: Ixione et nube geniti, G. 3. 38. Thessaliæ populi fuere, ideo sic dicti, quia primi ex equis pugnare, et eos stimulis agitare docuerunt, à κεντέω *stimulo*. De *iis* Georg. 3. 115. De *Scyllis* duabus altera, inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa; altera in alaudam mutata, Ecl. 6. 74. Æn. 3. 420.

287. *Briareus.*) Gigas, Coeli et Terræ filius: *centumgeminus*, id est, centum brachiis

Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet, stant lumina flamma,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferrugineâ subvectat corpora cymbâ
Jam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat;
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimûm heroüm, pueri, innuptæque puellae,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quàm multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longè summotos arcet arenâ.
Æneas (miratus enim, motusque tumultu)
Dic, ait, ô virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas

exundat, et exonerat omnem arenam in Cocytum. Charon, vector tremendus horribili squalore tenet has aquas et hos fluvios. huic multa est in mento canities neglecta, oculi pleni sunt igne, vestis sordida nodo ligata pendet humeris. Ipse impellit cymbam pertica, et adjuvat velis, et transportat umbras *corporum nigrâ cymbâ, jam senex: sed senectus robusta et vegeta est,* ùtpote *deo. Omnis turba currebat huc effusa ad ripas: matres et viri et corpora fortium bellatorum privata luce, pueri, et puellae innuptæ, et juvenes elati in pyras in conspectu parentum:* tàm multi, *quàm multæ frondes excussæ cadunt per silvas primo frigore autumni: sive quàm multæ volucres congregantur ad terram ex alto mari, quando tempestas hyberna pellit* eas *ultra mare, et mittit in plagas calidas. Stabant precantes, ut primi trajicerent spatium, et extendebant manus desiderio ripæ oppositæ. Sed vector asper nunc accipit hos, nunc illos; procul autem à ripa expellit alios. Æneas inquit (nam obstupuit et commotus est hoc tumultu) dic, ô virgo; quid significat* illa *frequentia ad fluvium? et quid poscunt animæ; vel ob quam differentiam hæ recedunt è ripa,*

NOTAE.

instructus, non centum corporibus: *Ægæon* etiam appellatur, et inferorum custos hic videtur esse, non ut ceteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes, Æn. 10. 565 *De bellua Lernæ*, sive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, Æn. 8. 300.

288. *Chimæra.*) Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis: hinc dicitur Bellerophontes occidisse Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice serpentes, in medio pascua capris alendis aptissima. *De Gorgonibus* sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, Æn. 2. 616. De *Harpyis*, Æn. 3. 211. De *tricorpore umbra Geryonis*, Æn. 7. 662.

292. *Tenues sine corpore vitas.*) *Vitas* quidem, quia animæ sunt immortales: *tenues*, quia separatæ à corpore, et sic à vulnerum et mortis periculo jam immunes. Cur ergo v. 260. jussus erat Æneas ferrum stringere? non sane ut umbras vulneraret; sed meo quidem judicio, ut terreret recordatione quadam tetri et praeteritorum in vita periculorum.

295. *Tartarei quae fert, etc.*) De *Tartaro* infimo inferorum loco, supra, v. 134. *De Acheronte et Cocyto*, infra, v. 323.

299. *Charon.*) Erebi et Noctis filius per antiphrasim dictus, quod minime sit χαίρων *gaudens*.

300. *Stant lumina flamma.*) Ita pleni sunt flamma oculi, ut veluti ex eo toti constare videantur. Sic dicitur, Æn. 12. 408. *Stare pulvere cœlum.* Horat. Od. 1. 1. 9. *Vides ut alta stet nive candidum Soracte, etc. De ferrugineo* colore, propriè ferreo, hic nigro, Ecl. 2. 18.

312. *Terris apricis.*) Soli expositis: Ecl. 9. 49. Hi porro septem superiores versus fere expressi sunt ex Georg. 4. 473. Quod autem ait de trajectione avium in calidiores plagas; de hirundinibus, deque gruibus et ciconiis memoratur Georg. 2. 319.

Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quàm sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc litora circum;
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi moestos, et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul à Troja ventosa per æquora vectos
Obruit auster, aquâ involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Lybico nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa moestum cognovit in umbra,

illæ secant remis aquas pallidas? Sic antiqua vates breviter locuta est illi: Fili Anchisæ certissima soboles deorum, cernis stagna profunda Cocyti, et paludem Stygiam, cujus dii metuunt jurare et violare divinitatem. Hæc omnis turba, quam vides, est egena et insepulta: vector ille, est Charon; hi quos portat unda, sunt sepulti. Nec permittitur trajicere ripas horribiles et fluctus sonantes, antequam ossa reposita sint in tumulis. Vagantur per *centum annos, et volitant circa has ripas: tunc denique recepti transmittunt fluvios desideratos. Filius Anchisæ stetit, et continuit gressum, agitans plurima, et miserans animo* eorum *sortem acerbam. Videt illic tristes et privatos honore sepulturæ, Leucaspim, et Orontem ducem Lyciæ classis, quos è Troade navigantes per maria procellosa auster demersit simul, sepeliens* in *aquis et navem et homines. Ecce Palinurus gubernator ferebat se* ad eum: *is qui nuper in navigatione, dum observat astra, ceciderat è puppe lapsus in medias aquas. Postquam Æneas difficilè cum agnovit ob spissas tenebras,*

NOTAE.

323. *Cocyti stagna, ec.)* Quinque vulgò à Græcis apud inferos flumina statuuntur, *Acheron*, *Cocytus*, *Styx*, *Phlegethon*, seu *Pyriphlegethon*, et *Lethe*. Nomina illa desumpta è variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in inferis quoque reperiri finxerunt. I. *Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali et maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis et Proserpinæ cultus, ex Strabone l. 8. Alter in Thesprotia Epiri regione, ex Acherusia palude profluens ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem, l. 7. et Pausaniam in Atticis. *Cocytus*, juxta eumdem Pausaniam, non longè ab Acheronte ibidem fluit, aqua insuavissima. *Styx*, fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissima rupe stillans, indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa quælibet etiam aurea diffringat, nec possit nisi equi ungula contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem dii per eam jurare soliti sint diximus Geor. 3. 551. *Lethe*, sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo casu; aut fluvius *Lethæus*; unus fuit in Portugallia, vulgò *Lima*, juxta Strabonem et Melam: alius in Africa, circa majorem Syrtim, urbemque Berenicen, juxta Lucanum; alius in Bœotia, ad Lebadeam oppidum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures à Strabone numerantur, l. 14. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod sciam loco assignatus est, præterquam calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron ab ἄχος, *dolor*, et ῥέω *fluo*: Cocytus, à κωκύω *fleo*, Styx, à στυγέω *odio prosequor*. Phlegethon, aut Pyriphlegethon à πῦρ *ignis* et φλέγω *comburo*. Lethe, à λήθη *oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. De eorum in inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum iis nominibus promiscuè poëtas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgò tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, è Styge Cocytum propagari. IV. Eridanus etiam in campis Elysiis à Virgilio constituitur. Caussam vide v. 659.

334. *Orontem*) Ejus mortem habes, Æn. 1.

Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic, age: namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios: en haec promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiade; nec me deus aequore mersit.
Namque gubernaclum multa vi fortè revulsum,
Cui datus haerebam custos, cursusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per aequora noctes
Vexit me violentus aquâ: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summâ sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terrae, et jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, praedamque ignara putasset.

ita alloquitur prior: O Palinure, quis deorum abstulit te nobis, et obruit sub medio mari? Dic age: Nam Apollo non prius inventus mihi mendax, hoc solo responso decepit mentem meam: quando prædicebat te futurum esse salvum per mare, et perventurum ad litus Italicum: an illa est fides promissorum? Ille autem respondit: O dux, fili Anchisæ, nec o[illegible]*lum Phœbi decepit te, nec deus mersit me mari. Nam forte cadens præceps, al*[illegible]*mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, et quo moderabar cursum. Testor maria aspera, me nullum habuisse tantum metum pro me, quam ne tua navis, destituta gubernaculo, et privata gubernatore, submergeretur, si tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas super fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam ad terram, et jam attigeram tuta loca: nisi natio inhumana appetiisset ferro me, gravatum ob vestem humidam et apprehendentem curvis manibus acuta cacumina rupis; et nisi malesana existimasset me esse prædam.*

NOTAE.

337. *De Austro*, vento meridionali, Eclog. 2. 58. *De Palinuri casu*, Æn. 5. 385.

338. *Libyco cursu.*) Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrrheno*: cum è Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen Poëta locutus videtur, quia è Libya in Italiam Æneas navigans, in Siciliam deflexerat. De *Libya*, Æn. 1. 162. Expressum est hoc Palinuri cum Ænea colloquium ex Homero, Odyss. 11. ubi simile quiddam est inter Ulyssem et Elpenora.

346. *Ausonios.*) De iis Italiæ populis, Æn. 3. 171. *De Cortina Phoebi*, loco unde oracula reddebantur Æn. 3. 92.

348. *Nec me deus aequore mersit.*) Aliqui sic interpungunt: *nec te Phoebi cortina fefellit, nec me: Deus aequore mersit:* nam à Somno repta fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sententiam: ajuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem illum fuisse non deum, cujus suasu somno se dederit. *De Noto sive Austro*, meridionali vento Ecl. 3. 58.

353. *Excussa magistro.*) Commutatio: id est, *unde magister excussus erat.* Sic infra, v. 507. *Nomen et arma locum servant*: id est, *locus servant arma.* Et Æn. 5. 149.

355. *Hybernas noctes.*) Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æn. 5. 46. Igitur hyems hîc pro tempestate et maris asperitate sumenda est, ut Æn. 1. 120. *Notus sive Auster*, flat à meridie, Ecl. 2. 58.

356. *Lumine quarto.*) *Die quarto.* Ita Cicero, pro Rabirio Posthumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: *Si te secundo lumine hic offendero, moriere.*

358. *Terrae, et jam tuta tenebam.*) Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur, in Æneide, quonam oraculo promissus Æneae fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

359. *Gens crudelis.*) *Lucani*, *Italiæ* populi: ad meridiem vicini Bruttiis, ad septentrionem Apulis et Picentinis; ad occidentem Tyrrheno mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, et pars Principatus ulterioris, in regno Neapolitano.

361. *Praedam.*) Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucrifacere posset. *De Isto*, Æn. 1. 271.

Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti:
Quod te per coeli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iüli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes; portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine divûm
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit cum talia vates:
Unde haec, ô Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abilis?
Desine fata deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longè lateque per urbes
Prodigiis acti coelestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo solemnia mittent:
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.

Nunc fluctus tenent meum cadaver, et venti jactant ad litus. Id verò precor te, per gratam lucem cœli et aërem, per patrem, per spem Ascanii crescentis: libera me his malis ô dux invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes: et pete portum Velinum: vel tu præbe manum mihi misero, et trahe me tecum trans fluvium, ut saltem post mortem quiescam in tranquillis sedibus: si est aliquis modus, si [illegible] *mater* tua *tibi monstravit aliquem; non enim ut existimo, suscipis trajicere tantos fluv*[illegible]*, et paludem Stygiam absq. auctoritate deorum. Talia locutus erat, cum Sibylla incepit talia: O Palinure, unde est tibi desiderium tam impium? Tu insepultus videbis aquas Stygias, et fluvium terribilem Furiarum? et exibis in ripam* alteram *sine jussu* deorum? *Cessa sperare fata deorum posse mutari orando. Sed accipe memor* mea *verba*, ad *solatium acerbæ calamitatis. Nam vicini* Lucaniæ *populi coacti monitis cælestibus, placabunt ossa* tua *longè et latè per urbes, et erigent tibi sepulcrum, et ferent munera sepulcro, et locus servabit perpetuum nomen Palinuri. Curæ* ejus *sedatæ* sunt *his verbis, et dolor tantisper ejectus est è mœsto corde: lætatur* ob *terram sui nominis.*

N O T A E.

353. *His malis.*) Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elisium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur, v. 720. 724.

366. *Terram injice.*) Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

Portus Velinos.) Non longè ab urbe *Velia*, in litore Lucaniæ, inter promontoria Posidium ac Palinurum. Qui tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post Æneam amplius sexcentesimo, regnante tunc Romanorum Servio Tullio, condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquam quod Poëtis omnibus familiaris est et communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, Æn. 3. 703. non leviter eum defendit Alciatus, cum ait; non urbem hic appellari, sed litus ac fluvium, à quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castel a mar della brucca.*

374. *Amnemque severum Eumenidum.*) Severum quidem omnibus, sed præcipuè tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus Æn. 8. 469. Georg. 3. 552, De *Styge*, supra, 323.

379. *Prodigiis acti, etc.*) Hoc Servius ait petitum ex historia, Lucanos ob inhumanam Palinuri cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus manes: quare et lucum ipsi dicaverunt, et tumulum ad meridiem Veliæ erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

392. *Alciden.*) De eo Herculis nomine, Æn. 5. 414. De *Theseo* et *Pirithoo*, infra, v. 618. *Diis genitis* Hercules Jove: Theseus, Ægæo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgò putatur, sed, ut est apud Homerum, Il. 14. 318. Jove, ex Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcur-

rendo

Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripae;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias: jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisque soporae;
Corpora viva nefas Stygiâ vectare carinâ.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Accipisse lacu; nec Thesea, Pirithoümque,
Dîs quamquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius à solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullae hic insidiae tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Æneas, pietate insignis et armis,

Igitur perficiunt iter inchoatum et accedunt ad flumen. Quos quando vector jam inde ab amne Stygio vidit ambulare per silvam silentem, et admovere pedem ad litus: sic primus adoritur eos verbis, et ultro increpat. Quicumque es, qui accedis armatus ad fluvios nostros, age, dic cur venias: et jam ex isto loco siste gradum. Hæc sedes est umbrarum, Somni et Noctis somniferæ: non licet vehere cymbâ Stygiâ corpora viventia. Nec verò gravisus sum me transmisisse per hanc paludem Herculem huc *venientem: nec Theseum, et Pirithoüm; quamvis orti essent diis, et insuperabiles robore. Ille manu deduxit in catenas infernum canem è solio ipsius Plutonis, et traxit eum trepidantem: hi aggressi sunt extrahere reginam è lecto Plutonis. Adversus hæc ita locuta est breviter Sibylla Apollinea: Nullæ hic* sunt *insidiæ tales, desine turbari, nec arma* ista *minantur vim*: per nos *licet*, ut *magnus custos in antro semper latrans terreat umbras incorporeas; licet*, ut *Proserpina pudica teneat januam patrui sui. Æneas Trojanus, illustris pietatis et fortitudine,*

NOTAE.

rendo vim intulit, unde nomen inditum Pirithoo, à περι *circum*, et θοος, *celer*.

395. *Custodem etc.) Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. *De Cerbero, v. 417. De hoc Herculis facto, Æ. 8. 296.*

397. *Dominam Ditis thalamo.) Dominae* vocantur ab amatoribus amicæ. Horat. Od. l. 2. 12. 13. *Me dulcis dominae Musa Licymniae cantus, etc.* Etiam à maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. *Occisa Messalina, paulo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.* Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Και τη δεσποινη θυουσιν ιερεια οι Αρκαδες. *Et dominae mactant victimas Arcades.* Cum autem *Dis* propriè dicatur de Plutone, ut diximus. Georg. 4. 467. ideo melius hic legendum putem *Ditis thalamo*, quam *dominam Ditis*. De *thalamo* supra, v. 280. *De hoc Thesei et Pirithoi facto*, v. 618.

398. *Amphrysia vates.) Apollinea*: quia Apollo ipse vocatur *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide Georg. 3. 2.

402. *Servet Proserpina limen.)* Non persuadet Cerdanus, honestas olim feminas ad januas domorum more meretricio, sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos, quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere*: quod tutò facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quamquam et hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinae thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem et secura possit. Proserpina*, Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius et maritus et *patruus* est. *Erebus*; vel deus, vel locus inferorum pro-

Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas. Tumida ex ira tunc corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore visum,
Coeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabidâ tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,

descendit ad patrem suum *in profundas umbras. Si te nulla species tantæ pietatis commovet, saltem agnosce hunc ramum*: et *ostendit ramum qui tegebatur veste. Tunc corda* Charontis *quieverunt ab ira tumida. Nec plura his* dicta sunt. *Ille admirans munus venerabile fatalis rami*, quod *videbat post longum tempus, appellit nigram navem, et accedit ad ripam. Deinde ejicit alias animas, quæ sedebant in scamnis longis, et evacuat tabulata: simul admittit in cymbam magnum Æneam. Cymba compactilis gemuit sub onere, et bibit per rimas multum aquæ. Denique transmittit ultra fluvium salvos Æneam et Sibyllam in fœdo limo et viridi herba. Magnus Cerberus sonat per hanc regionem latratu è tribus gutturibus* erumpente, *decumbens vastus in spelunca opposita. Sibylla animadvertens colla* Cerberi *jam rigescere serpentibus, projicit huic placentam conditam melle et frugibus præparatis. Ille aperiens tria guttura*, præ *fame furiosa devorat* hanc *projectam*; *et prostratus humi deficit vastis membris, et quantus est porrigitur* per *totam speluncam. Custode sopito, Æneas occupat introitum*,

N O T A E.

fandissimus, Æn. 4. 509. *Juga*, scamna nautica, Æn. 5. 119. *Fori*, tabulata navis, Æn. 4. 605. Georg. 4. 250.

412. *Alveo.*) Non fluvii, sed cymbae. Ita Livius l. 1. de Remo et Romulo cymbae impositis: *Cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset.*

413. *Cymba Sutilis.*) Constat cymbas apud plerasque nationes è corio pellibusque consutis fieri. Neque tamen inde existimo infernam illam ejus generis fuisse: sed tantum ex eo more verbum *suere* traductum esse ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis haec fuit; sicut et verbum *texere*; quia è juncis passim aliquæ contextae fuerunt.

416. *Ulva.*) Herba palustris, absque certo nomine.

417. *Cerberus.*) Canis infernæ januæ custos, dictus *Cerberus*, quasi κρεαβόρος *carnivorus*. Describitur ab Apollodoro cum tribus capitibus draconis caudâ, tergore variis serpentum capitibus sparso. Idcirco *latratu trifauci* ululat; et dicuntur ejus *colla horrere colubris*. Hesiodus tamen in Theogon. quinquaginta ipsi capita tribuit.

420. *Melle soporatam etc.*) *Offa*, placentae species fuit, ex edulibus rebus diversis mistis subactisque confectæ: μάζα Græcis dicta est, unde Latinis *massa*: eratque primò ex farina, aqua et óleo, mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod sacchari loco veteribus erat. *Fruges* itaque erant farra sive farina, et papaveris semina, quorum usum in bellariis jam notavimus, Æn. 4. 486. *Medicatae* erant, id est, temperatae et simul maceratae. *Soporatam* dixit, i. e., vi soporifera praeditam; quae quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri et aliis frugibus. Quare frustra legit Turnebus *saporatam*: quae vox est sequioris aetatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æn. 5. 855. *vique soporatum Stygiâ*. Mellita autem solita dari canibus et feris, notat Cerdanus ex Apollonio et Philostrato.

431. *Hae sine sorte datae*) De sortibus in judiciis diversus mos fuit Graecorum ac Romano-

Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuò auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes in limine primo:
Quos dulcis vitae exsortes, et ab ubere raptos
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo:
Hos juxta, falso damnati crimine mortis.
Nec verò hae sine sorte datae, sine judice sedes.
Quaesitor Minos urnam movet: ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent moesti loca, qui sibi letum
Insontes peperère manu, lucemque perosi
Projecère animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!
Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.

et pervadit promptus ripam fluvii, unde non reditur. Statim voces auditæ sunt, *et magnus vagitus, et animæ infantum plorantes sub primis portis: quos dies funesta eripuit, privatos jucundâ vita et abstractos ab ubere, et demisit morti immaturae. Juxta hos* sunt, qui *addicti* sunt *morti ob injustam calumniam. Nec verò assignantur illæ sedes absque sorte, absque judice. Minos inquisitor agitat urnam: ipse cogit cœtum umbrarum, et discutit vitam ac scelera. Deinde tristes occupant vicina loca, qui innocentes intulerunt sibi mortem* propriâ *manu, et pertæsi luminis prodegerunt animas. Quam vellent nunc in superis auris tolerare et paupertatem et labores difficiles! Fata id prohibent et palus odiosa implicat tristibus aquis, et Styx novies circumflua detinet. Nec longè hinc ostenduntur patentes in omnem partem campi lugentes: ita appellant illos nomine. Hic occultæ semitæ abscondunt* eos *quos durus amor absumpsit crudeli veneno, et silva myrtea undique tegit* eos, *nec sollicitudines deserunt post ipsam mortem.*

NOTAE.

rum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, causarum nomina, ut, quo quæque ordine disceptanda esset, sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ, in quas singuli judices calculum sortamque vel damnantem, vel absolventem, conjiciebant. *D*ubitatur quo more judicia peragi apud inferos Virgilius velit. Enimvero unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus: ergo minimè opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omnino calculus; et *urna* hic notatur unica, eaque *moveri* dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam et sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum, quod Budæus in more Romano fuisse contendit, quicquid contra Nannius aliique afferant recentiores.

Sine judice.) Judices inferorum tres præcipui statuuntur, *Minos*, *Rhadamanthus*, *Æacus*. *De Manoë* jam diximus v. 14. *Rhadamanthus*, hujus frater fuit, ambo Jovis et Europæ filii; et Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex Ægina, Pelei pater et Achillis avus, de quo Æn. 1. 103. Hi tres ob justitiæ severitatem in inferis judicandi munere donati sunt à poëtis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur, Odyss. 11. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit. Rhadamathi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, v. 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasye sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem disceptiunt nonnulli, an quæstoris, an prætoris Romani munus hic gerat; omnino arbitror inutile.

436. *Quam vellent, etc.)* Ex sententia Platonis: qui ait eos in inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt: et vulgò animas mira teneri cupiditate corporis; ut infra videbitur, v. 721. 724. *De Styge*, supra, v. 323. *Novies interfusa* Styx dicitur; id est sæpius.

443. *Myrtea silva.)* Quia myrtus sacra est Veneri, Ecl. 2. 54. Ecl. 7. 62.

His Phaedram Procrinque locis, moestamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaën. His Laodamia
It comes; et, juvenis quondam, nunc femina, Caeneus;
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phoenissa recens à vulnere Dido
Errabat silva in magna: quam Troïus heros
Ut primùm juxta stetit, agnovitque per umbram
Obscuram; qualem primo qui surgere mense
Aut videt aut vidisse putat per nubila Lunam;
Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido! verus mihi nuncius ergo
Venerat, exstinctam ferroque extrema secutàm?
Funeris heu tibi causa fui! Per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egêre suis: nec credere quivi

His locis videt Phædram, et Procrin, et tristem Eriphylen ostendentem plagas acceptas *à crudeli filio, et Evadnen, et Pasiphaën: Laodamia socia est illarum; et Cæneus olim juvenis, modò iterum femina et reversa in antiquam formam* per *fatum. Inter quas Phœnicia Dido recens post vulnus* sibi inflictum *vagabatur in magno nemore. Ut primùm Trojanus heros stetit prope, et agnovit* eam *inter tenebras obscuras; qualem aliquis videt aut putat vidisse Lunam oriri inter nubes ineunte mense; effudit lacrymas, et* præ *suavi amore loquutus est: Misera Dido! ergo verus nuntius ad me venerat, te mortuam, et gladio passam ultima* fata. *Heu! tibi auctor fui mortis Juro per astra, per deos, et si aliqua est fides sub terra profunda: exivi nolens è tuo litore, ó regina. Sed mandata deorum, quæ cogunt me nunc ire per has umbras, per loca horrida squalore et tenebras profundas, impulerunt me auctoritate suâ. Nec potui credere*

NOTAE.

445. *Phædram.*) Minoïs filiam, Thesei uxorem, quæ privigni Hippolyti amore capta, et eâ repulsâ, cum eum apud maritum de oblato sibi stupro accusasset, eique mortem à patre ideo illatam audivisset, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin.) Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum dissimulato habitu pudicitiam ejus sollicitasset muneribus, ac prope expugnasset: exprobratâ ei perfidiâ, redit tamen cum ea in gratiam. Sed illa cum audisset Cephalum venatu fessum Auram in umbra interdum invocare; suspicata amicæ alicujus hoc esse nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices: quibus commotis, Cephalus feram ratus esse, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. v.

Eriphylen.) Amphiarai, vatis Argivi, uxorem. Is cum sciret se Thebano adversus Eteoclem bello periturum, latere constituit. Sed ab Adrasto Argivorum rege, vel juxta alios à Polynice Adrasti genero. Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono, Eriphyle, maritum prodidit: qui ad bellum coactus proficisci, dum fortiter pugnat, terræ hiatu cum curru haustus est. Eriphyle ex mariti mandato ab Alcmæone filio est interfecta. Ita plerique narrant, alii aliter. Cum autem inter amantes à Virgilio statuatur, necesse est eam non solo monilis dono, sed stupro fuisse corruptam.

447. *Evadnen.*) Martis filiam, uxorem Capanei Argivi; quæ, cum eodem bello occisus fuisset maritus, et funus ejus celebraretur, in ejus rogum insiliit. *De Pasiphaës* amoribus, supra, v. 24. Ecl. 6. 46.

Laodamia.) Acasti filia, uxor Protesilai, unius è Græcis principibus, qui primus Græcorum omnium bello Trojano periit, occisus ab Hectore. Hujus mortem cum accepisset uxor, à diis petiit ut ejus umbram sibi liceret intueri: idque cum impetrasset, in amplexibus animam efflavit.

448. *Caeneus.*) *Caenis*, Elathi Lapithæ filia, à Neptuno in stupri mercedem obtinuit, ut mutaretur in virum, et ferro vulnerari non posset. Inde tantam in superbiam, ac deorum contemptum processit, ut hastam suam adorari à subditis vellet: ideo iratus Jupiter pugnantem eum adversus Centauros, arborum stipitumque acervo opprimi voluit. Dicitur fato et voluntate deorum ad pristinum sexum post mortem rediisse; ut sic in pœnam impietatis utroque Neptuni dono spoliaretur. *De Phœnissa*, Sidonia, Tyria, Æn. 1. 450. *De Didonis* vulnere, Æn. 4. 663.

Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quàm si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, aequatque Sichaeus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrymans longè, et miseratus euntem est.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopaeus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidae; quos ille omnes longo ordine cernens,

me tibi allaturum esse tantum dolorem abitu meo. Contine gressum, et ne subducas te conspectui meo. Quem fugis? hoc est ultimum tempus, *quo tecum loquor* per *fatum. Æneas mulcebat talibus verbis animum iratæ et asperè intuentis*, et sibi ipsi *movebat lacrymas. Illa infensa tenebat oculos defixos in terram. Nec magis movetur* secundum *faciem ab usque principio sermonis, quàm si stet lapis durus, aut rupes Marpesia. Denique abstulit se, et fugit inimica in silvam umbrosam: ubi prior maritus Sichæus respondet illi sollicitudine, et æquat amorem ejus. Nihilominus Æneas commotus acerbâ ej*us *morte, longè sequitur euntem plorans et miseretur* ejus. *Inde persequitur iter concessum: et jam att gerant campos extremos, quos separatos incolunt viri insignes bello. Hic occurrit illi Tydeus, hic Parthenopæus illustris armis, et umbra Adrasti pallidi. Hic Trojani valde deplorati inter vivos, et occisi in prœliis. Quos omnes ille videns longâ serie*

NOTAE.

462. *Loca senta situ.*) *Sentis* est spina; sic dictus, quia quamprimum à tangentibus sentitur: hinc *senticosus*, et *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. 2. sc. 2. v. 5. *Video sentum, squalidum, ægrum, annis pannisque obsitum. Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhaerescens. *Aspectu* pro aspectui, dativus contractus, Ecl. 5. 29.

466. *Extremum fato, etc.*) Neque enim amplius me vivum mortuumque videre poteris: non vivum, quia pauculae tantum horae mihi ad haec invisenda loca deorum voluntate ac fato concessae sunt: non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis inferorum sedibus me addicet.

467. *Torva tuentem . . . solo fixos oculos . . . aversa.*) Distingue tempora: primò enim torvè aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit, vel *aversa*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur, ut Æn. 4. 362.

471. *Marpesia cautes.*) Mons marmoreus in insula Paro, una è Cycladibus, de qua Æ. 3. 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucasi montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quae illic aliquando habitavit. *De Sichaeo*, Æ. 1. 347.

479. *Tydeus, etc.*) *Duces* occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Oenei Etolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus, ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, et ad obsidionem urbis cum Adrasto et Polynice regressus, à *Menalippo* Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æn. 1. 101.

480. *Parthenopaeus et Adrasti, etc.*) *Parthenopaeus*, Atalantae et Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei et Polynices: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, et in patriam fugienti similis redire, unde *pallens* hic dicitur.

481. *Caduci Dardanidae.*) De *Dardanidis*, Trojanis, Æn. 1. 239. *Caduci*, mortui, cadentes: unde *cadavera*, et *caducum fulmen* apud Horat. l. 3. 4. 44.

Ingemuit: Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
Tres Antenoridas: Cererique sacrum Polyboeten,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laevaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut vidêre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiêre rates: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hîc Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, et lacerum crudeliter ora;
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
Deïphobe armipotens, genus alto à sanguine Teucri,

suspiravit: et Glaucum, et Mědonta, et Thersilochum, tres filios Antenoris, et Polybœten sacerdotem Cereris, et Idæum adhuc currus, adhuc arma tractantem. Animæ plurimæ circumsistunt ad *dextram et sinistram: Nec sufficit vidisse semel* Æneam: *delectat* ipsas *remanere diu et admovere pedem* propius, *et petere causas cur venerit. Sed duces Græcorum, et turmæ Agamemnonis, quando viderunt Æneam et arma splendentia inter tenebras, cœperunt tremere magno timore: pars obvertere dorsum, quemadmodum olim cucurrerunt* ad *naves: pars emittere parvam vocem: clamor inceptus fallit hiantes. Atque hîc vidit Deïphobum, filium Priami, discerptum omnibus membris, immaniter laceratum circa os;* circa os, *et utramque manum, et tempora spoliata sectis auribus, et nasum truncatum indecoro vulnere. Itaque difficile agnovit trementem, et occultantem turpes plagas; et prior alloquitur* eum *voce cognita: O Deïphobe bellicose, soboles è nobili sanguine Teucri:*

N O T A E.

483. *Glaucumque, etc.*) Versus ex Homero expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores, Iliad. 17. 216. Γλαυκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde arguas Nascimbaenum, qui suspicatur *Mydona* legendum esse; quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus*, Hippolochi filius, Bellerophontis nepos, Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, et cum Diomede congressus, initâ amicitiâ cum eo arma aurea aereis commutavit. Iliad. 6. 119. Hic quando obierit, non liquet. *Thersilochus* inter duces Paeonum, ex Macedonia Thraciae confini, occisus est ab Achille, Iliad. 21. 209. *Tres Antenoridas*, Antenoris filios, Iliad. 11. 59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας, ibidemque appellantur, Polybus, Agenor, Acamas, qui ad pugnam Hectoris et Æneae socii descenderunt. *Polybœtes*, apud Homerum inter Trojanos non reperitur; sed inter Graecos, *Polypœtes*, Pirithoi filius. *De Cerere*, Ecl. 5. 79. *Idaeus* auriga fuit et armiger Priami, de quo Iliad. 24. 470.

489. *Agamemnoniaeque phalanges.*) *Phalanx*, agmen propriè Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hinc pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. *De Danais*, Æ. 1. [illegible] *Agamemnone* Graecorum ad Trojam duce, [illegible] 7. 54.

492. *Ceu quondam petiêre rates.*) Achille, propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseïda, è Græcorum exercitu absente: Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce, Iliad. 15. 326.

495. *Deïphobum.*) Priami filium, post mortem Paridis Helenæ maritum, Æn. 2. 310. *De Helena*, aliqua diximus, Æn. 1. 654. cetera infra, v. 511. De *prodito ab ea Deïphobo*, Æn. 2. 567. Et sic eum à Menelao necatum esse testatur *Dictys* Cretensis.

500. *Teucri, etc.*) *De eo*, Æn. 1. 239. *Pelasgi*, Græci, Æn. 1. 628. *Rhœteum* et *Sigeum*, Troadis promontoria fuere duo, in Hellespontum excurrentia: in Rhœteo sepulcrum Ajacis, in Sigeo sepulcrum Achillis fuit. At quia loca illa tum à Graecis tenebantur cum inde fugit *Æneas*, existimo *Rhœteum* hîc sumi pro toto Troadis litore, cujus in parte meridionali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum, Æn. 3. 6.

505. *Tumulum inanem, etc.*) *Honorarium*, qualis statuebatur iis, quorum corpora haberi non poterant: idque sufficiebat, ut humati dicerentur, et essent à centum annorum errore liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æn. 3. 62.

507. *Nomen et arma, etc.*) Commutatio: pro, *locus servat nomen et arma.* Porro *arma*

Quis tam crudeles optavit sumere poenas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama supremâ
Nocte tulit, fessum vasta te caede Pelasgûm
Procubuisse super confusae stragis acervum:
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
Constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, et patriâ decedens ponere terrâ.
Atque hic Priamides: nihil, ô tibi, amice, relictum est:
Omnia Deïphobo solvisti, et funeris umbris:
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
His mersêre malis: illa haec monumenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti: et nimium meminisse necesse est:
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat

quis ausus est exigere de te *tam dirum supplicium? cui tantum licuit contra te? Rumor pertulit mihi, te ultimâ nocte* Trojae *lassum multâ strage Græcorum obiisse super cumulum confusorum cadaverum. Tunc ego ipse erexi* tibi *in litore Rhæteo sepulcrum vacuum, et appellavi ter magno clamore animam tuam; locus servat nomen et arma* tua. *Non potui, ô amice, te videre, et abiens tumulare in patria tellure. Tum verò filius Priami* dixit: *Nihil prætermissum est à te, ô amice: omnia exhibuisti* officia *Deïphobo et umbræ cadaveris. Sed sors mea et perniciosum crimen* Helenæ *Lacedæmoniæ obruerunt me his pœnis: illa reliquit* mihi *hæc insignia. Scis enim quomodo traduximus ultimam noctem in falsa lætitia; et oportet* nos *nimis recordari: Quando equus fatalis venit ascensu super alta Pergama, et gravidus induxit in utero milites armatos. Illa fingens choreas, ducebat circa sacra Bacchi* feminas *Phrygias furiosas: ipsa in medio attollebat magnam tædam,*

NOTAE.

vel *sculpta* intelligit in tumulo: vel *vera*, olim forte dono Æneæ data à *Deïphobo* servataque, ut Æn. 1. 654. Pallam Helenæ, et sceptrum Iliones. *Nomen* autem *Deïphobi* illi loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te, amice*), *Te*, omissâ elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*) *Funus*, non pro sacris ac ceremonia funebri, sed pro ipso cadavere hic sumitur: ut Æn. 9. 491. *Quae nunc artus, avulsaque membra, Et funus lacerum tellus habet.*

151. *Lacaenae.*) Helenæ Lacedæmoniæ. *De Lacaenæ* appellatione, Æ. 2. 601. *De ejus ortu*, Æ. 1. 654. Hæc, Leda *Spartani* regis Tyndarei uxore, et Jove genita: à Theseo primùm rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deinde nupsit Mycenarum regis filio; qui mortuo Tyndareo, Castore ac Polluce, in regnum Spartanum successit: inde rapta à Paride, et Trojam deducta, decennii bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit *Deïphobo*, Paridis fratri. Quid deinde ipsi captâ Trojâ contigerit, ambiguum est. Vulgò dicitur in gratiam cum Menelao rediisse, et cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum: unde iterum navigans, incolumis cum marito Spartam rediit, ubi postea sepulti sunt in Menelai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longè alia sors illius à Pausania in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo Menelao, Spartâ pulsam, ad Polixo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus à Sarpedone fuerat, ancillas in eam furiarum habitu immisisse, quae illam dum lavaret comprehensam laqueis suspenderint. Alii aliter.

515. *Saltu.*) Æn. 2. 237. *Scandit fatalis machina muros.* Quia cum angustiores essent portæ, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros, etc.*) De *Pergamis*, Æn. 1. 470.

517. *Evantes orgia. etc.*) Menelaus Odyss. 4. 277. narrat Helenam ter equum circumlustrâsse, Græcorum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum chores. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evan*, Euav, aut *Evius*, Euios, ipse Bacchus: ab *evoe*, vel *evohe*, *euoi*, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, quâ Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi *eu oi*, *bene illi*, aut *eu uie*, *bene fili*:

Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidaeque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem,
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo: comes additur unà
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis
Instaurate, pio si poenas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu divûm? an quae te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium aethereo cursu trajecerat axem,
Et fors omne datum traherent per talia tempus.
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Æneas, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit:
Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit.

et ex alta arce invitabat Græcos. Tunc funestus lectus tenebat me fatigatum curis et obrutum somno: et jucunda ac profunda quies, similisque morti tranquillæ oppressit me decumbentem. Interim digna uxor aufert arma omnia domo, et subtraxerat capiti meo gladium fidelem. Vocat Menelaum intra domum, et aperit januam. Nempe existimans hoc magnum fore donum amanti marito, *et sic infamiam veteris malitiæ posse deleri. Quid detineo* te? *irruunt in cubiculum: additur* iis *simul comes Ulysses incitator criminum. Dii, reddite talia Græcis, si imprecor* iis *supplicia justo ore. At age, dic vicissim quinam casus te adduxerint* huc *viventem: an venis pulsus erroribus maris, an jussu deorum, an aliqua* alia *sors te adigit, ut venias* in *sedes mœstas absque luce,* et ad *loca tumultuosa?* In *hac vicissitudine colloquii Aurora rubicundis equis in aëreo decursu jam transierat medium coelum, et forte traducerent in talibus omne tempus concessum. Sed comes Sibylla admonuit, et breviter loquuta est: ô Ænea, nox approperat, nos traducimus horas lugendo. Hic est locus, ubi viae secat se in duas partes. Dextra est, quae extenditur usque ad palatium magni Plutonis; per hanc iter est nobis ad Elysium: at sinistra continet supplicia impiorum, et ducit ad Tartara scelerata.*

N O T A E.

quod bello Giganteo primus deorum Gigantem interfecit in leonem versus, unde sic illi acclamârit Jupiter pater. *De Baccho*, Ecl. 5. 29. De *Bacchis feminis;* et *orgiis* Bacchi sacris, Æn. 4. 301. *De Phrygia*, Æn. 1. 385. *De Danais*, Æn. 1. 34. *De thalamo*, supra, v. 280.

529. *Æolides.*) Nomen Ulyssi probrosum; quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laërtæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æn. 3. 272. de *Graiis*, Græcis, G. 2. 16.

530. *Instaurate.*) Reponite, renovate, rursus facite, eorum in pœnam.

535. *Roseis Aurora quadrigis jam, etc.*) De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, G. 1. 249. Hîc dissentire cogor à reliquis propemodum interpretibus, et cum *Donato* sentire, *medium diem* hîc significari, non *mediam noctem*. Quicquid enim dicant Gellius aliique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes: nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod à Cardano affertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* et concessum ad ejusmodi inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* et *unius diei*. At Æneas sacrificia perfecit superiore totâ nocte, vers. 252. *Tum Stygio Jovi nocturnas inchoat aras.* Viam inferorum ingressus est sub ipsum Solis et lucis ortum, vers. 255. *Ecce autem primi sub lumina Solis et ortus.* Nunc emensâ mediâ itineris parte, certe non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens, vespertinum illud tempus totum et noctis secundæ partem aliquam traducet perlustrando Elysio: atque ita redibit ad suos nocte alterâ quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hîc diem significat. Et verò Donatus ac Laetus

notant,

Deïphobus contra; ne saevi, magna sacerdos,
Discedam: explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum: melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Æneas subitò; et sub rupe sinistra
Moenia laeta videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae,
Vis ut nulla virûm, non ipsi exscindere ferro
Coelicolae valeant: stat ferrea turris ad auras:
Tisiphoneque sedens, palli succincta cruentâ.
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractaeque catenae.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
Quae scelerum facies, ô virgo, effare, quibusve
Urgentur poenis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen:
Sed me, cum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipsa deûm poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnossius haec Rhadamanthus habet durissima regna:
Castigatque, auditque dolos: subigitque fateri
Quae quis apud superos, furto laetatus inani,

Contra Deïphobus ait: Ne irascare, ô magna vates: abibo: concludam sermonem, et redibo in tenebras. I nostra gloria, i: sequere fata feliciora. Hoc *solum locutus est, et in ipso sermone deflexit gressum. Æneas respexit statim; et sub rupe sinistra cernit spatiosam urbem, cinctam tribus muris; quam Tartareus Phlegethon, rapidus fluvius, circuit ignibus torrentibus, et volvit saxa sonantia. Porta opposita magna est, et columnæ ex adamante durissimo:* ita *ut nullum robur hominum, non ipsi superi possint evertere eam ferro. Turris ferrea surgit in altum: et Tisiphone sedens, cincta pallio sanguinolento, custodit limen vigil et noctu et diu. Hinc* cœperunt *audiri gemitus, et resonare crudeles ictus: præterea stridor ferri et tractorum vinculorum. Æneas stetit, et stupefactus attendit* ad *strepitum. Quæ sunt* illic *species criminum, dic, ô virgo, aut quibus suppliciis cruciantur? unde tantus planctus surgit in auras? Tunc vates sic cœpit loqui. Clarissime dux Trojanorum, nulli puro fas est subire portam impiam: sed quando Hecate præposuit me silvis infernis, ipsa mihi declaravit supplicia constituta à diis, et duxit me per omnia. Rhadamanthus Cretensis obtinet hoc sævissimum imperium: et punit, et audit fraudes; et cogit fateri quæcumque facinora patrata unusquisque per vitam*

NOTAE.

notant, Auroram cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde; *nox ruit*, *Æn.* 8. 369. significat, *nox accepit*, *venit*: ergo et hic eodem sensu accipi nihil vetat.

541. *Ditis, etc.)* De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *Elysio*, infra, v. 638.

545. *Explebo numerum, reddarque, etc.)* Multæ in hæc verba afferuntur parum sanæ interpretationes: hæ sanissimæ. I. Simplicior: *Discedam, et implebo numerum turbæ, à qua discessi, ut te allo. querer*: erat nempe inter bellicosos viros *Deïphobus*. II. *Doctior*, et juxta Platonis mentem, qui singulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, certos quosdam assignabat purgationis annos, ut dicetur infra, v. 739. Quocirca sensus erit; *Discedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris*. III. Verior, ut puto, *Discedam, Sine modò expleam orationis meæ, quam incœpi, numerum et periodum.* Quam statim ita terminat: *I decus, i, nostrum, etc.*

549. *Mœnia... muro, etc.)* Munimenta arcis videt, triplici muro constantia, De *Phlegethonte* supra, v. 323.

552. *Adamante columnæ.)* Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam: communi Græcis Latinisque proverbio, quo *dura* omnia et firma, *adamantina* dicuntur. *De Tisiphone*, una Furiarum, Georg. 3. 552. De *palla*, pallio muliebri, *Æn.* 1. 52.

564. *Hecate, etc.) De Hecate, Æ.* 4. 510. 511. *De lucis Avernis*, supra, v. 237. *De Rhadamantho*, v. 431. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ; *Æn.* 3. 104.

568. *Furto inani.) Secretis delictis*: ideo *inanibus*, quia Deo nota sunt, et post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam et furtim committitur. Sic adulteria

Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuò sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans: torvosque sinistrâ
Intentans angues, vocat agmina saeva sororum.
  Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Saevior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras
Quantus ad aethereum coeli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis et lampada quassans,
Per Grajûm populos mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divûmque sibi poscebat honorem:
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum cursu simulârat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum

protulit usque *ad tardam mortem, gaudens vanâ simulatione. Statim Tisiphone vindex armata flagro verberat reos illudens*, et *sinistrâ* manu *incutiens sævos serpentes, appellat crudelem turbam sororum. Tunc denique portæ aperiuntur stridentes horrisono cardine.* Pergit Sibylla: *Vides quale satellitium sedeat in vestibulo, quale spectrum occupet postes? Hydra crudelior intus habet sedem, horribilis quinquaginta faucibus. Præterea ipse Tartarus bis tantum descendit in profundum, et extenditur sub umbras*; *quantus* est *prospectus* inde *ad æthereum cœli olympum. Illic juventus Titania, antiqua soboles Terræ, prostrati fulmine versantur in imo fundo. Illic vidi quoque geminos filios Aloëi, vasta corpora: qui susceperant evertere manibus magnum cœlum, et expellere Jovem è regnis supernis. Vidi etiam Salmonea solventem duras pœnas, quia imitatus* fuerat *ignes Jovis et tonitru cœli. Ille vectus quatuor equis et quatiens tædam, currebat exsultans per gentes Græcorum et per mediam urbem Elidis, et exigebat sibi cultum divinum*: *insanus! qui imitabatur* curru *æreo et impetu equorum nimbos et tonitru non imitabile. Sed pater omnipotens vibravit fulmen per opaca nubila*

NOTAE.

Martis vocantur *dulcia furta*. Georg. 4. 346. Et Pasiphaë dicitur *supposta furto*, supra, v. 24.

572. *Agmina saeva sororum.*) Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone*, *Alecto*, *Megaera*; de quibus Georg. 3. 552. Notat tamen Cerdanus vulgò apud Poëtas *agmen* et *agmina* vocari, à Seneca, *turbam*; à Statio, *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. *De cardine portarum*, Æn. 1. 452. *De vestibulo*, supra, v. 273.

576. *Immanis hiatibus hydra.*) Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa occisa ab Hercule, quam in inferorum vestibulo jam Æneas vidit, v. 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per inferos, et ad cruciandos impios varias in partes mittitur, quemadmodum Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, v. 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *saevior*, id est, crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æn. 8. 300. *De Tartaro*, profundissimo inferorum loco, supra, v. 134.

579. *Quantus .... suspectus, etc.*) *Suspectus* substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu: tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii à terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. 8. 16. et Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est. ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, *quantum cœlum est à terra.*

580. *Titania pubes.*) Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æn. 4. 179.

582. *Aloïdas.*) Otum et Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloëi Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homer. facit Odys. 11. 304. itaq. in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse

Contorsit (non ille faces, nec fumea taedis
Lumina) praecipitemque immani turbine adegit.
Necnon et Tityon, terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tundens, foecundaque poenis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore: nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoümque?
Quos super atra silex jamjam lapsura, cadentique
Imminet assimilis. Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu: Furiarum maxima juxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusque parens, et fraus innexa clienti:
Aut qui divitiis soli incubuêre repertis,
Nec partem posuêre suis; quae maxima turba est;
Quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri
Quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum

(*non ille* quidem *faces et lumina fumida tædarum*, ut Salmoneus) *et vasto turbine prostratum transfixit. Videre erat etiam Tityum filium Terræ omnipotentis: cujus corpus extenditur per tota novem jugera; et immanis vultur fodicans adunco rostro jecur perpetuum et viscera fœcunda* ad *pœnas, scrutatur ea ad cibum, et manet intra profundum pectus; nec ulla quies permittitur fibris repullulantibus. Cur commemorem Lapithas, Ixiona, et Pirithoüm? super quos nigrum saxum jamjam lapsurum et simile cadenti impendet. Fulcra aurea splendent in laetis lectis altis, et convivia parata ante ora cum luxu regali; maxima Furiarum accumbit prope, et vetat tangere mensas manibus, et surgit erigens facem, et vociferatur ore. Illic, ii quibus fratres adiosi* fuerunt, *dum vita durabat, aut pater verberatus, aut dolus fabricatus clienti; aut qui soli incubuerunt opibus partis, nec dederunt partem* earum *suis; quae turba maxima est: et qui occisi* sunt *propter adulterium, et qui secuti* sunt *bella injusta, nec timuerunt violare fidem* datam *dominis*: illuc *inclusi expectant supplicium. Ne petas doceri quale supplicium* exspectent, *aut quis modus et quae sors damnaverit eos. Alii versant magnum saxum, et pendent distenti radiis rotarum.*

NOTAE.

confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

585. *Salmonea, etc.*) *Salmoneus*, Σαλμωνευς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit: certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritima et occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos: ut Jovem in Elide ludis maximè Olympicis honoratum simularet, Ideo à Jove fulmine ictus est. *Mediæque per Elidis urbem*: pro *mediamque per Elidis urbem. De Olimpo* monte, Ecl. 5. 56. *De Elide*, Georg. 1. 59.

595. *Tiryon, etc.*) *Tityus*, Jove natus; et Elara Orchomeni filia: quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terra, unde erumpens Tityus giganteâ specie, Terræ filius creditus est: ideo à Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram et supplicium Virgilius accepit ab Homero, Odyss. 11. 576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

601. *Lapithas, etc.*) *De Lapithis*, immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur, Georg. 2. 456: De *Ixione*, eorum rege, qui ob tentatam Junonis pudicitiam; rotæ apud inferos alligatus est, Georg. 3. 38 *De* Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Dia Ixionis uxore; quique Proserpinam rapere ex inferis aggressus, à Cerbero devoratur est, supra, v. 393. infra, v. 617. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, et mediis in epulis fames.

603. *Genialibus toris*) Quales lecti nuptiales: qui *geniales* à *generando* dicuntur, vel à *genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo Ecl. 4. 63. unde *geniale* appellatur quicquid lactum est, ut Georg. 1. 302. *Invitat genialis hyems.*

616. *Saxum ingens, etc.*) Indicat Sisyphum,

Districti pendent: sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magnâ testatur voce per umbras:
Discite justitiam moniti, et non temnere divos.
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit: fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ, vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
 Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio, atque adverso fornice portas,
Haec ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat: et pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.

Miser Theseus sedet; *et perpetuò sedebit*; *et Phlegyas miserrimus admonet omnes, et testatur magno clamore inter tenebras*: *Discite* toties *admoniti æquitatem*, *et non spernere deos. Hic prodidit patriam pecuniâ*, *et ei imposuit tyrannum ferocem*: *tulit et sustulit leges pretio. Hic aggressus est pudicitiam filiæ*, *et nuptias prohibitas. Omnes ausi infanda crimina et exsecuti consilia. Si essent mihi centum linguæ et centum ora, et vox ferrea*; *non possem complecti omnes species criminum*, *nec enumerare omnia nomina suppliciorum. Postquam longæva vates Apollinis protulit hæc verba*; *ait*: *nunc autem age*, *ingredere viam*, *et perfice inceptum officium*: *properemus Video muros fabricatos* in *fornacibus Cyclopum*, *et portas sub opposito fornice*: *ubi dii nos jubent deponere munera decerpta* ex arbore. *Sic locuta fuerat*: *et pariter ambulantes per tenebrosa* spatia *viarum invadunt medium iter*, *et appropinquant portis.*

N O T A E.

Æoli filium, latrociniis infamem: de quo Georg. 3. 39. *Radiisque rotarum, etc.*) Indicat Ixionem de quo Georg. 3. 38. quem quia alteri supplicio jam addixit, v. 601. pluribus affectum suppliciis probabile est.

617. *Æternumque sedebit infelix Theseus.*) *Theseus*, de quo supra v. 28. Et *Pirithous*, de quo v. 392. amicitiâ conjunctissimi, dicuntur inferos adiisse, ut inde Proserpinam raperent; et Pirithous quidem à Plutone datus esse Cerbero devorandus: Theseus autem remansisse in vinculis, donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, cum redisset ad inferos, lapidi affixus est, ubi æternùm sederet, in pœnam impii olim suscepti itineris. Ita fabulæ. Sed ajunt historiæ et Theseum et Pirithoum conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis Plutò est, Molossorum sive Thesprotorum in Epiro regis, eamque vocatam Proserpinam, matrem ejus Cererem; canem, cui objectus fuit Pirithous, Cerberum; postea Theseum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimissum esse, idque contigisse ad Cichyrum amnem et Acherusiam paludem, de qua v. 323. testatur Pausanias, in Atticis.

618 *Phlegyasque miserrimus, etc.*) Ambigua est hujus loci sententia, vel *Theseus miserrimu admonet omnes Phlegyas*: vel *Phlegyas miserrimus omnes admonet. Phlegyæ*, Bœotiæ juxta Orchomenum populi fuerunt, sapinis insignes: qui aggressi templum Apollinis Delphicum diripere, fulminibus, terræ motibus, et pestilentiâ postmodum abrumpti sunt, ex Pausania in Bœoticis. Hos alii insulanos fuisse perhibent circa Thessaliam, à rege Phlegya sic dictos: qui ob frequentem contemptum deorum, à Neptuno immisso diluvio deleti sunt. *Phlegyas*, Martis filius, rex fuit Lapitharum in Thessalia, Ixionis juxta aliquos pater, et Coronidis nymphæ: hæc cum ex Apolline Æsculapium peperisset, dicitur pater templum Apollinis incendisse, ideoque sagittis ab Apolline detrusus fuisse ad inferos. Atque hæc sententia mihi videtur potior: quid enim Theseo cum Phlegyis populis?

622. *Fixit leges, etc.*) Condidit, tulit. Metaphora ducta à consuetudine, quâ leges in æs incisæ *fixis* tabellis in publico proponebantur; quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi. De Hymenæo*, nuptiali deo, Georg. 3. vers. 60.

630. *Cyclopum educta.*) *De Cyclopibus*, Æn.

Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aquâ, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divæ,
Devenêre locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hîc campos æther et lumine vestit
Purpureo: Solemque suum, sua sidera nôrunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulvâ luctantur arenâ:
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hîc genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis:
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virûm miratur inanes,
Stant terrâ defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia currûm

Æneas occupat aditum, aspergit corpus recenti aquâ, et affigit ramum in opposito limine. Denique his absolutis, persoluto munere Proserpinæ, pervenerunt ad loca læta, et prata jucunda, et sedes beatas silvarum felicium. Hîc aër ambit agros liberior et luce purpureâ: et incolæ cognoscunt suum Solem, et sua astra. Pars exercent corpora in herbosis locis, certant ludis, et luctantur in arena fulva. Pars agitant saltationes pedibus, et canunt cantilenas. Vates etiam Thracius cum veste longa canit numeris septem discrimina sonorum: et sonat eadem, modò digitis, modò plectro eburneo. Hîc est vetusta propago Teucri soboles clarissima, heroes magnanimi, nati temporibus felicioribus: et Ilus, et Assaracus, et Dardanus fundator Trojæ. Miratur procul arma et currus virorum vacuos. Hastæ sunt fixæ in terra, et equi liberi pascuntur passim in campis: amor curruum

NOTAE.

3. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea et munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur, non quasi *elata* in altum; sed quasi ferro *ducta*, et *ductilia*, quod fit in caminis et fornacibus.

631. *Mœnia.*) Palatium Plutonis et Proserpinæ.

636. *Spargit aquâ.*) Vel quia pollutus aspectu Tartari: vel quia sacrum munus Proserpinæ offert; solemnis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* verò duntaxat, non omnino *lavat*: de quo more, Æn. 4. 635.

638. *Locos laetos, etc.*) *Elysium.* Locus erat piis apud inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canariæ*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æn. 4. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalusia*, *Granata.* Alii apud Indos. Alii in pratis aëriis, cœlum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio: aliqui ab ἤλυσις, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur: aliqui quasi ἀ λύσιον: *non solubile*; quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

Vireta.). Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641. *Purpureo: Solemque, etc.*) *Lumine purpureo*, pulchro, Æn. 1. 593. *Solem* in Elysio, alium statuit etiam Plato in Phædone.

642. *Gramineis palaestris.*) *Palaestra*, tam pro *ludo* sumitur, quam pro *loco* ludis addicto. Hîc pro *loco*. De *Palaestra*, sive *lucta*; Æn. 3. 280. in quo differat à *pugilatu*, Æn. 5. 401.

645. *Threïcius sacerdos.*) *Orpheus* Ecl. 3. 46. Georg. 4. 454. Multi fuere hujus nominis: sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyræ solertiâ, et carminis suavitate præcelluisse, quo utroque nomine *longa cum veste* inducitur: quæ et sacerdotum fuit, et musicorum,

646. *Numeris septem, etc.*) Numerosis sonis pulsat citharam: quæ primò septem chordis instructa memoratur, deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro*: Nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fides perstringuntur, à pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistra manu citharam, dextra pectinem tenebat, teste Nascimbeno.

653 *Assaracusque, etc.*) De hac Trojanorum regum serie, Georg. 3. 35. De *Dardano*, Æn. 3. 167.

Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos; eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextrâ lævâque per herbam
Vescentes, laetumque choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus; unde supernè
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis
Hìc manus, ob patriam pugnando vulnera passi:
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat:
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti:
Inventas aut qui vitam excoluère per artes:
Quique sui memores alios fecère merendo:
Omnibus his niveâ cinguntur tempora vittâ.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,
Musaeum ante omnes; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros.
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam.
Dixit: et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,

et armorum qui fuit viventibus, studium quod fuit *alendi pingues equos; idem manet* iis *depositis* sub *terra. Ecce videt alios* ad *sinistram epulantes super gramine, et cantantes in choro lætas cantilenas, in odorifera silva lauri; unde magnus Eridanus decurrit per silvam apud superos. Hic turba* est eorum, *qui certando pro patria tulerunt vulnera: et qui sacerdotes puri* fuerunt, *dum vita durabat: et qui vates pii, ac locuti* res dignas *Apolline: aut qui ornaverunt vitam* humanam *per artes repertas* à se: *et qui reddiderunt alios memores sui,* iis *benefaciendo. Capita horum omnium coronantur tæniâ candidâ. Quos circumstantes Sibylla sic allocuta est, præ ceteris Musæum; nam magna turba hunc habet in medio sui, et admiratur superantem altis humeris: O animæ fortunatæ, et tu optime vates: dicite, quæ regio, quis locus tenet Anchisen? illius causâ venimus* huc, *et trajecimus magnos fluvios inferorum. Tunc heros sic dedit ei responsum paucis* verbis: *Nemo* nostrûm *habet fixam domum; habitamus in silvis umbrosis, et incolimus herbosas ripas, et prata* semper *nova ob rivos. Vos tamen, si cupiditas animi sic jubet, conscendite hunc collem; et vos deducam* ad eum *facili semitâ.* Sic *dixit, et præivit incessu, et desuper ostendit campos amœnos: deinde descendunt ex alto vertice. Pater autem Anchises in profunda valle viridi circumspiciebat animas separatas et reversuras in lucem superiorem,*

N O T A E.

657 *Paeana.)* *Paean*, hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: inde læti quilibet quorumcumque deorum hymni, *paeanes* etiam dicti. Nomen vel à *παίω*, *ferio*, quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primò cantatus est: vel ab *ἰὲ παῖ; jaculare, fili*; quibus verbis eum Latona mater ea in pugna hortabatur; unde *Io paean*, deinde triumphantium acclamatio fuit.

659. *Plurimus Eridani, etc.)* Duplex affertur ab interpretibus hujus loci sententia. I. *Unde magna pars Eridani è superis praecipitat in inferos:* notaturque ab iis vis adverbii *supernè*, quo motus significatur è superiore loco ad inferiorem; tum natura Eridani; qui Plinio teste l. 3. 16. non longè ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, et paulo post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pedemontii pars, exoritur. II. *Unde magnus Eridanus fluit ad superiores terrae incolas*, quæ sententia mihi probabilior videtur: tum quia *unde* indicat hîc Elysium nemus, ubi versatur Æneas; ideoq. *supernè* non potest significare superas terras ex quibus Padus descendat: sensus enim esset: *Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex terris;* qui motus non sibi consentiunt: tum quia *supernè*, significat quic-

Lustrabat studio recolens: omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean: alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrymæ, et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
Vicit iter durum pietas! datur ora tueri,
Nate, tua, et notas audire et reddere voces!
Sic equidem ducebam animo rebarque futurum,
Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per æquora vectum,
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: tua me, genitor, tua tristis imago
Saepius occurrens hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor: teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis;
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes aestate serenâ
Floribus insidunt variis, et candida circum

considerans eas studiosè: et forte recognoscebat omnem multitudinem suorum, et dilectos posteros, et fata, et fortunas et mores, et facta hominum illorum. *Et quando ille vidit Æneam ex adverso venientem per herbas; lætus protulit ambas manus, et lacrymae fluxerunt per genas, et vox exiit ex ore: Venisti denique et tua pietas certa patri superavit iter difficile! ô fili permittitur aspicere vultum tuum, et accipere ac reddere voces familiares! Certe numerans tempora, cogitabam animo et existimabam ita fore, et mea sollicitudo non decepit me: O fili,* per *quales terras et per quanta maria jactatum, et quantis periculis agitatum ego te audio! quam timui ne regna Africa tibi obstarent aliquantum! Æneas verò* ait: *Tua, ô pater, tua moesta umbra saepe visa impulit me venire ad haec loca. Naves* meæ *stant in mari Tyrrheno. Permitte* mihi, *ô pater, permitte conjungere manus, et ne te subducas complexui meo. Sic loquens, simul madefaciebat vultum copiosis lacrymis. Ter conatus erat implicare brachia collo* ejus: *ter umbra frustra comprehensa elapsa est è manibus similis ventis levibus et simillima fugaci somno. Interea Æneas cernit in valle secreta silvam separatam, et frutices sonates per silvam; et fluvium Lethaeum, qui praeterfluit tranquillam sedem: Gentes et populi innumeri circa hunc* fluvium. *Et quemadmodum quando in pratis, sudâ aestate, apes adhaerent diversis floribus, et vagantur circa alba*

NOTAE.

quid est *supra*, non tantum *desuper*: tum quia subterranea sunt omnium fluviorum receptacula unde erumpunt. Gerg. 4. 354. Cum autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio; ut eum, non è communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elisio ortum diceret. *De Eridano*, sive *Pado*, *il Po*, Georg. 1. 482.

667. *Musæum.)* Dicitur hic à Suida, Eleusinus Atheniensis, Orphei discipulus, [illegible] heroïcorum scriptor, quorum Eumolpo filio [illegible] quæ [illegible] [illegible] scripsit: floruit sub Cecrope secundo Athenien[illegible] rege. Hic, et Orpheus Homero antiquiores putantur; ideoque hi [illegible] a Virgilio. Superest adhuc carmen de amoribus Leandri et Herûs, quod Musæo tribuit Scaliger in Poëticâ, et longè versibus Homericis anteponit. Negat tamen Vossius, et auctorem hujus operis vixisse sub Augusto affirmat, etiam post quartum Christi seculum.

687. *Exspectata.)* Doctissimi legunt *spectata*. Nec male: i. e. cognita, perspecta, *probata*: quemadmodum Ovidius dixit: *Spectatur in ignibus aurum.*

694. *Ne quid Libyae, etc.)* Cum Didonis amore te implicuisti, Æn. 4. *De Libya*, Æn. 1. 162. *De sale*, pro mari, Æn. 1. 541. *De Tyrrheno mar.*, Italiam ad meridiem alluente, Æn. 1. 71. *De Lethaeo* amne, supra, v. 323.

Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus,
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas: quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia tandem lætere repertà.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo.
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

lilia: sic *omnis campus sonat fremitu. Æneas ignarus* rei *statim obstupet aspectu*, *et petit causas: quinam ergo sint illi fluvii, aut quinam homines occupaverint ripas tantâ multitudine. Tunc pater Anchises* ait: *Animæ, quibus alia corpora destinantur* per *fatum, bibunt oblivia æterna et liquores tutos ad aquas Lethæi fluvii. Ego certe jamdudum opto enarrare tibi, et coram monstrare illas, et enumerare sobolem illam meorum; ut magis gaudeas Italiam demum inventam* fuisse à te. *O pater*, ait Æneas, *an existimandum est animas aliquas illustres hinc redire in lucem, et reverti rursus in pigra corpora? quodnam est miseris tam insanum vitæ desiderium? Respondet Anchises*: *O nate, equidem dicam, nec te relinquam dubium. Et* sic *explicat singula per ordinem.*

N O T A E.

723. *Quibus altera fato corpora debentur.*) Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus v. 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum natura dissertationem exsequamur, et evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis μετεμψυχωσις dicitur. Hanc primò invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates et Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut Georg. 4. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl. 6. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum à Christiana veritate absint, facile erit intelligere.

724. *Principio cœlum, etc.*) I. *Caput*, *Deus* rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, *cœlum*, infima, *terra*; cui *liquentes campi*, sive aqua substernitur; mediæ partes, *Sol*, *Astra*, *globus Lunae*, quo inferiora elementa à cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas distinctæ suis in sphaeris: ita supra globum eumdem sunt eædem naturæ longè excellentiori modo per virtutes: habent quippe cœlestia corpora ab ignis natura lumen ac motum, à terrae natura solidam firmitatem, ab aëris natura perspicuitatem, ab aquae natura aequabilem lenitatem: sed illae omnes naturae illic in formam praestantissimam, nempe ignis, redactae sunt; cujus tanta est excellentia, ut quintum elementum sive quinta *essentia* dici possit; quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidie coalescunt: Ita Plato in Timaeo, et Marsilius ibid. cap. 24. De *Titanis* nomine, quod Soli praecipuè tribuitur, Æn. 4. 119.

726. *Spiritus intus alit, etc.*) II. *Caput.* Hinc mundi corpori *Deus animam* sive *spiritum* addidit, cui inest praecipuè *intellectus*, *intelligentia* et *natura*; id est, vitalis ac seminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras *Deum* ipsum esse contendebat, ut liquet ex Minuntio Felice: at Plato, non *Deum*, sed opus putabat summi Dei.

728. *Inde hominum, etc.*) III. *Caput. Inde*, juxta Pithagoram, significat: *Ex hoc Deo, qui est mundi anima, quasi decerptae particulae sunt vitae hominum et pecudum.* Juxta Platonem verò significat: *Ex reliquis hujus temperationis, ex qua mundi animam formaverat Deus, formatae sunt ab eodem singulares animae viventium.* Ita Plato loquitur in Timaeo. Quaenam autem illa fuerit temperatio satis dilucidè percipi non potest, neq. ex Platonicorum, neq. ex Platonis ipsius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæsisse existimo, quia sic melius haec omnis ejus doctrina constabit, ut ex sequenti capite manifestum fiet.

730. *Ingens est ollis vigor . . . . . seminibus, etc.*) IV. *Caput.* Docet Plato disertè in Timaeo, unicum illum et supremum *Deum*, postquam ex reliquis animae mundi animas formasset,

Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus,
Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque, dolent gaudentque: neque auras
Respiciunt, clausæ tenebris et carcere cœco.
Quin et supremo cum lumine vita reliquit;
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.

Primò, *spiritus fovet intus cœlum*, *terram*, *spatia aquæ*, *et lucidum globum Lunæ*, *et astra Titania*: *et mens dedita per omnia membra movet totam* illam *molem*, *et miscet se eum magno* illo *corpore. Inde* oritur *genus hominum*, *et pecudum*, *et vitæ avium*, *et monstra*, *quæ mare fert sub polita planitie. Inest illis animis vis ignea*, *et origo cœlestis*: *quatenus corpora noxia non gravant*, *et artus terreni membraque mortalia non retundunt* vim illam. *Hinc animæ timent et desiderant*, *mœrent*, *et lætantur*: *nec suspiciunt cœlum*, *inclusae in tenebris et obscuro carcere. Præterea quando ultimâ luce vita recessit*: *non tamen omne malum*, *nec omnes corporeæ sordes omnino recedunt à miseris*; *et planè necesse est* ut *multa. vitia diu conglutinata* iis adhuc *adhærescant admirabili ratione.*

NOTAE.

formasset, rationis et intelligentiæ participes; eas quasi *sementem sparsisse* in Solem, in Lunam, aliaque astra et instrumenta temporis: *ita* ut singulæ singulis astris quasi vehiculis invectæ, universum contemplari possent. Addit, eum, post ejusmodi sementem, animarum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus diis permisisse. Appellat Plato juniores deos, Cœlum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem, etc. Tum ait, juniores deos viventia corpora ex elementis procreasse, quibus duplicem animam addiderint, alteram immortalem, ex divina illa *semente*, quâ sidera *consita* fuerant, quasi quodam defluvio delapsam; quam in capite rotundo, quasi in mundi compendio locaverint; alteram mortalem à se conflatam; cujus partem quæ irascitur circa cor; quæ concupiscit, circa jecur, posuerunt. Εσπειρε *τους μεν εις Ηλιον, τους δε εις Σεληνην, τους δε εις τα αλλα οσα οργανα χρονου, το δε μετα τον σπορον, τοις νεοις παρεδωκε θεοις σωματα πλαττειν* etc. Hinc patet, cur Virgilius vitas illas sive animas vocaverit *semina*. Item cur *igneus vigor* et *cœlestis origo* iisdem sit; nempe, vel quia per multa sæcula astris invectæ aliquid ex ea contraxerunt natura, quam igneam esse diximus, v. 724. vel quia fortasse ex eodem cœli igne et quinta *essentia* conflatæ sunt, ut Platonicis quibusdam visum est.

731. *Quantum non, etc.*) V. *Caput.* Animæ ejusdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piscibus; siquidem, juxta Pythagoram et Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum discrimen ex crassiori aut subtiliori corporum discrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem, virum ac senem, videmus contingere. Atque illud est quod vocat Plato sub finem Timæi, *mentis jacturam et acquisitionem, quâ invicem animalia commutantur*. *παντα τοτε και νυν διαμειβεται τα ζωα εις αλληλα, νου και ανοιας αποβολη και κτησει μεταβαλλομενα.* Quo autem ordine fieret illa transmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipsos homines, indolis, ingenii, morumque diversitas, ex eadem oriebatur varietate corporum; ideo ait Poëta, cœlestem in eorum animis esse originem, et verò apparere, quatenus corporum et membrorum pondere non gravantur.

733. *Hinc metuunt cupiuntque, etc.*) VI. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animarum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus ceteros omnes Poëta complectitur: quippe *metu*, ac *desiderio* spe in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore* et *gaudio*, circa malum ac bonum praesens afficimur; et facilè, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est, divinam originem, obliviscitur.

738. *Inolescere.*) Est *simul crescere.* Vel, ab *alo*, quod simul alitur. Vel, à *soleo*, quod simul esse solet.

Ergo exerceantur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Æthereum sensum, atque auraï simplicis ignem.

Ideo crucianlur pœnis, et præteritarum noxarum persolvunt supplicia. Aliæ suspensæ exponuntur levibus ventis: aliis crimen, quo sunt *infectæ, lavatur sub immenso lacu, aut absumitur flammis*. Omnes *patimur, unusquisque suos ultores. Deinde inducimur in spatiosum Elysium, et pauci obtinemus lætos campos: quando longa dies confectis spatiis temporum delevit congenitas sordes, ac reliquit purum sensum cœlestem et simplicem fulgorem ignis.*

NOTAE.

739. *Ergo exerceantur poenis, etc.*) VII. *Caput* Animae illæ, etsi diversae à corporibus naturae, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: *Igne, ventis*, id est, *aëre*, et *gurgite vasto*, id est, *aquis*. Haec autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tædâ vel sulfure purgabantur, aut aquâ lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. *Dei*, lib. 21. 13. eamque affert hujus causam: quod, *quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis; ex aliquo istorum mundetur, quod terrenâ contagione contractum est.*

743. *Quisque suos patimur manes.*) Id est, *Omnes patimur nostros manes, unusquisque suos.* Quinam autem illi sint *manes* ambigitur: idque videri potest è Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. igitur *Caput*. Animis singulis, jam inde à prima generatione descensuque ex astris, genium sive dæmonem attribui custodem operum, qui animum in lucem extrahat, ac deinde post mortem reducat ad inferos, ait Plato de repub. l. 10. itemque in Phædone. Hos *manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quamquam alii per *manes*, furias, aliosque minores intelligunt inferorum deos, à quibus animæ torquentur: et verò ita sumantur *manes*, Georg. 4. 489. *Scirent si ignoscere manes*: ibi enim deos inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facilè; si Platonici genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius: et superi quidem terrestresve dii esse, cum vivis adsunt; inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca verò huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas; ubi infantes, bellicosi, propriâ manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *Manibus*, alia significatione, pro umbris mortuorum, Georg. 4. 469.

744. *Pauci læta arva tenemus, etc.*) IX *Caput*. Pauci fruebantur Elysii voluptatibus; multi quidem; si per se ipsi spectentur; nam evocabantur *agmine magno*, infra, v. 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferuntur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde numquam in lucem alia generatione emersuri, quod earum scelera nulla purgatione elui possent; ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longè maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. 3. Quia multi aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum: nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustra se torquet Cerdanus, ut pugnantes conciliet voces: *quisque patimur*, et *pauci tenemus*.

745. *Donec longa dies, etc.*) X. *Caput*. In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius, v. 669. *felices animas*; et v. 638. *locos laetos, et amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas*. Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: *Pauci laeta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem?* Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgò interpretibus; neque hic interpretor, *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicat. Idque duo persuadent: 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit*, aut *eximat*; sed *donec exemit*, quod expressius significat, *quando exemit*, quam *quousque exemerit*. 2. Quia pari sensu dixit Horatius, Od. l. 3. 9. *Donec gratus eram tibi .... Persarum vigui rege beatior*; id est, *quando gratus eram*

Has omnes, ubi mille rotam volvêre per annos.
Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises: natumque, unàque Sibyllam;
Conventus trahit in medios turbamque sonantem.
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur

Postquam verterunt rotam per mille annos, deus vocat eas omnes magno numero ad amnem oblivionis: nempe ut oblita præteritorum *repetant superiorem curvaturam* mundi, *et incipiant velle iterum redire in corpora. Anchises* hæc *dixerat; et ducit filium ac simul Sibyllam in medios cœtus turbamque frementem: et conscendit collem, unde possit considerare longâ serie omnes* sibi *obversos, et intueri vultus venientium. Age modò*, inquit Anchises; *explicabo verbis, quis honos aliquando secuturus sit sobolem Trojanam;*

NOTAE.

tibi, etc. Per *auraï simplicis ignem*, significat puram animæ naturam, quæ propter subtilitatem aëri et igni simillima est, ideo vocat eam Horatius Sat. l. 2. 2. 79. *Divinae particulam aurae*: cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *aurae* in *auraï*.

748. *Has omnes, ubi, etc.*) XI. *Caput.* Postquam animæ hâc suâ beatitate per annos mille in Elysio positæ sunt, evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere, ut præteritorum omnium, tam laborum, quam voluptatum obliti, nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur; nec supersit quicquam, nisi ingenitus quidam affectus animæ in corpus. Quod autem ait *omnes*, restringi debet ad eas omnes, *quibus altera fato corpora debentur*, v. 714. Non enim omnes redibant in corpora; nec verò tale quicquam de se Anchises commemorat; quod si erat futurum, certe non omisisset. Hos autem ab eo reditu immunes esse puto, qui ob exquisita merita admissi inter deos fuerant, et *Acheronte remissi*, ut loquitur Æneas de Anchise Æn. 5. 99. et reversi *sideris in numerum*, unde primâ generatione defluxerant, ut ait Virgilius Georg. 4. 227. Horum quippe non *animas* apud inferos, sed *idola* solum ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio. l. 1. 120. Et Ulysses apud Homer. Odyss. 11. 600. ait se inter inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quocum sermonem habuerit; ipsum verò, id est, ipsius animam, apud superos degere. Tamen Anchisen à Virgilio describi; cujus idolum hic Æneam alloquitur, dum anima fruitur cœlestium deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in homine, *anima*, *corpus*, *idolum*: additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus Æn. 4. 385. Quamquam hæc *umbrae* ab anima, corpore et idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethaeo*, oblivionis flumine, supra, v. 323. *Rotam volvere*, metaphora est pro *tempus traducere*; ex Ennio petita, ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit, ut paulo ante *orbem*; et passim alibi *cursum*, *curriculum*. *Convexa supera*: vel significant convexam superficiem terræ, cujus in concavo inferi latent; vel sublimem et concavam cœli conspicui partem, ut diximus Æn. 1. 314.

756. *Nunc age, etc.*) Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum clarissimos: ubi notanda quatuor. I. Posteros illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore: cum utraque gens Æneæ et Laviniæ conjugio miscenda sit. II. Non servari ab Anchisa in illa enumeratione ordinem temporum: cum à Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illustres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora; indeque egressæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis duntaxat purus æthereus sensus atque auraï simplicis ignis; atque ita nullus inerat sensus corporis præteriti, multo minus futuri, si purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ; nondum præteriti corporis memoriam exuerant; atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim sorti affectus assumere; igitur nec Silvius niti hastâ, nec Romulus geminas habere cristas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani strepere.

Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides? purâ juvenis qui nititur hastâ,
Proximâ sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem:
Unde genus longâ nostrum dominabitur Albâ.
Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis:
Et Capys, et Numitor: et qui te nomine reddet,
Silvius Æneas; pariter pietate vel armis
Egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu;
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam;

qui posteri destinentur ex Italica familia, nobiles animas, et successuras nostro nomini: et tibi aperiam tua fata. Videsne? Ille juvenis qui insistit hastæ nitidæ, occupat sorte spatium proximum lumini, primus erumpet in aërem cælestem mixtus Italo sanguine, Silvius, nomen Albanum, tua soboles postrema: quem uxor Lavinia in silvis tardè pariet tibi seniori, futurum *regem et patrem regum: à quo familia nostra regnabit Albæ longæ. Hic vicinus* huic est *Procas, honor Trojanæ nationis. Deinde Capys, et Numitor: et Æneas Silvius, qui referet te nomine; æqualiter illustris armis et pietate, si tandem* aliquando *accipiat regendam Albam. Qui juvenes vide quantum præ se ferant robur! At qui habent caput cinctum* corona *civili quercica; hi condent tibi in montibus Nomentum, et Gabios, et urbem Fidenam;*

NOTAE.

763. *Silvius, Albanum nomen, etc.)* In his Romanæ Historiæ initiis parum sibi scriptores consentiunt. Livius hunc Silvium, Ascani filium facit: *Dionysius* Halicarnasseus, Æneæ. Scribit enim Laviniam, tum cum obiit Æneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in silvas fugisse ad regii pecoris magistrum Tyrrheum; ibique filium peperisse, cui inde Silvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam, sibi hunc ipsum Silvium successorem designasse; Iülo filio suo pontificatum maximum tribuisse, à quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Silvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Silvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles*, duplici sensu explicatur; vel quæ post *humationem* patris oritur, tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur à *post*, *posterior*, *postremus* et *postumus*; ut ab *extra*, *exterior*, *extremus*, *extimus* et *extumus*. In hac sententia sunt eruditiorum diligentissimi quique: qui iidem ajunt usu quidem venisse ut mortuo patre nati postumi appellentur; non quia post humationem nati, sed quia re verâ postremi. Et verò Virgilius ait Silvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab ea, quam ex Dionysio attulimus, historiæ fide; sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poëtica licentia: nec desunt, qui, ut historiæ veritati consulant, *longaevum* explicent, jam relatum in deos et *immortalem*; nituntur que hoc Ennii versu, *Romulus in coelo cum dis genitalibus aevum ducit*; et Æschyli testimonio, qui in tragœdia *septem ad Thebas*, vocat deos *μακροβίους*, *longaevos*. De *Lavinia*, Latini filia, Æ. 7. 52. De *Alba*, Æn. 8. 42.

767. *Proximus ille, Procas, etc.)* Qui proximus tunc in Elysio apparebat; non qui proximus erat Silvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Silvius* tertius, juxta Livium.

770. *Si umquam, etc.)* Æneas Silvius fraude tutoris regno spoliatus, nonnisi anno ætatis secundo et quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno et triginta tenuit.

772. *Civili... quercu.)* Corona civica, è quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant: simulque occiderant hostem, nec è loco deturbati fuerant. Hæc iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lumentano*, milliaribus duode-

Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Hæ tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stent vertice cristæ,
Et pater ipse suo superûm jam signet honore?
En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circumdabit arces.
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes coelicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc, geminas huc flecte acies; hanc aspice gentem
Romanosque tuos Hic Cæsar, et omnis Iüli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.

hi arces Collatinas, Pometiam, et castrum Inuï, et Bolam, et Coram. Hæc nomina tunc dabuntur illis, *jam sunt terræ absque nomine. Quin etiam Romulus Martius, quem pariet mater Ilia ex stirpe Assaraci, adjiciet se socium avo. Videsne, ut duæ cristæ surgant* ex ejus *capite, et* ut *pater deorum jam insigniat* eum *suo splendore? Ecce, ô fili, famosa illa Roma hujus ductu æquabit dominationem suam terris, et animos cœlo; et una cinget sibi muro septem montes. Fortunata sobole civium; qualis mater Berecynthia vehitur curru per urbes Phrygias*, coronata *turribus, gaudens prole deorum, amplexa centum nepotes, omnes incolas cœli, omnes obtinentes* spatia *alta et superiora. Huc, huc obverte geminos oculos: cerne hanc nationem, et Romanos tuos. Hic* est *Cæsar, et omnis proles Iüli, exitura sub magnum axem cœli.*

NOTAE.

cim Româ dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliaribus utrinque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est *l'Osteria. Fidena* vel *Fidenae*, quinque milliaribus Româ dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo. Cellatia*; non multo remotior ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometinus*, *Pometinus*, et *Pomptinus* dictus est; vicinæque paludes *Pomptinae*, nunc *l'Aufente palude*; urbs fuit Volscorum, nunc deleta. *Castrum Inuï* oppidulum Rutulorum in littore Tyrrheni maris, nunc dirutum: ei dicatum deo, qui Graecis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, et *Inuus* sive *Incubus* dictus est, ab ineundo, quod animalia passim iniret. *Bola* vel *Bolae*, oppidum Æquorum, circa Praeneste, ad orientem Romae, quod jam Plinii tempore sine vestigiis interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe â Pometia. Has autem urbes ut Latio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit; cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, et parte aliqua Sabini adnumerati sunt.

777 *Avo comitem, etc.*) *Numitori*, Procae filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus, *Martis* filius, et *Iliae*, Numitoris filiæ, *Æn.* 1. 278. *De Assaraco*, avo Anchisæ, â quo per Albanos reges oriebatur Ilia; *Æn.* 1. 288.

779. *Geminae stent vertice cristae.*) *Cristae*, jubæ sunt equinæ, plumæ versicolores, galearum cono impositæ. â gallorum cristis ita propter similitudinem dictæ, *Æn.* 3. 468. *Geminae*, ad majorem ornatum, non ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

780. *Pater ipse, etc.*) Vel Mars *pater* Romuli, qui eum, *sui superûmque* honoris participem facit. Vel potius Jupiter *pater superorum*, qui eum *suo* honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui, vel fulmine ictus, vel â suis discerptus, inter deos postea relatus esse creditus est. *De Roma* ab eo condita, *Æn.* 1. 278. 280. De *septem Romae montibus*, Georg. 2. 535.

784. *Berecynthia mater.*) *Cybele*, mater Jovis, et complurium deorum: quæ pro terra sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est â Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insigniter colebatur. *De ea ejusque cultu in Phrygia*, *Æn.* 3. 111.

789. *Caesar, et omnis Iüli, etc.*) *De Julio* Cæsare, quem hîc indicat, Ecl. 5. *De Iülo*, gentis Juliæ capite, *Æn.* 1. 271.

Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, divûm genus: aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam: super et Garamantas et Indos
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divûm; et Maeotica tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec verò Alcides tantum telluris obivit:
Fixerit æripidem cervam licet, aut Erymanthi
Pacârit nemora, et Lernam tremefecerit arcu.

Hic est ille vir, quem sæpe audis promitti tibi, Augustus Cæsar, filius deorum: qui instaurabit iterum aurea sæcula per *Latium, per loca olim gubernata à Saturno; et propagabit imperium ultra Garamantas atque Indos: sita est* illa *terra ultra sidera, ultra iter Solis et anni, ubi Atlas cœlifer versat humeris cœlum confixum stellis ardentibus. In ejus exspectatione jam nunc et regna Caspia, et terra Maeotica, trepidant* ob *oracula deorum; et septem ostia Nili stupefacia commoventur. Nec verò Hercules peragravit tot terras, licet occiderit cervum aeneis pedibus, aut pacaverit silvas Erymanthi, et arcu terruerit Lernam.*

NOTAE.

792. *Augustus Caesar, etc.*) Octavianus, Julii sororis nepos, ut diximus, Æn. 5. 569. Augusti nomine donatus, anno U. C. 727. *divûm genus* dicitur, quia Anchisa, Ænea, et per hos, Dardano et Jove genitus: Alia exemplaria habent *divi genus*, notantque appellationem ipsam Octaviani: qui in nummis et marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in deos retulerat, se divi filium nuncupabat, quod contigit anno U. C. 712. ut notavimus Ecl. 5. 64. *De aureo saeculo, Saturno*, et *Latio* Ecl. 4. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno U. C. 725. de qua Æn. 1. 295.

794. *Garamantas et Indos.*) Vel intelligit veros Indos, Asiæ populos, de quibus Georg. 2. 57. et *Garamantas* interioris Africae populos, de quibus Æn. 4. 198. Testatur enim Suetonius c. 21. Indorum reges, Augusti famâ permotos, ejus amicitiam quaesisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno U. C. 728. At verò, cum eos ipse bello adeo non domuerit, ut ne lacessiverit quidem: malim *Indos* de Æthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. 10. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos à veteribus ostendimus, Georg. 2. 172. et Georg. 4. 287. Africæ verò partes fere omnes tum cognitæ, ab Augusto domitæ sunt; sive per se, cum Ægyptum devictâ Cleopatrâ in provinciam redegit, anno, U. C. 724. sive per Antonium, qui ejus auspiciis de Africa triumphavit, anno U. C. 725. et per alios deinceps.

795. *Jacet extra sidera tellus, etc.*) Describit eamdem Africam: quæ ita zonae torridae subjecta est, ut ultra tropicum Cancri ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem, excurrat: quae ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat à veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonae torridae spatium vocat poëta *Solis et anni vias:* quia Solis annuus in cœlo cursus iisdem tropicis definitur: neque Solis duntaxat; sed et reliquorum sex planetarum, qui vocantur hîc *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona, tropicis, etc.* Georg. 1. 233. 238. 240. *De Africa*, Ecl. 1. 65.

796. *Cœlifer Atlas, etc.*) *Atlas*, mons quidem est Africae septentrionalis, de quo Æn. 4. 247. Sed cum veteres interiorem ac meridionalem Africam parum cognoscerent, isque mons Africae sit maximus et longâ serie productus; montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earumdem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æn. 4. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, v. 482.

798. *Caspia regna.*) Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *mar Caspio:* et circa illud ad septentrionem Sarmatæ et Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus, Georgic. 4. 561.

799. *Maeotica tellus.*) Septentrionales significat Europae populos, ubi *Maeotis palus*, nunc *Mar bianco*, circa quam minores Tartari: quae tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed foedere tantum adjuncta.

800. *Septemgemini turbant, etc.*) Id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: *Si una alterave civitas turbat. De Nilo*, Ægy-

Nec qui pampineis victor juga flectit habenis
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonià prohibet consistere terrà?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ,
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.

Neque Bacchus, qui victor regit currum habenis pampino vestitis, impellens tigres ex alto cacumine Nysæ. Et adhuc dubitamus aeternare virtutem factis? aut timor impedit nos sedere in terra Italica? Quis verò procul ille spectabilis ramo olivae, portans sacras res? agnosco capillos et barbam canam regis Romani, qui primus firmabit urbem legibus, missus in amplum regnum è parvis Curibus et terra paupere. Cui postea succedet Tullus qui turbabit pacem patriae, et excitabit ad bella cives quietos et exercitum desuetum vincendi. Quem propè sequitur Ancus jactantior, et jam nunc nimis quærens favorem populi.

NOTAE.

pti fluvio, ejusque septem ostiis, Georg. 4. 287.

801. *Alcides tantum, etc.*) *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æ. 5. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchica velleris aurei direptione, Busirim occidit in Ægypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, *Diomedem* in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit; tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, *Abylen* in Africa, et Calpen in Hispania, qui montes cum antea continui essent, ab eo dicuntur separati: unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, Ital. *stretto di Gibilterra*. Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit in una eademque Peloponneso edita: nempe cervam æreis pedibus et aureis cornibus, Dianæ sacram habitantem in *Marnalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum: hydram in *Lerna* palude, Mycenas inter et Argos, interfectam: neque enim inde multa terrarum spatia peragrasse Herculem colligi potest. *De Herculis laboribus* Æn. 8. 288.

805. *Liber, agens, etc.*) De *Libero* sive *Baccho*, ejusque in India victoriis, Ecl. 5. 69. Ecl. 7. 58. Æ. 4. 301. Dicitur idem *Hispaniam*, deinde Ægyptum, et Libyam peragrasse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur. 1. Urbs in Ægypto Arabiæ vicina, ubi *Diodorus* incunabula Bacchi constituit. 2. Urbs ad montem Merum, in India, non longe à Cophene fluvio, qui in occidentalem Indi partem influit; quam à Baccho Indiam peragrante conditam, deditione cepit et liberam reliquit Alexander. 3. Alterum è *Parnassi* culminibus; juxta aliquos: qui ipsum Baccho sacrum dicunt, eique oppositum cacumen, Cirrham nomine, Apollini dicatum. Vicus quidem *Nysa* statuitur à Stephano in Helicone, qui Bœotiæ mons est Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur; ut Hercules quadraginta: quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele, ut Herculi Jovis ex Alcmena. *De Augusti victoriis* in utroque litore, Asiatico et Africano, G. 3. 33. *De Ausonia*, Italia, Æn. 7. 54.

809. *Incanaque menta regis, etc.*) *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis: qui deficiente Romuli stirpe, propter prudentiam ascitus est è Curibus; urbe Sabinorum primariâ, ubi nunc Monasteriolum *Vescovato di Sabina*. Is legibus et religionum sanctitate feroces Romanos temperavit, Ægeriæ, ut fingebat, nymphæ usus consilio: in pace perpetua urbem continuit; unde coronatur *olivâ*, quæ pacis insigne est: annos vixit octoginta, quorum tres et quadraginta regnavit: quare hic describitur mento *incano*, id est, *valde cano*, Æn. 5. 784.

814. *Tullus, etc.*) *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque è Romuli, neque è Numæ genere. Albano bello pacem abrupit, quod excepit gravis pestilentia: ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum tota domo conflagravit.

815. *Jactantior Ancus, etc.*) *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filia: multa fecit in populi commodum: *cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par*, inquit Livius.

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulis imperium hic primus, sævasque secures
Accipiet: natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix: utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc et dum nocte premuntur;
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ

Visne etiam videre reges Tarquinios, et animam gloriosam Bruti vindicis, et fasces recuperatos? Hic primus accipiet imperium Consulis et secures severas: et pro honesta libertate pater adiget ad supplicium filios parantes novum bellum, miser: quomodocumque posteri accepturi sint hoc factum, amor patriæ superabit et immensum desiderium gloriæ. Præterea vide procul Decios, et Drusos, et Torquatum sævientem securi, et Camillum reportantem vexilla. Illæ autem animæ, quas vides splendere in armis aequalibus, concordes nunc, et dum teguntur his tenebris; heu, si pervenerint ad lucem vitæ, quantum bellum,

N O T A E.

Aura popularis, est populi favor; et sic describitur à Cicerone Quinctius, pro Cluentio, 77. *homo popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuêsset.*

817. *Tarquinios.*) Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnaverunt, *Priscus*, et *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur à Virgilio propter obscuritatem stirpis. *Priscus*, Anci filiorum opera occisus est: *Superbus*, ob violatam à Sexto filio suo Lucretiæ pudicitiam, cum tota familia regno pulsus est: auctoribus conspirationis Bruto et Collatino, qui perpetuum regum imperium in annuum consulare permutarunt; et *fasces*, ac purpuram, et alia summæ potestatis insignia sibi ceterisque deinde consulibus attribuerunt. *De fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, Georg. 2.495.

820. *Natosque pater, etc.*) *Titus*, et *Tiberius* Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deinde securi percussi sunt; patre jubente ac spectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruerit à posteris, variè disceptatum est, unde addit, *utcunque ferent, etc.*

824. *Decios, Drusosque, etc.*) Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus, ut diximus, Georg. 2. 169. *Drusos*; cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi Consules ac Tribuni plebis: ex ea orta Livia *Drusilla*, tum Augusti conjux. *Torquatum*, T. Manlium intelligit, qui anno 393. ob detractum Gallorum duci à se occiso *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter consul fuit; ter *Dictator*: tertio Consulatu triumphavit de Latinis anno 414. quo bello filium securi cædi jussit; quod contra edictum ducem Tusculanorum pugnâ interfecisset. *Camillum:* M. Furium Camillum; qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Vejentibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno U. C. 387.

830. *Aggeribus socer Alpinis, etc.*) Cæsar, cujus filiam Juliam Pompejus in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli et Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Unde Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam à Gallia dividunt, Ecl. 10. 47. Pompejum ex orientalibus Auroræ partibus: ηως enim est *Aurora*. *Arx Monoeci*, *Monaco*, Principatus, arx, et portus, in ora maritima Liguriæ, *Riviera di Genova*, et ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monoeci* portus, quod Hercules pulsis hostibus, illic aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, à μονως *solus*, et οικων *habitans*.

832. *Animis assuescite bella.*) Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*; pro *assuescite animos bellis*. II. Neutrum pro activo: *assuescite*; pro *assuefacite*. Et sic verè Velleius Paterculus, l. 2. 79. *Militi ac remigi navalibus assuescendo certaminibus præfectus est Marcus Agrippa.*

835. *Sanguis meus.*) Julius Cæsar qui ab Iülo Ascanio et Venere ducebat originem, supra, v. 763. Idque per appositionem dictum est pro, *qui es sanguis meus*: alioqui dicendum erat, *mi sanguis*.

836. *Capitolia ad alta Corintho, etc.*) *Corinthus*

Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella:
Neu patriæ validas in viscera vertite vires:
Tuque prior, tu parce genus qui ducis Olympo:
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphatâ Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achillei;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.

quantas pugnas et clades inter se excitabunt! socer descendens è montibus Alpinis, et rupe Monœci; gener adjutus orientalibus populis *oppositis. O pueri, ne assuefacite animum tantis bellis: neve convertite in viscera patriæ firmum* ejus *robur. Et tu prior, tu abstine, qui trahis originem è cœlo: projice arma è manibus, ô qui sanguis meus es. Ille subactâ Corintho victor impellet currum ad altum Capitolium, clarus ob interfectos Achivos. Ille destruet Argos, et Mycenas Agamemnonis, et ipsum nepotem Æaci, sobolem bellicosi Achillis: ultus avos suos Trojanos, et templum Minervæ violatum.*

NOTAE.

thus urbs Græciæ nobilis; in isthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponnesus à reliqua Græcia dividitur inter duo maria, Ægæum ab oriente, et Ionium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales Peloponnesi, ad occidentem Corinthi: quorum nomine, Hellas, sive maxime pars Græciæ ultra isthmum, etiam Acheia dicta est. Hi cum sibi conciliassent plurimas, tam Peloponnesi, quam reliquæ extra Peloponnesum Græciæ civitates; diuque fuissent in societate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achaeorum concilium dissolvendum missis Corinthum, ibique violatis, bello à Romanis appetiti sunt, quo ipsi victi, Corinthus capta et incensa, eorumque socii, Arcades, Thebani, Megarenses, totaque adeo Peloponnesus et Græcia Romano imperio subdita, eique præpositus magistratus, Achaiae praefectus deinde appellatus est: quia Romani in Achaeis, tum Graeciae principibus, Graeciam universam subegerant, inquit, Pausanias in Atticis. Haec gesta sunt primùm à Q. Caecilio Metello praetore; perfecta à L. Mummio consule, qui de iis triumphavit anno U. C. 609. *Capitolium*, templum Jovis fuit Romae, strui cœptum à Tarquinio Prisco, in colle qui prius Tarpejus dictus fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite dum fundamenta ponerentur. Huc solebant curru deduci triumphantes, ut lauream suam in Jovis gremio deponerent.

838. *Eruet ille Argos, etc.*) *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed simpliciter *vincet*. Tum *Argos et Mycenæ*, pro regno ipso Argolico totaque illa regione usurpatur, ut sæpe fit à Virgilio. Constat enim ex Strabone, lib 8. *Mycenas* ab ipsis Argivis invidia imperii excisas fuisse, et omnino deletas; non ergo à Romanis. Vide Æn. 7. 372. Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda sit haec victoria. I. Tribuitur T. Quinctio Flaminio, quem aliqui Flaminium nuncupant: qui Philippum Macedoniae regem, cui parebat Thessalia Græciæque ac Peloponnesi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit; ideoque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Æmilio Paulo, qui Perseum vel Persen, Philippi filium, iisdem fere auxiliis confidentem, vicit, et in triumpho duxit, anno 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metello, qui Andriscum sive Pseudophilippum, patre Perseo falsò gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: et bellum Achaïcum inchoavit, de quo mox dicebamus, triumphavitque anno U. C. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, et *Andriscus*, ex *Æacidarum* et *Achillis* familia genus deducere se gloriabantur, ut testatur Silius Italicus de Philippo: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni, Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.* Idem ait Propertius, l. 4. 12. 39. De genitivo *Achillei*, pro *Achillis*, Æn. 1. 224.

840. *Ultus avos Trojæ, etc.*) Quæ à Graecis Achæis præsertim et Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum à Diomede et Ulysse, cum è Trojano ejus templo Palladium subripuerant, Æn. 2. 166. tum ab Ajace Oïlei filio, qui Cassandram eodem in templo violaverat, Æn. 1. 44. Æn. 2. 404.

Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quò fessum rapitis, Fabii? Tu maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent aliis spirantia mollius aera,
Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius; cœlique meatus

Quis omittat te indictum, ô magne Cato; aut te, ô Cosse? Quis familiam Gracchorum? aut duo fulmina belli, duos Scipiones destructores Libyæ? aut paupertate gloriosum Fabricium? aut te seminantem in sulco, ô Serrane? Quò me abripitis fatigatum, ô Fabii? tu es ille Fabius *Maximus, qui solum nobis reparas rempublicam cunctando. Alii, opinor equidem, conflabunt solertius æra* quasi *animata; excident è marmore vivos vultus; melius agitabunt causas, et distinguent virgâ circuitus cœli,*

NOTAE.

841. *Magne Cato.*) Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter, et *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, et *prætorius*, è majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectet, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. 2. 40. *Tertius è cœlo cecidit Cato. Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, è Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*; Latinis enim, *catus*, est prudens. Praetor Sardiniam subegit. Consul anno U. C. 559. anno insequente de Hispania proconsul triumphavit, censor anno U. C. 579. L. Quinctium Flaminium consularem è senatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem esse delendam censuit: septuagenarius literas graecas didicit: octogenarius Galbam accusavit: ipse quater et quadragies accusatus, semper absolutus.

Cosse.) *A. Cornelius Cossus*, occiso Larte Volumnio Vejentium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset: id referunt multi in annum U. C. 325. Dubitatur verò, an consul, an magister equitum, an militum tribunus, id Cossus fecerit. *D*ictator deinde factus anno U. C. 369. triumphavit de Volscis: et M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

842 *Gracchi genus.*) Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*, qui prætor de Hispania citeriore, seu Celtiberis triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis, anno U. C. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterum de ea proconsul triumphavit, anno 579. censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos sustulit: è quibus filii duo superstites Tiberius et Cajus Gracchus: qui ambo tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similiter perierunt. Tiberius quidem, anno 621. Cajus anno 633.

Duo fulmina belli Scipiadas, etc.) *P. Cornelius Scipio Africanus major* et *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Major*, anno U. C. 543. aetatis suae 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos expulit. Consul factus anno 549. in Africam anno sequente proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coëgit Hannibalem ad patriae tutelam ex Italia regredi: subactae Carthagini tributum et obsides imperavit, ideoque nomen Africani et triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555. iterum consul anno 560. Ter electus princeps Senatus: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus est Asiaticus. Inde reversus, et accusatus à Petiliiis tribunis plebis, de recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, consul renuntiatus ante aetatem favore populi, anno U. C. 607. bellum Punicum tertium confecit deletâ Carthagine, indeque triumphavit anno 608. censor anno 612. Iterum consul, anno 620. Numantiâ citerioris Hispaniæ urbe deletâ triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ

Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises; atque haec mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques: sternet Poenos, Gallumque rebellem;

et explicabunt ortum astrorum: tu Romane, memineris gubernare gentes cum auctoritate: hæ erunt artes tuæ; et statuere conditiones pacis, et ignoscere submissis, et domare superbos. Sic ait Anchises; et hæc adjicit mirantibus: vide, quomodo Marcellus incedit, notabilis ob spolia opima, et victor assurgit super omnes viros. Hic magno tumultu furente firmabit rem Romanam equitans; vincet Carthaginenses, et Gallum rebellantem;

NOTAE.

apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quaestio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. 3. 1048. *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror;* Et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in Orat. pro Cornelio Balbo, 34. *Cum duo fulmina nostri imperii subitò in Hispania Cn. et P. Scipiones extincti occidissent.* De Libya, Africa, Æn. 1. 162.

844. *Fabricium.*) C. Fabricius bis consul fuit, bis triumphavit: et primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus et Lucanis, anno 476. *Parvo potens*, quia paupertatis studio nobilis, auro neque à Samnitibus neque à Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, etc.) *L. Quinctius Cincinnatus* bis dictator: prima dictatura de Æquis triumphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315. tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse et serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit à *serendo*.

845. *Fabii! tu maximus, etc.*) *Fabiorum* nobilissima gens, et patritia, et ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Vejentes in se suscepit: quo bello sex et trecenti à Vejentibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; et ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus*, qui quinquies consul, semel censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepto, anno 543. Hannibalis ferociam et fortunam constantiâ suâ contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam et Trasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex Annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis, etc.*

847. *Excudent alii, etc.*) Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologia Chaldæorum et Ægyptiorum. *De radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assignandas, diximus, Ecl. 3. 41.

855. *Spoliis Marcellus opimis.*) *M. Claudius Marcellus*, plebejæ, sed insignis familiæ, quinquies consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captâque Gallorum urbe primariâ Mediolano, anno U. C. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Hannibali Pœnisque faventes, et Archimedis industria defensas, trienni obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Hannibalem in fugam vertit, commisso ad Nolam certamine: inde sæpius cum eo prosperè congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur quæ dux duci à se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro.

857. *Tumultu.*) Propriè bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippica 8. 3. *Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: praeterea nullum tumultum nominabant.* Propriè etiam *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos et Virdumarum. *De Pœnis*, Carthaginensibus, Æn. 1. 342.

Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas (unà namque ire videbat
Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis;
Sed frons læta parum, et dejecto lumina vultu)
Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
Filius? anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbrâ.
Tum pater Anchises lacrymis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum:
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tyberine, videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos

et dicabit patri Quirino tertia spolia direpta. Hic verò Æneas ait (nam videbat simul incedere juvenem insignem pulchritudine et armis splendentibus, sed frons parum erat hilaris, et oculi demissi è vultu) O pater, quis ille, qui sic comitatur virum incedentem? An *filius* est ejus? *an verò aliquis è magna serie posterorum? Quis strepitus sociorum est circa* illum*! quanta similitudo* Marcelli *est in illo! sed nigra nox cingit caput* illius *mœstis tenebris. Tunc pater Anchises erumpentibus lacrymis cœpit* loqui: *O fili, ne petas à* me *magnum dolorem tuorum. Fata monstrabunt duntaxat illum terris, nec permittent diutius vivere. O dii, Romana gens visa est vobis nimis potens* futura, *si hoc munus fuisset ipsi perpetuum. Ille campus,* qui est *prope magnam urbem Martis, quantos emittet gemitus hominum! vel, ô Tyberine, quale aspicies funus, quando præterfiues sepulcrum ejus novum! neque ullus puer è Trojana stirpe eriget avos Latinos*

N O T A E.

859. *Tertiaque arma, etc.*) *Prima* enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Cæniensium rege, supra v. 258. *Secunda* Cossus, de Larte Volumnio Veientium rege, supra v. 841. *Tertia* hic Marcellus de Virdumaro: post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus vita. At quæritur cur Virgilius dixerit, *Patri suspendet capta Quirino.* I. Sic Nascimbænus explicat. *Suspendet patri Jovi, spolia capta Quirino,* id est, capta *Marte*, sive *bello.* II Sic Cerdanus: *Appendet addetque spolia tertia, spoliis olim à patre Quirino, sive Romulo suspensis.* III. Sic Servius: *Suspendet patri Romulo*: affertque legem Numæ; quâ jubebantur prima opima spolia Jovi offerre, secunda Marti, tertia Romulo. Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce referendis; et constat ex omnibus Scriptoribus, Jovi Marcellum sua sacravisse. IV. Sic ego: *Suspendet Jovi Quirino*; id est, *Jovi Feretrio.* Quemadmodum enim dicitur, *Janus Quirinus*, apud Suet. in Augusto 22. et Horat. Od. l. 4. 15. 9. quod belli præses esset, et ejus templum fuisset à Romulo Quirino conditum, ut innuit Macrob. Saturn. 1. 9. sic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici *Quirinus* potuit: *Quirini* porro nomen ab *hasta*, quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur, inditum primò est Marti post Romulo, ob belli curam et studium,

865. *Quantum instar in ipso est.*) Quæ similitudo! quæ æquiparatio virtutis ejus, cum prisci illius Marcelli virtute! *Instar*, nomen ut ajunt, indeclinabile: Cicero in Pison. 52. *Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit.* Suetonius in Cæsare 61. *Cujus equi instar pro æde Veneris dedicavit.* Columella l. 3. *Pampinus instar quatuor digitorum erit.* Solinus, Gellius, inferiorumque temporum scriptores adjectâ propositione dixerunt, *ad instar.*

867. *Ingressus.*) Incepit loqui, ut Georg. 2. 175. *Tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior.*

869. *Ostendent terris hunc, etc.*) Indicat M. Marcellum, Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello: quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, sibique filium et imperii successorem adoptaverat. Is factus ædilis et pontifex ante tempus paulo post anno U.C. 731. ætatis circiter 20. apud Bajas obiit: aquarum frigidarum balneis, specie reficiendæ valetudinis, enectus ab Antonio Musa medico: vel per imprudentiam, vel forte Liviæ suasu. Corpus ejus Romam delatum, in campo Martio; juxta urbem, secundùm Tyberim, crematum ac tumulatum est; maximo populi Romani dolore, magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt.

871. *Propria dona.*) *Perpetua*, ut diximus

In tantum spe tollet avos: nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato: seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic totâ passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda;
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem:
Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur

in tantam spem: neque terra Romulea olim adeo se efferet ullo filio. Heu pietas! heu fides antiqua, et manus insuperabilis bello! non ullus adversus impunè opposuisset se illi armato: sive quando pedibus irrupisset in hostem, sive percussisset calcaribus membra spumantis equi. Heu puer deplorande! si aliquo modo evites dura fata, tu eris Marcellus. Date lilia plenis manibus: ut injiciam rubicundos flores; et saltem ornem his muneribus umbram nepotis, et persolvam hoc vanum officium. Ita discurrunt ubique totâ regione in vastis spatiis aëris, et circumspiciunt omnia. Postquam Anchises duxit filium per hæc omnia, et inflammavit animum ejus cupiditate gloriæ futuræ: deinde monstrat illi bella quæ postea facienda sunt, et declarat illi Laurentem gentem, et urbem Latini; et quâ ratione toleraturus sit aut evitaturus unumquemque laborem. Duæ sunt januæ Somni, quarum una dicitur esse

NOTAE.

Ecl. 7. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe*, Roma, Æn. 1. 280. De *Tiberino fluvio*, Æn. 7. 330.

874. *Funera.*) Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari: vel lectos illos sexcentos, ceteraque funeris ornamenta vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatas. *De Ilio*, Æn. 1. 5. *De Latinis*, Æn. 1. 10. Æn. 7. 54.

878. *Heu pietas! heu, etc.*) Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam, c. 2. *Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed et frugalitatis continentiaque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum, etc.*

881. *Armos*) Propriè humeri sunt: quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia; ideo hic, *armos*, pro equo generatim sume.

883. *Tu Marcellus, etc.*) Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est: jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori denа sestertia numerari. Inde constat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum à poëta librum hunc fuisse, scilicet anno U. C. 731. Nec plures quam quatuor annos in sex posterioribus libris collocasse, cum in sex prioribus circiter septem posuisset. *De aspersione florum circa sepulcra.* Æn. 5. 79.

887. *Aëris in campis, etc.*) In Elysio; quod aëreum dicitur, vel quia vacuum et inanibus umbris habitatum: vel quia situm in aëreis pratis, ut diximus v. 638. *De verbo lustro*, circumspicio, Æn. 1. 612.

891. *Laurentesque, etc.*) De iis, Æn. 7. 63. *De Latino* rege, ibid. v. 47.

893. *Sunt geminæ, etc.*) Somnum apud Cimmerios, ad fluvium Lethes, collocat Ovid. Metam. 11. 594. id est, in inferorum aditu. Circa eum seges magna papaverum, infinita somniorum gens, ministri tres præcipui: *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium: *Phantasus*, qui rerum inanimarum species. *Somnis* Virgilius jam antea sedem assignavit ulmum ingentem in vestibulo inferorum, v. 283. Sed illic aliqua tantum hærere somniorum examina arbitror: hic verò proprium esse domum: cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyss. 19. 562. *eburneam* alteram, qua falsa: *corneam*, qua vera somnia emittuntur. Cujus discriminis rationem afferunt aliqui: quod cornea sunt pervia visui; eburnea verò impervia: alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis, multo sunt certiora, quam quæ alie-

Cornea, quâ veris facilis datur exitus umbris:
Altera, candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises unàque Sibyllam
Prosequitur dictis, portâque emittit eburnâ.
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Caïetæ recto fert litore portum.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.

cornea, per quam permittitur liber egressus veris figuris: altera fulgens, quia facta è candido ebore; sed dii inferi mittunt per hanc falsa somnia in mundum. Illic tunc Anchises alloquitur his verbis Æneam et simul Sibyllam, et dimittit per januam eburneam. Ille corripit viam ad naves, et repetit socios. Tunc radens rectum litus tendit ad portum Caïetæ. Anchora dimittitur è prora, et puppes tegunt litus.

NOTAE.

no tantum ore famaque percipiuntur. Cum igitur Virgilius Æneam eburnea porta emittit; indicat profecto, quidquid à se de illo inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. *De elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, Georg. 1. 57. *De manibus*, pro diis inferorum, supra v. 743. *De Caieta*, Æn. 7. 1. De *Anchoris*, supra v. 4. *De hoc situ navium in litore*, Æn. 2. 277. unde versus iste decerptus est.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

Æneas è Cumano litore ad occidentem provectus, tumulatâ in Auruncorum litore Caïetâ nutrice suâ, prætergressus montem Circæum, Circes habitatione et veneficiis infamem, ad ostia Tyberis appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis destinata externo marito, Amatæ tamen matris voluntate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas Oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modò in socium, sed oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa; evocat Alecto ex inferis. Alecto primùm Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra simulans filiam abscondit in montibus: Turnum deinde furiis iisdem agit in bellum: et Trojanos Latinosque invicem committit; occiso per Ascanium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filiæ erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obsistit: tamen, Junone ipsâ belli portas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius, ejusque filius Lausus, cum Agyllinis; Catillus et Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Prænestinis, etc.

TU quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix,
Æternam moriens famam, Caïeta, dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Æneas ritè solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quiêrunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem: nec candida cursum
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terrae:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum:
Setigerique sues, atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.

INTERPRETATIO.

Tu etiam, ô Caïeta, nutrix Æneæ, tribuisti moriens famam immortalem nostris litoribus; et nunc memoria tua custodit locum; et nomen tuum *indicat sepulcrum* tuum *in magna Italia, si aliquis est hic honor. At pius Æneas factis exsequiis* juxta *consuetudinem, exstructâ mole sepulcri, postquam tumida maria pacata sunt, continuat navigationem velis, et deserit portum. Venti favent circa noctem: et Luna splendida non obstat cursui: mare fulget sub ejus luce tremula. Leguntur litora vicina terræ Circææ: ubi filia Solis opulenta sonat continuo cantu per silvas invias; et in domo magnifica accendit cedrum odoriferam ad lucem nocturnam, addensans acuto pectine telas subtiles. Hinc* cœperunt *audiri voces, et furores leonum excutientium vincula et rudentium per mediam noctem: et setosi porci, et ursi frendere in stabulis, species magnorum luporum ululare: quos Circe, crudelis dea, efficacibus herbis ex figura hominum mutaverat in vultus et pellem ferarum.*

NOTAE.

1. *Tu quoque, etc.*) In litore maris Tyrrheni, et finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di Lavoro*, est hodieque *Caïeta*, *Gaëta*, urbs cum sinu et promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgilio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor à καίειν, *incendere*, quod illic Æneæ naves à Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo à Laconum lingua, qui *curva* omnia καιάττας vocant.

3. *Servat honos sedem tuus.*) Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage, sive commutatio, pro *sedes servat honorem et memoriam tuam*, Æn. 6. 268. De *Hesperia magna*, Italia, Æn. 1. 534.

10. *Proxima Circææ, etc.*) Solvit sub noctem Caïeta, et ad occidentem navigat; Circæumque montem, *Circello*, in eodem Latii litore prætergressus, ad ostia Tyberis prima luce pervenit. De *Circæo* monte et *Circe* venefica Solis filia, Æ. 3. 368.

11. *Inaccessos lucos.*) Accessit verò tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit quorum difficilis accessus, quo nemo debeat accedere propter illecebrarum pericula. Sic Geor. 3. 5. dixit: *Illaudati Busiridis aras*, id est, quem nemo debet laudare quamvis eum Isocrates laudaverit.

12. *Resonat cantu lucos.*) *Personat*, *resonare docet*, Neutrum pro activo: ut fere Æn. 6. 832. *Assuescite bello.* Porro Circe *urit cedrum*, sive tædam è cedro, pretiosâ arbore, quæ cariem non sentit, et unde oleum exprimitur. *Percurrit telas*: telam texit, opus muliebre, de quo Æn. 3. 483. *Pectine arguto*, id est, vel *stridulo*, vel *acuto*.

16. *Rudentum.*) Proprium est asinorum *rudere*, Georg. 3. 374. Leo dicitur *rugire*; sed vox ista recentiorum scriptorum est.

19. *Quos hominum ex facie, etc.*) Dicitur Circe potu medicati liquoris et virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios, præter Eurylochum, qui domum ejus ingredi noluerat; et Ulyssem, qui esu cujusdam herbæ, moly. Ital. *piantaggine*, præservatus à Mercurio fuerat. Hos tamen posteà Circe, Ulyssis rogatu, pristinæ restituit formæ. Ita Hom. Odyss. 10. 135. *Saeva dea* appellatur ab Homero ibid. δεινὴ θεὸς; quia divini generis, Solis filia, De Neptuno, Æn. 1. 129.

Quae ne monstra pii paterentur talia Troës,
Delati in portus, neu litora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuêre, omnisque repentè resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Æneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amoeno,
Verticibus rapidis et multâ flavus arenâ,
In mare prorumpit: variae circumque supraque
Assuetae ripis volucres et fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terraeque advertere proras
Imperat: et laetus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primùm Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam: et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diva, mone: dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,

Quæ talia portenta ne paterentur pii Trojani, provecti in portum illum, *et ne appellerent ad funesta litora; Neptunus inflavit vela prosperis ventis, et acceleravit cursum et impulit naves ultra spumosum hoc mare. Et jam mare rubescebat luce, et ab alto cœlo Aurora crocea splendebat in equis duobus roseis: quando venti quieverunt, et omnis flatus subitò cessavit, et remi laborant in mari immoto. Tunc autem Æneas vidit è mari magnam silvam: per illam Tybris, grato fluvio, celeri impetu, et flavus plurimis arenis, proruit in mare: diversæ aves, assuetæ litoribus et alveo fluvii, circum et supra recreabant cantu cœlum et per silvam volabant. Jubet socios detorquere cursum, et appellere proras litori: et gaudens subit amnem umbrosum. Age modò, ô Erato, explicabo, qui reges, quæ tempora rerum, qui status fuerit veteris Latii: quando peregrinus exercitus primò applicuit classem Italico litori, et revolvam initia primi belli. Tu, dea, tu doce poëtam. Narrabo bella horrida: narrabo exercitus, et reges irâ impulsos in cædem,*

N O T A E.

25. *Jamque, etc.)* De *Aurora* ejusque *bigis* Georg. 1. 249. De *luteo colore*, Ecl. 4. 44.

28. *Tonsæ.)* Remi: sic dicti, vel quia fiunt è ligno attonso et dolato; vel quia aquas *tondent* vel *tundunt* et verberant: Enniana et Lucretiana vox. Luc. l. 2. 554. *Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.*

30. *Tyberinus.)* Fluvius, vel potius fluvii deus. *De eo*, Æn. 8. 330.

36. *Fluvio succedit opaco.)* *Umbroso*, propter arbores ripam hinc inde inumbrantes.

37. *Erato.)* Musa quæ versibus præest amatoriis, ab *ἐράω*, *amo*. Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni et Æneæ in Laviniam. De Musis, Ecl. 3. 60. *De Latio* antiquo et *Ausoniis*, infra, v. 54.

43. *Tyrrhenam.)* Tuscam, Etruscam, Æn. 2. 781. *De Hesperia*, Italia, Æn. 1. 534.

47. *Hunc Fauno, etc.)* Obscura est admodum hujus familiæ series, et fabulis confusa. Multi discedunt à Virgilio, qui tres à Saturno gradus tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, et Latinum. Alii novem distinguunt gradus: iisque geminum Saturnum, geminum item et Picum et Faunum: ajuntque ea junioribus Pico et Fauno tribui à Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deinde à Latino dicti sunt: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æn. 1. 10. *De Saturno* ejusque fuga in Italiam, Æn. 8. 319.

Laurente Maricâ.) Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere à *fando*, vel *fatu*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem nympha, ex qua Faunus suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna, quæ à Minturnensibus, ad ostia Lyris fluvii, sacro in luco colebatur. *Laurens* vocatur ex regionis nomine: de quo infra, v. 63.

52. *Filia.)* Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æn. 12.

54. *Magno è Latio, totaque Ausonia.)* Duplex *Latium* fuit: antiquum à Tyberi fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, à Tyberi ad Lyrim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æquos, etc. Hæc tamen Latii exten-

Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divûm, prolesque virilis
Nulla fuit: primâque oriens erepta juventâ est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes:
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno è Latio totaque petebant
Ausonia. Petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrâsse Latinus;
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.

et turmas Tyrrhenas, et Italiam universam consociatam ad arma. Oritur mihi gravior series rerum, suscipio opus difficilius, quam prius. Rex Latinus, jam grandævus, gubernabat agros et urbes quietas in pace diuturna. Audimus nunc natum Fauno et Maricâ nymphâ Laurente. Picus fuerat *pater Fauni*: *et* Picus *te patrem habebat, ô Saturne; tu primum caput* ejus *familiæ. Filius Latino et soboles mascula nulla erat, deorum voluntate*: *et nascens mortua fuerat* in *prima infantia. Filia unica tenebat domum et tantam regionem*: *jam apta marito, jam nubilis ob adultam ætatem. Plurimi illam ambiebant è magno Latio* et *tota Italia. Ambit præ celeris omnibus formosissimus Turnus, potens avis et atavis*: *quem assumi generum uxor regis mirifico studio instabat*: *sed prodigia deorum obsistunt per varios terrores; Laurus erat in medio domus, in intimis recessibus, sacra* secundum *frondes, et ob religionem servata per multos annos. Pater Latinus dicebatur dicasse illam Phœbo, repertam cum fundaret prima mœnia*: *et ab illa dedisse nomen Laurentibus incolis.*

NOTAE.

extensio à Romanis regibus est, multo Æneæ temporibus recentior: unde suspicantur multi, Latium hic pro tota Italia sumi; quemadmodum et Ausoniam, *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine à Græcis vocaretur tota Italia, à Sicilia usque ad Alpes. Pulsi deinde ab aliis, ultimò consederunt inter Volscos et Campanos, circa Lyrim, Caietam et Minturnas: et *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver. Italiæ l. 3. 9.

56. *Turnus avis, etc.) Dauni et Veniliæ* filius Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æn. 10. 76. Daunus maternum genus ducebat à Jove per Danaën, infra, v. 372. paternum à Pilumno, deo etiam habito, Æn. 10. 76. *De situ Rutulorum*, infra, v. 794.

Regia conjux.) Amata, Veniliæ soror.

62. *Phœbo sacrâsse.)* Quia laurus Phœbo dilecta. *De Phoebo*, Ecl. 3 62.

63. *Laurentis colonis.) Laurens*, nomen constat fuisse primò indicium silvæ laureæ, quæ circa litus Tyrrheni maris fuit, à Tyberi orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica nympha, Fauni uxor, v. 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, v. 171. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, v. 650. quia Rutulorum regionem silva illa attingebat. Porro cum arces primus ibidem condidisse Latinus dicatur; et Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, v. 171. aut sibi male consentit Virgilius; aut dicendum, *regiam* quidem à Pico esse conditam: à Latino arces sive munitiones, additas; et urbem à lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*, quod nomen silvæ tantum et regioni commune prius fuerat. Dicuntur incolæ, *Laurentes*, *Laurentini*, *Laurentii*, et *Laurenti*, hic et apud Plinium l. 14. 5. quamquam aliqui legunt hic *Laurentes*, non *Laurentis*. Urbs posterioribus dicta est *Laurolavinium*; non quod eadem fuerit cum *Lavinio*; sed quod exhaustâ bellis utrâque, et Laurente et Lavinio, utriusque incolæ Laurentum confluxerint, et urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in antiqua Ita-

Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedêre apicem; et pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit:
Continuò vates: externum cernimus, inquit,
Adventare virum; et partes petere agmen easdem
Partibus ex ìsdem, et summâ dominarier arce.
Praeterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem astat Lavinia virgo:
Visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flammâ crepitante cremari:
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id verò horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem famâ fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit; lucosque sub alta
Consulit Albunea; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim.
Hinc Italæ gentes omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti

Apes densæ, res mira dictu, trans levem aërem volantes magno stridore, insederunt supremum illius cacumen: et pedibus invicem conjunctis, examen repentinum pependit è frondoso ramo. Statim vates dixit: Videmus appropinquare hominum peregrinum, et exercitum ex eadem regione quærere hanc eamdem regionem, et regnare in hac suprema arce. Prætererea dum Lavinia virgo accendit altaria sacris facibus, et stat prope patrem: (res horrida) visa est corripere ignem longis capillis, et comburi flammâ sonante secundum *omnia ornamenta; et visa est accensa* secundum *regias comas, accensa* secundum *coronam spectabilem gemmis: deinde fumans visa est cingi rutilanti luce et jactare ignem totâ domo. Hoc autem cœpit haberi terribile et visu admirabile. Etenim ajebant ipsam illustrem famâ et fortunâ futuram* esse, *sed minari genti magnum bellum. At rex territus his prodigiis vadit ad oracula fatidici Fauni patris sui et consulit silvas* sitas *sub alta Albunea: quæ maxima silvarum resonat sacro fonte, et umbrosa emittit densam Mephitim. Italæ nationes et omnis terra Oenotria accipiunt inde responsa in* rebus *incertis. Sacerdos cum obtulit illic dona, et per noctem tacitam*

NOTAE.

lia, l. 3. 3. atque ut ei videtur, ea nunc dicitur *Paterno.*

66. *Pedibus per mutuà nexis, etc.*) De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, Georg. 4. 257. et 558. *De Apum examine*, Ecl. 7. 13.

70. *Partibus ex ìsdem.*) Apes è Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederant lauri apicem; quo significabatur, exteros Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier.* Extensio syllabæ, pro *dominari.*

71. *Adolet altaria tædis.*) Adolet thus ad altaria domesticorum deorum, Æn. 1. 708. *Flammis adolere Penates.*

77. *Vulcanus.*) Deum ignis, pro igne, ut G. 1. 295.

82. *Lucosque sub alta Albunea*) *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis, unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la solforata*, sulfureis aquis memorabilis, quæ primò frigidæ sunt, mox inducunt calorem, *Albula*, paulo infra Tibur, influit in *Anienem* fluvium, nunc *Teverone.* Odor ejus et sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *Mephitim.* Est autem *Mephitis*, Juno aëri corrupto præsidens; cui ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l. 2. 93. et apud Cremonam, ex Tacito hist. l. 3. Hic *Mephitis* pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne, Jupiter pro aëre. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, à Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *silva* fuit sacra Musis, ex Martiali; ibidem culti sunt Fauni, ex Virgilio et Statio: ibidem, ex Lactantio, nympha *Albunea*, quæ Sibylla fuit Tiburtina. De *Italis* et *Oenotriis.* Æn. 1. 534.

87. *Cæsarum ovium sub nocte, etc.*) Plinius l. 16. 44. *Apud Tiburtes* (unde non longè abest Albunea) *extant ilices tres, etiam Tiburte conditore earum vetustiores. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud*

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulacra videt volantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus,
Centum lanigeras mactabat ritè bidentes,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis nec crede paratis.
Externi veniunt generi: qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque à stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus;
Sed circum latè volitans jam fama per urbes
Ausonias tulerat; cum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iülus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altae.
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ille monebat.)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.

jacuit super *pelles suppositas ovium immolatarum*, *et quæsivit* illic *somnum*; *videt multas figuras vagantes mirabilibus modis*, *et audit voces multiplices*, *et fruitur sermone deorum*, *et alloquitur Acheronta è profundo Averno. Tunc etiam ipse pater Latinus, poscens responsa, illic sacrificabat* de *more centum oves lanigeras*; *et jacebat extensus super earum pelle et stratis velleribus. Vox repentina emissa est ex intima silva: O mea proles*, *ne quære jungere filiam* tuam *conjugio Latino*; *neve confide lectis præparatis. Venit gener peregrinus*: *qui progenie suâ extollet nostrum nomen ad sidera*, *et cujus de stirpe posteri videbunt omnia versari et regi sub pedibus suis*, *quacumque Sol revertens aspicit geminum Oceanum. Latinus ipse non continet in ore suo hæc responsa Fauni patris*, *et hæc monita data* per *noctem tacitam*; *sed jam fama circum undique volans per urbes Italicas* ea *sparserat*: *cum juventus Trojana applicuit naves ad crepidinem herbosam litoris. Æneas*, *et præcipui duces*, *et formosus Ascanius*, *sternunt corpora sua sub ramis arboris altæ*: *et inchoant epulas*, *et in gramine supponunt cibis placentas è frumento*, *sicut ipse Jupiter suggerebat*, *et onerant* illud *solum panis fructibus silvestribus.*

NOTAE.

Thebas obierit unâ aetate ante Iliacum bellum. Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insigni somniorum interprete, qui à Græcis ideo inter deos relatus est, ait, apud Oropum, Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ac templum: ubi arietem immolant, cujus substrata in pelle dormientes nocturna visa exspectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra à Tiburte Amphiarai filio translata esse in Italiam, eaque à Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91. *Acheronta affatur Avernis.*) Per *Acheronta*, fluvium inferorum, de quo Æ. 6. 323. umbras deosque inferorum intelligit. Per *Averna*, inferorum ostia, de quibus, Æ. 6. 237. ipsos indicat inferos.

96. *Latinis.*) E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, etc. supra v. 54.

100. *Utrumque recurrens etc.*) Magnitudinem notat futuri imperii Romani; vel ab oceano orientali ad occidentalem, quà Sol diurno motu recurrit; vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, quà Sol annuo motu discurrit. *De vario Solis motu*, Georg. 1. 238.

105. *Ausonias, etc.*) Supra v. 54. *Laomedontia pubes*, à Laomedonte Trojano rege, Georg. 1. 502. *Aggere*, Æn. 5. 44. *Adorea liba*, placentas ex frumento purissimo, quod *ador*, sive *far*, appellatur: Æn. 7. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia diis tum primum ab Ænea facta esse: et è placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut è victimarum extis fieri solitum videbimus, Æ. 8. 183.

111. *Cereale solum.*) *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. 6. 35. *Ceres* dea frumenti, panis; Æn. 5. 79. *Cereale solum*, quadra è pane.

Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi;
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus, inquit Iülus;
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuò: salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, & fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia (namque
Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebant,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine Solis,
Quae loca, quique habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus; et à portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde affatus, frondenti tempora ramo

Illic ceteris absumptis, cum inopia ciborum cogeret eos vertere morsus in panem exiguum; et frangere manu ac dentibus audacibus orbem fatalis crustæ, nec abstinere à planis quadris: Ascanius jocans, dixit: Heus! etiam comedimus mensas; nec dixit plura. Vox illa audita laborum terminum prima indicavit: et pater excepit eam primus ab ore loquentis, et secum expendit admiratus oraculum. Statimque dixit: Salve, terra debita mihi per fatum; et vos salvete, ô Penates Trojani. Hic est domus, hæc est patria. Etenim nunc reminiscor, pater Anchises deposuit apud me talia secreta fatorum: Fili, ajebat, *quando fames coget te appulsum incognitis litoribus comedere mensas; cibis deficientibus; tunc fatigatus memento sperare sedem* certam, *et manu statuere illic, ac cingere mœnibus primam urbem. Illa fames erat* ista; *hi casus extremi erant destinati nobis allaturi finem miseriis. Agite igitur: et sub primam lucem Solis inquiramus læti, quænam* sint *hæ regiones, aut quinam homines occupent eas, ubi* sint *urbes* illius *nationis: et abeamus* in loca *remota à portu. Nunc effundite pateras* in honorem *Jovis, et precibus invocate patrem Anchisen, et rursus afferte vinum* in *mensas. Sic locutus, postea cingit caput ramo viridi,*

NOTAE.

114. *Orbem Fatalis crusti.)* Mox vocabit, *quadram*, tum *mensam*; et *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum fuerunt, et verò sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diversitas è placentæ figura repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus è veteribus poëtis.

119. *Stupefactus numine.)* Oraculo divino, quod ex Ascanii ore erumpebat; aut potius oraculi divinâ quadam solutione. *Pressit.* Vel, *continuit silentio*: vel potius, *secum tacitè expendit.*

121. *Trojae Penates.)* Dii regionis illius patrii ac domestici; qui cum iis Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ, ac Trojanorum dicendi estis.

128. *Illa fames.)* Prædicta, non tantum ab Harpyia Celæno, Æ.3.257. sed etiam ab Anchise: forte, Æ.6.890. ubi filio memorat futura bella in Italia: *et quocumq. modo fugiatq, feratve laborem.*

130. *Primo cum lumine Solis.)* Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in excensu, et libationibus, et deorum veneratione posuerunt. *De libatione in mensa,* Æn. 1. 470. *De divinitate Anchisae,* Æ. 5. 59. 96. 98. *De Geniis locorum*, Æn. 5. 95.

136. *Primamque deorum Tellurem, etc.)* Juxta Hesiodum, qui in Theogon. v. 117. post Chaos primam deorum ponit *Terram*, quæ primò genuit Cœlum, ex Cœlo Oceanum, Saturnum, Gigantes, etc. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. 2. 46. Et *flumina*, quæ suos quoque deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138. *Noctem etc.)* Deam item, apud Hesiodum, v. 123. prognatam è Chao, et parentem Diei atque Ætheris; unde cum ea conjungit sidera

Implicat, et, Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, noctisque orientia signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, et duplices cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem:
Diditur hic subitò Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.
Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, et fines, et litora gentis
Diversi explorant: haec fontis stagna Numici,
Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes:
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus: ipse humili designat moenia fossâ,
Moliturque locum, primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.

orat Genium hujus loci; et Terram primam deorum, et Nymphas, et deos adhuc incognitos: deinde Noctem et sidera surgentia per noctem et Jovem Idæum, et matrem Phrygiam per ordinem invocat, et geminos parentes è cœlo et ex inferis. Tunc Jupiter omnipotens intonuit ter serenus è supremo cœlo, et monstravit è cœlo nubem coruscantem auro et radiis luminis, ipse commovens eam manu. Tunc statim rumor spargitur per exercitum Trojanum, venisse diem, quo ædificent urbem destinatam. Certatim renovant epulas; et gaudentes magnis præsagiis disponunt pocula, et coronant vina. Quando dies postera nascens cinxit terras luce; separati inquirunt urbem et terminos, et litora hujus nationis: discunt, hæc esse stagna fontis Numici, hoc esse flumen Tybrim, hic manere generosos Latinos. Tunc filius Anchisæ imperat centum oratores electos ex omni ordine ire ad magnificam urbem regis, omnes coronatos ramis Minervæ: et portare illi viro munera, et petere pacem pro Trojanis. Non est mora, jussi properant, et vadunt celeribus passibus: Æneas ipse describit muros depressâ fossâ, et inchoat urbem, et in litore cingit primam habitationem vallo et pinnis in formam castrorum.

NOTAE.

gna sive *astra*, quæ noctu oriuntur et apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem; quia timebat sibi tum ab incolarum insidiis.

139. *Idæumque Jovem.*) Notum in Ida Cretae monte, et educatum in Dictæo ejusdem antro, Georg. 4. 152. *De matre Phrygia*, Cybele, in Phrygia præcipuè culta, Æn. 3. 111.

140. *Duplices cœloq. Ereboq. parentes.*) Venerem matrem, quæ in cœlo, et Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in cœlo apud superos, Æ.6.748. *De Erebo* profundo inferorum loco, Æn. 4. 510.

141. *Clarus ab alto intonuit.*) Fulmen sereno cœlo cadens, modò fausti, modò infausti ominis: Georg. 1. 487.

142. *Radiis lucis et auro.*) *Lucis aureæ.* Sic, Georg. 2. 192. *pateris libamus et auro.*

144. *Diditur.*) Non *deditur*: hoc enim à *dedo*, *trado*; illud à *dido*, *distribuo*. Horat. Satir. l. 2. 2. 66. *servis .... munia didit.* Lucretius frequentissimè. De *coronatione vini*: cum, vel implentur vino pocula, vel re ipsâ cinguntur floribus, Æn. 3. 525. et Georg. 2. 528. *De lampade*, pro *Sole*, Æn. 4. 6.

150. *Stagna Numici.*) Fontem Numici fluvii cujus brevissimus cursus est: prope Lavinium, inter Laurentum et Ardeam. Hunc fontem ajunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius. Fast. 3. 551. putat Annam esse *Didonis* sororem, eò profugam, post necem sororis direptamque ab Iarba Carthaginem: nunc est *rivo di Nemi*. *De Tybri*, Æn. 1. 17. De *Latinis*; supra, v. 54.

154. *Ramis Palladis.*) Olivæ, Palladi sacræ. Georg. 1. 14. *De Pallade*, Æn. 1. 43.

157. *Designat moenia fossâ.*) Locum ad orientalem Tyberis ripam, paulo supra maris litus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio et Dionysio Halicarnas. ubi deinde *Ostia* urbe ab Anco Martio Romanorum rege condita est.

Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri et primaevo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus:
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Cum provectus equo longaevi regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens: centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis, et religione parentum.
Hinc sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Haec sacris sedes epulis: hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Et jam juvenes perfuncti itinere videbant turres, et domos altas Latinorum, et appropinquabant muro. Ante urbem pueri et juvenes in prima pubertate exercentur equis, et regunt currus in arena, aut intendunt difficiles arcus, aut vibrant brachiis spicula flexibilia, et provocant se cursu atque jactu telorum. *Tunc nuntius vectus equo refert ad aures grandævi regis venisse magnos homines in habitu incognito. Ille jubet* eos *adduci intra domum, et sedit in avito solio, in medio* suorum. *Fuit in altissima* parte *urbis domus magna, magnifica, educta centum columnis, palatium Laurentis Pici, tremenda ob silvas et religionem majorum. Initium erat regibus, inde sumere sceptra, et erigere primos fasces: hæc curia* erat *illis templum, hic locus* destinatus *sacris conviviis: in mactato ariete patres solebant sedere* ad *mensas longas.*

N O T A E.

160. *Tecta Latinorum.*) Redundat syllaba in versu, ut in isto, Georg. 1. 295. *Vulcano decoquit humorem.* Notat *Laurentum*, urbem Latini regiam.

171. *Laurentis regia Pici.*) *De illa regia*, et *Laurente agro*, supra, v. 63. *De Pico*, v. 47. et infra, v. 189.

173. *Attollere fasces omen erat.*) *Fasces* posuit pro quibuslibet imperii insignibus, nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro *initio*: quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina et auspicia et auguria solebant; unde *auspicium* etiam, et *auspicari*, dicimus; pro, *initium* capere et *incipere*: et *inaugurari*, pro, *in dignitatem aliquam assumi.*

174. *Curia templum.*) *Curia*, locus est ubi res publicæ *curantur*: sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia; unde aliquando cum templo fere convenit, aliquando ab eo diversa est, ut hic. Qui curiae praeerat, dicebatur inde apud Romanos *curio*: et postquam populus Romanus à Romulo tres in *tribus* distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas à locis, quo sacrorum negotiorumque causâ separatim cives conveniebant.

175. *Ariete caeso Perpetuis etc.*) *Arietis* sacrificium illis in partibus tum in usu fuisse jam diximus, v. 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis, ubi continua serie sederant convivæ: non verò distinctis in sedilibus. Sic Æn. 8. 183. *Perpetui tergo bovis.* Porro considere, non in lecto incumbere ad mensas, heroicis temporibus moris fuisse diximus, Æn. 1. 702.

178. *Italus.*) Hunc ajunt quidam fuisse Siculorum regem: *Dionysius* potentem virum, Oenotrum genere, et ex eorum Arcadum prosapia, qui duce Oenotrio Lycaonis filio, illuc ex Peloponneso venerant; eumque propagato imperio, regionem *Oenotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

Sabinus Vitisator, etc.) *Sabinus* nomen dedit Sabinis, genti, ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgò existimatur; sed ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis genii, qui alio nomine *Dius Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. 6. 213. Hunc *vitem et segetes* coluisse non liquet; quare multi versum hunc totum *Vitisator, curvam servans etc.* referunt ad Saturnum. At certe structura versus omnino ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est; puto hunc *Sabinum*, ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse: unde *Sancus* dictus sit *Semo*; non quasi *semihomo*, id est, inter homines deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed à *seminando*: atque ita *vitisator* et *falce armatus* pingitur ejus filius Sabinus; quod fortasse artem illam à patre inventam perfecerit, et vitium culturam eidem addiderit. *De Saturno*, Æ. 8. 319. *De Jano*, bifronte, infra, v. 610. *De vestibulo*, seu *atrio*, in quo disponebantur imagines, Æn. 4. 666.

Quinetiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua è cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem;
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant: aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ, lævaque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
  Tali intus templo divûm, patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit:

Imo præterea per ordinem imagines veterum patrum ex antiqua cedro, et Italus, et pater Sabinus plantator vitis, tenens in imagine falcem curvatam; et senex Saturnus, et effigies Jani bifrontis stabant in vestibulo; et alii reges à prima origine, qui certando pro patria tulerant vulnera bellica. Et præterea pendent circa sacra limina arma plurima, capti currus, et curvæ secures, et cristæ capitum, et magna claustra portarum, et spicula, et scuta, et rostra avulsa navibus. Ipse sedebat cum baculo Quirinali, et parvâ trabeâ vestitus; et sinistrâ manu ferebat scutulum Picus domitor equorum, quem amatrix Circe, correpta nimiâ cupiditate, percussum aureâ virga et transformatum venenis, fecit avem et variavit coloribus ejus alas. Latinus sedens intra tale templum deorum et avitam domum, accersivit Trojanos ad se sub tecta,

NOTAE.

181. *Ab origine reges.*) Allusum aliqui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Illos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos non aliunde advectos, ideoq. dictos *Abrogines*, cujusmodi homines Græci vocant *αυτοχθονας*. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aborigenes* dicti sint, ab *aberrando*. Alii verò plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Oenotris, qui ex Arcadiâ profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadrigentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab *ορος*, *mons*. Videtur Virgilius primam opinionem tenere, Æn. 8. 314. *De postibus*, Æn. 2. 452. *De cristis galearum* Æn. 6. 779. *De rostris*, in prora navium prominentibus, Æn. 5. 143.

187. *Quirinali lituo, etc.*) *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo cœli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant; alibi, tuba est, ejusdem formæ; Æ. 6. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* duntaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinali* dicitur: quia, ex Plutarcho, Romulus augurandi mirè peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare: qui deinde studiosè servatus in curia Saliorum, quae est in Palatio, cum ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer de Divin. l. 1. 30. Cum ergo Romulus appellatus sit *Quirinus*; ideo lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

188. *Parvâ succinctus trabeâ.*) *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *praetextae*, quod *praetexta* purpureo limbo tantum in ima ora prætexeretur: trabea multis fasciis virgisque purpureis, instar trabium transversis ac discurrentibus ornaretur, iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentum fuit equitum in decursione publica, quæ Idibus Julii fiebat; item et consulum in aperiendo Jani templo: aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus Pici describitur. A Romulo trabeam usurpatam, prætextam à Tullo Hostilio primùm inventam habemus ex Plinio, l. 9. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit Pico, prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc Pici trabea, *parva*; i. e. stricta, brevis atque angusta, quales initio togæ fuerant, non laxior et fusior, quales deinde luxus induxit. *De ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis Æn. 8. 664.

189. *Picus, equûm domitor, etc.*) *Studiosus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. 14. 322. mutatusque in avem picum, *picchio*, à Circe; quod, ob fidem uxori suæ Canenti servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in picum: quia avis illa maximi usus fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit: unde et augurali habitu hic describitur. *Aurea virga.*) Aliqui legunt *aurea*, in primo casu, ut ad Circen referatur: quemadmodum *Venus aurea* appellatur, Æn. 10. 16. Alii *aureâ*, in sexto casu, ut ad virgam referatur: quemadmodum dicimus,

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore :
Dicite, Dardanidæ, (neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum)
Quid petitis ? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit ?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrâstis ripas, portuque sedetis ;
Ne fugite hospitium : neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte suâ, veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes : his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum divorum altaribus auget.
Dixerat : et dicta Ilioneus sic voce secutus :
Rex, genus egregium Fauni : nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris ;
Nec sidus regione viae, litusque fefellit.
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur : pulsi regnis, quae maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo : rex ipse Jovis de gente suprema,

et prior dixit hæc ore tranquillo iis *ingressis : O Trojani*, (*neq. enim ignoramus et urbem et genus* vestrum, *et cogniti direxistis* huc *mari navigationem*) *dicite quid petitis ? quæ causa tulit per tot maria cœrulea ad litus Italicum naves* vestras, *aut cujus rei indigentes ? Sive pulsi errore viarum, sive procellis* (*qualia multa navigantes tolerant per altum mare*) *ingressi estis ripas fluvii* nostri, *et statis in portu ; ne fugiatis* hoc *hospitium : et ne nesciatis Latinos* esse *populum Saturni ; non justum per vincula legum*, sed *sponte suâ, et continentem sè* in *consuetudine* illius *antiqui dei. Et sane recordor* (quamquam *fama* illa *minus nota* est *ob vetustatem*) *Auruncos senes ita narrare: quomodo, natus in his arvis, Dardanus pervenit ad Idæas urbes Phrygiæ, et ad Samum Thraciam, quæ nunc vocatur Samothracia. Nunc palatium aureum cœli siderei excipit solio illum hinc profectum è Tyrrhena urbe Coriti*, et donatus *aris auget numerum divorum. Dixerat* : et *Ilioneus sic respondit voce verbis ejus : Rex, eximia proles Fauni : nec nigra tempestas coëgit nos agitatos mari intrare* in *regnum vestrum ; nec astrum, aut litus abduxit* nos *à* recta *regione viæ. Omnes consultò et animis libentibus appellimur ad hanc urbem ; ejecti regnis, quæ Sol oriens ex ultimo cœlo spectabat olim amplissima. Initium nostræ stirpis* est *à Jove, Trojana juventus Jove gloriatur parente* :

NOTAE.

Æ. 1. 702. *Aureâ composuit spondâ.* Vocatur Circe *conjux*, id est, amatrix, quæ conjugis loco optabat esse: ut Ecl. 8. 18. *Conjugis indigno Nisae deceptus amore.*

191. *Sparsitque coloribus alas.*) Purpureo et fulvo, quibus pici pennæ distinctæ sunt. De *Teucris* et *Dardanidis*, Trojanis, Æn. 1. 239.

202. *Latinos. Saturni gentem, etc.*) Indicat ætatem auream. De qua Ecl. 4. 6. Georg. 1. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æ. 8. 319. *De Auruncis et Ausonibus*, supra v. 55.

207. *Dardanus Idæas, etc.*) Hoc narravimus, Æ. 1. 239. Æ. 3. 167. *De Idæ monte* Troadis in Phrygia; Æ. 1. 385. *De Tyrrhena* regione, Æ. 2. 781.

208. *Threiciamque Samum.*) *Samos* triplex. I. Maxima, ad occidentem sinus Corinthiaci, in mari Ionio, nunc *Cefalonia*, de qua Æn. 3. 271. II. Minor ad occidentem Ioniæ, in mari Icario, nunc adhuc *Samo* de qua Æn. 1. 20. III. Minima, ad meridiem Thraciæ, contra ostia Hebri fluvii, in mari Ægæo, communius *Samothracia* dicta, nunc *Samadrachi*, de qua hic sermo est. De *Corito* oppido Tusciæ, nunc *Cortona*, Æn. 3. 170.

217. *Regnis, quae maxima,*) Priamus enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æn. 3. 1. De *ortu Dardani à Jove*, Æn. 3. 167.

220. Jo-

Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extrema plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti:
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneae juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis:
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantum)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egêre suis. Hinc Dardanus ortus,
Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea fortunae parva prioris
Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras,

rex Æneam Trojanus, ipse è summa familia Jovis, misit nos ad tuam domum. Si terra ultima celat aliquem interfuso oceano; si zona Solis torridi, porrecta in medio quatuor zonarum, separat aliquem à ceteris hominibus: is quoque audivit, quanta procella belli, *erumpens è crudelibus Mycenis, pererraverit agros Idæos*; et *quo fato geminus orbis Europæ atque Asiæ commissus sit. Ab illo excidio, jactati per tot maria immensa, poscimus* pro *diis domesticis sedem angustam, et litus securum, et aquam atque aërem communem omnibus. Non erimus dedecori regno tuo, nec levis fama vestra* inde *habebitur, nec delebitur gratia tanti beneficii, nec pœnitebit Italos admisisse sinu suo Trojam. Juro per fata Æneæ*, et per *dextram ejus potentem, seu fide, seu bello et armis, si ullus expertus est eam: multi populi, multæ nationes et petierunt, et voluerunt nos sociare sibi: ne sperne nos quia sponte portamus manibus tænias et verba supplicantium. Sed voluntas deorum coëgit nos jussis suis quærere regionem vestram. Dardanus hinc ortus* est, *huc revertitur. et Apollo magnis oraculis impellit nos ad Tybrim Tyrrhenum*, et ad *fluenta sacra fontis Numici. Præterea Æneas offert tibi exigua dona præteritæ fortunæ, reliquias servatas è Troja incensa. Anchises pater ejus libabat hdc* pater *aured ante altaria: hic erat ornatus Priami, quando* juxta *consuetudinem reddebat jus populis convocatis, et sceptrum, et sacra tiara,*

NOTAE.

220. *Jovis de gente .... Æneas.*) Et paterno genere, per Dardanum: et materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida, Æn. 2. 801. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia, Æn. 1. 288. *Europae atque Asiae urbis*: Græci, qui ex Europa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis*, pro mundi parte hic sumitur.

225. *Audiit, et si quem, etc.*) Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ: quæ ultra oceanum, ad meridianum et septentrionalem polum hinc inde recedit: et incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis intineri Solis subjacet. De his tribus zonis et aliis duabus temperatis, Georg. 1. 233.

237. *Præferimus manibus vittas.*) Supplices tam apud Latinos, quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis: quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, et *infulae*, quod velarent manus et quasi vincirent: capitum verò infulæ vulgò etiam essent è tæniis vittisque laneis, Æn. 2. 133.

242. *Tyrrhenum ad Tybrim, etc.*) De eo, Æn. 2. 781. De *Numico*, supra, v. 150. *De libatione ad aras*, Æn. 1. 740.

Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis haeret,
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa à sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno; non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojaeve opulentia dèrit.
Ipse modò Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referto.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostrae,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et (si quid veri mens augurat) opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis.

et vestes, opus Trojanarum mulierum. Inter *talia verba Ilionei, Latinus tenet vultum defixum intuendo et stat immotus loco, volvens oculos attentos: nec purpura colorata, nec sceptrum Priami tam movet regem, quàm attendit ad conjugium et nuptias filiæ et meditatur in animo oraculum antiqui Fauni: hunc esse illum generum, profectum è peregrina regione, destinatum fatis; et* hunc *vocari in regnum aequali potestate: hinc orituram sobolem illustrem virtutibus, et quae potentiâ subjiciat totum orbem. Denique laetus ait: Dii prospera reddant nostra consilia, et sua auguria.* Vir *Trojane, concedatur* tibi *quod cupis. Nec contemno dona* vestra: *regnante Latino, non deficiet vobis fœcunditas divitis agri, aut abundantia Trojae. Tantummodò veniat ipse Æneas: si tantum est* ipsi *desiderium nostri, si properat conjungi* mecum jure *hospitii, et appellari socius; et ne timeat vultus benevolos. Erit mihi pars fœderis, tetigisse dextram regis. Vos verò jam reportate regi mea dicta. Est mihi filia, quam non oracula ex patrio sacrario, non multa prodigia è cœlo* missa *permittunt me sociare marito nationis nostræ. Edicunt hoc superesse Latio*: nempe *venturum* esse *generum è peregrinis regionibus, qui posteritate suâ extollat ad sidera nostrum nomen. Et opinor hunc illum* esse *quem fata petunt*: et id *cupio*, si mea mens *conjicit aliquid veri. Hæc locutus pater, elegit equos ex omni multitudine. Trecenti* benè *curati erant in altis stabulis.*

NOTAE.

247. *Sacerque tiaras.*) Pileus fuit omnium ferè orientalium principum, igitur et Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant; ceteri ab rege illustres viri, paulum inflexum.

248. *Iliadumque labor, vestes.*) Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde et *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades*, Trojanae mulieres, Phrygiae.

254. *Sortem.*) Oraculum, Æn. 4. 346. *De paribus auspiciis*, pro, pari potestate, Æn. 4. 102.

262. *Uber agri.*) Substantivè pro *ubertate terrae*, Georg. 2. 185.

266. *Tyranni.*) *Regis.* Sic enim Plato, et Isocrates, et Graeci poëtae tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto*, Æn. 2. 297.

277. *Instratos ostro alipedes.*) *Alipedes*, equi veloces et quasi alatis pedibus: desumpta vox è Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. 6. 765. *Ostro*, purpura è sanguine ostrei expressa, Georg. 2. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis et variatis: pictura enim de acu saepe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

Omnibus extemplò Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneae currum geminosque jugales,
Semine ab aethereo, spirantes naribus ignem:
Illorum de gente, patri quos Daedala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et laetum Ænean, classemque ex aethere longè
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terrae,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput haec effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeïs occumbere campis,
Num capti potuêre capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenêre viam? At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent: odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patriâ excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumptae in Teucros vires coelique marisque.

Statim imperat equos, coopertos purpurâ et variatis stragulis, dari singulis Trojanis per ordinem: aureæ phaleræ pendent demissæ in pectora: tecti auro mordent sub dentibus aurum rutilum. Imperat *dari Æneæ absenti currum et geminos* equos *jugales, ex origine cœlesti, exhalantes ignem naribus: de stirpe illorum, quos ingeniosa Circe, suffurata patri suo Soli, creaverat nothos è matre supposita. Trojani* post *talia munera et verba Latini revertuntur excelsi in equis, et referunt pacem. Ecce autem aspera uxor Jovis referebat se ab Argis Inachiis, et ibat elata per aërem, et procul ab usque Pachyno Siculo vidit ex aëre lætum Æneam et classem Trojanam. Videt* Trojanos *jam struere domos, jam confidere regioni, reliquisse naves. Stetit affixa* illic, prae *gravi dolore: deinde movens caput, emisit è pectore hæc verba. Vah gentem odiosam, et fata Trojanorum opposita voluntati meæ! An* potuerunt *perire in campis Sigeïs? an capti potuerunt capi? An Troja combusta combussit homines?* Ergo *repererunt iter per medios exercitus et medias flammas? At, opinor, mea potestas denique jacet lassa: aut satiata deposui odium. Imo etiam ausa* sum *persequi inter aquas eos expulsos patriâ, et toto mari me objicere* iis *exsulibus. Vires cœli et maris consumptæ* sunt *contra Trojanos.*

NOTAE.

278. ***Monilia,*** *)* *Phaleras* quidam interpretantur. Et verò phaleræ sunt Plinio pensilia ornamenta: quamquam Suidæ sunt scutula in fronte: Herodoto tegumenta circa maxillas.

282. *Patri quos Daedala Circe, etc.*) Fingitur hic à Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse; quæ hos Latini equos ex eorum semine peperit: unde *nothi* dicuntur, id est, non legitimi, quorum tamen notus est pater: quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*, à græca voce νόθος, quæ idem significat. *Circe* dicitur *Daedala*, id est, ingeniosa: vel à Dædalo ingenioso artifice, Æn. 6. 14. vel à δαιδάλλω *artificiosa facio*. Sic Lucretius Minervam, Terram, linguam, *Daedalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* à quibusdam fuisse Marica illa nympha, mater Latini, de qua, v. 47.

286. *Inachiis Argis.*) De *Argis*, urbe Peloponnesi Junoni cara, Æn. 1. 19. 288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho fluvio; qui propè urbem fluit; ex Strabone l. 8. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *Capo Passaro*. Æn. 3. 699.

294. *Fata Phrygum..*) De *fatis* Æn. 1.243. De *Phrygia*, ibid. 385. De *Sigeo*, Troadis promontorio, Æn. 6. 500. De *numine*, Æn. 1. 137. De *Teucris*. ibid. 239.

302. *Quid Syrtes, etc.*) In Libyco mari

Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Laphitûm valuit: concessit in iras
Ipse deûm antiquam genitor Calydona Dianae:
Quod scelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis; dubitem haud equidem implorare quod usquam est:
Flectare si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo:
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseïs praegnans ignes enixa jugales.
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum

Quid profuerunt mihi Syrtes, aut Scylla, aut magna Charybdis? teguntur alveo desiderato Tybridis, tuti à mari atque à me. Mars potuit evertere crudelem nationem Lapitharum: ipse pater deorum permisit furori Dianæ veterem Calydona: quam tantam pœnam *sceleris merentibus Lapithis aut Calydone? Sed ego, magna uxor Jovis, quæ potui nihil omittere intentatum, quæ converti me in omnia, superor ab Ænea. Quod si mea divinitas non est satis potens; non sane dubitabo invocare quicquid usquam est: si non possum flectere superos, commovebo inferos. Sit* ita, *non permittetur* mihi *arcere eos ab regno Latini; et Lavinia fatis destinatur* Æneæ *uxor certissima: sed licet differre, et adhibere moras tantis rebus; sed licet avertere populos utriusque regis. Gener et socer faciant* fœdus *hoc præmio suorum. Puella*, habebis *pro dote sanguinem Trojanum et Rutulum: et Bellona destinatur tibi pronuba. Nec solum* Hecuba filia Cissei *gravida peperit faces conjugales: Veneri etiam suus filius erit idem, et alter Paris, et fax iterum perniciosa contra Trojam recidivam. Postquam protulit hæc verba, descendit tremenda* in *terras. Excitat ex domo dirarum sororum et infernis umbris Alecto luctuosam:*

NOTAE.

vadosi sinus, Æn. 1. 115. *De Scylla* scopulo, et *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æn. 3. 420.

304. *Mars perdere gentem Lapithûm etc.*) Pirithous Lapitharum rex, de quo Æn. 6. 601.617. ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset, Mars utramque gentem Lapithas et Centauros clade utrinque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur ceteri interpretes. De *Lapithis*, et *Centauris*, Thessaliæ gentibus, Georg. 2. 456. Georg. 3. 38.

306. *Calydona Dianae, etc.*) Oeneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum diis omnibus, exceptâ *D*ianâ, primitias frugum obtulisset; irata dea aprum immissit, à quo vastatus est latè ager Calydonius, donec à Meleagro Oenei filio fera occideretur, Ovid. Met. 8. 273.

312. *Acheronta.*) Numina inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æn. 6. 323.

315. *At trahere, etc.*) Quomodo dii fatis obstare possent, diximus, Æn. 1. 243.

317. *Mercede suorum.*) Damno populorum, quæ *merces* ironicè dicitur. Ita Cicero Tuscul. 3. 12. *Nam istuc, nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore.*

319. *Bellona . . . . pronuba.*) *Bellona*, dea bellorum praeses, Martis soror, quae eidem ad bellum eunti currum et equos parat: Graecis dicta Enyo. *Pronubae*, mulieres dicebantur, quae nuptias conciliabant, eaque administrabant, quae pertinebant ad nuptias, et nuptam in lecto collocabant: eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320. *Cisseïs praegnans ignes etc.*) Hecuba Priami uxor, Cissei Thraciae regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare, Æn. 1. 31. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipsum, vel incendium Trojae; quod illius partus et conjugii fructus fuit a

Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odêre sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam; ne noster honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principiò Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ.
Quam super adventu Teucrûm, Turnique hymenæis,
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic dea coeruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit;

cui bella tristia, et iræ, et insidiæ, et crimina perniciosa sunt *cordi. Ipse etiam pater Pluto aversatur hoc monstrum; aversantur sorores infernæ: tot convertit se in species, tam crudeles sunt figuræ* ejus, *tot dira producit serpentes. Juno animat eam his verbis, et loquitur talia: O virgo filia Noctis, concede mihi hoc opus proprium, hoc officium; ne nostra gloria vel fama victa, cedat locum; et ne Trojani possint circumvenire Latinum* prætextu *conjugii, et invadere regionem Italam. Tu potes commovere in pugnas fratres conjunctissimos, et turbare odiis familias, tu immittere domibus verbera et mortiferas tædas: tibi sunt mille species et mille artes nocendi: concita animum fertilem, disturba pacem confectam, semina causas belli*: fac ut *juventus velit arma, simulque petat, et corripiat ea. Postea Alecto imbuta venenis Medusæis, primò adit Latium et altam domum regis Laurentis, et obsidet portas quietus Amatæ: quam feminea sollicitudo et ira cruciabat, flagrantem ob adventum Trojanorum et nuptias Turni. Dea injicit ei colubrum unum è capillis cæruleis, et submittit in sinum usque ad profundum cor:*

NOTAE.

dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet; et conjugium ipsum, *jugum*, Æn. 4. 59.

321. *Idem Veneri partus, etc.*) Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam à se excitatam in Italia iterum perdet.

322. *Recidiva Pergama.*) Explicant plerique *repullulantia, reparata*; ego simpliciter, *iterum cadentia*, ut Æn. 4 344. Qui enim deducunt à *caedo*, et arboribus quæ cæsæ et recisæ repullulant, non advertunt obstare mensuram syllabæ secundæ brevem; unde melius à *cado*, quam à *caedo* derivatur. *Pergama*, arces Trojanæ urbis, Æn. 1. 470.

324. *Alecto, etc.*) De hac Furia, aliisque duabus, Georg. 3. 552. Æn. 6. 572. *De Plutone*, Georg. 4. 467.

331. *Virgo sata Nocte.*) *Virginem* vocat Furiam. Vel simpliciter, pro puella: quomodo Pasiphaë dicitur *virgo*, Ecl. 6. 52. Vel peculiari Furiarum nomine, quæ sic dicuntur, quia severæ et in puniendo incorruptæ: unde Ajax flagellifer apud Sophoclem, v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *semper virgines*. Noctis et Acherontis erant filiæ.

337 *Tibi nomina mille.*) Vel intelligit mille pestes, Furiarum quasi famulas, quæ passim in earum comitatu ponuntur à Poëtis distinctæ variis nominibus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, etc. Vel intelligit *causas nocendi*: frequenter enim *nomen* pro *causa* sumitur: unde passim *quo nomine*, pro *qua de causa*.

341. *Gorgoneis venenis.*) Quia Medusa una è Gorgonibus, Æ. 2. 616, caput habuit serpentibus horridum: quod à se abscissum Perseus cum per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenorum et serpentum in Africa. Ovid. Metam. 4. 620. et Apollonius, l. 4. 1514. *De Latio* supra v. 54. De *Laurente* regione, v. 63. De *tyranni* nomine, v. 266. De *Teucris*, Æn. 1. 239. *De Hymenæo*, nuptiarum præside, Georg. 3. 60.

Et Turno, si prima domûs repetatur origo;
Inachus Acrisiusque patres, mediaeque Mycenae.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt; penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum verò infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent. Ille actus habenâ
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
Impubesque manus, mirata volubile buxum:
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat: et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur:
Evoë Bacche fremens, solum te virgine dignum
Vociferans. Etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat: Furiisque accensas pectore matres

Præterea si requiratur prima origo familiæ Turni; *patres Turni sunt Inachus et Acrisius, et media Græcia. Postquam frustra aggressa his verbis Latinum, cernit eum contra persistere*; et postquam *furiosum venenum colubri intimè lapsum est in viscera, et penetrat eam totam. tunc verò misera, commota magnis monstris, sævit ultra modum furiosa per vastam urbem: quemadmodum aliquando turbo cursitans sub torto flagello, quem pueri vacantes ludo agitant in magnum orbem circa. atria spatiosa. Ille impulsus flagello, vagatur sinuosis spatiis: turba ignara obstupescit, et agmen impube miratur buxum versatile: ictus adjiciunt vim* buxo. Regina *non lentior* quam *ille cursus, vagatur per medias urbes et populos furentes. Imo præterea, ausa grandius crimen et ausa majorem furorem, abiit in silvas, sub ficta religione Bacchi, et occultat filiam* in *montibus umbrosis; ut auferat* hoc *conjugium Trojanis*, aut *retardet nuptias, fremens Evoë Bacche: clamans te unum dignum esse puella*, ô Bacche. *Et verò rumor s argitur puellam gestare pro te thyrsos teneros, circuire choris tuam* imaginem, *alere comam dicatam tibi: et eadem cupiditas impellit simul omnes matres inflammatas furiis* in *pectore*,

NOTAE.

situm, ex Strab. lib. 8. uni eidemque principi parebat tota illa ditio. Acrisii tempore; nec distinctum Mycenis regnum constitutum est, nisi sub Pelopis posteris, ut notat ibidem Strabo. Quare ob viciniam et indistinctum diu imperium, *Argos* et *Mycenae* promiscuè pro uno eodemque regno ac fere loco, habentur à Poëtis, imprimisque à Virgilio. Haec sufficiant testimonia, pauca è multis. Æn. 2. 178. Sinon à Calchante admonitos ait fuisse Graecos, exscindi Trojam non posse: *omina ni repetant Argis*, id est, nisi Argos redeant: statimque refert eos, Chalcantis admonitu, *patrias vento petiisse Mycenas*, Ergo Mycenae et Argos pro eadem urbe usurpatae. Item Æ.6.838. sic ait de duce Romano: *Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas*, id est, Argivorum regnum eruet. Constat enim ex Strabone loco citato, *Mycenas* non à Romanis, sed ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut suo tempore ne vestigium quidem earum reperiretur, Itaque hic: *mediaque Mycenae*, significant, *mediam Graeciam*, *mediam Peloponnesum*: partem pro toto, locum certum pro incerto.

377. *Lymphata.*) Furiosa. Vel, à *Nymphis*, *lympharum* præsidibus, quæ eos, à quibus erant conspectæ, in furorem agebant: ita fere Festus: Vel, quod in rabiem acti, *lympham*, id est, *aquam* timeant: ita Isidorus.

382. *Buxum.*) Buxus arbor est: *buxum*, lignum arboris, *bosso*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Ital. *palco*.

385. *Bacchi, etc.*) De eo, deque *thyrsis*, hastis pampino vestitis, Ecl. 5. 29. *De Bacchis*, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, Æn. 4. 301. De vociferatione Bacchica *Evoë* Æn. 6. 517. De *choro* seu saltatione mulierum circa deorum simulacra, Æn. 4. 62. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æn. 1. 612.

391. *Tibi pascere crinem.*) Mos apud Graecos, Romanos, Barbaros, capillos diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes et inceduos alendo; vel detondendo, et templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit au-

Idem omnes simul ardor agit nova quaerere tecta.
Deseruêre domos: ventis dant colla comasque:
Ast aliae tremulis ululatibus aethera complent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos:
Sanguineam torquens aciem: torvumque repentè
Clamat. Io matres, audite ubi quaeque, Latinae.
Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum,
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto: locus Ardua quondam
Dictus avis, et nunc magnum manet Ardea nomen:
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frondem obscoenam rugis arat: induit albos
Cum vitta crines: tum ramum innectit olivae.

ad quærendas domos novas. Reliquerant domos: præbent ventis colla et capillos; aliæ autem implent aërem tremulis clamoribus, et indutæ pellibus gestant hastas ornatas *pampino. Ipsa* regina *in medio furiosa tenet pinum flammantem, et canit nuptias filiæ suæ et Turni, volvens oculos sanguinolentos, et subitò clamat immaniter. Io matres Latinæ, audite omnes ubicumque est is: si quis amor restat piis animis erga miseram Amatam, si sollicitat vos cura auctoritatis maternæ, resolvite tænias capillorum, celebrate mecum orgia. Sic undique per silvas, per deserta ferarum, Alecto impellit reginam furiis Bacchi. Postquam dea funesta visa est* sibi *satis stimulavisse primas iras, et turbasse omnem familiam atque consilium Latini: statim aufertur nigris alis inde ad muros Rutuli audacis: quam urbem Danaë dicitur condidisse civibus Acrisioneis*, huc *advecta celeri vento: locus* ille *appellatus* est *olim à majoribus Ardua, et nunc nomen insigne restat Ardea. Sed casus ita tulit. Illic Turnus tenebrosa nocte jam capiebat medium somnum in sublimi domo. Alecto deponit sævum vultum, et membra furiosa: mutat se in speciem vetulæ, et sulcat rugis frontem fœdam: assumit capillos albos cum tænia: tum implicat* iis *coronam olivæ.*

N O T A E.

tem Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram, nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

397. *Pinum sustinet.*) Facem nuptialem, quæ frequenter è pinu, Ecl. 8. 29. Faces eas non tantum à pueris, sed à matre etiam latas, praecipuè apud Graecos, probat Cerdanus, ex Euripide et Apollonio.

400. *Io.*) Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, etc. 1o. *De orgiis* Bacchi sacris, Æn. 4. 301.

403. *Solvite crinales vittas,*) Quae virginum et matronarum capillos coërcebant, non meretricum. Unde Ovid. *De arte*, l. 1. 30. *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.* Eas resolvere, furoris et inverecundiae nota fuit, Baccharumque mos.

410. *Acrisioneis colonis, etc.*) Quod fabulae de *arca Danaës* effutiunt, ut supra narravimus v. 372. hoc videtur hic Virgilius de *navi* interpretari, quâ, cum Argivis aliquot, fugam Danaë in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridionali *Noto*, condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum è regno *Acrisii* patris sui. *Ardea*, urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mare Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nomen, vel ab *Ardea* ave, cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senec. quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis*, de *volucri*, videturque Ovidius,

Fit Calybe, Junonis anus, templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies, tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit:
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Laetus in arma para: et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedēre, duces, pictasque exure carinas.
Coelestûm vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert. Classes invectas Tybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ, verique effoeta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; et arma
Regum inter, falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerant queis bella gerenda.

Fit Calybe, vetula Junonis, et sacerdos ejus *templi: et exhibet se juveni præ oculis eum iis verbis: Turne, an feres tot labores abire frustra, et tua regna transmitti Trojanis advenis? Rex abnuit tibi matrimonium et præmia parata sanguine, et hæres peregrinus quæritur ad regnum. I modò, illuse, expone te inutilibus periculis: i, supera Tuscos exercitus, protege pace Latinos. Ipsa autem omnipotens* Juno *filia Saturni palam jussit me hæc dicere tibi, dum dormis tranquillâ nocte. Age igitur, et lætus cura juventutem armari et emitti portis ad bellum, et succende duces Phrygios, qui sederunt ad pulchrum fluvium, et pictas naves: Magna potestas deorum* hoc *imperat. Ipse rex Latinus, nisi consentit conficere matrimonium, et stare promissis; sentiat et experiatur deniq. Turnum in bello. Tum juvenis ridens vatem, ita vicissim ore reponit verba: Non, ut putas, nuntius* illo *fugit meas aures, classem ingressam esse fluvium Tybrim: ne mihi finge tantas causas timendi, regina Juno non est oblita nostri. Sed, ô mater, senectus fracta annis et imbecilla ad* cognoscendam [illegible]*tatem frustra agitat te curis, et decipit vatem falso timore super bellis regum.* [illegible] *sit tibi custodire simulacra et templa deorum: viri, quibus bella debent esse cur*[illegible] *administrent bella.*

NOTAE.

Ovidius, Met. 14. 574. allusisse ad illam urbis originem, cum eamdem ab Ænea excisam, et in *Ardeam* avem mutatam fingit. Vel potius dicta est ab *arduo* situ: unde sic legimus, duce Servio, et MSS. apud Pierium compluribus: *locus Ardua quondam dictus avis*, id est, majoribus.

413. *Fortuna fuit, etc.)* Vel ad superiora refertur: *Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tandiu remanserit, tot aliis urbium nominibus aut mutatis, aut sepultis.* Vel ad subsequentia: *Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat, etc.*

418. *Cum vitta crines, etc.)* *Calyben*, Poëta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeae fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æn. 2. 133. *innectit ramum olivæ*, in coronam infulæ superpositam.

426. *Tyrrhenas, i, sterne acies.)* Adversus quas Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpe tulerat. De *iis*, Æn. 2. 781. De *Junone*, Saturni filia, Æn. 1. 27. De *Phrygiis*, Trojanis, Æn. 1. 385.

440. *Victa situ, verique effœta.)* *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, Æ. 6. 462. *Effœta*, dicitur mulier, quae cessavit fœtus emittere et parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere et cognoscere; quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447. *Erinnys sibilat hydris.)* *Erinnys*, com-

Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguêre oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura
Reppulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effoeta senectus;
Arma inter regum falsa formidine ludit.
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu, letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rupit pavor: ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
Saevit amor ferri, et scelerata insania belli,
Ira super. Magno veluti cum flamma sonorè
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exsultantque aestu latices: furit intus aquae vis,
Fumidus atque altè spumis exuberat amnis:
Nec jam se capit unda; volat vapor âter ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum: et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet, atque juventae;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis:

Alecto erupit in furorem talibus verbis. At repentinus tremor invadit membra juvenis loquentis: oculi cohorruerunt: tot colubris sibilat Furia, tum horrendum vultus ejus *exhibet se. Tum* Alecto *contorquens oculos ignitos, repulit morantem et parantem loqui plura, et extulit duos colubros, et sonuit flagello, et adjecit hæc ore furioso: Ecce ego* sum illa *obruta annis, quam senectus imbecilla* ad cognoscendum *verum decipit falso metu inter bella regum. Attende ad ista: venio è domo sororum funestarum: fero in manibus bella et mortem. Sic locuta torquet tædam* in *juvenem, et figit* … *pectore faces fumantes nigrâ luce. Magnus timor abstulit illi somnum: et sudor* … *usus toto corpore rigavit et ossa et membra.* Ille *furens poscit arma, quærit arma* … *lectum et domum. Fervet cupido armorum, et vesana rabies belli et præterea ira. Sicut quando flamma* excitata è *virgis supponitur magno crepitu lateribus* ollæ *aereæ spumantis, et undæ ardore subsiliunt:* tum *violentia aquæ furit intus, et fluvius fumidus altè exundat spumis, nec jam unda continet se, vapor niger surgit in aërem. Itaque ruptâ pace, imperat præcipuis juvenum iter ad regem: et jubet arma instrui,* suos *Italiam tueri, et pellere hostem ultra terminos* regionis: ait *se satis esse* contra *utrosque, Latinos et Trojanos. Postquam protulit hæc verba, et invocavit deos ad vota* sua audienda: *Rutuli mutuò incitant se ad bellum. Hunc incitat eximia species pulchritudinis et juventutis* regis sui: *illum reges ejus majores, istum manus ejus clara factis. Dum Turnus implet Rutulos audaciâ animosâ, Alecto Stygiis alis immittit se in Trojanos:*

N O T A E.

mune Furiarum nomen, Æn. 1. 337. *Hydris*, vel *hydra*: propriè serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ, *aqua*.

470. *Venire.*) Esse. Sic Georg. 1. 29 *An deus immensi venias maris*. De Teucris, Æn. 1. 239. De Styge, et Cocyto, Æn. 6. 323.

Arte nova speculata locum, quo litore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iülus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat formâ præstanti et cornibus ingens:
Tyrrheidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et latè custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia curâ
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat silvis: rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iüli
Commovère canes: fluvio cum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam eximiæ laudis succensus amore
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti deus abfuit, actaque multo
Perque uterum sonitu, perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis, tectum omne replevit.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis)
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,

intuita per *novam fraudem locum*, in *litore*, *ubi formosus Ascanius persequebatur feras insidiis et cursu. Hic puella Cocytia immittit canibus furorem repentinum*, *et percellit nares odore cognito*, *ut agiles insequerentur cervum*: *quod fuit primum caput calamitatum*; *et inflammavit ad bellum animos rusticos. Cervus erat eximiâ specie*, *et altis cornibus*: *quem filii Tyrrhei alebant abstractum ab uberibus matris*, et ipse *pater Tyrrheus*, *cui subdita erant armenta regis*, *et commissa erat latè cura agrorum. Silvia soror* eorum *omni studio decorabat* illum *docilem imperio*, *cingens ei cornua floribus teneris*: *et pectebat cervum*, *et lavabat in puris fontibus. Ille patiens* tangi *manu*, *et assuetus mensæ domini*, *vagabatur per silvas*: *et postea referebat se ipse ad domum cognitam*, *quamvis provectâ nocte. Canes furiosæ venantis Ascanii excitaverunt illum procul errantem*: *cum forte enatasset prono fluvio*, *et leniret calorem in herbosa ripa. Ipse quoque Ascanius*, *inflammatus cupiditate pulchræ laudis*, *curvato arcu corneo intendit sagittam*: *nec defuit Aleeto manui incertæ*, *et sagitta arundinea impulsa magno stridore transit per uterum et per ilia cervi. At cervus vulneratus fugit in notam domum*, *et gemens intravit stabulum*, *et sanguinolentus ac similis petenti* opem *implebat questu totam domum. Silvia soror feriens humeros manibus prima petit opem et inclamat duros rusticos. Illi repentini adveniunt*: *nam Furia exasperant* eos *clam latet in silvis*: *hic armatus titione præusto*,

NOTAE.

485. *Tyrrheusque pater.*) Hunc fuisse Latino pecoris custodem ait Dionys. Halic. et ad eum deinde, mortuo Ænea, fugisse Laviniam, ut diximus, Æneid. 6. 763.

489. *Ferum.*) Natura ferum animal, cultu mansuetum. Sic equum appellavit, Æn. 2. 51. inque feri curvam compagibus alvum.

498. *Deus.*) *Alecto*: nam *deus* etiam genere communi de femina dicitur. Æneid. 2. 632.

499. *Ilia.*) Partes imi ventris circa summas coxas.

Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva è speculis tempus dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; quâ protinus omne
Contremuit nemus, et silvæ intonuère profundæ:
Audiit et Triviæ longè lacus, audiit amnis
Sulfureâ Nar albus aquâ fontesque Velini:
Et trepidæ matres pressère ad pectora natos.
Tum verò ad vocem celeres, quà buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ: necnon et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxêre acies: non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque latè
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo cœpit cum albescere vento,
Paulatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter, tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa: seniorque Galesus,

hic nodis gravis fustis: furor convertit in arma quicquid obvium est unicuique quærenti arma. Tyrrheus, cum forte finderet adactis cuneis quercum fissilem in quatuor partes, horrendum iratus, correptâ securi convocat multitudinem. At crudelis Furia, nacta è speculis tempus nocendi, conscendit altum culmen stabuli, et de supremo vertice canit signum pastorale, et curvo cornu contendit vocem infernam: quâ statim omnis silva intremuit, et intimæ arbores sonuere. Audiit etiam procul lacus Dianæ, audiit fluvius Nar albus aquâ sulfureâ, et fontes Velini: et matres timidæ presserunt pueros ad ubera. Tunc autem agricolæ indociles correpti armis undique accurrunt prompti ad vocem, quâ dirum cornu impulit sonum: et juventus etiam Trojana castris patentibus immittit subsidium Ascanio. Ordinaverunt agmina: non jam pugnatur prælio rustico, fustibus duris, aut palis præustis: sed dimicant gladiis dubiis, et rigescit nigra seges strictorum ensium; et arma ærea, Sole percussa, emicant et emittunt splendorem ad nubes. Ut quando fluctus cœpit albescere primo vento: tunc mare tollit se sensim, et erigit undas altius, deinde surgit in aërem ex intimo fundo. Hic Almon juvenis, qui maximus erat filiorum Tyrrhi, prosternitur sagitta sonante ante primum agmen: nam plaga hæsit sub jugulo et sanguine obstruxit viam liquidæ vocis ad levem spiritum. Multa corpora hominum sternuntur circa illum: imprimis *senex Galesus*,

NOTAE.

509. *Quadrifidam quercum.*) Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514. *Tartaream vocem.*) *Tartarus*, profundus inferorum locus, Æn. 6. 134.

516. *Triviae lacus. etc.*) Lacus Dianae Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *Lago di Nemi. Trivia*, Dianæ nomen à triviis, ubi colebatur, Æn. 4. 511.

517. *Sulfureâ Nar albus aquâ.*) *Nar*, nunc *Nera*; fluvium Umbriam Sabinumq. agrum disterminas, et influens in Tybrim. Nomen à Sabina voces *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Fontesque Velini.) Lacus *Velinus*. ab ἕλος, *palus*: nunc *lago di Piediluco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537. *Ausoniis arvis.*) Italicis, v. 54.

538. *Quæ redibant.*) E pastu in stabula

Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ;
Deserit Hesperiam, et cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superba:
En perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic in amicitiam coëant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros;
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causæ: pugnatur cominus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis; ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces:

dum exhibet se conciliatorem pacis, qui unus omnium *fuit olim æquissimus, et ditissimus agrorum Italicorum: quinque greges ovium, et quinque armenta redibant illi, et scindebat terram centum aratris. At dum ea fiunt per agros Marte* adhuc *æquali, Furia compos facta promissi, postquam inchoavit bellum sanguine, et incepit cædem primi prælii, relinquit Italiam, et vecta per spatia cœli, victrix alloquitur verbis superbis Junonem: Ecce dissensio conflata est tibi per bellum triste: nunc jube ut conveniant in societatem, et faciant pacem. Siquidem perfudi Trojanos Italico sanguine; præterea hoc adjiciam illis* rebus, *si tua voluntas mihi nota* fiat: *incitabo rumoribus vicinas urbes ad bellum, et inflammabo animos furiosâ cupiditate Martis, ut undecumque accurrant* ad *subsidium, diffundam prælia per campos. Tunc Juno vicissim ait: Satis est erroris et doli: manent causæ belli: certatur cominus armis: sanguis novus tinxit arma, quæ casus prima obtulit. Eximia soboles Veneris, et ipse rex Latinus peragant talia conjugia, et tales nuptias. Ipse pater rector supremi cœli nollet te vagari liberius super spatia cœlestia. Recede* ex *his locis: si aliquod discrimen superest in hoc negotio, ego ipsa regam* illud. *Saturni filia protulerat talia verba:*

NOTAE.

540. *Æquo Marte.*) Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii: Sic Donatus, quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte:* aut Ascensium, qui interpretatur *æquo et plano campo. De Marte*, Ecl. 9. 12.

541. *Promissi dea facta potens.*) Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*) *Tinxit, perfudit:* metaphoricè *incepit, instituit:* per translationem à *lanis, vasculis*, quæ primùm liquore aliquo perfunduntur; vel à primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse. Nonius ex Catone et Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est, *bellica arma;* ut mox v. 554. *Sanguis novus imbuit arma.* Si sumatur metaphoricè, sensus erit: *Incepit bellum sanguine:* quo more dixit Propertius, l. 4. 10. 5. *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:* id est, incipis, instituis, das exemplum. *De Hesperia*, Italia, Æn. 1. 534.

543. *Convexa per auras.*) Convecta. Sic Georg. 4. 293. *Usque coloratis amnis devexus ab Indis*, id est, devectus.

546. *Dic in amicitiam, etc.*) Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiæ jactatio, quasi dicat: eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem, etc.*) Ceteri conjungunt cum superioribus: ego subsequentibus adjicio, hoc sensu:

Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus, Italiae in medio sub montibus altis,
Nobilis, et famâ multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vortice torrens.
Hic specus horrendum, et sævi spiracula Ditis
Monstrantur: ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces: queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus: cæsosque reportant
Almonem puerum, fœdatique ora Galesi:
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, cædis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucrosque in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omnia bellum,
Contra fata deûm, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,

Furia verò explicat alas sonantes colubris, et adit regionem Cocyti, relinquens loca alta et superna. Est locus in medio Itali e, sub altis montibus, insignis et celebratus famâ in regionibus plurimis, nempe valles Amsancti. Latus silvæ, nigrum spissis foliis, premit utrimque hunc locum: et in medio ejus torrens tumultuosus edit strepitum saxis erumpente vortice. Ostenduntur hîc antrum horribile, et ostia sævi Plutonis: et magna vorago apertis inferis pandit aditus pestiferos; quibus abscondita Furia, odiosa dea, liberabat cœlum et terras. Interea filia Saturni non segnius addit bello manum ultimam. Omnis multitudo pastorum recurrit è prœlio in urbem: et referunt occisos Almonem puerum, et caput Galesi cæsi; et invocant deos, et precantur Latinum. Turnus adest: et in medio cadaverum auget timorem cædis et incendii: aitque Trojanos admitti in regna, gentem Phrygiam associari, se ejici domo. Tunc, illi, quorum matres percitæ Baccho percurrunt silvas inaccessas cum choreis, conveniunt undique congregati, et exercent bellum, neque enim levis est auctoritas Amatæ. Statim omnes, iratis diis, flagitant dirum bellum, contra auspicia, contra voluntatem deorum. Certatim cingunt domum regis Latini: ille obsistit, velut rupes maris immobilis: veluti rupes maris, magnâ tempestate instante;

NOTAE.

quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commisi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic bello admisceam. *De Marte*, Ecl. 9. 12. *De Hymenæo*, Georg. 3. 60. De *Venere*, Æ. 1. 260. *De Olympo*, Ecl. 5. 56. *De Cocyto*, Æneid. 6. 323.

565. *Amsancti valles, etc.*) In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent: medio fere spatio, inter mare superum sive Hadriaticum, et inferum sive Tyrrhenum, est vallis, in qua lacus *Amsanctus*, nunc *Mufiti*, à Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus supra, v. 83. aquis nigris, et odore teterrimis in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis inferorum Itali credidere, et inde *Amsanctus* dictus est, id est, *circum sacer*: *ambi* enim, vel *ambe*, veteribus fuit *circum*, ἀμφι. *Ditis*, Plutonis, Georg. 4. 467. *Acheronte*, Æn. 6 323. *Erynnis*, Furia, Æn. 2. 337.

573. *Fœdati.*) Vulnerati, cæsi. Vide Æn. 2. 55. *Ferro Argolicas fœdare latebras.*

577. *Crimine.*) Cæsis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris*, Æn. 1. 239. *De Phrygia.* Ibidem 385. *De Baccho* ejusque *thiasis*, seu choreis, Ecl. 5. 29.

Quae sese, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet: scopuli nequicquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verùm ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saevae nuto Junonis eunt res;
Multa deos, aurasque pater testatus inanes:
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procellâ.
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri! te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus:
Funere felici spolior. Nec plura locutus,
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluêre sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in prælia Martem:
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant; seu tendere ad Indos,
Auroram sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminae belli portae, sic nomine dicunt,

quæ multis fluctibus circum sonantibus sustentat se mole suâ: frustra scopuli et saxa spumantia circumstrepunt, et alga impacta appellitur lateri. Sed quandoquidem nulla offertur facultas evertendi insanum consilium, et rès fiunt ad arbitrium duræ Junonis: pater sæpius attestatus deos et aërem vacuum, ait: Heu! vincimur fatis, et rapiamur tempestate. O miseri, vos ipsi persolvetis has pœnas sacrilego sanguine. O Turne, spectabit te crimen et tristis pœna; et tardioribus precibus implorabis deos: nam quies est mihi parata, et omnis portus est in conspectu: tantum privabor morte felici. Nec plura locutus, clausit se domo, et deposuit regimen rerum. Erat consuetudo in Latio Italico, quam urbes Albanæ solemnem perpetuò servaverunt; quam nunc Romani potentissimi orbis servant, quando concitant Martem in prima certamina, seu parant inferre manu triste bellum Getis, aut Hyrcanis, aut Arabibus; seu proficisci contra Indos, et persequi Auroræ populos, *et repetere signa à Parthis. Sunt duæ portæ belli, appellant eas hoc nomine,*

NOTAE.

598. *Nam mihi, etc.)* Nam mihi nihil timeo, cum sit in propinquo portus mortis; cujus non amitto quietem, sed tantum honores fortasse, et pompam funebrem; captâ et vastatâ à Trojanis urbe mea.

601. *Hesperio in Latio, etc.)* De *Hesperia*, Italia, Æ. 1.534. De *Latio*, supra, 54. De *Alba*, Ascanii regia urbe, Æn. 1.275. Æn. 8. 48.

604. *Sive Getis, etc.)* Populis Daciæ, Thracum vicinis: circa ostia Danubii, Georg. 2. 156. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus proconsul, Augusti auspiciis, anno U. C. 726.

605. *Hyrcanisve, Arabisve, etc.)* *Hyrcania*: olim Parthiæ pars, Æn. 5. 367. Huic nullum privatim bellum à Romanis illatum; sed Parthis, quorum imperio continebatur *Arabia*: cujus populi *Arabes*, vel *Arabi*; ingens Asiæ quasi peninsula, Syriæ, Mesopotamiæ, et Parthorum imperio conterminus: G. 2. 115. Hanc penetrare, et subigere tentavit Augustus an. U. C. 730. duce expeditionis Ælio Gallo, juxta Strabonem, non Ælio Largo, ut mendosè legitur apud *Dionem*; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. 10. ut malè Casaubonum in Strabonis l. 17. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, etc.) Constat ex *Dione*, Indos pacem sanxisse cum Augusto, et ad eum dona advexisse: cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis; cum Augustus in urbem rediret ex Asia et Syria, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem Parthorum, verkum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii quæ anno 735. contigit: non dubito quin Virgilius non quidem de hac ipsa signorum receptione, et itinere Augusti; sed de ejus apparatu explicandus sit: quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet *Dio*, Augustus itineri se dedit, antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa et captivos à Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit, siquidem ait *Dio*, eos pacem per legatos prius petiisse, quam eam Sami conficerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere existimavit, cum tamen deinde pace perfecta sint. *De Indis*, Georg. 1. 57. De *Aurora*, Georg. 1. 249. *De Parthis*, Ecl. 1. 63.

607. *Sunt geminæ, etc.)* Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non nisi à Numa, secundo Romanorum rege, institutum est. Cetera pete ex Æn. 1. 293.

Relligione sacrae et sævi formidine Martis :
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora : nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ;
Ipse, Quirinali trabeâ cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas : sequitur cum cetera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina deûm, cœlo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante.
Pars, pedes ire parat campis : pars, arduus altis
Pulverulentus equis furit : omnes arma requirunt :
Pars leves clypeos et spicula lucida tergunt
Arvinâ pingui, subiguntque in cote secures:
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae positis incudibus urbes

venerabile religione et metu crudelis Martis: centum vectes ærei, et æternæ vires ferri claudunt eas; et Janus custos non recedit à portis. Quando stat Senatoribus certum consilium belli: ipse consul, notabilis trabeâ aureâ, et cinctu Gabino, aperit stridentes earum cardines: ipse inclamat bellum: tùm reliqua juventus imitatur eum, et æreæ tubae respondent concentu rauco. Tunc quoque Latinus cogebatur indicere bellum Trojanis illo ritu, et aperire funestas portas. Sed *pater abstinuit à tactu* portarum, *et abhorrens fugit turpe ministerium, et abscondit se in obscuris locis. Tunc regina deorum filia Saturni, delapsa è cœlo, ipsa percussit manu portas obsistentes, et emoto cardine fregit postes belli ferratos. Italia, prius quieta et non turbata*, nunc *flagrat.* Hi *partim volunt ire pedites per agros: partim sæviunt sublimes et* excitantes *pulverem altis equis: omnes quærunt arma: partim purgant arvinâ pingui scuta polita et spicula splendida, et acuunt secures in cote: et placet portare vexilla, et audire sonitum tubarum. Itaque quinque magnæ urbes defixis incudibus*

NOTAE.

609. *Vectes.*) *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur-que moles operum; vel diruuntur muri: à *vehendo* dictum: idque ex ære, ferro, ligno.

610. *Custos limine Janus.*) Vel quia statua ejus erat in limine bifrons, vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt: anni, qui mensis *Januarius*, etc. Primus rex fuit et antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, aliqui Japhet Noë filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, et templa, et portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, et maxima conjunctione cum eodem vixit: vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiæ gentes à feris moribus ad mansuetiores traduxerit: quæ duplex vita duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine, ut quidam volent, lingua duplici loqueretur.

612. *Quirinali trabeâ cinctuque Gabino, etc.*) De *trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra v. 188. *Cinctus Gabinus* fuit, cum togæ lacinia, quae sinistro brachio vulgò imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus, sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque et strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiaria quam accuratissimè scripsit. Nomen et originem derivat Servius à Gabiis, Latii urbe, ubi cum cives sacris operarentur togati, subitò ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu consul bella indicebat, duces et imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, etc.

621. *Cardine verso, etc.) De cardine* portarum, *Æn.* 1. 452. De *postibus*, *Æ.* 2. 442. De *Ausonia*, Italia, supra, v. 54.

627. *Arvinâ pingui, etc.*) Est sevum, sive pinguedo illa, quæ inter carnem et cutem animalium est. *Cos* feminini generis, lapis est, quo cultri acuuntur.

630. *Atina*

Tela novant; Atina potens Tiburque superbum
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates: alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses:
Classica jamque sonant: it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
  Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complêrint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris; quibus arserit armis.
Et meministis enim, divae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Prima init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor divûm Mezentius, agminaque armat,
Filius huic juxta Lausus: quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equûm domitor, debellatorque ferarum,

recudunt tela: Atina potens, et Tibur excelsum, et Ardea, et Crustumerium, et Antemnæ turritæ: cavant tutas galeas capitum, et texunt è salice crates clypeorum: alii excudunt loricas æreas, vel politas ocreas argento flexili. Illuc abiit studium vomeris et falcis, illuc omnis cura aratri: recoquunt patrios gladios in fornacibus; et jam buccinæ sonant: datur symbolum, signum belli. Hic festinus extrahit galeam è tecto: ille jungit ad currum equos frementes, instruiturque clypeo et loricâ cum *triplici licio auri, et armatur fideli gladio. Nunc, ô Musæ, aperite Helicona, et suggerite* mihi *cantus* istos: *quinam reges excitati* fuerint *ad bellum; quinam exercitus secuti unumquemque operuerint campos; quibus hominibus abundaverit jam tunc tellus Italica nutrix* mea, *quibus bellis flagraverit. Nam* vos, *divæ, meministis, et potestis narrare* illa: *vix levis rumor famæ pervenit ad nos. Primus Mezentius contemptor deorum asper incipit bellum è Tyrrhena regione, et instruit exercitum. Lausus filius huic prope* adest: *quo nemo alter fuit formosior, excepto corpore Laurentis Turni. Lausus ille, domitor equorum, et victor ferarum,*

NOTAE.

630. *Atina, etc.*) Urbs in septentrionali regione Volscorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii è rupibus præcipitantis; *superbum* dicitur ab Horatio, Od.1.3.4.23.et *altum* à Martiale, Epigr. lib. 7. 12. vel ob superbiam, quâ cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U. C. circiter 400.

631. *Ardea, etc.*) *Ardea*, Rutulorum caput, supra, v. 410. *Crustumerium* vel *Crustumeria*, non longe ab urbe Roma: in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tyberim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tyberim; sed in Latio, non in Sabinis: ideo sic dictum, quod *ante amnes* positum sit.

633. *Umbonum crates.*) Scutorum fulcra è salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior, Æn. 2. 546.

637. *Classica, etc.*) *Tubae*: sic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id est, *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde et *classes* dictae sunt, tum exercitus, non tantum navales, sed etiam terrestres; tum civium partes ad centum distributæ. *Tuba* autem propè recta fuit, à *tubo* sive canali dicta. *Cornu* omnino flexum, à *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta est *buccina*. *Lituus* paulum incurvus, figuræ inter tubam et cornu mediæ.

Tessera.) Propriè figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis: nomen à *τεσσερα*, *quatuor*. Varios habuit usus præcipuè in bello: ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, à tribunis ad centuriones, et per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*,

639. *Ad juga cogit equos.*) Tunc enim viri principes è curru pugnabant. *De lorica auro trilice*, Æn. 3. 467.

641. *Helicona, deæ, etc.*) *Deæ*, Musæ, Ec 3.60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Musis sacer, Parnasso vicinus.

647. *Tyrrhenis ab oris, etc.*) *De Tyrrhena*

Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros: dignus patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palmâ, per gramina currum
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clypeoque insigne paternum,
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram:
Collis Aventini silvâ quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit auras,
Mixta deo mulier: postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu, saevosque gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.

ducit mille viros frustra secutos ipsum *ex urbe Agyllina*: *dignus qui felicior esset paterno regno, et cui Mezentius non fuisset pater. Post hos formosus Aventinus, genitus formoso Hercule, ostentat per campos currum illustrem victoriâ et equos victores*: *et præfert* in *scuto insigne patris* nempe *centum serpentes*, *et hydram circumdatam serpentibus. Rhea sacerdos, mulier conjuncta deo, protulit illum in auras lucis furtim in silva collis Aventini: postquam Hercules victor ab occiso Geryone pervenit in regionem Laurentum, et lavit vaccas Hispanas in fluvio Tusco.* Milites ejus *præferunt manu ad pugnam pila et duros dolones*; *et certant acumine tereti, et veru Sabello.*

N O T A E.

regione, sive *Tuscia et Etruria*, Æn. 2.781. *De Mezentio*, Æn. 8. 481. *De Laurente Turno*, supra, v. 63.

652. *Agyllina nequicquam ex urbe, etc.) Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leucâ paulo plus unâ distans à litore, à Pelargis è Thessalia profectis condita et appellata: à Tyrrhenis verò è Lydia oriundis capta, et *Caere* dicta, nunc *Cerveteri*: regia Mezentii: unde expulsus à suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*: cum et Mezentius et Lausus et Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, Centum angues, etc.*) Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum; scilicet, debellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis, Æn. 8. 300.

659. *Collis Aventini, etc.*) Unus è collibus, quibus insidet Roma: nunc *monte di S. Sabina*. Ambiguum reliquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius à colle nomen fuerit. Cum autem *Rheam sacerdotem* appellat, Herculis in silvis furtivo amore conjunctam, alludit ad *Rheam Silviam* Vestalem, quæ deinde circa hunc eumdem locum, ex Marte Romulum concepit, Æn. 1. 278.

662. *Geryone extincto Tirynthius, etc.) Geryon, Geryonis*: vel *Geryones*, *Geryonæ*; vel, *Geryoneus*, *Geryonei*: quia Græcè dicitur, Γηρυων, Γηρυονης, Γηρυονευς. Rex fuit Hispaniæ; qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Balearicæ majori, minori, et Ebusæ; vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, et secum in Italiam advexerit. *Tirynthius*, nomen Herculis; *Tiryns*, urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules, De *Laurentibus arvis*: supra, v. 63.

663. *Tyrrheno in flumine, etc.*) *Tyberi*, qui Tyrrhenos seu Etruriam à Latio dividit; unde dicitur quoque Æn. 2. 781. *Lydius* à Tyrrheno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia*, nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebro*.

664. *Pila...: dolones, etc.)* Milites Aventinæ regionis armat Poëta I. *Pilis*: quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. II. *Dolonibus*: contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habebat à *dolo*. III. *Verutis*, quæ vocat *veru Sabellum* et *teretem mucronem*: quæ in eo tantum videntur à pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum* et *teres mucro*, non sunt diversa; sed res eadem per disjunctionem expressa, ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus et auro.*

665. *Sabello.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia; quod utrique communis origo esset: nempe ab *Ausonibus*; qui deinde *Opici* sive *Osci*, tum *Sabelli*, deinde in plures divisi partes. *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum qui Romæ et Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus*: quia *Samnitum* nomen à telo deducit Festus, quod σαυνιον Græci dicunt, quâ voce vertit semper Dionysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in prima sententia.

Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum setâ, cum dentibus albis,
Indutus capiti: sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus:
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
Ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido: dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore:
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis; omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio latè comitatur agrestis:
Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinæ

Ipse pedes, quassans pellem ingentem leonis, impexam horribilibus pilis cum dentibus candidis, et cinctus eâ circa *caput: sic intrabat domum regiam terribilis, et opertus circa humeros indumento Herculeo. Postea duo fratres relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris* eorum: nempe *Catillus, et generosus Coras, juvenes Argivi: et inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii, cum descendunt è summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen et Othryn nivosum:* tum *silva præbet* illis *currentibus latum spatium, et arbusculæ cedunt magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ: quem regem omnia sæcula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, et repertum in ignibus. Multitudo rusticana latè cingit ipsum, et homines qui habitant Præneste excelsum, et qui campos Gabinæ Junonis,*

NOTAE.

669. *Herculeo amictu.*) Hercules enim indutus vulgò fuit pelle Nemeæi leonis, à se occisi.

670. *Tiburtia, etc.) De Tibure* urbe, v.630.

672. *Argiva juventus.) Coras, Tiburs, Tiburtus*, vel *Tiburnus*, *et Catillus* prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius; filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos: conditores Tiburis et aliarum in Italia urbium, quò venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æ.6.445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, et Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674. *Nubigenae . . . . . Centauri.*) Superiore parte humana, inferiore equina: Ixione et nube geniti, Thessaliæ populi, Georg. 3. 38. Æn. 6. 286.

675. *Omolen Othrynque.*) Montes Thessaliæ. De *virgultis*, Georg. 2. 21.

678. *Praenestinae, etc.) Praeneste*, antiqui Latii urbes ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc à Praneste Ulyssis nepote conditam aliqui ajunt; Virgilius et alii quidam à Cæculo, quem è *Digitiorum* fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset, et à matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc è Solino et Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem propriè urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus Æn. 8. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. *De Vulcano*, ignis præside, Geor. 1. 295. De *legione*, quæ hic impropriè sumitur pro quovis agmine, Georg. 2. 280.

682. *Gabinae Junonis, etc.*) Enumerat populos sub Cæculi signis militantes. I. Igitur *Praenestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi religiosè Juno colebatur, de qua Æn.6.773. III. *Anienem*, *Anio*, *Anien*, vel *Anienus*, fluvius est disterminans vetus Latium à Sabinis, deinde Tyberim influens, hodie dicitur *Teverone*; habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa, etc. Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem inter Æquos, Marsos et Volscos; Sabini fuisse generis vulgò putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia*: qui inde per Pomptinas paludes, circa Circæum promontorium in mare Tyrrhenum evolvitur.

Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt: quos, dives Anagnia, pascis;
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subitò, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas arces, æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent acies, Flaviniaque arva
Et Cimini cum monte lacum, lucusque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant.
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
Cum sese è pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis, et Asia longè
Pulsa palus.

et frigidum Anienem, *et rupes Hernicas irriguas rivis: quos alis, opulenta Anagnia, quos* tu, *ô pater Amasene. Arma non* sunt *illis omnibus*, *nec sonant* iis *scuta aut currus: maxima pars jacit glandes plumbi lividi: pars præfert manu duo spicula*, *et habet* ad *tegumentum capitis pileos fulvos de pelle lupi: relinquunt plantas sinistri pedis nudas*, *calceus crudi* corii *operit alteras. At Messapus*, *domitor equorum*, *soboles Neptuni*, *quem nemini licitum erat occidere*, *nec igne*, *nec ferro*, *repentè concitat ad pugnas subditos dudum otiosos ac turmas desuetas bello*, *et resumit arma. Alii* regunt *turmas Fescenninas et justos Faliscos. Alii incolunt rupes Soractis*, *et campos Flavinios*, *et lacum Ciminum cum monte*, *et silvas Capenas. Incedebant digesti ordine*, *et celebrabant regem* suum. *Quemadmodum aliquando candentes cycni in serenis nubibus*, *cum referunt se è pastu*, *et emittunt numerosam vocem per colla oblonga: tum resonat amnis et palus Asia procul repercussa.*

N O T A E.

686. *Glandes Liventis plumbi*, *etc.*) Armat Poëta milites Cæculi. I. *Fundâ* et *glandibus plumbeis*. II. *Spiculis* duobus, id est, meo judicio, hastilibus minoribus ac tenuioribus, quorum crassities unius digiti, ferrum pedale, lignum tripedale: quæ inter arma velitum describit Lipsius. III. *Galeris* è lupina pelle, id est, pileis turbinatis et in acumen desinentibus. VI. *Perone*, hoc est, calcemento rustico è crudo corio, ad tutelam dextri pedis, cum sinister nudus esset: qui mos Ætolorum fuit: unde Macrobius Hernicos non è Sabinis, sed è Pelasgis oriundos putat, per quos hunc morem Ætolicum acceperint.

691. *Messapus*, *etc.*) Græcus ex Anthedonia, Bœotiæ regione, ubi Messapio monti nomen dedit: postmodum profectus in Italiam, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quæ Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. *Dicitur Neptunia proles*, ob navigandi peritiam: *equûm domitor*, quia equus Neptuno sacer est, Georg. 1. 14. Huic tamen regnum Virgilius à Calabria longe diversam attribuit, nempe in orientali Etruriæ parte ad septentrionem Romæ.

695. *Fescenninas acies*, *etc.*) Sub Messapo erant. I. *Fescennia*, sive *Fescennium*, oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tyberim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galeso*. II. *Falisci*: populi paulo infra Fescennium: quorum urbs *Falerii*, quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. III. *Soracte*: mons in agro Falisco; nunc *monte di S. Silvestro*. Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis, ut Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeïae arces*. VI. *Flavinia arva*: vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii et Silii versibus ignotus. V. *Ciminus*; mons et lacus cum *Cintinia* silva; ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modò nuncupatur *di Viterbo*; lacum, *di Ronciglione*. VI. *Capena*: urbs cum luco et templo Feroniæ, ad ripam Tyberis, inter agrum Faliscum et Vejentem fuit: nunc *Canepina*. De *cycnorum cantu*, Ecl. 8. 55. De *Asia* palude in Lydia, Georg. 1. 383.

Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum priscos de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus; magnique ipse agminis instar;
Claudia nunc à quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Uno ingens Amiterna cohors, priscique Quirites:
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ:
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini;
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque et flumen Himellæ:
Qui Tyberim Fabarimque bibunt: quos frigida misit
Nursia, et Hortinae classes, populique Latini:
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen.

Nec ullus existimaret strui armatum exercitum ex tanta multitudine, sed aëriam nubem raucarum avium impelli ex alto mari ad litora. Ecce Clausus, ex antiquo sanguine Sabinorum, ducens magnam turbam. et ipse instar magnæ turbæ; is à quo nunc et tribus et gens Claudia propagatur per Latium ex quo tempore Roma ex parte concessa est Sabinis. Simul magna cohors Amiterna, et antiqui Cures: omnis multitudo Ereti, et Mutuscæ oliviferæ; qui occupant urbem Nomentum, et roseos campos Velini lacus: *qui rupes horridas Tetricæ, et montem Severum, et Casperiam, et Forulos, et fluvium Himellum: qui potant Fabarim et Tyberim; quos Nursia nivosa mittit, et classes Hortinæ, et gentes Latinæ, et quos Allia, nomen funestum, dividens interfluit.*

NOTAE.

706. *Sabinorum, etc.) Sabini*, orti, juxta siliquos ex Lacedæmoniis: juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis et Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus: eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii: inter fluvios Narem, Tyberim, Anienem, et montem Apenninum; nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707. *Clausus.) Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia et quinque millibus clientum et amicorum, è Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: utque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est: ager ei trans Anienem fluvium attributus: et cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat *tribus*: nimirum *Tatiensem*, *Ramnensem*, et *Lucerensem*; fuerunt à posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, è majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æ. 6. 865. De *Latio*, supra v. 54.

709. *In partem data Roma Sabinis.*) Bis id contigit. Primò post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa: quæ sic composita sunt, ut Romulus et Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent è Curibus suis; et Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites à Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundò id contigit in Clauso, qui, ut diximus, post expulsos reges, admissus est: et de hac secunda admissione Poëtam puto explicandum.

710. *Amiterna cohors, etc.*) Loca enumerantur varia Sabinorum. I. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius et Apennini jugis; nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino*. II. *Prisci Quirites* Non Romani, sed Curenses, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti sunt, in parte regionis plane opposita et occidentali; nunc *Vescovato di Sabina*. III. *Eretum*, vicus in angulo meridionali, fere ad confluentem Alliæ et Tyberis nunc *Monte ritonto*. IV. *Nomentum*, Ereto vicinum ad orientem: nunc *Lamentano*. V. *Mutuscæ*, aliter *Trebula*, vicus in septentrionali parte ultra paludem Reatinam, nunc *monte Leone*. VI. *Rosea rura Velini*, pars agri Reatini, sic à Plinio, Varrone, Festo appellata, à *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit: circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*; et *Velinum* lacum, nunc *Lago di Piediluco*: VII. *Tetrica* et *Severus*, montes incerti situs: à Blondo circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali; hic *Monte Negro*, ille *Monte di S. Giovanni*: à Cluverio, in angulo septentrionali circa Nursiam urbem, ubi *la grotta di Sibilla*. VIII. *Casperia*, paulo supra Cures, oppidum, nunc *Aspra*. IX. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, excisus. X. *Himella* fluvius, prope Casperiam nascens, in Tyberim infra Cures delabitur, nunc, *Aia*. XI De *Tybri*, Æ. 8. 330. XII. *Fabaris*, vel *Farfarus*, in

Quam multi Lybico volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis,
Vel quam Sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hunc Agamemnonius Trojani nominis hostis
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris: et quos de collibus altis
Aurunci misêre patres, Sidicinaque juxta
Æquora: quique Cales linquunt: amnisque vadosi
Accola Vulturni; pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello:
Lævas cetra tegit: falcati cominùs enses.

Tam multi; *quàm multi fluctus agitantur* in *mari Africano, quando asper Orion occidit in aquas hybernas: vel quàm densæ aristæ coquuntur Sole novo, aut* in *agris Hermi, aut* in *arvis flaventibus Lyciæ, Clypei resonant, et terra tremit commota pulsu pedum. Hinc Halesus Agamemnonius, hostis Trojanæ gentis, alligat equos currui et adducit Turno mille bellicosos populos. Adsunt, qui findunt rastris Massicum foecundum vino, et quos Aurunci patres miserant è montibus excelsis*; *et qui* sunt *prope mare Sidicinum, et qui proficiscunturCalibus, et accola Vulturni fluminis vadosi: et similiter durus Saticulus, et agmen Oscorum. Arma sunt illis aclides teretes, sed mos est eas alligare libro flexili; cetra protegit sinistras manus: curvi gladii* sunt illis ad pugnandum *cominus.*

N O T A E.

orientalem Tyberis ripam influens, nunc *Farfa.* XIII. *Nursia*, ultima Sabinorum urbium ad septentrionem, inter Apennini pruinas, quare *frigida* appellatur, nunc *Norcia.* XIV. *Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tyberis, in Etruria quidem, sed Sabinis contermina, nunc *Orta. Classes*, exercitum terrestrem interpretor, non navalem, ut diximus supra, v. 637. XV. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem, supra v. 54. XVI. *Allia*, fluvius in orientalem Tyberis ripam irrumpens, paulo infra Eretum; ubi Romani à Gallis Senonensibus graviter deinde cæsi sunt, nunc *rio di Mosso.*

718. *Libyco ... marmore. etc.)* Æn. 1. 162. *Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus Æn. 1. 539. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*, Æn. 3. 517.

720. *Quum Sole novo, etc.)* Multi codices scribunt *quum*; ubi suspicor legendum *quàm*, *quàm densae*: ut sit sanior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non *ver*, sed æstatem primam intelligit, quâ maturescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feracissimæ. Georg. 2. 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiæ minoris regio, Æn. 4. 143.

723. *Agamemnonius, etc.) Agamemnonis* filius aliquis nothus: qui horrore paternæ cædis, de qua Æn. 3. 54. in Italiam fugiens dicitur ab Ovidio et Solino Faliscorum urbem condidisse. Quibus tamen non assentitur Virgilius; qui longe alia in parte regnum ejus constituit, nempe circa Campaniam, quæ est ad orientem Latii, habetque ad orientem Picentinos et Hirpinos, ad septentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726. *Massica qui, etc.)* Campaniæ gentes et loca præcipua. I. *Massicus mons*, ad mare in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni; tractus totus vino percelebris, nunc *monte di Dragone. De Baccho*, Ecl. 6. 69. *De rastris*, Georg. 1. 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum sive Ausonum in Italia, qui inter Campaniam et Volscos consederunt, supra v. 54. III. *Sidicini*, pars eorundem Opicorum alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus consedit, circa Teanum urbem, et juxta Virgilium etiam ad litus aliquantum pertinuit. IV. *Cales* plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniæ: nunc *Calvi.* V. *Vulturnus*, etiamnum retinens nomen; fluvius Campaniæ ipsam à Samnio magna parte disterminans, et ad meridiem agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni et Capuæ, nunc *Caserta.* VII. *Osci*: nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia, et hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides, etc.)* Arma Campanorum. I. *Aclides teretes*, id est, vel exigua missilia, quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium: vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen vel quasi *ακιδες*, ab *ακις*, *acumen*: vel quasi *αγκυλιδες*, ab *αγκυλη*, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque fa-

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale; quem generasse Telon Sebethide nymphâ
Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret
Jam senior: patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus;
Quique Rufas, Batulumque tenent atque arva Celennæ;
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misère in prælia Nursæ,
Ufens, insignem famâ et felicibus armis;
Horrida præcipuè cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicola glebis:
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.

Neque tu omiseris non memoratus versibus nostris, ô Oebale: quem Telon dicitur genuisse è nympha Sebethide, cum jam senex obtineret Capreas, regnum Teleboorum: at verò filius non contentus paternâ regione, jam tum latè occupabat gentes Sarrastes, et campos quos Sarnus perluit; et qui habitant Rufas et Batulum, et agros Celennæ; et quos muri Abellæ fructiferæ despiciunt: solent vibrare cateias more Teutonico, quibus cortices detracti è subere sunt *galeæ capitum, et* quibus *splendent æreæ peltæ; splendent gladii ærei. Te quoque, ô Ufens, montuosæ Nursæ miserunt ad bellum, illustrem famâ et pugnis felicibus:* te inquam, *cui præsertim* paret *Æquicola, natio aspera, et assueta frequenti venatione silvarum in dura terra: hi armati colunt terram, et semper placet* eis *congerere novas prædas, ac vivere latrociniis.*

NOTAE.

miliare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab *ἅρπη*, *falx*.

734. *Sebethide nymphâ.*) Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *fiume della Maddalena.*

735. *Teleboûm Capreas, etc.*) *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri:* quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania, Epiri regione, profecti.

738. *Sarrastes, etc.*) Parebant Oebalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, et Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit: nunc *Sarno*: fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes.* II. *Rufæ*, vel *Rufrae*, vel *Rufrium* nunc *Ruvo:* urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* et *Celenna:* urbs ignoti situs. *Abella* non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella*: urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus et Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur: ferax nucum, quæ inde *avellanae* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. 15. 22.

741. *Teutonico, etc.*) Arma populorum illorum. I. *Cateia*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa; melius ab Isidoro, telum quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, Teutonumque: qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania.* II. *Galea* è cortice suberis, qui levissimus et spississimus est, *suvero.* III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque, vel tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus.*

744. *Et te montosae, etc.*) *Æqui*, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*; quam hic *Æquicolam gentem* appellat Virgilius; fuere ad orientem superioris partis antiqui Latii, à fontibus Anienis, fere ad usque Tibur: nunc pars est Campaniæ Romanæ: ibi urbs olim fuit *Nursae*, jam ignoti situs. *De venatu* pro *venatui*, Ecl. 5. 29.

750. *Marrubia, etc.) Marsi:* ad orientem ac septentrionem Æquorum, inter continua Apennini juga: gens orta, vel juxta Plinium, Gellium, Solinum, è Circes filio; à quo vim adversus venena et serpentes dicitur accepisse: vel è Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet: vel juxta alios à Marsia rege Lydorum. Loca Marsorum præcipua fuerunt. I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hausta et in Fucinum lacum dissoluta est, quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium* vel *Marruvium*, regionis caput: in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii: ea nunc *Morrea* dicitur. III. *Lucus* sive *nemus Angi-*

Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit, neque eum juvêre in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ in montibus herbae;
Te nemus Angitiæ, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevêre lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt famâ Hippolytum, postquam arte novercae
Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea et superas coeli venisse sub auras,

Præterea venit quoque Umbro generosissimus, missu regis Archippi, sacerdos ex Marrubia natione, ornatus super cassidem foliis oleæ felicis: qui solebat cantu et tactu infundere soporem generi viperarum, et hydris noxiè halantibus; et mitigabat furorem earum *et sanabat arte morsus. Sed non potuit sanare vulnus Trojani teli: neque carmina soporifera, et gramina collecta in Marsis montibus, profuerunt ei contra plagas. Te silva Angitiæ, te Fucinus aquis pellucidis, te puri lacus luxerunt. Veniebat quoque Virbius, soboles Hippolyti clarissima bello: quem mater Aricia misit illustrem, educatum in silvis Egeriæ, juxta litus humidum, ubi est ara Dianæ pinguis et placida. Quippe ex fama narrant Hippolytum, postquam obiisset fraude novercæ, et solvisset sanguine poenas patri, discerptus* ab *equis efferatis, iterum venisse sub astra coelestia, et sub aërem superiorem coeli;*

NOTAE.

tiæ: quæ fuit juxta Solinum soror Circes, venitque cum ea in Italiam, et vicina Fucino lacui occupavit. Lucus hic ad occidentem lacus situs fuit; hodie oppidum *Luco.* IV. *Fucinus*, lacus fere in media regione, propius tamen ad meridiem descendens: nunc *lago Fucino*, vel à vicino oppido, *lago di Celano. De Hydris*, supra, v. 447. De *Dardania*, Trojana, Æn. 1. 139.

761. *Hippolyti proles, etc.*) *Hippolytus*, Thesei Athenarum regis filius, à noverca Phædra frustra interpellatus de stupro, ideoque ab eadem de vi in se parata falsò delatus ad patrem: cum ad litus maris currum ageret, devotus à patre equis subito marini monstri incursu efferatis raptatus ac discerptus est. *Diana* ejus cultu et castitate commota, per Æsculapium, Phœbi et Coronidis filium revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ nymphæ Aricini nemoris: ubi inter minores divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur à Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762. *Mater Aricia.*) Vel est *Aricia*, urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem; nunc *la Riccia*: quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, Georg. 2. 173 *magna parens frugum, magna virûm.* Vel *Aricia* quædam nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hyppolito Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Ariciæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius et Cornutus meminerunt.

763. *Egeriae lucis etc.*) Circa Ariciam nemus ingens fuit, dicatum *Dianæ*, vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemi*: item templum *Dianæ* Scythicae vel Tauricæ; et lacus Dianæ Aricinæ, nunc *lago di Nemi.* Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeria* dictus est. Hanc nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat, ab eaque legum instituta se accipere. Eamdem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimiûm dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

Humentia circum litora.) Ita è Romano codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymetia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus et melle celebris, in Attica est, et primam habet syllabam brevem; neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764 *Placabilis ara Dianae.*) In Taurica Chersoneso colebatur *Diana* sanguine ceterorum hominum

Paeoniis revocatum herbis, et amore Dianae.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam Triviæ templo lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudêre marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est.
Cui triplici crinitâ jubâ galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnaeos efflantem faucibus ignes:

resuscitatum herbis medicinalibus et amore Dianæ. Tunc pater omnipotens, ægrè ferens ullum hominem emergere ex infernis tenebris ad lucem vitæ, ipse demisit fulmine ad aquas infernas filium Apollinis, inventorem talis medicinæ et artis. Sed alma Diana abscondit Hippolytum arcanis locis, et dimisit ad *Egeriam nympham et* ad *silvam: ut illic solus in silvis Italicis incognitus duceret vitam, et illic diceretur* Virbius, *mulato nomine. Unde etiam equi corneis ungulis expelluntur à templo, et silvis dicatis Dianæ: quia territi monstris marinis abjecerunt in litore currum et juvenem. Filius* ejus Virbii *nihilominus impellebat ardentes equos in planitie campi, et curru ibat ad bella. Ipse Turnus egregio corpore incedit inter primos, gestans arma, et supereminet toto capite. Huic cassis excelsa, cristata tribus jubis, sustinet Chimæram, emittentem gutture flammas Ætnæas:*

NOTAE.

num quotquot illuc appellebant. *Dianæ* Iphigeniam Agamemnonis filiam, è sacrificio subductam, et illuc ex Aulide translatam sibi in sacerdotem consecraverat, Æn. 2. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æ. 3. 331. Ideo furiis agitatus, inter cetera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque *Dianæ* simulacrum eripere. Eò igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tantum non immolatus est: sed agnitus à sorore clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: et, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum: Athenas, juxta Euripidem; juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos et Arcades esse acceptam. Constat verò victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur; sed servus aliquis fugitivus in alio nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine, donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis ara* dicitur à Virgilio; et à Valerio Argonaut. 2. 304: *soli non mitis Aricia regi.* Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vita Suetonius c. 35. *Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.*

769. *Paeoniis herbis, etc.*) Herbis medicis: *Paeon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, Iliad. 5. 899. et alibi; videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est, qua de causa, diximus, Æn. 6. 657.

773. *Phœbigenam, etc.*) *Æsculapium*, Phœbo et Coronide genitum, Phlegyæ Lapitharum regis filiâ, Æn. 6. 618. Hic Æsculapius, cum arte medendi insignis, non unum Hippolytum, sed alios complures ad vitam revocasset, fulmine adactus est ad inferos à Jove: Apollo Cyclopas, fabricatores fulminis, sagittis confixit: Jupiter Apollinem ob eam eamdem cœlo expulit, coëgitque mortali regi servire, Georg. 3. 2. *De Styge*, Æn. 6. 323. *De Trivia*, *Diana*, quae colebatur in triviis, Æn. 4. 511.

781. *Haud secius, etc.*) Nihilominus, non segnius: etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset, supra, v. 761. *De voce secius*, Georg. 2. 277. *De Chimæra*, Æn. 6. 288. *De Ætnæis ignibus*, qui pro quibuslibet hîc sumuntur, Æn. 3. 578. *De jubis equinis in apice galeae*, Æn. 3. 468.

Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
(Argumentum ingens) et custos virginis Argus,
Coelatàque amnem fundens pater Inachus urnâ.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circaeumque jugum: queis Juppiter Anxurus arvis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturae jacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter valles atque in mare conditur Ufens.

tanto magis illa fremens et minax diris flammis. quanto magis sæviunt prælia fuso sanguine. At Io, ex auro, cornibus erectis, jam operta pilis, jam bos, ornabat politum clypeum Turni, *(argumentum illustre) et Argus custos puellæ, et Inachus ejus pater emittens fluvium ex urna cœlata. Nubes peditum sequitur* Turnum, *et agmina scutata congregantur totis campis, et juventus Græca, et turmæ Auruncæ, et Rutuli, et antiqui Sicani; et agmina Sacrana, et Labicani picti secundum clypeos; qui colunt tuas silvas; ô Tybri, et sacram ripam Numici; et scindunt vomere colles Rutulos; et montem Circæum: quibus agris imperat Jupiter Anxurus, et Feronia gaudens silvâ virente: qua porrigitur nigra palus Pomptina, et qua frigidus Ufens pandit sibi viam per profundas valles et mergitur in mare.*

NOTAE.

789. *Io, etc.*) Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipse sumitur à poëtis. Hujus fluvii filia Io cum amaretur à Jove, ab eodem, ne à Junone agnosceretur, in juvencam est conversa. Juno juvencam à Jove petiit, acceptamque dedit custodiendam pastori, cui centum erant oculi, nomen Argus. Is à Mercurio sopitus fistulæ cantu, et obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo, juvencam furore percnlit: quæ in Ægyptum usque fugiens, ibi tandem à Jove pristinæ reddita est formæ; nupsitque Osiridi regi, et ab Ægyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabulam imposuit Turnus clypeo, quia originem ab Inacho ducere gloriabatur, supra, v. 372.

794. *Argivaque pubes, etc.*) Populos enumerat qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnes ei subditi, sed quod ei milites mitterent suos I. *Argivi:* haud dubie ipsi *Ardeae* incolae ex Danaë Argiva orti, v. 372. unde *Acrisionei* vocati sunt, v. 410. II. *Aurunci:* reliquiae Ausonum, inter Volscos et Campanos considentes, v. 54. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur, Æn. 11. 326. III. *Rutuli:* populi Latinis consanguinitate quidem et connubiis ac vicinitate conjuncti; sed Turno tamen, non Latino subditi: quorum praecipua sedes ab oriente, Antio Volscorum oppido maritimo; ab occidente, Numicio amne; à meridie, Lanuvio Latinorum urbe, continebatur. IV. *Sicani:* vel fuerunt certae cujusdam urbis in Latio populi, siquidem eos Plinius l. 3. 5. numerat inter quinquaginta tres Latii populos, qui suo tempore sine vestigiis interierant. Vel reliquiae Siculorum, quos omnino primos Italiae incolas contendit fuisse Cluverius ex Dionysio: qui deinde ab Aboriginibus et Pelasgis è Graecia profectis pulsi, in *Sicaniam* insulam fugerunt, eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italia superstites, ex sociorum suorum victoria, Sicani etiam sunt dicti. V. *Sacrani:* quorum originem Cluverius, ex Festo, Servio, ac Dionysio ita concinnat; ut velit partem fuisse Pelasgorum et Aboriginum, qui post pulsos à se Siculos vicissim à Sabinis ex meridie ingruentibus pulsi sint Reate oppido, ultra Anienem fluvium, et sedes circa locum, ubi nunc est Roma, quaesiverint; unde, quia Reate sacra Cybeles magno erant in honore, *Sacrani* appellati sunt. VI. *Labici, Labicani* vel *Lavicani:* quorum urbs *Labicum;* nunc *Zagaruolo,* in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. VII. *Accolae Tyberis* de quo Æ. 8. 330. *De saltibus,* pro silvis Ec. 6. 55. VIII. *Accolæ Numicii,* fluvii, de quo supra, v. 150. IX. *Circaei,* incolae Circaei montis et promontorii, quo Latium vetus ad orientem terminatur: mons hodie *Circello,* Æn. 3. 386. X. *Anxur,* neutro masculinoque genere: ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus,* singulari cultu colebatur: non puer et imberbis, ut somniant post Servium Grammatici; sed promissa barba, ut constat ex nummo apud Constant. Laudum cum inscript. JOVIS AXUR. Nugantur iidem Grammatici, cum nomen illud Graecum volunt, quasi ἄνευ ξυροῦ, sine novacula: ait enim Plinius l. 3. 5. nomen esse à Volsca lingua repetitum. Urbs postea à Graecis propter situs asperitatem, dicta est Τραχίνη *Trachine,* à τραχὺς, asper: indeque *Tarracina* vel *Terracina,* nunc *Terracina;* ad orientem Circaei montis, apud Volscos XI. *Feroniae* lucus cum fonte ac templo, fuit inter Circeios et Terracinam. Quaenam autem haec fuerit dea, ambigitur. Ajunt plerique Junonem esse: aliter tamen vi.

Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervae
Femineas assueta manus; sed praelia virgo
Dura pati, cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina: nec teneras cursu laesisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter; celeres nec tingeret aequora plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem;
Attonitis inhians animis, ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram;
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

Præter illos Camilla venit è natione Volsca, ducens turmam equitum et catervas fulgentes æreis armis, *bellicosa* puella: *non illa* quidem *puella assueta* secundum *femineas manus colo et calathis Minervæ, sed* assueta *tolerare difficiles pugnas, et præcurrere ventos cursu pedum. Illa vel volasset per summas herbas segetis non tangendo, nec fregisset currendo teneros calamos; vel habuisset iter per medium mare sustentata undis tumidis, nec madefecisset aquis teneros pedes. Omnis juventus egressa domibus et agris, et turba matrem admiratur illam et aspicit incedentem: attendens stupentibus animis; quomodo regalis ornatus tegat purpurâ nitidos humeros; quomodo fibula colligat crinem auro, quomodo ipsa ferat Lyciam pharetram, et myrtum pastoralem armatam cuspide.*

NOTAE.

detur, cum Feroniam Virgilius, Herili, Prænestini regis, matrem faciat, *Æn.* 8. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat *Dionysius*, Lacedaemoniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniae* deae lucum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innuit tamen idem l. 3. Latinorum et Sabinorum numen esse, quod Graeci suâ linguâ vertunt. *Ανθηφορον*, *floriferam*, alii *φιλοστεφανον*, *amantem coronarum*; alii aliter: quae omnia deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturae Palus:* quae et *Pometina*, inde et *Pomptina* et *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem praetexens, longitudine leucarum circiter duodecim à loco, quem vocabant olim *tres tabernas;* nunc *Cisterna*, ad usque *Terracinam:* quae pars ejus extrema ad orientem, eadem latissima erat: duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amaseno* nunc *Toppia*, et *Ufente* nunc *Aufente*, à quo palus ipsa etiamnum appellatur *l' Aufente palude.* Unde porro *Pomptina* dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia*, mediterraneâ illâ quidem, sed cujus ager ad mare pertinens abibat in has paludes. Unde autem *Saturae* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo: Virgilium voluisse utrumque Pomptinae paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium: ab occidente verò fluvium *Asturam*, ejusdem nunc nominis. Quippe hunc *Asturam*, Strabo *Στοραν*, Festus *Sturam*, vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit à *tribus tabernis*, et agro *Suessae Pometiae:* quae urbs utraque ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres et viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, et Theodoricus.

803. *Volsca de gente Camilla.*) *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos, et Latinos, ab occidente: Auruncos, et Campanos ab oriente; Hernicos et Æquos à septentrione attingens; incerti generis; sed linguæ à Latina diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimae sese Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus et origo narrantur, *Æ.* 11. 535.

804. *Florentes aere catervas.*) *Ornatas, fulgentes*, metaphora, de qua Georg. 2. 6. De *calathis*, canistris, ubi fila et lanae et alia reponuntur, Ecl. 2. 46. *Minervae* tribuuntur, quia lanificii textiliumque operum habetur praeses, *Æn.* 5. 284.

814. *Ostro Velet honos, etc.*) *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa Georg. 2. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illa Asiae minoris meridiana regione, *Æn.* 4. 143. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, Georg. 2. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita silvestri ac pastorali instituta à Metabo fuerat Camilla, ut videbitur *Æn.* 11. 569.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Turnus Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscepit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte consederat. Evander sacris Herculis tum intentus, Æneam iisdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis de Caco, regionis illius insigni olim prædone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium præficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio, regem poscentes, cum certa regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte alterâ copiarum secundo flumine ad suos remissâ, cum alterâ Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ suò defert, à Vulcanò fabricata: clypeum imprimis, in quo Æneas res præclarè olim gerendas à Romanis posteris mirâ arte cælatas admiratur. Præcipuus eo in opere locus est Augusto, cujus egregiam de Antonio et Cleopatra Ægypti regina victoriam, triplicemque triumphum diligentius Poëta describit.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplò turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, saevitque juventus
Effera. Ductores primi, Messapus, et Ufens,
Contemptorque deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem:

INTERPRETATIO.

Postquam Turnus sustulit ex arce Lauranti vexillum belli, et tubæ sonuerunt rauco strepitu; et postquam excitavit generosos equos, et postquam commovit arma: statim animi turbati fuerunt; simul totum Latium conspirat ut in tumultu subito, et juventus ferox furit. Præcipui duces Messapus, et Ufens, et Mezentius contemptor deorum, colligunt undique subsidia, et spoliant agricolis arva spatiosa. Venulus mittitur etiam ad urbem magni Diomedis:

NOTAE.

1. *Belli signum.*) Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiae genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, se non nisi confectis militiae temporibus, sive stipendiis, ex reipublicae exercitu discessuros. *Conjuratio*, cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, è Capitolo duplex attollebat vexillum; roseum unum quò pedites; caeruleum, quò equites conveniebant; simulque jurabant omnes. *Evocatio*, cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit velum minus quadratum, ex hasta suspensum. *De Laurento urbe*, quam Turnus, adnitente Amatâ, habenis rerum à Latino relictis, belli sedem fecerat, Æn. 7. 63. *De cornibus*, *tubis*, Æn. 7. 637.

3. *Concussit equos, etc.*) Excitavit equos sonitu cornuum; milites impulsu armorum, id est, allisis ad clypeos hastis: cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. De *Latio*, Æn. 7. 54. *De Messapo*, ibid. 691. *De Ufente*, ibid. 744. *De Mezentio*, ibid. 647.

Qui petat auxilium: et Latio consistere Teucros,
Advectum Æneam classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat: multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et latè Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis; quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quàm Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quae Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu.
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia pervolitat latè loca; jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat;
Cùm pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci, fluvio Tyberinus amoeno,
Populeas inter senior se attollere fondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, aeternaque Pergama servas;
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis:

ut poscat opem; *et doceat* Diomedem, *Trojanos stare* in *Latio*, *Æneam navibus appulsum esse*, *et inducere deos* suos *victos* à Græcis, *et dicere se vocari fatis* in *regnum*, *et plurimas nationes sociare se* huic *homini Trojano*, et ejus *nomen latè spargi* in *Latio*: et addat, *cognosci ab ipso* Diomede *clarius*, *quàm à rege Turno*, *aut à rege Latino*, *quid Æneas machinetur his consiliis*, *quem optet exitum certaminis*, *si fortuna ipsi faveat*. *Talia* fiunt *per Latium*: *quae omnia cernens Trojanus heros*, *agitatur magnis fluctibus curarum*: *et modò huc modò illuc distrahit mentem vagam*, *et differt in partes diversas*, *et volvit per omnia*. *Veluti quando lux tremula*, *emissa à Sole aut specie rutilantis Lunæ*, *resiliens è vasis æreis pervagatur latè cuncta loca*; *et jam attollitur in aerem*, *et perstringit laquearia supremi tecti*. *Nox erat*, *et profundus somnus tenebat animalia lassa*, *et genus volucrum ac pecudum per omnes terras*: *quando pater Æneas*, *sollicitus animo ob difficile bellum*, *decubuit in ripa et sub axe frigidi aëris*, *et permisit corpori tardam quietem*. *Ipse Tyberinus senex*, *deus regionis*, *flumine amœno*, *visus est erigere se inter populeas arbores*: *linum subtile tegebat eum viridi veste*, *et opaca arundo inumbrabat capillos*. *Tunc cœpit alloqui Æneam et auferre sollicitudinem his verbis*: *O nate ex familia deorum*, *qui reducis ad nos urbem Trojanam ex hostibus*, *et tueris Pergama perpetua*: *exspectate in terra Laurente et campis Latinis*:

NOTAE.

9. *Diomedis ad urbem*, *etc.*) *Argos* vel *Argyrippam*, urbem in Apulia Daunia, conditam à Diomede. De ea, deque *Diomede*, Æn. 11. 243. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Penatibus Æneæ*, Trojâ advectis, Æn. 2. 717.

18. *Laomedontius heros*.) Æneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia, Georg. 3. 35. De *Laquearibus*, interstitiis trabium, Æn. 1. 730.

28. *Ætheris axe*.) Sub aperto aëre, Æ. 2. 512. De *Tyberino*, infra, v. 330. De *Carbaso*, lini specie, Æ. 4. 417. De *Pergamis*, arce Trojae, Æ. 1. 470. De *Laurente agro*, Æn. 7. 63. De *Penatibus*, Æn. 2. 717.

37. *Revehis nobis*.) Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, Æn. 3. 167.

Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates:
Neu belli terrère minis; tumor omnis et irae
Concessêre deûm.
Jamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum;
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc, qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus à Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegêre locum, et posuêre in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latina:
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge, age, nate deâ: primisque cadentibus astris,
Junoni fer ritè preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem.

Hic sedes certa est tibi, certi Penates: ne cesses ab incœpto: *neve terrearis comminatione belli: omnis indignatio et iræ deorum cessaverunt. Et ne existimes somnum suggerere* tibi *hæc inania: mox magna sus, à te inventa sub ilicibus litoreis, quæ peperit fœtus triginta porcellorum, jacebit humi strata; alba* ipsa, et *porcelli albi circa mammas. Hic erit locus urbis, hæc certa quies à laboribus, ex quo* præsagio, *annis triginta recurrentibus, Ascanius fundabit Albam urbem nobili nomine. Non prædico* tibi *dubia. Jam attende, dicam* tibi *paucis* verbis *quomodo conficias quod imminet*, ab obtinendam *victoriam. Arcades, gens orta à Pallante, qui secuti* sunt *socii Evandrum regem et vexilla* ejus, *elegerunt sedem in his regionibus, et fundaverunt in montibus urbem Pallanteum, è nomine Pallantis proavi* Evandri. *Hi semper bellum gerunt cum populo Latino. Hos adjunge socios exercitui* tuo, *et alliga* tibi *per fœdus. Ego ipse ducam te per ripas meas et rectum fluvium, ut sublevatus vincas* facilè *remis fluvium adversus* te *fluentem. Age, surge, fili Veneris: et primis stellis occidentibus, offer religiosè preces Junoni, et placa submissis votis iram et minas* ejus; *exhibebis honorem mihi*, quando *eris victor. Ego sum* ille, *quem vides lambentem ripas tumidis aquis, et dividentem agros fertiles.*

NOTAE.

48. *Albam etc.*) Cognomento *longam*, ob situm inter lacum et montem inde Albanum appellatum: Roma dissitam quindecim circiter millibus ad orientem. Haec ab Ascanio condita; postquam annos triginta Lavinii regnatum esset; ex augurio repertae albae suis, cum triginta porcellis, ut habent Romani scriptores. At anni illi triginta de quibus Tyberinus loquitur, non ab hoc ipso Æneae adventu numerandi sunt; sed ab urbe Lavinio conditâ; aut potius ab ipsa Æneae morte, qui tres annos regnavit, ut dictum est, Æn. 1. 270.

51. *Arcades etc.*) *Arcadia*, regio est Peloponnesi media, Ecl. 3. 58. Hinc profectus est Evander: vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat Servius; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausanias in Arcadicis, conseditque juxta Tyberim in monte et oppidulo quod vocavit *Palantium*, *Pallanteum*, *Palatium*; vel ab urbe Arcadiae Pallantio, unde profecti fuerunt, juxta Pausaniam, *Dionysium*, et Livium; vel a Pallante Arcadiae rege, proavo suo juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam*, quae ob fatidica carmina *Carmentis* à Latinis dicta est; patrem juxta plerosque, *Mercurium*. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo maggiore* seu *Palatino*.

57. *Recto flumine.*) Absque errore, expedito itinere.

59. *Cadentibus astris.*) Decedentibus, sub

Coeruleus Tybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
Ima petens: nox Æneam somnusque reliquit.
Surgit, et aetherii spectans orientia Solis
Lumina, ritè cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est,
Tuque ô Tybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis ô tantùm, et propiùs tua numina firmes.
Sic memorat: geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat: socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum:
Candida per silvam cum foetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Tybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda;

Tybris cæruleus, fluvius acceptissimus diis: Hic mihi est ampla domus, fons erumpit apud altas urbes. Sic locutus est fluvius: deinde mersit se profundis aquis descendens ad intima: nox et somnus deseruit Æneam. Surgit, et aspiciens surgentem lucem cælestis Solis, hausit religiosè cavis manibus aquam de fluvio, et emisit ad cœlum talia verba: Nymphæ, nimphæ Laurentes, à quibus est origo fluviorum: et tu, ô Tybri pater, cum tuo sacro fluvio, admittite Æneam, et denique protegite à periculis. Quocumque fonte tua aqua detinet te, miserescentem calamitatum nostrarum, quacumque regione erumpis formosissimus: semper decoraberis cultu meo, semper muneribus meis, ô tu qui es amnis cornutus, rex aquarum Italicarum. Succurre tantummodo, et præsenti auxilio *confirma vim tuorum* promissorum. *Sic loquitur: et eligit duas naves è classe, et accommodat* ad *remigandum: simul accingit socios armis. Ecce autem prodigium repentinum et admirandum visu: sus alba, ejusdem coloris ac fœtus albus, jacuit per silvam, et cernitur in viridi litore: quam adeo pius Æneas tibi immolat, tibi, ô maxima Juno, offerens tibi sacrificia, et constituit ante altaria cum turba porcellorum. Tybris per eam noctem, quam longa fuit, sedavit flumen suum inflatum: et retro fluens stetit fluctibus sic tranquillis;*

NOTAE

primam diei lucem, Æn. 4. 81.

63. *Pinguia culta.*) Loca culta et pinguia. Georg. 1. 153.

65. *Magna domus.*) Praeter allatam interpretat. omnem; afferitur haec alia; sed durior: *Hic mihi magna domus exit*: assurgit paulatim, lapsu temporis, id est, fundabitur, erigetur. Et Romam innuit, quae his in regionibus aedificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De *fonte Tybris*, infra, v. 330.

69. *Undam de flumine.*) Ad lavandas purgandasque manus ante preces, qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur, Æn. 2. 719.

71. *Genus amnibus, etc.*) Nymphae aquarum et fontium quorumlibet praesides, quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De *Laurente* regione, Æn. 7. 63.

77. *Corniger Hesperidum, etc.*) Rex Italicarum aquarum, non magnitudine sua, qui honos Eridano tribui debet, et verò tribuitur, Georg. 1. 482: sed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam praeterfluit. Deinde potest Æneas hunc ei honorem habere, cum nondum Eridanum, aut majorem alium in Italia fluvium viderit. De *cornibus fluviorum*, Georg. 4. 371. De *Hesperia*, Italia, Æn. 1. 534. De *biremibus*, Æn. 5. 119.

90. *Rumore secundo.*) Sparso inter milites de successu rumore bene ominantes. De *Abiete*, abiete arbore, quæ hic pro nave sumitur, Georg. 2. 68.

Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ,
Miratur nemus insuetum, fulgentia longè
Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore silvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
Cum muros, arcemque procul, et rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocyus advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno divisque ferebat,
Ante urbem, in luco. Pallas huic filius unà,
Unà omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant: tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas vidêre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul è tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quò tenditis? inquit,
Qui genus? undè domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ.

ut æquaret planitiem aquarum in modum mollis stagni et quietæ paludis, ita ut labor abesset in remigando. Igitur rumore prospero deproperant iter susceptum. Abies oblita pice decurrit fluctibus: et aquæ mirantur, silva inassueta his spectaculis *miratur, clypeos hominum procul splendentes et pictas naves vehi flumine. Illi remigando traducunt noctem et diem, et prætervehuntur longos circuitus, et inumbrantur diversis arboribus, et trajiciunt virides silvas tranquillo flumine. Sol ardens pervenerat ad medium spatium cœli: cum longè aspiciunt muros, et arcem, et pauca culmina domorum; quæ Romana magnitudo nunc extulit ad cœlum: tunc Evander possidebat rem angustam. Statim appellunt* illuc *naves, et accedunt ad urbem. Forte illo die Rex Arcadius* Evander *offerebat solemne sacrificium magno filio Amphitryonis et diis, ante urbem, in silva. Simul Pallas filius* Evandri, *simul præcipui omnes juvenum, et senatus inops, offerebant thura huic deo: et sanguis calidus fumabat ante altaria. Quando conspexerunt altas naves, et viros appelli inter umbrosam silvam, et incurvari in remos tranquillos: terrentur aspectu inopino, et omnes surgunt relictis mensis: quos audax Pallas prohibet abrumpere ceremonias, et ipse correptâ hastâ currit obvium, et eminus exclamat è tumulo: O Juvenes, quæ causa impulit vos explorare iter incognitum? quò itis? qui estis secundum genus? unde estis secundum patriam? an pacem huc portatis, an bellum? Tunc pater Æneas sic loquitur è summa puppe, et præfert manu ramum oleæ pacificæ.*

NOTAE.

103. *Amphitryoniadæ.*) Herculi, infra, v. 288.

105. *Senatus.*) Concilium senum: quod deinde à Romulo et Romanis vocatum est *senatus.*

110. *Mensis.*) Ubi vescebantur sacris carnibus: et pars haec erat sacrificii. De *sacrificiis non interrumpendis*, Æ. 3. 405. *De Olivæ ramo taeniis ornato, ad pacem petendam.* Æ. 7. 237. *De Dardaniis ducibus* Æ. 1. 239. De *Penatibus*, pro domo. Æn. 2. 717.

129. Deq

Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egère superbo.
Evandrum petimus: ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere ô quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenûm, cui me fortuna precari
Et vittâ comptos voluit praetendere ramos:
Non equidem extimui, Danaûm quod ductor et Arcas,
Quodque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea virtus, et sancta oracula divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxère tibi, et fatis egère volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus: non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: meme ipse meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.

Cernis Trojanos, et arma infensa Latinis, quos profugos Latini expulerant bello feroci. Adimus Evandrum: referte illi *ista, et dicite venisse electos principes Trojæ, implorantes societatem armorum. Pallas obstupuit attonitus tantò nomine: Exi, ait, ô tu quisquis es, et affare præsens parentem meum, et ingredere domos nostras ut hospes. Simul accepit* eum *manu, et perstitit amplectens dexteram. Progredientes intrant silvam, et recedunt à fluvio. Tunc Æneas alloquitur regem amico sermone: Optime Græcorum, cui fortuna voluit me supplicare, et proferre ramos ornatos tæniis: equidem non metui, quòd esses* dux *Græcorum, et Arcas, et quod ab origine cognatus duobus Atrei filiis. Sed pietas mea, et sacra monita deorum, et majores nostri consanguinei, et fama tua sparsa per* terras *sociaverunt me tibi, et auctoritate fatorum impulerunt me* jam *volentem. Dardanus, primus parens et fundator urbis Trojanæ; natus, quemadmodum Græci testantur, Electrâ filiâ Atlantis; appulsus est* ad *Teucros. Maximus Atlas, qui portat humeris orbes cœlestes, genuit Electram. Mercurius parens est vester, quem candida Maia peperit conceptum* in *frigido cacumine Cyllenes. At si aliquam damus* fidem ils quæ *audivimus; Atlas, idem Atlas qui portat astra cœli, genuit Maiam. Ita gens utriusq; dividit se ab eodem sanguine. Confisus his* rebus, *non adhibui cum calliditate legationes et prima experimenta tuæ* voluntatis: *ego memet exposui, et accessi supplex ad domum* tuam.

NOTAE.

129. *Danaûm quod, etc.*) De *Danais*, Græcis, Æn. 1. 34. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æn. 3, 54. et Menelao, Æn. 2. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, variè exponit Servius; multi referunt ex Atlante, cujus septem filiæ fuerunt: quarum ex una et Jove Tantalus Atrei avus prognatus est: ex alia, nempe Maia, Mercurius pater Evandri.

131. *Mea me virtus, etc.*) Conscientia virtutis meæ, quâ nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134. *Dardanus, etc.*) De *Dardani origine*, Æ. 3. 167. De *Atlante*, Æn. 4. 247. De *Electra*, et *Maia*, et *Pleiadibus sororibus*, Georg. 1. 138. De *Mercurio*, et *Cyllene* monte Arcadiæ, Æ. 1. 301.

138. *Vobis Mercurius pater est.*) Vel vobis *Arcadibus*: quia natus ille in Arcadia. Vel vobis *Evandro et Pallanti*: diximus enim, v. 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas: ille os oculosque loquentis
Jamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisae magni vultumque recordor!
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiae gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden: sed cunctiis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, et dextrae conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, clamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quae nunc habet aurea Pallas.
Ergo et quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
Et lux cum primùm terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.

Eadem natio Rutula, quæ te persequitur bello inhumano, nos etiam persequitur: si nos ejiciat; nihil putat defuturum, quominus subjiciat sub ditionem suam omnem omnino Italiam, et occupet mare quod allambit eam supra, et quod infra. Accipe, et præbe fidem: sunt nobis corpora robusta ad bellum, sunt animi, et juvenes insignes rebus gestis. Æneas sic dixerat: Evander jam diu circumspiciebat oculis vultum et oculos et omne corpus dicentis. Tunc ita respondet pauca: O generosissime Trojanorum, quam libenter agnosco te, et excipio! quàm benè reminiscor sermonem et vocem et speciem magni patris tui Anchisæ! Nam memini Priamum, filium Laomedontis, invisentem regnum sororis suæ Hesiones, et euntem Salamina, continuo itinere perlustrasse frigidam regionem Arcadiæ. Tunc prima juventus tegebat mihi malas lanugine: et admirabar principes Trojanos, et ipsum Laomedontis filium: Sed Anchises incedebat sublimior omnibus. Animus fervebat mihi juvenili desiderio alloquendi hominem; et sociandi dextram dextræ. Adivi eum, et cupidus deduxi eum ad urbem Pheneum. Ille abiens donavit mihi illustrem pharetram, et sagittas Lycias, et chlamydem intextam auro, et fræna duo aurea, quæ meus filius Pallas modò habet. Itaque hæc etiam dextra, quam rogatis, jam à me sociata est fœdere vobiscum; et quando primùm dies crastina se referet terris, remittam vos refectos subsidio, et adjuvabo viribus meis. Interim, quandoquidem accessistis huc ut amici, perficite benevoli nobiscum hæc annua sacrificia, quæ non licet differre, et jam inde assuescite epulis sociorum.

NOTAE.

146. *Daunia.*) *Rutula*, à Dauno rege, patre Turni; Æn. 7. 794. De *Hesperia*, Æn. 1. 534.

149. *Et mare, quod etc.*) *Superum*, sive Hadriaticum, ad septentrionem Italiæ: *inferum* sive Tyrrhenum, ad meridiem.

157. *Hesiones, etc.*) *Hesione* Laomedontis filia, uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum et Atticam, Æn. 3. 476. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58.

Visentem regna sororis Priamum.) Alii non visentem animi causa; sed captivum illuc abductum à Telamone sororis marito ajunt; ut jam dictum; Æ. 3. 476. De *Laomedonte* Priami patre Georg. 1. 502.

165. *Phenei.*) *Pheneum*, vel *Pheneus*. Arcadiæ urbs et lacus, apud Cyllenem montem. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ et pharetræ, Æn. 4. 143. De *chlamyde*, supra sub ergo, Æn. 3. 484.

Hæc ubi dicta: dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili:
Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exempta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxêre ruinam.
Hic spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis: semperque recenti
Cæde tepebat humus: foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna sè mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei: nam maximus ultor,

Postquam hæc dicta fuerunt: imperat cibos et pocula subducta referri, et ipse constituit homines in herbida sede: et admittit principem Æneam in torum et pellem setosi leonis, et inducit in solium ex acere. Tunc juvenes electi et sacerdos aræ certatim portant viscera tosta taurorum; et accumulant in calathis munera confecti panis, et proferunt vinum. Æneas, et simul Trojana juventus, comedit dorsum longi bovis et viscera piacularia. Postquam fames ablata fuit, et cupido comedendi satiata: rex Evander dixit: Non superstitio falsa et inscia deorum antiquorum, indixit nobis has ceremonias, has epulas ex consuetudine, hæc altaria tanti dei: exsequimur istud, ô hospes Trojane, erepti è gravibus periculis; et renovamus meritum cultum: considera nunc primò hanc rupem sustentatam saxis: quemadmodum moles longè disruptæ, et domus in monte stat vacua, et saxa accumulaverunt magnam ruinam. Hic fuit caverna subducta in longam profunditatem: quam dira species Caci semihominis occupabat, inviam luci Solis: et terra semper illic calida erat stragibus novis: et capita hominum fixa ad crudeles portas pendebant liventia tristi sanie. Vulcanus erat parens hujus monstri: monstrum *eructans ore nigros ignes Vulcani, efferebat se vasta mole. Tandem tempus attulit nobis cupientibus opem et præsentiam dei. Nam venit Hercules, illustris vindex,*

NOTAE.

175. *Sublata ... pocula.*) Metu navium adventantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æn. 3. 224. *Acerno*, ex acere arbore, *acero*. De more sedendi ad mensam, Æ. 1. 702. De assis et elixis carnibus Æ. 1. 215. De *Cerere*, pro pane, Æn. 1. 181. *De Baccho*, pro vino, Ecl. 5. 69.

183. *Perpetui tergo bovis, etc.*) Boves consuetos integros ad ignem et epulas apponi solitos apud veteres; et apud Homerum aliosque apponi præcipuè viris principibus *dorsum*, illudque *διηνεκὲς*, *longum*, *continuum*, *porrectum*; quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia*: quæ religiosè comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æn. 3. 279. De *extis*, Æn. 4. 64.

185. *Evandrus.*) Græca forma, Εὔανδρος, Latina Evander.

187. *Veterum ignara deorum.*) Non colimus Herculem, recentiorem deum, contemptu antiquiorum et majorum deorum, quales Jupiter, Apollo, etc.

194. *Semihominis Caci, etc.*) Mediâ parte ferâ, mediâ homo fuisse dicitur: nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra, v. 266. Huic Propertius tribuit tria capita, l. 4. 9. Livius pastorem ait fuisse ferocem viribus. Nomen à κακὸς *malus*. *De Geryone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, Æn. 7. 662. De *Alcide*, nomine Herculis, infra, v. 288.

Semihominis, etc.) Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat*, id est; *Cacus tenebat*. Sic Æ. 3. 591. *Ignoti nova forma viri ... manus ad litora tendit*. Id est, vir ignotus manus tendit,

Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat: taurosque hac victor agebat
Ingentes: vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset:
Quatuor à stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Caudâ in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet:
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic verò Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur, et aërii cursu petit ardua montis.
Tum primùm nostri Cacum vidêre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocyor euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit; ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat; fultosque emuniit obice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat et illuc;
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus irâ
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.

insignis morte et spoliis Geryonis tricorporis: et victor pellebat per *hanc* regionem *tauros magnos: et boves implebant vallem et fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne superesset quicquam criminis aut fraudis quod non auderet aut tentaret, abducit à stabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore specie. Et ne aliqua vestigia restarent ex ungulis rectis hos abductos caudâ in cavernam, et raptos aversis signis viæ, abscondebat vastâ rupe. Nulla signa ducebant ad cavernam eum qui quæsivisset. Interim cum Hercules educeret è stabulis armenta jam saturata, et præpararet discessum: boves in egressu cœperunt boare, et tota silva cœpit repleri questibus, et colles cœperunt deseri cum clamore. Una vaccarum remisit clamorem, et sub caverna spatiosa reboavit, et inclusa frustravit spem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus est in iras nigri bile: sumit manu arma, et gravem nodis truncum, et currendo contendit ad alta montis. Tunc primò nostri homines aspexerunt Cacum metuentem et visu turbatum. Statim fugit celerius euro, et currit ad cavernam: metus adjunxerat pennas pedibus. Postquam clausit se: et fractis vinculis demisit saxum ingens, quod pendebat ferro et arte patris* Vulcani; *et munivit portam defensam hoc obstaculo: ecce Hercules adest furiosus animo, et considerans omnem aditum immittit oculos huc et illuc, frendens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadit frustra saxeas portas; ter sedit lassus* in *valle.*

N O T A E.

205. *Furis.*) Alibi *furiis*: sed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

219. *Atro felle dolor.*) *Felle*, pro *bile*: in qua videtur Poëta iracundiam ponere.

220. *Arma . . . nodisque gravatum Robur.*) Vel eandem rem dixit, *clavam*, quæ ipsius erant *arma*; vel *alia arma praeter clavam*; nempe sagittas; quia v. 249. *desuper Alcides telis premit*. De robore, gravi ligno, Georg. 1. 162. De *Euro*, vento orientali, Georg. 1. 371.

226. *Arte paterna.*) Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Æn. 6. 630. *Tyrintius*, nomen Herculis, Æ. 7. 662. *Aventinus* mons, Æn. 7. 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, Æn. 1. 251.

Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus: inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus, et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ.
Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, Dis invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit; involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis: glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, quà plurimus undam
Fumus agit, nebulâque ingens specus æstuat atrâ.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit, in nodum complexus: et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.

Erat rupes acuta, saxis undequaque accisis, erecta è dorso cavernæ, visu excelsissima, latebra accommoda nidis avium funestarum. Cum illa jugo curva penderet in fluvium sibi sinistrum; Hercules commovit illam et abrupit erutam infirmis radicibus, connixus ab dextrâ parte in partem oppositam: deinde statim propulit, quo pulsu magnum cœlum sonuit, ripæ dissiluerunt, et fluvius territus retrogressus est. At spelunca et magna aula Caci apparuit detecta, et antra tenebrosa intimè aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intima diffracta aperiat domos infernas, aperiat regna pallida, inaspecta à diis: et si immanis vorago desuper aspiciatur: et umbræ tremant luce infusa. Itaque Hercules desuper urget jaculis Cacum *subitò interceptum in lumine inopino, et clausum in rupe cava, et vociferantem insueto modo: et adhibet cuncta arma, et opprimit ramis, et magnis lapidibus. Ille verò (nam nullum* jam *restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum, res miranda dictu, et implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis: et colligit sub spelunca noctem fumidam, mistis tenebris cum flamma. Hercules præ ira non toleravit* hoc: *et ipse immisit se præcipiti saltu per flammas, quà* parte *multus fumus impellit se in undam, et magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit Cacum evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens eum in nodum: et incumbens stringit oculos extrusos, et jugulum aridum sine sanguine.*

N O T A E.

233. *Dirarum volucrum.*) Bubonum, corvorum, etc.

236. *Lævum.*) *Aventinus*, nunc *monte di S. Sabino*, Tyberim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis; quæ erat in monte: siquidem *dexter in adversum*. De sinistra et dextra, Ecl. 9. 15. *De Barathro*, Æ. 3. 421. *De Manibus*, Georg. 4. 469. Æ. 6. 743. De verbo *rudere*, Georg. 3. 374.

250. *Molaribus.*) Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257. *Undam fumus agit.*) Vaporem, in modum undæ erumpentem; Georg. 2. 462.

Panditur extemplò foribus domus atra revulsis:
Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur: pedibusque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavêre diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit: quæ maxima semper
Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris:
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit:
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyus omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo:
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

Statim aperitur nigra spelunca portis fractis: et exponuntur luci vaccæ abductæ et prædæ ablatæ cum perjurio: et fœdum cadaver raptatur pedibus: animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, et faciem et pectus semiferi Caci *hispidum pilis, et ignes extinctos in gutture. Ab illo tempore solemnis est gloria* Herculis, *et posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem: et primus institutor Potitius, et familia Pinaria, ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in* hac *silva: quæ ara semper dicetur à nobis maxima, et quæ semper erit maxima. Agite igitur, ô juvenes: in celebratione tantæ virtutis coronate capillos foliis, et proferte manibus pocula, et invocate deum communem, et offerte ei vina libenti* animo. *Sic dixerat: cum populus* arbor *gemini coloris, et texit capillos* omnium *umbrâ Herculeâ, et pependit implicata frondibus: et sacrum poculum replevit dextram* manum. *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam; et orant deos. Interim occiduo cœlo vesper fit vicinior: et jam sacerdotes, et primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, et portabant faces.*

NOTAE.

263. *Abjurataque rapinæ.*) Juxta Servium, *per vim retentæ:* Juxta Gentilem, *emptae absque persoluto pretio:* juxta Germanum et alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento et perjurio.*

269. *Potitius, etc.*) Livius l. 1. ait post cædem Caci, tum primum bovem eximia de grege capta sacrum Herculi factum: *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiae maximè inclytae ea loca incolebant. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas aetates fuerunt, donec tradito servis publicis solemni familiae ministerio, genus omne Potitiorum in pœnam interiit.* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore, anno U. C. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus; sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur: Pinarios* à *πείνα, fames.* Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram, etc.: quae maxima, etc.*) Apud Livium l. 1. sic Evander Herculem alloquitur: *Jove nate Hercules, salve: te mihi mater. veridica interpres deûm aucturum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextrâ Hercules datâ; accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ, atque dicatâ, ait.* Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. Fast. 3. 585. Erat autem forum boarium inter montes Aventinum, Palatinum, et Capitolinum.

275. *Communem deum.*) *Dii communes* vocantur, qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem; sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules, qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi et pallida, Herculi sacra, *pioppo*, Ecl. 7. 61.

278. *Scyphus, etc.*) Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipuè addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. *De libatione in mensam,* Æ. 1. 740.

282. *Pellibus in morem cincti.*) Vel in morem pastoritiæ vitæ, et Panos Arcadum dei: vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle

Instaurant epulas, et mensae grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic juvenum chorus; ille senum: qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt; ut prima novercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque manu; tu Cressia mactas
Prodigia, et vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuêre lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoëus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.

Renovant convivium, et portant jucunda munera mensæ secundæ, et operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa capita ramis populeis. Hic est chorus juvenum, ille senum; qui cantu memorant laudes et gesta Herculis: Quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra novercæ, et duos serpentes: quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, et Trojam et Oechaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege Eurystheo, per potestatem Junonis infensæ. Tu, ô heros insuperabilis, occidis manu filios nubis bino corpore, et Hylæum et Pholum, et monstra Cretica, et immanem leonem sub rupe Nemeæ. Flumina Stygia te timuerunt: et janitor inferorum, jacens in antro sanguinolento super ossa semivorata. Nec te species ullæ terruerunt; non terruit ipse Typhoëus, sublimis, intendens arma: non hydra Lernæa magna multitudine capitum circumcinxit te inopem consilii.

NOTAE.

indutus erat. De *instauratione* et renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æn. 1. 727.

284. *Lancibus.*) *Lanx*, patina est, à *latitudine* dicta.

285 *Salii.*) Primò instituti à Numa, duodecim numero à patricio genere: duplicati deinde à Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos: concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen à *saliendo*: onde licet à Numa instituti sint, et in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur à Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima noverca, etc.*) *Hercules* Jovis filius et Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est, unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre: vocatus est Ηρακλης, *Hercules*, ab Ηρα *Juno*, et κλεος, *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos à Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ à ceto Hesiones, Georg. 1. 502. Æn. 3. 476. III. Cum Eurytus Oechaliæ rex in Thessalia, Iolem filiam ipsi promisisset uxorem, et postea denegasset, urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules et Eurystheus Mycenarum rex: cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset; effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur, quare subditus Eurystheo ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est: Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*, quod in hymno impium fuisset, sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* et *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, Æn. 7. 293 *Fatis contraria nostris fata Phrygum.* V. Cum hospitio benignè exceptus esset à Pholo Centauro: et Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent: dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. 6. 286. *Nubigenae*; quia nube et Ixione geniti, Georg. 3. 38. VI. Taurum agros Cretensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurystheum adduxit. Hunc ajunt quidam immissum à Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam transtulerat: alii taurum cujus amore insanierat Pasiphaë Minois uxor, Æn. 6. 24 VII. Leonem, in silva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impactâ clavâ occidere posset, unguibus apprehensum dissecuit: ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumpsit. VIII. Per Tænari promontorii antrum ingressus ad inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugientem, inde pertraxit ad Eurystheum, et reducere jussus est. Æn. 6. 395. De *Stygiis aquis* et *Orco*, Æn 6. 323. IX. Diis magno præsidio fuit contra Gigantes cœlum aggressos: quorum inter præcipuos fuit Typhoëus, de quo Georg. 1. 279. Æn. 9. 716. Ita Apollodorus. Unde patet vanu-

Salve, vera Jovis proles, decus addite divis;
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci,
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo:
Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis, et singula lætus
Exquiritque auditque virûm monimenta priorum:
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virûm truncis et duro robore nata:
Queis neque mos, neque cultus erat: nec jungere tauros
Aut componere opes nôrant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,

Salve vera progenies Jovis, adjuncte diis quasi *honor* eorum: *veni pede prospero et ad nos et ad tua sacrificia propitius. Memorant talia cantibus: super cetera addunt cavernam Caci et ipsum exhalantem flammas. Tota silva resonat strepitu, et colles resiliunt. Deinde absolutis ceremoniis divinis omnes redeunt ad urbem. Rex obrutus senio incedebat, et ambulans habebat prope se Æneam comitem et filium* suum, *et solabatur* laborem *itineris multiplici colloquio. Æneas admiratur, et emittit leves oculos circa omnia, et delectatur* aspectu *locorum, et gaudens petit discitque singula vestigia veterum hominum. Tunc rex Evander, fundator arcis*, quæ deinde fuit *Romana*, ait: *Fauni et Nymphæ natæ in illis locis, occupabant has silvas; et natio hominum orta truncis et duris arboribus: quibus neque consuetudines neque cultus erat: nec sciebant alligare tauros* jugo; *aut colligere divitias, aut moderatè uti* rebus *partis; sed arbores et venatus durus victu nutriebat eos. Saturnus primus venit ab Olympo cælesti,*

NOTAE.

tas fabularum: quæ eumdem Herculem circa Eurythei Theseique tempora florentem, jam inde à Gigantei belli ætate fuisse inter deos docent. X. Hydram, serpentem in aquis et terra vivacem, cui nomen ab *ὕδωρ*, *aqua*, in Lerna palude degentem, Mycenas inter et Argos; capitibus septem, aut juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abscissum erat, toties alia duplicato numero pullulabant, admoto ad singula vulnera igni tandem interfecit. XI. Cum *Dejanira* ejus uxor suspectos haberet ejus in Iolen amores, misit ad eum vestem Nessi Centauri infectam sanguine, cui vim inesse audiverat ad amorem excitandum; quam ille cum induisset, indeque sparso per membra incendio, vim doloris pati non posset, excitatâ et succensâ pyrâ, in Oeta monte Thessaliæ, in eam immisit sese, et sic expurgatus omni contage mortali, transiisse ad deos creditus est.

302. *Dexter.*) *Propitius*: de hac voce in bonam partem, Ecl. 1. 16.

307. *Obsitus ævo.*) Plautus in Menæchmis, Act. 5. 2. 4. *Consitus sum senectute*, id est, *plenus annis*: quia agri *consiti*, sive *obsiti* frugibus, *pleni* sunt frugibus. Ita plerique omnes. Ego explico *sparsus senectute*, sive *canis*: quia, quæ *seruntur*, *sparguntur*: et jam dixit Virgilius Æn. 5. 416. *Temporibus geminis canebat sparsa senectus*. et sane sic explicandus est Lucretius l. 2. 210. *Sol etiam summo de vertice dissipat omneis Ardorem in parteis, et lumine conserit arva*, id est, *lumine spargit arva.*

313. *Romanae conditor arcis*) Conditor oppiduli in Palatino monte; ut diximus, v. 51. cujus in ruinis Romulus deinde proximæ Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, etc.

314. *Indigenae Fauni, etc.*) Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus, Æn. 7. 181. et ita censet Justinus. Quamquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos; Aborigines verò Siculis posteriores et aliunde advectos, nempe ex Arcadia: unde sacra eò intulerint Panos et Fauni, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. *De Faunis*, Ecl. 6. 27. *De Nymphis*, Ecl. 2. 46.

315. *Robore nata.*) Cum enim in cavis arborum truncis primò habitarent, inde nati putabantur. *De robore*, ligno, Georg. 1. 161.

319. *Primus ab, etc.*) *Saturnus*, Cretensis rex à Jove filio primùm liberatus è manibus Titanum, qui eum, ortâ de regnandi jure controversiâ, carcere incluserant: monente oraculo, ut à filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus à filio et è regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique

Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademptis,
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea, quae perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, et gentes venêre Sicanæ:
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patriâ, pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuêre locis; matrisque egêre tremenda
Carmentis nymphæ monita, et deus auctor Apollo:
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam;
Quam memorant nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicae; cecinit quae prima futuros
Æneadas magnos, et nobile Pallanteum.

fugiens arma Jovis, et profugus erepto imperio. Hic congregavit gentem immansuetam et diffusam per montes excelsos, et imposuit ei leges: et voluit appellari Latium, quod tutò occultatus fuisset in hac regione. Aurea ætas de qua loquuntur, fuit sub illo rege: ita continebat populos in tranquilla pace. Donec subrepsit sensim sæculum pejus et alterius coloris, et furor belli, et cupiditas possidendi. Tunc venerunt reges, et Tybris ferox vasto corpore, à quo deinde nos Itali appellavimus flumen nomine Tybrim, et vetus Albula perdidit proprium nomen. Fortuna omnipotens et fatum inevitabile constituerunt his in sedibus me ejectum è patria et quærentem ultima spatia maris: et terrifica vaticinia Carmentis nymphæ matris meae, *et deus Apollo suasor duxerunt* me. *Vix ea prolata* fuerunt: *deinde progrediens, ostendit et arma, et portam Carmentalem*, quod *nomen* est *Romanum, quam narrant esse antiquum honorem Carmentis, vatis aperientis fata: quæ prima prædixit, Romanos illustres evasuros, et Pallanteum celebre* fore.

NOTAE.

ibique exceptus à Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem è cœlo venisse creditus est, et aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur à Virgilio, qui putat Janum et Aborigines fuisse primos loci indigenas, à quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, *Æn.* 7. 54. *De Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. 5. 56.

326. *Decolor ætas.*) *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* et *ferrea*, Georg. 1. 125.

328. *Ausonia, etc.*) Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum à Virgilio temporis ordinem statui, qui à scriptoribus reliquis statuitur: quamquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui et *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii et Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas, *Æn.* 7. 794. *Ausones* verò, primos item et indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum, *Æn.* 7. 54. Virgilius verò censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longè removet: cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen, *Æn.* 7. 47 Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris, etc.*) Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus et alii. Livius tamen et Ovidius hoc nomen repetunt à Tyberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, et Latio; unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur à Poëtis *Tuscus amnis*; potius *Sabinus*, aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*.

336. *Carmentis, etc.*) Seu *Carmentae*, matris Evandri, quæ Græcis dicta *Themis* juxta *Dionys.* aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*) Ex ripa orientali Tyberis et radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem; Capitolium ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram.) Vel *Maximam* Herculis supra, v. 271. Vel aram ipsius *Carmentae*, juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte; de qua *Dionysius*, l. 1. *Romano nomine* dictam

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Necnon et sacri monstrat nemus Argileti:
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpejam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
(Quis deus, incertum est) habitat deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem: cum saepe nigrantem
Ægida concuteret dextrâ, nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris
Relliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri: passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.

Postea ostendit magnam silvam, quam Romulus deinde convertit in asylum; et ostendit Lupercal sub frigida rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panos Lycæi. Præterea ostendit quoque sacram silvam Argileti, et attestatur locum ipsum, et narrat mortem hospitis Argi. Inde ducit eum ad locum Tarpejum et Capitolia, quæ jam aurea sunt, quondam erant aspera dumis incultis. Jam tunc horrida sanctitas hujus loci terrefaciebat trepidos rusticos; jam tunc metuebant silvam et rupem. Deus, ait, tenet hanc silvam, hunc collem cacumine silvoso: dubium est quis sit ille deus. Arcades putant se vidisse illic ipsum Jovem: cum sæpe quateret dextra manu obscuram ægida, et commoveret nubes. Cernis præterea has urbes duas eversis muris, reliquias et vestigia antiquorum hominum. Janus pater fundavit hanc arcem. Saturnus istam: huic nomen fuit Janiculum, isti Saturnia. Talibus inter se colloquiis accedebant ad domum inopis Evandri: et passim spectabant armenta boare in foro deinde dicto *Romano, et magnificis Carinis.*

N O T A E.

sat Carmentalem; Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos*: quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 54.

342. *Asylum.*) Locum à Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinum et Palatinum; quò quicumque confugerent è vicinis urbibus, salvi ac securi essent; qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æn. 2. 761.

343. *Lupercal.*) Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum exstruxerant Pani Arcadiæ deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis è caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipuè, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant. *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum à *lupa*, seu *Lycæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur; est enim λυκος *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco à *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione et oppido ejus nominis; cujus conditor fuit Parrhasius Lycaonis filius juxta Steph. *De Pane* deo, Æn. 2. 21.

345. *Nemus Argileti.*) Locum propter inter Aventinum, et Capitolinum circa forum boarium; quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varronem, vel ab argillosa hujus loci terra, vel ab *Argo*, quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri; ajuntque passim interpretes hunc ob affectati regni suspicionem ab Arcadibus occisum fuisse, inscio Evandro, qui eum hoc loco sepulcro præcipuis honoribus affecerit: quare *testatur locum* Evander, id est, locum attestatur, et quasi adjurat, se violati hospitii reum non esse. Alii nomen deducunt ab Argivis Herculis comitibus.

347. *Tarpejam sedem, etc.*) Montem dictum primò *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam à Jano, ad memoriam suæ cum Saturno societatis; deinde appellatum *Tarpejum*; denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum templi fundamenta Tarquinius Priscus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quasi semina spargit hic Virgilius.

354. *Ægida.*) Clypeum Jupiter sibi fecisse dicitur ex pelle Amaltheæ capræ, nutricis suæ. Geor. 4. 151. est autem αἰξ, capra. Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, sed et Minervæ etiam et Apollinis clypeum; Virgilius item tribuit Minervæ, infra, v. 435.

358. *Janiculum, etc.*) Montes Tybri interfluente discreti: *Janiculum* quidem ad occidentalem ri-

Ut ventum ad sedes; hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo, rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Æneam duxit: stratisque locavit
Effultum foliis, et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque haec conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum aspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuae: nec te carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneae flevissem saepe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,

Postquam perventum est ad *domum*, ait Evander: *Hercules victor intravit has portas, hæc aula excepit eum. O hospes, aude despicere divitias, et ostende te quoque patrem deo, et accede non offensus rebus inopibus. Sic locutus est, et induxit magnum Æneam sub culmina parvi tecti, et constituit in lectis eum, sustentatum frondibus et pelle ursæ Libycæ. Nox venit, et ambit terram alis obscuris. Sed Venus genitrix Æneæ, non frustra territa animo, et commota minis Laurentum et aspera seditione, alloquitur Vulcanum, et orditur hæc verba in aureo lecto mariti, et verbis immittit ei divinum amorem. Dum reges Græci evertebant armis Trojam sibi destinatam, et arces perituras flammis hostilibus; nullum subsidium, nec arma artis et operis tui imploravi à te pro miseris Trojanis; nec volui adhibere frustra te et tuam operam, ô dulcissime marite. Quamquam et debebam multa filiis Priami, et sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ. Nunc ille jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex, et peto arma à te, deo mihi venerando; mater pro filio. Te filia Nerei,*

NOTAE.

pam; *Saturnius*, sive Capitolinus, ad orientalem: non tamen omnino adversi, nam Capitolinus ad septentrionem magis recedit. In utroque gemina olim urbs fuerat. *De Jano*, Æn. 7. 610. *De Saturno*, supra, v. 319.

361. *Romanoque foro, etc.*) *Deflexo* ad orientem itinere; inter Capitolinum et Aventinum: spatium invisunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum*, civilibus negotiis tractandis constitutum; incipiebat autem à radicibus orientalibus Capitolini; ac deinde ad latus item orientale Aventini excurrebat: qua in ultima parte propius attingebat locum, qui *Carinae* dictæ deinde sunt, *lautae*, ob magnificentiam et lætitiam ædificiorum, in quibus domus fuit Pompeii. Nominis ratio non affertur alia tolerabilis; nisi quod locus in modum carinæ curvus, ac longus esset. *De Alcide*, supra, v. 288. *De ursa Libystide*, seu *Libyca*, Æn. 5. 37.

370. *At Venus etc.*) Expressus est hic locus ad imitationem Homeri, apud quem Thetis à Vulcano petit arma pro Achille filio, Iliad. 18, 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum: videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus pro Ænea, quem adulterio ex Anchisa susceperat; seque adeo genitricem ejus esse glorietur, *Arma rogo genitrix nato.* Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tum vis muliebrium blanditiarum apud senes, qualis Vulcanus. *De Venere*, Æn. 1. 260. *De Vulcano*, Georg. 1. 295. *De Laurentibus*, Æn. 7. 63. Porro *thalamus* ille et aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium, in cœlo esse fingitur: siquidem, v. 423. Vulcanus è cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam et officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374. *Argolici etc.*) *De Argis*, urbe regia Agamemnonis, Æn. 1. 288. *De Pergamis*, arce Trojæ, Æn. 1. 470.

379. *Priami . . . natis.*) Paridi, à quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, Æn. 1. 31. *De situ Rutulorum*, Æn. 7. 791.

383. *Filia Nerei, etc.*) *Thetis*, de qua, Ecl. 4.

Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coëant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.
Dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repentè
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis, et formae conscia conjux.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quò tibi, diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro,
Quantum ignes animaeque valent: absiste, precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.

te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera, quæ gentes conveniant: quae urbes clausis portis acuant gladios in me, et ruinam meorum. Sic locuta est dea, et candidis brachiis ambiit hinc atque hinc dulci amplexu tardum Vulcanum: *illè subitò suscepit ignem consuetum, et notus ardor penetravit medullas et irrepsit in ossa liquefacta. Non aliter atq; cum aliquando hiatus flammeus, apertus fulgenti fulmine, rutilus pervolitat nubes. Uxor* id *animadvertit, gaudens fraudibus, et sciens* vim *pulchritudinis* suæ. *Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo. Cur causas repetis è longinquo? quò abiit à te confidentia in me, ó dea? tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis, si* tunc *par voluntas fu sset* tibi. *Neque Jupiter omnipotens, neque fata prohibebant Trojam persistere, et Priamum vivere ad decem* alios *annos. Et jam,* si *vis pugnare, et* si *hoc tibi est consilium*: *possum* tibi *polliceri, quodcumque est studii in arte mea, quodcumque potest fabricari ferro et electro liquente, quantum possunt flammæ et flatus: desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba, tulit ei cupidos amplexus, et jacens in sinu uxoris quæsivit per* totum *corpus tranquillum somnum. Deinde, postquam prima quies abrupisset somnum, medio spatio noctis jam lapsæ:*

NOTAE.

32. pro filio Achille arma à Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, G. 1. 249. *De Tithono*, Æn. 4. 585. De *Memnone*, Æn. 1. 493.

398. *Nec fata vetabant Stare, etc.*) Fata à diis non immutari, sed differri censebantur posse, Æn. 1. 243. *De Teucris*, Æn. 1. 239.

402. *Potest electro.*) Quidam antiqui codices habent, *potestur electro*, Et est quidem *potestur* Lucretiana at Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua ἤλεκτρον; tum usu Virgilii *sudent electra myricæ*, Ecl 8. 54. Nec obstat versus è Ciris repetitus, qui à Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum* hîc non *succinum* est, ut illud alterum, Ecloga 8. sed aurum, quinta argenti portione mixtum: sive ex natura, sive ex arte temperies illa sit. *De* eo Plinius, l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, à Sole, qui Græcis Poëtis vocatur ἠλέκτωρ.

404. *Indubitaré.*) *Dubitare.* Et hîc auget particula *in*, ut in voce *infractus*, *incanus*, pro *fractus*, *canus.*

409. *Tenuique Minervâ*) *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, et ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, Æn. 2. 31.

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cum femina, primùm
Cui tolerare colo vitam tenuique Minervâ,
Impositum cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Hunc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima coelo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutuli tres ignis et alitis Austri.

quando mulier cui præcipuum est sustentare vitam colo et exiguâ arte, excitat ignem coopertum et cinerem superadditum igni, adjiciens noctem labori, et occupat famulas longo penso ad lucernas, ut queat tenere pudicum lectum mariti, et alere parvos liberos. Non aliter præses ignis Vulcanus, *nec tardior, surgit illo tempore è molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum et Liparen Æoliam assurgit insula alta fumantibus scopulis, sub qua* insula *spelunca et cavernæ Ætnææ resonant excavatæ ignibus Cyclopum, et magni ictus auditi ex incudibus emittunt plangorem, et strident in cavernis massæ Chalybum, et flamma exspirat è fornacibus: sedes est Vulcani, et terra nomine Vulcania. Tunc Vulcanus ab alto cælo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensa caverna, et Brontes, et Steropes, et Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum, ex* his *quæ pater* Jupiter *multa torquet è cælo: jam parte* aliqua *perfectâ, pars restabat imperfecta: Adjecerant ei tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis et venti velocis.*

NOTAE.

412. *Castum ut servare cubile, etc.*) Ut otia viri, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium, etc.*) Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe à promontorio Pelorio et Italiæ, sunt insulæ septem, *Æoliae* seu *Vulcaniae* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Liparis*; inter quam et Siciliam est *Hiera*, id est, *sacra*, quia Vulcano dicata: unde hodieque dicitur *Bolcano*, quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipuè ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus, c. 12. *quia ipsae insulae, naturâ soli igneâ, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnae incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris et Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis meatibus cavum et sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æn. 1. 56. De *Sicania*, Sicilia, Æn. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, ibid. 571. De *Cyclopibus*, ibid. 569.

421. *Stricturae Chalybum.*) *Stricturae*: ferrum, ut è fodinis extrahitur: in massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis et operibus insignes, Georg. 1. 58.

425. *Brontesque, etc.*) Nomina Cyclopum è Græcis Poëtis repetita: Brontes, à *βροντη, tonitru*: Steropes, à *στεροπη, fulgur*: Pyracmon, à *πυρ, ignis*, et *ακμων, incus*.

429. *Tres imbris torti radios, etc.*) Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui etiam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cælo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre fulguribus aestuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*: pluviam im-

Fulgores nunc terrificos, sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes:
Ægidaque horrificam, turbatae Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore divæ
Gorgona: desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra:
Praecipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocyus incubuêre omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vastâ fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multâ vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.

Nunc miscebant operi fulgura terrentia, et fragorem, et timorem, et iras cum igne persequente. Ex alia parte deproperebant Marti currum et rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: et certatim ornabant squamis et auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, et serpentes implicatos et ipsam Medusam in pectore deæ torquentem oculos post abscissum collum. O Cyclopes Ætnæi, ait Vulcanus, auferte hæc omnia, et deponite laborem inchoatum, et huc intendite animum. Arma sunt fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus; nunc omni arte præcipuâ; accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi sunt, et pariter diviserant laborem: æs et metallum auri fluit in rivos, et chalybs vulnificus liquitur in ampla fornace. Componunt magnum clypeum; sufficientem solum adversus cuncta arma Latinorum: et connectunt septem textus rotundos textibus: alii excipiunt et emittunt ventos follibus plenis vento: alii mergunt aquis æra stridula: caverna sonat incudibus in eâ defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, et forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis, lux alma et cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.

NOTAE.

mensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per ignem: flatus ventorum, per *Austrum*: hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. *De Marte*, Ecl. 9. 12. *De ægide*, clypeo Palladis, supra v. 354. *De Pallade*, Æn. 1. 43.

436. *Squamis auroque, etc.*) Disjunctio pro *squamis aureis*. G. 2. 192. *Pateris libamus et auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum verò Gorgonis, id est, Medusæ caput anguiferum, non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. *De Gorgone et Palladis clypeo*, Æn. 2. 616.

446. *Chalybs.*) Genus ferri densissimi ac durissimi, acciaro: à populis hujus nominis; de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum.*) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*) *Vulcanus*: qui à Junone matre, propter deformitatem, è cælo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi à Græcis dictus est officinam suam exercere ob frequentia ibidem fulmina, Georg. 1. 295. *De insulis Æoliis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula.*) Calceamenta Tyr-

Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,
Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur:
Rex prior haec:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojae victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes? quid facta tyranni
Effera? Dî capiti ipsius generique reservent.

Senex surgit, et induitur tunicâ circa membra, et circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri et humeris gladium Arcadicum; revocans in dexteram pelles pantheræ pendentes à sinistra. Præterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta; et sequuntur passus domini. Sic ibat heros ad cubiculum et penetrale Æneæ, memor verborum et promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se ad eum. Pallas filius aderat comes illi Evandro, Achates huic Æneæ. Cum occurrissent, sociant dextras manus, et sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hæc dicit: Maxime dux Trojanorum, quo salvo numquam sane existimabo regnum vel res Trojæ eversas: sunt nobis parvæ vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coërcemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget nos et sonat armis circa mœnia nostra. Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, et castra è regno divite: sors insperata ostendit tibi hanc viam salutis: et confers te huc fatis vocantibus. Non longè hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis: quâ parte colonia Lydia insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc urbem, per multos annos vigentem, Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio et duris armis. Quid prodesset narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant ista capiti, et familiæ ipsius,

NOTAE.

sheno more: quorum solea ligna erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse; non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De Tyrrhenis, vicinis tunc Evandro populis: mox v. 479.

459. *Tegeaeum ensem.*) Arcadicum; à Tegeâ urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: à πᾶν omne, et θὴρ fera.

472. *Pro nomine tanto, etc.*) Pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est, tanto bello; *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. *De Tusco amne*, Tybri, supra v. 330. *De Rutulis*, Æn. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinae sedes, etc.*) Urbs erat Etruriæ; à Lydis dicta deinde *Caere*, hodie *Cervetere*, Æn. 7. 652. Ajunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc à Pelasgis

Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! et sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere: et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam,
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: ô Mœoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virûm: quos justus in hostem
Fert dolor, et meritâ accendit Mezentius irâ.
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem,
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt,

Immo etiam alligabat corpora mortua corporibus *vivis*, *committens et manus et vultus vultibus*, *ô speciem supplicii! et sic occidebat lentâ nece* homines *diffluentes tabo, et sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi*, *obsident armati sævientem inaudito* modo, *et ipsum*, *et* ipsius *domum*: *jugulant* ejus *socios*, *immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum*, *et protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore*, *repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego*, *ô Ænea*, *dabo te ducem his millibus*: *naves enim eorum congregatæ toto litore fremunt*, *et volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet* eos, *edicens* hæc *oracula*: *O juventus lectissima Lydiæ*, *flos et robur antiquorum hominum*, *quos indignatio legitima impellit adversus hostem*, *et quos Mezentius inflammat justo furore*: *nemini Italo licet subdere tantam nationem*: *eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo deorum stetit* in *his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos*, *et coronam cum sceptro*; *et addicit* has *notas regni*: *rogans ut veniam in castra*, *et accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus pigra frigore et exhausta annis*, *et robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium*, *nisi junctus* cum *matre Sabella*, *ex ea deduceret partem patriæ. Tu cujus et annis et patriæ oraculum favet*, *quem dii vocant*,

NOTAE.

ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello potitos: qui post Agyllinam ibi conditam, à Tyrrhenis è Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; à *θύω*, *sacrifico*: ob religionis ceremonias, quæ apud eos vigebant: imprimis in urbe *Caere*, quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*: ab hac religiones deorum dictæ sunt *ceremoniæ*. Hinc multi scribunt Thusci; multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, à quibus vocantur *Τυ*-*σκοι*. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

498. *Aruspex.*) Qui exta *conspicit arvigae* vel *arugae*: est autem *arviga*, hostia, ab *ἀρνίχα*, *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Moeonia*, Lydia, Æn. 4. 216.

506. *Tarchon.*) Nomen apud Tyrrhenos insigne, fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. *Mag*

Ingredere, ô Teucrûm atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat: primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improvisò vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: et ruere omnia visa repentè,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudam rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuêre animis alii: sed Troïus heros
Agnovit sonitum, et divæ promissa parentis.
Tùm memorat: ne verò, hospes, ne quære profectò
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virûm, galeasque, et fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies et foedera rumpant.

intra in regnum, *ô dux generosissime Trojanorum et Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem*, qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam et durum laborem belli et contemplari gesta tua: et admiretur te à tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis: et Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat: et Æneas filius Anchisæ et fidelis Achates tenebant vultum defixum, et meditabantur plurima difficilia cum sua tristi mente: nisi Venus misisset signum è cœlo patente. Quippe fulgur intortum è cœlo inopinatè erupit cum strepitu: et statim omnia visa sunt tremere, et sonus buccinæ Tyrrhenæ sonare per aërem. Aspiciunt* sursum, *et rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere et commota resonare inter nubes, tempore sereno, in parte cœli tranquilla. Ceteri territi sunt animo: sed princeps Trojanus cognovit sonum, et promissa deæ matris. Tunc ait: Ne autem*, tu qui me excipis *hospitio, ne sane petas à me qualem exitum prodigia ista prædicant*: *ego vocor è cœlo* ad bellum. *Dea mater monuit se daturam hoc judicium, si bellum immineret, et se allaturam per aërem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris! O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tyberine, quam multos clypeos, et cassides, et robusta cadavera impelles inter aquas tuas! nunc* Latini *petant bellum, et violent fœdera.*

NOTAE.

510. *Matre Sabella.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere, hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: et Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. 7. 665. *De Cytherea*, Venere Æn. 1. 261.

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire, etc.*) *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua et tubas dicuntur invenisse ab Athenæo, l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus; Æneam à Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, etc.*) Latini regis populis, Æn. 6. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*) Nam Latinus Æneam in socium et generum admiserat, Æn. 7. 260.

542. *Herculeis, etc.*) Non mihi videtur in lucum rediisse, ubi hesternâ die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in qui-

Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:
Et primùm Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat: hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes;
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cetera pronâ
Fertur aquâ, segnisque secundo defluit amni,
Nuncia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis
Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor: et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Juppiter annos!
Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos:
Et regem hâc Herilum dextrâ sub Tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo: neque finitimus Mezentius umquam

Postquam protulit hæc verba, erigit se è solio sublimi; et primò succendit igne Herculis aras ubi ignis erat ferè *exstinctus: et hilaris it ad larem, quem* ab *hesterna* die noverat, et ad *exiguos Penates: immolat juxta consuetudinem oves electas: simul Evander, simul juventus Trojana. Deinde* Æneas *incedit ad naves*, et *redit* ad *socios: è quorum numero eligit insigniores virtute, qui comitentur se ad bellum; pars reliqua navigat pronis undis, et lentè descendit secundo flumine, reditura* ad *Ascanium nuntia patris et rerum* ab eo gestarum. *Equi dantur Trojanis euntibus in regionem Etruscam: adducunt* ad *Æneam* equum *extra sortem* aliorum, *quem tegit flava pellis leonis resplendens unguibus auratis. Statim rumor spargitur emissus per urbem exiguam, equites ire celeriter ad arcem regis Etrusci. Matres* præ *timore renovant preces, et metus accedit prope* ad *periculum, et jam species belli videtur major. Tunc pater Evander amplexus dextram* Æneae *abeuntis, inhæret illi, flens insatiabiliter, et profert talia: O utinam Jupiter reddat mihi annos elapsos*: et me talem efficiat, *qualis eram*, *quando juxta ipsam* urbem *Præneste delevi primum exercitum, et victor combussi congeriem clypeorum, et hac manu misi ad inferos regem Herilum: cui nascenti genitrix Feronia dederat tres animas, et tria arma tractanda, res terribilis dictu; occidendus erat triplici morte: tamen hæc dextra eripuit illi omnes animas, et spoliavit illum totidem armis. Ego nunc nullatenus distraherer à jucundo amplexu tuo, ô fili: nec*

NOTÆ.

bus ignis sopitus erat, excitasse prunis ex hesterno sacrificio asservatis: non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, lib. 4. fab. 10. vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor, vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius, quem Æneas, novus hospes, ab hesterna duntaxat die noverat et colendum susceperat. *De Laribus et Penatibus*, Æn. 2. 717. *De eorum cultu*, Æn. 3. 177. *De ovibus bidentibus*, Æn. 4. 57.

561. *Præneste, etc.)* Æn. 7. 678. Inditorum Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene, occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste? Nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur: munitiones verò à Cæculo accepisse. *Præneste* modò neutrius, modò feminini est

Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos ô superi, et divûm tu maxime rector
Juppiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant;
Si visurus eum vivo, et venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, fortuna, minaris;
Nunc ô, nunc liceat crudelem abrumpere vitam;
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuntius aures
Vulneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis
Æneas inter primos et fidus Achates:
Inde alii Trojae proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes aere catervas.
Olli per dumos, quà proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,

umquam vicinus Mezentius, illudens huic meo capiti, intulisset ense tot crudeles neces, nec privasset urbem tam multis incolis. Sed vos, ô dii, et tu Jupiter maxime rex deorum, oro, miserescite regis Arcadis et exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, et rediturus in commune cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si verò intentas* mihi *eventum aliquem asperum, ô fortuna; ô jam jam liceat finire molestam vitam: dum sollicitudo* est adhuc *anceps, et spes futuri dubia, dum te habeo* in *complexu, ô dilecte fili, unicum et ultimum gaudium meum: ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri reportabant in aulam* eum *defectum* animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas et fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma, spectabilis chlamyde et armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem Venus amat præ ceteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum* in *cælo, et dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, et visu sequuntur nubem pulverulentam et turmas rutilantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, et collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna silva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis,

NOTAE.

generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis, fingitur, *Æn. 7. 662. Feronia*, dea Herili mater, *Æn. 7. 800. Arcadius rex*, Evander; supra, v. 51.

588. *Chlamyde.*) De ea militari veste, *sopraberga*, Æn. 3. 484. *De Lucifero*, stellâ Veneris quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

596. *Quadrupedante putrem, etc.*) *Putrem*, in pulverem facilè solubilem. *Quadrupedante sonitu*; quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, etc.*) *Silva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vacina* dictum: ad orientem urbis *Caeritis*, quæ est *Caere*, de qua supra, v. 479. Hujus incolæ *Caerites*, media syllaba brevi; vel *Caeretes*, media longa, dicuntur, Æn. 10. 183.

Relligione patrum latè sacer: undique colles
Inclusêre cavi, et nigrâ nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrâsse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuêre Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus æthereos inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultrò:
En perfecta mei promissâ conjugis arte
Munera: ne mox, aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in praelia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit:
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit:
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,

latè sacra veneratione majorum, colles curvi circumdant undequaque et cingunt silvam abietibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos, qui primi occupaverunt olim regionem Latinam dicavisse silvam, et diem certum Silvano, deo agrorum et pecudum. Non longè hinc Tarcho et Tyrrheni habebant castra, secura ob naturam locorum: et totus exercitus eorum *poterat jam aspici* ab Ænea *ex edito colle, et fixerat tentoria in patentibus campis. Æneas pater et juventus electa ad bellum descendunt illuc, et fatigati reficiunt equos et corpora. At Venus, alba dea, erat* illic *portans munera per nubes aëreas, et ut eminus aspexit filium remotum à frigido fluvio in valle separata, allocuta est eum talibus verbis, et se ultro exhibuit: Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei*, quam tibi *promiseram: ne deinceps, ô fili timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos, sive ferocem Turnum.* Sic *dixit Venus, et venit in amplexum filii, et deposuit arma fulgentia sub quercu opposita. Ille Æneas gaudens muneribus deæ et tanto honore, non potest satiari, et mittit oculos per singulas* partes*, et stupet: et sumit in manus et brachia cassidem horrendam cristis et ejicientem ignes, et gladium mortiferum, et loricam rigidam ære, cruentam, amplam*: talem, *qualis* est *nubes cœrulea quando accenditur radiis Solis, et resplendet procul: deinde ocreas politas electro et auro repurgato,*

NOTAE.

De *abiete* arbore, *abete*, passim in Georg. *De Silvano*, Ecl. 10. 24. *De Pelasgis*, supra v. 479.

602. *Qui primi, etc.)* Tamen post *Siculos* indigenas, et advenas *Œnotros* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, *tum Trojani*: Hic ordo è *Dionysio* Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis.* Castra metabatur, figebat tentoria, ut Æn. 2. 26. *Hic saevus tendebat Achilles.*

610. *Egelido.*) Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poët. l. 6. 7. et modò negare, ut in *enodis*, Georg. 2. 78. modò augere, ut in *edurus*, Georg. 4. 145. Igitur *egelidus* modò est *tepidus*, modò *frigidus*; Cerdanus contendit semper esse *tepidum*: affertque à Catullo *egelidos tepores*, è Columella *egelidum ver*, etc. sed asserimus etiam è Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam Mosellam*: id est, *frigidam*: quis enim umquam fluvios vocavit *tepidos*? *De Laurentibus*, Æn. 7. 63. *De Cytherea*, Æn. 1. 261.

620. *Cristis galeam, etc.*) *Cristis*, id est pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, è cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, Æn. 3. 468. *De electro*, supra, v. 402.

Hastamque, et clypei non enarrrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere linguâ.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat: subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem inter se posito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant: et cæsâ jungebant fœdera porcâ.
Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant, (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.

et hastam, et fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inscius futuri seculi, expresserat in illo clypeo res Italas et victorias Romanorum: expresserat *illic totam seriem familiæ orituræ ab Ascanio, et bella gesta per ordinem. Expresserat quoque lupam jacere in virenti caverna Martis, duos infantes huic alludere, pendulos ad mammas, et interritos sugere altricem: illam reflexam collo tereti adblandiri iis alternis, et formare membra* eorum *linguâ. Nec longè inde apposuerat Romam, et Sabinas raptas absque exemplo* in *cœtu caveæ*, dum *agerentur magni* ludi *Circenses: et statim novum bellum oriri* inter *Romanos*, *et senem Tatium et Cures austeros. Postea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati et ferentes pateras: et sanciebant inter se pacem ictâ porcâ. Non longè hinc quadrigæ concitatæ in oppositas* partes *dilacerabant Metium: tu verò, Albane,* debuisses *stare pactis: et Tullus per silvam trahebat viscera hominis* illius *perjuri: et sentes stillabant tincti sanguine. Præterea Porsenna, jubebat Romanos admittere Tarquinium expulsum, et cingebat urbem magnâ obsidione.*

NOTAE.

625. *Clypei textum.*) Quia è multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Ascanio, etc.*) *De Ascanii stirpe*, Æn. 6.763. et sequent. *De lupa* Romuli et Remi, Martis filiorum, altrice, Æn. 1. 278.

635. *Raptas sine more Sabinas, etc.*) Romulus cum, urbe condita, deesse suis civibus feminas videret, ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. *De iis* et *cavea*, Æn 5. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipuè ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum feminæ raptæ sunt à Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem et Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem à Romulo *Roma*, populus à Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus* Æn. 6.809.

641. *Cæsâ porcâ.*) Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius, l. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic ajebat: *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.* Inde fœdus *ictum* dici solet.

642. *Metium in diversa, etc.*) Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, etc.*) Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pul-

Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpejæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat:
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum Porsennam *similem irato et similem minanti*: ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, et Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpejæ, erat ante templum, et servabat altum Capitolium*: *et domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli. Et illic anser ex argento, volans* in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas*: *Galli accedebant per sentes, et* jam *occupabant arcem, tuti tenebris et munere noctis caliginosæ. Illis* erat *aurea coma, et vestimentum aureum*: *splendebant sagis virgatis*: *præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus: *unusquisque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora.*

N O T A E.

sus est, Bruto et Collatino ducibus. Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*) Etruscis in orientalem urbis partem irrompere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani à tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, et multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clœlia.*) Cum de pacis conditionibus ageretur, datæque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum à Janiculo deduceret: Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis, cum ceteris virginibus tranavit Tyberim: et repetita à rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpajæ Manlius, etc.*) Anno U. C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent: et noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt, Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, à M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt et urbe pulsi. *De Tarpejo* seu *Capitolino* monte, ubi arx et templum Jovis, supra, v. 347.

654. *Romuleoque recens, etc.*) Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. 2. altera in Capitolino, eaque, ut ferebant mores temporis, stramento et paleis tecta, quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, et ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. 3. 183. Senec. Controv 9. Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens* dicitur ratione sculpturæ: quia cum recens à Vulcano sculpta esset et ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæsaries, etc.*) Habitus et arma Gallorum. I. *Aurea coma*: describuntur enim a Livio et aliis comæ Gallorum promissæ rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla*: candido etiam colore insignes fuisse prædicantur, unde et nomen habuisse à γαλα, *lac.* III. *Aurea vestis*, quam hic multi sumunt pro *barba*, quia Lucretius, l. 5. 672. dixit, *impubem molli pubescere veste.* Potest tamen intelligi de veste inferiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula.* Fuerunt *chlamys*, *sagum*, *paludamentum*, ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum adnexæ: sed *paludamentum*, proprium Imperatorum et longius; *sagum et chlamys*, militum et brevius. Quidam volunt, *saga*, vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, et fibulatas fuisse vestes: sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur; id est, virgis sive segmentis distincta versicoloribus, et in longum varia serie porrectis. V. *Torques* aurei è collo penduli; quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. 6. 825. VI. *Gæsa*: hastæ longiores, sed leves et exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia è ligno

Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis:
Et scelerum pœnas: et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem:
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumuli latè maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoque, Penatibus et magnis Dis,

Inde sculpserat Salios saltantes, et Lupercos nudos, et acumina pileorum *lanea, et scutula emissa è cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in vehiculis pensilibus. Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis, et supplicia criminum: et te, ô Catilina, suspensum* ex *imminenti scopulo, et metuentem vultus furiarum: et pios segregatos ab* impiis, *et Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat latè ex auro species inflati maris, at aquæ cœruleæ spumabant fluctu albo, et delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare caudis, et scindebant fluctus. In medio* mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: et aspexisses totum Leucatem fervescere pugnâ ordinata, et undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, et populo, et Penatibus, et magnis diis,*

NOTAE.

Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est: *scutum*, longius multo quam latius.

664. *Lanigerosque, etc.*) De *Saliis*, supra v. 285. *De Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro, præcipuè Flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti quasi *Filamines*, et lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab *ἅπτω*, *ligo*.

Lapsa ancilia, etc.) Scuta brevia, quasi *ancisa*; id est, *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. 3. 377. *Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest.* Horum unum, regnante Numa, decidisse dicitur è cœlo: et edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus admisceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant, Ovid. loco citato, etc.

666. *Pilentis matres, etc.*) Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerant: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius; anno circiter U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas sedes, etc.*) De *Tartaro*. Æn. 6. 134. *De Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. *De ostiis inferorum*, Æn. 6. 237.

668. *Catilina.*) L. *Sergius Catilina*, patriciâ familiâ vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum et senatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris, deprehensus à M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus et C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissâ in agro Pistoriensi pugnâ victus et interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collegâ. Anno U. C. 691. *De Furiis*, Georg. 3. 552.

670. *Catonem, etc.*) Non majorem, sed minorem, siquidem Catilinæ et eorum temporum hic mentionem faciat, quæ propius attigit minor Cato. *De* utroque, Æn. 6. 841. Hunc præficit juri dicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus aliique.

673. *Delphines, etc.*) De *Delphinibus*; Æn. 3. 427. *De Actio*. promontorio Epiri et *victoria* ibidem ab Augusto relata, ibid. v. 270. 280. *De Leucate*, ibidem monte et insula, v. 274. De *Augusto*. Octaviani cognomine, Æn. 6. 792. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *magnis diis*, Æn. 3. 12.

Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis et dîs Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata coronâ.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis et litore rubro
Ægyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit sequiturque, nefas! Ægyptia conjux.
Unà omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:

erectus in puppe sublimi: cui caput lætum emittit geminas flammas, et paterna stella apparet in *capite. Alia parte* erat *Agrippa, diis et ventis propitiis, sublimis, impellens aciem: cui caput radiat rostratum navali coronâ*, quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Antonius victor diversis bellis et auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, et robora Orientis, et extrema Bactra, ab* usque *gentibus Auroræ et mari rubro: et* proh *scelus! Uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, et totum mare spumare commotum remis revolutis et rostris trifidis. Procedunt mari: diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi* cum *montibus; tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stupa, et spiculis volucre ferrum: campi Neptuni rubescunt nová strage. In medio regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro:*

NOTAE.

680. *Tempora flammas vomunt.*) Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis et igneos fuisse testatur Suetonius.

681. *Patriumque vertice sidus.*) Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. *Agrippa.*) *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipuè Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, et adoptione filius. Obiit anno U. C. 742.

684. *Rostratâ coronâ etc.*) Corona navalis aurea, in specim rostrorum navalium conformata, data raró, primùm à Pompejo Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompejum: quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno U. C. 718. Plin. l. 16. 4.

686. *Victor, ab Auroræ, etc.*) *M. Antonius*, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno U.C. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum et Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum et administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis à Senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno U.C. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit: Clepatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur, aspidis inter ficus delitescentis, punctis sibi mortem accersivit. *Aurorae populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri, quod Arabiam ad occidentem et meridiem alluit; et in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam à septentrione, Asiam à meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. *Rostrisque tridentibus.*) Ita legendum esse diximus, et explicuimus, Æn. 5. 143.

692. *Cycladas.*) Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. 3. 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos*; innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. *De Neptuno*, Æn. 1. 129.

696. *Patrio sistro.*) *Sistrum*, æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus inser-

Necdum etiam geminos à tergo respicit angues.
Omnigenumque deûm monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissâ gaudens vadit Discordia pallâ,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futurâ,
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.

et nondum adhuc spectat à tergo serpentes duos. Et portenta deorum omnis generis, et latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum et Venerem, et adversus Minervam. Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, et funestæ Furiæ ex aere, et Discordia incedit gaudens lacerâ palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto; hoc metu tota Ægyptus, et Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, et quamprimum laxare funes navium *solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus et Japyge* vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, et aperientem plexus* suos *et totâ veste* expassâ *invitantem victos in sinum* suum *cœruleum et fluenta latebrosa.*

NOTAE.

tæ; ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro affrictu ad lamina allisa tinnitum ederent. Sistri usus præcipui erat in sacris Isidis, Ægyptiæ deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen à σείω, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves à prælio revocare posset: quare hoc à Virgilio dictum puto per Ironiam, ut est à Propertio quoque de Cleopatra dictum, l. 3. 9. 41. *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim, Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*

698. *Omnigenumque deûm, etc.*) Cicero de Nat. l. 3. 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrârunt.* Plutarchus enumerat *felem, gryphem:* Plinius, *scarabaeos: Prudentius, simiam*: alii, alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis*: et *Anubis* eorum filius, vel miles vel satelles: ideo canino capite depictus, quia vel regem fidè custodiebat, vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, operâ Isis usa est, in investigandis mariti membris, à Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. *De Venere*, ibid. 260. *De Minerva*. Æn. 2. 31. De *Mavorte*, Marte, Ecl. 9. 12.

701. *Ex aethere dirae.*) *Furiae.* De quibus Æn. 6. 572. Ex *aethere*, tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *dirae*; Æn. 3. 211.

702. *Scissâ Discordia pallâ.*) Ut ipso habitu vim exprimat suam, quâ dividit animos, fœdera disrumpit etc. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. 3. 275. *De palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 652.

705. *Indi, etc.*) Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus, Georg. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabaei*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, Georg. 1. 57.

710. *Japyge.*) Vento, qui ab Apulia, Italiæ maximè orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. *Dicitur Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Japyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. *De Nilo*, Ægypti fluvio, Georg. 4. 287.

714. *Triplici. . . . triumpho.*) Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, *Dalmatis*, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sex. Pompejum vicerat annis 719. et 720. partim per legatos, partim per seipsum: præcipue *Dalmatas*, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia, anno U. C. 724. mense Septembri Tertio, de Ægypto, post necem Antonii et Cleopatræ, captamque Alexandriam, subactâ, anno U. C. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, anno 727. Januar mense.

715. *Dis Italis votum immortale, etc.*) *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis diis deinde consecravit,

At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
Ante aras terram cæsi stravêre juvenci.
Ipse sedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quàm variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,

Sed Cæsar ingressus Romanos muros triplici triumpho, referebat diis votum perenne, nempe *trecenta templa ingentia per totam urbem. Viæ resonabant gaudio et ludis ac plausu: chorus matronarum* erat *in omnibus templis*, *et altaria* in *omnibus: ante altaria mactati juvenci tegebant terram. Ipse* Augustus, *sedens in nivea porta candidi Apollinis*, *considerat munera populorum et accommodat* ea *ad postes: nationes subactæ progrediuntur longâ serie*, *tam diversæ sermone, quàm more vestium et armis. Hic Vulcanus sculpserat nationes Nomadum*, *et Afros discinctos*:

NOTAE.

immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio, lib. 51. de iis quæ ab eo statimpost triumphos edita sunt. *Επειδε ταυτα διετελεσε τοτε Αθηναιον, και.* etc. *Deinde verò perfecit Minervae templum.. et curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eoque collocavit simulacrum victoriae... Tarento advectum, et spoliis Ægyptiis decoratum. Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex praeda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique et Minervæ consecravit: cum ex Senatusconsulto omnia prius eorum in templis suspensa ornamento, tamquam contaminata, essent detracta.* De ludis et sacrificiis publicis, ejus in honorem, et Romæ, et alibi institutis, multa addit. *De celubris*, *Æn.* 2. 225.

720. *Candentis limine Phœbi.*) Templo Apollinis, quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno U. C. 726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore: sed Poëta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phœbi:* è candido marmore Pari insulæ: nam Plinius, l. 36. 5. ait Augustum in *Palatina* æde Apollinis posuisse signa, Bupali et Anthermi, Chiorum fratrum, opere perfecta: qui candido tantum ac Pario marmore utebantur.

721. *Dona recognoscit populorum, etc.*) *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis Imperatoribus et sociæ et vectigales provinciæ gratulationis ergo mittebant; non verò victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quinctius Flaminius prætulit in triumpho centum quatuordecim, Scipio Asiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæsar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab Imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæsar ab ipsa urbe Roma, cum ex Asia victo Pharnace rediisset: ex Dione, l. 42. Plerumque offerebantur eæde coronæ illæ diis, præcipuè Jovi Capitolino: Cæsar suas post triumphum vendidit, confectamque inde pecuniam militibus distribuit, Octavianus juxta *Dionem*, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias quas à sociis accepit, postibus templorum videtur appendisse, juxta Virgilium.

724. *Hic Nomadum genus.*) Triumphos Octaviani describit, qua in pompa subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. I. *Nomadae*, vel *Numidae*: Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Constantina*: ob pastoralem vitam ita dicti à νομη, *pastus*. II. *Afri discincti:* id est, vel *ignavi*, et labori minimè assueti: quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altius: vel revera *fluentibus vestibus induti:* hunc enim fuisse habitum Afrorum innuit Milphio Plauti, sic Pœnum alloquens in Pœnulo, Act. 5. sc. 2. v. 48. *Tu qui zonam non habes, quid in hanc venistis urbem, aut quid quaeritis?* III. *Geloni* populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ, Georg. 2. 115. IV. *Leleges:* vagi Asiæ minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa sinum Adramyttenum collocantur: ab aliis cum Caribus confunduntur, aut cum sociis permiscentur: V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Ioniae, ad occidentem Lyciae, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. VI. *Morini*, populi in ea parte Belgicae Galliae, quae proximè ad Britanniam magnam accedit, et ad fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in ea parte: horum caput fuit Tarvanna, *Tervanna*, nunc diruta, in Picardiae et Artesiae confinio. *De* Morinis triumphavit Cajus Carinas, eodem anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Daae*, vel *Dahae:* Scythicum genus dicuntur à Stephano: et à Pomponio Mela collocantur in Asia, non longè à Scythis circa Oxum fluvium, inter Bactrianos et Sogdianos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam et Mesopotamiam alluens: de eo Georg. 1. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, Georg. 4. 561. IX. *Rhenus bicornis;* de eo Ecl. 10. 47. Hunc belli causâ trajecisse secundus Romanorum Agrippa dicitur à Dione, et triumphum tamen neglexisse, anno U. C. 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus

Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur: rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque et fata nepotum.

hic Lelegas, et Cares, et Gelonos sagittis armatos. Euphrates fluebat jam mitior fluctibus, et Morini ultimi hominum, et Rhenus bicornis, et Dahæ antea invicti, et Araxes impatiens pontis. Æneas admiratur in clypeo Vulcani talia munera matris suæ: et lætatur specie rerum quas *ignorat, imponens humero et gloriam et famam posterorum.*

NOTAE.

per Mediam in mare Caspium influens, placido primùm fluxu; sed ubi in asperiora devenit, ingenti impetu ac fragore: ut habent Pomponius Mela, l. 3. 5. Te ejus pontibus ita Servius: *Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere; vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit.* At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus, l. 13. 21.

724. *Mulciber.*) Vulcanus, ita dictus à *mulcendo* ac temperando ferro.

730. *Ignarus.*) Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illæ repræsentarent cognoscere non poterat.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER IX.

ARGUMENTUM.

Ænea conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur à Junone per Iridem, ut in castrensia novæ Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto non egredientibus ad pugnam: Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Ideæ silvæ materia fabricatæ olim fuissent, Ideæ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuntios Ænea solliciti, dum inter se consultant: Nisus et Euryalus, par nobile amicorum, ultrò suscipiunt hanc provinciam: laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt: eorumque spoliis induti dum pergunt porrò, à Latinis equitibus obviis occiduntur: capita hastis affixa, et in castris erecta, agnoscuntur procul à Trojanis, et ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat: Ascanius Numanum insolentius illudentem, emissâ è muris sagittâ, configit. Quo successu elati, Pandarus et Bitias portas recludunt, et Rutulos subeuntes magnâ strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit, sed clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tyberis alluebat, et ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

Atque ea diversâ penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat:
Ad quem sic roseo Thaumantias ore loquuta est:
Turne, quod optanti divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultrò.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petivit Evandri.
Nec satis extremas Coriti penetravit ad urbes:
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repentè
Tempestas? medium video discedere cœlum;
Palantesque polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans: oneravitque æthera votis.

INTERPRETATIO.

Ac dum ista fiunt in regione longè remota: Juno filia Saturni misit è cœlo Irim ad audacem Turnum. Turnus forte quiescebat tunc apud silvam Pilumni abavi, in *valle sacra. Ad quem filia Thaumantis ita loquuta est ore roseo: Turne, ecce tempus revolutum exhibuit sponte* id, *quod nullus deorum auderet polliceri tibi cupienti: Æneas, relictâ urbe, et sociis et navibus, adivit regnum et regionem Evandri Palatini. Nec* id *satis* est: *ivit ad ultimas urbes Coriti: et armat multitudinem Tyrrhenorum, rusticos congregatos. Quid deliberas? jam tempus* est *vocare equites et currus. Amputa omnem moram, et invade castra territa.* Sic loquuta est, *et alis æqualibus extulit se ad cœlum, et in fuga signavit magnum arcum sub nubibus. Juvenis* Turnus *agnovit* eam, *et porrexit ambas palmas ad astra, et persecutus est abeuntem talibus verbis: O Iri, ornamentum aëris, quis misit te lapsam è nubibus ad me in terras? unde subito hæc facies cœli tam splendida? cerno medium cœlum hiare, et sidera erratia cœlo. Parebo tantis monitis, quicumque* deorum *hortaris me ad bellum. Atque ita loquutus, progressus* est *ad fluvium, et extulit è superficie fluvii aquam, multa petens à diis: et replevit cœlum votis.*

NOTAE.

1. *Diversâ parte.*) In Etruria, apud urbem Cære, Æn. 8. 479. De *Iride*, *Thaumantis filia*, Æn. 4. 700.

3. *Parentis Pilumni.*) At Pilumnus dicitur, Æn. 10. 76. Turni *avus*: ibid. 619. Turni *quartus pater*, i. e. *abavus*. Igitur, vel *parens* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque*, quocumque gradu distent à nobis; vel, ut ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, à primo Pilumno derivatum in posteros, ut Cæsarum à primo Cæsare. Sto in prima sententia: quia solus Pilumnus, caput gentis, deus habitus est, ut locis illis videbimus; ideoque luco seu silvâ sacra donatus.

4. *Sedebat.*) Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: scripsit enim Cicero, *De* Leg. l. 2. 55. *Denicalibus feriis resideri mortuos.* Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur*. Ita Donatus. Vel *deliberabat* secum de rerum suarum statu.

9. *Palatini, etc.) De Evandro Palatini* montis incola; Æneid. 8. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus unam è pluribus suis habuit domum, Cæsar quoque Octavianus habuit suam; unde Imperatorum ædes, ubicumque essent, *palatia* vocata sunt.

10. *Coriti, etc.*) Urbs est Tusciæ, à Corito rege fundata, nunc *Cortona*, Æn. 3. 170. *De Lydis* Tusciæ colonis, de Lydia, Æn. 2. 781. Æn. 8. 479.

13. *Castra.*) Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad ostium orientale Tyberis, Æn. 7. 157.

23. *Hausit de gurgite lymphas.*) Ut lotis

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictaï vestis, et auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrheidæ juvenes. medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges; aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, ô cives, caligine volvitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros.
Hostis adest, eja. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens praeceperat optimus armis
Æneas: si qua interea fortuna fuisset;
Ne struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modò et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat;
Objiciunt portas tamen, et praecepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut antevolans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus: et urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristâque tegit galea aurea rubrâ.

Et jam totus exercitus procedebat agris patentibus, frequens equis, abundans vestibus versicoloribus et auro. Messapus regit prima agmina, filii Tyrrhei ultima. Turnus rex excurrit in medio exercitu, attollens arma et excedit alios *toto capite. Veluti profundus Ganges crescens cum silentio septem fluviis placidis*: *aut* veluti *Nilus fœcundis aquis; quando refluit* ex *agris, et jam inclusit se* suo *alveo. Tunc Trojani procul vident nimbum repentinum colligi ex obscuro pulvere, et caliginem induci in agros. Primus Caicus vociferatur ex aggere opposito. O cives! quantus globus nigræ caliginis accedit* ad nos? *afferte arma celeres, date spicula, conscendite mœnia*: *hostis instat, agite. Omnes Trojani* cum *magna vociferatione includunt se intra portas, et replent munimenta. Quippe Æneas peritissimus militaris* rei *sic abiens* jusserat: *si casus aliquis* ejusmodi *contingeret, interim* dum aberat: *ne auderent ordinare exercitum, neve committere in campum*: *tantummodo tuerentur castra et muros defensos munimentis. Itaque, licet pudor, et furor hortentur* eos *conserere manus; tamen opponunt portas, et exsequuntur mandata Æneae, et armati exspectant hostem in mediis turribus. Turnus, cum antecurrens prægressus esset lentiorem turmam, stipatus viginti equitibus electis, ita* ad *urbem accessit inexspectatus*: *Thracius equus maculosus albo fert eum, et cassis aurea inumbrat cristis rubris.*

NOTAE.

manibus purius precaretur. Sic Æneas, Æn. 8. 69. *De* genitivo *pictaï*, Æn. 3. 354. *De Messapo*, Æn. 7. 691. *De Tyrrheo*, et ejus filiis, ibidem 483.

30. *Ceu septem surgens, etc.) Ganges*, fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tàm multæ objacent insulæ, ut ostium illud insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modò exundare certis temporibus dicitur apud Solinum, c. 55. *De Nilo*, ejusque septem ostiis et benefica exundatione, Georg. 4. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum à multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate et silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem è campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, *septem surgens sedatis amnibus*: non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, et quorum societate intumescit ac verè *surgit*: quo sensu, *septem*, erit pro incerto quolibet numero, qui sæpe à poëtis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

49. *Thracius.*) De *equo* ejusdemmodi, Æ. 5. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æn. 3. 14. *De cristis galearum*, Æn. 3. 468.

Ecquis erit mecum, ô juvenes, qui primus in hostem?
En, ait: et jaculum intorquens emittit in auras,
Principium pugnae: et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono. Teucrûm mirantur inertia corda:
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros: sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super mediâ: tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et improbus irâ
Sævit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet:
Qua tentet ratione aditus; et qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis:
Invadit: sociosque incendia poscit ovantes:
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum verò incumbunt: urget præsentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuère focos: piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis deus, ô Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?

O juvenes, inquit, quis erit vestrûm, qui primus in hostem irrûet *mecum? Ecce. Sic ait, et evibrans jaculum projicit in aërem*, quasi *initium prælii: et altus immittit sese in campum* junctum urbi. *Socii succedunt* ei cum *clamore, et sequuntur ululatu terribili. Mirantur desides animos Trojanorum: homines* illos *non exhibere se in æquam planitiem, non inferre arma opposita, sed insidere castris.* Turnus *iratus huc et illuc circuit equo muros, et vestigat ingressum per loca inaccessa. Et veluti quando lupus sub mediam noctem insidians ovili pleno frendet prope septa, passus ventos et pluvias*: tunc *agni securi sub matribus emittunt balatum: ille* verò *acer et percitus irâ furit adversus absentes: furor edendi auctus ex longo* tempore, *et guttur sitiens sanguinis vexat* eum. *Non aliter furor inflammatur Rutulo, consideranti muros et castra, et indignatio angescit in ossibus duris: quomodo quærat ingressum; et quâ* parte *via* aliqua *extrahat ex aggere Trojanos inclusos, et inducat* eos *in planitiem. Impugnat classem circum defensam munimentis et aquis fluvialibus, quæ latebat admota lateri castrorum: et vocat ad incendium socios gaudentes*, et ipse *ardens armat manum pinu flammanti. Tunc autem dant se* operi: *præsentia Turni incitat* eos, *et omnis juventus armatur nigris facibus. Rapuerunt* titiones *è focis: tæda fumifera emittit ad sidera lucem piceam, et ignis mixtam favillam. O Musæ, quis deus abduxit à Trojanis incendia tam crudelia? quis depulit tantas flammas à navibus?*

N O T A E.

56. *Æquo campo.*) Vel *plano*: vel potius, ubi *pari periculo, pari pugnæ modo*, decertare possent. De verbo *lustro* pro, *circumeo*, Æn. 1. [illegible] 610.

[illegible] *Caulas.*) *Caula* stabulum ovium, è Græco [illegible].

[illegible] *In absentes*) In agnos à se ipso per septa [illegible].

58. *In aequor.*) In campum, Æn. 2. 780.

70. *Aggeribus, etc.*) Situm describit novæ Trojæ, Æn. 7. 157. De *aggere*, infra, v. 142.

75. *Focos.*) Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt pinus, tæda, Ecl. 7. 49. Tamen tæda pro qualibet face sumi potest. De *Vulcano*, pro igne, Georg. 1. 295.

Dicite: prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primùm Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat:
Ipsa deûm fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem: da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quò sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem:
Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genitrix, quò fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Imo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios: olim quaecumque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva;
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse deas: qualis Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat; idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit: et totum nutu tremefecit Olympum.

dicite hoc: *antiqua* est *certitudo* hujus *facti*, *tamen fama* ejus est *æterna. Tempore quo Æneas primùm struebat naves in Ida* monte *Phrygiæ*, *et parabat* se *eundum* in *extrema* spatia *maris*: *ipsa Berecynthia mater deorum dicitur alloquuta magnum Jovem his verbis*: *O fili*, *concede* matri *precanti*, *quod dilecta mater tua petit à te post cælum subactum. Silva pinea cara per multos annos fuit mihi lucus in supremo vertice*, *umbrosus piceis opacis et truncis acernis*: *quem* in locum *inferebant sacrificia. Ego læta concessi has* arbores *Trojano juveni*, *quando indigebat navibus*: *nunc metus anxius habet me sollicitam. Expelle timores* meos, *et permitte matrem hoc posse precibus* suis: *ne* naves illae *deficiant*, *fractæ ullâ navigatione aut vi ventorum*: *prosit* ipsis, eas *natas esse in montibus nostris. Filius*, *qui volvit astra mundi* respondet *illi ex adverso*: *O mater*, *quò vertis fata*, *aut quid rogas his* verbis? *an naves fabricatae manu mortali obtinebunt jus immortalitatis*? *et Æneas securus adibit pericula dubia*? *cui deo concessa est tanta facultas*? *ego potius quondam*, *postquam functæ* iis periculis *attingerint terminos et portus Italos*: *quæcumque evitaverit fluctus et tulerit principem Trojanum ad campos Laurentes*; huic *auferam speciem mortalem*, *et imperabo* has esse *deas vasti maris*: *qualis Doto filia Nerei*, *et Galatea scindunt pectore mare spumosum.* Sic *locutus* erat, *et id voluit* esse *certum*, *per fluvios fratris inferni*, *per ripas fluentes pice et nigro vortice*: *et commovit nutu totum cælum.*

N O T A E.

79. *Prisca fides*, *sed*, *etc.*) Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. *De Ida*, Troadis monte. Æn. 2. 801. *De navibus Æneæ* ibidem extructis ad sagum, Æn. 3. 6. *De Berecynthia*, Cybele Æn 6. 785. *De arce* pro montis cacumine; Georg. 4. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, Georg. 1. 257. *Trabes acernæ*, ex acere arbore, acero.

99. *Ausonios*, *etc.*) Æn. 7. 54. *Dardanium ducem*, Æn. 1. 239. *Laurentia arva*; Æn. 7. 63. *Doto*, *Galatea*, Nymphæ marinæ, Nerei filiae, Ecl. 7. 37. *De Styge* fluvio, et cur dii *per Stygem jurare* soleant Georg. 3. 551. *De Olympo*, Ecl. 5. 56. *De Parcis*, Æn. 1. 26.

Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complerânt : cum Turni injuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
Hic primùm nova lux oculis effulsit, et ingens
Visus ab aurora cœlum transcurrere nimbis,
Idaeique chori : tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet ;
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus : maria ante exurere Turno
Quàm sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite, deae pelagi ; genitrix jubet. Et sua quaeque
Continuò puppes abrumpunt vincula ripis :
Delphinumque modo demersit aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur ;
Quot prius aeratae steterant ad litera prorae.
Obstupuêre animis Rutuli : conterritus ipse
Turbatis Messapus equis ; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno.
Ultrò animos tollit dictis, atque increpat ultrò :
Trojanos haec monstra petunt : his Juppiter ipse
Auxilium solitum eripuit, non tela, nec ignes,
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugae : rerum pars altera adempta est,
Terra autem in manibus nostris : tot millia gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,

Ergo promissa dies advenerat, et Parcæ consummaverant tempus constitutum: quando impugnatio Turni movit matrem Berecynthiam; ut *averteret faces à navibus* sibi *sacris. Tunc primùm novum lumen illuxit oculis* Trojanorum, *et magna nubes visa est ab oriente trajicere cœlum, et* simul *chori Idæi: deinde vox terribilis emittitur per aërem, et implet turmas Trojanorùm ac Rutulorum: ô Trojani, ne properate tueri naves, et ne armate manus* vestras : *prius permittetur Turno succendere mare, quam pinus* mihi *dicatas. Vos ite Nymphæ maris: mater* deorum *id imperat. Et statim singulæ naves abscindunt suos funes è litoribus: et more Delphinorum mersis rostris quærunt profundum mare. Deinde (prodigium admirabile) referunt se totidem vultus puellares, et currunt mari, quot æratæ naves antea hæserant ad litora. Rutuli animo horruerant: ipse Messapus territus est equis commotis: quoque Tyberinus sistit raucum immurmurans, et refert cursum à mari. Non tamen repressa est confidentia Turni audacis. Ultro excitat verbis animos* suorum . *et ultro* eos *objurgat* ; *hæc prodigia spectant Trojanos* : *ipse Jupiter aufert illis subsidium consuetum* : naves *non exspectant arma nec incendia Rutulorum Itaque mare jam impenetrabile est Trojanis, nec ulla spes fugiendi* superest ipsis : *pars altera mundi ablata est* ipsis: *terra verò* est *in potestate nostra* : *tam multa* sunt *millia nationum Italarum* quæ *inferunt* iis *bellum. Nullatenus terrent me fatalia oracula deorum*,

NOTAE.

112. *Idaeique chori.*) *Corybantes*, *Curetes*, *Dactyli*, Cybeles ministri ; qui cymbalia æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, Æn. 3. 111.

114. *Ne trepidate.*) Vox illa non semper metum solum significat ; sed festinationem ac tumultuationem : ut patet ex Georg. 4. 69. *De Delphinibus*, Æn. 5. 594. *De proris navium aeratis*, Æn. 3. 143. *De Tyberino*, deo fluvii, Æn. 8. 31.

130. *Rutulos.*) Æn. 7. 794. *De Teucris* n. Æ 2. 239.

131. *Rerum pars altera.*) Inferioris orbis, qui ex aqua et terra conglobatur.

134. *Phryges.*) Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem. Æn. 1. 385.

138. *Atridas.*) Atrei Mycenarum regis, filios: *Agamemnona*, Æn. 3. 54. et *Menelaum* Æn. 2. 264. Qui ob raptam à Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam universam in Trojanos concitarunt. *De Mycenis*, Peloponnesi urbe, Æn. 1. 288.

140. *Sed*

Si qua Phryges prae se jactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigêre quod arva
Fertilis Ausoniae Troës: sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem
Conjuge praerepta. Nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis;
Sed periisse semel satis est? peccare fuisset
Ante satis, penitus modò non genus omne perosos
Femineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque morae, leti discrimina parva,
Dant animos: an non viderunt moenia Trojae,
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, ô lecti: ferro quis scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios: tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summae custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi caeca condemur in alvo.
Luce palam certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei:
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.

si Trojani prædicant aliqua pro se: satisfactum est fatis et Veneri, ex quo Trojani attigerunt agros fœcundæ Italiæ: sunt quoque mihi fata mea adversus illa, *nempe evertere bello gentem impiam*, siquidem *erepta* est mihi *sponsa. Nec ista indignatio movet solos filios Atrei, aut licitum est solis Mycenis sumere arma. At* nonne *satis est* iis *semel periisse? satis esset, non adhuc omnino abhorrentibus à muliebri genere, peccasse prius.* Illi, *quibus hæc tutela aggeris interjecti, et fossæ* nos *remorantes*, quæ *parum disterminant* eos *à morte, augent audaciam: nonne viderunt muros Trojae structos manu Neptuni, collabi in flammas? at vos, ô selecti* socii, dicite: *quis parat evertere ferro vallum, et quis impugnat mecum castra timida? non est opus mihi contra Trojanos armis Vulcani, non mille navibus: statim adjungant se* illis *omnes: ne metuant noctem, et ignavum furtum Palladii, occisis custodibus supremæ arcis: nec occultabimur in obscuro utero equi: ratum est cingere muros ignibus palam* de die. *Faciam ne existiment sibi negotium esse cum juventute Pelasga et Achivis; quo Hector protraxit* usque *ad decimum annum. Jam verò, siquidem optima pars diei lapsa est, quod restat, ô viri, re feliciter inchoatâ, reficite hilares corpora, et parati exspectate prælium. Interim committatur Messapo cura collocandi ad portas stationes vigilum, et circumdandi munimenta ignibus.*

NOTAE.

140. *Sed periisse semel, etc.*) Concisa admodum sententia: ideoque subobscura: quae juxta traditam interpretationem sic fusius explicari potest. *Nonne sufficit ipsis jam semel periisse, propter amorem feminarum?* certe quicumque alii nondum odissent penitus omne genus femineum; iis satis fuisset peccare prius: id est, *satis esset peccasse prius*: sive, satis esset memoria prioris peccati et pœnæ, ut ab amore feminarum averterentur: non iterum idem peccarent, et novam sibi perniciem accerserent.

142. *Valli.*) Dicitur *vallum* et *vallus*. *Vallum*; munimentum est; ex aggesta terra, quae propriè *agger* dicitur: et sudibus sive palis, qui propriè dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur. De *Trojae muris à Neptuno fabricatis*, *Æn*. 2. 619.

148. *Armis Vulcani.*) Duo videtur dicere: et se non egere armis à Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, *Æn.* 8. 383. nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Tur-

Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur,
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super è vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesque et propugnacula jungunt:
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneae quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadûm, Trojana nec induit arma;
Ora puer primâ signans intonsa juventâ.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placidâ contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum:

Quatuordecim Rutuli electi sunt qui observent muros cum militibus: illos verò singulos sequuntur, centum juvenes purpurati cristis et fulgentes auro. Divagantur et succedunt sibi invicem, et projecti in gramina vacant compotationi, et exhauriunt pocula ærea. Micant ignes: vigiles transigunt noctem insomnem ludendo. Trojani prospiciunt ista desuper ex aggeribus, et servant armis summas partes murorum: *prætereà pavidi metu circumspiciunt portas, et firmant pontes ac propugnacula: habent* arma *expedita. Urgent Mnestheus et ardens Serestus: quos pater Æneas, si res adversae aliquando* id *exigerent, jusserat esse moderatores juvenum et administros rerum. Quodlibet agmen, per sortem* exponens se *periculo, excubat per muros, et variat vices,* secundum id *quod unicuique* contigit *servandum. Nisus, filius Hyrtaci, ardentissimus in bello, quem Ida venatrix dederat Æneæ comitem, promptum jaculo et sagittis levibus, erat custos portæ:* prope eum erat *Euryalus, quo nullus alius Trojanus formosior fuit, nec tulit arma Trojana; puer notans vultum imberbem primâ juventute. Erat illis amor mutuus, et simul* solebant *currere ad pugnam: tunc etiam servabant portam communibus excubiis. Nisus dixit: Euryale, an dii immittunt animis hunc ardorem? an sua cupido ardens sit unicuique deus? jamdiu animus suggerit mihi aggredi, aut certamen, aut aliquid magnum; nec contentus est* hoc *otio tranquillo. Vides, quae confidentia rerum occupet Rutulos:*

NOTAE.

nus, à Vulcano item iter conflatum, Æn. 12. 90. *De mille carinis Græcorum, ad Trojam*, Æn. 2. 198. De *Etruscis*, Æn. 8. 479. *De nocturno furto Palladii* Trojani, facto ob Ulysse et *Diomede*, Æn. 2. 166. *De equo Trojano*, et Græcis eo inclusis, Æn. 2. 260. *De Danais*. Æn. 1. 34. *De Pelasgis*, Thessalis, Ibid. v. 628. *De Hectore*, Priami filio, ibid. v. 487.

165. *Crateras.*) De iis poculis, Ecl. 5. 68.

170. *Pontes et propugnacula.*) Pontes et scalas, quibus turres et munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere. *De Legione*, Georg. 2. 279.

177. *Ida venatrix.*) Vel mater Nisi nomine *Ida*: vel mons *Ida*, Æn. 2. 801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens: ut Georg. 3. 44. *Domitrix Epidaurus equorum*.

181. *Prima juventâ.*) *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185. *An sua cuique. etc*) An verò unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

Lumina rara micant: somno vinoque soluti
Procubuêre; silent latè loca: Percipe porro
Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes; populusque, patresque,
Exposcunt: mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quae posco, promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros, et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus: simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animo lucis contemptor; et istum
Qui vitâ bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas: non: ita me referat tibi magnus ovantem
Juppiter, aut quicumque oculis haec aspicis æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat casusve deusve,
Te superesse velim: tua vitâ dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugnâ, pretioque redemptum,
Mandet humo solitâ: aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:

ignes rari splendent: *jacuerunt labefacti somno et vino*: *loca omnia undique silent. Adverte porro quid meditor*, *et quod consilium suboriatur animo meo. Omnes*, *et plebs*, *et proceres*, *petunt revocari Æneam*: *et mitti homines qui referant certa* de eo. *Si pollicentur se daturos tibi ea quæ peto* (*nam gloria facti sufficit mihi*) *videor posse invenire juxta illum collem iter ad urbem et munimenta Pallantei. Euryalus stupefactus est*, *percitus magnâ cupiditate gloriæ* talis: *simul alloquitur ferventem amicum* his verbis: *an ergo*, *Nise*, *renuis me admittere socium in tantis rebus? an dimittam te solum in tantum periculum? Opheltes pater meus assuetus armis*, *non sic instituit me*, *educatum inter motus Græcorum et bella Trojæ*: *nec feci tecum talia*, ex quo *sequor generosum Æneam et fortunam ultimam. Est sane*, *est animus hic* meus *negligens vitæ*; *et qui putet istam gloriam*, ad *quam aspiras*, *bene comparari* dispendio *vitæ. Nisus* respondet *ad ista*: *sane nihil tale timebam de te*, *nec licebat timere*: *non sane*: *sic magnus Jupiter*. *aut quisquis* deus *considerat justis oculis hæc* nostra, *reducat me tibi victorem*; ut verum dico: *At si aliqua* (*cujusmodi prævides plurima in tali periculo*) *si aliqua*, *aut fortuna*, *aut deus*, *deducat me in* aliquam *calamitatem*, *optarem te restare*, *tua ætas dignior* est *vitâ*. *Sic* aliquis *qui* de *more committat terræ me*, *subductum è prælio*, *aut redemptum pecuniâ*: *aut*, *si aliqua fortuna id prohibeat*, sit aliquis, qui *persolvat* mihi *absenti justa*, *et ornet* me *tumulo. Ne verò sim auctor tanti luctus infelici matri* tuæ:

NOTAE.

191. *Quid dubitem.*) *Quid mediter*, *quid deliberem facere*: omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

195. *Si tibi*, *quæ posco*, *promittunt.*) Hic torquent se interpretes levi de causa. Sensus est: *Si tibi tribuunt mercedem*, *quam sum petiturus*: idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi uni periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum ex iis quae sequuntur: *nam mihi facti famâ sat est*: Opponit enim famam commodis. De *Pallantia urbe*, Evandri regia, Æn. 8. 51.

202. *Argolicum.*) Græcum, ab urbe *Argis*, Æn. 1. 288.

207. *De te nil tale verebar.*) Nil tale de te timebam, quale suspicaris: nempe ne timidus esses, cum inter bella natus et educatus sis, etc.

213. *Raptum pugnâ*, *etc.*) Sic Antigone cadaver

Quae te sola, puer, multis è matribus ausa
Prosequitur; magni nec mœnia curat Acestae.
Ille autem: causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit:
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices; statione relictâ,
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum.
Ductores Teucrûm primi et delecta juventus
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus, et unà
Euryalus, confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iülus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tunc sic Hyrtacides: Audite, ô mentibus æquis
Æneadæ, neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuêre: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portae, quæ proxima ponto.
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur. Si fortunâ permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad moenia Pallantea,
Mox hîc cum spoliis, ingenti cæde peractâ,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, et totum cognovimus amnem

quæ audax è plurimis matribus sola sequitur te, ô puer, nec curat urbem magni Acestæ. Ille verò respondet: frustra colligis falsos prætextus: nec meum consilium jam mutatum movetur loco suo: properemus. Simul expergefacit excubitores: illi succedunt et tuentur portas *ordine suo. Ipse* Euryalus *relictis excubiis it comes Niso, et adeunt regem. Animalia reliqua per omnes regiones solvebant somno curas et animos immemores laborum. Primi duces Trojanorum et juvenes lecti habebant deliberationem de maximis negotiis regni: quid agerent, aut quis jam iret nuntius ad Æneam. Stant nixi longis hastis, et tenentes clypeos, in medio castrorum et campi. Tunc subitò Nisus et Euryalus simul rogant admitti: rem esse magnam, et fore utilitatem in mora. Iülus primus excepit festinantes, et imperavit Nisum loqui. Tunc sic ait filius Hyrtaci: ô Trojani, audite animis benevolis: et ne ista, quæ proponimus, æstimentur ex ætate nostra. Rutuli, obruti somno et vino, siluerunt: vidimus ipsi locum occultæ* fugæ, *qui apertus est juxta bivium portæ, quæ vicina est mari. Ignes rari, et niger fumus tollitur ad astra. Si sinatis nos uti hac fortuna, videbitis Æneam, quæsitum à* nobis *ad urbem Pallanteam, hic præsentem fore cum spoliis, patratâ magnâ strage. Nec via* illa *nos decipiet euntes: consideravimus frequenti venatione vicinam* illam *urbem inter valles opacas, et exploravimus totum fluvium.*

N O T A E.

Polynicis fratris è pugnæ campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215. *Absenti ferat, etc.*) Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulcrum struat, *Æn.* 3. 304. *Inferatq;* sepulcro dona, quæ ideo *Inferiæ* dicuntur: aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, et aliquando etiam exectos capillos, *Æn.* 3. 62.

218. *Mænia Acestæ.*) Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, et regi Siciliæ Acestæ commendatam, *Æn.* 5. 755.

232. *Pretiumque moræ fore.*) Se quidem interrumpere consilia, quæ non habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*) Festinantes, supra. v. 114 De *Rutulis*, *Æn.* 7. 794. *De Pallantea urbe*, *Æn.* 8. 51.

244. *Primam sub vallibus urbem.*) Vicinas urbis Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis

Hic annis gravis atque animi maturus Alethes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos juvenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrymis atque ora rigabat.
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus ausis
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primùm
Di moresque dabunt vestri: tum cetera reddet
Actutùm pius Æneas: atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor: quæcumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum: nil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devictâ genitor quæ cepit Arisbâ:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si verò capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis,
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma:
Insuper, id campi quod rex habet ipse Latinus.

Tunc Alethes gravis ætate et prudens mente ait: *ô dii patrii, quorum sub potestate Troja est, non tam vultis evertere penitus Trojanos, quandoquidem dedistis* illi *tales animos juvenum, et tamen firma corda. Sic loquens amplectebatur manus, et humeros utriusque, et irrorabat os et faciem fletu. O viri, quam mercedem, quam dignam* mercedem *putem posse retribui vobis pro talibus cœptis? primò dii, et virtus vestra reddent vobis pulcherrimam: deinde pius Æneas statim retribuet reliquam: et Ascanius,* adhuc *vigens ætate, numquam* futurus *immemor tanti officii. Ego verò, addit Ascanius, cujus unica salus est* in *patre revocato, vos precor, ô Nise, per magnos Penates, et per Larem Assaraci, et per adyta candidæ Vestæ: quæcumque est mihi felicitas, et fiducia,* hanc *depono in sinus vestros: revocate patrem meum, reddite* mihi *præsentiam* ejus: *nil funestum* erit *illo recuperato. Donabo* vobis *duo pocula conflata argento et insculpta signis, quæ pater cepit captâ Arisbâ: et duos tripodas, duo magna talenta auri: magnum craterem, quem Dido Sidonia dedit* mihi. *Si autem acciderit mihi victori domare Italiam et consequi regnum, et trahere sortem spoliorum: vidisti, quo equo et quibus in armis Turnus ibat aureus? ego eximam è sortitione illum eumdem clypeum, et cristas rubras,* quæ *jam nunc* est *tua merces, ô Nise. Insuper pater* meus *donabit duodecim electa corpora matrum* captivarum, *et captivos* totidem, *et iis omnibus arma propria: præterea, quicquid agrorum possidet ipse rex Latinus.*

NOTAE.

veluti aditus: urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

254. *Dî moresque, etc.*) Nam virtus et recte factorum conscientia sibi ipsa præmium est, Æn. 1. 607.

258. *Penates, Assaracique, etc.*) Penates et *Lar*, dii domestici. *Vesta*, dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus; Æn. 1. 288. Hunc versum jam explanavimus, Æn. 5. 744.

264. *Arisbâ.*) Urbe Troadis, à Trojanis expugnata paulo ante bellum Græcum circa Abydum et Lampsacum. Propontidem versus, ex Strabone, lib. 13.

265. *Tripodas etc.*) De iis et eorum usu apud antiquos, Æn. 5. 110. *De talentis aureis.* Æn. 5. 112. *De cratere*, Ecl. 5. 68. De *Sidonia Didone*, Æn. 1. 450.

274. *Id campi quod, etc.*) Non totum quidem Latini regnum: sed agros qui erant in privatis Latini bonis: quales, honoris causa, respub. regibus dabat. Sic agrum deinde habuit Tarquinius Superbus Romæ in campo Martio,

Te verò, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus:
Seu pacem, seu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus. Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda,
Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro. Genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi: quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestae.
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcumque pericli est,
Inque salutatam linquo: nox et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Perculsâ mente dederunt
Dardanidae lacrymas; ante omnes pulcher Iülus,
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creüsae
Solum defuerit; nec partum gratia talem
Parva manet, casus factum quicumque sequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat;
Quae tibi polliceor reduci, rebusque secundis;
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.

Te autem, ô venerande juvenis, cui ætas mea succedit spatio viciniore, jam excipio te toto sinu, et adjungo socium in omnes eventus. Nullus honos acquiretur meis rebus sine te: sive faciam pacem, sive bella: committam tibi supremam curam agendi, et dicendi. Ad quem Euryalus respondet talia: me nulla dies ostendet degenerem à tam audacibus cœptis: tantummodo contingat mihi sors prospera, non funesta. At peto à te rem unam magis quàm cetera munera. Mater ex antiqua stirpe Priami est mihi, quam, nec Trojana tellus, nec urbs regis Acestæ, impedivit infelicem quominus abiret mecum. Ego desero nunc illam, insciam hujus discriminis qualecumque est, et insalutatam: testor noctem et dextram tuam, quod non possum tolerare fletus matris. Sed tu, precor, solare egentem, et subveni derelictæ, permitte me exportare hinc hanc spem de te: curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lacrymas; præ ceteris formosus Ascanius, et species caritatis ergà parentes perculit ejus animum. Deinde ita loquitur; promitto omnia digna magnis tuis inceptis: quippe illa mihi erit mater, et nomen Creüsæ tantummodo deerit: nec levis favor debetur ipsi, quod peperit *talem* filium; *quicumque eventus sequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus consueverat* jurare: eadem illa *quæ promitto tibi redeunti et* post *rem feliciter* gestam; *eadem illa servabuntur tuæ matri et familiæ.*

N O T A E.

283. *Haud adversa.*) Ita reponimus ex Heinsio, sensu facili: cum antea legeretur, *aut adversa*: nullo, aut perquam obscuro sensu. *De urbe Acestæ*, in Sicilia, *Æn.* 5. 755.

297. *Creüsae*) Matris Ascanii, de qua *Æn.* 2. 771.

300. *Per quod pater*, etc.) Caput intelligit suum, quod in sibi carissimum attestari solebat Æneas ... id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset; vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum reverebantur veteres; unde per illud jurabant.

304. *Lycaon Gnossius.*) Artifex nobilis ex urbe *Gnosso* in Creta insula: ubi arma singulari arte fabricabantur, *Æn.* 3. 104.

313. *Nubibus irrita.*) Innuit ipsos esse morituros, antequam ad Æneam perveniant.

Sic ait illacrymans: humero simul exuit ensem
Auratum, mirâ quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atque habilem vaginâ aptarât eburnâ.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias: galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armâti incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis; necnon et pulcher Iülus
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt: in his tamen ante futuri
Exitio. Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros: simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextrâ: nunc ipsa vocat res.
Hac iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longè.
Hæc ego vasta dabo: et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur; qui forte tapetibus altis
Exstructus, toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temerè inter tela jacentes,
Armigerumque Rhemi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.

Sic dixit plorans; et simul extrahit ex humeris gladium auratum, quem Lycaon Gnossius fecerat mirâ industriâ, et incluserat accommodum in *vagina eburnea. Mnestheus donat Niso vellus et spolium hispidi leonis; fidelis Alethes mutat* cum eo *cassidem. Continuò progrediuntur armati: quos abeuntes omnis turba procerum et juvenum et senum comitatur votis* usque *ad portas: præterea etiam formosus Ascanius præ se ferens animum, et sollicitudinem virilem ante ætatem, dabat* ipsis *mandata plurima perferenda ad patrem; sed venti dissipant omnia, et spargunt* illa *inania per nubes. Egressi transiliunt fossas, et per tenebras noctis tendunt* ad *castra hostilia; prius tamen futuri exitio plurimis. Aspiciunt corpora projecta promiscuè inter gramina* per *somnum et vinum, currus erectos in litore, homines inter habenas et rotas: arma simul jacere, simul vina. Filius Hyrtaci primus sic ore dixit: Euryale, tentandum* est aliquid *manu: jam res ipsa* nos *invitat. Iter* nostrum est *per hanc* partem: *tu observa, ne ulla turma possit assurgere* contra *nos à tergo et provide procul. Ego vastabo ista loca, et educam* te per *spatiosam viam. Sic loquitur, et cohibet vocem:* et *continuò invadit ense gloriosum Rhamnetem qui forte exhalabat somnum toto pectore, suffultus altis stragulis: idem rex et augur dilectissimus Turno; sed non potuit avertere mortem divinatione. Opprimit prope* illum *tres ministros promiscuè stratos inter arma, et armigerum Rhemi, et aurigam, repericns* eum *sub ipsis equis, et abscindit gladio colla pendula.*

NOTAE.

315. *Ante.*) Vel *antequam ipsi moriantur* quod subobscurè tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant*: et sic dicendum, inter urbem et castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris à Turno fuerant, et jam vino sepulti in gramine decubuerant.

327. *Rex idem.*) Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est: ut è Patriciis eligeretur *sacrorum rex*, vel *rex sacrificulus*: subditus tamen is erat pontifici summo; et ab auguribus et pontificibus eligebatur. Talis Rhamne augur mihi videtur fuisse.

328. *Augurio.*) *De* hac arte divinandi, Æn. 2. 703. *Pestem*, rem quamcumque exitialem: hic *mortem*, alibi *incendium*, Æn. 5. 683.

Tum caput ipsi aufert domino; truncumque relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra torique madent: necnon Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Serranum; illâ qui plurima nocte
Luserat insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus: felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans,
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu: fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
Perfurit: ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Hebesumque subit, Rhoetumque, Abarimque
Ignaros: Rhoetum, vigilantem et cuncta videntem:
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui cominus ensem
Condidit assurgenti, et multâ morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mista
Vina refert moriens: hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos ritè videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus,
(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri.)
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat,
Poenarum exhaustum satis est: via facta per hostes.

Deinde amputat caput Rhemo *ipsi domino eorum, et linquit truncum* ejus *singultantem sanguine: terra calefacta et lecti inficiuntur nigrò sanguine. Præterea* opprimit *Lamyrum, et Lamum, et juvenem Serranum; qui formosus vultu luserat multum* per *hanc noctem, et stertebat solutus membris* ob *multum Bacchum: fortunatus, si continuò adæquasset ludum illum nocti, et produxisset* usq; *ad diem. Quemadmodum leo jejunus tumultuans in ovilibus plenis, devorat et lacerat pecudes teneras, et silentes* præ timore, *et frendet gutture sanguinolento, nam immoderata fames impellit. Non minor* est *strages* edita ab *Euryalo: ipse quoque inflammatus sævit, et aggreditur in medio multum vulgus sine honore, et Fadum, et Hebesum et Rhœtum, et Abarim, improvidos. Rhœtum expergefactum et aspicientem omnia, sed* qui *timens occultabat se post amplum poculum: cui assurgenti abscondit propius totum gladium in pectore objecto,* et *retraxit* eum post *certam mortem. Ille* Rhoetus *ejicit animam sanguineam, et moriens reddit vinum confusum cum sanguine. Hic* Euryalus *ardens continuat* cædem. *Et jam pergebat ad socios Messapi, ubi spectabat ignem ultimum extingui, et equos solutos de more pascere herbam: quando Nisus dixit breviter talia* verba, *quippe animadvertit* se et socium *rapi nimiâ cupiditate stragis: desinamus, nam dies non commodus* nobis *imminet. Satis pœnarum sumptum est: via aperta est inter hostes.*

N O T A E.

335. *Plurima... Luserat.*) *Plurimum*: neutrum plurale, pro adverbio. Sic Georg. 4. 122. *Sera comantem Narcissum*; id est, serò

337. *Membra deo victus.*) *Somno*, ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Baccho*; quem jam *deum* simpliciter nuncupavit, Æn. 1. 640. *Munera lætitiamque dei. Protinus*, continuo lapsu, atque ordine, Æn. 3. 416.

339. *Turbans.*) Tumultuans, sic Æn. 6. 800. *Turbant trepida ostia Nili.*

348. *Multâ morte recepit.*) Vel eduxit *multo cruore* stillantem: vel non eduxit nisi post *certam mortem.*

349. *Purpuream animam.*) Homerus, Iliad. 5. 83. πορφυρεος θανατος, *purpurea mors.* Locutio repetita ex veterum quorumdam opinione, qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*) *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum et armorum direptionem; vel cædem ipsam furtim et tacitè editam: *furtum* quippe est quicquid occultè patratur: Æ. 6. 568.

359. *Phaleras.. et aurea bullis Cingula.*) *Phaleræ*; ornamenta equorum, Æ. 5. 310. Æ. 7. 278. *Cingula*, balteus quem vocat Varro *cingulum è corio bullatum*: et Virgilius, Æ. 12. 942. de balteo Pallantis ait: *notis fulserunt cingula bullis. Bullae* verò erant clavorum aureorum quaedam capita, cingulis affixa: ob simulitudinem ita dicta à *bullis* quae in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum pueris nobilibus appendi solitum è collo, *bulla* item nuncupatum.

361. Hospi-

Multa virùm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula: Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio cum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, muroque subibant;
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temerè est visum, conclamat ab agmine Volscens:
State, viri: quae causa viae? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque aditum custode coronant.

Linquunt plurima arma hominum ornata solido argento, et pocula, et pretiosos tapetas. Euryalus rapit *Rhamnetis phaleras, et balteum aureum clavis: quæ munera Cædicus opulentissimus miserat quondam Remulo Tiburtino, cum absens* vellet *eum sociare hospitio*: *ille* Remulus *moriens dedit possidenda nepoti suo*: sed *post* Remuli *mortem, Rutuli obtinuerunt* ea tempore *belli*, *per pugnam.* Euryalus *rapit hæc*, *et frustra accommodat robustis humeris* suis. *Tum imponit* capiti *galeam Messapi commodam et insignem cristis. Exeunt è castris*, *et petunt secura* loca. *Interim equites trecenti, omnes scutati, duce Volscente, incedebant, et portabant responsa regi Turno*, *præmissi ex urbe Laurente*, *dum reliqua legio manet parata in agris* Laurentibus. *Et jam attingebant castra*, *et accedebant* ad *munimenta* castrensia; *cum vident eminus hos* juvenes *divertentes ad sinistram viam et in umbra noctis sublucente cassis* Messapi *prodidit Euryalum incautum*, *et emicuit objecta radiis* Lunæ. *Volscens è turma exclamat*; *non falsò visum est* nobis: *sistite viri*: *quæ causa est* vobis *eundi*? *et quinam estis* ita *armati*? *et quò habetis iter*? *illi nihil* voluerunt *respondere adversum*; *sed* cœperunt *properare fugam per silvas*, *et committere se tenebris. Equites opponunt se hinc et inde ad transversa* itinera *cognita* sibi: *et circumdant custodibus omnes ingressus.*

NOTAE.

361. *Hospitio cum jungeret absens.)* Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes præsentesve. *De cristis galearum*, Æn. 3. 468.

364. *Nequicquam.)* Quia mox occidendus erat, et hæc ipsa spolia amissurus.

367. *Ex urbe Latina.)* *Laurento*, Æn. 7. 63.

368. *Cetera legio.)* *Pedites.* Nam in legione Romana communius trecenti fuere equites, pedites vulgò quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volscente: sed equitatus, utpote expeditior, præmissus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum utpote tardior, morabatur.

370. *Scutati omnes.)* *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus*, in usu fuit Romanorum equitum. Vide Lipsium. De *forma scuti*, Æn. 8. 659.

372. *Lævo flectentes limite.)* Ad septentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volscens cum equitibus ad dextram.

381. *Ilice nigrâ.)* *Ilex*, arbor glandifera, *teccio.*

387. *Locos.)* Qui rescribunt ex fide aliquot codicum, *lacus*; ii minimè videntur ad locum et tempus attendere. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova*. *Lacus* autem *Albanus*, de quo Æn. 8. 48. ad orientem utriusque urbis longe recedebat, hinc à Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor à Troja nova disjunctis: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus et Euryalus circa mediam noctem, carpere æstivam, urbe

Silva fuit latè dumis atque ilice nigrâ
Horrida, quam densi complerant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes:
Atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, qua te regione reliqui?
Quave sequar? rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat:
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
Pervenit: ac videt Euryalum; quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos.
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.

Fuit illic *silva aspera dumis et ilicibus opacis, quam spissi vepres undique implebant: paucæ viæ deducebant* ad eam *per secretos tramites. Opacitas ramorum et spolia gravia retardant Euryalum, et metus aberrandi à* recto *spatio itineris. Nisus effugit: et non providens* amico *jam elapsus* erat *ab hostibus; et ex agris, qui deinde vocati sunt Albani, de nomine Albæ; tunc rex Latinus collocabat* illic *stabula sublimia. Postquam constitit, et frustra respectavit amicum absentem,* ait: *O miser Euryale, quo loco deserui te? aut quà quæram te? iteram remetiens vias omnes dubias silvæ dolosæ, simul et revolvit vestigia retro quæsita, et vagatur* inter *dumos tacitos: audit equos, audit sonitus, et tubas persequentium. Nec longum tempus* abiit *illo intervallo, quando clamor attingit aures; et cernit Euryalum: quem omnis turma repentino strepitu ac sonitu jam trahit interceptum errore loci et noctis, et incassùm agitantem multa. Quid agat? quo robore, quibus armis audeat liberare juvenem? an moriturus immittat se in medios hostes, et acceleret per plagas necem gloriosam? Statim librans hastile brachio contracto; respectans Lunam sublimem, his verbis orat* eam: *tu dea, tu propitia fave meo conatui: ô Latonia gloria siderum, et tutatrix silvarum. Si pater meus Hyrtacus obtulit umquam pro me tuis altaribus aliqua munera; si ipse meis venationibus accumulavit aliqua, aut appendi è fornice, aut affixi ad culmina* tibi *consecrata: permitte me dissipare hanc turmam, et dirige per aërem* hoc *hastile.*

NOTAE.

exierant: ut patet ex militum ludo, somno, ignibus exstinctis: noctis partem aliquam in procerum consilio, ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fugâ elapsus sit à Troja nova ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt? item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causâ; redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ: easque leucas octo intra brevissimum æstivae noctis mediæ spatium perfecerit? Quo fit ut legam *locos* non *lacus*: eosque explicem de parte aliqua agri Albani, qui tum forte eo usque pertinebat, quam partem fugâ jam prætergressus fuerat Nisus.

405. *Latonia.*) *Luna, Diana*, à Latona matre, Georg. 3. 6.

408. *Tholo.*) Media ac suprema pars est tecti,

Dixerat; et toto connixus corpore ferrum
Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summâ telum librabat ab aure;
Dum trepidant: it hâsta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit:
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. Simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tunc verò exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me: adsum qui feci: in me convertite ferrum,
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adauctus
Transadigit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisêre caput, pluviâ cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:

Sic locutus fuerat: et adnitens toto corpore evibrat ferrum: hastile volans dividit caliginem noctis, et pervadit in dorsum Sulmonis oppositi, et illic rumpitur et trajicit præcordia rupto ligno. Sternitur ille, emittens è pectore fluvium calentem, frigescens, et succutit uterum longis singultibus. Circumspectant in diversas partes. *Ille ferventior hoc* successu *ecce intorquebat à suprema auris* parte *hastile aliud. Dum* illi *tumultuantur: hastile stridens incidit* in *Tagum per tempora gemina, et calefactum stetit* in *cerebro transfosso. Volscens asper furit, nec videt uspiam libratorem teli, nec quò fervidus possit inferre se: at tu, ait: dabis mihi sanguine calido pœnas de*bitas *ab utroque* vestrûm. *Simul educto gladio irruebat in Euryalum. Tunc autem Nisus territus, extra mentem* positus, *vociferatur: nec ulterius potuit occultare se umbris, aut pati tantum dolorem. Me, me* rapite: *adsum qui* id *commisi: vertite in me arma, ô Rutuli omnis dolus meus est: iste nihil ausus est, aut potuit* facere: *attestor hoc cœlum, et astra quæ* id *sciunt: tantummodo nimis amavit amicum miserum. Proferebat talia dicta, sed gladius* tota *vi immissus transfodit costas, et perfringit pectus candidum. Euryalus sternitur morte, et sanguis fluit per formosa membra, et collum inflexum pendet in humeros. Quemadmodum, quando flos purpureus proscissus aratro languet moriens: aut* quemadmodum *papavera fesso collo inflectunt caput quanto forte obruuntur imbre. At Nisus irrumpit per medios hostes, et inter omnes unum quærit Volscentem: defigit* oculos *in uno Volscente:*

N O T A E.

in formam scuti brevis, inque trabes coëunt: unde est quasi fornicis, ut ajunt, clavis.

413. *Praecordia.*) Græcis *διαφραγμα*, membranæ sunt *praetensae cordi:* supra sunt, cor et pulmones; infra jecur et lien. *Ilia*, partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

427. *Me, me: adsum, etc.*) Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me me occidite, etc. Rutulos*, promiscuè pro hostibus appellat, quamquam hi erant Latini. *De Rutulis*, *Æn.* 7. 793.

Quem circum glomerati hostes hinc cominus atque hinc
Proturbant: instat non segnius, ac rotat ensem
Fulmineum: donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanime sese projecit amicum
Confossus, placidâque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praedâ Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis unâ tot cæde peremptis,
Serranoque, Numâque; ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidâque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, æratasque acies in praelia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.

circa quem Nisum hostes collecti cominus eum premunt hinc atque hinc: ille non inertius premit eos, et contorquet gladium fulminantem, donec immisit eum in ore opposito ducis *Rutuli vociferantis, et moriens eripuit vitam hosti. Tum transfixus jecit se super amicum mortuum, et illic tandem quievit dulci nece. Ambo felices! si mei versus valent aliquid, nulla dies vos umquam subtrahet tempori memori: dum gens Æneæ habitabit immotam rupem Capitolii, et fundator Romæ tenebit imperium* orbis. *Rutuli victores adepti prædam et spolia, plorantes reportabant in castra Volscentem mortuum. Nec levior* erat *dolor in castris, Rhamnete invento mortuo, et tot proceribus und nocte interfectis, et Serrano, et Numa: concursus* fit *ad ipsa cadavera, et* ad *homines semimortuos et* ad *locum tepefactum recenti strage, et* ad *rivos infectos spumoso sanguine. Recognoscunt inter se prædam, et fulgentem cassidem Messapi, et phaleras recuperatas multo labore. Et jam prima Aurora deserens lectum croceum Tithoni collustrabat terras nova luce: Sole jam inducto, rebus jam detectis* per *lucem, Turnus ipse cinctus armis excitat homines ad arma: et unusquisq;* dux *colligit ad pugnam agmina sua* tecta *ære, et stimulans furorem multiplici rumore. Præterea, res visu terribilis, figunt in hastis sublatis capita Nisi et Euryali, et prosequuntur multis vociferationibus.*

N O T A E.

448. *Domus Æneae Capitoli, etc.)* *Romae* urbs ab Æneæ posteris fundata: in Palatino monte primum, deinceps ad alios producta montes sex, præcipuè Capitolinum, Palatino vicinum à septentrione: ubi arx et templum Jovis. Aliqui *domum Æneae* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur: at illa non in Capitolino, sed in Palatino monte sita erat; ut et Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneae* jam pro Romana gente accepta est, Æn. 3. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam à Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim iis ad exstruendum Jovis Capitolini templum, deos omnes alia in urbis loca transferri juberet: *Juventus et Terminus* ex omnibus diis cedere loco noluerunt: unde dictum est omen, fore ut urbis termini numquam loco moverentur; nec umquam juvenilis vigor illi deesset.

449. *Pater Romanus.*) Vel *Augustus*, vel *Senatus Romanus*. Vel potius, *Romulus*, gentis Romanæ conditor et pater.

457. *Agnoscunt spolia, etc.*) Quæ Rutulis eripuerant Nisus et Euryalus, et quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, v. 359. et sequentibus. *De Tithone Auroræ conjuge*, Æn. 4. 585.

Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuêre aciem, nam dextera cingitur amni:
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti: simul ora virûm præfixa videbant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur aures
Euryali: et subitus miseræ calor ossa reliquit:
Excussi manibus radii, revolutaque pensa:
Evolat infelix, et femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor: coelum dehinc questibus implet.
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune illa senectæ
Sera meæ requies? potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus data præda Latinis
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et telà curas solabar aniles.
Quò sequar? aut quæ nunc artus avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?

Æneadæ firmi in læva parte murorum objecere exercitum, nam pars dextra munitur fluvio: et tuentur magnas fossas, et tristes stant in excelsis turribus: simul spectabant capita juvenum præfixa, nimis cognita miseris, et stillantia nigrâ sanie. Interim Fama alata, volans per urbem territam, nuntia irrumpit, et pervenit ad aures matris Euryali: et calor subitò deseruit ossa miseræ; radii dejecti sunt è manibus et telæ dilapsæ: misera illa præcipitat, et cum vociferatione muliebri lacerata secundum *capillos, insana vadit cursu ad muros et primas turmas: non illa attendens homines, non illa discrimen et arma: deinde replet cœlum querelis: an ego te talem video, ô Euryale? an tu es ille futurus solatium ultimum meæ senectutis?* au *potuisti deserere me solam, ô inhumane? neque concessa est matri infelici facultas ultimò alloquendi te, missum in tanta discrimina? heu! jaces in tellure incognita, præda objecta canibus Latinis et avibus. Nec ego mater protuli te* ante ædes, ut curatrix *tui funeris; aut clausi oculos; aut lavi plagas, abscondens* cadaver *veste, quam festinans tibi accelerabam noctuque diuque, et leniebam* textu *telæ molestias senectutis. Quò ibo? aut quæ terra nunc retinet artus, et abscissa membra, et cadaver laniatum? hoc* caput *repræsentas mihi de te, ô fili! hoc secuta sum et terra et mari.*

NOTAE.

468. *Sinistra*) *Orientali*, quæ Laurentum spectabat.

471. *Tabo.*) Putri sanguine, Georg. 3. 481. De *Fama*, Æn. 4. 174.

476. *Radii, etc.*) *Instrumenta textoria* Æn. 3. 483. *Pensa*, telæ: quæ prius involutæ, jam eâ surgente revolvuntur. De *penso*, Georg. 1. 390.

478. *Muros amens, etc.*) Non tamen excedit urbe, sed è muris, ad conspectum suffixi capitis has in querelas erumpit.

484. *Affari extremum.*) Romani mortuos statim post obitum inclamabant: tum post funus, ter dicto *vale*, relinquebant. Æn. 2. 644. Æn. 6. 218.

486. *Tua funera mater Produxi, etc.*) I. Jul. Scaliger, Pomponium secutus, mutilam vult esse orationem, ob vim doloris: explicatque: *nec te mater peperi* ad *hæc tua funera*. II. Jos. Scaliger; non multum dissentiens à Servio, vult, *funera* esse mulieres, quæ curam suscipiebant funeris, ut sunt mater, soror; easq; distinguit à *præficis*, quæ conductæ pretio præficiebantur ancillis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus esset ac sincerus dolor Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. *Nemo me lacrymis decoret neque funera fletum faxit: Cur? quia volito vivu' per ora virûm.* Sed admodum dubia haec lectio est cum vulgò legatur *funera fletu*, *funere fletum*, *etc.* III. Suspicatur Merula legendum, *tua funera mater proluxi*, quae vox apud Festum reperitur: ex quo tertia concinnari potest opinio *nec* te tua funera mater proluxi, id est *nec te et tuam mortem proluxi*. Et verò tales erant funebres cœremoniæ: lugebatur et conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibus pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum

Figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
Conjicite, ô Rutuli: me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrymantis Iüli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
   At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant actâ pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
Quà rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si quà
Possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnes
Ferre libet subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt: nam quà globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque.
Quæ stravit Rutulos latè, armorumque resolvit
Tegmina: nec curant cœco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.

Transfodite me, ô Rutuli, si aliqua est vobis pietas: contorquete in me omnia spicula: me primam interficite ferro. Vel tu, magne parens deorum, miseresce, et fulmine tuo dimitte ad inferos hoc meum caput tibi odiosum: si non possum aliter finire duram vitam. Animi commoti sunt hoc luctu, et tristia suspiria mittuntur ab omnibus: vires languent tardæ ad pugnam. Idæus et Actor excipiunt illam excitantem fletus inter milites: et in manibus referunt in domum ipsius, monitu Ilionei et Iüli plurimùm plorantis. At tuba procul excitavit ære rauco formidabile sonum: succedit clamor, et cœlum reboat. Volsci approperant simul admotâ testudine, et aggrediuntur cumulare fossas, et eruere aggerem: pars vestigat ingressum, et superare scalis muros, quà exercitus rarus est, et quà multitudo passim hiat non tam densa militibus. Contra Trojani incipiunt projicere omnes species armorum, et dispellere eos longis lignis, consueti propugnare mœnia bello diuturno. Dejiciebant etiam lapides perniciosi ponderis, tentantes, an possent aliquâ parte perfringere agmen tectum clypeis: tamen interea Rutuli gaudent sustinere casus omnes sub spissa testudine. Deinde non possunt sustinere: nam quà parte magnus globus appropinquat, Teucri advolvunt et impellunt vastum saxum, quod latè oppressit Rutulos, et separavit tegmina clypeorum: nec ulterius Rutuli ardentes volunt certare obscuro certamine testudinis; sed conantur dimovere jaculis Trojanos ex aggere.

NOTAE.

prostitisset aliquandiu, facie et pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur: quæ maxima ex parte explicuimus, Æn. 6. 215. et sequentibus.

487. *Produxi.*) Juxta primam explicationem superiorum vocum significat, *peperi.* Juxta secundam, *proposui ad januam domus*, quod Dio et Græci alii vocant *προτίθεσθαι.* Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491. *Funus lacerum.*) Haud dubiè *cadaver.* Sic Propert l. 17. 8. *Haeccine parva meum funus arena teget?* De *Tartaro*, imis inferis, Æn. 6. 134.

505. *Testudine, etc.*) Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis: ut sic ad muros tutius accederent: *De ea testudine*, Æn. 2. 441. *De Volscis*, Æn. 7. 803. *De vallo*, supra, v. 142. De *contis*, Æn. 5. 208.

516. *Ruuntque.*) Impellunt, projiciunt. Æn. 1. 29. *Spumas salis aere ruebant.*

518. *Caeco Marte.*) Quia latebant sub testudine; tecti et inumbrati clypeis.

Parte aliâ horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in moenia poscit:
Vos, ô Calliope, precor, aspirate canenti;
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summâque evertere opum vi
Certabant: Troës contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris
Procudit subitò, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole sequutâ,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor,

Alia ex parte Mezentius terribilis visu librabat pinum Tyrrhenam, et injicit fumidas tædas. At Messapus, subactor equorum, filius Neptuni, diruit palos aggeris, *et petit scalas ad muros* scandendos. *Vos*, ô Musæ, et præcipuè *Calliope, oro, docete cantantem*; *quas cædes, quas neces Turnus tunc ibi intulerit*; *quem hominem unusquisque miserit* ad *inferos*: *et explicate mecum totum ambitum* hujus *belli*: *nam* vos, *deæ et recordamini, et potestis narrare. Turris stabat alta suspicientibus, et tabulatis sublimibus, commoda situ*; *quam Itali omnes conabantur occupare totis viribus, et diruere totâ vi potentiæ suæ*; *contra Trojani* conabatur *propugnare lapidibus, et vibrare sagittas crebras per apertas fenestras. Turnus primus immisit tædam flammantem, et affixit lateri* turris *ignem*: *qui auctus vento invasit asseres, et adhæsit fulcris absumptis.* Trojani *turbati* cœperunt *intus tumultuari, et incassum quærere effugium* é *periculo*: *dum colligunt se, et retro recedunt in spatium quod vacabat igne*; *tum repentè turris cecidit, et totum cælum sonat strepitu. Cadunt semimortui in terram, vastâ mole, superincidente, et confossi propriis armis, et trajecti duro ligno* per *pectora. Vix solus Helenor et Lycus evaserunt*: *quorum natu major* erat *Helenor*,

N O T A E.

521. *Etruscam Pinum et . . . ignes.*) Vel ignitam facem è pinu, pingui arbore: vel manu alterâ facem, alterâ hastam pineam. *De Mezentio* Etruscorum rege, fuse Evander, *Æn.* 8. 481. *De Etrusca* gente ibidem in notis. De *Messapo*, *Æn.* 7. 691. *De vallo*, munimento ex palis et aggesta terra, supra. v. 142.

525. *Vos, ô Calliope.*) Musas omnes invocat, sed præcipuè *Calliopen*, heroici carminis præsidem, de qua, Ecl. 4. 57. Numerum singularem cum plurali sic conjunxit Tibul.l. 3. 6. 55 *Nobis inimica merenti.* Et Catul. Epig. 108. 5. *Insperanti ipsa refers te nobis.* De *Orco*, Plutone, Georg. 1. 277.

528. *Oras belli.*) Enniana vox. *Ora* sunt extremæ partes vestium: quæ, quia in ambitum excurrunt, hîc sumuntur pro toto circuitu, ambitu ac serie belli.

530. *Pontibus.*) Turres multis contabulationibus erigebantur, è quarum infimis ascensus erat ad summas: hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, *pontes* hîc dicuntur; ut forte etiam supra, v. 170.

532. *Opum vi.*) Enniana locutio, pro, *omni industria, virtute, instrumentis.*

535. *Lampada.*) *Lampades* hîc appellantur, ignita quæcumque missilia, ex stupa, pice et resina: quae compacta simul, et mucronibus uncisque et hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum

Mæonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis:
Ense levis nudo, parmâque inglorius albâ.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ densâ venantum septa coronâ
Contra tela furit, seseque haud nescia mortis
Injicit, et saltu supra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit, et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hostes,
Inter et arma fugâ muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, sociûmque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu, teloque secutus
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperâsti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit.
Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, et fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem, ignesque ferentem:

quem serva Lycimnia clam pepererat regi Lydio, et miserat ad Trojam, bello ipsi prohibito: erat *levis ense stricto, et ignobilis scuto albo. Atque ille, cum agnovit se in mediis millibus Turni, agmina Latina circumsistere hinc et inde: quemadmodum fera, quæ cincta multitudine spissâ venatorum sævit adversus arma, et non ignara immittit sese in mortem, et saltu ruit supra hastilia; non aliter juvenis irrumpit moriturus in medios hostes, et incurrit quà cernit arma spississima. At Lycus multo velociter pedibus, et inter arma occupat fugâ muros; et conatur arripere manu sublimes pinnas, et apprehendere manus sociorum. Quem Turnus victor, persecutus simul cursu et jaculo, objurgat his verbis: stulte, an sperasti te posse evitare manus meas? simul apprehendit illum pendentem, et excutit cum magna parte muri. Qualis armiger Jovis, quando evolans* in *altum abripuit unguibus falcatis, aut leporem, aut cycnum nitido corpore: aut* quando *lupus sacer Marti subtraxit è caulis agnum, quæsitum à matre multis balatibus. Undique clamor surgit: aggrediuntur, et cumulant fossas* terrâ *aggestâ: alii torquent tædas flammantes ad culmina. Ilioneus lapide et magno fragmine rupis opprimit Lucetium, appropinquantem portæ et conjicientem ignes:*

NOTAE.

figura. *De postibus*, propriè fulcris arrectariisque portarum, Æn. 1. 442. *De peste*, pro igne, supra, v. 328.

546. *Mæonio regi.*) Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, et ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æn. 6. 216.

547. *Vetitis armis.*) Vel contra jussa deorum et fati, Trojanis contrarii. Vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hîc Poëta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548. *Ense levis nudo, parmaque, etc.*) Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic à *velocitate* dicti. Horum arma: *parma*; brevis rotundusque clypeus et undique *par*: *gladius*, et leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur è junioribus et pauperibus, juxta Polyb. Porro cum vulgò viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis: ut Turnus *Inachum*, Æn. 7. 790. Aventinus, *hydram Herculis*, ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat: tum quia juvenis nihil dum patrare laude dignum potuit: tum quia furtivo concubitu ex serva editus paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553. *Venabula.*) Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro, Æn. 4. 131.

564. *Jovis armiger.*) Aquila, fulminis ministra, Æn. 5. 255. *De tædis*, arbore et face, Ecl. 7. 49.

582. *Pi-*

Emathiona Liger; Chorinæum sternit Asylas;
Hic jaculo bonus, hic longè fallente sagittâ:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promulumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primò levis hasta Themillæ
Strinxerat: Ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Iberâ,
Insignis facie: genitor quem miserat Arceñs,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habenâ:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multâ porrectum extendit arenâ.
Tum primùm bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.

Liger Emathiona; Asylas Chorinæum: alter peritus jaculandi, alter mittendi *sagittas procul decipientes. Cæneus* occidit *Ortygium, Turnus victorem Cæneum: Turnus Ityn, et Clonium, Dioxippum, et Promulum, et Sagarim, et Idam stantem ante summas turres: Capys Privernum: hunc hasta Themillæ primò leviter vulneraverat; ille abjecto clypeo tulit inconsultus manum ad plagam: ergo sagitta pennis appulsa est, et manus affixa* est *lateri sinistro, et occulta intus penetravit mortifero ictu* pulmones, quibus *respirat anima. Filius Arcentis stabat* indutus *pulchris armis,* habens *chlamydem variatam acu, et splendens purpurâ Iberica, formosus vultu: quem pater Arcens miserat Æneæ, educatum* in *silva Martis, circa Simethum fluvium, ubi* est *opima et benigna ara Palici. Mezentius depositis armis impulit ipse stridentem fundam, loro ter rotato circa caput; et discidit calefacto plumbo medium caput oppositi* juvenis. *et prostravit eum* in *vasta arena. Ascanius, prius assuetus terrere feras fugientes, fertur tum primò evibrasse velocem sagittam* in *bello, et stravisse manu robustum Numanum: cui cognomen erat Remulo;* et qui *nuper conjugio copulatus duxerat minorem sororem Turni.*

NOTAE.

582. *Pictus acu chlamydem, etc.) Chlamys* militaris vestis, *soprasberga*, *Æn.* 4. 137. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunitura*, Ecl. 2. 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* verò, hic sumitur à quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum et mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan*; cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, et Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color à quibusdam dicatur Bæticus, à Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir*: et minium, apud Hispanos, præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit; ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

584. *Simethia circum, etc.) Simethus*, Siciliæ fluvius; in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *à sancto Paulo*, paulo inferius fluens; nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum et eorumdem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Napthia* vocabatur; in multas scaturigines erumpens aquae sulfureae, quae falsò jurantes enecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius, Saturn. lib. 5. 19.

585. *Pinguis ubi et placabilis, etc.) Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, et Thaliæ nymphæ, Vulcani filiæ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur à Jove terræ hiatu occultata: ubi nati infantes indeq; egressi, *Palici* dicti sunt, à πάλιν ἱκέσθαι, *iterum venire*. Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti dicuntur, ut cuidam heroi sacra facerent; quæ res cum prosperè successisset;

Is primam aute aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo praecordia regno
Ibat, et ingenti se se clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridæ; nec fandi fictor Ulysses:
Durum à stirpe genus. Natos ad flumina primùm
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis.
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant:
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencûm
Terga fatigamus hastâ. Nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galeâ premimus; semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis:
Desidiæ cordi: juvat indulgere choreis:
Et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
O verè Phrygiae, neque enim Phryges! ite per alta

Ille ante prima agmina inclamans digna et indigna dictu, et inflatus corde ob novam potentiam, incedebat, et jactabat se magno clamore: non pudet vos rursus claudi aggeribus et obsidione, ô Phryges bis capti, et opponere muros morti? ecce illos, *qui bello petunt sibi conjugia nostra? quis deus, quæ insania vos impulit* in *Italiam? non hic* sunt *filii Atrei, nec Ulysses* vanus *artifex verborum*; sed *gens fortis ab* ipsa *origine. Portamus statim ad flumina natos, et induramus acerbo gelu et aquis. Pueri indulgent venatui, et percurrunt silvas: ludus* eorum *est domare equos, et jacere sagittas* arcû *corneo. Juventus autem patiens laboris, et contenta tenui* victu, *aut exercet terram rastris, aut impugnat urbes bello. Omnis ætas traducitur* in *armis*, *et impellimus dorsa juvencorum* arantium *hastâ inversâ. Nec senectus lenta minuit robur animi, aut pellit vigorem. Tegimus casside capillos albos: et semper* nos *delectat colligere novas prædas, et vivere* rebus *raptis. Vobis vestimentum tinctum* est *croco et micanti purpurâ*: vobis *inertia* est *in deliciis*: *placet vacare choreis: et tunicæ* vestrae *habent manicas, et mitræ ligamina. O verè Phrygiæ, neque enim* estis *Phryges! ite per excelsa*

NOTAE.

ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagora Macrobius. Hinc ara illis dicitur à Virgilio *pinguis*. Addit Diodorus, l. 11. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum à dominis inclementius haberentur: indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis datâ fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis*. *De Martis luco*, nullam alibi reperi mentionem.

588. *Liquefacto plumbo.*) Lucret. 6. 177. *Plumbea verò glans etiam longo cursu volvenda liquescit*, id est, calefit et mollescit.

596. *Novo regno.*) Affinitate regia. Græci enim quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque et affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

599. *Bis capti Phryges.*) *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti*: Her, abcule et à Græcis, Æn. 3. 476. Vel potius à Græcis cum Troja incensa est, et jam à Latinis, in hac nova Troja. *De Phrygia*, Æn. 1. 385. De *Phrygum mollitie*, Æn. 4. 216. De *Atrei filiis*, Agamemnone et Menelao, Æn. 2. 264. Æn. 3. 54. *De Ulysse versuto*, Æn. 2. 7.

605. *Venatu.*) Dativo contracto, pro *venatui*, Ecl. 1. 29.

609. *Versâque juvencûm, etc.*) Aramus armati: nec stimulis aut flagris, sed extrema hastæ parte boves arantes incessimus.

614. *Croco.*) *Crocus* flos *zaffurano*: cujus colore infecta vestis, *crocota* et *crocotula* dicebatur: infectores *crocotarii*: muliebris et mollis ornatus. *De murice*, ostreo, unde purpura exprimitur. Georg. 2. 506.

616. *Tunicæ manicas, et etc.*) Tunica vestis virorum interior χιτὼν Græcis: cui respondet mulierum *stola*: utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant: mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non absimilem. *Tunica*: à superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros

Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecynthia matris
Idææ: sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino
Contendit telum: diversaque brachia ducens,
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Juppiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona:
Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem:
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit, et cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum. Sonat unà letifer arcus:
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantum Ascanius: Teucri clamore sequuntur,

Dindyma, ubi tibia emittit sonum imparem, vobis *assuetis* huic sono. *Tympana et* tibia *Berecynthia buxea matris Idææ vos invitant*; *relinquite arma viris*, *et abstinete ferro. Ascanius non passus est spargentem verbis talia*, *et loquentem indigna*: *et oppositus adduxit sagittam nervo equino*: *et distrahens brachia sejuncta*, *stetit*, *priùs supplex obsecrans Jovem per* hæc *vota*: *Jupiter omnipotens*, *fave inceptis audacibus. Ego ducam tibi ad tuum templum munera solemnia*: *et ponam ante altaria juvencum capite deaurato*, *candidum*, *et tollentem caput æqualiter cum matre* sua: *qui jam incurrat cornu*, *et dissipet arenam pedibus. Audivit pater*, *et è sudâ regione cœli tonuit* ad *sinistram. Simul mortifer arcus sonat*; *et sagitta emissa volat stridens terribiliter*, *et pervenit ad caput Remuli*, *et perfodit cuspide cava tempora. I*, *irride virtutem jactabundis vocibus. Phryges bis capti reddunt hæc responsa Rutulis. Ascanius* dixit *hæc solum*; *Trojani applaudunt clamore*,

NOTAE.

hinc inde nudaret; ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis*: mox ad usque cubitum, et paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium*: et hic mos diu duravit Romæ, exomide servis solis relicta: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, et ad talos promissa; quod mollitiei fuit, et à Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ*, à Cicerone vocantur; à Seneca et Plauto *manuleatae*; à Scipione apud Gellium *chiridotae*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis; altera intima: quae et *interulâ* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æn. 4. 216.

618. *Dindyma, etc.*) Phrygia universa sacra fuit Cybele, matri deûm. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, et *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit *δίδυμος geminus*, sive *gemello vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, et *Berecynthia*, et *Idaea* mater. *De ea*, Æn. 3. 108. *De Ida* Æn. 2. 801.

Biforem dat tibia, etc.) *Tibia*, musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta, quia è gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primò formata est: inde è buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina, unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum; quae sinistra oris parte duo habebat foramina; sonumque acutiorem: et hic erat modus *Phrygius*, cum tibiae sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi et acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est, duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant praecipui tres modi: quibus addunt alii: *Serranus*, id est, *Tyrius*; ab urbe *Tyro*, quae *Sar* dicta est Georg. 2. 506. affinis Lydio. Fuit et *Æolius* etc. Hinc patet tibias *pares*, esse vel Lydias, vel *Dorias*: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc è Salmasio in Solinum.

619. *Tympana.*) Ex Isidoro, *Tympanum* est *pellis*, *vel corium*, *ligno extensum*: pulsabatur apud veteres manibus ac digitis, à *τύπτειν*, *verberare*. Haec, ut et *cymbala*, aerea et cava, à *κύμβος*, *cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. 2. 618. *Tympana tensa tonant palmis, et cymbala circum Concava, raucisonoque minantur cornua cantu, Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*

622. *Nervo equino.*) Nervos arcuum ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624. *Ante Jovem.*) Versis oculis in aërem superiorem, sive aetherem, qui *Juppiter* est, Georg. 2. 325.

631. *Intonuit laevum.*) Bonum omen, Ecl. 1. 16.

Laetitiâque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheriâ tum forte plagâ crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atque his victorem affatur Iülum:
Macte novâ virtute, puer: sic itur ad astra;
Dis genite, et geniture deos: jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. Simul haec affatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras.
Ascaniumque petit: forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaevo similis, vocemque coloremque
Et crines albos, et saeva sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iülum:
Sit satis, Æneide, telis impunè Numanum
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis.
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo,
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovêre deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fugâ sensêre sonantem.

et gestiunt gaudio, et extollunt ad coelum virtutem ejus. *Tum forte Apollo comatus in aëriis spatiis desuper spectabat exercitum Italicum et urbem* Trojanorum, *insidens nimbo. et alloquitur his* verbis *Ascanium victorem: Cresce, ô puer, tali virtute: sic tenditur ad sidera, orte à diis, et producture deos: cuncta bella per fatum oritura quiescent merito sub posteritate Assaraci: neque Troja te comprehendit. Simul locutus ista, librat se è summo aëre, dissecat aërem spirabilem, et tendit ad Ascanium: tum mutatur specie vultus in Buten senem. Hic prius fuerat Anchisæ Trojano armiger, et fidelis satelles ad portam; tunc pater Æneas adjunxerat* hunc *Ascanio comitem. Apollo incedebat similis* huic *seni* per *omnia, et vocem, et colorem, et capillos canos, et arma sono aspera. Atque alloquitur acrem Ascanium his verbis: Fili Æneæ, sufficiebat* tibi *Numanum occubuisse sagittâ tuâ absque* tuo *damno: magnus Apollo dedit tibi hunc primum honorem, et non invidet æquali* gloriæ *armorum. Ceterùm abstine pugnâ, ô puer: Apollo ita locutus, fugit in medio colloquio visus humanos. et longè ab oculis abiit in levem aërem. Principes Trojani cognoverunt deum, et sagittas divinas, et audiverunt pharetram sonantem dum abiret.*

N O T A E.

639. *Ausonias acies.*) *Italas*, Æn. 7. 54. *Urbem*: novam Trojam, Æn. 7. 157.

641. *Macte.*) *Mactus*, quasi *mauctus*, id est, *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est à Catone *macta*, quia *aucta*: hostiæ quoque *mactae*, quia mola, vino, thure, spargebantur, et quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium: unde *mactare* pro *caedere*, dictum fuit. *Diis* ipsis in sacrificiis acclamabant *macte hocce vino inferio esto*, *macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit, Nonio teste, *mactare aliquem honoribus*. Plautus, *mactare infortunio*. Hæc fere ex Vossio: qui addit, hac formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico: quemadmodum apud Tibullum l. 1. 7. 53. *Sic venias hodierne*; apud Persium Sat. 3. 28. *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis*. Est et apud Plin. l. 2. 12. plurali numero: *macti ingenio este, coeli interpretes*.

642. *Dis genite, etc.*) Genitus *Venere* per Æneam, *Jove* per *Dardanum*: geniturus *Julium* et *Octavianum* Cæsares: qui divinis honoribus afficiendi erant. *De Assaraco*, à quo ortus Æneas, Æ. 1. 288.

644. *Nec te Troja capit.*) Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia*. De nova Troja intellige, Æn. 7. 157.

647. *Dardanio Anchisae.*) Versus spondaicus, cum hiatu diphthongi longæ, more Græcorum.

653. *Æneide.*) Vocativus patronymicus, ab *Æneides*.

655. *Paribus armis.*) Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet, quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulcisceretur, Æn. 3. 75.

660. *Pharetramque fugâ sensêre, etc.*) Præter signa

Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phoebi,
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris.
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit:
Quantus ad occasu veniens pluvialibus hœdis
Verberat imber humum: quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cum Juppiter horridus austris
Torquet aquosam hyemem, et cœlo cava nubila rumpi.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Hiera,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt,
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus, dextrâ ac lævâ, pro turribus astant,
Armati ferro, et cristis capita alta corusci.
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesin seu propter amoenum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque coelo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut viderê patentes.
Continuò Quercens, et pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, et Mavortius Hæmon,

Itaque per *monita et auctoritatem Phœbi retinent Ascanium incensum ad pugnam: ipsi iterum redeunt ad prælia, et exponunt vitam manifestis periculis. Clamor spargitur per aggeres totis mœnibus. Adducunt fortes arcus, et librant* hastas *amentatas. Terra omnis tegitur spiculis: præterea clypei et cavæ cassides reddunt sonum allisu* spiculorum: *oritur crudele prælium. Quanta est pluvia, quæ per hœdos pluviales orta ab occidente percutit terram: quam crebra grandine nubes ruunt in mare, quando Jupiter asper austris emittit cœlo tempestatem pluviosam, et solvit cavas nubes. Pandarus et Bitias, geniti Alcanore Idæo: quos Hiera silvestris educavit in silva Jovis, juvenes æquales abietibus et montibus patriæ* suæ: *aperiunt portam, quæ credita* erat ipsis *jussu regis, confisi armis, et ultro alliciunt hostem in muros. Ipsi intus stant ante turres* ad *dextram et sinistram, induti ferro, et rutilantes cristis* supra *capita sublimia Quales duæ quercus aëriæ tolluntur circa fluvios liquidos, aut in ripis Eridani, aut juxta gratum Athesin, et erigunt* ad *cœlum capita incædua, et motant altum cacumen. Rutuli, cum viderunt ingressum apertum, irruunt. Statim Quercens et Equicolus spectabilis armis, et Tmarus temerarius animo, et Hæmon Martius,*

NOTAE.

divinæ præsentiæ quæ diximus, Æn. 1. 406. hoc addit aliud, nempe, sonitum quemdam pharetræ et sagittarum auditum in aëre, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus Iliad. 1. 45. *De nomine Apollinis*, Ecl. 3. 104. De nomine *Phœbi*, Ibid. 62.

665. *Amenta.*) Hastas, quae circa medium *amento*, id est, loro alligatæ erant: quo implicata manus, æquabili quasi impetu certius hastam librabat. *Amentum*, ab *ἅπτω ligo*: unde etiam *apes* et *examen apum*: ut diximus, Ecl. 7. 13.

668. Hœdis.) Stellis duabus astri cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum: quarum ortus et occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio, item vento meridionali, Ecl. 2. 58.

672. *Idæo: etc.*) In Ida monte Troadis: ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero Ἴδηθεν μεδέων, *ab Ida imperans*, Iliad. 3. 276. etc. *Hiera*, Ἱέρα, nomen matris: quia tamen secundam natura brevem habet; suspicatur Turnebus *hyaena* legendum esse: quæ fera est, à qua Pandarum et Bitiam educatos putat, ut Romulum à lupa.

674. *Abietibus.*) *Abies*, arbor, *abete*. Quatuor syllabæ breves in dactylum compressæ.

679. *Liquentia etc.*) Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia*; quod quidam avidè arripiunt post Servium. Et est *Liquetia*, vel potius, ut apud Plinium legitur *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Hadriatici partem influens, nunc *Livenza*. At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas: contra facit, quod dicitur *Liquentia*, *liquentiae*, Unde puto Virgilium sin-

Agminibus totis aut versi terga dedêre,
Aut ipso portae posuêre in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae:
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, et procurrere longius audent.
Ductori Turno diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuncius: hostem
Fervere caede novâ, et portas praebere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus irâ
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos.
Et primùm Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum.
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem;
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta falarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squamâ lorica fidelis et auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens.

vel repulsi objecere tergà totis turmis hostium, *vel amiserunt vitam in ipso aditu portæ. Tunc furor magis accenditur* in *animis infensis*: *et jam Trojani densantur congregati in eum* locum, *et audent conserere manus*, *et progredi longius. Nuntius fertur regi Turno, sævienti alia in parte, et turbanti hostes: hostem animari recenti strage, et efferre portas apertas. Relinquit inceptum* opus, *et accensus ingenti furore currit ad portam Trojanam et fratres superbos. Et intorto telo dejicit primùm Antiphaten, filium spurium magni Sarpedonis ex matre Thebana, nam is se primus offerebat*: jaculum *è cornu Italica volat per aërem levem, et impactum stomacho penetrat profundum pectus: hiatus profundæ plagæ emittit fluctus spumosi* sanguinis, *et ferrum calefit in pulmone sauciato. Deinde dejicit manu Meropem, et Erymantha: deinde Aphydnum. deinde Bitian flammantem oculis, et furentem animo: non jaculo, nam ille non amisisset vitam jaculo; sed falarica evibrata venit valde stridens impulsa more fulminis, quam nec duo coria taurina, nec lorica defensa duplici squamâ aureâ, repulit; vasta membra sternuntur dejecta: terra reddit gemitum, et grandis* Bitias *tonat* cadens *super clypeum.*

NOTAE.

plicins de *liquentibus*, id est, *liquidis* fluviis, explicandum esse: ait enim, Georg. 4. 442. *fluviumque liquentem.* Et *liquens*, primam habet, modò brevem, modò longam.

680. *Padi, etc.*) *Padus*, sive *Eridanus*, *il Po*; fluvius Italiæ maximus, Georg. 1. 482. *Athesis*, post Padum maximus, *l' Adige*, ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in mare Hadriaticum influit; proprio quidem ostio, sed fossis quibusdam transversis et paludibus, cum regio tota scateat: ideo dictus est à Servio et Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

695. *Dardaniam portam.*) Novæ Trojæ, Æn. 7. 157. *Dardani*, Trojani, Æn. 1. 239.

697. *Thebana, etc.*) *Thebae* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bœotia, aliæ in Thessalia Phthiotide. illæ nihil hîc ad rem faciunt; sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ minoris urbs apud Adramyttenos, de qua Lydis et Mysis diu certamen fuit, teste Strabone, lib. 13. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. *Didymus* tamen, vetus Homeri interpres, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero ad versum 397. Iliad. 6. Et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. 1. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, Æn. 1. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, Æn. 7. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *corniolo*, Æn. 3. 649.

700. *Undam spumantem.*) Sanguinem undatim, id est, magnâ copiâ, in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, Georg. 2. 462.

705. *Falaria.*) Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum exstabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *falae* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. 21, 8. unde hæc descriptio concinnata est.

Quali in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam jaciunt ponto: sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit:
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ:
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis impôsta Typhoëo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit.
Immisitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ.
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multâ converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multosque suorum
Mœnibus exclusos, duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.

Qualis in Cumano Bajarum litore agger saxeus aliquando cadit, quem immittunt mari eductum prius vastis molibus: sic ille agger præcipitans facit ruinam, et profundè subsidit impactus undis; maria turbantur, et nigræ arenæ eriguntur; tunc Prochyta intima tremit sonitu, et Inarime injecta Tiphoëo quasi asperum cubile jussu Jovis. Tunc Mars bellipotens animum et robur Latinis adjecit et agitavit sub eorum pectore stimulos acutos: et injecit Teucris fugam et nigrum timorem. Latini *concurrunt undecumque: siquidem facultas pugnandi* ipsis *concessa est* à Trojanis, *et deus bellicosus subiit eorum animum. Pandarus, ubi videt fratrem prostrato corpore, et quo* in *statu sit fortuna, qui casus impellat res* Trojanas; *magno conatu trudit portam revoluto cardine, obluctans vastis humeris: et relinquit in aspero prælio plurimos sociorum, exclusos muris: alios verò claudit secum, et excipit irrumpentes: insanus! qui non agnoverit in media multitudine regem Rutulum irruentem: et ultro clauserit* in *urbe, quasi crudelem tigrim inter ignavas pecudes.*

NOTAE.

707. *Duplici squamâ, etc.)* De tergis sive coriis, et *squamis* loricarum, Æn. 3. 467. *Squama et auro*: id est, squamis aureis, ut Georg. 2. 192. *Pateris et auro*, pateris aureis.

709. *Clypeum super, etc.)* Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: sitque sic exprimi à Virgilio Homericum illud, Iliad. 5. 42. *Δουπησεν δε πεσων αραβησε δε τευχε' επ' αυτῳ sonuit autem cadens sonueruntque arma sub ipso.* Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem allatam puto tutiorem.

710. *Euboico Bajarum, etc.) Bajæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe à Miseno promontorio: etiamnum retinet nomen. *De* hujus loci natura fuse, Æ. 6. 237. *Chalcidenses ex Eubœa* Græciæ insula, hodie *Negroponto*, non longè hinc urbem *Cumas* condiderunt, Æn. 6. 2. Nec longe fuit *Lucrinus*, *Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum, deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, an. U. C. 717. ut ostendimus, Georg. 2. 161. Ideo Virgilius hîc *pilus*, sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715. *Prochyta, etc.)* Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva et aspera insula Tyrrheni maris, proximè admota Miseno promontorio: *hoc inter et* Inarimen insulam, aqua per terræ motum avulsa, Plinio, Straboni, aliisque censetur.

616. *Inarime.)* Ad meridiem Prochytæ, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, et *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo et sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta: unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoëo*, qui ab Hesiodo describitur angumeis capitibus centum instructus, iisque flammas eructantibus, Terrae et Tartari filius, in Theogon. 821. *De Typhoëi* nomine, Georg. 1. 279. Porro Homeri versus hi sunt. Iliad. 2. 783. *Γαια δε υπεστεναχιζε. Διι ως τερπικεραυνῳ Χωομενῳ, οτε τ' αμφι Τυφωει γαιαν ιμασσῃ εν Αριμοις, οθι φασι Τυφωεος εμμεναι ευνας. Terra verò resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Tiphoeum terram verberat, in Arimis, ubi ajunt Tiphoëi esse cubilia.* Quibuscum si Virgiliani versus isti comparantur, certe videbuntur ex iis exscripti. Ubi duo videntur à Virgilio sane facta audacter: I. Quod *Arimos* illos Pithecusae insulae addixerit: cum alii Ciliciae mon-

Continuò nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuêre: tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subitò Æneadæ: tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus irâ
Effatur: non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas:
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, siqua animo virtus, et consere dextram:
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat: ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus hastam.
Excepêre auræ vulnus: Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum altè consurgit in ensem:
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.

Statim novum lumen emicuit ex oculis Turni, et arma ejus *sonuerunt horridè: cristae rubrae nutant in capite, et emittit è clypeo fulgura rutilantia. Trojani statim perturbati agnoscunt vultum inimicum et grandia membra: tum magnus Pandarus exsilit, et ardens dolore necis fraternæ exclamat: Non haec est dotalis aula Amatæ: nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia: nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi* respondet *sedato animo: incipe, si vis aliqua est animo* tuo, *et congredere mecum manu; referes Priamo hic etiam repertum fuisse* à te *Achillem. Dixerat: ille* Pandarus, *connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis et scabro cortice: Aer excepit ictum: Juno filia Saturni deflexit* eum *venientem, et hasta inhæret portae.* Tu *verò non evitabis haec arma, quae mea dextra rotat* cum *robore: nam non est idem auctor armorum et ictus. Sic dixit* Turnus, *et erigit se in gladium alte eductum: et dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraque tempora et genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere: trahit moriens in terra membra deficientia et arma sanguinolenta: et caput* scissum *in partes aequales pependit illi hinc atque hinc ex utroque humero.*

NOTAE.

tam, alii Lydiæ esse affirment apud *Didymum* in Homer. alii etiam Syriæ apud Strabonem: qui tamen ait, quibusdam videri esse Pitheeusæ incolas: eo quod πιθηκες, *simia*, Etrusca lingua *arimus* dicatur: sed hæc quasi admodum incerta videtur proponere: II. Quod voces illas *ειν Αριμοις in Arimis, apud Arimos:* quæ voces et Homeri sunt et Hesiodi; in unum insulæ substantivum composuerit, *Inarime, Inarimes.* Nec eum excusat Erythræus cum dicit, eodem exemplo esse *Inalpinus:* hæc enim vox adjectiva est, quo in genere multo facilior est compositio. Nec item excusant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero scriptum *Inarimen*, non *in Arimis:* Plinium enimvero erroris revincunt codices et interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compositionis primus auctor sit, hinc jure conjici posse existimo: quod ante ipsum nemo; post ipsum statim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiscuè omnes eadem usi sunt voce: sibi gloriosum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. *De Marte*, Ecl. 9. 12. De *Latinis*, Æn. 7. 54.

737. *Dotalis regia Amatae.*) Laurentum, urbs regia Latini, cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æn. 7. 56. *De Ardea*, Rutulorum et Turni urbe regia, Æn. 7. 372. 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*) Turnum; qui tam sit infestus Trojanis quam olim Achilles fuit. *De Achille*, Æn. 1. 103. Æn. 3. 321. De *Priamo*, Æ. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æn. 1. 27.

747. *Telum.*) Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æn. 5. 438.

769. Cem

Diffugiunt versi trepidâ formidine Troës.
Et si continuò victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principiò Phalarim, et succiso poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halyn comitem, et confixâ Phegea parmâ:
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum cominus ictu
Cum galea longè jacuit caput: inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno:
Et Clytium Æoliden, et amicum Cretea Musis:
Cretea Musarum comitem; cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atque arma virûm pugnasque canebat.
Tandem ductores auditâ caede suorum
Conveniunt Teucris, Mnestheus acerque Serestus:
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus, quò deinde fugam? quò tenditis? inquit,
Quos alios muros, quae jam ultra moenia habetis?
Unus homo, vestris, ô cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impunè per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Æneae segnes miseretque pudetque?

Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu: et si illa cogitatio succurrisset statim victori Turno, *frangere manu obices et excipere socios portis, dies ille fuisset supremus bello et populo* Trojano: *sed ira et immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos* hostes. *Primò interficit Phalarim, et Gygen poplite* ejus *subsecto: deinde intorquet in dorsum fugientium hastas ereptas* his occisis. *Juno sufficit* ipsi robur *et animum. Adjicit iis socium Halyn, et Phegeum perforato* ejus *scuto: postea super muris inscios* ingressus sui *et agitantes pugnam, Alcandrum, et Halium, et Noëmena, et Prytanim. Connitens à dextra parte aggeris intercipit fulgenti ense Lynceum recurrentem ex adverso, et appellantem socios; caput cominus excisum uno ictu procul concidit illi cum casside: deinde* interficit *Amycum venatorem ferarum*, *quo nullus alter* erat *solertior illinere manu spicula et imbuere ferrum veneno: et Clytium Æoli filium, et Creteum carum Musis; Creteum socium Musarum, cui semper cantus et lyræ erant curæ, et sonos edere chordis: semper cantabat equos, et bella hominum, et certamina. Denique duces Trojani cognitâ strage suorum, congregantur, Mnestheus, et fortis Serestus: et cernunt socios vagos, et hostem admissum. Et Mnestheus clamat: Quò, quò dirigitis fugam ultra? quos jam habetis muros alios, quæ præterea munimenta? vir unus, clausus undique vestris aggeribus, ô cives, fecerit per urbem tantas cœdes absque ultione? dejecerit ad inferos tot principes juvenum? ô inertes! nonne pudet et miseret vos patriæ infortunatæ, et antiquorum deorum, et ingentis Æneæ!*

NOTAE.

769. *Connixus ab aggere dexter.*) Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit: De *aggere*, supra v. 142.

773. *Ungere tela, etc.*) Medicatis et venenatis herbis, barbarico more.

785. *Orco.*) Inferorum deo, Georg. 1. 277.

Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugnâ,
Et fluvium petere, ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retrò redit: et neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque.
Haud aliter retrò dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat irâ.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis conversa fugâ per muros agmina vertit.
Sed manus è castris properè coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere: aëream coelo nam Juppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solidâ æra fatiscunt:
Discussæque jubæ capiti, nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troës, et ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur; et piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis:
Et lætum sociis, ablutâ cæde, remisit.

Talibus verbis *inflammati corroborantur, et flant spisso agmine. Turnus* incipit *sensim recedere è prælio, et accedere* ad *flumen, et* ad *partem* murorum *quæ clauditur flumine. Trojani* pergunt eò *ardentius incurrere magno clamore, et cogi in turbam. Veluti cum turba* aliqua *urgit jaculis infestis immanem leonem: ille autem turbatus, iratus, torvè aspiciens, cedit retro: nec tamen furor aut virtus sinit eum obvertere terga; nec ille valet propter multitudinem armorum, et hominum, contra ruere, licet id cupiat. Non aliter Turnus anceps retro figit gressus absque festinatione, et animus exardescit furore. Immo etiam bis jam irruperat in hostes medios, bis verterat in fugam per muros turmas in se conversas. Sed omnis exercitus festinanter congregatur è castris in unum: nec Juno filia Saturni audet suppeditare* Turno *robur adversus* eos: *nam Jupiter misit è cœlo Irim aëriam, portantem sorori mandata non grata: nisi Turnus exeat ex altis muris Trojanorum. Igitur juvenis nec amplius potest resistere clypeo, nec manu: ita premitur jaculis undequaque intortis. Sonat continuò circa cava tempora ictu cassis, et* arma *valida ex ære rumpuntur lapidibus, et cristæ dejectæ* sunt *è capite, nec clypeus par* est adversus tot *ictus: ingruunt hastis, et Trojani, et ipse Mnestheus* instar *fulminis: præterea sudor è toto corpore labitur et efficit nigrum fluentum, nec facultas est respirandi:* difficilis *anhelitus commovet membra fatigata. Tunc denique præcipitans immisit se saliendo in fluvium* cum *omnibus armis: fluvius in suo flavo sinu excepit cadentem, et portavit placidis aquis; et revexit gaudentem ad socios, sanguine cædis purgato.*

NOTAE.

796. *Potis est.*) De hac voce, Æn. 3. 671. De Iride, Æn. 4. 700.

810. *Jubæ, &c.*) Equinæ jubæ, unde cristae galearum, Æn. 3. 468. *Umbo*, pars media eminens in clypeo, Æn. 2. 546.

813. *Piceum flumen.*) Sudor est, pulveri commistus, picis instar nigrescens et adhaerens cuti.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER X.

ARGUMENTUM.

Jupiter, advocato deorum concilio, frustrà conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se dissidentes: pronuntiat se neutrarum partium fore, sed fatis omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, collectis inde auxiliis, ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, è suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus; sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in litus exponit. Occurrunt Rutuli, commissoque gravi certamine, Pallas à Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magnâ strage; et Ascanius, eruptione factâ, copias suas paternis adjunxisset: Juno Turnum præsenti periculo eripit, objectâ illi falsâ Æneæ imagine, quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis à Junone ruptis, ad litora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnæ pro Turno succedens, et filius Mezentii Lausus, ab Ænea occiduntur.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat divûm pater atque hominum rex
Sideream in sedem, terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:
Cœlicolae magni, quianam sententia vobis

INTERPRETATIO.

Interim regia cœli omnipotentis aperitur: et genitor deorum atque rector hominum cogit concilium in aulam stellatam; unde sublimis despicit cunctas terras, et castra Trojanorum, et gentes Latinas. Sedent in domo aperta valvis biforibus; ***ipse*** **Jupiter** *orditur* sermonem: *Magni habitatores cœli, quare consilium vobis*

NOTAE.

1. *Omnipotentis Olympi.*) Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano, Apulejo, ex Cleanthe, ex Diodoro Siculo. Alii melius *cælum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus conducit: ut terra per vim suam, quæ ideo dicitur *omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* distinguit à Jove. Æn. 12. 791. *Rex omnipotentis Olympi.* De *Dardanidis*, Æn. 1. 239. *De Latinis*, Æn. 7. 54.

5. *Tectis bipatentibus.*) Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig., 137. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6. *Quianam sententia vobis versa, etc.*) Id est, cur immemores estis meae sententiae, qui

Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne accersite, tempus:
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit:
Nunc sinite, et placitum læti componite fœdus.
Iuppiter haec paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, ô hominum divûmque aeterna potestas,
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli? Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt jam moenia Teucros:
Quin intra portas atque ipsis praelia miscent
Aggeribus murorum, et inundant sanguine fossae.
Æneas ignarus abest. Numquamne levari
Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojae, nec non exercitus alter:

mutatum est in contrarium? et usque adeo pugnatis animis adversis? prohibueram ne Italia bello congrederetur cum *Trojanis? quæ dissensio* est *contra prohibitionem? quis timor impulit, vel hos, vel istos capere arma et commovere ferrum? veniet legitimum pugnæ tempus, ne accelerate* illud: *quando aspera Carthago inferet Romanis urbibus magnam perniciem et Alpes patefactas: tunc licebit pugnare odiis, tunc* licebit *depopulari res* Trojanas: *nunc permittite, et læti conciliate pacem* quæ *placet* mihi. *Jupiter* dixit *hæc paucis* verbis: *at pulchra Venus non pauca respondet adversum: O genitor, ô sempiterna virtus hominum ac deorum (scilicet quid est aliud, quod nunc possimus invocare?) vides quomodo Rutuli insolescant? et* quomodo *Turnus conspicuus equis rapitur inter medios, et irrumpat superbus felici prælio? munimenta clausa jam non tuentur Trojanos: immo committunt pugnam intra portas, et in ipsis propugnaculis murorum, et fossæ replentur sanguine. Æneas abest* illinc *inscius* rerum illarum. *An numquam permittes* cos *liberari obsidione? rursus hostis instat muris Trojæ resurgentis; et præterea alter exercitus:*

N O T A E.

prohibueram, ne Itali Trojanis obstarent? Vel, cur mutatis ipsi sententiam vestram, quâ statueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æn. 5. 13. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

11. *Adveniet . . . tempus, etc.*) Quasi dicat Jupiter: *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illaesos esse perpetuò velim. Adveniet tempus praescriptum fatis, quo eorum posteri gravibus et ipsi cladibus afficientur, ab Hannibale et Carthaginiensibus.*

12. *Carthago, etc.*) Significat bella Punica à Carthaginiensibus ter gesta cum Romanis: quorum secundò Hannibal per Hispanias, Galliasque in Italiam exercitum traduxit, superatis Pyrenæis et Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in ea per annós circiter sexdecim insedit: sed, Scipione interim in Africam immisso, revocatus in patriam, à Scipione victus est; Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum secundum confectum est, anno U. C. 553. Bello deinde Punico tertiò deleta est urbs eadem, à Scipione juniore sive Æmiliano, anno U. C. 608. De *Carthagine*, in argumento l. 4. *De Alpibus*, Italiam à Gallia et Germania disterminantibus, Ecl. 10. 47.

13. *Exitium . . . atque Alpes apertas.*) Nova et figurata locutio, pro *immittet exitium per Alpes apertas*, ut notat Scaliger. Vel potius; *immittet Alpes*, id est, *Alpinos populos*: locum dixit, pro incolis: quemadmodum Georg. 3. 31. *Addam urbes Asiae domitas, pulsumque Niphatem*: per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenios ipsos intellexit, pulsos à Romanis. Aperuit autem sibi Alpes Hannibal maxime labore, adesis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. 21. 36.

14. *Tum certare, etc.*) Tum licebit, ut Trojani, seu Romani, eorum posteri, pareant odiis atque deprædationi hostium: vel, odiis vestris, deprædationi hostium.

15. *Componite fœdus.*) Vel inter vos, vel inter Latinos ac Trojanos. *De Venere aurea*, id est; *pulchra*, Æn. 1. 595. *De Rutulis*, Æn. 7. 795. *De aggeribus*: Æn. 9. 142.

27. *Nascentis Trojae, etc.*) Æn. 7. 157.

Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant:
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua atque invito numine Troës
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quae superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Flectere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolià excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet: et superis immissa repentè
Alecto, medias Italûm bacchata per urbes
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis,
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnae.

et rursus Tydei filius insurgit in Teucros ab Arpis Ætolis. Sane opinor, superest ut ego rursus vulnerer; et ego tua filia exspecto arma mortalis viri. *Si Trojani adierunt Italiam absque tua venia, et invitâ divinitate* tua: *expendant pœnas delicti* sui, *nec recrees illos ope tuâ: si verò* id fecerunt *obsecuti tot oraculis, quæ cœlum et inferi dabant* illis: *cur ullus nunc potest frangere* vim *mandatorum tuorum, vel cur* potest *statuere nova fata? Cur memorabo naves incensas in litore Siculo? cur regem procellarum, et ventos furiosos eductos ex Æolia* insula, *aut Irim demissam ex aëre? nunc quoque* Juno *concitat inferos, hæc sola pars rerum restabat inexperta: et Alecto immissa subitò* in loca *superiora, sævit in mediis urbibus Italorum. Non moveor ob regnum: speravimus illud, dum sors juvit: superent, quos mavis superare. Si nulla est plaga quam aspera uxor tua relinquat Trojanis: ô pater, obsecro per fumantes ruinas Trojæ dirutæ; liceat* mihi *eripere Ascanium salvum è bello, liceat* ut *restet nepos. Æneas quidem agitetur fluctibus incognitis, et sequatur iter quodcumque sors offeret* ipsi; at *possim tueri, et subtrahere è crudeli prælio hunc* Ascanium:

NOTAE.

28. *Ætolis ab Arpis Tydides.*) *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ adhuc dicuntur *Arpe.* Condita à *D*iomede Tydei filio, de quo, Æn. 11. 243. Ab eo petierat auxilium Turnus, Æn. 8. 9. nullo tamen successu, ut patebit, Æn. 11. 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut causam suam exaggeret.

29. *Mea vulnera restant.*) Iliad. 5. 335. Cum Æneam, à *Diomede* lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo è pugnæ periculo subduceret, à Diomede in vola manus vulnerata est. Mars deinde ad imum ventrem ab eo sauciatus quoque est, v. 857.

33. *Erycino in litore.*) Æn. 5. 660. Mulieres Trojanæ, Junonis et Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem et montem, qui nunc est mons *Sancti Juliani*, Æn. 3. 707; Æn. 5. 24.

38. *Æoliá excitos.*) Juno Æolum et ventos in Æneæ classem concitavit, Æn. 1. 56. ubi de insulis *Æoliis*, ad latus septentrionale Siciliæ.

Irim) Missa est à Junone ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æn. 5. 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æn. 9. 2. etc. De *Iride*, Æn. 4. 700.

39. *Manes.*) Deos inferorum, Æn. 6. 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos Furiam Alecto concitavit, Æn. 7. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ibid. 409. De voce *bacchata*, quæ à furiosis Bacchi comitibus petitur, Æn. 4. 301.

51. *Amathus.*) Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*, et *Idalium*, aut *Idalia*, *borgo Dalim*: et *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æn. 1. 629. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum et Cretam, nunc *Cerigo*, Æn. 1. 261.

Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera,
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
Exigat hic aevum: magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam, nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes?
Totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
Non satius cineres patriae insedisse supremos,
Atque solum quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandrae impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
Egit? ubi hîc Juno, demissave nubibus Iris?

Est mihi Amathus, et alta Paphos, sunt Cythera, et ædes Idaliæ: illic ducat vitam ignobilis abjectis armis: impera ut Carthago opprimat Italiam gravi potentiâ, nihil ab eo Ascanio *obstabit urbibus Punicis. Quid profuit* Æneam *evitasse ruinas belli, et fugisse per medios ignes Græcos? et* quid profuit *evasisse tot pericula maris et terræ immensæ, dum Trojani quærunt Latium, et Trojam rursus cadentem? nonne potius* erat *manere* in *ultimis ruinis patriæ, et in terra ubi fuit Troja? O pater, redde, precor, miseris* illis *Xanthum et Simoënta, et permitte Trojanis rursus adire casus Troïcos. Tum Juno regina, commota furore aspero,* ait: *quare cogis me solvere profundum silentium, et patefacere sermone dolorem occultum? an ullus hominum aut deorum cogit Æneam adire bellum, aut opponere se hostem regi Latino? adiit Italiam fatis suadentibus, incitatus vaticiniis Cassandræ, sit* ita sane. *An suasimus* ei ut *desereret castra* sua, *aut crederet vitam* suam *ventis; an* suasimus, ut *traderet puero administrationem belli et urbem* suam; *aut* ut *sollicitaret fidem Etruscam et populos tranquillos? quis deus, quæ infesta vis nostra impulit* eum in hoc *damnum? ubi* est in *ea re Juno, et Iris missa ex aëre?*

NOTAE.

54. *Ausoniam.*) Italiam, Æn. 7. 55.

56. *Argolicos.*) Græcos, ab urbe *Argis*, Æn. 1. 289.

58. *Latium, etc.*) Æn. 7. 54. *Teucri.* Æn. 1. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æn. 1. 470. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*; ego *caduca*, *rursus cadentia*, Æn. 7. 322. *Xanthus*, et *Simois*, Troadis fluvii, Æn. 1. 104. 477.

68. *Cassandræ . . . furiis*) Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandrae vaticinia pro deorum et fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit et vates, Æn. 2. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam, Æn. 3. 183.

70. *Puero.*) Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutela tamen Mnesthei et Seresti Æn. 9. 171.

71. *Tyrrhenamve fidem, etc.*) Æneas, Evandri consilio, Tarchontem et Tyrrhenos, à Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus; Æn. 8. 597. *De Tyrrhena gente*, ibid. 479.

76. *Pilumnus avus, etc.*) *Pilumnus* et *Picumnus*; fratres, antiqui Rutulorum reges: Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem stercorandæ terræ, *Sterculius* etiam est appellatus. Iidem dicti sunt dii conjugales: iisdemque, statim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris causa sternebatur, teste Varrone apud Nonium: quare ipsos etiam necesse est aliquid eorum reperisse, quæ ad conjugia puerorumque institutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti sunt: siquidem Pilumnus dicitur Turni *parens*, Æn. 9. 4. Turni *avus*, hic: Turni *quartus pater*, id est, *abavus*, infra v.

Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patriâ Turnum consistere terrâ;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
Quid, face Trojanos atrâ vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est.
Æneas ignarus abest; ignarus et absit.
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.

Injustum est nempe, quod *Itali cingant ignibus Trojam novam*; et quod *Turnus maneat in patria tellure*; Turnus inquam, *cui Pilumnus est avus*, *cui dea Venilia* est *mater*. *Quid* ergo illud est, quod *Trojani nigris tædis inferunt vim Latinis*? *opprimunt imperio regiones non suas*, *et abducunt prædas*? *quid* est, quod *decipiunt soceros*, *et arripiunt sponsas è sinu* sponsorum? quod *manu precantur pacem*, *et prætendunt arma navibus*? *Tu potes suffurari Æneam è manibus Græcorum, et opponere pro viro* illo *nubem et vanas auras*; *et potes transformare naves in totidem Nymphas*: *crimen est, nos adjuvisse aliquantulum Rutulos adversus* eum. *Æneas abest inscius* periculi urbis: *et verò absit inscius*: *Est tibi Paphus et Idalium*, *sunt Cythera sublimia*: *cur* ergò *sollicitas urbem potentem bello et animos bellicosos*? *an nos subruere tibi* à *fundamentis fragile regnum Troadis contendimus*? an inquam, *nos*? *an* potius ille, *qui cum Græcis Trojanos commisit*? *quæ fuit causa* cur *Europa et Asia surgeret in bella*, *et societas dirimeretur clandestino* amore? an *adulter Trojanus cepit Spartam me duce*? *an ego subministravi arma*, *et alui bellum amoribus*? *tunc decebat te timere tuis*: *jam tardior insolescis querimoniis non legitimis*, *et moves rixas inanes*.

N O T A E.

619. *De Veniliae* genere nihil reperitur nisi quod erat soror Amatæ, Latini uxoris: de ejusdem divinitate nihil, nisi quod à Servio nympha dicitur.

77. *Face, etc.*) Significat primos belli motus ob occisum à Trojanis Silviæ cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, et stipitibus primò res acta est, *Æn.* 7. 506.

79. *Soceros legere, etc.*) *Decipere*, *furtim accipere*, et quasi *suffurari*: unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*: unde Ecl. 9. 21. *Sublegi tacitus tibi carmina nuper.*

80. *Pacem orare manu, etc.*) Id est, aliud verbis præ se ferre, aliud re præstare. *Pacem orare manu*, est supplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicatos, manu praetendere, *Æn.* 7. 237.

81. *Tu potes Ænean, etc.*) Æneam Venus è Diomedis manibus eripuit; peplo; vel nebulâ pepli instar obductâ, v. 29.

83. *Nymphas.*) Id à Cybele factum, *Æn.* 9. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset, Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus et absit.*) Rationem petitam ex Æneae absentia, cum refutare non possit, ironicâ concessione eludit. De *Papho*, *Idalio*, *etc.* v. 51.

87. *Urbem, etc.*) *Laurentum*, cujus imperium affectare Æneas videbatur, per Laviniae conjugium.

88. *Nosne tibi fluxas, etc.*) *Dixerat* Venus: *Xanthum et Simoënta redde, oro, miseris*: permitte ut in ipsis Trojae reliquiis maneamus. Reponit Juno: *An ego id impedio, an Trojae reliquias tibi invideo*? Vel praesens posuit pro praeterito, *An ego everti olim res Trojae per se labentes, et fluxas*?

Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario; ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente, deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:
Tum zephyri posuêre, premit placida æquora pontus.
Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Juppiter omnibus idem.
Fata viam invenient, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Juppiter aureo
Surgit: cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.

Juno loquebatur talibus verbis: *et omnes incolæ cœli mussitabant diversis sententiis: veluti quando primi flatus fremunt inclusi silvis, et volvunt obscuros sonitus, significantes nautis imminentem ventum. Tunc genitor omnipotens, cui est suprema potentia rerum, incepit* loqui: *illo loquente, alta aula deorum conticescit, et tellus territa à fundamentis, et sublimis æther tacet: tum zephyri quieverunt, mare sternit tranquillam planitiem. Ergo excipite hæc mea verba, et imprimite ea mentibus. Siquidem non permittitur Latinos sociari Trojanis per fœdus, et vestra dissensio non habet finem: ab hoc die, quæcumque sit unicuique sors, quamlibet spem* sibi *assumat unusquisque sive Trojanus, sive Rutulus fuerit, hos tractabo sine ullo discrimine: sive urbs cingitur obsidione in damnum Italorum; sive pernicioso errore Trojanorum et ominibus infaustis. Nec libero Rutulos* satis. *Unicuique sua incepta praestabunt damnum aut felicitatem. Rex Jupiter aequus* erit *omnibus. Fata facient* sibi *viam. Firmavit* hoc *per fluvium fratris Stygii, per ripas fluentes pice et nigris vorticibus, et motu* capitis *commovit universum cœlum. Hic* fuit *finis sermonum; tunc Jupiter surgit è solio aureo; quem Superi deducunt domum* cingentes eum *medium.*

N O T A E.

89. *Qui Troas Achivis Objecit.*) *Parin* significat: qui societatem et jura hospitiorum violavit: Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit, marito absente; imo si fides hic est Junoni et Virgilio, per vim expugnatâ Spartâ id commisit, Æn. 1. 81. *De Achivis*, Æn. 1. 492.

91. *Europam, etc.*) Ubi Graecia. *Asiam*, ubi Troas. *Spartam*, urbem Peloponnesi Æn. 2. 577.

92. *Dardanius,*) Paris, è regia Dardani familia, Æn. 1. 31. 239.

93. *Cupidine.*) Amore mutuo Helenæ et Paridis: *Cupido*, Veneris filius, Æn. 1. 662.

102. *Solo tellus.*) *Solo*, profunditate, qua solida terra est, Ecl. 6. 35. De *Zephyris*, Ecl. 5.5. de *Ausoniis*, Æn. 7. 54 De *Teucris*, Æn. 1. 239.

107. *Secat spem.*) Servius, Erythraeus, et alii explicant, *sequitur* spem: sic enim *secundas* et *secta* derivantur à *secundo*. Turnebus interpretatur *dissecat*, et sibi quasi *separat* et *sumit*. Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, *transigit*, *absolvit*, *exsequitur*, ex illo Horatii, Sat. l. 1. 10. 15. *Ridiculum acri Fortius ac melius magnas plerumque secat res.*

108. *Rutulusve fuat.*) *Fuerit*: defectivum futuri temporis. *De Rutulis*, Æn. 7. 795.

110. *Errore malo ... monitis sinistris.*) Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113. *Stygii per flumina fratris, etc.*) Per *Styga*, Plutonis inferorumque flumen: per quod *Dii* jurabant. Georg. 3. 551. Æn. 6. 323. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

117. *Ad limina.*) Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat, ad ipsius interioris domus januam.

225. *Ger,*

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et moenia cingere flammis.
Ast legio Æneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, et rarâ muros cinxêre coronâ.
Asius Imbracides, Hicetaoniusque Thymoetes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Tybris.
Prima acies, hos germani Sarpedonis ambo.
Et Clarus, et Hæmon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis:
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oriciâ terebintho
Lucet ebur. Fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,

Interim Rutuli ad *omnes portas pergunt circum delere viros internecione, et circumdare muros incendiis. Exercitus autem Trojanorum clauditur obsessus* intra *ageres*: *nec* est *ulla spes fugiendi. Infelices* illi *excubant frustra* in *altis turribus et cingunt muros exiguo numero. Asius filius Imbraci, et Thymœtes filius Hicetaonis, et duo Assaraci, et senex Tybris cum Castore*, sunt *præcipui in turba* propugnantium: *duo fratres Sarpedonis et Clarus et Hæmon è nobili Lycia, comitantur illos. Acmon* ex urbe *Lyrnesso, non inferior patre Clytio aut fratre Mnestheo, contendens toto corpore jacit vastum saxum*, quod erat *non parvum fragmentum montis. Alii conantur propugnare* urbem *jaculis, alii lapidibus*: *et immittere tædas, et imponere sagittas nervo* arcus. *Ecce ipse puer Dardanius, dignissimus amor Veneris, in mediis nudatus* secundum *pulchrum caput, fulget quasi gemma, quæ distinguit aurum rutilum*, et *ornamentum* est *colli vel capitis*: *aut quemadmodum ex arte splendet ebur infixum, vel terebintho Oriciæ* urbis. *Huic cervix candida sustinet capillos promissos, et circulus auri flexilis subligat* eos. *O Ismare, bellicosi populi viderunt etiam te intentare vulnera, et ungere sagittas veneno*:

NOTAE.

125. *Germani Sarpedonis ambo, etc.*) Fratres Sarpedonis, qui Lyciae rex, Jovis ex Laodamia filius, occisus est à Patroclo in obsidione Trojæ Æn. 1. 104. *Germani* autem dicuntur à Varrone, qui ex eadem genitrice manant; aut melius à Festo, qui ex eodem *germine*, et stirpe, sive paterna, sive materna, sunt.

128. *Lyrnessius.*) Ex urbe Phrygia *Lyrnesso*, non longè à Thebe, circa sinum Adramyttenum: ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, et in meridionalem Asiae minoris partem profugi, ad orientem Pamphyliae consederunt; ibique condiderunt urbes cognomine *Lyrnessum* et *Theben*, et *Ciliciæ* novae nomen dederunt. Ita Strabo l. 14. ex Challisthene. Quare cum diximus Æn. 2. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani regis in Cilicia; Ciliciam veterem et Homericam, non novam accepimus.

129. *Fratre Mnestheo.*) Servius legit *Menestheo*, ut sit dactylus in quinta sede: sed è probatissimis codicibus malim legi *Mnestheo* ut *fratre* sit spondeus, ultima syllaba producta, ob sequentem duplicem consonantem in *Mnestheo*.

133. *Dardanius puer.*) Non tantum Trojanus, sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus; Æn. 1. 239. 288.

136. *Oriciâ terebintho.*) *Terebinthus*, arbor est resinae speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syria, brevis ac fruticosa in Macedonia, Plin. l. 13. 6. *Oricum*, oppidum est Macedoniae, Plinio, in Epiri confinio, ad mare Ionium, nunc *Orco*, ab aliis Chaoniæ regioni Epiri adnumeratur.

141. *Mæonia, etc.*) Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ minoris mediterraneæ regio. De *ea*, ejusque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æn. 4. 216.

Maeonià generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: medià Æneas freta nocte secabat.
Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque
Quidve petat; quidve ipse ferat, Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet. humanis quae sit fiducia rebus,
Admonet, immiscetque preces: haud fit mora, Tarchon
Jungit opes, foedusque ferit. Tum libera fatis
Classem conscendit, jussis gens Lydia divûm
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios: Pallasque sinistro
Affixus lateri, jam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, jam quae passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,

Te, inquam, *generose juvenis è patria Lydia*, *ubi homines colunt optimos agros*, *et Pactolus spargit* eos *auro. Aderat quoque Mnestheus*, *quem honor pristinus ejecti è murorum propugnaculis Turni evehit* in *altum: et Capys*, *à quo nomen inditum est urbi Campanæ. Illi commiserunt inter se prœlium asperi belli*: *Æneas autem medià nocte scindebat mare. Scilicet postquam ab Evandro venit* ad *regem* Tarchontem *ingressus* in *castra Tyrrhena; et aperuit regi nomen et genus*: *et exposuit quid poscat*, *aut quid ipse offerat*, *quas vires Mezentius associet sibi*, *et quam sit violentus animus Turni*: *monuit*, *quæ sit* habenda *fides rebus hominum*, *et adjecit preces*: *mora nulla adhibetur; Tarchon sociat vires* suas, *et init fœdus. Tunc populus Etruscus*, non *impeditus fatis*, *conscendit naves*, *creditus duci extero ex imperio deorum. Navis Æneæ habet primum* locum, *ornata* circa *rostrum leonibus Phrygiis. Ida assurgit supra*, mons *gratissimus Trojanis exsulibus. Ingens Æneas hic sedet*, *et meditatur secum varios casus belli*: *et Pallas admotus ad lævum latus ejus*, *modò inquirit de astris*, quæ sunt *itinera noctis; modò de* [illegible]*is*, *quæ* Æneas *sustinuit terra et mari. O Musae*, *aperite nunc Helicona*, *et suggerite* mihi hos *cantus*:

NOTAE.

145. *Campanæ urbi*, *etc.*) *Capuae*, quae Campaniae caput fuit: nunc quae exstat hujus nominis, ab antiqua fere leucae spatio diversa est.

148 *Ut ab Evandro.*) Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri jussu abierit, vidimus Æn. 8. 478. 597.

154. *Libera fatis.*) Quia fatis prohibebatur, ne post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, Æn. 8. 498.

155 *Gens Lydia.*) *Etrusci*, sive *Tyrrheni*, è *Lydia* oriundi, Æn. 2. 781. Æn. 8. 479.

156 *Æneïa puppis*) Probabile est Etruscos tam classem paratam habuisse, cui sola Æneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit aedificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157. *Rostro Phrygios*, *etc.*) *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiae monte classem olim ad fugam aedificaverat, *Æn.* 3. 6. auspiciis *Cybeles*, quae pinus, in eo monte sibi sacras, Æneae in id opus concesserat, Æn. 9. 88. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia praecipuè vigebat. Æn. 3. 111. De *rostro* navium, Æn. 5. 143. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

160. *Pallas.*) Evandri filius, Æn. 8. passim.

163. *Pandite nunc*, *etc.*) Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æn. 7. 641 *Deae*, Musae, Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiae, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164. *Tuscis.*) De iis jam saepe diximus, Æn. 8. 479. etc. Pro variis temporibus et coloniis varia mutantur nomina; modò *Etrusci*, modò *Tyrrheni*, modò *Tusci*. Primò Apenninis montibus à septentrione et occidente, mari infero à meridie, Tyberi ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam

Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum; qui moenia Clusi,
Quique urbem liquêre Cosas: quis tela, sagittæ,
Coritique leves humeris, et letifer arcus.
Unà torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos,
Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divûmque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, coeli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,

quæ multitudo sequatur interim Æneam è regione Etrusca, et impleat naves. et feratur mari. Primus Massicus findit mare Tigri ærata: sub quo sunt *mille manus juvenum: qui venerant è muris Clusii et urbe Cosa; quibus arma* sunt, *sagittæ, et leves pharetræ* in *humeris, et arcus mortifer. Simul* est *ferox Abas: tota hujus acies splendebat armis conspicuis, et puppis Appolline aurato; Populonia patria subjecerat illi sexcentos juvenes peritos belli: Ilva autem trecentos, insula nobilis copiosis metallis Chalybum. Tertius* erat *ille Asylas interpres* rerum *divinarum et humanarum, cui obtemperant viscera animalium, et astra cœli, et voces avium, et flammæ fulminis ominosi: trahit* secum *mille* viros *confertos numero et rigidis hastis. Pisæ, urbs Tusca situ, ortæ* ex Pisis *Alpheis, jusserant hos subesse* Asylæ. *Sequitur Astur formosissimus,*

N O T A E.

complexi; tumque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius*, rex sive Lucumo Cæritis urbis: talis *Porsena* rex Clusii, etc. postea, ut testatur Livius, l. 5. transgressi Apenninum, circa Padum ad usque Alpes tenuere: ibique totidem statuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc à Gallis deinde pulsi sunt, et intra fines antiquos repressi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput, fuisse Mantuam ait Virgilius, infra, v. 201. Ubi eamdem ipsi divisionem populorum tribuit: ut primò totum *genus* tres in tribus, sive *gentes*; mox singulæ tribus in quatuor *populos*, sive urbes, aut curias, distinguerentur.

166. *Massicus.*) Rex, sive Lucumo *Clusii* urbis et *Cosæ*. Tamen, infra v. 655. Clusii rex vocatur *Osinius*. Igitur vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* et *Massicus*: vel *Massicus* rex fuit Cosæ, *Osinius* Clusii: ita tamen ut Osinius subesset Massico, unde urbs utraque Massicum ducem sequi dicitur. Et verò reges illos inter se non fuisse æqualis dignitatis, ex eo patet; quod primò tres, deinde duodecim in partes populi illi dividerentur, ut modò diximus. *Tigri*, nomina navium, petita è figuris in puppi vel prora pictis aut sculptis.

167. *Clusi, etc.*) *Clusium*, urbs Etruriæ mediterranea, hodie *Chiusi*: ad paludem longissimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

168. *Cosas.*) *Cosae*, vel *Corsae*, vel singulari numero *Cosa*, Etruriæ maritima urbs, ad promontorium *Argentarium*, quod hodie est *monte Argentaro*: urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse quæ nunc dicitur *Orbetello*; sed aliis melius oppidum vicinum, *l' Ansedonia*.

169. *Coryti*) Græca vox; γωρυτος *pharetra*; theca sagittarum. Qua voce, post Virgilium, usi Ovidius et Statius.

172. *Populonia mater.*) *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine: cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*: quemadmodum Italia, *parens*, Georg. 2. 173.

173. *Ilva.*) Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conspectu Populoniæ, ad meridiem: ferri fodinis olim ferax; quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone, l. 5. Unum, quod in ipsa insula fornacibus liquari ferrum non posset, sed ideo in continentem transferretur: alterum quod fossæ, unde ferrum esset erutum, rursus tractu temporis implerentur: quare meritò dicuntur à Virgilio, *inexhaustae*.

174. *Chalybum metallis.*) Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*, populos, vel Ponti, vel Hispaniæ, Georg. 1. 58. à quibus ferrum optimè temperatum dicitur *chalybs*, acciajo.

176. *Pecudum fibrae, ect.*) Significantur hic I. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis et visceribus hostiarum, Æn. 7. 498. II. Per sidera, *astromantia*. III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, Æn. 3. 361. IV. Per fulmina praesaga, *ars ominatoria*, quae ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis praesagia ducebat, Ecl. 1. 16

179. *Alpheas Pisae, etc.*) *Pisa*, vel *Pisae*: urbs

Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscae.
Non ego te, Ligûrum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinae surgunt de vertice pennae.
Crimen amor vestrum, formaeque insigne paternae.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëtontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mœstum musa solatur amorem:
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Liquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius aequales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille

Astur fidens equo et armis pictis. Qui sunt ex *patria Cærete*, *qui in campis Minionis*: *et antiqui Pyrgi*, *et Graviscæ* ubi *mala temperies* aëris, *adjungunt trecentos*: *omnibus par* est *voluntas sequendi. Non ego omittam te*; ô *Cinyra generosissime bello dux Ligurum*; *et Cupavo* quem *pauci sequuntur*, *cujus è capite attolluntur plumæ cycneæ. Amor crimen* est *vestræ* familiæ. *et insigne* petitum ex *transformatione patris. Scilicet ajunt Cycnum*, *dum desiderio dilecti Phaetontis cantat inter arbores populos ac umbracula sororum* ejus, *et* dum *recreat cantu tristem amorem*: *albescentem teneris plumis traduxisse senectutem*, *deserendo terras*, *et petendo cœlum cantu. Filius secutus classe turmas æqualium*,

N O T A E.

in confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen ad fluvium Arnum, *Arno*. Condita putatur à Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eò per errorem pulsis; vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs ad *Alpheum* fluvium, Georg. 3. 19. Æn. 3. 694.

183. *Caerete domo*, *etc.*) Ex urbe *Cæretana*, hodie *Cerveteri*. cui prius Mezentius imperabat, Æ. 8. 479. 597. *Minio*, hodie *Mugnone*: fluviolus, non qui *Caere* alluit, ut aliqui perperàm notarunt, sed qui ad ea urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi)* Oppidum maritimum, nunc dirutum, Cæretanae urbi vicinum ad occidentem: Martialis vocat *litoreos Pyrgos*, à πυργοι, *turres*,

Intempestae Graviscae.) *Gravisca*, vel *Graviscae*: maritima item urbs fuit, jam planè excisa. Nomen habet à *gravitate* aëris, vicinarum paludum odore corrupti; ut ex Catone apud Servium, et Rutilio constat. Ideo *intempestae* à Virgilio vocantur, quia carentes aëris salubri temperie.

185. *Ligurum.*) *Liguria* duplex, alia litorea, Alpibus ab occidente, Macra fluvio, *la Magra* ab oriente, Apenninis jugis, à septentrione; mari Ligustico, à meridie definita. Altera mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *il Po*. Litorea nunc fere est, *la riviera di Genova*; ubi *Genua*, urbs et respublica: mediterranea nunc capit ducatum Montisferrati, partemque Mediolanensis et Pedemontii principatus.

186. *Cinyra.*) Sic reposuimus è MSS. Nicolai Heinsii: cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent, sed ad *Cupavonem.*

186. *Cupavo.)* Phaëton, Clymenes et Solis filius, Ephaphi regis Ægypti conviciis adactus ut se filium Solis probaret; cum à patre petiisset currus regimen in unum diem, et ægrè obtinuisset, deflecteretque à consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset, Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit. Ovid. Met. 2. Phaëtontis sorores, *Phaëtusa*, *Lampetie* et *Lampetusa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactae, ibidem fletu contabuerunt: et in arbores mutatae sunt vel alnos, vel populos; unde *succinum* sive *electrum*, quasi lacrymas, manare Poëtæ finxerunt. *Cycnus*, Ligurum rex, materno sanguine et amicitia conjunctissimus Phaëtonti, apud eumdem fluvium ex dolore in cycnum conversus est. Ovid. Met. 2. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus Cycni filius à Virgilio dicitur, id est, unus è posteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus*, electri ferax, ambigitur. Vulgò Poëtis *Padus* putatur, superioris illius Italiæ sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, Georg. 1. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ et Prussiæ fluvium; quia electrum à Prussiæ litoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum*, *Radaunne*: qui *Dantiscum* urbem interfluens, non procul inde se Vistulæ immiscet.

188. *Crimen amor vestrum.*) *Vestrum crimen*: id est, familiæ illius vestræ (nam *Cycnus* Phaëtonti ejusque sororibus per Clymenem sanguine junctus erat) fuit amor in Phaëtonta, dolorque nimis de ejus interitu: quo offensi dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt. *Formaeque insigne paternae.* Plumæ olorinæ, sive cycneae, è galea subrectae.

Instat aquae, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longâ sulcat maria alta carinâ.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantûs et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua dives avis; sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca,
Mincius infestâ ducebat in aequora pinu.
It gravis Auletes, centenâque arbore fluctum
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton, et coerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in Pristin desinit alvus.
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojae, et campos salis aere secabant.
Jamque dies coelo concesserat, almaque curru
Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:

ille Centaurus *impendet aquæ, et sublimis intentat fluctibus vastum saxum, et findit profundum mare longâ trabe. Ille etiam Ocnus, filius Mantûs vatis et fluvii Etrusci, movet exercitum è patria regione*: ille, *ô Mantua, qui dedit tibi muros et nomen matris suæ, ô Mantua illustris majoribus, sed stirps non est eadem omnibus: habet tribus tres, populos quatuor sub* unaquaque *tribu, ipsa est primaria populorum* illorum, *robur* illi *ex Etrusca cognatione. Præterea Mezentius concitat contra se quingentos ex illa* regione: *quos Mincius*, habens *patrem Benacum, coronatus arundine viridi, ducebat in mare navibus inimicis* Mezentio. *Ducit* eos *Auletes gravis, et erigens se percutit undam centenis* remis *ligneis: fluctus spumant agitato mari. Portat illum Triton vastus, et terrens mare cæruleum* tubâ *è concha: huic* Tritoni *merso usque ad latera, vultus pilosus exhibet hominem, venter exit in Pristin, unda spumosa sonat sub pectore semiferino. Tu principes selecti navigabant triginta navibus* in *auxilium Trojæ* novæ. *et scindebant ærato* rostro *spatia salsæ* aquæ. *Et jam lux abierat è cœlo, et benefica Luna attingebat medium cœlum curru nocturno*:

NOTAE.

195. *Centaurum.*) Navim, cui insculptus Centaurus saxum intentans. *De Centauris*, monstris, superiore parte humana, inferiore equina, Æ. 6. 286.

198. *Ocnus.*) Non conditor, sed instaurator, sive munitor urbis Mantuæ: cui muros et nomen matris suæ dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*, ignoratur. *Ocnus*, idem qui *Bianor* appellatur, Ecl. 9. 60.

199. *Fatidicae Mantûs.*) *Manto*, Genitivo græco *Mantûs*: Tiresiæ vati filia. *Fatidica* dicitur, ex ipsa vi nominis: est enim *μαντις*, vates.

Tusci amnis.) *Tyberis*, qui Tusciam à vicinis regionibus disterminat, Æn. 8. 330.

201. *Mantua dives avis.*) Urbs Galliæ Cisalpinæ, nunc Ducatus caput, sita in medio stagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tusci*: qui ex Etruria, sive Tuscia antiqua, in eam regionem effusi; eamdem illic, quam apud se, regiminis formam constituerant, duodenas in urbes ac populos administrationem partiti: ut jam diximus, v. 164. Duodecim urbium illarum nova Tusciæ, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut faveat aduleturque patriae, cum tamen caput esset *Felsina*, quae deinde *Bononia* appellata, juxta Cluverium, Ital. 1. 26.

205. *Benaco, etc.*) *Benacus*, lacus est ejusdem Galliae Cisalpinae, in agro Veronensi, nunc *Lago di Garda*, Georg. 2. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Mincio*: qui postquam urbem *Mantuam* in modum latus circum alluit, exonerat sese in Padum. *Mincium* hunc ne ducem esse putes, sed ipsum fluvium, cujus è ripis collecta classis hæc fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

209. *Triton.*) Neptuni tubicen, conchâ utens pro tuba, superiore parte vir, inferiore piscis, Æn. 1. 148.

211. *Pristin.*) Piscem immanem, è balenarum genere, Æn. 3. 427.

214. *Salis, etc.*) *Sal*, pro mari, Æn. 1. 541. *De aeratis rostris*. Æn. 5. 143.

216. *Phoebe.*) Luna, Phœbi soror, Ecl. 3. 67. *De Olympo*. monte Thessaliae, qui pro cœlo sumitur, Ecl. 5. 56. De *Cybele*, Æn. 3. 111. De *Navibus Æneae* in Nymphas transformatis, Æn. 9. 120,

Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio, chorus ecce suarum
Occurrit comitum, Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphasque è navibus esse
Jusserat: innabant pariter, fluctusque secabant;
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Agnoscunt longè regem, lustrantque choreis.
Quarum quæ fandi doctissima Cymodocea,
Ponè sequens, dextra puppim tenet: ipsaque dorso
Eminet, ac laeva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: vigilasne, deûm gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes:
Nos sumus Idaeae sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
Praecipites ferro Rutulus flammâque premebat:
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genitrix faciem miseratâ refecit:
Et dedit esse deas; aevumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos:
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge, age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube: et clypeum cape, quem dedit ipse

Æneas ipse sedens, moderatur gubernaculum, et dat operam velis: non enim sollicitudo permittit ejus *corpori* ullam *quietem. Et ecce turba suarum sociarum effert se ipsi in medio cursu*: scilicet *Nymphæ, quas benefica Cybele voluerat frui divinitate maris, et fieri nymphas è navibus: natabant simul, et scindebant undas; quot antea naves æratæ stabant ad litus. Agnoscunt procul regem, et circumeunt eum saltando. Cymodocea, quæ erat peritissima loquendi* inter *illas, tenet manu dextera puppim, sequens prope: et ipsa emergit tergo, ac subnatat sinistrâ* manu *per aquas quietas. Deinde sic affatur Æneam inscium* harum rerum: *ô Ænea, soboles deorum, an vigilas? vigila, et laxa funes velis. Nos sumus pinus Idææ, è sacro cacumine* illius montis, *naves* olim *tuæ, nunc nymphæ maris. Cum Rutulus fœdifragus persequeretur ferro et igne nos submergendas: abrupimus non sponte tuâ retinacula, et te quærimus per mare. Mater* Cybele *miserta* nostri *reparavit formam* nostram: *et permisit* nos *esse deas, et ducere vitam sub aquis. Sed juvenis Ascanius clauditur muro et fossis. inter media arma et Latinos feroces bello. Jam equitatus Arcadius, junctus generosis Etruscis, attingit loca præscripta: certum est consilium Turni, objicere illis agmina interjecta, ne* illi *promoveant ad urbem* sua. *Age, surge: et* prima *luce imminente, primus impera socios excitari ad arma; et sume clypeum, quem ipse*

NOTAE.

218. *Velisque ministras.)* Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum *ministrare velis*: ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela: quod inferiorum erat operarum: sed *pedes*, id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; quod gubernatoris erat munus, Æn. 5. 830.

224. *Lustrant.)* Circumeunt, Æn. 1. 612.

228. *Vigilasne, etc.)* Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam inductum erat bellum, imperator Martis sacrarium ingressus hastam simulacri movebat, dicens, *Mars, vigila.* Sunt qui ad verba Vestalium: quae, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque, *vigilasne rex? vigila.*

230. *Idaeae pinus.)* Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiae mons, Æn. 2. 801. De *Rutulis*, Æn. 7. 795.

238. *Jam loca jussa, etc.)* Non descripsit Poëta quò Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneae adjunxerit, Æn. 8. 518. cum Æneas eos Etrusco exercitu sociârit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscenderet, equitatum ei suum et Etruscum

Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux (mea si non irrita dicta putâris)
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat, et dextrâ discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas,
Ocyor et jaculo et ventos æquante sagittâ.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades: animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones:
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu ritè propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus: et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugârat.
Principiò sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clypeum tum deinde sinistrâ
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris: spes addita suscitat iras:
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis: donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.

Vulcanus donavit illi impenetrabilem, et cinxit extremitatem illius *auro. Crastina dies videbit magnos cumulos Rutulorum cadaverum, nisi existimaveris mea verba vana.* Sic *locuta fuerat et abiens pepulit* manu *dextrâ* puppim *sublimem, non inscia modi* quo erat impellenda: *illa puppis currit per aquas, celerior et telo et sagittâ pari ventis. Deinde aliæ naves properant. Ipse Trojanus filius Anchisæ miratur nesciens causam: tamen erigit animos* suorum hoc *præsagio. Deinde suspiciens concavas* partes *summi* cœli sic *orat breviter: O mater Idæa, altrix deorum, cui Dindyma cara* sunt, *et leones bini alligati jugo et dociles ad fræna: tu nunc es mihi auctor pugnæ, tu bene secundes omen, et accedas ad Phrygas cursu prospero, ô Dea.* Hæc *solum locutus. et interim dies reversa provehebatur lumine jam pleno, et expulerat noctem. Primò imperat sociis,* ut *sequantur vexilla, et excitent animos ad bella, et accingant se* ad *certamen. Et jam habet præ oculis Trojanos et munimenta* urbis *suæ erectus in puppi excelsa: tum postea læva* manu *clypeum fulgentem extulit. Trojani è mœnibus emittunt clamorem ad astra: spes aucta accendit iras: vibrant manibus jacula. Quales grues Strymonis* fluvii *emittunt voces inter nigras nubes. et trajiciunt cœlum cum sonitu, et fugiunt austros cum læto clamore. Sed ea* corperunt *videri mirabilia regi Rutulo et ducibus Italis: donec viderunt naves detortas ad litus, et totum mare appelli* cum *navibus.*

N O T A E.

terra præmisisse: eo consilio, ut certum in locum provecti, in pressionem in castra Rutulorum facerent, eodem tempore, quo naves ex Etruscis omnem lustrarent. *De Aurora*, Georg. 1. 249.

243. *Ignipotens.*) *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum Æneæ fabricaverat, Æn. 5. 439

251. *Supera convexa.*) Id est, *rotunda aut concava*, Æn. 1. 314.

252. *Idæa ....*) *Cybele* mater deorum: quæ quia pro terra sumebatur, quæ sustentat urbes, ideo turrita cum corona pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus, Æn. 3. 111. Huic sacri fuerunt montes plerique Phrygiæ: *Ida* Æn. 2. 801. *Dindymus*, Æn. 9. 618.

254. *Propinques augurium.*) Id est, *præsens sis hoc augurio seu faveas hoc augurio.* Vide Æ. 1. 330. *Propius res aspice nostras.* Vocat Trojanos *Phrygas*; quia Troja in Phrygia minore fuit, Æ. 1. 335.

265. *Strymoniae, etc.*) Comparatio illa, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero Iliad. 3. 2. *Grues*, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem* Macedoniæ fluvium in confinio Thraciæ. Inde enim fugiunt, magno numero collectæ: ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios à meridie. Ecl. 2. 68. Hinc Georg. 1. 374, inter signa imbrium: *aut illum vallibus imis Aëriæ fugêre grues.* De Rutulis Æn. 7. 795. *De Ausoniis*, Latinis, ibid. 54.

Ardet apex capiti cristisque à vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent: aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præripere, et venientes pellere terra.
Ultrò animos tollit dictis, atque increpat ultrò:
Quod votis optastis, adest perfringere dextrâ:
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes; ultrò occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat.
Hæc ait: et secum versat, quos ducere contrà,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu:
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non sperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subitò proras; sociosque precatur:
Nunc, ò lecta manus, validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates, inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.

Conus galeae *fulget è capite, et splendor spargitur è summitate* per *cristas, et umbo clypei aureus emittit copiosos ignes. Non aliter ac si cometæ cruenti aliquando triste rubescunt per humidam noctem aut: si ignis ille Sirius oritur, portendens hominibus male affectis siccitatem, et morbos, et contristat cœlum luce sinistrâ. Tamen non periit audaci Turno spes occupandi litus, et prohibendi terrâ descendentes. Ultrò excitat verbis animos* suorum, *et ultrò adhortatur: O viri, promptum* est *vobis perficere manu, quod cupivistis votis: pugna ipsa est in potestate* vestra: *jam unusquisque memor uxoris et domus* suae; *nunc memoret præclara gesta* et *laudes majorum: ultrò objiciamus* nos *ad mare, dum tumultuantur, et primi gressus vacillant exscendentibus. Fortuna auxiliatur audacibus. Dicit hæc: et meditatur secum, quos* possit *ducere adversus* Æneam, *aut quibus possit committere urbem obsessam. Interea Æneas emittit pontibus socios ex altis navibus. Multi* incipiunt *quærere refluxum maris tranquillioris, et exponere se* in loca *vadosa per saltum; alii ope remorum. Tarchon contemplatus litora, qua parte non putat* reperiri *vada, et undæ non sonant allisæ, sed* qua parte *mare sine offensione advolvitur, aestu tumescente: subitò impellit proras et orat socios: nunc, ó turba electa, intendite validos remos: erigite, invehite naves: scindite rostris hanc terram hosticam,*

N O T A E.

269. *Totumque allabi classibus aequor.*) Commutatio, pro, *classes allabi toto aequore.* Sic Æn. 6. 268. *Ibant obscuri sola sub nocte.*

270. *Ardet apex capiti, etc.*) Æneæ habitum describit, cædem Rutulo comminantis: et cum cometa comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo et galea Achillis, Il. 19. 379. Comparationem verò cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. 22. 26. De *apice*, sive *cono* galeæ, ejusdemque *cristis*, Æn. 3. 468. De *umbone*, parte media et maximè eminente clypei, Æn. 2. 546.

273. *Sirius ardor.*) *Sirius*, vel *Canicula:* stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, Georg. 2. 353. Hic adjectivè sumitur, alibi substantivè, Æn. 3. 141.

280. *In manibus Mars.*) In potestate. Sic Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus.*

288. *Servare recursus, etc.*) Mirum, quam multa hic absurdè interpretes commenti sint, imprimis *Donatus*. Sensus hic est: Tres ineunt exscensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini litoris, et jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadosa quædam loca, quæ æstu quidem affluente fluctibus operta sunt; refluente sicca sunt, aut saxis et arenis stagnantibus aquis infesta; hæc autem in loco exsiliunt, aut saltum remis adjuvant ac sustentant. III. Tarchon, omissis vadosis *illis* et inæqualibus locis, eligit planum et humile litus; quo fluctus absque offensione ac

strepitu,

Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arreptâ tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, et sedêre carinae
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes,
Æneas, omen pugnae: stravitque Latinos,
Occiso Therone: virùm qui maximus ultrò
Æneam petit. Huic gladio, perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit, exsectum jam matre peremptâ,
Et tibi, Phœbe, sacrum: casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longè Cissea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina clavâ,
Dejecit leto. Nihil illos Herculis arma,
Nil validae juvêre manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves dum terra labores

et ipsa trabs ima *aperiat sibi viam*: *et* cum *semel arripuero terram*, *non abnuo lacerare navem* in *tali loco. Quæ talia cum Tarchon dixisset*: *socii* cœperunt *erigere se in remos*, *et invehere naves spumosas in litus Latinum*: *donec rostra attigerunt siccum* locum; *et omnes naves steterunt illæsæ*; *non tamen navis tua*, *ô Tarchon. Quippe impacta arenis*, *dum pendet ex inæquali cumulo* earum, *nutabunda*, *diu suspensa*; *et* dum *agitat undas*: *laceratur*, *et effundit viros in medias aquas*: *quibus fragmenta remorum et scamna subnatantia obstant*, *et fluctus refluens simul retrahit pedes* allabentium. *Nec pigra mora retardat Turnum*: *sed promptus ducit universum exercitum contra Trojanos*, *et adverso stat in litore. Signa insonant*: *Æneas primus aggreditur agmina rustica*, quod fuit *initium prælii*: *et dejicit Latinos*, *interfecto Therone*: *qui hominum maximus primus tendit* in *Æneam*. *Æneas ense pervadit huic latus perfossum*, *per loricam asperam auro*, *et per textus æreos* clypei. *Inde occidit Lycam*, *excisum è matre jam mortua*, *et dicatum tibi*, *ô Apollo*: *quod* adhuc *infans potuisset evadere periculum ferri. Nec procul Cisseum morte stravit*, *et grandem Gyam*, *vastantes clavâ turmas. Nihil profuerunt illis arma Herculis*, *nihil robustæ manus*, *et pater Melampus*, *socius Herculis*, *quamdiu terra proposuit* Herculi *difficiles labores.*

NOTAE.

strepitu, sed leni ac aequabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat; hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulsae ac veluti sublatae, sulcum in terra sibi aperiant. Eo tamen in loco repertis praeter spem vadis et inaequalibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

299. *Tonsis.*) *Tonsa*, remus, *Æn.* 7. 28.

302. *Innocuae.*) Activa vox: sed passivè sumitur pro *illaesae*. Sic Lucanus usurpat *innoxia*, l. 9. 895. de Psyllis loquens: *Gens unica terris incolit à savo serpentum innoxia morsu*; id est, *illæsa morsu.*

303. *Vadis.*) Locis, ubi aqua parum alta est, Æn. 1. 115. in Notis.

304. *Fluctusque fatigat.*) Servius explicat: *Fluctus fatigat navim*. Ego, *navis fatigat fluctus*: Scilicet crebro remorum et contorum impulsu, succussuque, ut ex arenis extraheretur. *De transtris*, scamnis navium, Æn. 5. 119.

310. *Signa.*) Tubae, cornua, buccinae, *Æ*. 7. 637.

311. *Omen pugnae.*) Vel *initium*; quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur, *Æn*. 7. 173. Vel *faustum auspicium*: ex hoc enim primo successu, de victoria bene æstimare cœpit.

313. *Suta.*) Alii legunt, *scuta*: sed durior hæc consonantium collisio multis videtur, *aerea scuta*. Quare juxta probatissimos codices, malo *suta*: sive, clypeum ex multis æreis laminis *consutum* et contextum. Qua forma Virgilius, Georg. 4. 33. vocavit alvearia, *corticibus suta cavatis*. Nec obstat duo hic jungi adjectiva absque substantivo nomine: siquidem idipsum sæpe usu venit, Georg. 1. 153. *Nitentia culta*, ibid. 393. *Aperta serena*, *etc.*

314. *Tunicam.*) Vestem interiorem, de qua Æn. 9. 616.

Praebuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Interquens jaculum, clamantis sistit in ore.
Tu quoque flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix nova gaudia, Cydon:
Dardaniâ stratus dextrâ, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galeâ clypeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos) steterunt quæ in corpore Grajûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit; illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextrâ: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem:
Dextraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit: sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigidâ Dryopen ferit eminus hastâ

Ecce vibrans telum in Pharum, dum is emittit stolida verba, defigit illud *in ore vociferantis. Tu etiam, ô miser Cydon, dum perditus insequeris Clytium, flavum genis* ob *primorem barbam, novum amicum* tuum, *jacuisses dejectus manu Trojana, non sollicitus* de *amoribus juvenum, qui tibi erant semper* cordi: *nisi densa turma fratrum, proles Phorci, fuisset obvia* Æneae: *numero septem* sunt, *et vibrant septem tela*: sed ea *partim è casside et clypeo resiliunt inania, partim mater Venus divertit* ea *contingentia corpus* Æneæ. *Æneas alloquitur fidelem Achatem: subministra mihi arma, quæ in arvis Trojanis fixa* sunt *in corporibus Græcorum: nullum* telum ex iis *dextera vibrabit incassùm in Rutulos. Tum apprehendit ingentem hastam, et vibrat: illa volans transfodit æra scuti Mæonis, et penetrat simul loricam cum pectore. Alcanor frater auxiliatur illi, et sustinet dextrâ fratrem cadentem: hasta* jam *vibrata continuò pervadit transfosso brachio, et sanguinolenta servat impetum: et dextra* Alcanoris *languens nervis pependit ex humero. Tunc Numitor telo extracto è corpore fratris appetiit Æneam: sed non permissum est vicissim etiam eum vulnerare, at delibavit femur magni Achatae. Tunc Clausus confidens juvenili corpore venit è Curibus, et procul lædit Dryopen rigenti hastâ*

N O T A E.

Latus haurit,) Exhaurit, educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, et doliis, quæ dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus usurpat αφυω. Il. 13.508. Δια δη εντερα χαλκος ηφυσε. *Intestina autem aes exhausit.*

316. *Tibi, Phœbe, sacrum.*) Quia Apollo medicorum est deus, quorum ope exsecta matre Lycas ortus fuerat: atque ita ferri vi natus, eâdemque mortuus. *De Phoebo*, Ecl. 3, 62.

319. *Herculis arma.*) Clava, è duræ arboris trunco. *De Hercule*, seu *Alcide*, ejusque laboribus, Æn. 8. 288 *De Melampo*, forte medico illo celebri, de quo Georg. 3. 550.

326 *Securus amorum.*) Nihil tum sollicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus, pari fere, non eâdem tamen formâ, dixit, Æn. 1. 354. *Securus amorum germanae. Dardaniâ*, Trojanâ Æneæ manu. Æn. 1. 239. *Rutulos*, Æn. 7. 794. *Graiis*, Græcis, Georg. 2. 16.

337. *Trajecto missa lacerto, etc.*) Aliqui de altera hasta intelligunt, quæ post trajectum Mæonem ab Ænea missa fuerit. Ego de eadem, quæ primò Mæonis pectus, dein de eodem impetu subeuntis Alcanoris pervaserat lacertum; unde ejus manus languida penderit. *Lacertus*, pars est brachii à cubito ad manum.

345. *Curibus.*) Ex urbe Sabinorum, Æn. 7. 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab Ænea, mox narrat cædem Trojanorum, à Clauso Sabino patratam. Malè legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* verò Sabinorum dux, Æn. 7. vers. 707.

Sub mentum graviter pressâ, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem:
Tres quoque Threïcios, Boreae de gente suprema;
Et, tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Pars varios sternit casus. Occurrit Halesus,
Auruncaeque manus: subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti
Praelia ceu tollunt, animis et viribus aequis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, stant obnixi omnia contra.
Haud aliter Trojanae acies, aciesque Latinae
Concurrunt: haeret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia latè
Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis:
Arcadas insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci:
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis.
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quò fugitis socii? per vos, et fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudis,
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
Est via, qua globus ille virûm densissimus urget:

durè inflictâ sub mentum, et simul aufert loquendi vocem et spiritum transfosso jugulo: ille autem verberat fronte tellurem, et effundit ore spissum sanguinem. Dejecit etiam per varios modos tres Thracas, de sublimi stirpe Boreæ, et tres quos pater Idas et patria urbs *Ismara misit* ad bellum. *Halesus occurrit et turmæ Auruncæ occurrit et progenies Neptuni Messapus conspicuus equis modò hi, modò illi conantur expellere: pugnatur in ipso ingressu Italiæ. Quemadmodum venti oppositi excitant pugnas in spatioso aëre, paribus animis et viribus: non cedit mare* ipsis, *non nubes, non ipsi* venti *inter se; diu dubium est prælium, manent obluctantes contra omnia. Non aliter agmina Trojana, et agmina Latina congrediuntur: pes hæret pedi, et vir spissus viro. Sed ab alia parte, qua torrens latè disjecerat lapides contortos, et arbores evulsas è ripis: postquam Pallas conspexit Arcadas, non assuetos incurrere agmine pedestri, objicere terga Latino persequenti: quandoquidem difficilis natura loci coëgit* eos *descendere ex equis; modò precibus, modò dictis asperis inflammat virtutem* illorum, *quod solum supererat in rebus augustis; quò fugitis, ô socii? per vos* ipsos. *et* per *generosa gesta* vestrà; *per nomen Evandri regis, et relatas victorias, et meam exspectationem, quæ nunc surgit æmula gloriæ paternæ: ne committite* vos *fugæ: via* est *aperienda inter hostes, quâ* parte *multitudo illa hominum spississima premit* nos:

NOTAE.

350. *Threïcios, Boreae etc.*) *Thraces*, Æn. 3. 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniae, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. 7. 51.

351. *Ismara*,) Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri: *Ismarus* tamen urbs illa vulgò dicitur, non *Ismara*. Ptolomæo in Armenia minore statuitur, ad Euphratem.

353. *Halesus, Auruncæque, etc.*) Auruncorum Italorum dux, mox à Pallante occidendus, v. 425. Æn. 7. 723. 726. etc. *De Messapo*, equis nobili ob Neptunum equi auctorem, ibid. 691. *De Ausonia*, ibid. 54.

361. *Pede pes.*) Pro *pedi*, inquit Servius.

362. *Saxa rotantia.*) Passivè, pro *rotata*: ut Georg. 1. 163. *Volventia plaustra*, pro *voluta*.

363. *Arbusta.*) Non arbusculæ sunt, sed loca ipsa arboribus consita, Ecl. 1. 40.

371. *Spemque meam, quae, etc.*) Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit, ego, ejus laudis æmulus, sperabam me quoque

Hæc vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales: totidem nobis, animaeque manusque.
Ecce, maris magno claudit nos obice pontus:
Deest jam terra fugae: pelagus Trojamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primùm fatis adductus iniquis
Fit Lagus: huic, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium quâ spina dedit: hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit incautum, crudeli morte sodalis,
Excipit: atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, et Rhaeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
Nam tibi, Tymbre, caput Evandrius abstulit ensis:
Te decisa suum, Laride, dextera quærit:
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mistus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhoetea praeter
Trajicit: hoc spatium, tantumque morae fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:

nobilis patria hac vocat vos et ducem Pallanta. Nulli dii urgent nos, *mortales urgemur ab hoste mortali*: sunt *nobis* tot *manus et animæ*, quot illis. *Ecce mare coërcet nos magno obstaculo aquarum*: *jam terra deficit fugæ*: *an adibimus mare*, *an Trojam? dixit hæc*, *et medius irruit in hostes confertos. Lagus occurrit primùm obvius illi, attractus fatis adversis: dum* hic *attollit saxum vasti ponderis*, Pallas *occidit eum immissâ hastâ*, *quâ* parte *spina facit divortium costarum per medium* dorsi: *et retrahit hastam infixam ossibus. Hisbon non intercipit illum* Pallanta *in* hoc opere: *quamvis ille hoc speraret. Nam Pallas prius intercipit irrumpentem*, *improvidum*, *dum furit* ob *mortem asperam socii*: *et occultat gladium in pulmone turgido. Deinde invadit Helenum*, *et Anchemolum è veteri familia Rhoeti*, *ausum constuprare cubile novercæ. Vos quoque gemini* fratres *occidistis in campis Rutulis*, *Laride et Tymber, soboles Dauci*, quæ erat *simillima*, *et indistincta suis parentibus*, *et* causa *jucundi erroris. Sed Pallas nunc posuit crudelia discrimina* inter vos. *Nam gladius Evandri* filii *abscidit tibi caput*, *ô Tymber*: *dextra* manus *amputata quærit te suum*, *ô Laride*: *et digiti moventur semimortui*, *et motant gladium. Dolor junctus pudori excitat in hostem Arcadas inflammatos monitis*, *et videntes egregia gesta ducis. Tunc Pallas confodit Rhoeteum fugientem ulterius* equis *binis jugo* alligatis: *tantumdem spatii et moræ fuit Ilo* ad mortem. *Nam* Pallas *intenderat eminus* in *Ilum hastam robustam*:

N O T A E.

victorem rediturum.

378. *Trojam.*) Novam, seu castra Trojanorum, Æn. 7. 157.

387. *Tumido in pulmone.*) Et ex natura sua, et ob iram ex morte socii conceptam.

389. *Anchemolum, thalamos, etc.*) Narrat Servius ex Abieno, Rhœtum fuisse Marrubiorum in Italia regem, qui cum Anchemolo filio novercam superinduxisset Casperiam, stuprata illa fuit ab ipso Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

392. *Indiscreta suis, etc.*) Ita similes inter se fratres, ut à parentibus discerni non possent.

394. *Tymbre.*) Dicitur *Tymber* et *Tymbrus*; ut *Evander* et *Evandrus*, Æn. 8. 313.

396. *Ferrumque retractant.*) Convulsis nempe nervis, et aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402. *Teuthra.*) *Teuthras*, *Teuthræ*: ut *Æneas*, *Æneae*: vocat. in *a*.

403. *Tyren.*) *Tyres*, *Tyræ*: ut *Anchises*, *Anchisæ*: accus. in *en*.

404. *Calcibus.*) *Calx*, extrema pars et posterior pedis, talus: unde *calcar*, *et calcare. De Rutulis*, Æn. 7. 794.

Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optatò, ventis aestate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor:
Correptis subitò mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ovantes.
Non aliter sociùm virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum: saxo ferit ora Thoantis;
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celârat Halesum:
Ut senior leto canentia lumina solvit;
Injecêre manum Parcae, telisque sacrârunt
Evandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus, dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tantà perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina. Primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci:

quam Rhoeteus medius excepit, fugiens te, fortissime Teuthra, et fratrem tuum *Tyren; et excussus è curru semimortuus ferit talis agros Rutulorum. Et sicut* per *æstatem ventis subortis ex voto, pastor diffundit* in *silvis sparsa incendia: continuò correptis mediis* silvis *horrenda vis Vulcani funditur simul in vastos agros: ille verò* pastor *sedens voti compos aspicit ignes exsultantes. Non aliter vis tota sociorum colligitur in unum, et adjuvat te, ô Palla. At Halesus ardens bello currit contra oppositos, et convolvit se in arma sua. Hic interficit Ladonem, et Phereta, et Demodocum: abscindit Strymonio splendente gladio dextram erectam in guttur* suum: *vulnerat lapide frontem Thoantis, et diffindit ossa mista cerebro sanguinolento. Pater* Halesi *prædicens futura occultaverat Halesum* in *silvis: postquam senex dissolvit morte oculos seniles, Parcæ miserunt manus* in Halesum, *et addixerunt* eum *armis Evandri. Pallas aggreditur illum, sic prius precatus: ô pater Tybri, da nunc felicem* exitum, *et viam per pectus fortis Halesi, telo, quod libro volatile: quercus tua feret hæc arma et spolia hominis. Deus* Tybris *exaudivit illa* verba. *Dum Halesus tegit Imaona, offert miser jaculo Arcadico pectus indefensum. Sed Lausus,* qui erat *magna pars belli, non permittit exercitum terreri nece tanti hominis. Primus interficit Abantem adversum,* qui erat *difficultas et firmamentum pugnæ. Soboles Arcadiæ cæditur, Tusci cæduntur:*

NOTAE.

408. *Acies Vulcania.*) Exercitus et vis Vulcani; idest, incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum. De *Vulcano*, Georg. 1. 295.

409. *Flammas ovantes.*) Quasi triumphantes. De illa voce, Æn. 3. 189.

413. *Phereta.*) *Pheres*, *Pheretis*: ut *Dares*, *Daretis*; accus. in *a*.

417. *Genitor celârat Halesum.*) Halesus hic diversus est ab eo qui Æn. 7. 723. dicitur *Agamemnonius Trojani nominis hostis.* Hujus enim pater, *senior leto canentia lumina solvit*: et filium Italicis *silvis celavit.* At pater alterius Agamemnon, robustâ ætate occisus est in Græcia, Clytæmnestræ uxoris insidiis.

418. *Canentia lumina.*) *Senilia*: *Dura* translatio, à *canitie*, quæ propria est capillorum. De *Parcis*, fata hominum fuso volventibus, Æn. 1. 26. *De Tybri*, fluvio regionis illius, Æn. 8. 330.

423. *Tua quercus.*) Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

424. *Texit.*) Donatus videtur explicuisse *protexit*, *defendit*: à *tego*. Servius, *detexit*, *spoliavit*, à *texo*: et Plautina quidem locutio est, in Amphitr. Act. 1. sc. 1. v. 138. *Illic hoc homo denuo volt pallium detexere*, id est, *spoliare*, ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere*; vereor ut simplex *texere* signi-

Et vos, ô Grajis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt, ducibusque et viribus aequis:
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget;
Hinc contrà Lausus: nec multum discrepat ætas:
Egregii forma; sed queis fortuna negârat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: tempus desistere pugnâ,
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset.
Hæc ait: et socii cesserunt æquore jusso.
At Rutulûm abscessu juvenis, tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno: corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni: sorti pater æquus utrique est:
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor,
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
Cominus: utque leo, speculâ cum vidit ab altâ
Stare procul campis meditantem praelia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.

et vos, Trojani, corpora quae *Græci* non potuerant *perdere. Exercitus miscentur, paribus ductoribus et viribus: ultimi comprimunt multitudinem* pugnantium: *nec multitudo permittit expediri arma et manus. Hinc Pallas imminet et urget; illinc Lausus* ex *adverso: nec ætas valdè distat: pulchra* erant *specie; sed sors negaverat illis regressum in patriam. Tamen rex vasti cœli non passus* est *illos certare inter se: mox sua funera destinata* sunt *illis sub hoste nobiliore. Interim soror benevola* Turni *admonet Turnum, qui trajicit celeri curru mediam turbam, ut auxilietur Lauso. Postquam aspexit socios,* ait: *Tempus est recedendi à prælio, ego solus irruo in Pallanta, Pallas debetur mihi soli: optarem,* ut *ipse* ejus *pater* hîc *esset præsens. Dixit hæc, et socii recesserunt è campo præscripto. Sed juvenis* Pallas, *tum ob recessum Rutulorum, tum admiratus jussa imperiosa, obstupet* fixus *in Turno: et versat oculos per magnum corpus* illius, *et circuit omnia fero aspectu, et talibus dictis respondet adversus verba regis: Ego mox praedicabor, aut* propter *direptas magnificas exuvias, aut* propter *necem illustrem:* *genitor* meus *paratus est utrique fortunae: abstine minis. Locutus prodit in medium campum. Sanguis frigidus concurrit Arcadibus circa cor. Turnus descendit* ex equis *duobus jugo* alligatis, *parat pedes accedere propius; et quemadmodum leo accurrit, quando è sublimi specula conspexit taurum cogitantem pugnas stare longe in agris: non alia est species Turni appropinquantis.*

NOTAE.

ficare idem possit: quare *Donato* assentior, etsi tempus præteritum hîc durius culè adhibetur pro præsenti.

426. *Lausus.*) *Mezentii filius, Æ. 7. 649. De Arcadibus*, Æn. 8. 51. De *Etruscis*, ibid. 479. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

432. *Addensent.*) Vulgò *addensant*. Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secunda conjugatione agnoscunt. Ita frequenter Lucretius. *Addensant* autem extremi acies, dum urgent ipsi, instantque, ut in primos pugnantium ordines perveniant.

438. *Majore sub hoste.*) Quippe *Pallas* mox occidendus erat à Turno v. 487. *Lausus* ab Ænea v. 815.

439. *Soror alma.*) Turni soror, Juturna nympha, de qua, Æn. 12. 138.

448. *Tyranni.*) Regis, Æn. 7. 266.

449. *Spoliis opimis.*) Quæ dux duci detrahit.

451. *Æquor.*) Est æqua planities, Æn. 2. 780.

454. *Speculâ.*) Loco editiore, unde subjecta loca despicere et *speculari* possumus.

460. *Hospitium.*) Hercules ex Hispania redux, ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusque sacrificiis et arâ maximâ, post occisum Cacum, Æn. 8. 269. etc. *De Alcide*, Hercule, ibid. 288.

Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum,
Viribus imparibus, magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidêre deûm: quin occidit unà
Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam:
Vaginâque cavâ fulgentem diripit ensem:
Illa volans, humeris surgunt quà tegmina summa,
Incidit: atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hîc Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot aeris,
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.

Pallas, quando existimavit fore ut ille posset tangi hasta vibratâ, coepit *primus irruere,* robore inæquali, explorans *an sors aliquando faveret incepto, et sic loquitur ad cœlum magnum: O Alcide, oro te, per hospitalitatem mei patris, et mensas* quibus *exceptus fuisti peregrinus, auxiliare magnis inceptis* meis: Turnus *videat me auferre sibi moribundo arma sanguinolenta, et oculi exanimes Turni patiantur me victorem. Hercules audivit juvenem, et comprimit sub profundo corde magnum dolorem, et emisit lacrymas inutiles. Tunc pater* Herculis *alloquitur filium verbis mitibus: Dies fixa est unicuique sua, spatium vitæ est omnibus angustum et immutabile; sed augere gloriam gestis, hic* est *effectus virtutis. Tot filii deorum occiderunt circa muros sublimes Trojæ: quin simul occidit Sarpedon, meus filius: etiam fata sua reposcunt Turnum, et accedit ad terminum vitae concessae. Sic dixit, et retulit oculos ad campos Rutulorum. Pallas autem librat hastam magno robore, et educit gladium splendidum è vagina cava.* Hasta *illa volans, pervenit, quà suprema armatura humerorum erigitur: et aperiens* sibi *aditum per extremitatem clypei, denique libavit etiam de magno corpore Turni. Tunc Turnus diu quatiens immittit in Pallanta lignum armatum ferro acuto, et sic loquitur: Vide, an telum meum melius penetret. Dixerat: mucro autem teli perfodit ictu coruscante medium clypeum: quamvis tot laminae ferri, tot aeris, corium tauri toties circumplicatum ambiat eum: et pervadit moras thoracis, et magnum pectus.*

NOTAE.

466. *Tum genitor, etc.*) Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471. *Sarpedon, etc.*) Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occisus à Patroclo. Æ. 1. 104.

472. *Metas.*) *Finem.* Translatio à *metis* in circo positis, Æn. 5. 288.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis*) *Ad arva,* Sic Æ. 5. 451. *It clamor cœlo.* Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur, Æn. 1. 530 *Propius res aspice nostras.*

476. *Humeris tegmina summa.*) Summa pars loricæ, quæ humeros tegit; ubi levi vulnere perstrictus est Turnus.

479. *Robur.*) Validum quodcumq; lignum. G. 1, 162,

481. *Penetrabile.*) Passivè vulgò significat: hic activè, pro eo quod vim habet penetrandi. Sic G. 1. 93. *Penetrabile frigus adurat.*

482 *Ferri terga.*) Propriè de pellibus dicuntur, hic per translationem, de metallorum laminis.

Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Unâ eâdemque viâ sanguisque animusque sequuntur:
Corruit in vulnus: sonitum super arma dedêre:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:
Arcades, haec, inquit, memores, mea dictà referte
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est,
Largior: haud illi stabunt Æneïa parvo
Hospitia. Et laevo pressit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (una sub nocte jugali
Caesa manus juvenum fœdè, thalamique cruenti)
Quae bonus Eurytion multo cœlaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta; et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert;
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneae: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.

Ille Pallas *incassùm extrahit è plaga telum calidum: sanguis atque anima exeunt unâ et eadem viâ. Concidit super plagam: arma ediderunt sonitum super* eum: *et moriens mordet ore sanguinolento terram inimicam. Turnus incumbens super illum, ait: Arcades, reportate memores haec mea verba Evandro*: *remitto* ipsi *Pallanta, qualem meruit* remitti: *quæcumque est gloria sepulcri, quodcumque solatium inhumationis*; hoc *concedo: non constabunt illi exiguo* pretio *hospitia data Æneae. Et locutus talia, compressit pede sinistro mortuum: auferens grande pondus baltei et crimen* in eo *pictum*: quod erat, *turba juvenum turpiter occisa per noctem conjugalem, et cubilia sanguinolenta: qua doctus Eurytion sculpserat multo auro*: *quo spolio* potitus *Turnus jam triumphat et lætatur. O mens hominum ignara fati et casus venturi, et servandæ modestiæ in fortuna prospera! tempus adveniet Turno; cum optabit emptum ingenti* pretio, ut numquam *tetigisset Pallanta*; *et cum ista spolia et* istum *diem detestabitur. At socii* Pallantis *densati multis lamentis et fletibus reportant Pallanta impositum clypeo. O* Palla, *rediture ad patrem, magne ejus dolor, luctus et honor: hæc prima dies exposuit te bello, hæc eadem eripit: tamen postquam reliquisti magnos cumulos Rutulorum. Nec jam rumor, sed certus nuntius tantæ calamitatis accurrit ad Æneam; suos parum distare ab exitio: tempus esse opem ferendi Teucris fugatis.*

NOTAE.

489. *Petit ore cruento.*) Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, i. e., mordet terram: vel ex vindictæ rabie, vel ex lucta animæ difficilè è juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento.* quia accepto letali quocumque vulnere, sanguis vulgò per os effluit.

494. *Æneïa Hospitia.*) Quomodo Æneam hospitio exceperit, legitur Æn. 8. 154. etc.

497. *Una sub nocte jugali etc.*) Danaus et Ægyptus, Beli regis filii, cum inter se dissiderent: Danaus in Græciam abiit; ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris sui genus deleret, quinquaginta filias suas, fratris sui filiis item quinquaginta, uxores dedit. Illæ patris sui jussu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermnestra, quæ Lyncæo pepercit suo. Hinc sorores illæ apud inferos addictæ sunt aquis, in pertusum dolium perpetuò infundendis. *Danaides* dictæ à patre, *Belides* ab avo.

499. *Eurytion, etc.*) Peritus aliquis artifex. *Cœlaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteisque laminis opertus fuit, in quibus hæc cœlata fuerunt. De verbo *ovat*, Æn. 3. 189.

503. *Turno tempus erit cum etc.*) Cum scilicet ab Ænea victus et vitâ tantum non donatus ad aspectum baltei recrudescente victoris irâ, occidetur, Æn. 12. v. 940.

516. *Men-*

Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro: te, Turne, superbum
Caede nova quaerens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensae, quas advena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit: inferias quos immolet umbris;
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios manes, et spes surgentis Iüli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique:
Est domus alta: jacent penitus defossa talenta
Caelati argenti: sunt auri pondera facti,
Infectique mihi: non hic victoria Teucrûm
Vertitur: haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat: Æneas contra cui talia reddit,
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto,
Hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iülus.
Sic fatus, galeam laeva tenet, atque reflexâ
Cervice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Æmonides Phoebi Triviaeque sacerdos
Infula cui sacrâ redimibat tempora vittâ:

Æneas cædit ense vicina omnia, et furens facit sibi ferro viam per latam turbam: quærens te Turne, ferocientem novâ strage. Pallas, Evander, omnia versantur Æneæ ante ipsos oculos: imprimis mensæ, quas primas externus tum adivit, et dexteræ junctae. Illic quatuor juvenes, natos Sulmone; totidem, quos Ufens alebat, vivus capit: quos mactet in sacrificium umbris Pallantis, et ut riget cruore captivorum ignes busti. Deinde cum longe intentaret inimicam hastam Mago: ille dolo supposuit se, et hasta tremens supervolavit: et Magus amplectens genua loquitur talia supplex: Oro te per animam patris tui, et per spes tuas de Iülo crescente: serva hanc vitam meam et patri et mihi filio. Est mihi domus sublimis: jacent intimè infossa talenta argenti signati; sunt pondera auri elaborati et non elaborati: victoria Trojanorum non hîc continetur: vita unica non exponet vos tantis periculis. Dixerat: Æneas adversum respondet illi talia: Serva tuis filiis talenta illa plurima auri et argenti, quæ narras: Turnus jam ante occiso Pallante abstulit prior ista belli pacta. Hoc censet anima patris Anchisæ, hoc Iulus. Sic locutus, corripit sinistrâ manu cassidem ejus, et condidit gladium usque ad capulum in cervice retorta deprecantis. Nec erat longè Æmonides, sacerdos Apollinis ac Dianæ,

NOTAE.

516. *Mensæ, quas advena, etc.*) Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æn. 8. 154 et junctis dexteris fœdus initum, ibid. 469.

519. *Inferias quos immolet umbris, etc.*) *Inferiæ* sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur*: lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ: sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumque corpora in Patrocli pyram injicit. Iliad. 23. 175. Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis, ut Æn. 5. 81. *Animæque umbræque paternæ.*

524. *Manes.*) Aliquando pro diis ipsis inferorum sumuntur, Æn. 6. 743. Hic et alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, Georg. 4. 469.

526. *Talenta, etc.*) De talenti valore, Æn. 5. 112. 248.

527. *Facti infectique.*) *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *Infectum*, quod adhuc in massam compactum.

532. *Parce, etc.*) Serva natis tuis, et tuam in rem abstine: unde *parcus* dicitur abstinens.

534. *Hoc sentit.*) Hæc est eorum sententia; ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537. *Phoebi Triviæque sacerdos, etc.*) Dianæ et Apollinis templa et sacra sæpe conjunguntur, ut Æn. 6. 35. De *Phoebo* seu *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic à triviis, ubi colebatur, dicta, Æn. 4. 511.

538. *Infula, etc.*) Fascia latior, ex qua minores vittæ dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens, Æn. 2. 133.

Totus collucens veste atque insignibus armis;
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbrâ tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris: tibi, rex Gradive, trophæum.
Instaurant acies, Vulcani stirpe creatus
Cæculus, et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vîmque affore verbo
Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contrà fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem nympha creârat,
Obvium ardenti sese obtulit: ille reductâ
Loricam clypeique ingens onus impedit hastâ;
Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ: truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antæum et Lycam, prima agmina Turni
Persequitur; fortemque Numam, fulvumque Camertem,

totus resplendens veste et armis conspicuis: cui infula cingebat caput tæmis. Æneas aggressus illum persequitur in campo, et incumbens lapso mactat eum, et opprimit magnis tenebris. Serestus reportat humeris arma ejus collecta, trophæum futurum tibi, ô Mars rex belli. Cæculus natus è stirpe Vulcani, et Umbro ortus è montibus Marsorum, novant certamen. Æneas adversum sævit. Absciderat ense manum sinistram Anxuris, et ferro totum ambitum clypei. Ille cecinerat aliquid magnum, et putaverat virtutem adfuturam incantamento, et forte tollebat animum ad cœlum, et promiserat sibi capillos albos et prolixam vitam. Tarquitus, quem nympha Dryope pepererat Fauno silvarum incolæ, contra gestiens armis micantibus dedit sè obvium furenti Æneæ. Æneas detortâ hastâ Tarquiti *impedit ejus loricam et magnum pondus clypei: deinde dejicit in terram caput illius, frustra deprecantis et parantis loqui plurima: et propellens truncum calentem, hostili animo loquitur hæc super eum: O tremende hostis, jace nunc istic: bona mater tua non te teget terrâ, nec imponet corpus patrio tumulo; relinqueris avibus rapacibus, aut aqua vehet te abjectum in profundum, et pisces avidi sugent vulnera. Continuò insectatur Antæum et Lycam, primas turmas Turni: et robustum Numam, et flavum Camertem,*

NOTAE.

541. *Umbra tegit.*) Vel superincumbente corpore suo morientem inumbrat, quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit, quod congruit cum illo, v. 746. *In aeternam clauduntur lumina noctem.*

542. *Rex Gradive, trophaeum;*) *Gradivus*, Martis nomen, ad monimentum victoriæ, Æn. 11. 7.

544. *Caeculus, etc.*) Prænestinorum dux, Æn. 7. 678. *Umbro*, Marsorum, ibid. 752.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*) Id est magicis quibusdam consecrationibus et carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non magnum.

551. *Silvicolae Fauno Dryope, etc.*) *Fauni*, rustica numina, multa fuere, Ecl. 6. 27. Horum aliquo, et *Dryope* nymphâ, natus Tarquitus.

552. *Reductâ Loricam, etc.*) Tarquitus longam hastam in Æneam dextrâ intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu; inde clypeum ejus hastâ transversâ impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558. *Patrio.*) Non *paterno*, cum mater Nympha, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, et non ex ea Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro*, commutatio est; pro, *onerabit sepulcrum membris.* Sic Æn. 1. 119. *Vina cadis onerârat Acestes.*

562. *Numam.*) Jam Numam occiderunt Nisus et Euryalus. Æn. 9. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macrobium; quasi parum memor. Quasi verò in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint?

563. *Volscente.*) Qui à Niso occisus fuerat, Æn. 9. 438.

564. *Tacitis Amyclis.*) *Amyclæ*; urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus à quibusdam habita sit. Hinc profecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam et Cajetam: ad lacum qui deinde *Amyclanus*;

Magnanimo Volscente satum : ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, et tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse : Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit :
Atque illi longè gradientem et dira frementem
Ut vidêre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger : sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :
Irruit, adversâque ingens apparuit hastâ.
Cui Liger :
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis :
Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia latè
Dicta volant Ligeri : sed non et Troïus heros
Dicta parat contra : jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos ; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ ; subit oras hasta per imas

natum generoso Volscente, qui fuit agris opulentissimus inter Ausonas, et imperavit Amyclis silentibus. Qualis Ægæon, cui ajunt fuisse centum brachia, et centum manus, et flammam erupisse quinquaginta faucibus et pectoribus quando adversus tonitrua Jovis, sonabat totidem clypeis aequalibus, et nudabat totidem enses. Sic Æneas victor furit per totam planitiem, ex quo gladius semel incaluit. Immo ecce irrumpit in equos quatuor Nyphæi alligatos *jugo, et in pectora opposita* eorum : *sed illi, cum viderunt Æneam procul incedentem et dirè furentem, turbati timore et retro fugientes, excutiunt ducem, et trahunt currum ad litus. Interim Lucagus immittit se in medios equis duobus albis jugalibus, et frater* ejus *Liger ; sed frater* Liger *regit equos loris, Lucagus ardens quatit gladium nudatum. Æneas non passus* est eos *tanto ardore ferocientes : irrumpit, et opposita hasta sublimis occurrit. Cui Liger* ait : *Non vides equos Diomedis, non currum Achillis, aut arva Phrygiæ : mox terminus belli et vitæ tuæ ponetur in his terris. Talia verba volant late ab insano Ligere : at heros Trojanus non sic meditatur verba ex adverso : nam librat telum in hostem : Lucagus, postquam incurvatus imminens in verbera excitavit telo binos equos ; dum sinistro pede protenso parat se ad certamen ; jaculum Æneæ intrat per infimam extremitatem.*

N O T A E.

postea *Fudanus* dictus, nunc *lago di Fondi.* Urbs illa jam diu deleta erat tempore Virgilii : vel à serpentibus juxta Plinium et Solinum : vel à finitimis juxta Ciceronem. *Tacitae* autem dicuntur Amyclæ, ex eodem Cicerone, vel quod propter nimiam modestiam injurias à finitimis acceptas cum tacerent ac dissimularent, ab iisdem oppressæ sunt : vel ex Servio, quia cum Pythagoricam sectam sequerentur, quæ quinquennale silentium servari, et ab animalium cæde abstineri jubebat, a serpentibus è vicina palude erumpentibus, quos occidere nefas putabant, deletæ sunt.

565. *Ægaeon.*) Gigas, Cœli et Telluris filius ex Hesiodo in Theog. v. 147. *Ægaeon* apud homines dictus, *Briareus* apud deos, ex Homero. Iliad. 1. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hîc dicitur, quales Gigantes ceteri. Tamen Homerus loco citato ait, eum Thetidis impulsu opem Jovi tulisse adversus Neptunum, Junonem et Palladem, cum dii alii adversus Jovem, propter ejus jactantiam, rebellassent. Ideo apud inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo, *Æn.* 6. 287.

575. *Bijugis.*) A nominativo *bijugus* ; dicitur enim *bijugis* tertiæ declin. et *bijugus* secundæ ; unde infra, v. 587. *Admonuit bijugus.*

581. *Non Diomedis equos, etc.*) Non ii sumus hostes, quorum è manibus elabi possis ; ut elapsus es è Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente, ut diximus supra, v. 81. ex Homero. Iliad. 5. 312. Aut è ma-

Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus cursu moribundus volvitur arvis:
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fugâ segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertêre ex hostibus umbræ:
Ipse rotis, saliens juga deseris. Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuêre parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas, haud talia dudum
Dicta dabas, morere, et fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius: torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt
Ascanius puer et nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultrò:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux:
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes? non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli?
Cui Juno submissa: quid, ô pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,

clypei splendentis, deinde perfodit inguen sinistrum. Dejectus è curru semianimis sternitur humi: quem pius Æneas alloquitur verbis acerbis. Lucage, nulla iners fuga equorum prodidit tuum currum aut umbræ inanes averterunt eos ab hostibus: tu ipse exsiliens è rotis relinquis jugum currus. Sic locutus ista, apprehendit binos jugales. Frater miserandus, dejectus eodem curru, porrigebat manus exarmatas dicens: per te ipsum, *per parentes qui te produxerunt talem, vir Trojane, omitte hanc animam, et miseresce orantis. Æneas oranti pluribus* verbis ait: *non proferebas prius talia verba: morere, et frater ne deseras fratrem. Deinde aperit acumine* gladii *pectus* quo *latet anima. Dux Trojanus tales faciebat cædes per agros: sæviens more aquæ præcipitis, aut nigræ procellæ. Denique juvenis Ascanius, et juventus frustra obsessa, egrediuntur, et deserunt munimenta sua. Interim Jupiter alloquitur prior Junonem: O soror mea et eadem uxor acceptissima; an Venus fulcit vires Trojanorum, ut putabas? nec opinio* tua *decepit te? non est* illis *hominibus manus ardens ad bellum? et animus asper ac tolerans laboris? cui Juno* ait *humilis: O formosissime marite, cur lacessis* me *dolentem et metuentem verba tua dura? quippe si mihi esset in amore* ea *auctoritas quæ fuit olim, et quam deceret esse:*

N O T A E.

nibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus, Æn. 4. 182. ex Homero, Iliad. 20. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. *Porro equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, de quibus Æn. 1, 756. sed equi quicumque Diomedis. Quippe Rhesi equos rapit *Diomedes*. Iliad. 10.498. cum Ænea autem è curru pugnaverat jam Iliad. 5. 311. *De Diomede*, Æn. 11. 101. *De Achille* Æn. 1. 103. De *Phrygia*, ubi Troas, ibid. 385.

589. *Inguen.*) Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

603. *Turbinis.*) *Turbo*, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apulejo; Græcis, τυφων.

604. *Castra.*) Urbem obsessam, Æn. 7. 157.

607. *Germana, etc.*) Cur Juno dicatur Jovis et *soror et conjux*, Æn. 1. 51.

609. *Non vivida bello, etc.*) Existimant aliqui dictum id à Jove simpliciter: nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dextram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab Ænea vulnera depulerit, v. 331. hæc tamen ipsius cura ad unum Æneam pertinebat: non ad ceteros item duces, qui propria vi fortiter patrabant. *Opes*: vires, potentiam, Æn. 9. 532. *summâ nituntur opum vi.*

612. *Sollicitas ægram.*) Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares,
Omnipotens: quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti;
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostrâ deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater: et tua largâ
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherei breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni; meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fugâ Turnum, atque instantibus eripe fatis:
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
Cui Juno illacrymans: quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror: quod ut ô potius formidine falsa
Ludar; et in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cavâ tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardanis ornat telis: clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis, dat inania verba,

non negares hoc mihi, cum possis omnia; immo possem subtrahere Turnum è prælio, et servare salvum patri ejus Dauno. Nunc moriatur, et persolvat pio sanguine pœnas Trojanis. Tamen ille trahit nomen è stirpe nostra: et Pilumus est illi pater quarto gradu: et sæpe cumulavit portas templorum tuorum liberali manu et plurimis muneribus. Cui rex cœli sic loquitur breviter: Si petitur à te pro illo juvene morituro dilatio mortis instantis et tempus, et si existimas me posse sic statuere; aufer Turnum fuga, et eripe eum fatis urgentibus: licet mihi favere tibi eo usque. Si verò gratia ulla amplior occultatur sub istis precibus, et si existimas bellum universum posse mutari et transferri: alis spem vanam. Cui Juno flens ait: Si saltem permitteres ex animo, id quod ægrè permittis verbo; et si hæc vita superesset certa Turno? nunc verò acerbus finis destinatur innocenti, aut ego dicor ignara veritatis; quod ita potius sit, ut ego decipiar inani metu: et ut referas in melius incepta tua, tu qui id potes. Postquam protulit hæc verba, statim dimisit se è summo cœlo, involuta nube, propellens procellam per aerem: et adivit exercitum Trojanum et castra Latina. Deinde dea instruit armis Trojanis levem umbram absque viribus, ex nube vacua, in figuram Æneæ, quod erat prodigium mirabile aspectu: et simulat clypeum, et cristas divini capitis, tribuit ei vana verba,

NOTAE.

614. *Vis in amore, etc.*) Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram; non *hoc* mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618. *Nostrâ origine.*) *Divinâ.* Et verò Pilumnus à quibusdam dicitur Jovis fuisse filius; quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen originem referendus est. De *Pilumno*, quarto patre Turni, supra, v. 76.

625. *Hactenus indulsisse vacat.*) Fuit opinio veterum, fata omnino impediri ne à Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri: ut diximus, Æn. 1. 243.

628. *Quid si, quod voce gravaris, etc.*) Timet Juno ne parum sincerè et ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilatâ morte, servari.

630. *Veri Vana.*) Ignara, inscia, Æn. 7. 440. *Veri effœta senectus.*

632. *Potes.*) Potest Jupiter fata reflectere vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo, Æn. 1. 243.

634. *Hyemem.*) Tempestatem, Æn. 1. 126. *De Laurento*, urbe Latina, Æn. 7. 63.

636. *Tum dea nube cavâ, etc.*) Ex Homero, Iliad. 5. 449. Cum Venus Diomedi in Æneam irruenti frustra peplum obtendens,

Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obitâ quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum verò Æneam aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem.
Quò fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hâc dabitur dextrâ tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem: nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis, celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis et ponte parato,
Quâ rex Clusinis advectus Osinius oris.
Hunc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virûm demittit corpora morti:
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atrae:
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis:

tribuit sonum vocis absque anima, et exprimit incessum ambulantis. Qualia simulacra rumor est volare post mortem obitam, aut qualia somnia decipiunt sensus sopitos. At simulacrum lætum gestit ante prima agmina, et provocat armis Turnum, et urget verbis. Turnus imminet illi, et procul evibrat hastam sonantem: illa convertit gressus oblato dorso. Tunc autem quando Turnus credidit Æneam retrò versum fugere et turbatus accepit animo spem vanam, ait: quò fugis, ó Ænea? ne desere conjugia promissa: terra quæsita per mare dabitur tibi hac *manu* mea. *Inclamans talia persequitur, et intorquet ensem nudum: nec animadvertit ventos rapere suam voluptatem. Forte navis, admota margini lapidis alti stabat scalis extensis et ponte præparato, quâ nave rex Osinius vectus fuerat è Clusina regione. Simulacrum Æneæ fugientis conjicit se illuc timidum in latebras: nec lentior imminet Turnus, et omittit moras, et transvolat pontes excelsos. Vix pervenerat* ad *proram*: cum *filia Saturni* Juno *secat funem, et trahit navem solutam per mare turbatum. Æneas verò vocat ad certamina absentem Turnum; tradit morti plurima corpora hominum obvia. Tunc tenue simulacrum non quærit ulterius latibula, at evolans in altum confundit se cum nigra nube: dum interim ventus vehit Turnum medio mari.* Ille *circumspectat inscius rerum; et ingratus servatæ* vitae;

NOTAE.

ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini: Apollo, Æneâ subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno, non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneae subducat: urgentibus è litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Jubas.)* Galeæ cristas, è jubis equinis, Æn. 3. 468.

650. *Haec dabitur, etc.)* Amarus jocus; significat enim, se humi dejecturum Æneam, et morti daturum.

651. *Coruscat Mucronem.)* Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum, Æn. 5. 642.

652. *Nec ferre videt, etc.)* Nec videt hostem, cujus ob fugam exsultat, umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653. *Crepidine.)* *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*; ut supra, v. 361. *Haeret pede pes*, pro *pedi*.

655. *Clusinis advectus Osinius oris etc.)* De illo *Clusii rege*, et urbe *Clusio*, supra v. 166.

664. *Sublime volans.)* *In sublime*: adverbii more. Sic Georg. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.*

666. *Ingratusque salutis.)* Incusat enim Jovem, cujus permissu, Junonisque operâ servatus fuerat.

668. *Crimine dignum.)* *Dignum*, qui admitterem tantum scelus: quale est, meos in pugna deserere.

Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? et tales voluisti expendere pœnas?
Quò feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?
Quosque, nefas, omnes infanda in morte reliqui;
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid agam? aut quae jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos ô potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem; saevisque vadis immittite syrtis;
Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc:
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat: Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuque aestuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantes,
Concurrunt Tyrrhenae acies: atque omnibus uni,

et tollit ad astra geminas manus cum his verbis: O pater omnipotens an existimasti me aptum tanto sceleri, et voluisti me luere tale supplicium? quò vehor? unde discessi? quæ fuga et qualem referet me? an rursus aspiciam muros Laurentes, aut castra mea? quid dicet multitudo illa hominum, qui secuti sunt me et meum bellum? et quos omnes, ô scelus, deserui in crudeli morte? et jam cerno eos vagos, et audio gemitum morientum. Quid faciam? aut quæ terra jam satis aperiatur mihi? ô venti, vos potius miserescite mei: ego Turnus vos colo sponte: allidite navem ad scopulos, ad saxa: impellite in vada aspera syrtium: quo neque Rutuli, neque fama sciens meam fugam, *sequatur me. Hæc dicens, nunc agitur animo huc, nunc illuc: an furens ob tantam ignominiam cuspide se transfodiat, et traducat per costas durum gladium; an immittat se in medias aquas, et adeat natatu sinuosa litora, et se referat rursus in arma Trojanorum. Ter tentavit utramque viam: ter suprema Juno cohibuit eum, et animo miserta coërcuit juvenem. Provehitur findens maria, unda et fluxu maris favente; et portatur ad urbem veterem Dauni patris sui. Sed interea Mezentius impulsu Jovis ardens succedit ei in prælio, et aggreditur Trojanos. Irrumpunt in eum turmæ Etruscæ, et imminent uni viro:*

NOTAE.

670. *Quemve reducet?*) Qualem me reducet? quanta ignaviæ labe maculatum?

671. *Laurentes muros.*) Urbem Latini regis, Æn. 7. 63. *Castra*; vel mea, vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*) *Palantes*, *vagos*: quasi *planantes*: à πλανωμαι, *erro*, *vagor*: unde et *planetae*, vaga astra.

677. *Adoro.*) Ventos scilicet. De quorum divinitate, Æn. 3. 120.

678. *Syrtis.*) Ita lego cum Servio, non *syrtes*: ne obscurior sit structura. *Syrtis*: locus quilibet arenosus in mari, Æn. 1. 115.

681. *Sese . . . mucrone induat.*) Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiat, abdatque corpore.* Sic Cæsar, de bello Gall. l. 7. *Se ipsi acutissimis vallis induebant.*

682. *Crudum ensem.*) *Cruentum.* Nam *cruor* est sanguis effusus venis et jam frigescens, à κρυος *frigus*; à cruore *cruentus* et *crudus*, qui adhuc est in cruore: à *crudo*, *crudelis*, et à *fido*, *fidelis*.

685. *Viam.*) Modum utrumque consulendi decori suo.

688. *Urbem.*) *Ardeam*, Dauni et Turni regiam, Rutulorum caput, Æn. 7. 410.

690. *Ovantes.*) Successu exsultantes, et quasi jam triumphantes, Æn. 3. 189.

691. *Tyrrhenae acies.*) Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, et Æneæ in auxilium venerant, supra, v. 163. Æn. 8. 478.

703. *Theano.*) In secundo casu, *Theanus*: Amyci Trojani uxor: à Taubmanno. Hecubæ soror dicitur, ideo quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. 6. 299. et 11. 224. Hecuba autem *Cisseis* à Virgilio et à quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed *Dymantis* Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. 16. 718. Et Theano, uxorem Antenoris,

Uni odiisque viro telisque sequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique marisque,
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi: cum quo Latagum, Palmumque fugacem;
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: unâ quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit; et face prægnans
Cisseis regina Parin creat; urbe paternâ
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper (multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia) silvâ
Pastus arundineâ: postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,

uni, inquam, omnibus odiis et densis jaculis. Ille Mezentius, sicut rupes quæ procurrit in magnum mare, objecta furori ventorum et opposita fluctibus, sustinet omnem violentiam et minas cæli et maris, ipsa stans inconcussa; sic dejicit in terram Hebrum filium Dolichaonis, et cum eo Latagum et Palmum fugientem; sed opprimit saxo et magno fragmento rupis Latagum secundum os et vultum *sibi objectum: permittit Palmum volutari subsecto poplite: et dat Lauso arma* ejus *ferenda humeris, et cristas imponendas capiti.* Opprimit etiam *Evantem Phrygium, et Mimanta coætaneum et socium Paridis; quem Theano protulit in lucem Amyco patri eadem nocte; quâ regina filia Cissei, gravida ex face, edidit Parin: ad urbem patris* Paris *obiit; Laurens litus habet Mimanta incogitantem. Et quemadmodum aper aliquis morsibus canum pulsus ex altis montibus, nutritus in silva arundinea, quem Vesulus pinifer texit annis pluri-mis, vel palus Laurentia; postquam ventum est in retia constitit, et frendet asper, et cohorrescit humeris; nec animus est ulli irasci in eum, aut accedere propius, sed omnes urgent eminus telis, et securis clamoribus: ille verò interritus apponit se in omnes partes,*

NOTAE.

et Minervæ sacerdotem, Iliad. 6. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit: neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica: sed nomen à Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem se gestare somniaverit, Æ. 1. 31.

706. *Occubat, ignarum, etc.*) Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam à Philocteta occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique sic locum hunc restituunt: *Urbe paternâ occubat, hic, ignarum Laurens habet ora Mimanta.* Sed contra est, quod antiqui interpretes omnino *Ignarum* legerint; Gellius imprimis, qui *ignarum* passivè interpretatur, pro *ignotum*: ut apud Ovid. Metam. l. 7. 403. *Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.* Sed hîc nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cùm activè significare possit, *ignarum casus sui*; id est, *ignorantem se tali casu et loco moriturum.* De Laurente litore. Æn. 7. 63.

707. *Ac velut ille, etc.*) *Ille*, frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, et magnum aliquid ac singulare significat: *Ille aper*, id est *magnus aliquis aper.* Sic Æn. 12. 5. *Pœnorum qualis in arvis, Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, Jamdudum movet arma leo.*

708. *Vesulus.*) Mons altissimus Alpium maritimarum: ad occidentem Liguriæ, nunc *monte Viso*: in eo sunt Padi fontes, *il Po.*

709. *Palus Laurentia.*) Inter Tyberis ostia urbemque Laurentum, secundum litus Tyrrheni maris: qui tractus silvis et paludibus arundineisque asper olim fuit, ubi frequentes apri memorentur à Poëtis: hinc *silva hæc arundinea*, id est palustris, à Virgilio appellatur, testaturque Cluverius, loci speciem nunc ab antiqua non admodum differre, imo et apris infestum esse.

714. *Partes cunctatur in omnes.*) Moram facit et subsistit, ut opponat se in omnes partes.

716. Quin

Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longè, et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Coriti de finibus Acron,
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenæos.
Hunc ubi miscentem longè media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super accumbens: lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jactâ cœcum dare cuspide vulnus;
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit; haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hastâ:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii, lætum pæana sequuti:
Ille autem exspirans, non me, quicumque es, inulto
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.

stridens dentibus, et excutit tela è tergo. Non aliter nemini eorum, *quibus Mezentius legitimo est odio, est audacia congredi nudo ense* cum eo: *procul infestant eum jaculis et altâ vociferatione. Acron, vir Græcus, venerat ex antiqua regione Coriti, advena, omittens nuptias imperfectas. Postquam* Mezentius *aspexit procul eum turbantem medias turmas, purpureum ob cristas et purpuram sponsæ promissæ: quemadmodum sæpe leo famelicus percurrens alta stabula (nam impellit immoderata fames) si forte vidit capream fugacem, aut cervum sublimem ob cornua; lætatur aperiens fauces immaniter, et arrigit jubas, et stat incumbens super viscera, et sanguis tingit os fœdum: sic gaudens Mezentius irrumpit in hostes confertos. Miser Acron sternitur, et moriens ferit talis nigram terram, et inficit sanguine hastam ruptam. Atque idem* Mezentius *dedignatus est occidere Oroden fugientem, et librato* jaculo *acuto infligere* ei *plagam improvisam, sed obviam* præcurrens, *et obtulit se adverso, et vir viro objecit se: non melior insidiis, sed generosis armis. Deinde pede imposito, et innitens hastâ super* eum *stratum: O viri, ecce jacet ingens Orodes, pars exercitus non aspernenda. Socii exclamant, repetentes lætum pæana: ille autem moriens dixit: O victor quisquis es, non gaudebis diu, nec me inulto: sors æqualis te etiam spectat, et mox mordebis eamdem terram.*

N O T A E.

716. *Quibus Mezentius iræ.*) Quomodo dicimus: *esse odio. Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem, *Æn.* 8. 478.

719. *Antiquis Coriti de finibus.*) *Coritus*, nunc *Cortona*: urbs in orientali parte Tusciæ, circa Thrasimenum lacum, *antiquis finibus*: quia à Corito Dardani patre fundata, à quo Trojani originem duxerunt, *Æn.* 3. 169.

720. *Grajus homo.*) Græcâ origine; qui Coriti, seu Cortonæ consederat. *Profugus* ad Tarchontem et Æneam: caussam non affert Poëta. *De Hymenaeo*, nuptiarum præside numine, G. 3. 60.

722. *Pennis, et ostro.*) *Pennis purpureis*, ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus et auro.* Sunt *pennæ*, cristæ cassidis, è plumis avium purpureo colore tinctis: Æn. 3. 468. Munus autem erat à sponsa datum abeunti, in pignus amoris. *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa, G. 2. 506.

727. *Lavit.*) Primâ brevi, præsentis est temporis à *lavere*: primâ longâ, præteriti est temporis, à *lavare*.

733. *Cœcum vulnus.*) Ab Orode non praevisum; quia à tergo, quasi clam, et ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto*.

738. *Paeana sequuti.*) *Paean*, carmen triumphale: quod inceptum à Mezentio, socii persequuntur. *De ea voce*, *Æn.* 6. 657.

741. *Eadem mox arva tenebis.*) Prosternendus et occidendus ab Ænea, infra, v. 894.

Ad quem subridens mixtâ Mezentius irâ :
Nunc morere : ast de me divûm pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum :
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspem :
Partheniumque Rapo, et prædurum viribus Orsen :
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten :
Illum infrænis equi lapsu tellure jacentem ;
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit : Atronium Salius ; Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longè fallente sagittâ.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera : cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique : neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At verò ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo : quàm magnus Orion,

Ad quem respondet *Mezentius subridens misto furore* : *Jam morere* : *de me autem statuat genitor deorum et rex hominum. Id loquens extraxit hastam è corpore* : *quies acerba, et somnus ferreus premit illi oculos* : *oculi clauduntur in perpetuam noctem. Cædicus jugulat Alcathoum, Sacrator Hydaspen* : *et Rapo Parthenium, ac Orsen prævalidum robore* : *Messapus, et Clonium, et Ericeten Lycaonium* ; *illum dejectum in terram lapsu equi indomiti* ; *hunc pedes peditem. Agis quoque Lycius cucurrerat* in Messapum : *hunc tamen deturbat Valerus non carens virtute avorum* : *Salius Atronium* ; *et Salium Nealces, bonus jaculo et sagittâ eminus decipiente. Jam Mars asper adæquabat dolores et mortes mutuas* : *victores et victi pariter occidebant, et pariter cædebant* : *nec fuga cognita erat his, neque illis. Dii in domo Jovis miserantur vanum furorem utriusque* partis, *et tantas difficultates esse hominibus. Hinc Venus, hinc Juno filia Saturni aspicit* ex *adverso*.. *Tisiphone pallida furit in mediis millibus. At verò Mezentius librans magnam hastam intrat* in *campum turbulentus* : *quantus Orion*

NOTAE.

743. *Divûm pater atque hominum rex.*) Quem vos talem esse creditis ; ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in deos, qui infra v. 773. nullum invocat ad pugnam deum ; præter dextram suam et arma ; *Dextra mihi deus, et telum quod missile libro.*

747. *Caedicus, etc.*) Reprehendunt Poëtam critici quod nomina promiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum et qualia sunt : Latina quippe, *Caedicus, Sacrator, Rapo, Messapus, Salius, etc.* Græca, seu Phrygia et Trojana, *Alchatous, Hydaspes, Parthenius, Orses, etc.*

749. *Lycaonium Ericeten.*) Vel *Lycaonis* filium : vel, è *Lycaonia*, minoris Asiæ regione mediterranea : inter Cappadociam, Pisidiam, et Ciliciam.

751. *Lycius Agis.*) E *Lycia* minoris Asiæ regione, meridionali et maritima inter Cariam ab occidente, et Ciliciam ab oriente.

754. *Longè fallente sagittâ.*) Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit, Ecl. 9. 12. *Venus*, Æn. 1. 260. *Juno Saturni filia.* Æn. 1. 27. 50.

761. *Tisiphone.*) Una è tribus Furiis, Æn. 6. 572. G. 3. 552. Nomen à τίω *ulciscor*, et φόνος *caedes.*

763. *Orion.*) De eo multa fabulosa congessit hic Servius : Sed omnino arbitror, poëtam explicandum de ejus specie cœlesti : maximum enim sidus est stellis constans sex, et quinquaginta lucidissimis : pingitur accinctus gladio, clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium secare : mox humeris, deinde toto corpore è fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus, videtur ex horisonte ad summum usque cœlum pertingere. *Ornus annosa*, clava est, qua instructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus silvestris. *Nereus*, marinum numen, Ecl. 6. 35. *Nerei stagna* : humilior expressio maris, quam auget addendo, *maxima*, ut Æn. 1. 122. *Nantes in gurgite vasto.*

Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas,
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole suâ stat.
Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ:
Dextra mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint. Voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, trophæum
Æneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Jecit: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter et ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Evandro, atque Italâ consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, coelumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque,
Transiit intextum tauris opus: imaque sedit
Inguine, sed vires haud pertulit. Ocyus ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
Eripit à femore, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore
Ut vidit, Lausus; lacrymaeque per ora volutae.

excellit humeris super fluctus, quando graditur pedes, aperiens sibi *iter per vasta stagna medii Nerei; aut* quando *reportans antiquam ornum è summis montibus, ambulat* in *terra, et tegit caput inter nubes. Talis Mezentius immittit se magnis armis. Ex adverso Æneas, conspicatus eum in longa turma, parat ire obviam illi. Ille stat intrepidus, exspectans generosum hostem, et immotus est suâ proceritate: et mensus spatium, quantum sufficiebat hastæ,* ait: *Dextera,* quæ mihi deus est; *et hasta, quam vibro volatilem, nunc auxilientur* mihi. *Voveo, ô Lause, te fore trophæum ipsum Æneæ vestitum spoliis detractis è corpore raptoris.* Sic *ait, et procul evibravit hastam sonantem: illa autem volans detorta est è clypeo Æneæ, et longe confodit inter ilia et latus illustrem Anthorem: Anthorem socium Herculis, qui profectus Argis adhæserat Evandro, et remanserat in urbe Itala. Miser dejicitur alienâ plagâ, et spectat cœlum, et moriens recordatur dilectos Argos. Tunc pius Æneas immittit hastam: illa pervadit per clypeum cavum trino ære, per telas lineas, et opus clypei compactum tribus coriis tauri: et summâ* sui parte *stetit in inguine; sed non tulit vim* suam eo usque. *Statim Æneas, gaudens conspecto sanguine regis Etrusci, educit gladium à femore, et ardens imminet turbato. Lausus, cum* id *conspexit, altè ingemuit* ex *amore* in *dilectum patrem, et lacrymæ sparsæ* sunt *per vultum.*

N O T A E.

773. *Dextra mihi deus.*) Nam ubique *Contemptor divûm Mezentius*, Æn. 7. 648.

775. *Ipsum te, Lause, trophaeum, etc.*) Solent victores truncum arboris eligere, quem spoliis onerent; idque *trophaeum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum trophæi loco sibi futurum: id est: se daturum et quasi consecraturum filio spolia Æneæ.

778. *Anthorem.*) Non ab *Anthor*, *Anthoris*: brevis enim esset media syllaba; ut in *Hector Hectoris*; *Nestor*, *Nestoris*. Igitur ab *Anthores*, *Anthoris*, ut *Diores*, *Dioris*, unde *Anthorem*, sicut *Diorem*, Æ. 12. 509. Ita Servius. *De Argis*, urbe Peloponesi, Æn. 1, 288. De *Hercule*, apud Evandrum excepto, Æn. 8. 200.

780. *Italâ urbe.*) *Pallanteo*, Evandri regia, Æn. 8. 51.

784. *Linea terga.*) Supra, v. 482. *Ferri terga*, id est, plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur ærea etiam scuta, ut iis inhærere pictura posset: ex Servio. De *inguine*, supra, v. 589.

788. *Femore*,) *Femur* et *femen*, promiscuè sumuntur; tamen propriè *femen*, pars est interior; *femur*, exterior. Ajunt aliqui solum dici *femur*, in nominativo, cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis*: leguntque hîc, *Femine*.

Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo:
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat:
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis,
Jamque assurgentis dextrâ, plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem: ipsumque morando
Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parmâ protectus abiret:
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusâ si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit; in terris ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet: et Lausum increpat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens: sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt. Validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusque reliquit.

Sane, si aliqua posteritas datura est fidem tanto facto, non hic tacebo exitum asperae mortis, et tua fortia gesta; nec te ipsum, ô celebrande juvenis. Ille retro ferens gressum, et debilis, et impeditus, recedebat, et trahebat cum clypeo hastam hostilem: juvenis irruit, et se interposuit armis, et objecit se cuspidi Æneae attollentis dextram, et inferentis vulnus: et ipsum retardando sustinuit: socii adjuvant ingenti clamore, dum pater excederet tectus parma filii: et evibrant spicula, et longe propellunt hostem jaculis: Æneas saevit et continet se tectus clypeo. Et quemadmodum, si aliquando nubes ruunt effusâ grandine, omnis arator et omnis agricola fugit ex agris et viator abdit se sub aggere securo, aut sub crepidine fluvii, aut sub cavo rupis arduae, dum pluit; ut possint Sole revocato operari per diem in terris: sic Æneas obrutus undequaque spiculis, sustinet omnem nubem armorum, donec cesset tonare: et objurgat Lausum, et comminatur Lauso: quò curris, ô moriture, et cur suscipis majora viribus? pietas tua decipit te improvidum. Ille nihilominus insanus gaudet; et jam furor asper gravius exardescit duci Trojano, et Parcae colligunt ultima fila Lauso. Nam Æneas immittit validum ensem in medium juvenem, et abdit totum: cuspis trajecit quoque parmam, levem armaturam minacis juvenis, et tunicam quam mater neverat auro flexili: et cruor replevit sinum: tunc vita tristis abiit per aërem ad inferos, et deseruit corpus.

N O T A E.

794. *Inque ligatus, etc.*) Æneæ hastili per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796. *Prorupit juvenis.*) Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: aliàs *proripuit.*

800. *Parma.*) Brevis clypeus rotundus, et undique *par*; *velitum* apud Romanos ob levitatem proprius Æn. 9. 548. unde infra, v. 817. *Parmam levia arma.*

809. *Nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet.*) Ita Pierius legit, ex vetustissimo Romano codice: cum vulgò corruptè legatur: *nubem belli dum detinet, omnes sustinet.* Firmat Romanam lectionem Servius cum interpretatur: *Bellantum impetum sustinet, dum deferveat.*

815. *Parcae.*) Tres, quæ fusis hominum sortes evolvunt, Æn. 1. 26.

818. *Tunicam.*) De ea veste interiore Æ. 9 616.

820. *Manes.*) Inferorum dii sunt, vel animæ mortuorum, Æ. 6. 743.

At verò ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit?
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum
Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Æneæ magni dextrâ cadis. Increpat ultrò
Cunctantes socios, et terrâ sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tyberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes: ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat: multosque remittit
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longè gemitum præsaga mali mens.
Canitiem immundo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhaeret:
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas;
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
Quem genui? tua ne hæc genitor per vulnera fervor,

At verò cum filius Achisæ vidit faciem et ora morientis, ora pallentia miris modis, ingemuit graviter miserescens, et porrexit dexteram, et specimen illud *pietatis* in *parentem penetravit animum. O puer infelix, quid nunc pro istis meritis; quid pius Æneas dabit tibi dignum tantâ virtute? retine arma tua, quibus gaudebas: et te reddo umbris parentum et sepulcro, si quâ ratione id curas. Tamen, ô miser, solaberis necem infaustam ea re: moreris manu ingentis Æneæ. Ultrò excitat socios morantes, et erigit è terra illum fœdantem cruore crines de more compositos. Interim pater* ejus, *ad undas Tybris fluvii, tergebat aquis plagam, et curabat corpus adnixus trunco arboris: ærea cassis longe pendet è ramis, et onerosa arma jacent* in *prato. Juvenes præcipui circumsistunt: ipse saucius, anhelans, sustentat collum, deponens in pectus barbam promissam: quærit plurima de Lauso: et mittit plurimos qui retrahant* eum. *et portent ei jussa patris. Sed socii plorantes portabant in clypeo Lausum mortuum, magnum, et magnâ plagâ occisum. Mens* patris *præsagiens calamitatem agnovit procul lamenta: deturpat canos* crines *fœdo pulvere, tollit ad cœlum geminas palmas, et incumbit cadaveri: ô fili, an tanta cupido vitæ corripuit me, ut paterer* eum, *quem genui supponi pro me dexteræ inimicæ? an ego pater servor per has plagas tuas,*

N O T A E.

832. *De more.*) Juvenum: qui, ut et mulieres capillos certa lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. *De Tyberino* fluvio, Æn. 8. 330.

835. *Acclinis.*) Vulgò *acclivis*: sed emendant Turnebus, Lambinus Casaubonus, etc. ut et *reclinis* pro *reclivis*: à voce antiqua et Lucretiana, *clino.* Cæsar de bello Gal. l. 6. *His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulummodo acclinatæ quietem capiunt.* Dicitur tamen *proclivis* non *proclinis*: à *clivo* quæ inclinatio est et devexitas montis. Ego, existimo, sicut *clivus* à *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* et *reclivis*, etiamsi à *clino* deriventur.

835. *Procul.*) Servius aliique hinc probant, *procul*, significare *juxta*: itemque ex illo Ecl. 6. 16. *Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.* Ego in eam opinionem adduci non possum: et puto, *procul* non quidem longam semper distantiam, sed aliqam saltem significare.

849. *Heu! nunc misero mihi, etc.*) Non me movit huc usque aut ignominia exsilii, aut dolor inflicti ab Ænea vulneris, quamdiu te ultorem superesse putavi: nunc, etc.

852. *Ob invidiam.*) Non *ob odia*: ne meritò expulsus esse videatur: inquit Servius. Malè: cum profiteatur se *criminis* reum *debere pœnas patriæ.* Fortasse *ob invidiam* dicit non *subditorum in se*, sed *suum* in *subditos*:

Morte tua vivens? heu! nunc misero mihi demum
Exsilium infelix, nunc altè vulnus adactum.
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum
Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse:
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo:
Sed linquam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur: et, quamquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur mœrentem, et talibus infit:
Rhœbe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referens, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit: et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis:
Ære caput fulgens, cristâque hirsutus equinâ.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Atque hîc Ænean magnâ ter voce vocavit.
Æneas agnovit eum, lætusque precatur:
Sic pater ille deûm faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.

tuam vivus per mortem? heu! nunc denique mihi misero durum est *exsilium, nunc plaga intimè inflicta* est. *Ego, ô fili, ipse infeci scelere tuum nomen ejectus solio et regno paterno propter cupiditatem* meam. *Debebam pœnas patriæ*, et debebam *ipse dare animam sceleratam indignationi meorum* subditorum *per omnia* genera *mortis. Nunc vivo, nec adhuc relinquo vitam et homines: at relinquam. Hæc proferens, simul erigit se in femur saucium: et quamvis violentia profundi vulneris retardet* eum, *non fractus imperat adduci equum: hoc erat illi ornamentum, hoc solatium*, per hunc *exibat victor* ex *omnibus præliis, alloquitur mœstum* equum *et affatur talibus* verbis: *Rhœbe, diu viximus, si ulla res diu durat hominibus: vel hodie victor reportabis spolia illa sanguinea et caput Æneae, et mecum eris ultor mortis Lausi: vel, si nullus impetus pandit* mihi *viam* ad ultionem, *cades simul. Opinor enim, ô fortissime, dedignaberis ferre imperia exterorum, et Trojanos dominos.* Sic ait: *et exceptus dorso, composuit corpus assuetum* huic equo, *et armavit binas manus telis acutis: splendens aerea* casside secundum *caput, et horrens cristâ è jubis equinis. Sic praeceps cœpit cursum per medios. Pudor magnus ardet in corde intimo, et amentia juncta* cum *dolore, et amor turbatus furore, et fortitudo* sua sibi *cognita. Tunc verò appellavit Æneam ter altâ voce. Æneas agnovit eum et gaudens orat* deos: *sic pater ille deorum, sic magnus Apollo efficiat*, ut *incipias conserere manum* mecum.

NOTAE.

id est cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

861. *Rhoebe, diu etc.*) Carpitur hîc à quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum Iliad. 8. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, Æthona, et Lampum adhortatur.

875. *Sic pater ille, etc.*) Æneæ pietas in invocandis diis, quos contra Mezentius negligit: *Dextra mihi deus, etc.* v. 773. *Sic, etc.* idest, *sic faciat pater deûm, ut incipias, etc.* Est enim in pugna, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel *faciat pater deûm, ut sic incipias*: id est: *eques contra peditem.* Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna et multiplex militas. Et verò Æneas pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

Tantum effatus, et infestâ subit obvius hastâ,
Ille autem: quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit, quâ perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divûm parcimus ulli:
Desine: jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem:
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens: ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; et urgetur pugnâ congressus iniquâ.
Multa movens animo: jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem:
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas, nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.

Hoc *solum loquutus est, et occurrit adversus minaci hasta. Ille autem* Mezentius ait: *O crudelissime, cur me sublato filio territas? unicus fuit ille modus, quo posses me occidere: nec timemus mortem, nec reveremur ullum numen; abstine* ab illis: *nunc venio moriturus, et prius fero tibi hæc munera. Dixit et libravit jaculum in hostem: deinde infigit aliud et præterea aliud, et circuit in magnum orbem: sed clypeus aureus excipit* illa. *Ter equitavit in sinistros circuitus circa stantem Æneam, spargens manu jacula: ter heros Trojanus secum circumfert magnum numerum* jaculorum, *in æreo clypeo* defixum. *Denique cum pigeret ducere tot moras, et extrahere tot jacula è clypeo; et cum premeretur certans prælio impari: meditans mente plurima, tum denique irruit et impingit hastam inter cava tempora pugnacis equi: equus attollit se rectum, ferit aërem ungulis* posterioribus, *et ipse cadens super equitem excussum impedit* eum, *et pronus in caput opprimit projectum humerum. Trojani et Latini commovent cœlum clamore. Æneas accurrit, et extrahit gladium è vagina, et simul hæc* dicit: *Ubi est jam ferox Mezentius, et aspera illa violentia animi? Etruscus, postquam aspiciens aërem hausit spiritum, et collegit animum,* ait *contra: Hostis acerbe, cur objurgas* me, *et intentas necem? nullum crimen est in* mea *cæde, nec sic redii ad prælium,* ut mihi parceres: *nec meus Lausus fecit mihi tecum hæc fœdera.*

NOTAE.

878. *Quid me erepto, etc.)* Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879. *Hæc via sola fuit, etc.)* Aliâ enim viâ superare non posses: tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880. *Nec mortem, etc.)* Frustra minaris mortem, quam quæro: Frustra deos invocas, quos contemno, quos probris lacesso; quibus, si adessent, minimè parcerem.

881. *Hæc tibi porto Dona prius.)* Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Umbo*, Æ. 2. 546.

887. *Silvam.)* Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, Georg. 1. 152.

889. *Pugnâ congressus iniquâ.)* Pedes Æneas, contra equitem Mezentium.

892. *Tollit se arrectum etc.)* Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse: quo succussu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894. *Ejectoq; incumbit cernuus armo.) Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem: eam scilicet partem, quâ *cernimus*, seu videmus: hinc *cernuare*. Ita vulgò grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, Æn. 11. 644.

895. *Clamore incendunt cœlum:)* Commovent. Sic Æ. 4. 360. *Desine meq; tuis incendere, teque querelis.*

900. *Mortemque minaris? Nullum, etc.)* Quid suspendis ictum, quasi me ad mortem deprecan-

Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patière tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Haec loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

Hoc solum precor, *per veniam* quae datur *superatis hostibus*, *si datur aliqua*, *patere* ut *cadaver* meum *tumuletur humo. Novi aspera odia meorum circumsistere* me: *precor*, *contine hunc furorem*, *et redde me tumulo conjunctum* cum *filio. Hæc dicit*, *et excipit gladium gutture sciens et videns*, *et spargit animam cum sanguine exundante in arma.*

N O T A E.

dam invitares? potes me occidere; nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferas. Non ad pugnam ea mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte suá fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vicam deinde mihi condonares: donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

905. *Circumstare odia.*) De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum; Æn. 8, 478.

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

L I B E R XI.

ARGUMENTUM.

Postera die victor Æneas de spoliis Mezentii, trophæum Marti erigit; Pallantis mortui corpus magno apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo patris luctu excipitur. Latini oratores duodecim dierum inducias ab Ænea obtinent, et interim uterque exercitus cadavera suorum supremis honoribus prosequitur. Venulus, è Diomedis urbe redux, nullam inde spem esse auxilii, Latinis refert. Latinus rex, eâ spe destitutus, convocato concilio legatos ad Æneam de pacis conditionibus, mittendos censet. Addit Drances huic regis sententiæ multa in Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amarè, sed animosè refellit: paratum se professus singulari cum Ænea certamine commune periculum redimere. Iis ita rixantibus nuntiatur, Trojani exercitus expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, Æneam cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem contendere. Turnus, cognito Æneæ consilio, suas etiam copias bifariam dividit: equites sub Camilla et Messapo Trojanis equitibus opponit; ipse cum ceteris montium angustias occupat, ut Æneam opprimat insidiis. Diana mortem Camillæ prævidens, cùm eam impedire non possit, saltem ultioni providet; dimissa è cœlo nympha Opi, quæ percussorem illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte occiditur, Aruns ab Opi. Camillæ nece consternati Rutuli, fugam arripiunt. Cujus calamitatis nuntio ad Turnum perlato, is relictis, quas insederat, angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æneas: imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

Occa,

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est)
Vota deûm primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias; tibi magne, trophaeum,
Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clypeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto.
Quod superest: hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ: manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe praesumite bellum:
Ne qua mora ignaros (ubi primùm vellere signa
Annuerint superi, pubemque educere castris)
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terrae

INTERPRETATIO.

Interim Aurora oriens deseruit mare. Æneas victor primo mane reddebat vota diis; quamvis et urgeat sollicitudo dandi tempus sociis tumulandis, et animus turbatus sit morte Pallantis. *Defigit in colle quercum excelsam, ramis circum amputatis: et imponit* ei *arma splendida spolia ducis Mezentii*: quod erat *trophæum tibi* sacrum, *ô magne deus belli: accommodat* quercui *cristas stillantes sanguine, et spicula hominis fracta, et loricam appetitam et apertam duodecim locis: et adnectit lævæ* parti *clypeum ex ære, et suspendit collo gladium* manubrio *eburneo. Deinde sic exorsus hortatur socios exsultantes: nam omnis turba ducum circumstabat eum densa: O socii, res maxima perfecta* est; *omnis metus absit. Quantum ad reliqua: hæc sunt spolia et primitiæ de feroci rege* Turno: *et hic jacet Mezentius mea manu. Nunc nobis eundum est ad regem et urbem Latinam. Parate arma. et* cum *animo ac spe desiderate pugnam: ne ulla mora detineat* vos *imparatos, et* dubia *sententia retardet pigros* præ *timore; cum primùm dii permiserint* nobis *eruere signa* è terra, *et emittere juventutem è castris. Interim tradamus terræ socios et cadavera insepulta:*

NOTAE.

1. *Oceanum, etc.*) Noctem, quæ prælium secuta est, non describit: quo nomine perperam carpitur à Donato, in Eunuchum Terentii: nam, ut ait Servius, *quae naturalia sunt, omnibus per se patent. De Aurora*, pro die, Æn. 6. 535. G. 1. 249.

4. *Primo Eoo.*) *Lucifero*, stella Veneris: quæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous*, ab ηως, *Aurora*; sero solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, Ecl. 6. 86. Porro Æneas vota exsequitur antequam funus curet; quia polluti credebantur, et deorum sacris inepti, qui funera attigerant, Æn. 6. 227. in Notis.

7. *Trophaeum.*) Græcis τροπαιον à τροπη, *fuga*: hoc autem à τρεπω, *verto*: vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi Grammatici *tropaeum* Latinè scribendum existimant, non *trophaeum*. Tamen aspirationem retineri posse arbitror: cum eam in alias quoque Græcanicas voces Latini induxerint. Sic dixerunt *Riphaeos montes*, ῥιπαια ορη; *Bosphorum*, Βοσπορον. Trophæa verò editissimis in locis constitui usu venit: sic Pompejus devictis Hispanis posuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestiebant, ut corporis loco esset: vel ex acervo et cumulo spoliorum, etc. *De Marte*, bellorum deo, Ecl. 9. 12.

9. *Tela trunca.*) Quæ in Æneam à Mezentio projecta, et clypeo recepta atque infixa magno numero fuerant, Æn. 10. 887.

10. *Perfossumque.*) Duo tantum vulnera Mezentius ab Ænea acceperat: alterum in inguine, Æn. 10. 785. alterum in jugulo, ibid. 907. unde igitur duodecim illa thoracis foramina? Suspicatur Servius eum ab Etruscis infensis post mortem fuisse multis ictibus appetitum: ut fuit Hector, ut Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius Æneam, ne suorum odiis eum objiceret. Numerum autem *duodenum* pro quolibet incerto numero, à Poëta positum puto.

11. *Eburnum.*) Quia vel vagina, vel ma-

Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait: egregias animas, quae sanguine nobis
Hanc patriam peperêre suo, decorate supremis
Muneribus: moestamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior: qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus aequè
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno:
Circum omnes famulûmque manus, Trojanaque turba,
Et moestae Iliades crinem de more solutae.
Ut verò Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, moestoque immugit regia luctu.
Ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniae, lacrymis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum laeta veniret,
Invidit fortuna mihi? ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cum me complexus euntem

qui honos unicus superest iis qui sunt *sub profundo Acheronte. Ite, inquit: donate ultimis honoribus animas* illas *insignes, quæ emerunt nobis hanc regionem suo sanguine: et Pallas primus reducatur in urbem tristem Evandri*: Pallas, *quem non inopem virtutis funesta dies eripuit et exstinxit nece asperâ. Sic dixit plorans, et refert pedem ad portam, ubi senex Acœtes custodiebat depositum cadaver Pallantis mortui. Acœtes qui prius fuit armiger Evandro Arcadi; sed jam non venerat tam faustis ominibus comes addictus dilecto alumno. Circumstant omnes, et turba famulorum, et multitudo Trojanorum, et Trojanæ tristes passis capillis juxta ritum. Postquam verò Æneas ingressus est portis sublimibus: emittunt ad astra magnum gemitum pectoribus perculsis, et insonuit aula tristi fletu. Ipse Æneas, postquam aspexit caput candidi Pallantis sustentatum, et ejus faciem, et plagam mucronis Itali apertam in molli pectore; lacrymis erumpentibus sic loquitur: O deplorande juvenis, an fortuna, cum prospera accederet ad me, eripuit te mihi; ut non videres imperium nostrum, neque victor reducereris ad urbem paternam? non hæc dederam de te promissa patri* tuo *Evandro*: cum ab eo *abii; cum amplexus me abeuntem,*

NOTAE.

nubrium, erat ex ebore.

13. *Ovantes.*) Exsultantes ob victoriam, Æ.3.189.

16. *Primitiæ.*) Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius Æneas Marti dedicat: ut solebant primitiæ frugum, aut primi gregum fœtus diis sacrari. *De rege superbo.* Turnum explico, non Mezentium: non enim hæ erant Mezentii primitiæ, sed spolia omnia. *Hic est.* Servius *hic* pronomen putat, et explicat *talis*; quasi diceret: hic tantus tamque formidandus hostis, nunc talis ac tantillus est, umbra tantum et inane simulacrum. Ego *hic* adverbium malo.

19. *Vellere signa.*) More Romanorum, qui in castris humi defigebant signa: quæ si deinde ad pugnam ituri facilè evellerent, bono ducebant omini; si difficilè, malo.

23. *Honos Acheronte sub imo.*) Qui enim carebant honore sepulcri, despecti apud inferos, et vagi centum annos errabant, Æn. 6. 325. *Acheron* inferorum fluvius, hic pro inferis accipitur, Æ.6.325.

26. *Evandri ad urbem.*) *Pallanteum* Æn.8. 51.

29. *Ad limina.*) Ad januam quippe domus producebantur defunctorum cadavera. Æn.2.486. Ceteras verò funerum ceremonias descripsimus Æn. 6. 215. et sequentibus. Videtur Æneas confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in ea noctem duxisse. Eò etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipuè Pallantis: quod insigni aliqua in domo depositum invisit summo mane Æneas: indeque deductam funeris pompam extra urbem prosequitur.

31. *Parrhasio Evandro.*) Arcadi. Æn. 8. 344.

35. *Iliades, etc.*) De more solvendæ comæ in luctu, Æn. 1. 484.

39. *Fultum.*) Sustentatum suppositis vestibus, tapetibus, etc. De *Ausonibus*, Italis, Æn. 7. 54.

Mitteret in magnum imperium; metuensque moneret
Acres esse viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi!
Hæc mea magna fides! at non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum aspicies: nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium, Ausonia, et quantum tu perdis, Iüle!
Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat: et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrymis: solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii, crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno:
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit:
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.

dimitteret me *in magnum imperium* Etruscorum; *et timens admoneret* me Latinos *homines esse asperos; bellum esse mihi cum forti natione. Et nunc quidem ille, delusus spe admodum vana, forsan etiam concipit vota* pro te, *et onerat aras muneribus*: dum *nos tristes prosequimur inutili honore juvenem mortuum, et jam nullatenus subjectum* diis *ullis superis. O miser, spectabis mæstum funus filii. Hi sunt nostri reditus, et triumphi sperati: hæc magna mea confidentia! tamen, ô Evander, non videbis eum cæsum plagis indecoris: nec, fili,* turpiter *salvo, optabis tibi mortem acerbam. Hei mihi! quantum amittis tutamen, ô Italia! et quantum tu, Iüle! Postquam hæc flens dixit, jubet cadaver deplorabile auferri: et mittit mille viros electos ex universo exercitu, qui prosequantur pompam ultimam, et adsint luctui patris*: quæ sunt *solamina parva magni doloris, tamen debita infausto patri. Alii non tardi componunt crates et flexile feretrum, et ramis arbuteis et virgultis querceis: et tegunt lectum* illic *collocatum umbraculo foliorum. Illic constituunt juvenem excelsum in strato rustico: qualem* constituerent *florem, sive teneræ violæ, sive languentis hyacinthi, decerptum pollice puellæ; cui nondum splendor, nondum sua pulchritudo periit; nec tamen terra parens jam nutrit, et sufficit ei vires.*

N O T A E.

47. *Mitteret in imperium.*) Ad Tuscos, quibus regem petentibus Evander Æneam miserat, Æn. 8. 475. 551.

51. *Nil jam coelestibus, etc.*) Vivi subditi sunt superis diis, mortui inferis.

55. *Fides.*) Qua confidebam victorem Pallantea rediturum.

56. *Pudendis vulneribus.*) A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibique mortem optabilem reddant, ne dedecus nati aspicias. *Ausonia*, Italia, Æn. 7. 54.

64. *Crates et molle feretrum etc.*) De illo feretro, in modum cratis, Æn. 6. 218. in Notis.

65. *Arbuteis, etc.*) *Arbutus*, arbos in deliciis veterum, *corbezzolo*. Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare G. 1. 166. *Arbuteae crates. Quernum vimen:* virgultum, sive ramusculus, è quercu.

67. *Stramine.*) Vel ò, *stramen* accipitur pro culmis, et paleis et frondibus, quæ lectori substernuntur. De *viola*, Ecl. 2. 47. De *hyacintho*, *giacinto*. Ecl. 3. 63.

69. *Languentis hyacinthi.*) Sæpe Virgilius finalem syllabam natura sua brevem producit, sequente litera H. etiam Lit. Ut Æn. 10. 126. *Et Clarus et Haemon.* Ibid. 720 *Linquens profugus hymenaeos.* Ut Æn. 7. 398 *Turnique canit hymenaeos*, Ut Æn. 9. 418. *Dum trepidant, it hasta Tago.*

72. *Ostro.*) Purpurâ, ex ostro expressâ, G. 2. 506.

Tum geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni, supremum mœstus honorem
Induit; arsurasque comas obnubit amictu.
Multaque prætere Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam:
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora:
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus positis insignibus Æthon
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longè gemitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla,

Tum Æneas exportat vestes duas, asperas auro et purpura, quas ipsa Dido Sidonia ei olim elaboraverat gaudens illo *labore, et distinxerat textum auro subtili. Induit tristis unam illarum juveni,* quasi *ultimum ornamentum; et tegit capillos comburendos* alterâ, quasi *velo. Præterea accumulat plurima dona prælii Laurentini, et imperat spolia portari longâ serie. Addit equos et tela, quæ eripuerat hosti. Alligaverat quoq; manibus post dorsum eos, quos* pater *demissurus esset* ut *inferias umbris filii, irrigaturos rogum fuso sanguine: et imperat ipsos duces portare arbores vestitas armis hostium, et nomina hostium inscribi* arboribus. *Miser Acœtes obrutus annis, ducitur, nunc turpans pectus pugnis, nunc vultum unguibus: et sternitur humi profusus toto corpore. Trahunt quoque currus rigatos cruore Rutulorum. Deinde Æthon, equus bellicus, depositis ornamentis, incedit plorans, et rigat caput longis guttis. Alii portant hastam et cassidem* Pallantis: *nam victor Turnus possidet reliqua* arma. *Postea tristis turma sequitur, et Trojani, et ductores Etrusci, et Arcades conversis hastis. Postquam tota series prosequentium* funus *longè transiit. Æneas constitit, et adjecit hæc altè gemens: eadem aspera sors belli nos appellit hinc ad alios fletus. Salve in perpetuum mihi, ô Palla maxime,*

NOTAE.

74. *Sidonia Dido.*) Ex Phœnicia, Æn. 1. 450.

78. *Laurentis pugnae.*) Laurentino in litore commissæ, Æn. 7. 63.

81. *Umbris Inferias.*) Octo juvenes, in pugna captos; ut ad rogum immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo, Æn. 10. 519.

83. *Truncos.*) Minora trophæa, quæ manibus præferrentur, supra, v. 7.

88. *Currus*) Pugnabant enim sæpe viri principes in curribus; ut *Niphaeus*, Æn. 10. 560. et paulo post. *Lucagus.*

89. *Positis insignibus Æthon.*) Equi Pallantis nomen, quod uni ex Solis equis ab Ovidio tribuitur, ab αἴθω, *uro*, vel *ardeo. Insignia* equi sunt *phaleræ*, Æn. 5. 310. *monilia* et *stragula picta*, Æn. 7. 277. 278. *Flet*, more equis satis vulgari: ut in humanum doloris affectum transire sæpe videantur.

91. *Cetera.*) Ergo clypeum, ensem, sed præcipuè balteum abstulit Turnus, Æn. 10. 496.

92. *Phalanx.*) Propriè agmen pedestre Macedonum, Æn. 2. 254 Hic pro quolibet agmine Teucri, Æn. 1. 239. *Tyrrheni*, Æn. 8. 479. *Arcades* Æn. 8. 51.

96. *Alias ad lacrymas.*) Ad peragenda ceterorum sociorum funera.

97. *Salve Vale.*) *Novissima verba*: quibus à funere discedebant, Æn. 6. 217. in Notis.

99. *Gressumque in castra ferebat.*) Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem exstructam, Æn. 7. 157. Igitur funus extra urbem comitatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos, ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ:
Nullum cum victis certamen et æthere cassis.
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur veniâ, et verbis hæc insuper addit:
Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis et Martis sorte peremptis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis:
Vixêt, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem
Dixerat Æneas: olli obstupuêre silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert: ô fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus aequem?

et vale in perpetuum. Nec locutus plura, ibat ad muros excelsos, et referebat pedem in urbem. Et jam oratores venerant ex urbe Latini regis, *tecti ramis olivæ, et petentes* hanc *facultatem*: ut *redderet cadavera, quæ jacebant ferro strata per agros, et permitteret ea subire sepulcram terræ: nullum esse bellum cum victis, et privatis luce* cœlesti: *ignosceret* iis, quos *olim appellaverat hospites, et soceros. Illos orantes* ea quæ *non erant neganda Æneas clemens donat* illa *facultate, et præterea voce adjicit ista: O Latini, quæ sors immerita vos immiscuit tanto bello, ut recusetis nos amicos? an petitis pacem mortuis et interfectis casu prælii? sane cuperem dare illam etiam viventibus. Nec venissem* huc, *nisi fata assignassent* mihi *hanc regionem et* hanc *sedem: nec facio bellum cum gente* Latina. *Rex* vester *abrupit* jura *nostri hospitii, et potius se commisit armis Turni. Justius fuisset Turnum exponere se huic morti. Si statuit terminare bellum manu, et ejicere Trojanos, decuit* eum *pugnare mecum his armis: vixisset* is nostrûm, *cui deus aut virtus sua servasset vitam. Abite jam, et subjicite flammas miseris civibus* mortuis. *Æneas locutus erat: illi taciti obstupuerunt, ac tenebant oculos et vultus inter se obversos. Tum senex Drances, semper infestus odiis et criminatione juveni Turno, sic deinde voce reponit verba: O vir Trojane famâ magne, major factis; quibus laudibus extollam te* ad *cœlum?*

NOTAE.

100. *Urbe Latinâ*:) Laurento, Latini regiâ, Æneid. 7. 63.

101. *Velati ramis oleae.*) *Velati*, non capite, sed manibus: quibus ramos pacificæ arboris oleæ tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, Æn. 7. 237.

104. *Æthere cassis.*) *Cassus*, privatus: non à *quassus*, ut nugatur Servius: sed omnino à verbo *careo*.

105. *Socerisque vocatis.*) Cum Latinus Æneam in socium, hospitem et generum accepit, Æ. 7. 263.

114. *Turni se credidit armis.*) Non sponte tamen; sed cogente Amatâ uxore. Æ. 7. 616.

118. *Vixêt.*) Syncope *vixisset*. Sic Æn. 4. 682. *Exstinxti*, pro *exstinxisti*, *etc.*

122. *Crimine.*) Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic Æn. 2. 98. *Hinc semper Ulysses Criminibus terrere novis.*

126. *Justitiane prius mirer.*) More Graecorum: apud quos verba *admirandi*, et similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra, v. 280. *Memini, laetorve malorum*, Apud Horat.

Justitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos verò haec patriam grati referemus ad urbem:
Et te, si qua dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigère dies: et pace sequestrâ
Per silvas Teucri, mixtique impunè Latini,
Erravêre jugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus.
Robora nec cuneis, et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam fama volans, tanti praenuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et moenia complet;
Quæ modò victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuêre faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et latè discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, moestam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios: feretro Pallanta reposto
Procumbit super, atque haeret lacrymansque gemensque:
Et via vix tandem voci laxata dol re est:
Non haec, ô Palla, dederas promissa parenti:
Cautius ut saevo velles te credere Marti.

an prius admirabor te ob *justitiam*, *an* ob *opera bellica? nos autem memores* benefi-cii *reportabimus ista* quæ dicis *in urbem patriam*: *et sociabimus te regi Latino*, *si aliqua fortuna modum offerat*: *Turnus quærat sibi* alia *fœdera. Immo delectabit etiam* nos *erigere moles fatales murorum tuorum*, *et portare humeris saxa Trojanæ* urbis. *Dixerat hæc*, *et omnes communi voce mussitabant talia. Statuerunt* inducias ad duodecim *dies*: *et pace intermedia*, *Trojani et Latini confusi absque periculo vagati sunt per montes et silvas. Fraxinus alta sonat securi utrimque acutâ*: *eruunt pinus erectas ad astra*: *nec intermittunt secare cuneis quercus et cedros odoratas*, *nec vehere ornos plaustris stridentibus. Et jam fama*, *prænuntia tanti doloris*, *dispersa implet Evandrum*, *et Evandri ædem atque urbem*; *quæ* fama *prius narrabat per Latium*, *Pallanta victorem* esse. *Arcades* incipiunt *concurrere ad portas* urbis, *et juxta ritum veterem corripuerunt funebres tædas*: *iter splendet longa serie flammarum*, *et latè dividit campos. Multitudo Trojanorum adversum veniens conjungit* iis *agmina* sua *dolentia. Quæ quando matres viderunt ingredi domos*, *commovent clamoribus urbem omnem. At nulla violentia potest cohibere Evandrum*, *sed currit in medios*: *feretro deposito*, *concidit super Pallanta*, *atque inhæret flens et gemens*, *ac demum difficilè via aperta est voci* per *dolorem*: *O Palla*, *non dederas hæc promissa patri tuo*: sed fore ut *velles te committere duro Marti circumspectius.*

NOTAE.

Od. I. 2. 9. 17. *Deside mollium tandem querelarum*, *etc.*

133. *Pace sequestrâ.*) *Conciliatrice.* Nam *sequester* est arbiter in utramque partem medius, cujus judicium utraque pars *sequitur.* Vel juxta Servium et Donatum *pax sequestra*, sunt *induciae*: quæ *sequestrae* sunt, id est, mediæ; inter bellum prætentum et bellum futurum.

135. *Ferro bipenni.*) *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*: securis est, utrimque acuta: à *bina pinna*: est autem *pinna* fastigium quoddam: unde summitas templorum vocatur *pinnaculum.*

137. *Robora.*) *Robur*, vel species est durissimæ quercus, vel durum quodlibet lignum. G. I. 162. *Olens*, Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*) *Fraxinos* silvestres.

147. *Incendunt.*) Metaphora, pro *concitant* Æn. 4. 360.

148. *Potis est.*) Æn. 3. 671. *Feretrum*, Æn. 6. 218.

156. *Primitiae.*) Supra, v. 16. *Belli propinqui*: vel inter finitimos et propinquos populos, ita ut

Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui
Dura rudimenta, et nulli exaudita deorum
Vota, precesque meæ! tuque ô sanctissime conjux,
Felix morte tuâ, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troûm socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret.
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si immatura manebat
Mors natum; caesis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrenûm exercitus omnis.
Magna trophaea ferunt, quos dat tua dextera leto,
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par aetas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto;
Dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides meritis: vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero,
Nec fas: sed gnato manes perferre sub imos.

Non eram nescius, quantum valeret nova cupiditas *gloriae in bello, et jucundus* ille *honor in prima pugna. O primi conatus juvenis infelices, et acerba experimenta belli vicini, et vota precesque meæ à nullo deorum auditæ! et tu, ô sanctissima uxor, felix* per *mortem tuam, nec superstes ad hunc luctum! contra ego vivendo excessi mea fata, ut pater restarem superstes* filio. Si *Rutuli obruissent me telis* eo quod *junxi societatem belli* cum *Trojanis, ipse* libens *amisissem vitam*; et *hæc pompa reveheret domum me, non Pallanta. Nec incusabo vos, ô Trojani, nec fœdus, nec quas manus sociavimus* per *hospitium*: *calamitas ista debita erat meæ senectuti. Tamen si mors immatura destinata erat filio, oportebat* eum *mori inducentem Trojanos in Latium, occisis prius* multis *millibus Volscorum. Ego vero, ô Palla, non honorabo te alia pompâ; quàm pius Æneas, et quàm illustres Trojani, et quàm ductores Tusci, et omnis exercitus Tuscorum.* Illi *portant magna trophaea*, ex iis, *quos tua manus demisit morti. Tu etiam, ô Turne, stares jam grandis truncus* vestitus *armis*: *si par fuisset ætas, et vis æqualis ab ætate. Sed miser, cur cohibeo Teucros à pugna? abite, et memores reportate regi* vestro *hæc* mea *dicta*: O Ænea *si sustineo adhuc vitam odiosam occiso Pallante*; *dextera tua causa est*, cur id faciam: dextera, *quæ, ut intelligis, debet Turnum et filio* Pallanti, *et* mihi *patri*, qui ambo id *meriti* sumus: *unicus hic modus* solandi me *restat tibi et fortunæ. Non cupio gaudia vitæ, nec licitum* est: *sed* cupio *ferre hæc* gaudia *filio ad profundos inferos.*

NOTAE.

ab eo abstinere non potuerim? vel, imminentis, cujus mors Pallantis præludium est.

160. *Vici mea fata.*) Superavi naturalem ordinem, longiore vitâ. Fatum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161. *Troûm socia, etc.*) Si peccavi, initâ cum Trojanis armorum societate, solus plecti à Rutulis debui, solus animam effundere.

162. *Obruerent.*) Supple *utinam*, aut sicut Æ. 6. 31. *Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.*

167. *Volscorum.*) Gens fuit Latinis et Rutulis contermina ab oriente, Æ. 7. 803. *Latium*, Æ. 7. 54. *Phryges.* Trojani, Æn. 1. 385. *Tyrrheni duces*, Æn. 10. 164. *Trophaea*, supra, v. 7.

174. *Esset par aetas.*) Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182. *Aurora.*) Dies altera post pugnam. De *Aurora*, G. 1. 249. Æn. 6. 535.

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarchon
Constituêre pyras: huc corpora quisque suorum
More tulêre patrum: subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrêre rogos: ter mœstum funeris ignem
Lustravêre in equis, ululatusque ore dedêre.
Spargitur et tellus lacrymis, sparguntur et arma:
It coelo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas, ensesque decoros.
Fraenaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum litore toto
Ardentes spectant socios, semustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit coelum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxêre pyras; et corpora partim
Multa virûm terrae infodiunt, evectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt:
Cetera, confusaeque ingentem caedis acervum,
Nec numero nec honore cremant. Tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.

Interim Aurora reddiderat miseris hominibus beneficum lumen, reducens opera et labores. Jam pater Æneas, jam Tarchon erexerunt rogos in sinuoso litore; unusquisque juxta morem majorum tulit illuc cadavera suorum: et suppositis nigris flammis, sublime cœlum tegitur fumo in similitudinem noctis: Ter induti rutilis armis pedites, *ambulaverunt circa rogos: ter in equis circuiverunt tristem flammam funeris, et emiserunt ore ululatus. Tellus etiam rigatur fletu, arma etiam rigantur. Et clamor hominum et sonitus buccinarum tollitur* ad *cœlum. Deinde alii mittunt in ignem spolia ablata Latinis interfectis, et cassides, et pulchros gladios, et fræna, et celeres rotas: pars, dona nota* mortuis, *scuta ipsorum, et jacula non fausta. Plurima corpora boum circum immolantur morti: jugulant in ignem, et setosos porcos, et pecudes direptas ex omnibus campis; deinde per totum litus aspiciunt socios* qui *cremantur: observant semiustos rogos: neque possunt* inde *abstrahi, quousq; nox frigida mutavit cœlum distinctum astris micantibus. Nec aliter infelices Latini erexerunt quoq; rogos innumeros in alia parte: et partim condunt humi plurima hominum cadavera; partim quoq; auferunt asportata in vicinos campos, et remittunt* in *urbem. Comburunt reliqua, et immanem cumulum promiscuæ stragis, nec numerando, nec honorando. Tunc undequaque spatiosi campi resplendent certatim frequentibus ignibus.*

NOTAE.

185. *Pyras.*) Rogos, busta, ligna, strues comburendis cadaveribus, Æ. 4. 494 De ritibus pompæ funebris, Æn. 6. 215. et sequentibus.

189. *Decurrêre ... lustravêre in equis.*) Primum refero ad pedites: secundum ad equites: ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. *De lustratione*, pro *circuitione*, Æn. 1. 612.

195. *Ferventesque rotas.*) *Rotas* curruum hostilium quibus solebant principes viri pugnare. *Ferventes*: quæ solebant cursu incalescere: Horat. Od. I. 1. 1. *Metaque fervidis evitata rotis.*

202. *Cœlum stellis aptum.*) Commutatio: pro, *cui aptae et connexae sunt stellae*, Æn. 3. 482.

206. *Urbique remittunt.*) Non uni omnia corpora: sed unumquodque suæ. De vario more *sepeliendi* et *comburendi cadaveris*, Æn. 5. 48.

211. *Ruebant Ossa focis.*) Quomodo ossa hominum à busti reliquiis secernerentur, Æ. 6. 227. Quomodo post cremationem tumularentur, Æn. 5. 48. *Ruo*, activè, Æn. 1. 39.

215. *Nurus.*) *Nurus*, propriè uxor filii, *nura*: sumitur vulgò pro juniore qualibet femina, conjugio copulata, Æn. 2. 501. *De hymenaeo*, Georg. 3. 60.

223. Re-

Tertia lux gelidam coelo dimoverat umbram :
Moerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam verò in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, et longe pars maxima luctus.
Hîc matres, miseræque nurus, hîc cara sororum
Pectora moerentum, puerique parentibus orbi
Dirum exsecrantur bellum, Turnique hymenæos :
Ipsum armis, ipsum jubent decernere ferro ;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances : solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat :
Multa virum meritis sustentat fama trophaeis.
 Hos inter motus, medio flagrante tumultu,
Ecce super moesti magnâ Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt, nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum : nil dona neque aurum,
Nec magnas valuisse preces : alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Trojano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira deûm, tumulique ante ora recentes.

Tertia dies expulerat è cælo frigidam noctem : dolentes evertebant altum cinerem et ossa permista in rogis, et tegebant ea *tepido acervo terræ. Jam verò præcipuus tumultus, et pars doloris longè maxima erat per domos, in urbe Latini opulenti. Illic matres, et nurus infaustæ : illic dilecta pectora sororum dolentium, et pueri orbati patribus, detestantur funestum bellum, et nuptias Turni : volunt* ut *ipse armis, ipse gladio dirimat* rem ; *siquidem petit sibi imperium Italiæ et præcipuam potestatem. Drances acerbus asperat hæc : et testatur Turnum unum vocari, unum peti ad pugnam. Contra multiplex est simul sententia variis verbis pro Turno ; et magna auctoritas reginæ protegit* eum : *multa fama tuetur virum partis trophæis. Inter has dissensiones medio tumultu ardente : ecce præterea tristes legati referunt responsa è magna urbe Diomedis :* ajunt *nihil perfectum* esse *omnibus impensis tantorum laborum : nihil dona effecisse, nec aurum, nec magnas preces ; alia auxilia quærenda* esse *Latinis, aut pacem petendam à rege Trojano. Ipse rex Latinus concidit* ex *magnitudine doloris. Furor deorum, et sepulcra recentia ante oculos, ostendunt Æneam fatalem juvari evidenti* auxilio *deorum.*

NOTAE.

223. *Reginæ nomen.*) *Amatae*, quæ favebat Turno, sororis filio, *Æn.* 7. 357. *De trophaeis*, supra v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*) *Arpis*, infra, v. 243.

230. *Pacem petendum.*) Regimen gerundii. Sic Lucretius, l. 1. 111. *Pœnas in morte timendum.* Ibid. 381. *Motu privandum est corpora quaeque.*

238. *Primus sceptris.*) Reges enim erant plerique ex iis qui Turni auxilio venerant, *Æn.* 7. 647.

239. *Ætola ex urbe.*) *Arpis*, ab Ætolo Diomede conditis : mox, v. 243.

242. *Venulus.*) Qui ad Diomedem legatus fuerat, *Æn.* 8. 9.

243. *Diomedem.*) Filius fuit Tydei, nepos Oenei : paterno quidem et avito jure, Ætoliæ rex ; sed cum pater Tydeus Agrii patrui invidiâ regno pulsus esset, et Argos Peloponnesi urbem ad regem Adrastum confugisset ; ibi *D*iomedes ex Deiphyle, Adrasti filiâ, natus est. Is Adrasto mortuo maximam et quasi regiam auctoritatem Argis obtinuit : avum suum, item ab Agrii filiis pulsum, in Ætoliam restituit : Argivorum et vicinarum urbium dux ad Trojam profectus est, ex Homer. Il. 2. 563. Ibi maxima quaque post Achillem ac difficillima perfecit : Palladium ex arce Trojana rapuit, Rhesum Thraciae regem occidit ; unde laudat Virgilius ejus manum, *quâ concidit Ilia tellus.* Venerem et Martem vulneravit. Quare Venus ejus domum evertit, adulterio Ægialeæ uxoris ejus cum Cylabaro apud Argos : quorum ex insidiis cum ægrè elapsus esset, neque verò posset in Ætoliam reverti, ut notat Cedrenus ; in Apuliam, maximè orientalem Italiæ partem, mari fugit : ibique exceptus à Dauno rege, et parte agri donatus, urbes multas condidit, præcipuè *Argos Hippium*, id est, *equestre* : ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Homero ; quæ vox deinde corrupta est primò in *Argyrippam*, vel *Argyripam*, de-

Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenêre, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis, et maximus ævo,
Et primus sceptris, haud lætâ fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet: et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tunc facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier insit:
Vidimus, ô cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, quâ concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamque docemus:
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos,
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii: quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simoïs premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus. Scit triste Minervæ
Sidus, et Euboicæ cautes ultorque Caphareus.

Itaque congregat in excelsam regiam magnum concilium et præcipuos suorum accersitos jussu suo. *Illi congregantur, et plenis viis currunt ad domum regis. Latinus, et grandior ætate, et præcipuus regno, sedet inter medios, non hilari vultu. Atque hic imperat legatos, reversos ex urbe Ætolica, dicere quænam reportent; et quærit singula responsa suo ordine. Tunc indictum* est *linguis silentium; et Venulus obediens imperio incipit ita loqui: O cives, vidimus Diomedem et castra Græca et perfecto itinere evasimus omnia pericula, et tetigimus manum, quæ regnum Trojanum periit. Ille victor exstruebat in campis Gargani Japygis urbem Argyripam, de nomine patriæ gentis. Postquam ingressi* sumus, *et facultas concessa est alloquendi præsentem; offerimus dona, profitemur nomen et patriam: qui indixerint* nobis *bellum, quae causa* nos *adduxerit* in urbem *Arpos. Ille sic tranquillâ voce respondit* iis quæ *audierat: O felices populi, imperium Saturni, Ausonii veteres: quae sors vos turbat tranquillos, et impellit movere bella insueta? quotquot vastavimus ferro arva Trojana (omitto ea* mala quæ *tolerata* sunt *pugnando ad sublimes muros, et quot ille Simoïs sepeliverit viros,) luimus per orbem immania supplicia, et omnes pœnas criminum, turba deploranda ipsi etiam Priamo. Novit* ista *funestum sidus Palladis, et scopuli Euboeae,* et mons *vindex Caphareus.*

N O T A E.

inde in *Arpos*. Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe à *Siponto* urbe, et radicibus promontorii *Gargani*, *monte di S. Angelo*, quod in mare Hadriaticum procurrit. De ejus morte multiplex opinio refertur à Strabone, l. 6. Prima est, eum in Diomedeis insulis, huic litori vicinis, subitò evanuisse: ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra, v. 272. Secunda est, ipsum in patriam revocatum, in ea diem obiisse. Tertia est, subactâ illâ maris Hadriatici orâ ad usque Venetos, apud illos mortuum, et divinis honoribus affectum esse. *De Japyge*, qui nomen dedit Japygiæ, sive Apuliæ, Æn. 8. 710.

252. *Saturnia regna, etc.)* *De Saturni fuga in Italiam*, Æn. 8. 319. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ incolis, ibid. 328. Æn. 7. 54.

257. *Simoïs*) Fluvius Troadis, Æn. 1. 104.

259. *Triste Minervae Sidus, etc.)* *Sidus Arcturi*, quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ dici potest accepisse ad vexandas Ajacis Oïlei naves. Sic enim Solinus, c. 20. de Caphareo. *Ubi post Ilii excidium Argivam classem, vel Minervae ira; vel quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit cla-*

Militia ex illa diversum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaüs ad usque columnas
Exsulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libyco-ne habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextrâ
Oppetiit: devictâ Asiâ subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus oris
Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur:
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore; cum ferro coelestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.

Post illam Trojæ *expeditionem pulsi ad diversa litora, Menelaüs filius Atrei circa columnas Protei exsulat. Ulysses adiit Cyclopas Ætnæos. An memorabo regnum Pyrrhi, et domum Idomenei subversam? aut Locros degentes litore Libyco? ipse rex Mycenarum dux magnorum Græcorum, periit in primo aditu* domus, *manu sceleratæ uxoris;* post *Asiam subactam adulter insidiatus est ei.* An memorabo *deos obstitisse* mihi, *quominus revectus* in *patriam regionem viderem dilectam conjugem et speciosam Calydona? nunc quoque monstra terribilia aspectu insectantur* me: *et socii amissi evolarunt alis in aërem, et volucres errant* circa *fluvios, et replent rupes tristibus sonis: heu crudelia supplicia meorum! hæc autem exspectanda mihi jam fuerunt ab illo tempore; quando insanus invasi gladio corpora immortalia, et sauciavi plagâ dextram* manum *Veneris.*

NOTAE.

dibus. De Arcturo, Æn. 1. 748. Georg. 1. 68. Explicari tamen potest *sidus* de ipsa tempestate quam excitavit Minerva: nam sic videtur vocem illam accepisse Virgilius, Georg 1. 311. *Quid tempestates autumni et sidera dicam?* Æn. 12. 451. *Ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium. De Minerva*, Æn. 2. 31. De *Ajace ab eo interfecto* ad Caphareum, Eubœæ insulæ scopulum, Æn. 1. 44. 49. *De Eubœa* Græciæ insula, *Negroponto*, Æ. 6. 2.

262. *Atrides Protei, etc.*) *Menelaus*, Spartæ rex, de quo, Æn. 2. 264. *Atrei* filius confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa Ægypti litora, antequam in patriam rediret; et divertit apud *Proteum* regem Ægypti, de quo Georg. 4. 388. Ita fere Homerus Odyss. 4. 82. 385. etc.

Columnas.) *Limites, terminos Ægypti.* Quippe Strabo l. 3. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum disserens, ait id nomen inde ortum esse, quod viri illustres, ut finem imperii aut expeditionis suæ notâ aliqua consignarent: aut columnas, aut in modum columnarum turriculas, fretis aut promontoriis, aut montibus imposuerint: quæ nomina, destructis per temporum injuriam monumentis illis, loco ipsi remanserunt. Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in Isthmo Corinthiaco, turris Pelori et turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi et Alexandri in India. Igitur *columna Protei*, pars erit illa litoris Ægypti, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui sic describitur à Strabone, l. 17. Εν δεξια η νησος και ο πυργος ο Φαρος etc. *Ad dextram est Pharus; insula et turris: ad sinistram verò cautes et promontorium Lochias.* Et verò testatur Homerus, Menelaum ad Pharum insulam primò excensionem fecisse, Odyss. 4. 355.

263. *Ætnæos.*) Ulysses in Siciliam apud Cyclopas appulsus est: ubi mons Ætna, ut fuse narrat Achæmenides, Æn. 3. 613.

264. *Regna Neoptolemi.*) Pyrrhi, Epiri regis Achillis filii: qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, ob amorem Hermiones, Æ. 3. 328. etc. *De Pyrrho Neoptolemo*, Æn. 2. 263.

265. *Penates Idomenei.*) Cretensis regis, qui à suis pulsus est ob occisum filium, Æn. 3. 122. *Penates*, dii sunt domestici, Æn. 2. 717.

Libyco litore Locros.) *De Locris*, Græciæ populis circa Parnassum montem, Æn. 3. 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut ibidem explicuimus: alii in Africa, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad mare mediterraneum, et orientem Syrtis majoris, ut ait Servius: ut verò testatur Domitius Afer, in regione Africæ planè opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

Mycenaeus, etc.) Agamemnon, *Mycenarum* rex, Clytæmnestræ uxoris et Ægisthi adulteri insidiis occisus, Æn. 3. 54. De *Mycenis*; urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288. *De Achivis* Græcis. Æn. 1. 492.

268. *Devictâ Asiâ subsedit adulter.*) *Subsido*, est *clam sedeo in insidiis.* Unde Valerius Max. l. 7. cap. 2. vocat *subsessorem alieni matrimonii*, adulterum, qui alienæ conjugis pu-

Ne verò, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris illum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Æneam. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo praeterea tales Idaea tulisset
Terra viros: ultrò Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
Quicquid apud durae cessatum est moenia Trojae:
Hectoris Æneaeque manu victoria Grajûm
Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis:
Hic pietate prior: Coëant in foedera dextrae,
Quà datur: ast, armis concurrant arma, cávete.
Et responsa simul quae sint, rex optime regum,
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor: ceu saxa morantur
Cum rapidos amnes; clauso fit gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.

Ne verò, ne hortemini me ad talia prælia. Nec mihi bellum ullum est cum Trojanis post excisam Trojam: nec recordor, aut gaudeo de antiquis calamitatibus. Ferte ad Æneam dona, quæ tulistis ad me è patriis terris. Stetimus adversus valida ejus *arma, et conseruimus manus: credite* mihi *experto, quantus attollat clypeum, quo impetu vibret hastam. Si terra Idæa produxisset duos tales viros præter eum; Trojanus prior intulisset bellum urbibus Argivis, et Græcia doleret mutatis fatis. Quamdiu tardatum est circa muros pertinacis Trojæ: victoria Græcorum substitit manu Hectoris et Æneæ, et retro tulit pedem in decimum annum. Ambo* erant *illustres animis; ambo bellica fortitudine; iste superior* erat *religione. Dextræ vestræ conveniant in fœdera, siquidem* id *concedilur: sed cavete, an arma vestra congrediantur* cum illius *armis. Audivisti simul, rex optime regum, et quæ sint* ejus *responsa, et quis sit* ejus *sensus* de *tanto bello. Vix legati ea* dixerant: *et varium murmur diffusum est per ora turbata Italorum: veluti quando saxa coërceut fluvios torrentes; tunc obstructo alveo murmur editur, et propinquæ ripæ fremunt aquis strepitantibus.*

N O T A E.

dicitiæ insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse: qui eum sub prima domus limina primumque reditum opprimeret.

270. *Conjugium, etc.*) *Conjugem* Ægialeam, supra, v. 243. *Calydona*, urbem Ætoliæ, quam Diomedes et avito jure possidebat, et armis domuerat, Æn. 7. 306.

271. *Socii amissi, etc.*) Circa promontorium Apuliæ Garganum, insulae sunt, non duae, ut ait Strabo, sed quinque: *Diomedeae* ob antiquis dictæ: harum maxima nunc *Tremiti*. Illic *Diomedis* socii in aves finguntur commutati, vel ob iram Veneris, vivo ahuc *Diomede*, ut ajunt Virgilius et Ovidius Metam. l. 14. 494. vel ob dolorem amissi morte *Diomedis*, ut innuere videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius, l. 10. 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis praeterquam Graecis. Joannes Meursius vit easdem esse quae Graecis dicuntur *ερωδιοι*, Latinis *ardeae*, Ital. *aghironi*. Plinius facit *fulicarum* similes. Ovidius non *cycnos* quidem, sed cycnis proximas.

276. *Cœlestia corpora.*) Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat. Iliad. 5. v. 335. Martem in imo ventre, v. 857.

280. *Laetorve malorum.*) Græcâ forma, supra v. 126.

283. *Contulimusque manus, etc.*) Adulatur hîc heroi suo Virgilius; quamquam enim adversus Diomedem stetit, Iliad. 5. 225. tamen huic minimè fuisse parem constat ex eo, quod ab eodem in coxa vulneratus ictu lapidis fuit, fuissetque adeo interfectus, nisi Venus auxilio filio adfuisset. v. 311.

284. *In clypeum assurgat.*) Ipse attollat clypeum suum. Sic Æn. 12. 729. *Altè sublatum consurgit Turnus in ensem, et ferit.*

285. *Idaea Terra.*) *Troas*, ubi mons *Ida*, Æn. 2. 80. *Inachias*, Argivas, Æn. 7. 286. *Dardanus*, Trojanus, Æn. 1. 239.

301. *Praefatus divos.*) Notat Turnebus veteres, præcipuè Romanos, id solemne habuisse, ut antequam verba publicè facerent, deos precarentur: et frequenter orationum exordia ab invocatione deorum sumerent,

Ut primùm placati animi, et trepida ora quierûnt,
Præfatus divos solio rex infit ab alto :
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius : non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum,
Invictisque viris gerimus : quos nulla fatigant
Praelia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem, si quam accitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite : spes sibi quisque ; sed haec, quam angusta, videtis,
Cetera quâ rerum jaceant perculsa ruinâ,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso : potuit quae plurima virtus
Esse, fuit : toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
Expediam ; et paucis, animos adhibete, docebo.
Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, fines super usque Sicanos.
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.

Statim atque animi sedati et ora tumultuantia composita fuerunt; rex precatus deos incepit è summo solio: Equidem, ô Latini, et cuperem, et utilius fuisset deliberare prius de summa rerum: non verò convocare concilium tali tempore, cum hostis premit muros. O cives, cum stirpe deorum bellum difficile facimus, et hominibus invictis: quos nullæ pugnæ debilitant, et qui etiam superati non possunt abstinere ab armis. Si constituistis aliquam spem in exercitu Ætolorum advocato, deponite eam: unusquisque sit sibi sua spes; sed videtis, quam tenuis spes illa sit. Quo casu rerum nostrarum cetera concussa jaceant, omnia denique sunt ob oculos et in manibus vestris. At neminem accuso: fuit vobis fortitudo, quæ potuit esse maxima: pugnatum est totâ mole regni. Itaque exponam, quis sensus jam sit incertæ menti meæ, et ostendam paucis verbis: advertite animos. Est mihi vetustus ager, vicinus fluvio Tyrrheno, protensus in occidentem, ultra terminos Siculos. Aurunci et Rutuli colunt, et versant aratro colles asperos, et utuntur sterilissimis eorum locis ad pascua.

NOTAE.

Talia fuere exordia omnia Catonis; talia Ciceronis, ac *Demosthenis* nonnulla.

302. *Ante equidem.*) ORATIO Latini duas habet partes. I. Exponit hostilium virium magnitudinem, cui suarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis tres: aut terras Æneæ assignandas: si sedere hic velit; aut naves ædificandas; si malit aliò abire; denique oratores ad eum mittendos cum regiis muneribus.

305. *Cum gente deorum.*) Æneas à Jove per Venerem ortus: Trojana gens à Jove per *Dardanum*, Æ. 1. 239.

308. *Ætolûm.*) Diomedis sociorum, in Apulia sedentium, supra, v. 243.

316 *Est antiquus ager, etc.*) Duplex est de hujus agri situ opinio. I. Donatus, quem sequitur Cluverius, agrum illum metitur ad litus maris à Circæo monte, qui terminus fuit Latii, tempore Tarquinii superbi, orientem versus, ad usque Tyberim, qui terminus Latii fuit ad occidentem. Firmat inde hanc opinionem *Donatus*, quod Tuscos dicat aliquando sedisse circa Ufentem fluvium, huic monti Circæo vicinum; hunc itaque *Tuscum* fluvium hic à Virgilio appellari: deinde quod constet apud omnes: *Rutulos*, Turno subditos, spatio illo contentos fuisse; et *Auruncos* montem Circæum proximè attingere; et *pinctum*, seu locum pinu consitum, circa Circæum esse. At tribus ex capitibus minimè probabilis hæc sententia videtur mihi. Primò, quod per *Tuscum amnem* à Virgilio semper intelligatur Tyberis, Georg. 1. 499. Æ. 8. 473. Æ. 10. 199. Secundò, quod ager ille sic extensus complecteretur regnum universum Turni, cujus angustias descripsimus, *Æn.* 7. 795. immo et multo latiora spatia: ac quantumvis dicantur Rutuli fuisse Latinis conjuncti, aut etiam subditi; certe verosimile non est, Latinum regem homini extero regnum obtulisse, quod consanguinei Turni ditionem totam absorberet. Tertiò, cum urbs Laurentum, caput Latinæ ditionis, in qua tum concilium habebat Latinus, à Tyberi vix distaret leucis tribus, sive millibus paulo plus septem; et reliqua agri illius pars ad usque Circaeum millia plusquam quadraginta haberet ad orientem: sanè ager ille dici non potuit à Latino *longus in occasum*; sed omnino *longus in ortum*. II. Servius, quem sequor: agrum metitur ab urbe Laurento Tyberim versus, quo fere loco Trojam suam novam Trojani jam condiderant. Atque ita erit *Tusco proximus amni*, nempe Tyberi: erit *longus in occasum*, sive ad occasum Laurenti urbis: immo, ne angustiae agri objiciantur, ultra Tyberim in occasum porrigitur: siquidem *Siculi* primi omnium Italiae incolae, qui deinde *Sicani* dicti sunt, ultra Tyberim multas antiquitus tenuerunt urbes, in quibus numerat Dionysius *Alsium*, et *Caere*, in eodem tractu maritimo ultra Tyberim. Igitur erit

Haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum: et fœderis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
Praeterea, qui dicta ferant et foedera firment:
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos:
Munera portantes eborisque, aurique talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliquâ invidiâ stimulisque agitabat amaris;
Largus opum, et linguâ melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens: genus huic materna superbum

Tota illa regio, et tractus pineus alti montis detur amicitiæ Trojanorum: et statuamus justas conditiones fæderis, et admittamus eos socios in regnum nostrum. *Quiescant* illic, *si tanta* est *cupiditas, et struant urbes. Si* verò *voluntas est* ipsis *adire alias regiones et alios populos, et si possunt abire è terra nostra: struamus* ipsis *ligno Italico viginti naves, aut plures si possunt implere: tota materies jacet prope aquas: ipsi præscribant numerum et formam navium: nos suppeditemus æra, operam, et nautica* omnia. *Insuper placet, centum oratores Latinos è præcipuo genere ire, ut exponant* Trojanis mea *dicta, et jungant fædera*: et placet eos *præferre manibus ramos pacificos, portantes dona eboris, et talenta auri, et sellam et togam, notas nostri imperii. Vos deliberate in commune, et subvenite rebus fractis. Tum idem Drances infestus, quem gloria Turni pungebat occultâ invidiâ et stimulis acerbis: abundans divitiis, et abundantior eloquentiâ; sed manus* ejus erat *iners* ad *bellum*: tamen *reputabatur non vanus auctor* in *consiliis*: *potens factionibus*: *maternus splendor*

NOTAE.

ager ille, *longus fines super usque Sicanos*, id est usque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priusquam à Pelasgis et Aboriginibus inde pulsi, *Sicaniam* insulam occuparent, unde *Sicani* dicti sunt, Æn. 7. 795. Quin etiam *Aurunci Rutulique serere* potuerunt: non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant sedem, ad orientem Laurentinæ ditionis, Æn. 7. 795. nec veri *Aurunci*, qui suam fixerant ultra Circæum, Æn. 7. 54. Sed quædam eorum reliquiæ, quæ circa Tyberim remanserant: hunc enim tractum à Tyberi ad Circæum variis temporibus varios habuisse colonos, qui sese invicem alias in regiones expulerint; testatur Plinius, l. 3. 5. *Latium antiquum, à Tyberi Circaeos usque, observatum est millium passuum quinquaginta longitudine. Colonis saepe mutatis, tenuere alii aliis temporibus: Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.*

326. *Italo robore.*) *Robur*, pro quocumque duriore ligno sumitur, Georg. 1. 162.

320. *Navalia.*) Vulgò *navale*, locus est ubi stant naves. Hic, vel locus est ubi ædificantur: vel, ut ait Servius, ligna quibus ædificantur: vel potius instrumenta omnia, quæ ad navium fabricam pertinent. *De talentis*, Æn. 5. 112.

334. *Sellam, etc.*) *Sellam curulem*; ita dictam deinde à Romanis, non quod à *Curibus* Sabinis inventa esset, nam Florus testatur Tarquinium Priscum ab Etruscis eam accepisse; sed omnino à *curru*: nam vetus auctor apud Gellium l. 3. 18. testatur, *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos honoris gratia in curiam vehi, in quo curru sella esset supra quam considerent, quae ob eam causam curulis appellaretur*. Utebantur autem ea reges primò, tum consules, censores, prætores, et ædiles curules: hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut Porsennae apud *Dionysium*, Massinissae apud Appianum et Livium. Erat illa *eburnea*, seu potius cœlato ebore contecta: tum incurvis pedibus, unde à Plutarcho in Mario dicitur αγκυλοπους, *incurvipes*. *De trabea*, togâ regiâ et consulari, Æn. 7. 188.

335. *Consulite in medium.*) Id quod est in communem utilitatem. Geor. 1. 127. *In medium quaerebant.*

539. *Futilis.*) Vanus, loquax, inutilis nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, à vase *futile* dicto; cujus os latum et patulum, fundus angustus et acutus erat: ita ut in terra depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestae, quia iis sacris aquam in terra deponi nefas erat,

Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,
Consulis, ô bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troïa tentat
Castra fugae fidens, et coelum territat armis:
Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias: nec te ullius violentia vincat,
Quin gnatam egregio genero dignisque hymenaeis
Des pater, et pacem hanc aeterno foedere jungas.
Quod si tantus habet mentes et pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium regi, patriaeque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? ô Latio caput horum et causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingit, et esse

dabat illi genus illustre, à patre habebat ignotum genus: *surgit, et accusat his verbis* Turnum, *augetque invidiam: Suades, ô bene rex, rem ignotam nemini, nec indigentem voce nostrâ. Omnes fatentur se cognoscere quid postulet sors gentis* nostrae, *sed verentur dicere. Concedat licentiam loquendi et deponat tumorem* ille, *cujus propter omina adversa et funesta studia (dicam enimvero, quamvis mihi comminetur arma et necem) videmus tot lumina ducum periisse, et urbem universam jacere* in dolore, *dum ille oppugnat castra Trojana confidens fugæ, et dum* armis *minatur cœlo. Unum præterea, optime regum, unum addas istis muneribus, quæ multa imperas ferri et dici Trojanis: nec vis cujusquam te impediat, quominus,* cum sis *pater, tradas filiam illustri genero et splendidis nuptiis, et confirmes hanc pacem perpetuo fœdere. Quod si tanta formido* Turni *occupat animos et pectora* nostra; *obsecremus ipsum et precemur ab ipso veniam:* precemur, *ut permittat regi, et relinquat patriæ jus suum. Cur toties propellis miseros cives in manifesta pericula? ô tu qui es Latinis origo et causa calamitatum illarum! nulla est salus in bello; omnes flagitamur à te pacem, ô Turne, et simul pignus certissimum pacis* Laviniam. *Ego, quem tu existimas tibi infensum, et verò*

NOTAE.

340. *Seditione.*) Factionibus, captandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram etc.*) ORATIO *Drancis* quinque habet partes. I. *Dicit*, omnes ideo tacere, quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audacter in Turnum dicere pro re publica, quam ille temeritate ac fugâ suâ penè evertit. III. Censet pacis conditionibus ceteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si bello abstinere nolit, privatam contentionem, non publico periculo, sed privato certamine dirimat; quod ab Ænea proponitur.

345. *Dicere mussant.*) *Mussare*, est *muto* proximum esse; submissa et parum distinctâ voce, quasi timidè ac dubitanter loqui, *obmurmurare*. Hic *timere*, *vereri*.

347. *Cujus ob auspicium.*) Quia bellum administratur nutu et auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat, Æ. 7. 600. et forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351. *Fugæ fidens.*) Carpit fugam Turni: cum à Junone, non tamen sponte, subductus est è pugna, Æn 10. 659. *De hymenæis*, nuptiis, Georg 3. 60.

359. *Cedat*, *etc.*) Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queramur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem sinat, ut rex et patria rei communi liberè consulant pro suo jure.

372. *Inhumata inflctaque turba.*) Privata fu-

Nil moror, en supplex venio: miserere tuorum:
Pone animos, et pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, tibi semper, copia fandi,
Tunc cum bella manus poscunt: patribusque vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant; dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance: tot quando stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors

non curo esse, ecce primus accedo supplex: miseresce tuorum, depone iram, et ejectus recede. Satis vidimus cædium, et fugati ab Ænea, et satis vastavimus arva spatiosa. Aut si gloria te excitat, si contines pectore tantas vires, si denique tibi cara est hæc aula quam ambis in dotem, aude, et securus oppone pectus adversum contra hostem. Nempe, ut uxor regia detur Turno, nos fundamur campis, animæ ignobiles, turba insepulta et indefleta. Nunc verò tu, si est tibi virtus ulla, si habes quicquam patriæ fortitudinis, contuere ex adverso illum qui te appellat. Violentia Turni accensa est his verbis: dat gemitum, et emittit è profundo pectore verba ista: Semper quidem, ô Drance, copiosa tibi est facultas loquendi, tunc cum bella exigunt opus; et senibus convocatis primus interes: sed aula non est implenda verbis, quæ magnifica excidunt tibi impunè; dum propugnacula murorum cohibent hostem, nec fossæ redundant sanguine. Itaque tona vi eloquentiæ, quod tibi consuetum est; et tu, ô Drance, accusa me timoris: quandoquidem tua manus edidit tot cumulos cadaverum Trojanorum, et passim illustras campos trophæis. Licet tibi explorare, quid valeat virtus ardens: scilicet hostes non erunt procul nobis petendi, undique circumdant muros. An ibimus contra illos oppositos nobis? cur moraris? an fortitudo bellica

NOTAE.

nebri honore; quod apud veteres miserrimum fuit, Æn. 9. 325.

375. *Qui vocat.*) Supra, v. 115.

378. *Larga quidem etc.*) ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput, de quo deliberatur, attingit. I. Refellit criminationem temeritatis et fugæ, primò vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundò commemorando facta sua, cædem Evandri, Bitiæ, etc. II. Timorem Drancis, de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironicè exaggerando: aitque nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere, etc. III. Simulatum de se timorem *Dranci* adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditiones abeundum; si res desperata sit: quamquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa supersint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par: cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio: ideoque facilè mutari possit, fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quam plurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. *Deniq;* offert se pugnæ singulari.

385. *Trophæis.*) Supra, v. 7.

394. *Evan-*

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam meritò, foedissime, pulsum
Arguet? Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris hostilique aggere septus.
Nulla salus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis, proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt?
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles?
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas?
Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus: et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextrâ hac, absiste moveri,
Amittes: habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.
Si nullam nostri ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditùs occidimus, neque habet fortuna regressum:

semper tibi erit in superba lingua et istis pedibus fugacibus! an *ego fugatus* sum, ô *ignavissime? an verò ullus accusabit me* quod *fusus* fuerim: *qui considerabit Tybrim inflatum crescere sanguine Trojano, et universam domum Evandri exstinctam esse cum sobole, et Arcadas spoliatos exercitu? Bitias et vastus Pandarus non sic experti sunt me, et mille alii quos* uno *die victor dejeci ad inferos, clausus muris et circumdatus munimentis hostilibus. Nulla est salus in bello, ais? ominare talia, ô insane, homini Trojano, aut rebus tuis. Itaque ne desinas commovere omnia magno timore, et extollere potentiam nationis bis superatæ, contra* verò *minuere potentiam Latini. Nunc etiam principes Myrmidonum reformidant arma Trojana? nunc etiam Diomedes, etiam Larissæus Achilles? fluvius etiam Aufidus retro fugit mare Hadriaticum?* eodem *ipso* tempore; *quo scelestus* ille *accusator simulat se timidum adversus meas rixas, et exasperat metu* suo *accusationem* suam. *Desine turbari, numquam perdes talem animam hâc manu* meâ: *maneat tecum et stet in illo* tuo *pectore. Jam redeo ad te* et *ad tuam deliberationem, ô magne pater. Si nullam deinceps constituis spem in nostris armis; si sumus tam destituti, et omnino periimus* ob *exercitum semel fugatum, et si fortuna nullam habet vicissitudinem:*

N O T A E.

394. *Evandri procubuisse domum.*) Occiso Pallante ab ipso Turno, Æn. 10. 442.

396. *Bitias et Pandarus.*) Portæ Trojanæ custodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem insiluit, Æn. 9. 708. et sequentibus.

399. *Capiti cane, etc.*) *Canere*, vatum proprium est, et futura prædicentium: et sensus est: jacta infaustum illud omen in Trojanos, in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus sit.

402. *Bis victæ.*) Primùm ab Hercule, deinde à Græcis, Æn. 3. 476.

403. *Nunc et Myrmidonum, etc.*) Ironicè metus inanitatem exaggerat. *Dic*, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuisse arma Trojana: qui nunquam illa timuerunt. *Myrmidones*, Thessali vel Æginetæ, Achillis milites, Æn. 2, 7. *Phrygia*, ubi Troas, Æn. 1. 385. *Tydides*, Tydei filius Diomedes, supra, v. 243. *Larissæus Achilles*, Thessalus, Æn. 2. 197.

405. *Amnis et Hadriacas, etc.*) Dic ipsos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *l' Ofanto*, fluvios Italiæ in Hirpinis nascens, inter Apuliam, *Dauniam*, et Peucetium, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannensi prælio, quo circa ejus ostia Romani ab Hannibale victi sunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars est mediterranei maris: à promontorio Salentino, quod superius est Italiæ cornu, in sinum influens, Italiamque ad septentrionem alluens, unde *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe et fluvio in tractu Veneto, supra Padi ostia, sub extremum sinum, ad latus occidentale: nunc dicitur sinus ipse *Golfo di Venezia*, ab urbe Venetiis.

Oremus pacem, et dextras tendamus inermes.
Quamquam ô! si solitæ quicquam virtutis adesset:
Ille mihi ante alios, fortunatusque laborum,
Egregiusque animi; qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas? cur indecores in limine primo
Deficimus! cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variusque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, et Arpi?
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misêre duces: nec parva sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Ut tantâ quicquam pro spe tentare recusem.

precemur pacem, et porrigamus manus exarmatas. Tamen, ô si restaret nobis *aliquid virtutis pristinæ, ille* videretur *mihi felix* in *laboribus, et virtute præstans præ ceteris; qui, ne cerneret quicquam tale, semel procubuit moriens et momordit ore tellurem. Si verò nobis restant vires, et juventute adhuc illæsa, et urbes ac nationes Italæ* ad *subsidium; si verò præterea victoria contigit Trojanis cum multo sanguine, si sunt illis suæ mortes, et par clades in omnibus: quare ignavi deficimus in primo ingressu* belli? *cur tremor invadit membra ante* sonitum *buccinæ? tempus, et multiplex motus annorum instabilium vertit plurima in melius: fortuna alternatim revisens decepit plurimos, et rursus constituit* eos *in firmo* statu. *Ætolus et Arpi non erunt nobis subsidio? sed erit Messapus, et fortunatus Tolumnius: et ductores, quos tot nationes miserunt: nec parvus honos comitabitur congregatos è Latio et campis Laurentibus. Est etiam Camilla, ex illustri gente Volscorum, ducens agmen equitum et turmas fulgentes ære. Quod si Trojani me vocant unum ad pugnam, et id vobis videtur, et tantum noceo publicæ utilitati: victoria non adeo fugit adversata* meas *istas manus, ut abnuam audere quicquam pro spe tanta.*

N O T A E.

Scribitur, vel sine aspiratione *Adria*; vel, ut in plerisque omnibus antiquitatis monumentis, cum aspiratione *Hadria*.

407. *Artificis scelus.*) Pro *scelesto artifice.* Sic apud Comicos frequenter. Terent. Andr. 3. 5. 1. *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? Crimen* item, pro criminatione seu accusatione, supra, v. 122.

408. *Dextrâ hac,*) Quæ consuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæsar ad Metellum, apud Lucanum l. 3. 135. *Haud umquam jugulo se polluet isto Nostra, Metelle, manus; dignum te Caesaris irâ Nullus honos faciet.*

415. *Quamquam ô! si, etc.*) Si funditùs occidimus, petamus pacem: tamen, vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab Ænea occisus est: Æn. 10. sub finem. De forma illa optationis, *Quamquam ô!* Æn. 5. 195.

416. *Fortunatus laborum, Egregius animi:*) Græca locutio, supra v. 73. *Læta laborum.*

423. *In limine primo.*) Vixdum inito bello.

424. *Ante tubam.*) Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428. *Ætolus, et Arpi.*) *Diomedes* Argyripæ conditor, supra, v. 243.

429. *Messapus etc.*) Dux aliquot Etruscorum invulnerabilis, Æn. 7. 691. *Tolumnius*, augur, qui fœdus disturbabit, Æn. 12. 258 et in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam et felicitatem augurum. *De Latio*, et *Laurentibus agris*, Æn. 7. 54. 63. *De Camilla*, duce Volscorum, Æn. 7. 803. et infra, v. 535.

433. *Florentes ære catervas.*) *Fulgentes*: metaphora, de qua, Georg. 2. 6.

437. *Tanta pro spe*) Vel victoriæ, vel Laviniæ; vel laudis inde colligendæ, quod solus privato periculo communem salutem pepererim.

Ibo animis contra: vel magnum praestet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc, soceroque Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devoveo: solum Æneas vocat? et vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.
Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tyberino à flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplò turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt, fremit arma juventus,
Flent moesti mussantque patres: hîc undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus atque alto in luco cum fortè catervæ
Consedêre avium; piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Imo, ait, ô cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura loquutus
Corripuit sese, et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis:

Ibo virtute meâ adversus Æneam: quamvis ille præ se ferret magnum ipsum Achillem, et haberet arma paria Achilleis, *fabricata manibus Vulcani. Ego Turnus, nemini majorum inferior virtute, devoveo hanc vitam vobis et Latino socero: Æneas me poscit unum? et* verò *precor, ut poscat* me unum: *potius quam* ut *Drances morte pereat* mecum, *si talis est ira deorum*, ut pereamus: *aut referat* gloriam, *si virtus aut gloria est* hîc consequenda. *Illi rixantes disserebant hæc inter se de rebus ambiguis: Æneas movebat* loco *castra et exercitum. Ecce nuntius currit magno tumultu per domum regiam, et replet urbem magno metu,* dicens: *Trojanos ordinatos in aciem, et exercitum Etruscum descendere è fluvio Tyberi per tota arva. Statim turbatæ* sunt *mentes, et commota pectora plebis, et furor excitatus non levibus stimulis. Tumultuantes corripiunt arma manibus, juventus fremens* flagitat *bellum, patres plorant queruntur que tristes: tum ingens clamor effert se undique in aërem* cum *multiplici discordia. Non aliter ac cum forte turmæ avium sederunt in profunda silva: aut cum rauci cycni emittunt cantus in piscoso fluvio Padusæ, inter aquas garrulas. Nempe, ô cives, inquit Turnus, arreptâ occasione, convocate concilium, et otiosi prædicate pacem:* dum *illi irrumpunt in regnum armati. Nec plura effatus, proripuit se, et celer exportavit se ex alta domo. Tu, ait, ô Voluse, significa turmis Volscorum* ut *armentur:*

NOTAE.

439. *Vulcani manibus.)* Et habebat quidem Æneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu à Vulcano fabricata, Æ. 8. 370. Quemadmodum Achilles arma item rogatu Thetidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Il. 18. 369.

443. *Nec Drances potius, etc.)* Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis et periculi, v. 389. Nunc orationem quasi retractans ait: Æneas me solum vocat? et verò id opto, potius quam ut Drances aut laudis, aut periculi mei particeps sit.

446. *Tyberino, etc.)* Æ. 8. 330. *Teucros*, Æ. 1. 239. *Tyrrhenam*, Æ. 8. 479. *Mussant*, obmurmurant, supra, v. 345.

459. *Amne Padusae.)* *Padus*, maximum Italiæ flumen, de quo Georg. 1. 482. ostiis quidem septem in mare Hadriaticum defertur, sed duobus antiquissimis; quorum septentrionale dicitur *Volana*, hodie *il Po di Volana*; meridionale, *Padusa*, hodie *il Po d' Argenta*. Vocat *stagna*, propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, et variis fossis confluentes aquas. *Amne Padusae*, ut *urbem Putavi* Æn. 1. 251.

463. *Maniplis.)* *Manipulus* erat certus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romuli tempore militum centuria; postea duas centurias cepit. Sic dicitur, ex Varrone, quia *minima manus* sive turba militum erat: ex Vegetio, quia *junctis manibus*, id est, simul pugnabant: melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato;

Duc, ait, et Rutulos: equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cetera, quà jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt.
Multaque se incusat, qui non acceperit ultrò
Dardanium Æneam, generumque adsciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subjiciunt: bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros variâ cinxêre coronâ
Matronæ puerique: vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces.
Subvehitur magnâ matrum regina catervâ,
Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atque oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum thure vaporant,
Et moestas alto fundunt de limine voces:
Armipotens belli præses, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc: laterique accinxerat ensem;

duc etiam Rutulos: Messape, et Coras cum fratre, explicate per agros equites in armis. Pars defendant ingressus urbis, et occupent turres: reliqua multitudo ferat arma mecum. quâ parte *jussero. Confestim ex urbe tota curritur ad muros. Ipse pater Latinus abrumpit concilium et magna exorsa, et turbatus luctuoso tempore, differt* ea in aliud: *et accusat se plurimum; quod non ultro admiserit et urbi adoptaverit generum, Trojanum Æneam. Alii jaciunt fossas* ante *portas, aut supponunt stipites et saxa: rauca tuba dat signum sanguineam* ad *pugnam. Tunc matronæ et pueri circumdederunt muros multiplici cœtu: extrema necessitas invitat omnes. Regina quoque* cum *ingenti comitatu matrum vehitur ad templum et supremum arcem Palladis, portans munera: et prope comes est Lavinia puella, causa tantæ calamitatis, et submittens formosos oculos. Matres sequuntur, et implent templum vapore thuris, et è porta sublimi emittunt voces luctuosas: O virgo Tritonia, potens* in *armis, præsidens bello, rumpe* tua *manu arma Trojani prædatoris, et dejice illum humi præcipitem, et disturba sub altis portis. Turnus ipse ardens armatur ad pugnam, et jam armatus secundum loricam Rutulam* erat *asper squamis æreis et texerat auro tibias, adhuc detectus* secundum *caput; et alligaverat gladium lateri:*

NOTAE.

etc. quia pro signis et aquilis, Romuli tempore, habuerunt fasciculos fœni, perticâ suspensos: fasciculi autem illi dicuntur *manipuli*, quod manum impleant.

464. *Equites Messapus.*) Sic interpungimus post Servium et *Donatum*: ut Volusus ducat Rutulos, et simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnæ se parent, Messapus verò, Coras, et ejus frater Catillus, de quibus, *Æ.* 7. 672. ducant equites. *Messapus*; nominativus est pro vocativo, ut *Æn.* 8. 77. *Hesperidum fluvius regnator aquarum Adsis*, etc. *Æ.* 1. 192. *Socer arma Latinus habeto.*

457. *Jusso.*) *Jussero.* Sic frequenter in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus, etc. *præcepsis*, pro *præceperis*: *rupsis*, pro *ruperis*: *rapsis*, pro *rapueris*. Sic *faxo*, pro *fecero*; *faxim*, pro *fecerim*. Turnebus. l. 15. c. 15.

477. *Palladis arces.*) Templa Palladis vulgò in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium. Ecl. 2. 61. *Pallas quas condidit arces ipsa colat.* *Dona ferunt* ipsi . *peplum.* Æn. 1. 484. Cultum verò Palladis reliquorumque deorum Laurentes à Græcis acceperant, qui frequentes consederant in meridionali Italiæ parte, quæ inde diu *magna Graecia* dicta est.

483. *Armipotens Tritonia.*) Palladis nomen, Æn.2. 171. Præses autem fuit urbium, arcium, belli; etc. De *Phrygia*, ubi Troas, Æn.1. 385.

487. *Squamis ahenis, etc. Suras, etc.*) De *squamis* loricæ corio superadditis, Æn. 3. 467. *Sura*, pars est tibiæ carnosa, quæ cum toto crure ocreis vestitur.

Fulgebatque altâ decurrens aureus arce:
Exsultatque animis, et spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus altè
Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit: quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Æneadùm promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O, decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvae,
Ut bivias armato obsidam milite fauces:
Tu Tyrrehenum equitem collatis excipe signis.
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburtique manus: ducis et tu concipe curam.

et splendebat aureus exsiliens è summa arce: et gestit animo, et spe jam præoccupat hostem. Qualis equus postquam ruptis retinaculis fugit stabula, demùm liber et fruens patente campo: ille aut vadit ad pascua et greges equarum; aut solitus lavari noto fluvio aquæ exsilit, et collo altè erecto petulans fremit, et crines errant per collum et per humeros. Cui Camilla, sequente turmâ Volscorum, obvia occurrit, et regina descendit ex equo sub ipsis portis: quam tota turma imitans, descendit ad terram relictis equis; deinde Camilla *dicit ista: Turne si animus generosus habet jure aliquam in se confidentiam, audeo et polliceor obstare exercitui Trojanorum, et sola procedere obvia adversus equites Etruscos. Permitte me experiri manu prima discrimina pugnæ: tu pedes mane ad muros et tuere urbem. Turnus* respondet *ad ista, hærens oculis in terribili puella: O virgo, gloria Italiæ, quas conabor dicere, quas referre* tibi *gratias? sed jam, quandoquidem animus ille* tuus *est supra omnia* pericula, *divide mecum periculum. Ut fama et missi observatores faciunt fidem, Æneas callidus præmisit equites levis armaturæ, qui vastarent agros: ipse accelerans per deserta alta montis,* superato *jugo accedit ad urbem. Meditor insidias belli, in curva semita silvæ, ut occupem militibus armatis angustias bifidas. Tu, signis conjunctis occurre equitatui Etrusco. Messapus ardens erit tecum, et catervae Latinae, et turmae Tiburtinae: sume tu quoque munus ducis.*

N O T A E.

498. *Volscorum acie.*) Qui jam vocati à Turno per Volusum sue ant. v. 463. *De Camilla*, eorum duce, infra. v. 535. De *Volscis*, Æn. 7.803. De *Tyrrhenis*, Æneæ sociis, Æn. 8. 479.

515. *Furta .... belli*) *Insidias*: dicitur quippe *furtum*, quicquid clam fit. Æn. 5. 588.

Convexo.) *Concavo*, aut saltem *curvo*, Æn. 1. 314.

517. *Tyrrhenum equitem.*) Qui præmissus erat ab Ænea, per planos campos.

518. *Messapus erit, etc.*) Cum equitibus aliquot *Etruscis*, quorum dux erat, Ænei-

Sic ait, et paribus Messapum in praelia dictis
Hortatur, sociosque duces: et pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis accommoda fraudi
Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus: tenuis quo semita ducit,
Angustaeque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc super, in speculis summoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextrâ laevâque velis occurrere pugnae;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis notâ fertur regione viarum,
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacrâque catervâ,
Compellabat, et has tristi Latonia voces
Ore dabat; graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequicquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias: neque enim novus iste Dianae
Venit amor, subitâque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiquâ Metabus cum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter praelia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillae, mutatâ parte, Camillam.
Ipse sinu prae se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undique saeva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugae medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber

Sic dixit, et similibus verbis animat Messapum, et duces socios ejus *ad pugnam: et ipse vadit in hostem. Est vallis flexu sinuoso, apta fraudibus et insidiis belli: quam nigra latera premunt utrimque spissis foliis: trames parvus ducit illuc, et meatus arcti atq; ingressus difficiles ferunt* ad eam. *Super eam, in speculis, et in supremo cacumine montis, sternitur planities incognita et perfugium tutum. sive velis descendere* ad *pugnam à dextra et sinistra* parte; *sive imminere è verticibus, et dejicere vastos lapides. Juvenis* Turnus *vadit* illuc *per spatia itinerum* sibi *cognita, et occupavit locum. et constitit in locis* illis *asperis. Interim in cælestibus sedibus* Diana *filia Latonæ alloquebatur Opim, unam è comitibus puellis, et è turba* sibi *sacra; et ore moesto proferebat hæc verba; O virgo, Camilla vadit ad bellum asperum, et frustra tegitur nostri armis, dilecta mihi præ ceteris; nam hic amor non novus contigit* mihi *Dianæ, flexitque animum* meum *improvisâ dulcedine. Metabus ejectus regno per invidiam, et ob potentiam ferociorem, cum exiret è veteri urbe Priverno, fugiens per medias pugnas belli asportavit sociam exsilii infantem, et appellavit* eam *Camillam*, de *nomine matris Casmillæ, mutatâ parte* nominis. *Ipse ferens* eam *ante se* in *sinu, quærebat longa cacumina silvarum secretarum: arma infesta urgebant undique et Volsci discurrebant circumjectis militibus. Ecce,* in *medio fugæ, Amasenus tumens exundabet altis ripis, tanta pluvia effuderat se è nubibus;*

N O T A E.

dos 7.691. *Turmæ Latinae*, sive *Rutulae* sub Voluso, supra, *v.* 464. *Tiburti manus*, sub Catillo et Cora, supra, v. 465. Æn. 7. 670.

522. *Vallis accommoda.*) *Vallis* ultimam brevem hic producit propter cæsuram. Servius tamen legit antiquo nominativo, *valles.*

534. *Latonia.*) *Diana*, Latonae filia, Ecl. 3. vers. 67.

539. *Ob invidiam.*) Vel subditorum in se: vel suam, ut explicuimus de Mezentio, Æn. 10. 852.

540. *Priverno, etc.*) *Privernum*, urbe Volscorum, circa Pomptinas paludes et Amasenum fluvium, paucis aliquot leucis à mari distans: ejus ruinæ hodie visuntur juxta oppidum *Piperno* s *Amasenus*, hodie est *Toppia*, Æn. 7. 794. in extrema nota. *De Volscis*, ibidem, et v. 803.

Ruperat: ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum
Versanti, subitò vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu validâ quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ:
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuère undæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magnâ propius jam urgente catervâ,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullae, non mœnibus urbes
Accepère: neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus aevum.
Hic natam in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equae mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto:
Spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorsum à vertice pendent.

ille meditans enatare, retinetur amore infantis, et timet dilecto oneri: ægrè tandem fixum est hoc consilium illi, *omnia secum raptim expendenti. Alligat filiam inclusam cortice et silvestri subere huic* telo, *quod telum grande gestabat forte manu robustâ firmum nodis et ligno exsiccato* utpote *bellator;et circumnectit aptam mediæ hastæ:et evibrans* hastam *grandi dexterâ, sic loquitur ad cœlum: Diana virgo, benefica cultrix silvarum, ipse pater* infantis *hanc tibi consecro famulam: fugit hostem per aëra, tenens primùm tua jacula: O dea, obtestor te, accipe hanc tuam, quæ jam creditur dubiis ventis. Dixit hæc, et jacit hastam libratam reducto brachio: aquae sonuerunt: fugit misera Camilla super velocem fluvium in hasta stridula. Metabus verò, numerosâ turbâ jam propius imminente, projicit se in fiumen, et victor extrahit è glebis herbosis hastam cum infante,* quæ erat *donum* jam sacrum *Dianæ. Nullæ urbes exceperunt eum domibus, nullæ muris: neque ipse se subdidisset iis ob asperitatem* morum; *traduxit vitam pastoritiam et secretis in montibus. Illic inter vepres et inter latebras* silvarum *horridas, alebat filiam uberibus equæ gregalis et lacte ferino, premens ubera in labris* filiæ *tenellis. Et statim atq; infans fixit gressus primis plantis pedum; oneravit manus* ejus *telo acuto, et alligavit arcum ac sagittas humero parvulæ. Pro aureo* ornatu *capillorum, pro vestitu pallæ defluentis, pellis tigridis pendet è capite per tergum.*

NOTAE.

553. *Robore cocto.*) Ligno duriore, ad fumum exsiccato. Georg. 1. 175. Et *suspensa focis explorat robora fumus. De robore*, ibid. 162.

554. *Libro et subere,*) *Liber*, cortex interior et tenuis. Hoc *suber*, arbor crassissimi ac levissimi corticis. *sovero.*

566. *Donum Triviæ.*) *Camillam*: vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat: Vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, *Æn.* 4. 511.

568. *Manus dedisset.*) *Consensisset, cessisset.* Adagium est, ex iis desumptum, qui pugnâ victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570. *Lustra.*) Cubilia ferarum in silvis, Georg. 2. 471.

571. *Armentalis equae.*) Quæ gregatim inter armenta versabatur. *Lacte ferino*, equino: nam equum vocavit *ferum*, Æn. 2. 51.

576. *Crinali auro, etc.*) Vel reticulo aureo,

Tela manu jam tenerâ puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habenâ,
Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavêre nurum: solâ contenta Dianâ,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militiâ tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verùm age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nympha polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetrâ deprome sagittam.
Hac, quicumque sacrum violârit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube cavâ miserandae corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit: at illa leves coeli demissa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
  At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitúmque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas: fremit aequore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis,
Huc obversus et huc: tum latè ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
Adversi campo apparent: hastasque reductis
Protendunt longè dextris, et spicula vibrant:

Jam tunc libravit manu molli jacula puerilia, et agitavit fundam tereti loro circa caput, et prostravit gruem *Strymoniam vel cycnum candidum. Matres plurimæ in Etruscis urbibus frustra desideraverunt illam in uxorem filiorum* suorum; *contenta* cultu *solius Dianæ fovet pudica perpetuum amorem virginitatis et armorum. Vellem* ut *non fuisset periculsa* amore *talis belli, aggressa oppugnare Trojanos: nunc esset mihi dilecta et una è meis comitibus. Age vero, ô Nympha, siquidem premitur fatis crudelibus, descende cœlo, et adi regionem Latinam, ubi funestum prælium miscetur auspiciis adversis. Accipe hæc, et extrahe è pharetra vindicem sagittam. Quisquis læserit vulnere corpus* mihi *dicatum, sive* fuerit *Trojanus, sive Rutulus, simul hac* sagitt*â mihi solvat pœnas sanguine : ego deinde nube cavâ inferam sepulcro cadaver miseræ et arma non direpta, et restituam* illam *patriæ.* Sic *dixit* Diana : *at illa* nympha *delapsa per levem aerem cœli insonuit, inclusa obscuro nimbo* secundum *corpus. Sed interim omnis multitudo Trojana accedit ad muros* Laurenti, *et duces Tusci, et omnis acies equitum, distincti in turmas* certò *numero : fremit toto campo equus subsiliens, et obluctatur conversus arctis habenis huc illuc: tum campus horrescit undique ferreis hastis, et arva resplendent excelsis armis. Messapus quoque, et Latini veloces, et Coras cum fratre, et equitatus virginis Camillæ, apparent contra oppositi* in *campo*: *et immittunt longe hastas brachiis contractis, et conjiciunt spicula;*

N O T A E.

quo virgines complecti capillos solebant: vel acu crinali, quâ capilli discernuntur: vel, alio quolibet aureo ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare, Æn. 9. 616.

580. *Strymoniam gruem.*) Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, Æn. 10. 265.

582. *Nurum.*) Uxorem filii, *nurus.*

599. *Numero in Turmas.*) *Turmae*, propriè erant equitum, et capiebant equites vulgò triginta. Æn. 5. 553. in Notis.

604. *Ala Camillae.*) Vegetius. *Alae dicuntur equitum*, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies. Atque ita sumitur *ala*

Adventusque virûm, fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subitò erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
Crebra, nivis ritu: coelumque obtexitur umbrâ.
Continuò adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplò turbatæ acies: versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troës agunt, princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis: rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atque æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egêre ad mœnia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes,

et fervet adventus hominum, et hinnitus equorum. Et jam uterque exercitus steterat, progressus intra jactum teli: erumpunt in repentinum clamorem, et concitant equos frementes: simul spargunt undique tela frequentia, more nivis: et cœlum tegitur tenebris. Statim Tyrrhenus, et ardens Aconteus concurrunt connixi hastis oppositis, et primi magno strepitu faciunt impetum, et equorum impulsu pectora pectoribus feriunt. Aconteus dejectus in modum fulminis, aut molis impulsæ per *machinam, corruit procul, et effundit vitam in ventos. Exercitus Latini confestim territi* sunt: *et Latini conversi opponunt* retro *scuta, et reflectunt equos ad muros. Trojani persequuntur, primus Asylas immittit agmina. Et jam attingebant portas: et iterum Latini emittunt clamorem, et retorquent colla* equorum *facilia. Trojani fugiunt, et revertuntur habenis omnino immissis Quale* est *mare, quando excurrens æstu reciproco, modò volvitur ad terras, et spumans effundit undam super rupes, et perluit ultimas arenas sinuando se; modò cedit retro, præceps et resorbens saxa æstu convulsa, et deserit litus fluctu detumescente. Bis Etrusci pepulerunt ad urbem Rutulos fugatos: bis iidem fugati respiciunt muniendo humeros clypeis.*

NOTAE.

tur *ala* apud Virgilium. Ostendit tamen Lipsius de militia Rom. l. 2. 7. *alas* etiam quandoque de peditibus dici: et vulgò de copiis, sive equestribus, siva pedestribus, sociorum, quae ad latera aciei collocabantur.

612. *Tyrrhenus.*) Hic non gentile nomen, sed proprium est principis alicujus viri, ex Æneae aut Tarchontis exercitu.

617. *Præcipitat.*) Pro *praecipitatur.* Ut Æn. 1. 108. *Tum prora avertit*, pro *avertitur.*

619. *Rejiciunt parmas.*) In tergum, ut sese à persequentium jaculis in fuga defendant. *Parmas*, scuta, brevia, rotunda et undique *paria.*

636. *Orsilochus, etc.*) Trojanus: *Remulus*, Latinus: alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æn. 9. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Ascanius occiderat, ibid. 592.

640. *Catillus etc.*) Tiburtinus, de quo Æn. 7. 672.

645. *Duplicatque virum.*) Videtur à tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum, et quasi plicatum ex ictu fuerit. Alii legunt, *Duplicatque viri, transfixa, dolorem.* Alii, *Duplicatque, virum transfixa dolorem.* Prima lectio sanissima, juxta Turnebum. Cujus firmat opinionem illud Ovidii, *Duplicataq. vulnere caeco est:* Item illud Homeri de Thersite, Iliad. 2. 266. Πλῆξεν, ὁ δ' ἰδνώθη *percussit, ille autem incurvabat se.*

648. *Amazon.*) *Volsca*, Amazonum tamen more armata; id est exusta mamma dextra, sinistroque latere nudato: ut diximus, Æn. 1. 494.

650. *Denset.*) Secundæ conjugationis: vel *densat*, primæ: Æn. 10. 432 *Bipennis*, securis utrimque acuta, supra, v. 135.

652. *Arma Dianae.*) Venatoria: sagittæ in pharetra, bipennis, hastilia.

654. *Spicula converso, etc.*) More Parthorum, quos ea arte celebres diximus, Ecl. 1. 62.

Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum verò et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permisti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit:
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura:
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri: nec vulnera terrent,
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes: pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla.
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextrâ rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ,
Illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.

Sed quando commissi ad tertiam pugnam, miscuerunt invicem totos exercitus, et vir elegit virum: tum verò et gemitus morientium audiuntur; *ac rotantur in alto sanguine et arma, et corpora, et equi moribundi confusi* in *strage hominum: oritur crudele prælium. Orsilochus, cum timeret aggredi* Remulum, *immittit hastam in equum Remuli, et fugit ferrum sub aure: quo ictu equus furit arrectus, et impatiens plagae agitat crura sublato pectore: ille* Remulus *dejectus humi corruit. Catillus* sternit *Iolam: et magnum animo, magnum corpore et armis sternit Herminium: cui coma flava* erat in *capite aperto, et nudi humeri: nec plagæ terrent* eum, *tam latè apertus est in ictus: hasta immissa huic per latos humeros intremit; et transfixa* cum *dolore incurvat hominem. Spargitur latè niger sanguis: pugnantes etiam strages gladiis et per plagas quærunt mortem gloriosam. At Camilla pharetrata gaudet in mediis stragibus* quasi *Amazon, nudata* secundum *unam mammam* ad *prælium. Et modò jaciens manu congerit hastas flexiles, modò infatigabilis corripit dextrâ manu robustam securim. Arcus aureus, et sagittæ Dianæ sonant ex humero* ejus. *Ipsa quoque verso arcu defigit sagittas fugaces, si aliquando cedit fugata in tergum.*

NOTAE.

657. *Dia Camilla.*) Græca vox: δια, *generosa, praestantissima, divina:* quia Dianæ deæ consecrata, supra, v. 557. Sic apud Homerum Helena vocatur δια γυναικων, *praestantissima mulierum.*

658. *Pacisque bonae, etc.*) Sic plures et saniores codices, Pierio teste. Aliqui tamen habent, *pacisque bonas bellique ministras.*

659. *Quales Threïcia.*) De Amazonum gente ac nomine, Æn. 1. 321. 494. Nunc de patria et sede. I. Constat Amazonum sedem non fuisse in *Thracia* propria et *Europaea* quæ *Macedoniae* confinis est; sed in septentrionali minoris Asiae littore, quod Ponto Euxino alluitur: urbemque regiam ab ipsis illic conditam fuisse *Themiscyram* non longe à Thermodonte fluvio: eisdemque paruisse tractum illum tractum, qui deinceps Bithyniam, Paphlagoniam, Cappadociamque complexus est. Ita Herodotus, Pausanias, *Diodorus* Siculus, etc. II. Constat è Xenophonte, Exped. l. 6. tractum illum ipsum tunc quoque *Thraciæ* nomen, nempe *Asiaticae*. III. Habemus ex iisdem auctoribus præcipuè Diodoro, Amazonas; circumflexo Euxini litore tum orientali tum etiam septentrionali, trajectoque Tanai fluvio, maximam Sarmatiæ Asiaticæ et Europææ subegisse partem: deinde cum ab Hercule ac Theseo nativis in sedibus bello appetitae et victae essent; occupato in Libyae Hercule, bellum eas Graecis intulisse, transmisso scilicet Bosphoro Cimmerio; indeque per Thraciam, Europam, Macedoniam ac Thessaliam, aperuisse sibi aditum ad ipsam Atheniensium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsae sunt à Theseo, ut probant iis in locis multa, tum Thesei victoriae, tum Amazonum cladis monumenta: earumque reliquiae intra pristinos Pontici litoris fines servavere: deinceps formam aliquam imperii; usque ad Trojani belli tempora; cum Penthesilea, nativo odio Graecis infesta, Trojanis auxilium tulit, et ab Achille aut Pyrrho sub belli finem occisa est. Tum etiam ad usque Alexandrum magnum perstitere, ad quem Thalestris Amazonas trecentas

At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeja securim,
Italides: quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonae bellique ministras.
Quales Threïciæ, cum flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert: magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primùm patre: cujus apertum
Adversi longâ transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat;
Tum Lirin Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit; alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden: sequiturque incumbens eminus hasta,
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chrominque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo;
Tot Phrygii cecidère viri. Procul Ornitus armis
Ignotis, et equo venator Iapyge fertur;
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus,
Et malæ texêre lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipsa catervis

Sunt *verò circa* eam *selectæ sociæ*, *et virgo Larina*, *et Tulla*, *et Tarpeja intenta ne æream securim*, *Italæ* puellæ, *quas ipsa divina Camilla elegit sibi* quasi *honorem*, *famulas* in *bello et bonâ pace. Quales Thraciæ Amazones*, *quando legunt fluenta Thermodontis*, *et pugnant armis pictis*, *sive circa Hippolyten*, *sive quando bellicosa Penthesilea redit in curru*, *et magno tumultu ululante muliebres turmæ gestiunt scutis lunatis*: *ô bellicosa virgo*, *quem primum*, *quem ultimum sternis hastâ? aut quot spargis humi corpora moribunda? primò Eumenium patre Clytio*: *cujus oppositi pectus patens transfodit longâ* hastâ ex *abiete. Ille corruit vomens fluenta sanguinis, et mordet terram sanguinolentam*, *et moriens agitat se in sua plaga. Deinde Lirin et Pagasum præterea*: *quorum alter dum collabens equo succidente retrahit habenas*: *alter dum succurrit*, *et porrigit cadenti dexteram lentiorem*, *repentè et simul concidunt. Adjicit iis Amastrum Hippotæ filium*: *et imminens insequitur propius hastâ*, *et Tereum*, *et Harpalycum*, *et Demophoontem*, *et Chromim*, *et quot jacula vibrata manu virgo intorsit*: *tot homines Trojani corruerunt. Ornitus venator procul excurrit* in *armis insuetis et equo Apulo*: *cui pellis extracta juvenco pertinaci tegit latos humeros*; *magnus rictus gutturis et genæ lupi cum dentibus candidis operuerunt caput*; *et sparus rusticus armat manum*; *ipse*

NOTAE.

adduxit, ex Diodoro et Q. Curtio.

659. *Thermodontis.*) Legunt quidam *Thermodoontis*, ut *Hippocoontis*: ita ut priores syllabae tres dactylum efficiant. At omnino quadrisyllabum est *Termodontis*: ubi priores syllabae tres longae cum ω in secunda syllaba, quae ideo breviari non potest: scribitur enim Θερμώδων; non Θερμοδων; et Cappadociae fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens: nunc *Pormon*.

661. *Hippolyten.*) Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiopa*: ex qua Hippolytum filium suscepit, insidiis Phaedrae novercae deinde sublatum. Hanc bello Herculis Amazonico Theseus, vel dono Herculis acceperat, vel dolo ipse rapuerat: bello deinde Attico adversus Amazonas, ab illis pro viro pugnans occisa est. Plutarchus in Theseo, Diodorus, etc. *De Penthesilea*, quae ob virtutem filia Martis credita est, Æn. 1. 494.

663. *Lunatis peltis.*) Scutis brevissimis, in formam Lunae mediae praecisis.

667. *Abiete.*) Hasta ex *abiete* arbore, *abeto.*

677. *Phrygiis.*) Trojani, è Phrygia. Æn. 1. 385.

678. *Equo Iapyge.*) ex Apulia, quae *Iapygia*, dicta est, Æn. 8. 720. et supra. 247.

Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrûm
Corpora: sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, quà colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto:
Orsilochum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem.
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior insurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugnâ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc: quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te cominus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa feret cui gloria fraudem.
Dixit: at illa furens, acrique incensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo, puràque interrita parmâ.

excurrit in mediis turmis, et supereminet toto capite. Illa perfodit hunc interceptum, non enim difficile erat *distributo agmine: et hostili animo ait super* illum: *existimavisti, ô Etrusce, te venari feras in silvis: venit dies, qui ulcisoatur verba vestra fœmineis armis. Tamen referes umbris parentum* tuorum *gloriam hanc non exiguam, te occisum esse hastâ Camillæ. Continuò* occidit *Orsilochum et Buten, duo maxima corpora Trojanorum: sed Buten acumine* teli *transfodit adversum, inter cassidem et thoracem, quà collum equitantis micat, et quà parma descendit infra humerum sinistrum; fugiens* verò *et circumacta magnum in orbem fallit Orsilochum, interius secans gyrum, et persequitur* eum qui prius eam *persequebatur. Deinde assurgens altius bis impingit validam securim per arma et per ossa huic homini roganti, et multum precanti: plaga spargit vultum calido cerebro. Occurrit illi, et stetit stupefactus improviso visu bellicosus filius Auni incolæ Apennini, non ultimus Ligurum, quamdiu fata permittebant ei fallere. Ille autem, cum videt se nullo cursu posse subducere se prœlio, nec expellere reginam imminentem: incipiens consulto agitare dolos mente et solertiâ, dicit ista: Quid tam illustre est, si cum sis femina confidis equo robusto? relinque celeritatem equi et propius committe te mecum planæ terræ, et para te ad certamen pedestre: mox cognosces, cui laus inanis inferet damnum. Sic ait: illa verò furens et commota asperâ indignatione dat equum sociæ, et stat in armis paribus, pedes, et interrita ense stricto atque scuto splendente.*

NOTÆ.

682. *Sparus.*) Telum est rusticum à *spargendo* dictum: hoc fere constat. Cujus porro formae dubitetur: Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facilè spargatur: Servius recurvum, in modum pedi pastoralis.

686. *Tyrrhene.*) Ore è Tyrrhena gente.

687. *Vestra verba.*) Quibus fortitudinem vestram intemperanter jactatis. De *Manibus* parentum, Georg. 4. 469. Æn. 6. 743.

693. *Parma.*) V. 819. *Lacerto*, Æn. 5. 422.

695. *Gyro interior.*) Breviori spatio atque ambitu reflectens sese, Ecl. 5. 170.

700. *Apenninicolæ.*) *De Apennino*, monte Italiæ Liguriam à septentrionem ambiente, Æn. 12. 703. De *Liguria*, Æn. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

705. *Fugam.*) Cursum celerem. Sic Æn. 1. 321. de Harpalyce Amazone: *Volucremque fugâ praevertitur Hebrum.*

708. *Fraudem.*) Hanc veram antiquam lectionem esse contendit Servius, non *laudem*, ut vulgò leguntur et sensus est; cognosces cui jactantia damnum afferat.

At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligur, frustraque animis elate superbis;
Nequicquam patrias tentasti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frænisque adversa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico à sanguine sumit.
Quam facilè accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis, summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæva
Suscitat; et stimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos.
Quis metus, ô numquam dolituri, ô semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum? quidve hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes, et plenæ pocula mensæ.

Sed juvenis existimans se victorem esse fraude, aufugit ipse, nulla est mora, et abripitur fugax habenis detortis, et talo ferrato impellit velocem equum. Fraudulente Ligur, et frustra elate superbo animo: frustra callidus adhibuisti astutiam patriam: nec illa astutia reducet te salvum Auno doloso. Virgo hæc loquitur, et ardens pedibus velocibus prætergreditur cursu equum; et correpto fræno opposita pugnat, et sumit supplicium ab hostili sanguine. Tam facilè, *quam facilè accipiter, avis dicata* Marti, *ex alta rupe persequitur alis columbam altam in aëre, et tenet correptam et dilaniat unguibus acutis: tunc sanguis et pennæ evulsæ decidunt ex aëre. Sed genitor hominum et deorum non quiescit sublimis in supremo cœlo* quasi *nullis oculis videns ista. Pater* ille *excitat ad duram certamen Tarchontem Tyrrhenum, et commovet* ejus *iram non levibus stimulis. Itaque Tarchon inter strages et acies recedentes impellitur equo, et exhortatur equitatum variis sermonibus, appellans unumquemque nomine suo, et revocat ad pugnam fugientes: ô Tyrrheni, numquam satis dolituri! ô semper ignavi! quis timor, quæ tanta segnitia incidit animis* vestris? *Femina dispergit* vos *vagos, et fugat has turmas? cur gestatis manibus ferrum, et cur hæc arma inania? tamen non estis ignavi ad voluptates et ad pugnas nocturnas, aut ad exspectandas epulas et compotationes mensae optimae; quando tibia curva Bacchi indixit choreas:*

N O T A E.

711. *Purâ parmâ.*) Juxta Servium, *nudâ* et absque rerum gestarum figuris: quia, inquit, tunc primùm in bello descenderat. Juxta Donatum *expeditâ* et absque pondere. Juxta interpretationem à nobis jam traditam, Æn. 6. 560. *nitidâ, lucidâ, tersâ.*

715. *Ligur.*) Pleraque vetera exemplaria habent *Ligus*. Et sic olim in usu fuisse, probat adjectivum *Ligusticus*, inde derivatum. Nec magis absurdum est *Ligus, Liguris*; quam *lepus leporis*, [illegible].

721. *Accipiter... sacer*) *Sparviero*, avis rapax; [illegible] Marti sacra. Latinum nomen è Græco deductum [illegible], *celeriter volans*: Gallicum nomen è Germano, ut placet Scaligero et Vossio.

730. *Alas.*) Equitatum, v. 604.

732. *O numquam dolituri.*) O qui numquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad justam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Æn. 10. 674.

737. *Tibia Bacchi.*) Bacchanalia intelligit et epulas Baccho sacras ad sonitum tibiae, ut cet. deorum sacra. De *Baccho* E. 5. 29. *De tibiis*, Æn. 9. 618.

739. *Aruspex.*) Qui ex inspectis bestiarum visceribus futura prædicit: quae ars propria Tyrrhenorum, Æn. 8. 498.

746. *Æquora*,) Planitie campi, Æn. 2. 7[illegible].

Hic amor, hoc studium: dum sacra secundus aruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, in medios moriturus et ipse
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert:
Direptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertêre oculos: volat igneus æquore Tarchon,
Arma virumque ferens: tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus lethale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet à jugulo dextram, et vim viribus exit:
Utque volans altè raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit.
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans: ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et quae sit fortuna facillima, tentat.
Quà se cunque furens medio tulit agmine virgo;
Hæc Aruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Quà victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.

hic est amor vester, *hæc cura: dummodo favens aruspex nuntiet sacrificia, et hostia opima invitet in profundos lucos. Hæc locutus, ipse etiam moriturus impellit equum in medios, et minax immittit se adversum Venulo: et constrinxit dextrâ* manu *hostem detractum ab equo, et magno impetu concitatus abripit* eum *ante sinum. Clamor erigitur ad cœlum, et Latini omnes converterunt oculos. Tarchon ardens volat campo, portans hominem et ejus arma: deinde abrumpit ferrum è suprema* ejus *hasta, et quærit partes apertas, quibus inferat plagam mortiferam. Ille contra obluctans repellit* ejus *dextram à gutture* suo, *et evitat vim viribus. Et sicut, quando fulva aquila volans alte portat serpentem raptum, et alligavit* ei *pedes; et hæsit unguibus: serpens verò vulneratus convolvit sinuosas spiras, et rigescit squamis sublatis, et altus assurgens sibilat ore; illa rostro incurvo non minus premit obnitentem, et simul qualit alis. Non aliter Tarchon gaudens aufert prædam è turma Tiburtinorum: imitati exemplum et eventum ducis* sui *Tyrrheni irruunt. Tunc Aruns, addictus morti, prior currit circa celerem Camillam* cum *sagitta et multa solertia: et explorat quænam fortuna sit commodissima. Quacumque virgo ardens immittit se medio exercitu: Aruns sequitur eam hac parte, et occultus considerat incessum* ejus: *quà revertitur illa victrix, et refert pedem ab hoste: juvenis clam deflectit illac habenas expeditas.*

N O T A E.

750. *Vim viribus exit.*) Activè, ut Æn. 5. 438.

757. *Tiburtum.*) Quorum inter principes erat Venulus. *De Tibure* urbe Latii, Æn. 7. 630.

759. *Maeonidae.*) Tyrrheni, è Maeonia, sive Lydia orti, Æn. 2. 781. Æn 4. 216.

768. *Sacer Cybele.*) Alii legunt, *Sacer Cybelo*: alii, *Satus Cybelo*; ne idem sit *sacer* et *sacerdos*. Nugae; potest enim quis sacer esse dicatusque per votum numini, non per sacerdotium: ut Camilla, quae tamen *Dianae* sacerdos non erat. *De Cybelo* monte Phrygiae, et *Cybele* dea, deorum matre, Æn. 3. 111.

770. *Ahenis In plumam, etc.*) Non militibus tantum, sed et equis etiam loricae quandoque fuerunt: et ii propriè dicebantur *cataphracti*. De iis ita Sallust. apud Servium, *equis paria operimenta erant, quae linteo ferreis laminis in modum plumae adnexuerant*. Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertae erant aereae laminae, in modum squamarum incisae; erant autem squamae illae, non rotundae quidem ac vulgares; sed oblongae, ita ut ad plumarum formam potius accederent: neque ex aere simplici, sed aurato, Æn. 3. 467.

772 *Peregrinâ ferrugine et ostro, etc*) Ostro sive purpurâ Ibericâ, ferrugineâ et subnigrican-

Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis:
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrinâ ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamina pugnæ
Cæca sequebatur: totumque incauta per agmen,
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Conjicit, et superos Aruns sic voce precatur:
Summe deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur; et medium freti pietate per ignem
Cultores multâ premimus vestigia prunâ:
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias pulsaeve tropaeum
Virginis aut spolia ulla peto: mihi cetera laudem
Facta ferent: haec dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.

Undique percurrit hos aditus, et jam hos aditus, et omnem circuitum; et librat malignus hastam inevitabilem. Forte Chloreus dicatus Cybele et quondam sacerdos, procul splendebat conspicuus in armis Phrygiis; et impellebat equum spumantem, quem tegebat pellis compacta squamis æreis auratis in modum *plumarum. Ipse conspicuus ferrugine et purpurâ externâ, vibrabat Lycio arcu corneo sagittas Cortynias: arcus auratus sonat ex humeris, et galea aurea est huic vati. præterea strinxerat in modum fulvi auri chlamydem croceam carbasinam et* ejus *plexus crepitantes. Pictus acu* secundum *tunicam et barbara tegmina crurum. Puella, sive ut appenderet templis arma Trojana, sive ut venando incederet in aureis spoliis captis sequebatur cæca hunc unum ex omnibus certantibus in prœlio; et imprudens flagrabat per totum exercitum muliebri cupiditate prædae et spoliorum. Cum denique tempore captato Aruns vibrat jaculum ex insidiis, et orat deos his verbis: Supreme deorum Apollo, praeses sacri Soractis, quem praecipui colimus, cui ignis è pinu alitur in cumulum: et* cui nos *cultores, securi religione, calcamus plantis multas prunas per mediam flammam: concede, ô pater omnipotens, hanc ignominiam deleri nostris armis. Non peto exuvias, aut trophaeum, aut ulla spolia victae puellae: reliqua facta mihi praestabunt gloriam, revertar* libenter *inglorius in urbem patriam, dummodo haec funesta pestis moriatur vulnere à me* inflicto.

NOTAE.

te; de qua Æn. 9. 582. *De ostro*, Georg. 2. 506.

773. *Lycio Cortynia, etc.*) Species pro genere. Arcus enim insignes è cornea materia, è Lycia Asiæ regione, de qua Æn. 4. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortyna*, vel *Gortyna*. Ecl. 6. 60.

775. *Cassida.*) Nomen primæ declinationis deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida*, *cassidae*: à *cassis*, [illegible] *idis*, *cassidis*, *cassida*: quod et apud Prope[illegible] reperitur, l. 3. 11. 15. Sic apud Varronem, [illegible] Nonio, *compeda*, à *compes*; *chlamyda*, à *chlamys*, apud sacros scriptores nostros, *lampada*, à *lampas*. *Croceam*, tinctam croco flore, *zaffarano*.

777. *Tunicas et barbara, etc.*) De tunicis, Æn. 6. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreæ non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed Barbarorum more: hoc est, ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt. Paulo tamen aliter visum explicandum illud Æn. 2. 504. *Barbarico postes auro.*

780. *Certamine pugnae.*) Sic Lucret. l. 4. 84[illegible]. Sic et Æn. 2. 780. *Maris æquor.*

Audiit, et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subitâ turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque Notos vocem vertêre procellae.
Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertêre animos acies, oculosque tulêre
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque aurae,
Nec sonitus memor, aut venientis ab aethere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Haesit; virgineumque altè bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
Laetitia mixtoque metu: nec jam amplius hastae
Credere, nec telis accurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuò in montes sese avius abdidit altos,
Occiso pastore lupus magnove juvenco:
Conscius audacis facti: caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusque fugâ mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exsanguis, labuntur frigida leto
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans, Accam ex aequalibus unam
Alloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,

Apollo audivit et concessit ut pars voti animo succederet: partem dissipavit in leves ventos. Concessit precanti ut occideret morte improvisa Camillam *turbatam: non concessit ut nobilis patria cerneret eum reversum, et nubes dispulerunt vocem in ventos. Itaque statim atque hasta librata manu edidit stridorem per aërem; agmina convetêrunt animos, et Volsci direxerunt oculos ad reginam. Ipsa nullatenus animadvertit aut aërem impulsum, aut stridorem, aut jaculum veniens ex alto, donec jaculum appulsum ad mammam præcisam infixum est: et profundè immissum hausit virgineum sanguinem. Sociæ festinantes accurrunt et suscipiunt reginam cadentem; Aruns prae ceteris stupefactus fugit, gaudio et timore mixtis, nec jam ultra audet fidere hastae, nec occurrere armis virginis. Et quemadmodum aliquis lupus, pastore aut magno juvenco interfecto, memor facti sui audacis, recipit se in montes excelsos* extra *viam positos, priusquam jacula assequantur* ipsum: *et reflectens caudam supponit eam trementem utero, et adit silvas: non aliter Aruns turbatus subduxit se ex oculis, et gaudens ob fugam miscuit se mediis armatis. Illa moriens educit manu jaculum: sed cuspis ferrea haeret ad costas inter ossa profundo vulnere. Concidit pallida, concidunt oculi fridigi morte; color olim rubicundus deseruit vultum. Tum moriens sic alloquitur Accam unam è sociis, quae sola Camillae fidelis erat prae ceteris,*

N O T A E.

785. *Soractis.*) *Soracte* vel *Soractes* mons in Etruria in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tyberis, ad septentrionem Romæ, nunc *monte di S. Silvestro*. Ibi lucus et templum Apollinis fuit, Plinius l. 7. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, familiae sunt paucae, quae vocantur Hirpiae quae sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, et ob id perpetuo Senatusconsulto militiae aliorumque munerum vacationem habent.* Addit Servius ex Varrone, sacri[illegible] [illegible]s, per prunas ambulaturos, medicamento [illegible]quo solitos sibi plantas tingere. *Arnus* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit et equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ, è pinu succensâ excitatæ.

793. *Inglorius.*) Nulla cæde nobilis: hanc enim cædem esse ignotam volo.

798. *Notos.*) Speciem pro genere: ventos meridionales pro quibuslibet ventis. Ecl. 2. 58.

809. *Ille lupus.*) *Ille* frequenter abundat in comparationibus, Æn. 10. 707.

815. *Contentus fugâ.*) Præter allatam interpretationem, potest hæc etiam afferri: *Concitatus fugâ; contendens fugam; à contendo.*

835. *Alae.*) Equites, supra, v. 604.

Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens:
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum verò immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejectâ crudescit pugna Camillâ.
Incurrunt densi: simul omnis copia Teucrûm;
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alæ.
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema jam in morte: neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet meritâ. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacâque ilice tectum.

cum qua solebat *communicare curas* suas: *et sic loquitur ista: Acca soror, potui huc usque* pugnare: *nunc dura plaga me interficit, et omnia circum nigrescunt caligine. Fuge, et fer ad Turnum hæc ultima monita: succedat* mihi *ad pugnam, et avertat Trojanos ab urbe: denique vale. His prolatis, simul dimittebat habenas, non sponte labens in terram: tum frigida dissolvit se paulatim toto corpore, et demisit colla incurva caputque morte victum, abjiciens arma: et vita dolens cum gemitu, abit in tenebras. Tunc autem vastus clamor suboriens verberat astra aurea: prælium inhorrescit occisâ Camillâ. Irrumpunt conferti: simul omnia multitudo Trojanorum, et ductores Tusci, et equitatus Evandri Arcadis. At Opis exploratrix Dianæ jamdudum sedet sublimis in summis montibus, et immota aspicit prælium: et cum inter medios clamores juvenum certantium, procul vidit Camillam affectam tristi morte: et suspiravit et emisit hæc verba ex intimo pectore: Heu virgo! tulisti supplicium nimis crudele, conata bello aggredi Trojanos: nec profuit tibi derelictæ inter vepres coluisse Dianam: aut tulisse humeris nostras pharetras. Tamen dea tua non te relinquit jam ingloriam in suprema morte: neque hæc mors erit absq. honore inter populos, nec feres famam non vindicatæ. Nam quisquis læsit vulnere tuum corpus, solvet* id *nece meritâ. Fuit sub excelso monte magnum sepulcrum Dercenni, veteris regis Laurentini, ex aggesta terra, et tectum umbrosâ ilice.*

NOTAE.

836. *Triviae.*) Dianae, quae colebatur in triviis Æn. 4. 511.

839. *Multatam.*) Aliqui legunt *mulcatam.* Differunt verò *multare*, et *mulcare*: quod *multare* est à voce Osca vel Sabina, *multa*, quae pœnam pecuniariam à judice irrogatam significat, ut notant Festus et Varro; et per translationem quamlibet aliam pœnam: *mulcare* autem Latina vox est, quae significat *verberare*, à *mulceo*, quod est *mollio*: quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber*, à verberando ferro. Vide Germanum Valentem, et Vossium.

843. *Desertae in dumis.*) De vita Camillae in silvis, supra, v. 539. et sequentibus.

850. *Dercenni, etc.*) De hoc vetere Laurentum rege, Latino multo antiquiore, nihil apud auctores. *Bustum* ait, pro loco ubi cineres post combustionem depositi fuerant. *Ilex*, arbor glandifera, *leccio.* De *Laurente* regione, Æn. 7. 63.

Hic dea se primùm rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tu-ne etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, et auratâ volucrem Threïssa sagittam
Deprompsit pharetrâ, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longè: donec curvata coïrent
Inter se capita, et manibus jam tangeret aequis,
Laeva aciem ferri, dextrâ nervoque papillam.
Extemplò teli stridorem aurasque sonantes
Audiit unà Aruns, haesitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, dominâ amissâ, levis ala Camillæ:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas;
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem cursu quati ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atrâ
Pulvis, et è speculis percussæ pectora matres
Femineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupêre patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba.

Dea formosissima illic celeri impetu se primùm collocat, et ab excelso tumulo circumspicit Aruntem. Quando aspexit illum coruscantem armis et vanè superbientem, ait: cur discedis in diversam partem? *huc fer gradum, huc veni moriture: ut recipias mercedem dignam Camillâ. Tu ne morieris sagittis* ipsius *etiam Dianæ? et* quemadmodum Amazon *Thracia eduxit ex aurata pharetra sagittam celerem; et inimica intendit* arcum *corneum, et extendit longè: donec extremitates* ejus inflexae *committerentur inter se jam tangeret manibus æqualibus, sinistrâ cuspidem ferri, dexterâ et nervo mammam. Statim Aruns audivit simul stridorem sagittæ auremque frementem, et ferrum infixum est in corpore. Socii immemores relinquunt illum in incognito pulvere arvorum exspirantem et ultima gementem: Opis effertur alis ad æthereum cœlum. Levis equitatus Camillæ fugit primus, reginâ amissâ: Rutuli turbati fugiunt, fugit fortis Atinas: et ductores dissipati, et manipuli vastati quærunt* loca *tuta, et currunt equis conversi ad muros. Nec ullus potest sustinere armis, aut stare contra Trojanos imminentes et inferentes mortem: sed reportant humeris defessis arcus laxos, et ungula equorum currendo pulsat campum pulverulentum. Pulvis confusus nigrâ caligine fertur ad muros: et matres verberantes sinum emittunt è speculis femineam vociferationem ad astra cœli. Qui primi attigerunt cursu portas apertas; hos turba hostilis opprimit agmine superjecto:*

NOTAE.

854. *Vana.*) More adverbii, pro *vanè*: ut Georg. 3. 500. *Terram crebra ferit.*

856. *Digna Camillæ Praemia, etc.*) Mors divinâ manu illata, præmium, non poena est. Si mori debuerat Camilla, mori divinâ manu debuerat, non imbelli timidi mortalis telo. Tu-ne dignum Camillâ munus auferes? et ignavus cum sis, non cujus libet numinis, sed ipsius etiam Dianæ telis moriere?

858. *Threïssa, etc.*) *Ut Threissa*, id est, *ut Amazon.* Sic Camilla, v. 648. *Exultat Amazon*, id est, *ut Amazon.* Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipsâ: sed cultu tantum atque habitu. *De Amazonibus Thraciis*, supra v. 659.

867. *Olympum.*) Montem Thessaliæ, pro cœlo, Ecl. 5. 56. *Ala*, equitatus, supra, v. 604. *Rutuli*, milites Turni, Æn. 7. 794.

890. *Arietat in portas.*) Non quidem equorum

Nec miseram effugiunt mortem: sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas:
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes: oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrymantumque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruinâ,
Volvitur; immissis pars cœca et concita frænis
Arietat in portas, et duros obice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ) ut vidêre Camillam;
Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in silvis sævissimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri:
Ille furens (nam saeva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix è conspectu exierat, campumque tenebat,
Cum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvâque evadit opacâ
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longè, Laurentiaque agmina vidit:

nec evitant mortem funestam; sed in ipso ingressu, in muris patriis, et inter tutas domos confossi emittunt animas. Pars incipit *claudere portas: nec audent patefacere aditum sociis; nec admittere precantes* intra *muros: et incipit tristissima strages, propugnantium armis ingressus, et ruentium in pugnam.* Ex iis qui sunt *exclusi: pars labitur in fossas præruptas, premente* multitudine *irruentium, ante oculos et vultus parentum plorantium: pars insana et concitata* equis *frænatis impellunt portas et postes firmatos repagulis.* In *suprema* illa *contentione matres ipsæ, ex quo conspexerunt Camillam* (id *docet verus amor patriæ*) *festinantes emittunt è muris tela manibus, et imitantur* arma *ferrea duris lignis, stipitibus, fustibus præustis, nihil moratæ, et cupiunt primæ mori pro* defensione *murorum. Interim nuntius acerbissimus occupat Turnum in silvis, et Acca refert juveni magnum* illum *tumultum: turmas Volscorum cæsas* esse, *Camillam occisam esse, hostes infestos imminere, et favente Marte vastasse omnia: timorem jam extendi ad muros. Ille furiosus deserit colles occupatos et silvas difficiles, nam auctoritas dura Jovis ita imperat. Vix excesserat ultra conspectum, et attigerat campos: cum pater Æneas, ingressus silvas patentes supergreditur collem et exit* ex *obscura silva. Sic ambo festini et toto impetu currunt ad muros, nec absunt longo intervallo à se invicem. Et simul Æneas vidit procul campos undantos pulvere, Laurentemque exercitum:*

NOTAE.

in portas impulsu, quod visum est *Donato*; sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis, instar arietum: de qua machina, Æ. 2. 492.

892. *Ut vidêre Camillam.*) Vel cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius, quia, v. 594. dixit Diana se nube cavâ corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriæ suasit idem pro salute propria faciendum. *De robore*, pro quovis duriore ligno, Georg. 1. 162.

901. *Furens (nam saeva etc.)* Duplici de causa reliquit insidias, quibus Æneam deprehendere et bellum conficere mox potuisset: nempe ob præcipitem furorem, qui ei mentem abstulit: et ob numina Jovis, et vim fatorum Æneæ faventium.

Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum:
Continuò pugnas ineant, et prælia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

et Turnus agnovit Æneam ferocem cum exercitu, audivitque incessum pedum, et hinnitus equorum. Statim inciperent certamina, et tentarent prælia: nisi sol roseus jam lavaret mari Hispanico fessos equos, et reduceret noctem die cadente. Ambo quiescunt in castris ante urbem, et cingunt muros urbis.

N O T A E.

913. *Gurgite Ibero.*) Occiduo Oceano: nam Iberia sive Hispania ad occidentem Italiæ objacet. *De Iberia*, Æn. 9. 582. *De gurgite*, pro *mari*, Æn. 1. 122.

915. *Moenia vallant.*) Circumambiunt: Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

Fractis geminâ pugnâ Latinis Turnus cum Ænea singulari certamine dimicare statuit. Solemni sacramento conditiones certaminis fœdusque à Latino, Ænea, Turnoque sancitur. Fœdus à Juturna, Turni sorore, Junonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius, falso augurio victoriam suis pollicitus, Trojanos invadit. Æneas sagittâ vulneratus excedere cogitur è prælio: quo absente maximam stragem Turnus edit. Venus dictamno herbâ vulnus Æneæ sanat. Is, refectis viribus, reversus ad pugnam Turnum nominatim vocat. Sed cum Juturna, excusso Turni auriga Metisco, currum ejus moderaretur, et ab Æneæ occursu detorqueret, ne congredi simul possent: Æneas admoto ad mœnia exercitu in propugnacula ignem conjicit. Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adimit. Turnus, ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare certamen redit. Pugnant Æneas et Turnus: Æneas victor, cum Turni jugulo immineret, jamque ipsius precibus motus ad misericordiam deflecteret; viso in ejus humeris Pallantis balteo, repentè exardescit, hostemque interficit.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis; ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo; gaudetque comantes

INTERPRETATIO.

Turnus, cum videt Latinos fractos bello infelici abjecisse animum, fidem *suorum promissorum jam repeti, se designari oculis: spontè* etiam *implacabilis irascitur, et erigit animum. Qualis leo aliquis, in agris Afrorum, sauciatus* secundum *pectus duro vulnere venatorum, tunc denique exerit vires* suas; *et lætatur commovens*

N O T A E.

1. *Infractos.*) Vox raro negans; sæpius affirmans, ut jam monuimus, Æn. 5. 784. et probat multis Erythræus in Indice. Hic affirmat.

2. *Promissa.*) Quibus ad singulare cum Ænea prælium se obstrinxerat, Æn. 10. 434.

4. *Pœnorum.*) Afrorum circa Carthaginem; qui sic dicti sunt, quasi Phœni, quia è Phœnicia cum Didone profecti; Æn. 4. in argumento.

5. *Ille, etc.*) Magnus aliquis leo; et sic *illo*, sæpe abundat in comparationibus, Æn. 10. 707.

6. *Movet arma leo.*) *Arma*, sunt uniuscujusque vires, et ad agendum instrumenta. Sic Æn. 2. 99. de Ulysse: *Et quærere conscius arma*, i. e., *dolos.* Apud Statium, l. 2. 589. *Armaque curva suum*,

Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ, nec, quæ pepigêre, recusent.
Congredior: fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextrâ sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animis juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensiùs aequum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus:
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu: nec non aurumque animusque Latino est.
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis: simul haec animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et moestae lacrymis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides: quantos primus patiare labores.

toros jubatos colli: et interritus abrumpit jaculum venatoris infixum sibi, *et frendet ore sanguinolento. Non aliter ira crescit Turno inflammato. Tunc sic altoquitur regem, et turbulentus ita incipit: Nulla est dilatio in Turno: nihil est cur segnes Trojani revocent sua verba, et abnuant* facere *ea de quibus convenerunt. Descendo ad pugnam: offer sacrificia, ô pater, et fac fœdus. Vel hâc* manu *dexterâ mittam ad inferos Trojanum profugum ex Asia, et solus refutabo ense criminationem communem nobis* omnibus (*Latini quiescant et aspiciant* me) *vel* Trojanus *possideat* nos *victos, et Lavinia detur* ei *uxor. Latinus respondit ei tranquillo animo: O juvenis, excellens animo, quantum tu excellis asperâ fortitudine; tanto studiosius justum me providere* tibi, *et me timentem* tibi *considerare omnia pericula. Est tibi regnum Dauni patris tui, sunt plurimæ urbes expugnatæ viribus* tuis: *suns quoque Latino divitiæ et benevolentia: sunt aliæ virgines* in *Latio et campis Laurentibus, nec ingloriæ* secundum *genus. Permitte me omissis fraudibus exponere tibi ista non* quidem *grata dictu: et simul perpende ista animo. Non erat licitum me jungere filiam ulli antiquorum amatorum: et omnes dii atque homines monebant illud. Expugnatus benevolentiâ erga te, expugnatus sanguine cognato, et fletibus tristis uxoris* meæ, *fregi omnes nexus, abstuli eam promissam Æneæ genero, suscepi bellum sceleratum. Cernis, ô Turne, quæ calamitates, quæ bella me persequantur ab illo* tempore: cernis *quantas difficultates* tu *ipse patiaris.*

NOTAE.

sunt *dentes*. Hic leonis *arma* sunt ungues, dentes: unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues et dentes evulsi sunt.

7. Toros.) Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasque corporis partes.

11. *Retractent.*) Fidem datam revocent per aliud pactum et quasi contractum.

13. *Fer sacra . . . concipe foedus.*) Ad ejusmodi fœdera adhibebantur sacrificia et verba *concepta*, id est, certa solemniaque; infra, v. 169.

14. *Tartara.*) Inferorum pars infima, Æn.6.134.

15. *Asiae.*) Phrygiæ, sive Troadis, quæ est in minore Asia, Æn. 1. 385.

19. *O praestans etc.*) ORATIO Latini, quâ conatur Turnum à spe conjugii et singulari certamine ad pacem revocare, ostenditque: I. Affinitatem illam Turni cum Latino esse inutilem; cum regnum utriusque satis absque illa virum conjunctione potens sit; cum sint urbes multæ Turno, divitiæ pariter atque animus, et fortitudo Latinis populis, virgines in Latio plurimæ quas Turnus uxores optare possit. II. Esse illicitam, quippe à diis prohibitam, Æn.7. 95. III. Esse perniciosam, siquidem ex quo, Turni causâ, deorum voluntati obstitit, calamitatibus innumeris utraque gens oppressa est. IV. Si, inquit, te occiso, socium Æneam

Bis magnâ victi pugnâ, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent nostro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quò referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum accire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia? ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias: miserere parentis
Longaevi, quem nunc moestum patria Ardea longè
Dividit. Haud quaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, aegrescitque medendo.
Ut primùm fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextrâ
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sangnis.
Longè illi dea mater erit, quae nube fugacem
Femineâ tegat; et vanis sese occulat umbris.
At regina, novâ pugnae conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amatae
Tangit honos animum: spes tu nunc una senectae,
Tu requies miserae: decus imperiumque Latini
Te penes: in te omnis domus inclinata recumbit.
Unum oro; desiste manum committere Teucris.

Bis superati magno prælio, vix defendimus hâc *urbe spem Italiæ: fluctus Tyberis calent adhuc nostro cruore, et vasti agri albescunt ossibus. Quò revertor toties? quæ stultitia vertit sententiam* meam? *si paratus sum advocare* Trojanos *ad societatem Turno occiso; cur non potius exstinguo bella eo salvo. Quid Rutuli* mihi *conjuncti, quid reliqua Italia dicet? si exposuerim morti te petentem filiam meam et nostram affinitatem (fortuna refellat* hæc *mea verba.) Considera res mutabiles bello: miseresce patris senioris, quem jam tristem Ardea patria* tua *procul separat* à nobis. *Ferocia Turni nullo modo mitigatur* his *verbis: invalescit potius, et asperatur remedio. Cum primùm potuit loqui, sic institit ore: Obsecro, bone* pater, *depone pro me hanc sollicitudinem, quam habes: et permittas me eligere mortem propter gloriam. Nos etiam, ô pater, libramus manu jacula et ferrum non inutile: et sanguis exit è plaga* quam *nos* facimus. *Procul aberit ab eo mater dea; quæ muliebri nebulâ protegat* eum *fugientem, et* ipse *se abscondat inani caligine. Sed regina tremefacta novâ conditione pugnæ lugebat; et retinebat generum iratum* ipsa *moritura: Turne, ego* peto unam rem, *per hos fletus; per gloriam Amatæ, si aliqua movet animum tuum: tu jam es unica spes senectutis meæ: tu es requies miseræ: regnum et gloria Latini est in tua potestate: familia omnis jam labefactata innititur tibi. Peto* rem *unam: omitte conserere manum* cum *Trojanis.*

N O T A E.

excepturus sum: quidni potius te salvo? V. Objicit sibi odia Rutulorum ob periculum Turni: Turno ipsi sollicitudinem doloremque Dauni patris, belli varios eventus, etc. *De Latio* et *Laurento*, Æn. 8. 54. 63.

34. *Bis magnâ victi pugnâ*) *Primâ* in exscensu navium, ubi occisus ab Ænea Mezentius, fugatus Turnus, Æn. 10. 310. *Secundâ* equestri, ubi cecidit Camilla, Æn. 11. 597. *De Tyberi*, Æn. 8. 330. *De Rutulis*, Æn. 7. 794.

43. *Parentis Longaevi.*) *Dauni*, Æn. 7. 56. *Ardea*; urbs Rutulorum regia, Æn. 7. 410.

46. *Medendo.*) *Dum* ei medicina quæritur à Latino; gerundia enim ejusmodi saepe passivam habent vim, Ecl. 8. 71. *Cantando rumpitur anguis.*

49. *Pacisci.*) Quasi optione gloriosae mortis aut vitae propositâ, mortem consultò et veluti ex pacto eligere.

52. *Dea mater, etc.*) *Venus*, quae à *Diomedis* impetu Æneam objectâ nube defendit, Æn 10. 81.

56. *Turne, per has, etc.*) ORATIO Amatae ad Turnum, Veniliae sororis suae filium: non quidem ut eum ad pacem inflectat, abhorrebat enim ab Æneae societate; sed ut avertat à singulari certamine, et iterum communi bello res tota committatur.

Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul haec invisa relinquam
Lumina, nec generum Æneam captiva videbo.
Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur: vel mixta rubent ubi lilia multâ
Alba rosâ: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis: paucisque affatur Amatam.
Ne quaeso, ne me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cum primùm crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit;
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrûm arma quiescant
Et Rutulûm: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Haec ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes;
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigae; manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.

Quicumque casus tibi destinati sunt in hac pugna, ii destinati sunt etiam mihi, ô Turne: statim abjiciam hanc lucem odiosam, nec aspiciam captiva Æneam generum. Lavinia rigata lacrymis secundum *genas ardentes audivit verba matris: huic ignis multus suffecit ruborem, et sparsus est per vultum calefactum. Quemadmodum si aliquis t nxerit ebur Indicum purpurâ rubicundâ; aut quando lilia candida rubescunt, mixta rosis multis: Puella exhibebat vultu tales colores. Amor agitat Turnum, et figit oculos in puel'a.* Hinc *magis accenditur ad pugnam; et alloquitur Amatam paucis* verbis: *O mater, ne, obsecro, ne prosequaris fletu et augurio tam funesto me descendentem ad prælium asperi Martis: non enim est in Turno potestas retardandæ mortis. O Idmon, fer nuntius regi Trojano hæc mea verba, non ei placitura: quando crastina Aurora invecta rubro curru primùm rubebit in cœlo; tunc non ducat Trojanos contra Rutulos: cessent bella Trojanorum et Rutulorum: bellum terminetur nostro sanguine: Lavinia petetur uxor in illo campo. Postquam protulit hæc verba, et celer abiit in domum* suam: *petit equos et lætatur videns eos frementes in conspectu suo: quos Orithyia ipsa dedit Pilumno ornamentum, qui superarent nivem candore, ventos celeritate. Aurigæ festini circumsistunt, et palpant cavis manibus pectora* equorum *plausa, et pectunt colla crinita.*

NOTAE.

67. *Indum.*) Ebur è dentibus elephantorum, qui frequentes in India, Asiæ maxima regione, Georg. 1. 57. *India mittit ebur. De ostro*, purpurâ ex ostreo expressâ, Georg. 2. 506.

74. *Neque enim Turno mora libera mortis.*) Sensus ex superioribus apius est. Ne putes me cessurum lacrymis, et posse revocari funesto illo doloris vestri omine. Si enim sum moriturus, ne sic quidem pugnam subterfugio: non enim mortalium ulli liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno*, pro rege, bonam in partem, Æn. 7. 266. *De Phrygia*, ubi Troas, Æn. 385.

77. *Puniceis, etc.*) Vellicatur hîc versus à Criticis ob frequentem collisionem literæ r, et syllabarum affinium. De colore *puniceo*, rubro Ecl. 5. 17. *De Aurora ejusque curru* Georg. 1. 249 Æn. 6. 535.

83 *Pilumno . . . . Orithyia.*) *Pilumnus*, abavus Turni, Æ. 10. 76. *Orithyia*, Erechthei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam à Borea, Georg. 4 463. Quæritur quomodo Pilumno Italo nota esse potuerit Orithya, puella Attica in Thraciam translata. Respondet Turnebus, Pilumnum et Orthyiam hominum opinione deos esse habitos, atque ita alterum alteri notum esse potuisse, poëtam vero Orthyiam adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia semper equis

Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, et rubrae cornua cristae;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygiâ candentem tinxerat undâ.
Exin, quae in mediis ingenti adnixa columnae
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: nunc, ô numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu validâ lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhâque madentes.
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt: oculis micat acribus ignis.

Deinde ipse induit humeris loricam asperam auro et candido orichalco : *simul accommodat* ut *gestentur, et gladium, et clypeum, et eminentias cristæ rubicundæ* : *gladium*, inquam, *quem ipse deus praeses ignis fabricaverat Dauno patri* Turni, *et merserat ferventem aquis Stygiis. Deinde sumit cum robore hastam validam* ; *quae stabat in media domo admota magnae columnae, spolium Actoris Aurunci*: *et commovet* eam *trementem, inclamans*: *Nunc, ô hasta quae numquam fefellisti me vocantem, nunc adest tempus*: olim *te maximus Actor, nunc dextra Turni te gestat*: *da* ut *prosternam corpus*, et ut *distrumpam forti manu loricam direptam Phrygis effœminati*, *et ut inficiam pulvere capillos* ejus *crispatos ferro calido et fluentes myrrhâ. Abripitur hoc furore, et scintillae erumpunt è toto vultu furentis* : *ignis fulget vividis oculis.*

N O T A E.

nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius est, Æ. 9. 49. Rhesi equi, Thracii, Æn. 1. 473. Diomedis equi, Thracii Æ. 1. 756. Porro versus hic spondaicus est: nam *Orithyia* Ὠρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt ει, et υι.

87. *Alboque orichalco.*) Græcè ὀρείχαλκος, ab ὄρος, *mons*, et χαλκός, *aes*: estque *aes montanum*: non fulvum, ut æs vulgare; sed in album deflectens: Italicè dicimus *ottone*. Ita Scaliger ad Festum; Vossius in Etym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, et naturâ suâ, et apud Callimachum in lavacro Palladis, v. 19. brevem fecerunt: ut Virgilius hic et Horatius, A. P. v. 203. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubaeque aemula.* Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint literæ *o* et *au*: quemadmodum *explodo* est à *plaudo*; quemadmodum scripsere veteres *olla*, et *aula*, *caudex* et *codex*, *etc.* sic reperimus apud Plautum *auricalchum* pro *oricalcho.* Unde Grammatici aliquot imperitè metallum esse putaverunt ex *auro* et *aere* mixtum, cujusmodi nullum esse constat. Id verò, quale nunc habemus, non è terra natum, sed arte factum est: testaturque Plinius, l. 34. 2. suo tempore jamdudum desiisse, effœtâ tellure.

88. *Habendo.*) Gerundium passivæ facultatis, supra, v. 46.

89. *Cornua cristae.*) Non vera *cornua*, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hircina addebat, ex Plutarcho; sed cristam geminam è jubis equinis, aut plumis, è galeæ vertice hinc inde eminentem instar cornuum, Æ. 6. 779. *Geminae stant vertice cristæ.*

90. *Ignipotens deus, etc.*) *Vulcanus* arma Æneæ fabricavit, Æn. 8. 370. nec Turno quoque deesse ejus artem voluit Poëta, ad augendam heroum suorum dignitatem. *De Vulcano*, ibid. et Georg. 1. 295. De *Dauno*, Æ. 7. 56.

91. *Stigiâ candentem, etc.*) *Candens*, ex Gellio est aliquando *albicans*, aliquando *fervens*: quæ enim incalescunt, ex nimio fervore quandoque albicant. *Aquâ tinxerat* ensem Vulcanus, sic enim chalybs immersione temperatur. *Aquâ Stygiâ*, ad quandam veluti magicam consecrationem, quemadmodum innuit *Donatus.* Aquae enim infernæ iis magicis sacris expetebantur, Æ. 4. 512. Ego verò suspicor id factum à Vulcano, ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde à Poëtis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli diffringeret, nec possent ejus aquæ, nisi equi ungulâ, contineri, Æn. 6. 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*) Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. *De Auruncis* Italiæ populis, inter Volscos et Campanos, Æn. 7. 54.

99. *Semiviri Phrygis, etc.*) Cur id nominis Phrygibus, et Æneæ tribuatur, jam dictum, Æn. 4. 215. ubi de capillis unguento delibutis. De *Phrygia*, in quâ Troas, Æn. 1. 385.

100. *Vibratos, etc.*) *Calamistro crispatos.* Fuit autem *calamistrum*, acus ferrea, longior, aliquando fistulæ instar cava: quæ calefacta sub cinere et capillis adhibita, eos intorquebat: à similitudine cum *calamo* seu arundine, nomen habuit. Hujus artis ministri, *ciniflones* et *cinerarii* vocabantur, quod ad calefaciendum calamistrum flarent in cineres.

Myrrhâque madentes.) *Myrrha*, arbuscula est, in Arabia præsertim nascens: altitudo ejus ad quinque cubita nec sine spina, caudice duro et intorto,

Mugitus veluti cum prima in praelia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Nec minus interea maternis saevus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat irâ:
Oblato gaudens componi foedere bellum.
Tum socios moestique metum solatur Iüli,
Fata docens: regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, cùm primùm alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnae sub moenibus urbis,
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant:
In medioque focos, et dîs communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, et verbenâ tempora vincti.
Procedit legio Ausonidûm, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis; hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque ruis variis exercitus armis.

Quemadmodum quando taurus emittit mugitus terribiles ad præludium pugnæ, et obluctans in truncum arboris conatur irasci adversus cornua, et provocat ventos ictibus, et parat se ad pugnam, disjectis arenis. Interea Æneas terribilis sub armatura materna non minus parat pugnam, et furore commovet se, lætus bellum dirimi proposito fœdere. Tum consolatur socios et timorem Iüli solliciti, aperiens ipsis *fata: jubetque viros reportare Latino certum responsum et proponere conditiones pacis. Vix sequens dies nata illustrabat luce supremos montes: quando equi Solis erigunt se primùm è profundo mari, et emittunt lucem naribus patulis. Viri Rutuli, et Trojani dimetientes parabant campum ad pugnam, juxta muros magnæ urbis: et in medio* campo *focos et aras è cespite diis communibus: alii portabant aquam et ignem, operti lino, et cincti verbenâ* circa *capita. Exercitus Italorum prodit, et agmina hastata effundunt se plenis portis: hinc totus exercitus Trojanus et Tyrrhenus exit sub armis variis:*

NOTAE.

intorto, cortice levi, folio olivæ fere simili. Succus inde sponte exsudat certis temporibus, tum incisione exprimitur, diciturque *stacte* vel *myrrha*, Plin. l. 12. 15. Condiendis cadaveribus, et imbuendis capillis, aliisque ejusmodi deliciis adhibebatur.

101. *Furiis.*) Furiosis motibus, quasi quibusdam furiis, Æn. 9. 572.

115. *Solis equi.*) Quatuor, de quibus Æn. 5. 105. *Gurgite*, pro mari, Æn. 1. 122.

118. *Focos... aras Gramineas.*) Aras è cespite; seu terra cum herbis evulsa, in quibus ignis imponeretur fovereturque: atque ita *aras* sunt ipsi *foci*. *Dîs communibus.*) Communes dii multis modis sumuntur. I. Qui certam cœli zonam regionemque non habent; qualis Cybele mater deorum: cum certam habeant Juppiter, Juno, Mercurius, Venus, etc. II. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars, etc. III. Hîc ad rem melius, qui ab Rutulis, ac Trojanis ad pacem communiter invocandi erant. Ita fere Servius.

119. *Fontemque ignemque.*) Servius, *ad facienda fœdera, aqua et ignis adhibentur: unde contra, quos arcere volumus à nostro consortio, eis aquâ et igni interdicimus*, id est, *rebus quibus consortia copulantur.* Erat autem necessaria in sacrificiis aqua, vel ad lustrandos adstantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120. *Velati lino, etc.*) Id quasi certum statuitur à Servio; *feciales*, qui sanciendis fœderibus ministri adhibebantur, numquam lineam tulisse vestem. Unde triplex opinio de hac Virgilii voce. I. Servius ait; fœdus illud irritum fore; Virgilium verò, quoties rebus exitum daturus non est, toties iis infirma et inauspicata dare principia. Sic Æneas in Thracia condens urbem taurum Jovi contra ritum sacrificat, Æn. 3. 21. II. Passeratius et Scaliger explicant *linum* non de veste, sed de filo sive licio, quo flamines et alii caput per æstatem cingebant, et ut Varronis ac Livii verbis utar, *velabant*: unde *flamines*, quasi *filamines*, vocabantur, Æn. 8. 664. III. Niger et Hyginus apud Servium legunt: *velati limo*: et explicant *limum*, vestem ab umbilico ad pedes, cujus in extrema ora erat purpura *lima*, i. e. flexuosa. Sed vestis illa popparum erat, sive infimorum sacrificii ministrorum. Quare adhæreo secundæ opinioni.

Verbena.) Propriè certa est herbæ species, Italicè, *verbena*: communiter tamen sumebatur

Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori:
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas;
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedere: alii portis sublimibus astant.
At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur,
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat. et ambas
Laurentum Troûmque acies, urbemque Latini.
Extemplò Turni sic est affata sororem,
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Praesidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit.
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcunque Latinae
Magnanimi Jovis ingratum ascendêre cubile,
Prætulerim, cœlique libens in parte locârim.
Disce tuum (ne me incuses) Juturna, dolorem
Quà visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi:

non aliter armati ferro, quam si durum Martis certamen appellet eos. Ipsi etiam duces splendidi auro, et purpurâ currunt inter media millia: et Mnestheus proles Assaraci, et generosus Asylas: et Messapus agitator equorum, soboles Neptuni. Et postquam unusquisque recessit in suum locum signo indicto: figunt hastas humi, et deponunt clypeos. Tunc cupiditate videndi *egressæ matres, et plebs sine armis, et senes infirmi, impleverunt turres et tecta domorum: alii stant in altis portis. At Juno aspiciens ex alto colle, qui nunc vocatur Albanus (tunc nec nomen nec honor aut fama erat* huic *colli) videbat campum, et geminum exercitum Laurentinorum et Trojanorum, et urbem Latini. Statim dea sic allocuta est deam sororem Turni, quæ præest stagnis et fluviis strepentibus: Jupiter rex summus cœli addixit illi hunc honorem ob virginitatem* ei *ablatam: Nympha, ornamentum omnium, dilectissima meo animo: nosti quomodo prætulerim te solam omnibus Latinis, quæcumque ascenderunt ingratum lectum summi Jovis, et* quomodo *spontè constituerim te participem cœli. O Juturna, ne accuses me, accipe* causam *luctus tui. Quatenus fortuna visa est* id *tolerare, et Parcæ permittebant res Latii procedere; defendi Turnum et urbem suam.*

N O T A E.

pro qualibet herbâ vel fronde, laurea, myrtea, etc. è sacro loco evulsa Ecl. 8. 65.

121. *Legio Ausonidûm, pilata, etc.) Legio*, pars exercitus certo numero definita: hîc pro toto exercitu, Georg. 2. 279. *Pilata*, armata pilis, hastilibus, *Æn.* 7. 664.

123. *Tyrrhenus.*) Sub Tarchonte, socio Æneæ, 8. 479. Æn. 2. 781.

127. *Genus Assaraci Mnestheus, etc.)* Igitur sanguine junctus Æneæ, qui ab Assaraco genus ducebat, Æn. 1. 288. De *Asyla*, Æn. 11. 620. *De Messapo*, Æn. 7. 691.

134. *Albanos, etc.) De* hoc monte, Æn. 8. 48. Æn. 9. 387.

139. *Diva deam.*) Dicunt Grammatici, *deos* fuisse æternos, *Divos*, ex hominibus assumptos. Tamen Virgilius nomen utrumque confundit. Æn. 1. 486. Pallas vocatur *diva*.

Stagnis quæ, etc.) Juturna, soror Turni, *Nais* ab Ovidio vocatur, Fast. 2. 585. id est, nympha aquatilis. Hunc ei honorem à Jove in præmium ereptæ pudicitiæ concessum ait Virgilius. Ovidius etiam antè amores Jovis ei attribuit. Fons ejus ex lacus ex Albani montis radicibus in Tyberim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate: vocant hodie nonnulli *Lago di Turno*: alii, *di Volturno*: cum esset prius *Lago di Juturna*, inquit Cluverius.

144. *Jovis ingratum cubile.*) Commutatio pro *cubile Jovis ingrati*, et in servando conjugio parum fidi. *Locârim*, locari à Jove passa sim.

147. *Parcæ.*) Tres, quæ pro fatis hîc usurpantur, Ecl. 4. 47.

Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
Tu pro germano si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno,
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo et coelestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris: puràque in veste sacerdos
Setigeræ foetum suis, intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.

Nunc cognosco juvenem certare fatis inæqualibus: dies appropinquat Parcarum et potestas adversa. Non possum videre oculis hoc certamen, et fœdera. Tu si audes aliquid utilius pro fratre tuo, perfice illud, decet: forsasse meliora succedent miseris. Vix ea dicta fuerant, *cum Juturna fudit oculis lacrymas, et verberavit manu pectus decorum ter, ac quater. Juno filia Saturni inquit: Non est hoc tempus ad lacrymas: propera, et subtrahe fratrem morti, si est aliqua ratio: vel tu excita bellum, et dissipa fœdus inceptum:* ego sum tibi *auctor ut id audeas. Sic exhortata reliquit* eam *dubiam et turbatam tristi sollicitudine animi. Interim reges* vehuntur: *Latinus magno apparatu, curru à quatuor equis* tracto, *cui duodecim radii aurati circumeunt caput rutilum, ornamentum Solis avi. Turnus vehitur binis equis candidis librans manu duo jacula latâ cuspide. Inde pater Æneas, caput gentis Romanæ, resplendens clypeo cœlesti et armis divinis. Et Ascanius adstat comes, secunda spes magnæ Romæ. Exeunt è castris: et sacerdos in veste candida adducit fœtum porcæ setosæ, et ovem intonsam, et statuit victimas ad aras accensas.*

NOTAE.

152. *Si quid præsentius audes, etc.*) Non quod Nympham se deûm regina potentiorem putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

164. *Interea reges, etc.*) Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum, Il. 3. ubi Agamemnon et Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus: *interea reges... procedunt castris.* Potest tamen et absque parenthesi intelligi si dicatur Poëta à plurali numero ad singularem statim deflexisse; pro *interea reges vehuntur: Latinus quidem curru quadrijugo, etc.*

164. *Solis avi, etc.*) Dixit Virgilius, Æn. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* nympham; avum, *Picum*. Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* et Ulyssis, in Theogon. v. 1013. Circe autem filia fuit Solis, Æn. 3. 386. Æn. 7. 10. At huic apertè adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æn. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen*. At eo ipso libri septimi initio Virgilius apertè Circen à Marica distinguit: cum vocat Maricam, *Laurentem* nympham; Circen autem *Ææam*, id est, Colchicam. Æn. 3. 386. III. Ego existimo *Circen*, conjugis loco habitam à *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et verò Circe vocatur Pici *conjux*, Æn. 7. 189 quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*) *Pila*, qualia duo simul ferre inde soliti sunt milites Romani, Æn. 7. 664. *Crispans*: quatiendo quasi sinuans et flectens.

167. *Sidereo clypeo.*) Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo Venus à Vulcano petierat: vel quem deus ipse Vulcanus in Hiera insula fabricaverat, Æn. 8. 370.

168. *Spes altera Romae.*) Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod ajunt, Ciceronem quon-

Illi ad surgentem conversi lumina Solem,
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis, et hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno;
Jam melior, jam, diva, precor: tuque, inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques:
Fontesque fluviosque voco, quæque ætheris alti
Relligio, et quæ coeruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem:
Cedet Iülus agris: nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem,
(Ut potius reor, et potius Di numine firment)
Non ego, nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo: socer arma Latinus habeto,
Imperium solemne socer: mihi moenia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens coelum, tenditque ad sidera dextram:

Illi conversi oculos ad Solem orientem, spargunt manibus frumentum salsum, et signant gladio summa capita victimarum, et effundunt pateras in aras. Tum pius Æneas nudato gladio sic orat: Esto nunc testis mihi oranti, ó Sol, et hæc terra pro qua potui tolerare tot labores, et tu, ó pater omnipotens, et tu, ó Juno, Saturni filia, jam, ó diva, jam mihi *mitior*, ut oro: *et tu, ó gloriose Mars, qui pater tenes omnia bella sub tua potestate: et fontes, et fluvios invoco, et quæcumque est divinitas in alto aëre, et quicumque sunt dii sub mari cæruleo. Si forte victoria iverit ad Turnum Italum; æquum est nos victos abire in urbem Evandri: Iülus abibit* ex his *campis; nec Æneadæ rebelles inferent deinceps* vobis *bellum ullum, aut provocabunt armis hæc regna. Si verò victoria concesserit nobis Martem propitium, ut potius spero, et potius dii confirment spem* meam *auctoritate suâ: ego neque cogam Italos obtemperare Trojanis, neque arrogo mihi imperium: ambæ nationes indomitæ jungent se legibus æqualibus in fœdus perpetuum.* Ego *distribuam religiones, et deos: socer Latinus curet bella, socer superum imperium: Trojani extruent mihi urbem, et Lavinia imponet nomen urbi. Æneas sic* dixit *primus: Latinus deinde sic sequitur aspiciens in cœlum, et erigit dextram ad astra:*

N O T A E.

dam è Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse. falsum ottendimus in argûmento Ecl 6.

169. *Purâ in veste.*) Donatus, *colore albâ, nec purpuræ variatâ picturis.* Festus, *non fulguritâ; non funestâ*, id est, quæ funeri adhibita non fuisset, Alii comuniter; *carente maculis.*

170. *Setigerae suis, etc.*) *Ovis* pro Ænea adhibetur, græco fere more. Nam Græci apud Homerum, Iliad. 3. 103. agnos ad fœdus statuunt. *Porcus.* pro Latino more Romano, aut Italo, de quo more Æn. 8. 641. *De ovibus bidentibus*, Æn. 4. 57. *De conversione ad orientem* in auspiciis et sacris rebus, Ecl. 9. 15.

173. *Fruges salsas, etc.*) I. *Molam*, ex purissimo frumento, *salso*, tosto, ac molito victimarum capiti imponunt, quæ propriè est *immolatio*, Æn. 3, 133. II. Pilos è capite victimarum secant, Æn. 6. 243. in Notis. III. Vina invergunt in frontem victimarum et ipsa altaria, quæ *libatio* erat, ibid. Æn. 1. 740. atque illi primi erant sacrificii apparatus.

176. *Esto nunc Sol testis, etc.*) *Sol, Terra, Jupiter, Juno, Mars, etc.* Communes illi sunt utriusque generis dii, de quibus v. 198.

183. *Ausonio Turno.* Italo. Æn. 7. 54.

184. *Evandri ad urbem.*) Pallanteum; Æn. 8. 51.

185. *Cedet Iülus.*) Ut ostendat, se non tam sibi, quam posteris suis et genti, sedem quærere.

187. *Nostrum Martem.*) Faventem. Infra, v. 540. *Nec Di texêre Cupencum, Ænea veniente, sui.*

198. *Latonaeque genus duplex*) *Apollinem*, Solem; et *Dianam*, Lunam e Latonâ ex Jove editos, in insula Delo, Ecl. 3. 97. Æn. 3. 74. 77.

Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deûm infernam, et diri sacraria Ditis.
Audiat hæc genitor, qui foedera fulmine sancit.
Tango aras, mediosque ignes, et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
Quo res cunque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet: non, si tellurem effundat in undas
Diluvio miscens; coelumve in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc (dextrâ sceptrum nam fortè gerebat)
Numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras:
Cum semel in silvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro:
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis,
Conspectu in medio procerum: tum ritè sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
  At verò Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu:
Tum magis, ut propius cernunt non viribus æquis.

O Ænea, juro hæc eadem sidera, mare, terram et geminam prolem Latonæ et Janum bifrontem, et potestatem infernam deorum, et penetralia sævi Plutonis. Audiat hæc pater ille, qui firmat fulmine fœdera. Tango aras, et ignes in medio earum, *et attestor deos: nulla dies auferet Italis hanc pacem, neque* hæc *fœdera, quomodocumque res succedant: nec ulla potentia abducet me* ab iis *volentem: non, etiamsi* illa potentia *dissolvat terram in aquas confundens* eam *diluvio; aut dejiciat cœlum in inferos. Quemadmodum hoc sceptrum (nam forte tenebat* manu *dextrâ sceptrum) numquam emittet ramulos nec umbracula levibus foliis: ex quo primùm in silvis abscissum ex infimo trunco separatur à matre, et ferro amisit frondes et ramulos: quondam arbor, nunc manus fabri cinxit* illam *ære pulchro, et dedit portandam regibus Latinis. Talibus verbis confirmabant fœdera inter se. in medio conspectu principum: tum* juxta *morem sacras victimas occidunt in ignem, et extrahunt viscera ex* iisdem adhuc *spirantibus, et tegunt altaria lancibus plenis. At verò* coepit *certamen illud jampridem videri Rutulis inæquale, et animi turbari vario motu: et tunc magis, cum propius vident* duces *non* esse *pari robore.*

NOTAE.

Janumque bifrontem.) Italorum regem ac numen, fœderibus adhiberi solitum, Æn. 6. 607. 610.

199. *Vim deûm infernam.*) Pro diis ipsis infernis. Iliad. 3. 105. Πριαμοιο βιην *Priami vim*, pro *ipso Priamo*. Et Æn. 4. 132. *Odora canum vis*, pro *ipsis canibus*.

Sacraria Ditis.) *Dis*, Pluto est, Georg. 4. 467. *Sacrarium*, sanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic regia est Plutonis, de qua Æn. 6. 630. Quidam hanc infernam regiam, *sacram* dici putant quasi *exsecrabilem*, ut Æn. 3. 57. *Auri sacra fames.*

200. *Fœdera fulmine sancit.*) Quia per coruscationes fulminum fœdera confirmantur: ita Servius. Vel quia Jupiter ultor est violati fœderis, perculsis fulmine fœdifragis; ita Turnebus. Unde fecialis porcum feriens in solemni fœderum formula sic precabatur Jovem: *illis legibus populus non deficiet. Si prior defecerit, publico consilio, dolo malo: tu illo die Jupiter populum sic ferito ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito; quanto magis potes pollesque.* Ita Livius, l. 2.

201. *Tango aras.*) Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras et simulacra et res sacras manu contingant: qui mos ad nos etiam transiit, et jurantes sacris libris manum imponamus, Æn. 4. 219.

204. *Tellurem effundat in undas.*) Servius hypallagen sive commutationem hic agnoscit: pro; *undas effundat in tellurem.* Ego minimè, sed cum fere undecumque mare terram ambiat, interpretor de terræ compage in undas dissolvenda. *De Tartaro*, profundissimo inferorum loco, Æn. 6. 134.

206. *Ut sceptrum hoc, etc.*) Apta est è superioribus sententia, *nec me vis ulla volentem avertet .... ut sceptrum hoc numquam fundet virgulta, etc.* Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis. Iliad. 1. 234. Et quamquam solemne fuit regum jusjurandum sceptri sublato, ut monet Aristoteles Polit. 3. ab illa tamen nimis curiosa sceptri descriptione abstinere potuit debuitque Virgilius.

209. *Matre caret.*) Vel terrâ: nam, *non jam mater alit tellus*, Æn. 11. 71. Vel arbore: *jam parva sub ingenti matris se subjicit umbra*, G. 2. 19.

213. *Ritè sacratas.*) Immolatione, sectione pilorum, libatione, supra, v. 178.

215. *Oneratis lancibus, etc.*) Vasis escariis in

Adjuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti,
(Cui genus à proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis)
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, ô Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus aequi
Non sumus? En omnes et Troës et Arcades hic sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet famâ, vivusque per ora feretur:
Nos, patriâ amissâ, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atque magis: serpitque per agmina murmur:
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi jam requiem pugnae rebusque salutem
Sperabant; nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum coelo: quo non praesentius ullum
Turbavit mentes Italas monstroque fefellit.

Auget hanc opinionem *Turnus*, *progressus gradu tacito*, *et suppliciter dejectis oculis venerans aram*, *et malæ* ejus *liventes*, *et pallor in corpore juvenili. Juturna soror* ejus *statim atque vidit hunc sermonem invalescere*, *et animos plebis mobiles dissentire*, *per medium exercitum*, *similis specie Camerti* (*cui origo illustris à majoribus*, *et splendidâ fama paternæ fortitudinis*, *et ipse* erat *fortissimus bello*) *immittit se per medium exercitum*, *non ignara rerum*, *et spargit varios rumores*, *et dicit talia*: *Non pudet* vos, *ô Rutuli*, *objicere vitam unius pro iis omnibus? nonne sumus pares robore? ecce omnes et Trojani et Arcades adsunt hic*, *et Etruria inimica Turno*, *exercitus ille à fatis immissus si secundus* quisque nostrûm *certet*, *vix unusquisque habebit hostem. Turnus quidem famâ ascendet ad deos*, *quorum aris consecrat se*, *et immortalis curret per ora*: *nos amissâ patriâ cogemur obedire dominis ferocibus qui nunc otiosi constitimus* in *campis. Tum consilium juvenum confirmatum est magis ac magis talibus verbis et rumor spargitur per turmas Ipsi Laurentes et ipsi Latini mutati sunt*: *qui modò optabant sibi requiem et securitatem rebus* suis; *nunc spectant arma*, *et cupiunt fœdus non factum*, *et miserescunt duræ conditionis Turni. Juturna addit his* rebus *aliud majus*, *et præbet ex alto cœlo ostentum*, *quo nullum opportunius turbavit animos Italos*, *et decepit prodigio.*

N O T A E.

quibus structa et cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet à *latitudine*: sicut *patina*, à *pateo*. Vossius tamen inter lancem et patinam id fere discriminis statuit: quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur; in patina cibi conditi, ut pisces, haberetque vulgò operculum.

231. *Troës et Arcades. etc.*) Gentes in Turnum fœderatæ. Trojani Æneæ: Arcades Evandri: Etrusci Tarchontis, *Æn.* 8. 518. 479.

232. *Fatalisque manus*, *etc.*) Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos; vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem Æneam expectaverant, *Æn.* 8. 494. Benè autem *infesta* Etruria Turno: erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, *Æn.* 7. 691. 695.

233. *Vix hostem*, *alterni.*) Si secundus quisq; nostrûm, si media pars nostrûm congrediatur, vix singuli hostem habebimus: id est, duo et amplius unicuique objicimur.

245. *Monstro.*) Ostento: quod monstratur et ostenditur signa futurorum petentibus.

Namque volans rubrâ fulvus Jovis ales in æthrâ,
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri: subitò cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexêre animos Itali: cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Factâ nube premunt: donec vi victus et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum verò augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc, votis, inquit, quod sæpe petivi.
Accipio, agnoscoque deos. Me, me duce ferrum
Corripite, ô Rutuli, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves; et litora vestra
Vi populat: petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit: vos unanimi densete catervas,
Et regem vobis pugnâ defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens: sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat: simul hoc; simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida creârat,
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur quà sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,

Scilicet avis fulva Jovis, volans in aëre rubicundo, persequebatur aves marinas et multitudinem strepitantem alatæ turbæ: cum repentè ruens ad aquas, avida comprehendit pedibus aduncis cycnum eximium. Itali sustulerunt animos; et aves omnes (res mirabilis aspectu) cum sonitu convertuntur è fuga, et inumbrant alis aërem, et velut nube coactâ urgent hostem per aërem: donec cessit avis, victa earum vi et ipso pondere cycni, et dimisit prædam ex unguibus in flumen, et longè aufugit inter nubes. Tunc autem Rutuli venerantur ostentum illud clamore, et explicant manus, et augur Tolumnius primus ait: Hoc erat, hoc, quod sæpe petivi votis: admitto omen et agnosco deos. Me, me auctore sumite ferrum, ô Rutuli, quos iniquus advena terret bello, sicut imbecillas volucres, et per vim vastat litora vestra: ille arripiet fugam, et longè permittet vela mari: vos concordes colligite agmina, et prælio defendite regem vobis ereptum. Sic dixit, et irrumpens vibravit hastam in hostes oppositos: hasta cornea stridens emisit sonum, et aërem certa divi-dit: simul hoc fit; simul clamor magnus oritur: et omnes ordines pertubati sunt, et animi accensi tumultu. Cum forte novem formosa corpora fratrum starent adversum: quos fidelis uxor Tyrrhena una ediderat Gylippo Arcadi: hasta volans transfodit unum illorum circa medium corpus, per costas, quà balteus consutus atteritur ventre, et quà fibula stringit juncturas laterum,

NOTAE.

247. *Rubrâ Jovis ales in æthrâ:*) Æthra, æthræ: nomen primæ declinationis, αἴθρα; idem est atque æther. *Æther* autem, juxta Anaxagoram et Ciceronem, est illa veterum sphæra ignis aërem ambiens ab αἴθειν, *ardere*, ideo *rubra* à Virgilio dicta: juxta alios, est cœli totius et siderum compago ab ἀεὶ θέειν; *semper currere*. Hîc pro *aëre* universim sumitur. *De Jovis alite*, aquila, Æ. 5. 255.

257. *Augurium, etc.*) Propriè: erat enim signum petitum ex *avibus*, Æn. 2. 703. Et scitè quidem Rutuli Æneam in aquila, Turnum in cycno, seipsos in avibus agnoscebat: sed falsum erat augurium, non à deo fatorum administro; sed à Juturna immissum, ad disturbandum fœdus et mortem Turni retardandam.

264. *Densete.*) Veteri more, pro *densate*, Æn. 10. 432.

267. *Cornus.*) Hasta ex arbore *corno*, *corniolo*, Georg. 2. 34.

269. *Cunei.*) Ordines peditum, sic dicti ab agminum figura: infra v. 575.

274. *Balteus*, et *laterum juncturas, etc.*) Fi-

Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvâque extendit arenâ.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum: hinc densi rursus inundant
Troës, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuêre aras: it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber:
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
Adverso proterret equo, ruit ille recedens,
Et miser oppositis à tergo involvitur aris,
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hastâ
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, hæc melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Chorinæus ab ara
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,

et sternit in flavam arenam juvenem illum *insignem pulchritudine. Sed fratres* ejus, *turba generosa et concitata dolore, partim educunt enses manibus, partim apprehendunt* tela *missilia ferrea, et irrumpunt* veluti *cæci: adversus quos irruunt agmina Laurentinorum: deinde iterum effunduntur conferti Trojani, et Etrusci, et Arcades pictis armis. Sic idem amor dimicandi ferro occupat omnes. Spoliaverunt altaria, nubes confusa jaculorum spargitur toto aëre: et pluvia ferrea imminet: jaciunt pocula et ignes. Ipse rex Latinus fugit, reportans deos disjectos fœdere non perfecto. Alii alligant equos curribus, vel saltu imponunt corpora equis, et instant nudis ensibus. Messapus cupidus turbare fœdus proturbat equo objecto, Aulesten, regem Etruscum, et ferentem ornamenta regis: ille recedens cadit, et infelix à tergo immiscetur aris aversis, per caput et humeros: at* cum *hasta accurrit ardens Messapus, et sublimis* ex *equo ferit* eum *graviter hasta trabali multum deprecantem, et sic loquitur: Habet hoc* vulnus: *hæc hostia convenientior oblata* est *magnis diis. Itali accurrunt et nudant membra calida. Chorinæus arripit ex ara torrem semiustum, et occurrens intercipit flammis vultum Ebusi irruentis et inferentis vulnus: magna barba refulsit illi,*

N O T A E.

bula, claviculus, extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277. *Phalanx.*) Vox Macedonica, peditum agmen, Æn. 6. 489.

281. *Agyllini.*) Etrusci, Æneæ socii, ex urbe *Agyllina* sive *Cærite*, nunc *Cerveteri*. Æn. 7. 652. Æn. 8. 479.

285 *Crateras, etc.*) Pocula, quibus vina fundebant, cruoremque victimarum, græca vox κρατηρ, Ecl. 5. 68. *Focos*, partes ararum graminearum, ubi accensus ignis fuerat, supra, v. 118.

287. *Infrænant currus.*) Equos frænatos currui alligant.

288. *Subjiciunt in equos.*) Superjiciunt: de vi præpositionis illius. Ecl. 1. 46. Ecl. 10. 74.

290. *Regem .... Tyrrhenum Aulesten.*) Unum è regibus Tyrrhenis, sive Lucumonibus: de quibus Æ. 10. 164. 166. Tales fuere *Mezentius*, *Messapus* ex Turni partibus, *Massicus*, *Osinius*, ex partibus Æneæ, ibid.

294. *Telo trabali.*) Magno instar *trabis*. Unde apud Statium *hasta trabalis*, apud Claudianum, *trabale sceptrum*: apud Horatium, *clavi trabales*.

296. *Hoc habet.*) Vel habet simpliciter: explicatur à Servio: *percussus est letali vulnere, habet vulnus letale*: à Donato *bene se res habet*: à Scaligero, *sic sic agendum est*. Servio assentior: quia vox est è gladiatoriis ludis repetita, ubi victor vulnerato à se adversario

Nidoremque ambusta dedit: super ipse secutus
Cæsariem lævâ turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens, terræ applicat ipsum.
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primâque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet; ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit; et sparso latè rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quò ruitis? quæque ista repens discordia surgit?
O cohibete iras: ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges; mihi jus concurrere soli:
Me sinite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
Firma manu: Turnum jam debent haec mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est:
Incertum quâ pulsa manu, quo turbine adacta,
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces: subitâ spe fervidus ardet:
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto:

et ustulata emisit nidorem: ipse Chorinæus *incurrens desuper apprehendit* manu *sinistrâ comam turbati hostis, et obluctans imposito genu sternit eum humi: sic fodit latus duro gladio. Podalirius sequens ense stricto Alsum pastorem, et in primo agmine fugientem inter arma, instat* illi: *ille reductâ securi secat frontem mediam et mentum oppositi hostis. et latè tegit arma diffuso cerebro. Acerba quies et ferreus somnus premit illi oculos; oculi clauduntur in perpetuam noctem. Sed pius Æneas capite aperto proferebat dextram exarmatam, inclamans vocabat suos: quò curritis? aut quænam hæc dissensio repentina oritur? O reprimite furorem: fœdus jam percussum est, et omnes conditiones constitutæ: mihi soli fas est pugnare: permittite me* pugnare, *et pellite timores: ego faciam manu* ut *fœdera constantia* sint: *hæc sacrificia jam addicunt mihi Turnum. Inter has voces, inter hæc talia verba, ecce sagitta stridens appulsa est pennis* ad *Æneam,* ignotum est *quâ manu missa sit. quo impetu pulsa: quis præbuerit Rutulis tantam gloriam, an sors, an deus: fama illustris* hujus *facti suppressa est, nec ullus gloriatus est vulnere Æneæ. Turnus cùm vidit Æneam recedentem ab exercitu, et duces ejus turbatos; fervidus accenditur spe improvisâ: simul petit equos et arma, confidens saltu erumpit in currum, et corripit habenas manibus: Currens dat morti plurima robusta corpora hominum:*

NOTAE.

versario sic insultabat. Terentius in Andr. *Certe captus est, habet.* Seneca in Agamemn. et Hercule Oetæo, *Habet, peractum est.*

Hæc melior victima.) Quàm ovis et porcellus, qui fœderum diis oblati sunt, v. 170.

298. *Chorinæus.*) Sacerdos Trojanus, qui ex officio propius aræ stabat, Æn. 6. 228. *Ambustum*, circumustum, Æn. 3. 257.

312. *Nudato capite, etc.*) Tam, ut hac piâ confidentiâ ferociam Latinorum emolliret; quàm ut agnosceretur à suis, eisque voluntatem suam apertius significaret. Sic Julius Cæsar in acie pharsalica nudâ manu et capite suis inclamabat: *Parcite civibus*: apud Plutarchum et Appianum.

314. *Ictum jam fœdus.*) Cæsis jam victimis, v. 214. sacerdotem ferro; non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit, Æn. 8. 641.

316. *Faxo.*) *Fecero*, Æn. 11. 467.

317. *Turnum debent haec mihi sacra.*) Ex quo verba fœderis concepimus ego et Latinus: ex eo Turnus mihi uni addictus est, unus ego cum eo congredi possum; abstinete ab eo, et mihi permittite.

Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi aequore aperto
Ante notos zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter praelia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabilè caesis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtáque cruor calcatur arenâ.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque:
Hunc congressus, et hunc; illum eminus: eminus ambos
Imbrasidas, Glaucum atque Ladem: quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lyciâ, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo praevertere ventos.
Parte alia, media Eumedes in praelia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio: nec equis aspirat Achillis.

disjicit plurimos seminortuos, aut sternit curru agmina, aut immittit fugientibus hastas abstractas iisdem. *Qualis Mars* gaudens *sanguine, quando juxta fluenta frigidi Hebri efferatus sonat clypeo, et furentes suscitans bella, equos impellit: illi patente campo currunt ante austros et zephyrum: ultima Thracia sonat pulsu pedum* equinorum: *et comites* illius *dei, facies nigri Timoris, et Iræ, et Insidiæ, circum rapiuntur. Talis Turnus gaudens impellit in medias pugnas equos fumantes sudore, insultans miserandè hostibus interfectis: rapidæ ungulæ spargunt guttas sanguineas, et sanguis mixtus pulvere calcatur. Et jam dedit morti Sthenelum et Thamyrim, et Pholum: Thamyrim* quidem *et Pholum, aggressus cominus: Sthenelum* verò *eminus: eminus duos filios Imbrasi, Glaucum et Ladem: quos ipse Imbrasus educaverat* in *Lycia, et instruxerat pariter* artibus *militaribus, sive conserere manum, sive præcurrere ventos equo. Aliâ parte Eumedes rapitur in media certamina, soboles veteris Dolonis, egregia* in *bello, repræsentans nomine avum, manu et fortitudine patrem: qui* pater, *ut olim iret explorator in castra Græcorum, ausus* erat *petere sibi equos Achillis* in *mercedem.* Sed *Diomedes donavit illum alia mercede pro talibus cœptis, nec* amplius ille *optat equos Achillis.*

N O T A E.

331. *Hebri, etc.*) Fluvii Thraciæ, hodie Marissa, Ecl. 10. 65. *Mavors*, Mars in Thracia natus, Ecl. 9. 12. *Equi Martis* duo juxta aliquos, sed malè, Pavor et Timor, Georg. 3. 91. *Notus*, Auster ventus meridionalis, Ecl. 2. 58. *Zephyrus*, ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Thraca*, pro *Thracia* quæ, Græcè est Θρᾳκη Θρηκη, Æn. 3. 14. *Increpat equos clypeo:* id est collisis hastâ et clypeo. Vel *increpat*, verborum neutrorum more, absque casu, id est *sonat*.

344. *Lycia.*) Asiæ minoris regio meridionalis est, de qua Æn. 4. 143.

347. *Proles bello praeclara Dolonis.*) Ironicè: fuit enim Dolon bello ignavus, et hic Eumedes, ejus filius, satis ignominiosè occiditur. Ita Cerdanus: cujus opinionem firmant sequentia verba quæ omnino ironiam sapiunt; *illum Tydides alio pro talibus ausis Affecit pretio*, i. e. *morte*. Iliad. 10. 299. Hector mercedem proponit ei, qui speculator ire voluerit ad Græcorum naves. Dolon Eumedis filius, vir dives, petit sibi promitti mercedis loco currum et equos Achillis: promisso confirmatus, ad Græcos abit. Incidit in Ulyssem ac *Diomedem*: quibus metu mortis fatetur se speculatorem esse, Rhesum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas et somno sepultas jacere in litore, sibi currum et equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur à Diomede: qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit, et ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso et ejus equis*, Æn. 1. 473. *De Peleo*, Achillis patre, Æn. 2. 263. De *Tydeo*, *Diomedis* patre, Æn. 11. 243.

Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto,
Antè levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit; et pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinxit jugulo, atque hæc insuper addit:
En, agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
Huic comitem Buten, conjectâ cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque,
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
Insonat Ægaeo, sequiturque ad litora fluctus,
Qua venti incubuêre, fugam dant nubila coelo;
Sic Turno; quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia fraenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:

Cum Turnus vidit illum procul patente campo: prius persecutus ipsum *levi sagittâ per longum aërem continuit equos suos binos, et exscendit è curru, atque incurrit lapso et semimortuo: et pede imposito* in *collum* ejus, *cripit ensem* ex ejus *dextera, et immersit splendentem profundo jugulo, et adjicit hæc super: Ecce, ô vir Trojane, metire prostratus campos et Italiam quam appetiisti bello: qui ausi sunt me lacessere ferro, reportant hæc præmia: sic struunt urbes. Mittit huic socium Buten, impacto jaculo, et Chlorea, et Sybarim, et Dareta, et Thersilochum, et Thymœten lapsum è collo equi* frequenter *lapsantis. Et sicut, quando flatus Thracii Boreæ sonat* per *profundum* mare *Ægæum, et fluctus abeunt ad litora*; tunc *nubes fugiunt* per *aërem*, qua parte *flant venti. Sic turmæ cedunt Turno, quacumque aperit* sibi *iter, et acies fugatæ rumpuntur: impetus provehit ipsum, et ventus adversus currui commovet cristam volantem. Phegeus non passus est* illum *imminentem* sibi *et furentem animo. Opposuit se ad currum, et* manu *dextrâ detorsit capita concitatorum equorum, spumantia ob frænum. Dum ipse rapitur, et inhæret jugo: hunc lata* Turni *lancea consequitur detectum, et impacta penetrat loricam duplicem, et stringit vulnere superficiem corporis. Tamen ille oppositus ibat objecto clypeo contra hostem, et educto gladio vocabat auxilium:*

NOTAE.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*) Pergit Poëta illudere Doloni, qui captus à Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam, etc.*) Italiam, Æn. 1. 534.

364. *Sternacis equi cervice.*) Equo in anteriora genua prolapso. Thymœtes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

365. *Edoni Boreæ.*) Thracii; è Thracia septentrionali, in Græciam et mare Ægaeum flantis. *Edoni*, Ἠδωνοί, Stephano et Straboni, l. 10. gens est Thracia incerti situs: unde ibidem apud Strabonem *Lycurgus* Thraciæ rex, *Edonus* appellatur. Hinc dixit Statius, *Edonas hyemes*. *De Borea*, Ecl. 7. 51. *De Ægæo* mari, Græciam à minore Asia separante, Æn. 3. 74.

367. *Fugam dant nubila.*) Ventus enim septentrionalis fugat nubes; meridionalis colligit.

375. *Lancea.*) Hasta, vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo.

Bilicem.) Bino textu; vel licio, sive filo, Æn. 3. 467.

391. *Iapis.*) Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æn. 8. 710. Quæ duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casûs elementa, tum diversam obliquorum flexionem: flectit enim venti nomen Virgilius *Iapyx, Iapygis*; medici nomen Do-

Quum rota præcipitem et procursu concitus axis
Impulit, effuditque solo: Turnusque secutus
Imam inter galeam summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenâ.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Æneam Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuêre cruentum,
Alternos longâ nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infractâ luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit;
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides; acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum et moerentis Iüli
Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medicâ Phoebique potentibus herbis
Nequicquam trepidat, nequicquam spicula dextrâ
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.

cum *rota et axis cursu concitatus eum impulit, et stravit humi: et Turnus insecutus eum inter infimam* oram *cassidis, et extremitates summæ loricæ, abscidit caput gladio et reliquit truncum in pulvere. At verò dum Turnus edit strages in campis: interim Mnestheus, et fidelis Achates, et comes Ascanius, deposuerunt in castris Æneam sanguinolentum, firmantem longâ hastâ passus alternatim. Furit, et conatur abstrahere* cuspidem *teli fracto telo; et petit modum auxilii, qui celerrimus sit: ut secent plagam lato gladio, et intimè aperiant latebram teli, et remittant se ad pugnam; et jam aderat Iapis filius Iasi, carus præ ceteris Apollini: cui ipse Apollo, perculsus magno amore, offerebat olim lætus suas artes, sua munera, vaticinium, et musicam, et veloces sagittas. Ille, ut retardaret mortem desperati patris; maluit cognoscere vires herbarum et usum medicinæ, et exercere inglorius artem* illam *tacitam. Æneas stabat, acerbè fremens, innixus magnæ hastæ, magno juvenum et Ascanii dolentis concursu, et fletibus immotus. Ille senex* Iapis *cinctus replicatâ veste ex consuetudine medicorum, frustra deproperat plurima manu medicâ et validis herbis Phœbi, frustra commovet manu telum, et apprehendit ferrum mordaci forcipe.*

NOTAE.

natus apud Pierium, *Iapis, Iapicis*; Turnebus tamen, *Iapis, Iapidis*; ex Auson. Epigr. 19.7. *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.*

393. *Suas artes,*) Apollinis artes fuerunt, I. *Vaticinia*, quorum variæ species habentur, Æn. 3. 359. Æn. 10. 176. II. *Musica*, unde cum lyra pingitur, et poëtarum deus est. Ecl. 4. 55. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi tribuitur pharetra, et ab Homero sæpe dicitur, ἑκατηβόλος, *longè jaculans*, Æn. 6. 657. IV. *Medicina*, quam artem Æsculapio filio tradidisse dicitur, Æn. 7. 773.

395. *Depositi.*) *Desperati.* Democta locutio è duplici more. Alterius meminit Servius, Isidorus, etc. ex Plutarcho, qui ait veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *deponere* est: ut si quis prætereuntium, aut simili morbo fuisset ipse agitatus, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius jam mentionem fecimus, Æn. 9. 486. ubi diximus, solitos veteres ad januam domus cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens, mortuus*; ut diximus, Æn. 2. 643. at enim Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus*, id est, *jacentes*, neque enim ad januam domus, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est et Ovidius

Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo
Subvenit: et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit; propiusque malum est. Jam pulvere coelum
Stare vident: subeunt equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis: it tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, et flore comantem
Purpureo; non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæsêre sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit: hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit, occultè medicans; spargitque salubris
Ambrosiae succos, et odoriferam panaceam.
Fovit eâ vulnus lymphâ longaevus Iapis,
Ignorans, subitòque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis:
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novae rediêre in pristina vires:
Arma citi properate viro: quid statis? Iapis

Nulla fortuna juvat operam. Apollo auctor medicinæ *nullatenus succurrit: tamen sævus horror magis ac magis augetur in campis, et malum vicinius est. Jam vident aerem* totum *constare pulvere, appropinquant equites* Turni, *et jacula crebra cadunt in mediis castris: surgit ad cœlum mœstus clamor juvenum pugnantium et morientium in pugna aspera. Tum Venus mater, commota immerito dolore filii, legit ex Ida Cretæa dictamnum, caulem frondibus lanuginosis, et diffusum in flores purpureos: herba illa non ignota est capris silvestribus, cum leves sagittæ infixæ sunt tergo. Venus attulit hoc* dictamnum, *involuta nube obscurâ* circa *corpus; imbuit hoc* dictamno *undam nigrantem in patinis fulgentibus, occultè temperans: et miscet salutaris ambrosiæ succos, et panaceam odoratam. Senex Iapis, ignarus* rei, *lavit plagam aquâ illâ: et scilicet omnis dolor repentè abiit è corpore, omnis sanguis constitit in ima plaga: et jam sagitta secuta manum exiit nullo* per vim *trahente, et novum robur rediit ad consueta* officia. *Festinate celeres,* afferte *arma* huic *viro: cur moramini?* Sic *clamat Iapis,*

NOTAE.

de Ponto, l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus, certe jam frigidus æger*, etc. Cic. 3. Verr. 5. *Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.*

397. *Mutas artes.*) *Medicinam*, quam sic vocat, vel comparatione musicæ et vaticinii, quæ voce maximè constant. Vel quia parum famosa tum erat, et à servis ferè exercebatur. Vel quia tunc, non voce et disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat: ut patet ex hoc Iapide qui chirurgum hic præstat potius quam medicum: et ex ipsius Poëtæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed etiam ipsum *usum medendi.*

401. *Paeonium.*) In morem Pæonis deorum medici, 7. 769

403. *Trepidat.*) Festinat, Æn. 9. 114. Georg. 4. 69. De *Phœbo* et *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104.

407 *Pulvere cœlum stare.*) Plenum esse, Æn. 6. 300 *De Marte*, Ecl. 9. 12.

412. *Dictamnum, etc.*) *Dictamnus*, vel *dictamnum*, herba in sola Creta insula proveniens; *pulegio* forma affinis, *peleggio*: frondibus tamen latioribus, et lanuginosis; quare *puberes* hic dicuntur. Valet ad expellenda è vulneribus tela; cujus rei capræ et cervi Cretenses indicium dicuntur fecisse. Nomen habet à *Dictaeo* monte Cretensis insulæ, in quo, ut et in *Ida* ejusdem insulæ monte, reperitur. Damnant aliqui Virgilium, quod caulem et flores dictamno tribuerit; quos ei Plinius et Dioscorides auferunt. At verò Matthiolus ostendit Plinium errasse, erroremque suum ex corrupta Dioscoridis lectione hausisse; cum ex Theophrasto antiquiore rerum illarum scriptore, et Galeno, et experientia constet, flores, et caulem et semen in dictamno reperiri. Flores autem non singulares; sed singulis fere foliis adnascentes: unde *flore comans* dicitur.

417. *Labris.*) Vasis, in quibus lavabant: quasi *lavabris*. Vocat *fuscum amnem*, aquam variis infectam succis herbarum, quas Iapis prius miscuerat, v. 402.

419. *Ambrosiae etc. Panaceam.*) *Ambrosia*, herba est quidem rutæ affinis: sed hic haud dubiè cibus ille potusve deorum, de quo Ecl. 5. 71. *Panacea*, quæ Columellæ *panax*, Plinio *panaces*, herba est fœniculo, anetho, et ferulæ aliquatenus affinis: admodum salutaris, et morborum omnium remedia nomine ipso promittens, ut ait Plinius, l. 25. 4. à *παν omne*, et *ακος, remedium.*

Conclamat: primusque animos accendit in hostes.
Non hæc humanis opibus, non arte magistrâ
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc: oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis; nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
Sis memor: et animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector.
Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt: omnisque relictis
Turba fluit castris: tum caeco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus:
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium: miseris, heu, praescia longè
Horrescunt corda agricolis, dabit ille ruinas

et primus inflammat animos contra hostes: addens: *ista non accidunt humanis viribus, neque industria medicorum: neque manus mea te sanat, ô Ænea. Deus potentior agit, et mittit te ad majores labores. Ille Æneas cupidus certaminis* jam *vestierat tibias ocreis aureis hinc et inde: et aversatur moras, et quassat hastam. Postquam clypeus accommodus lateri, et thorax tergo adfuit; amplectitur Ascanium armis circumjectis, et osculans per cassidem summa ejus ora, sic loquitur: O puer, sume ex me exemplum virtutis et digni laboris: fortunæ* autem *ex aliis. mox dextera mea te bello securum faciet et ducet* tuam securitatem, *inter magna* sua *præmia. Tu mox, quando ætas provectior adoleverit, fac* ut *sis memor* meæ virtutis: *et pater Æneas atq; avunculus Hector excitet te revolventem animo exempla tuorum. Postquam protulit hæc verba, extulit se è portis, altus; commovens manu grandem hastam: simul erumpunt* cum *magno numero Anteus et Mnestheus, et omnis multitudo exit desertis castris: tum campus turbatur obscuro pulvere, et terra tremit commota pulsu pedum. Turnus ex opposito tumulo vidit accedentes. Latini viderunt, et frigidus tremor subrepsit in intima ossa. Juturna prima ante omnes Latinos audivit, et agnovit sonitum, et fugit trepida. Ille Æneas volat, et trahit* secum *densum agmen patente campo. Qualis turbo cum effusa tempestate ruit ad terras per mare medium: heu! animi longè providi horrescunt miseris agricolis:* scilicet *ille* turbo *inferet calamitatem*

NOTAE.

422. *Stetit.*) Fluere desiit.

430. *Suras.*) Pars tibiæ posterior, carnosa et ventricosa: pro tota tibia sumitur, quam vestit Æneas aureis ocreis.

431. *Hastamque coruscat.*) Activè, Æn.5.642.

434. *Delibans oscula.*) Ore contingens ora: hunc enim esse locutionis hujus sensum ostendimus Æn.1.260. *Oscula libavit natae. Delibans*, leviter tangens. Æn. 1. 740.

436. *Fortunam ex aliis.*) Licet enim hoc Latino bello felix Æneas fuisset; tamen adversa fortunâ jactatus eatenus fuerat.

437. *Magna inter praemia ducet.*) Vel, *ducet te ad magna praemia, laudis, regni* etc. ut vult Servius: vel forte, *ducet ac reputabit magni praemii loco, si post tot labores te defensum dare possit:* videtur enim Æneas Ascanii unius causa labores suscipere, supra v. 186.

440. *Avunculus Hector.*) Creüsa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia, Æn.2.772.

451. *Sidere.*) Tempestate, procella, quæ siderum ortu et occasu concitatur, Æn. 11. 260.

Arboribus, stragemque satis, ruet omnia latè.
Antevolant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adversos ductor Rhoeteius hostes
Agmen agit: densi cuneis se quisque coacti
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim:
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas. Cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in coelum clamor: versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit,
Hoc concussa metu mentem Juturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longè lapsum temone relinquit:
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas:
Cuncta gerens, vocemque, et corpus et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas:
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat. Similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru:
Jamque hic germanum, jamque hic, ostendit ovantem:
Nec conferre manum patitur, volat avia longè.

arboribus et cladem segetibus, evertet latè cuncta. Venti prævolant, et portant sonitum ad litora. Talis dux Trojanus impellit aciem in oppositos hostes: omnes densi conglobant se pressis ordinibus. Thymbræus petit gladio gravem Osirim: Mnestheus jugulat Archetium, Achates Epulonem, et Gyas Ufentem. Occiditur ipse augur Tolumnius, qui primus immiserat hastam in hostes oppositos. Clamor ad cœlum mittitur: et Rutuli mutuò fugati, objiciunt per fugam terga pulverulenta in agris. Ipse Æneas neque dignatur dimittere morti dantes terga: nec insequitur pari gressu obstantes, nec jacientes eminus spicula: quærit unum Turnum circumiens in opaco pulvere, unum hunc vocat ad pugnam. Juturna virgo, commota hoc timore secundum animum, dejicit inter medias habenas Metiscum aurigam Turni, et relinquit procul lapsum è temone: ipsa succedit in ejus locum, et regit manibus habenas fluctuantes, præ se ferens omnia Metisci, et vocem, et speciem et arma. Veluti quando nigra hirundo volat per amplam domum opulenti domini, et alis circuit altas areas, colligens parva pabula et cibos nidis garrulis: et modò resonat in porticibus spatiosis, modò circa stagna humida. Similis Juturna vehitur equis inter medios hostes. et percurrit cuncta celeri curru; et jam hic, et jam illic, ostendit exsultantem, nec permittit eum conserere manum cum Ænea; volat procul extra viam.

N O T A E.

454. *Ruet omnia.*) Activè. Æn. 1. 39. *Spumas salis aere ruebant.*

459. *Ductor Rhœteius.*) *Trojanus,* Æneas: à Rhœteo Troadis promontorio, Æn. 6. 500. in Notis.

457. *Cuneis.*) *Ordinibus*, in figuram cunei, infra, v. 575.

460. *Tolumnius augur, etc.*) Supra v. 257. *Augur*, quia ex avium consideratione futura prædicebat, Æn. 2. 703.

464. *Neque aversos, etc.*) Ita restituimus cum Pierio ut tria pugnantium genera significentur; *aversorum* et jam terga dantium; *congredientium* cominus et æquo pede; eminus tela *inferentium*. Alii sic legunt, sed minus sanè: *Ipse neque adversos dignatur sternere morti: Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes.*

467. *Lustrans.*) Circumiens, Æn. 2. 612.

468. *Virago.*) A vir, dixerunt veteres, Festo teste, viram, pro femina: hinc *virago*, quæ viro esset similis: unde contracta est *virgo*. Tamen *virago* generosæ feminæ singulariter tribuitur; *virgo* cuilibet integræ.

474. *Atria.*) Aream ante ædes, Æn. 4. 666.

479. *Ovantem.*) Exsultantem, Æn. 3. 189.

Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magnâ
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu! quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu:
Diversæque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laevâ duo forte gerebat
Lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum verò assurgunt irae; insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatus fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas:
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motû,
Juppiter, æterna gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, et quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.

Æneas non segnius percurrit flexos circuitus, occurrens ei, et quærit virum illum, *et magno clamore vocat inter agmina dissipata. Quoties conjecit oculos in hostem, et imitatus est cursu* pedestri *celeritatem equorum Turni* habentium *alatos pedes: toties Juturna deflexit conversum currum. Heu! quid faciat Æneas? frustra agitatur variis motibus, et diversæ curæ rapiunt mentem in opposita. Messapus cum forte leviter currendo ferret sinistrâ manu duo jacula flexilia armata ferro, librans certo ictu unum illorum immittit huic Æneas. Æneas stetit et occuluit se post clypeum, incurvans se in poplitem: tamen immissa hasta abstulit summitatem galeæ, et abscidit è capite supremas cristas. Tunc autem ira intumuit, et dolis coactus cum vidit equos et currum rapi in diversam* partem, *sæpe attestans Jovem et altaria violati fœderis: tum demum irrampit in medios, et Marte prospero terribilis, edit crudelem stragem* absque ullo delectu, *et immittit omnes habenas furoris. Quis deus, quis carmine tot duras* res, *varias strages, et mortem ducum, quos modò Turnus, modò heros Trojanus disjecit vicissim toto campo, jam mihi declaret? O Jupiter, an placuit tibi populos mansuros in perpetuo fœdere certare tanto tumultu? Æneas non multum tardans, invadit in latus Sucronem Rutulum; ea pugna primùm fixit loco Trojanos irruentes: et, quà mors erat promptissima, immisit durum ensem trans costas et septum pectoris.*

NOTAE.

481. *Legit obvius orbes.*) *Legere orbes*, nihil aliud videtur esse quam, *iisdem orbibus per eumdem circuitum insistere.* Sed quia additur *obvius*, omnino est, *corripere orbes, et breviori circuitu sese hosti adversum offerre.*

484. *Alipedumque fugam, etc.*) Æmulatus est cursu celeritatem equorum Turni, quæ tanta erat, ut alatos pedes habere viderentur. *Fugam* dicit, pro *celeritate*, Æn. 1. 321.

491. *In arma.*) Arma hic pro clypeo, ut egregiè probat Cerdanus.

492. *Apicem tamen incita, etc.*) *Apex*, summa pars in cono galeæ, Æn. 2. 683. Æn. 3. 468. *De cristis*, ibid.

501. *Æquore.*) Plano campo. Æn. 2. 780.

504. *Gentes in pace futuras.*) Ex illo enim fœdere Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

505. *Ea prima ruentes etc.*) Duplex interpretatio. I. Communis, *Pugna illa Æneae cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primò substiterent.* II. Cerdani. *Pugna illa sive occursus Sucronis, fortissimi*

Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ,
Hunc mucrone ferit: curruque abscissa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mœstum mittit Onythen,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ.
Hic fratres Lyciâ missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera, conductâque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam, et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia: nunc, nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora et juga subter
Provolvêre rotae, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.

Turnus occidit Amycum disturbatum ex equo, et fratrem ejus *Diorem, pedestri congressu: hunc longâ hastâ irruentem, hunc gladio: et affigit currui capita amborum amputata, et aufert stillantia sanguine. Ille Æneas dat morti Talon, Tanaim et fortem Cethegum, tres uno impetu, et tristem Onyten, virum Thebanum et prolem matris Peridiæ. Hic* Turnus morti dat *fratres profectos è Lycia et agris Apollinis, et Menœten Arcada, juvenem frustra aversatum bella, cui ars et pauper domus fuerat circa aquas Lernæ piscosæ, nec dignitates magnatum notæ* erant illi, *et pater* ejus *serebat in arvis conductis. Et quemadmodum ignes injecti è diversis partibus in siccam silvam et* in *virgulta laurea crepitantia; aut quando fluvii spumantes præcipiti lapsu ex altis montibus edunt strepitum, et currunt in mare, singuli vastantes suum iter: non lentius ambo Æneas et Turnus irrumpunt in certamina: nunc ira movetur intus: pectora* ante *nescia vinci perfodiuntur: nunc toto impetu incurritur in vulnera. Hic Æneas saxo et turbine magni lapidis dejecit præcipitem, et sternit humi Murranum, jactantem avos et vetera nomina avorum, et omne genus deductum per reges Latinos. rotæ propulerunt ipsum subter juga et habenas: præterea protriverunt cum ungulæ multo pulsu incitatæ equorum immemorum domini.*

NOTAE.

fortissimi militis, fecit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primò impetum cohibuerint ac steterint.

505. *Moratus.*) Alii legunt *morantem.*

508. *Costas et crates pectoris.*) Costas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

501. *Cuspide longâ . . . mucrone.*) Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*) Pro *currui*, Ecl. 5. 29.

515. *Nomen Echionium.*) *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo adfuerat. De *Thebis*, Æn. 9. 697.

516. *Fratres Lyciâ, etc.*) Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata, Aen. 4. 143. 345.

518. *Arcada: piscosae, etc.*) Qui oriundus quidem ex Arcadia, Ecl. 4. 58. deinde in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem, Aen. 6. 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam; tumque erat inter Aeneæ auxilia.

520. *Munera.*) *Munia*, *dignitates.* Pauci quidam legunt, *limina.*

522. *Sonantia lauro*) Ob crepitum ardentis lauri.

531. *Turbine saxi.*) Saxi, in modum ventosi turbinis rotati.

Ille ruenti Hyllo animisque immanè frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Grajûm fortissime Creteu,
Eripuit Turno: nec Di texêre Cupentum,
Æneâ veniente, sui: dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et latè terram consternere tergo.
Occidis, Argivae quem non potuêre phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metae: domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta: solo Laurente sepulcrum.
Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae: Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus, equûm domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ:
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.
Nec mora nec requies: vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocyus, et subitâ turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impunè quietam.
Continuò pugnæ accendit majoris imago.
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum
Ductores: tumulumque capit, quo cetera Teucrûm

Ille Turnus *occurrit Hyllo irruenti et dirè sævienti animis, et librat jaculum ad tempora* tecta casside *aurata: hasta stetit illi in cerebro perfosso per galeam. Nec tua dextera servavit te à Turno, ô Creteu fortissime Græcorum: nec dii propitii protexerunt Cupentum. Æneâ irruente:* ille *obtulit pectus obvium ferro, nec mora clypei ærei profuit misero. Te etiam, ô Æole, agri Laurenti viderunt mori, et latè tegere terram dorso. Moreris, tu, quem Græcæ catervæ non potuerunt dejicere, nec Achilles vastator regnorum Priami. Illic erat tibi terminus mortis: domus sublimis erat sub Ida: domus sublimis* in urbe *Lyrnesso, tumulus in terra Laurentina. Toti etiam exercitus permixti sunt, et omnes Latini, et omnes Trojani: Mnestheus et ardens Serestus, et Messapus subactor equorum, et fortis Asylas, et exercitus Tuscorum, et equitatus Evandri Arcadis: homines illi singuli pro se contendunt toto impetu virium: nec* est *mora, nec cessatio: certant immani prælio. Tunc mater Æneæ formosissima immisit* ipsi *consilium, ut accederet ad muros, et admoveret exercitum urbi celeriter, et percelleret Latinos improvisâ strage. Ille Æneas postquam circumjecit oculos huc et illuc, quærens Turnum inter turmas remotas: videt urbem expertem tantæ pugnæ et tranquillam absque damno. Statim species majoris prælii inflammat eum.* ***Vocat duces, Mnestheum, et Sergestum, et fortem Serestum; et conscendit collem, quo reliquus exercitus Trojanorum***

NOTAE.

540. *Sui.*) *Faventes*: supra, v. 187.

542. *Laurentes campi. etc.*) Æn. 7. 63. *Argivae.* Græcæ, Peloponnesiacæ. Æn. 1. 288. *Metæ*, terminus: à Circi metis Æn. 5. 288. *Ida*, mons Troadis et Phrygiæ, Æn. 2. 801. *Lyrnessus*, urbs Phrygiæ, circa sinum Adramittenum, quo usque Idæ juga extendebantur, Æn. 10. 128.

551. *Tuscorum. etc.*) Etruscorum, Æn. 8. 479. *Phalanx*, peditum agmen. Æn. 6. 489. *Alae*, equitum, Æ. 11. 604. Hi omnes aut Trojani, aut Trojanorum socii, præter unum Messapum, Turni socium. Æ. 7. 691.

552. *Opum vi.*) Omni industriâ, virtute, armis. Æn. 9. 532.

558. *Acies.*) Oculorum acies intelligit Servius, alii varias exercitus partes. *Urbem*, Laurentum, Æn. 7. 63.

563. *Nec scuta . . . Deponunt.*) Mos notatur militum Romanorum, qui armati concionantem imperatorem audiebant: à quo more sæpe Græcos discedere solitos ostendit Cerdanus.

Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt, celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora; Juppiter hâc stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni fraenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam: et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum praelia Turno
Nostra pati? rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, ô cives, haec belli summa nefandi.
Ferte faces properè, foedusque reposcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densâque ad muros mole feruntur.
Scalæ improvisò, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas primosque trucidant:
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Æneas, magnâque incusat voce Latinum:
Testaturque deos, iterum se ad praelia cogi:
Bis jam Italos hostes, haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia regem:
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro:
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras.

congregatur, et spissi non dimittunt clypeos aut jacula: ipse medius inter illos sic loquitur erectus alto è tumulo: ne sit ulla mora meis jussis. Jupiter hâc parte stabit pro nobis: et ne ullus mihi sit inertior ob repentinum consilium. Nisi hostes volunt admittere frænum et superati obedire, hodie evertam urbem, causam belli, et ipsum regnum Latini, et sternam tecta fumantia æquata terræ. Nempe exspectabo, dum placeat Turno pugnam ferre nostram; et dum victus iterum velit congredi mecum? hæc urbs, ô cives est caput, hæc summa belli scelerati. Celeriter inferte faces, et ignibus repetite fidem fæderis. Sic dixerat, et omnes animis unà pugnantibus formant cuneum, et spissâ multitudine irruunt in muros. Repentè scalæ et subitus ignis visus est. Alii incurrunt ad portas et occidunt obvios: alii librant jacula, et obscurant aërem sagittis. Ipse Æneas inter primos protendit dexteram ad muros, et increpat altâ voce Latinum: et attestatur deos, se rursus cogi ad pugnam, Italos jam bis hostes esse, hæc secunda fædera violari. Dissensio nascitur inter cives timidos; alii jubent suos recludere urbem et aperire portas Trojanis; et trahunt ad muros ipsum regem: alii inferunt arma et pergunt tutari muros. Veluti quando pastor quæsivit apes inclusas in cavernoso saxo; et implevit eas fumo amaro: illæ timentes rebus suis volitant intus per suas domos, et excitant iram suam magnis fremitibus.

NOTAE.

565. *Jupiter hâc stat.*) Jupiter, vindex violatæ fœderum religionis, hac parte stat à nobis: siquidem nudam et indefensam urbem nobis objicit.

575. *Dant cuneum.*) Sese in cunei figuram componunt; quæ, prima fronte acuta, tum magis ac magis in latitudinem secundum latera explicatur. Lipsius, de militia, l. 4. 7.

582. *Hæc altera fædera rumpi.*) Priorò enim Latinus ultro Æneam socium et generum adscive-rat; Æn. 7. 259. Secundò singulare certamen Turni cum Ænea facto fœdere constituerat, supra, v. 195.

585. *Ipsumque trahunt, etc.*) Trahunt ad muros Latinum regem suum; vel ut summi discriminis spectator urbem ipse Trojanis aperie dam esse intelligat; vel ut violator fœderis ipse Trojanis dedatur.

587. *Pumice.*) Cavo lapide, Æn. 5. 214.

589. *Trepidae rerum.*) Æn. 1. 182. *Fessi rerum*;

Volvitur ater odor tectis, tum murmure caeco
Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis;
Quae totam luctu concussit funditùs urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contrà Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae juvenem in certamine credit
Exstinctum: et subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenque caputque malorum:
Multaque per moestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam accepêre Latinae;
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba furit: resonant latè clangoribus aedes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes: it scissâ veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruinâ,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Æneam, generumque adsciverit ultrò.
Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantes sequitur paucos jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu laetus equorum.
Attulit hunc illi caecis terroribus aura

Dirus odor diffunditur domo, et saxa resonant intus obscuro murmure: fumus exit in aërem apertum. Præterea calamitas ista contigit Latinis fatigatis, quæ turbavit penitùs dolore totam urbem. Regina, quandò vidit hostem accedentem ad domos, muros infestari, flammas volare ad culmina, exercitum Rutulum nullibi comparere contra, nullas turmas Turni: misera putat juvenem occisum esse in contentione prælii: et commota repentinò dolore secundum animum, fatetur se esse causam et scelus et originem calamitatum, et amens locuta plurima ex tristi furore, lacerat manu vestes purpureas moritura, et suspendit ex alta trabe laqueum fœdæ mortis. Postquam Latinæ mulieres infelices cognoverunt hanc mortem: filia ejus Lavinia, prima lacerans manu rutilos capillos et malas roseas, deinde reliqua multitudo furit: domus latè sonat planctu. Hinc fama misera spargitur per totam urbem. Deficiunt animos: Latinus incedit laceratâ veste, territus morte uxoris et clade urbis, fœdans albos crines mixtos sordido pulvere: et multum damnat se, quod non admiserit prius Æneam Trojanum et ultrò sociaverit sibi generum. Interim Turnus pugnans in remoto campo persequitur paucos errantes, jam tardior, et jam minus ac minus gaudens celeritate equorum suorum. Ventus pertulit illi hunc clamorem confusum incertis terroribus,

NOTAE.

596. *Incessi muros.*) Infestari ab hostibus imminentibus. Ita lego cum Pierio ex veteribus codicibus. Vulgò legitur, *incendi*; quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare*, Casterus legit, *inscendi*, legitimo sensu, nullo tamen auctore.

602. *Purpureos amictus.*) Qui color regius est. *De purpura*, Georg. 2. 506.

603. *Informis leti.*) Suspendium informe et ignominiosum fuit: quia ex libris Pontificalibus apud Servium, suspensi abjiciebantur insepulti: quia, ex Varrone apud Servium Danielis, iis non parentabatur, nisi suspensis oscillis, quasi ad ludibrium mortis: quia, ex Artemidoro, hos unos in mortuorum cœnis cognati non nominabant.

612. *Multa.*) Multùm; neutrum pro adverbio. Georg. 3. 509. *Dardanium*, Trojanum, Æn. 1. 239.

614. *Æquore.*) Plano campo, Æn. 2. 780.

616. *Minus successu laetus equorum.*) Vel quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum à pugna tam longè abstulissent.

Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis, et illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, quà prima viam victoria pandit.
Sunt alii qui tecta manu defendere possint:
Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet:
Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O soror, et dudum agnovi, cum prima per artem
Fœdera turbastì, teque haec in bella dedisti:
Et nunc nequicquam fallis dea, sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae jam spondet fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret: Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextrâ nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos ô mihi Manes
Este boni, quòniam Superis aversa voluntas.

et sonitus turbatæ urbis ac murmur minimè lætum pepulit aures ejus *attentas. Hei mihi! cur muri turbantur tanto ululatu? et quæ tanta vociferatio erumpit ex urbe dissipata? sic loquitur*, *et territus stat compressis habenis. At verò soror, quippe quæ transformata in speciem aurigæ Metisci moderabatur currum et equos et habenas ejus, respondit illi talibus verbis: Turne, persequamur Trojanos hac, quà prima victoria aperit iter: sunt alii, qui possent tutari manu domos. Æneas ruit in Italos, et agitat pugnam: nos quoque manu demus Trojanis crudelem mortem: non exibis inferior aut numero aut gloriâ pugnæ. Turnus* respondet *ad hæc: O soror, et jampridem animadverti, quando prima turbasti per dolos fœdus et immisisti te in hanc pugnam: et jam frustra decipis me quamvis sis dea. Sed quis jussit te delapsam è cœlo pati tantos labores? an ut spectares crudelem necem infortunati fratris* tui? *nam quid facio? aut quæ sors promittit jam mihi salutem? vidi ipse præ oculis meis Murranum, quo nullus alius superest mihi carior, magnum et magno occisum vulnere mori vocando me. Occidit miser Ufens, ne videret nostram infamiam: Trojani habent cadaver* ejus *et arma. An feram everti domos? hoc unum deerat miseriis: nec refutabo manu criminationes Drancis? vertam terga? et hæc terra spectabit Turnum fugientem? An eo usque calamitosum est mori? ò vos* dii *inferi, estote mihi propitii, siquidem voluntas cœlestium infensa est* mihi.

NOTAE.

633. *Fœdera turbasti.*) Supra, v. 224.

639. *Murranum.*) Regii sanguinis vir, occisum ab Aenea supra, v. 529. *Ufens.* dux Æquicolarum Æn. 7. 745. occisus à Gya Trojano supra, v. 460. *Teucri.* Trojani Æn. 1. 239. *Drancis* Latini principis, Turno infesti, qui ipsi fugam publica oratione objecerat. Æn. 11. 336.

646. *Usque adeone mori etc.*) Moriar quidem: sed mori malo; quàm eâ me vivendum culpâ maculare, quod fugerim, quod urbem deseruerim: neque enim adeo misera res est mori. Ergo Manes, dii Inferi, excipite me propitii.

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpae,
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes
Vectus equo spumante Sages, adversa sagittâ
Saucius ora: ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italûm, excidioque daturum:
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad fœdera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextrâ
Occidit ipsa suâ, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem; circum hos utrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit variâ confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit: æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primùm discussae umbrae, et lux reddita menti,
Ardentes oculorum acies ad mœnia torsit
Turbidus, èque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant, absiste morari:
Quò deus, et quò dura vocat fortuna, sequamur.

Pura anima et ignara hujus sceleris, descendam ad vos, numquam indignus claris patribus. Vix ea loculus erat, ecce Sages vectus equo spumante accurrit per medios, vulneratus sagittâ secundum *vultum adversum: et accurrit invocans Turnum nomine: Turne, ultima salus in te est: miseresce tuorum: Æneas tonat armis, et minatur se eversurum et daturum exitio altas arces Italorum: et jam tædæ volant ad culmina: Latini conjiciunt in te oculos: ipse rex Latinus dubitat, quem appellet generum, quam ad societatem se vertat. Insuper ipsa regina fidissima tibi, occidit suâ manu, et attonita deseruit vitam. Messapus et ardens Atinas soli ante portas sustinent prælium: densa agmina circumstant illos utrimque, et seges ferrea rigescit nudis ensibus: tu volvis currum in solo gramine. Turnus obstupuit turbatus variâ specie rerum: et constitit tacitus intuens, ardet magnus pudor in intimo corde, et amentia mixta dolore, et amor commotus furore, et virtus* sibi ipsi *cognita. Statim atque tenebræ dissipatæ sunt, et lumen redditum est animo: turbatus vertit ad muros orbes oculorum inflammatos, et è curru respexit ad magnam urbem. Ecce autem torrens flammarum elapsus inter contabulationes erumpebat ad cœlum et hærebat turri; quam ipse straxerat trabibus conjunctis, et supposuerat ei rotas, et applicuerat altos pontes. O soror,* inquit, *jam jam fata vincunt: desine retinere* me, *eamus, quò deus, et quò adversa fortuna vocat* me,

NOTAE.

siquidem Superi mea non amplius curant. Quibus verbis devovet se pro patria. De *Manibus* Æ. 6. 743.

657. *Mussat, etc.*) Vix audet loqui, dubitat. Æn. 11. 345.

662. *Phalanges.*) Pedestres copiæ, Æ. 6. 489.

666. *Æstuat ingens, etc.*) Hos animi motus totidem verbis ac versibus jam tribuit poëta Mezentio: Æn. 10. 870.

672. *Tabulata.*) Turres erant ligneæ, variis contabulationibus eductæ, pontibus inter se conjunctæ, rotis impositæ, ut pro rerum necessitate aliò atque aliò advolverentur.

Stat conferre manum Æneæ; stat, quicquid acerbi est,
Morte pati, nec me indecorem, germana, videbis
Amplius: hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et è curru saltum dedit ocyus arvis:
Perque hostes, per tela ruit, moestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice præceps
Cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas:
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exsultatque solo, silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, stridentque hastilibus auræ;
Significatque manu: et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli, et vos, tela inhibete, Latini;
Quæcunque est fortuna, mea est: me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Discessêre omnes medii, spatiumque dedêre.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces:
Præcipitatque moras omnes: opera omnia rumpit,
Lætitiâ exsultans: horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse coruscis
Cum fremit ilicibus quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.

Deliberatum est mihi conserere manum cum Ænea, deliberatum est tolerare quicquid est asperi in morte: nec me videbis ulterius inglorium, ô soror: precor permitte me exercere hunc furorem ante mortem. Sic dixit, et statim desiliit è curru in agros: et irrumpit per hostes, per arma: et relinquit tristem sororem, et celeri cursu disjicit media agmina. Et quemadmodum quando saxum abruptum vento cadit pronum è montis cacumine, sive pluvia exedit illud, sive vetustas dissolvit tempore labente: mons ille vastus cadit in abruptum magno impetu, et subsilit humi, rapiens secum arbores, pecora, et homines: sic Turnus inter agmina disturbata, currit ad muros urbis: ubi multa terra tincta est fuso sanguine, et aër stridet sagittis: et signum fecit manu, et simul altâ voce incipit loqui: Abstinete jam ô Rutuli, et vos Latini cohibete arma: quæcumq: est sors hujus pugnæ, mea est: justius est me solum implere fœdus pro vobis, et dimicare ferro. Omnes qui erant in medio recesserunt, et fecerunt spatium. At pater Æneas, audito nomine Turni, relinquit muros, et relinquit altas turres: et accelerat omnes moras, et abrumpit omnia opera: exsultans gaudio, et horrendum sonat armis. Quantus est Athos, aut quantus est Eryx: aut quantus est ipse pater Apenninus, quando sonat ilicibus mobilibus, et gaudet tollens se nivoso cacumine in aërem.

NOTAE.

680. *Furere furorem.*) Græca loquutio, cujus multa exempla suppeditat Cerdanus.

687. *Improbus.*) Magnus etc. Georg. 1. 146. *Labor omnia vincit improbus.*

694. *Verius.*) Æquius, Livius l. 32. 33. Sociorum *audiri postulata verum esse.*

701. *Athos*) Mons Macedoniæ, imminens mari Ægeo, ἄθως, ultima longa, nunc *monte santo.* G. 1. 332. *Eryx*, mons in Sicilia post Ætnam maximus, nunc *S. Juliani* Æn. 3. 707. Æ. 5. 759.

703. *Apenninus.*) Montium perpetua series, ex Alpibus propagata, in Liguribus circa Genuam incipiens: tum continuo dorso mediam Italiam secundum longitudinem intersecans: et ad fretum Siculum desinens. *Pater* dicitur, tot silvarum, tot fluminum, quæ in utrumque latus Italiae ex eo erumpunt. Vel ob dignitatem, quia montium omnium Italiae maximus est. *Ilex*, leccio, arbor è querno genere. *Coruscis ilicibus*, foliorum motu coruscantibus. Æn. 1. 164.

706. *Ariete.*) Machinâ, quassandis muris comparatâ. Æn. 2. 492.

709. *Cernere ferro.*) Testatur Pierius codices antiquos fere omnes habere *et decernere ferro*, ita ut in versu syllaba redundet. Tamen Seneca legit *cernere*: sic enim, Ep. 58. *Quædam simplicia in usu*

Jam verò et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertêre oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros
Armaque deposuêre humeris: stupet ipse Latinus,
Ingentes genitos diversis partibus orbis
Inter se coiisse viros et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro;
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila, summove Taburno,
Cum duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessêre magistri:
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur:
Illi inter sese multâ vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant: gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Juppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum:
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, impunè putans, et corpore toto
Altè sublatum consurgit Turnus in ensem:
Et ferit. Exclamant Troës, trepidique Latini,

Tunc autem et Rutuli et Trojani et cuncti Itali certatim converterunt oculos: et qui defendebant muros, et qui quassabant ariete muros infirmos, et demiserunt arma ex humeris. Ipse Latinus obstupescit: magnos illos viros ortos è disjunctis regionibus terrarum congredi inter se et dimicare ferro. Illi autem, postquam campi aperti sunt spatiosâ planitie, celeri incursu procul vibratis hastis incipiunt pugnam clypeis æreis sonantibus: terra reddit gemitum: deinde infligunt gladiis frequentes ictus: sors et fortitudo confunduntur simul. Et quemadmodum in magna Sila aut alto Taburno, quando duo tauri obversis capitibus congrediuntur in certamen hostile, pastores timidi fugerunt: armentum totum manet tacitum præ timore, et juvencæ mugientes exspectant quis dominetur armento, cui tota armenta pareant: illi confundunt inter se plagas multo robore, et obluctantes infigunt cornua, et tingunt colla atque humeros multo sanguine: tota silva reboat gemitu. Non aliter Æneas Trojanus et heros Dauni filius incurrunt in clypeos: magnus fragor ferit cœlum. Ipse Jupiter librat duas lances examine æquato, et addit lancibus fata opposita amborum: ut videat, *cui labor malè succedat, aut quo pondere mors inclinet. Tunc Turnus exsilit, et toto corpore exsurgit in gladium altè erectum, existimans* id futurum *impunitum, et ferit Æneam. Trojani et turbidi Latini clamant,*

NOTAE.

erant, sicut cernere ferro inter se dicebant: Virgilius hoc probabit tibi, etc. Muretus hujus item locutionis exempla affert, ex Ennio et Actio.

712. *Clypeis atque aere sonoro.*) Clypeis aereis, ictuum inflictu sonantibus. Sic Geo g. 2. 192. *Pateris libamus et auro.*

715. *Sila, . . . Taburno.*) *Sila*, silva ingens Apennini montis, adhuc nomen antiquum retinens, in Brutiis, nunc *Calabria citeriore*; circa Consentiam urbem, quae hodie *Cosenza*. *Taburnus*, mons olivifer, in Samnio Campaniae confini, furcas sive angustias Caudinas à septentrione obvallans, nunc *Tabor*, vel *Taburo*. Ita Cluverius.

718. *Mussantque juvencae.*) Timidè et quasi tacitè mugiunt; videturque ipso vocabulo vox juvencarum expressa.

722. *Armos.*) Humeros, Aen. 10. 894.

723. *Daunius.*) Turnus, Dauni filius, Ae. 7. 56.

725. *Aequato examine lances, etc.*) Locus imitatus ex Homero, Iliad. 22. 209. ubi Jupiter Hectoris et Achillis fata lancibus imponit. Is autem morti destinatus putatur, cujus fatum praeponderat, et magis ad terram accedit. *Examen*, filum est; sive lingula in medio bilancis pendula; cujus momentis judicatur, quò pondus vergat.

727. *Quem damnet labor.*) Juxta Scaligerum: à

Arrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocyor euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci:
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Vulcania ventum est,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit: fulvâ resplendent fragmina arenâ.
Ergo amens diversa fugâ petit aequora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Undique enim densâ Teucri inclusêre coronâ:
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quanquam tardante sagittâ
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur: trepidique pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceae septum formidine pennae,
Venator cursu canis et latratibus instat:
Ille autem, insidiis et ripâ territus altâ,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
Haeret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum verò exoritur clamor: ripaeque lacusque
Responsant circa, et coelum tonat omne tumultu.

et amborum exercitus suspensi. Sed gladius infidus rumpitur, et deserit ferventem in medio ictu, nisi fuga succedat in auxilium. Fugit velocior euro, quando vidit manubrium incognitum, et manum exarmatam. Fama perhibet, Turnum *inconsultum, cum conscenderet equos jugatos ad primum certamen, dum properat, omisso gladio paterno, sumpsisse gladium aurigæ* sui *Metisci. Is quidem diu sufficiens* fuit, *dum Trojani objiciebant* ipsi *terga fugientia: sed quando ventum est ad arma dei Vulcani, gladius mortali* manu factus *fractus est ictu, veluti glacies fragilis: fragmina relucent in* fulva *arena. Itaq; Turnus attonitus adit fugiens campos remotos: et miscet dubios circuitus, nunc huc, deinde illuc. Nam Trojani undiq; cinxerunt eum spissâ multitudine, et hinc magna palus, hinc alti muri sepiunt. Æneas non segnius persequitur, et ardens tangit pede pedem timentis: quamvis aliquando genua Æneæ impediant et negent cursum, vulnere sagittæ remorante. Quemadmodum canis venaticus, cum aliquando reperit cervum deprehensum in fluvio, aut circumdatum formidine plumarum rubrarum, imminet ei cursu et latratu: ille verò territus insidiis, et alto margine* fluvii, *fugit et refugit* per *mille vias: sed acer* canis *ex Umbria adhæret* ipsi *hians, et jam jam apprehendit, et similis apprehendenti insonuit dentibus, et deceptus est vano morsu. Tunc autem clamor emittitur: et ripæ et lacus respondent circum, et totum cœlum sonat tumultu.*

NOTAE.

rum; *à quo labor frustra suscipiatur.* Juxta alios, *quem labor infelix addicat morti.* Juxta alios; *quem felix labor damnet votis, obnoxium reddat votis exsolvendis:* quomodo Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis.* Ceteri nugantur.

733. *Euro.*) Vento orientali, Georg. 1. 371.

736. *Patrio mucrone.*) Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, supra, v. 90.

737. *Trepidat.*) Properat, Æn. 9. 114.

738. *Palantia.*) Vaga, Æn. 10. 674.

739. *Dei ad Vulcania.*) Vulcani dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam, Æneæ fecerat. Æn. 8. 370, 620.

740. *Futilis.*) Fragilis, inutilis, Æn. 11. 339.

746. *Sagittâ.*) Quâ vulneratus fuerat, v. 319. Sanatus ab Iapide et Venere; v. 411.

750. *Puniceae formidine pennae.*) Fune, rubris et versicoloribus plumis distincto, ad terrendas feras. *Linea* vocatur à Seneca philosopho, et tragico; *formido,* à Virgilio et Lucano; *pennae formidatae* ab Ovidio. *De puniceo colore,* rubie, Ecl. 5. 17.

753. *Umber.*) Canis ex Umbria, Italiæ septentrionali regione: à septentrione mari Hadriatico definita: à meridie fere Tyberi et Nare amnibus: Apennini jugis aspera,

Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans; notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat: terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat:
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc: nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneae stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides; teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum verò amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit: tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecēre profanos.
Dixit: opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer et instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.

Ille Turnus *simul fugit*, et *simul objurgat omnes*, *appellans unumquemq; nomine suo*, *et petit ensem solitum. Contra Æneas intentat necem et præsentem ruinam*, *si ullus adeat* Turnum, *et terret trepidos, minitans se eversurum urbem, et urget eum licet vulneratus. Conficiunt cursu quinque circuitus, et totidem relegunt, huc, illuc: non enim quæruntur præmia tenuia aut ludicra, sed contendunt de vita et sanguine Turni. Forte oleaster frondibus amaris hic fuerat sacer Fauno, arbor quondam veneranda nautis: ubi* nautæ *erepti è naufragio solebant affigere dona deo illi Laurentino, et suspendere vestimenta devota. Sed Trojani absciderant sine discrimine sacram arborem, ut possent pugnare campo expedito. Hasta Æneæ hærebat illic: impetus illam impulerat illuc fixam, et retinebat in radice tenaci. Trojanus Æneas institit, et voluit manu extrahere* hastam *ferratam: et assequi hastâ* eum, *quem non poterat attingere cursu. Tum verò Turnus exanimatus metu, ait: O Faune, oro, miserere: et tu, ô bona terra, retine ferrum: si fovi semper vestros cultus, quos Æneas contra reddidit bello profanos. Dixit: neque imploravit auxilium dei in vota inutilia. Nam Æneas diu obnixus et moratus in tenaci radice, nullo robore potuit solvere tenacitatem ligni. Dum Æneas ardens conatur et urget: dea filia Dauni, iterum conversa in formam aurigæ Metisci accurrit, et reddit gladium fratri.*

NOTÆ.

nunc fere capit ducatum *Urbinatem*, *Spoletanum*, et *Anconitanam* Marchiam.

766. *Fauno oleaster.*) *De Fauno*, deo Laurentinorum, Latini patre aut avo, *Æn.* 7. 47. etc. *Oleaster*, olea silvestris, sæpe pro templis constituta, suspendendis donariis: quia vivacitas hujus arboris tanta est, ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768. *Dona.*) Tabulas naufragii testes, et vestimenta. Sic enim Horat. Od. l. 1. 5. 13. *Me tabulâ. sacer Votivâ paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris deo.*

771. *Puro campo.*) Vacuo, absque impedimentis. Horat. Epist. l. 2. 2. 71. *Purae sunt plateae; nihil ut meditantibus obstet*, *Æn.* 11. 711.

773. *Lentâ.*) Tenaci. Sic dicitur *Lenta pix*; Georg. 4. 41. *lentum gluten*, ibid. 161.

782. *Morsus roboris.*) Tenacitatem oleaginæ radicis, quasi mordicùs hastam tenentis. *Robur* itaque, durum quodvis lignum est, ut jam notavimus. Georg. 1. 162.

785. *Dea Daunia.*) Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra, v. 139.

Quod Venus audaci nymphæ indignata licere;
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis, animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hastâ;
Assistunt contra, certamine Martis anheli.
Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulvâ pugnas de nube tuentem:
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Æneam scis ipsa et scire fateris
Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin' decuit violari vulnere divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris:
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curae
Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Ulterius tentare veto. Sic Juppiter orsus:
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Juppiter, et Turnum, et terras invita reliqui.
Nec tu me aëriâ solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie, traheremque inimica in praelia Teucros.

Venus irata quod *id liceret audaci nymphæ, venit et extraxit hastam è profunda radice. Illi alti, reparati animis et armis, hic confidens ensi, hic ferox et sublimis hastâ, stant oppositi, anhelantes prælio Martis. Interim rex cœli omnipotentis affatur Junonem, spectantem prælia è rutila nube: O uxor, quis nunc finis erit? quid demum superest?* tu *ipsa nosti et fateris* te no·se *Æneam destinari divum cœlo, et fatis evehi ad astra. Quid paras? aut qua spe manes in frigidis nubibus? an decuit divum* illum *lædi plagâ* inflictâ à *mortali? aut gladium subductum reddi Turno, et robur augeri victis; nam quid Juturna posset absque te? cessa nunc denique, et flectaris meo rogatu: nec tantus dolor angat te tacitam, sed mœstæ sollicitudines tuæ innotescant mihi sæpe è tuo dulci ore. Ventum est ad ultimum Potuisti insectari Trojanos terrâ et mari, excitare dirum bellum, fœdare domum* Latini, *et turbare calamitatibus nuptias; prohibeo te aggredi* quicquam *præterea. Sic Jupiter locutus* est: *sic dea Saturni filia contra* respondit *dejecto vultu: O magne Jupiter, deserui et Turnum et terras invita, quod quidem tua voluntas mihi esset cognita*: alioqui, *non videres me jam solam in aëria regione tolerare digna et indigna; sed circumdata ignibus essem in ipso exercitu, et vocarem Trojanos in adversa certamina.*

NOTAE.

791. *Omnipotentis Olympi.*) Æn. 10. 1.

793. *Quae finis.*) Nomen interdum Virgilio etiam femininum. Æn. 5. 384.

794. *Indigetem Æneam.*) Indigetes dii, qui primò *in* terra *degentes*, inde in cœlum traducti fuerant. Talis præcipuè Æneas; quem Livius testatur, non tantum *indigetem* dictum fuisse, sed etiam *Jovem indigetem.* Georg. 1. 498.

798. *Aut ensem etc.*) Meritò sanè accusatur Virgilius indiligentiæ; in hoc Turni cum Ænea certamine. I. Quod eos armis ita imparibus inter se commiserit. Hinc enim Æneas galeâ, clypeo, ense cœlesti armatus; inde Turnus gladio mortali ac futili. II. Quod ubi suus Turno gladius, item cœlestis, redditus est: Jovem judicat ea de re, quasi contra jus facta sit, conquerentem. III. Quod Turnum ita bonæ rectæque mentis expertem describat ut recuperato ense suo uti non meminerit. sed eo omisso se saxi impulsu defendat, v. 896.

804. *Accendere bellum etc.*) Excitata ex inferis Furia, quæ fœdus Latini cum Ænea disturbaret. Æn. 7. 323. *Hymenaeos.*) Nuptias Georg. 3. 60.

810. *Nec tu me aëriâ, etc.*) Supple, *nisi tua voluntas mihi nota esset, nisi prohibuisses.*

Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi:
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quae reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nullâ fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Cum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component; cum jam leges et foedera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari:
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per secula reges:
Sit Romana potens Italâ virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Es germana Jovis, Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verùm age, et inceptum frustra summitte furorem:
Do, quod vis: et me victusque volensque remitto:
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:
Utque est, nomen erit: commixti corpore tantum
Subsident Teucri: morem ritusque sacrorum
Adjiciam: faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis:

Fateor, suasi ut *Juturna auxiliaretur fratri* suo *infortunato; et approbavi ut susciperet majora pro vita ejus; non tamen* ita *ut jacula intenderet, neque ut arcum: juro per originem inexorabilem fontis Stygii, quæ sola religio imposita est diis cœlestibus. Et nunc quidem cedo, et aversata pugnas relinquo* eas. *Peto à te pro Latio, pro dignitate tuorum* Latinorum, *id quod nulla lege fatorum continetur*: scilicet *quando jam constituent pacem fausto conjugio* (*itaque sit*) *quando jam sociabunt leges et fœdera: ne imperes* ut *Latini indigenæ amittant nomen antiquum, neve* imperes *ut fiant Trojani, et appellentur Trojani, aut* ut *viri illi mutent linguam, aut convertant vestimenta. Sit in æternum Latium, sint reges Albani, sit posteritas Romana potens fortitudine: Troja cecidit, permitte etiam* ut *ceciderit cum* suo *nomine. Auctor rerum et hominum respondit illi subridens.* Tu *es soror Jovis, et secunda soboles Saturni*: an *versas in animo tantos fluctus irarum? Sed age et mitiga furorem frustra susceptum: concedo quod petis, ac me submitto et spontè et superatus* tuis precibus. *Itali servabunt linguam patriam et consuetudines, et nomen eorum erit, quale est: tantummodo Trojani juncti connubiis* illic *sedebunt; addam modos, et ceremonias sacrorum, ut faciam omnes Latinos unius linguæ. Videbis posteritatem, quæ hinc orietur mixta sanguine Italo, pietate superare homines, superare divos.*

N O T A E.

814. *Suasi.*) Supra, v. 157

816. *Stygii, etc.*) Fontis inferni; Æn. 6. 323. Per hunc dii jurare solent, causam habes, Georg. 3. 551.

817. *Superstitio superis reddita.*) *Superstitio*, gravis et formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*: explicat Servius, *data et imposita*: compositum pro simplici. Explicant Passeratius, Germanus, Cerdanus, *vicissim reposita superis diis ab inferis*: cum enim inferi superis subjecti sint multis in rebus: hac una re superi vicissim inferis subditi sunt, ut per Styga jurare cogantur.

823. *Indigenas Latinos.*) Itaque Virgilius Latinorum nomen, non à Latino rege profectum, sed multo antiquius censet: ut diximus Æn. 1. 10. Quanquam aliter censet Dionysius: aitque vocatos eos ante Latinum regem. *Aborigines.* Æn 7. 181. Æn. 8. 314. ubi quærimus, an reipsa *Aborigines indigenæ* i. e. in ipsa Italia nati; an verò aliunde advecti sint. *Teucros*, Æn. 1. 239. *Latium*, Æ. 7. 54. *Albani reges*, ab Ascanio instituti, Æ. 6. 763. Æ. 8. 48.

830. *Es germana Jovis, etc.*) Sensus est, juxtà Servium: *Tu quidem mea es soror, et filia Saturni: unde non mirum est tantum te*

Nec gens ulla tuos æquò celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ:
Quas, et Tartaream Nox intempesta Megæram,
Uno eodemque tulit partu: paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris:
Si quando letum horrificum morbosque deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demittit ab æthere summo
Juppiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit
Stridens, et celeres incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni;
Alitis in parvæ subitò collecta figuram;
Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serùm canit importuna per umbras:
Hanc versa in faciem. Turni se pestis ad ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis,

Nec ulla natio adeo celebrabit cultum tuum. Juno assensa est verbis. *et gaudens convertit animum. Interim abiit ex aëre, et reliquit nubem. His perfectis, pater ipse volvit aliud secum, et meditatur deducere Juturnam à pugna fratris. Dicuntur* esse *duæ pestes, nomine Diræ: quas, et infernam Megæram, nox profunda edidit uno et eodem partu, et implicuit similibus nexibus anguium, et applicuit eis alas celeres. Hæ adsunt ante solium Jovis, et in vestibulo severi* illius *regis, et excitant timorem miseris hominibus: si aliquando rex deorum parat horribilem necem ac morbos, aut terret bello urbes* quæ id *meruerunt. Jupiter mittit ex alto cœlo unam illarum velocem, et imperavit offerri Juturnæ quasi portentum. Illa* Dira *volat et labitur in terras veloci impetu: non aliter ac sagitta per aërem immissa nervo, quam Parthus sive Cydon conjecit imbutam felle diri veneni. ut sit jaculum immedicabile, trajicit stridens et improvisa leves umbras. Filia Noctis talis intulit se et adivit terras. Quando cernit exercitum Trojanum et exercitum Turni, statim contracta in formam parvæ avis, quæ aliquando nocte manens in sepulcris aut in tectis desertis, serò canit ingrata per tenebras: Dira mutata hanc in speciem, fert ac refert se stridens circa vultum Turni, et ferit alis clypeum* ejus.

NOTAE.

iracundiam animo concepisse. Potentissimi enim quique, irae retinentissimi sunt. Juxta me secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus sit. *Tu quidem mea es soror, et Saturni filia: quid ergo irarum tantos volvis sub pectore fluctus?* quod affine est iis quæ dicta sunt Æn. 1. 15. *Tantaene animis cœlestibus irae?*

834. *Ausonii.*) Itali, quos prius Latinos vocavit, Æn. 7. 54.

835. *Commixti corpore.*) Initis conjugiis.

845. *Cognomine Dirae.*) Apud inferos *Furiae*, in medio *Harpyiae*: in cœlo *Dirae* et *Jovis canes* dictæ Æneid. 3. 211. Et verò cum Virgilius ait eas esse duas numero eodemque cum Megæra Furia partu editas: innuit *Diras* ipsas esse Furias alias duas, *Tisiphonem*, et *Alecto* Æn. 6. 571. Noctis et Acherontis dicuntur filiæ.

846. *Nox intempesta.*) Obscura, media, ad agendum intempestiva. Æn. 3. 587.

857. *Felle veneni.*) Veneno amaro: aut felle venenato.

858. *Parthus etc.*) Parthi sagittandi arte nobiles, Ecl. 1. 62. *Cydon.*) Incola urbis, quæ *Cydon* ipsa quoque dicta est, in Creta sive Candia insula Ecl. 10. 59.

862. *Alitis in parvæ, etc.*) *Noctua* ab interpreti-

Illi membra novus solvit formidine torpor:
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At procul ut Diræ stridorem agnovit et alas:
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis.
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi? quâ tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem
Obscœnæ volucres: alarum verbera nosco,
Letalemque sonum: nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Haec pro virginitate reponit?
Quò vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certè, et misero fratri comes ire per umbras,
Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit. O quae satis ima dehiscat
Terra mihi, Manesque deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et saevo sic pectore fatur:
Quae nunc deinde mora est, aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est cominus armis.
Verte omnes te te in facies; et contrahe, quicquid
Sive animis, sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cavâ te condere terrâ.

Novus torpor debilitat ipsi membra timore: et capilli subrecti sunt horrore, et vox stetit in gutture. At misera Juturna, quando procul animadvertit stridorem et volatum Diræ, lacerat capillos sparsos turpans vultum unguibus et pectus planctu, quia erat *soror,* aitque: *O Turne, quomodo tua soror potest jam succurrere tibi? aut quid jam restat infelici mihi? quo artificio producam tibi vitam? an possum objicere me tali portento? nunc nunc desero exercitum Ne terreatis me* jam *timentem, ô infaustæ aves: cognosco verbera alarum* vestrarum *et sonitum mortiferum: nec dura imperia magni Jovis decipiunt me An reddit ista* mihi *pro virginitate* erepta? *cur dedit* mihi *vitam perpetuam? cur ablata est* mihi *lex moriendi? jam certe possem terminare tantos dolores, et ire socia fratri misero inter umbras, si ego nunc essem mortalis. Nil quicquam meorum* bonorum *jucundum erit mihi absque te, ô frater. O quæ terra satis profunda aperietur mihi, et detrudet me divam ad infimas umbras! Eò usque locuta, dea texit caput viridi velamine, gemens valdè, et immisit se in profundum flumen. Contra Æneas urget, et quassat hastam magnam, arboream: et sic loquitur duro animo: quæ jam deinceps est mora? aut quid jam revolvis, ô Turne? non pugnandum est cursu;* sed *propiùs duris armis: muta te in omnes formas, et collige quicquid potes sive virtute sive dolo: opta adire alis alta sidera, et occultare te abstrusum cavâ tellure.*

NOTAE.

bus intelligitur: quia v. 864. dicitur *nocte sedens*: tum quia minor est quam *bubo*, unde *parva*: tum quia deserta loca incolit, bubo frequentet urbana ædificia. Et licet *noctua* Ateniensibus boni ominis haberetur; omen erat in volatu faustum, non in cantu: at hic, *canit importuna: fertque refertque sonans. De bustis* Æn. 4. 494.

876. *Obscoenae volucres.*) Funestæ et mali ominis, Æn. 3. 262.

878. *Pro virginitate.*) Quam Juturnæ rapuerat Jupiter, v. 140.

882. *Jam mortalis ego; haud etc.*) Alii codices habent: *immortalis ego! aut etc.*

884. *Manes.*) Inferos, Æn. 6. 543.

885. *Glauco amictu.*) Ex colore aquarum, quibus præerat Nymph Juturna, v. 139.

886. *Fluvio.*) Tyberi: unde in lacum suum, qui influit in Tyberim, facilis fuit via, v. 139.

887. *Coruscat.*) Activè, Æn. 5. 642.

898. *Limes ..litem, ut etc.*) *Limes* dictus est saxum vel via *lima*; h. e. *obliqua, transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur à *limite*, quod primæ lites et contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius,

Ille caput quassans: non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Di me terrent, et Juppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox nec verba sequuntur.
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea Dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos aspectat et urbem,
Cunctaturque metu: telumque instare tremiscit:
Nec quò se eripiat, nec qua vi tendat in hostem;
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens: orasque recludit
Loricæ, et clypei extremos septemplicis orbes:

Ille Turnus *commovens caput* ait: *dure* hostis, *tua superba verba non terrent me: Dii, et Jupiter adversus me terrent. Nec locutus plura, aspicit magnum saxum: saxum magnum, vetus, quod forte jacebat campo, constitutus limes agri, ut dirimeret lites agrorum. Duodecim electi viri difficilè sufferrent illud collo,* tales, *qualia sunt corpora hominum, quæ terra jam profert. Ille heros assurgens altius et impulsus cursu, mittebat in hostem* hoc saxum *apprehensum manu tremente. Sed neque cognoscit se currentem, neque irruentem, aut erigentem manu et versantem saxum grande. Genua titubant, sanguis gelidus cogitur frigore. Præterea saxum ipsum, rotatum per aërem, nec pertransiit intervallum hominis, nec servavit totam vim. Et quemadmodum nocte in somnis, quando languida quies clausit oculos, frustra videmur velle producere cursus optatos, et infirmi deficimus in medio impetu: lingua non viget, vires solitæ non suppetunt in corpore: nec vox nec verba erumpunt: sic Dira divina abnuit Turno successum, quacumque vi tentavit modum. Tunc diversæ sententiæ agitantur* ejus *animo. Respicit Rutulos et urbem: et moratur præ timore, et timet hastam imminentem: nec cernit usquam, quò se subducat, nec quo robore irruat in hostem, nec sororem aurigam. Æneas incutit moranti hastam lætalem, explorans oculis opportunitatem: et procul immittit toto corpore. Numquam saxa sic sonant, pulsâ murali machinâ: nec fulmine tanti crepitus eduntur. Hasta portans sævam mortem volat sicut nigrans procella, et aperit extremitates thoracis, et sinuosos circuitûs clypei septemplicis:*

NOTÆ.

899. *Bis sex, etc.*) Locus ex duobus Homericis expressus: Iliad. 5. v. 302. ubi Diomedes saxum in Æneam immittit, quale vix duo temporis Homerici homines efferent. Iliad. 21. v. 403. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus supra, v. 798.

924. *Oras loricæ, etc.*) Extremitates loricæ quæ

Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem latè nemora alta remittunt.
Ille, humilis supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: equidem merui, nec deprecor, inquit:
Utere sorte tuâ: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro, (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia conjux.
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit.
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit ingens
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri: victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam sævi monumenta doloris,
Exuviasque hausit: furiis accensus et irâ
Terribilis: tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

stridens penetrat per medium femur: Turnus magnus cadit percussus in terra flexo poplite. Rutuli surgunt cum lamentis, et mons totus reboat circum, et profundæ silvæ latè reddunt vocem. Ille abjectus et supplex, intendens oculos et dextram supplicantem, ait: Sane merui, nec precor ut ne me *occidas: fruere tuâ fortunâ: si ulla cura miseri patris potest commovere te, oro, miserere senectutis Dauni: fuit quoque tibi talis Anchises pater, et redde meis* vel me vivum: *vel, si mavis, cadaver privatum luce. Vicisti, et Itali viderunt me victum tendere* tibi *manus: Lavinia tua est uxor. Ne progredere ulterius odiis. Æneas constit ferox in armis, torquens oculos, et retinuit manum. Et jam jam magis sermo* Turni *cœperat commovere morantem Æneam: quando magnus ac infaustus balteus juvenis apparuit in humero* Turni, *et cingulum emicuit notis clavis; quem juvenem afflictum vulnere Turnus occiderat, et gestabat humero insigne hostile. Ille Æneas, quando percepit oculis monumentum crudelis luctus et spolia, inflammatus furore, et terribilis irâ, ait: an tu, ornate spoliis meorum* sociorum *eripieris hinc mihi? Pallas, Pallas mactat te hoc ictu, et sumit supplicia ex impio sanguine. Hoc dicens, ardens occuluit ferrum intra pectus oppositum: illi autem* Turno *membra deficiunt præ frigore, et vita dolens abit cum gemitu ad umbras.*

NOTAE.

femur attingunt: et extremitates imi clypei, quem regendo capiti altius sustulerat.

925. *Septemplicit.*) Septem coriis, aut laminis ferreis æreisve contexti.

934. *Dauni.*) *De* illo, Turni patre, v. 44.

942. *Balteus, et notis, etc.*) *Balteus*, cingulum humero laterique circumdatum: ornatum *bullis*, id est, clavis aureis. Æn. 9. 359. Balteum hunc Pallanti à se occiso Turnus eripuerat, Æn. 10. 496. Agnoscit eum Æneas ex pictura Danaidum, quarum facinus in eo expressum erat. Ibid. Tumque accidit, quod à poëta prædictum est, ibid. v. 503. *Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum Intactum Pallanta; et cum spolia ista diemque Oderit.*

952. *Indignata.*) Quod juvenis morte immaturâ moreretur, quod victus ab extero, quod regno et sponsâ privatus, quod post spem veniæ conceptam,

FINIS.

INDEX

VOCABULORUM OMNIUM QUÆ IN ECLOGIS, GEORGICIS, ET ÆNEIDE VIRGILII LEGUNTUR.

LECTORI STUDIOSO.

Damus tibi, amice Lector, novum Virgilii Indicem ceteris hactenus editis locupletiorem longè et emendatiorem; quod quale sit ipse judicabis. In ipso vel augendo, vel castigando diligenti opera usos nos esse, nihilque pro virili parte prætermisisse quod cuique studioso facere satis possit, nemo attendens non fatebitur. Notas numericas et verba ad unum recognovimus, ita ut numeri cum numeris, verba cum verbis Auctoris quàm accuratè fuerint composita. Diversos verborum intellectus, prout eadem postulant, verbis et apposuimus, et sensu faciliori explanavimus. Quod extrà Auctoris verba additum ut locis quibusque obscuris lux adhiberetur, illud Italicè scripsimus. Menda quamplurima quæ in alias editiones irrepserant, multa quoque in iisdem omissa, de integro, et quasi quodam postliminii jure, loco atque ordini suo restituimus. Indicem ab Erythræo primùm editum, tum alias ajusdem diverso sub Auctore editiones à primo, ut ita dicam, verbo ad ultimum revisimus et contulimus; sed præ ceteris novum istum Indicem Rotomagi impressum, accuratius recognovimus, nihil novum operis, laberis nihil oculis sese nostris obtulit nisi menda non pauca, alia non emendata, addita alia, plura omissa, nonnulla non intellecta, quod ut vel neganti vel dubitanti appareat, tum menda, tum additiones in ejusdem Indicis postremi margine catervatim apposuimus. Hic Index denique ad omnium intelligentiam ita est accommodatus, ut non docti solum, verum et pueri, ne dicam rudiores, nullo negotio quæque et cernere valeant et observare. Quod si de vigiliis et labore nostro sanè judicetur, et hic Index placeat ac relegatur, summam votorum attigerimus. Vale.

Litera E. *Eclogas*, G. *Georgica*, Æ. *Æneidem notant. Numerus prior Eclogam, aut Librum significat, posterior Versum.*

accingitur armis 6. 184 ense 7. 640 facibus 9. 74
accingor ferro 2. 671
accingunt operi 2. 235 se prædæ 1. 214
accinxerat ensem lateri 11. 489
accipe E. 6. 69 8. 11. Ae. 3. 486 8. 150 11. 559. *disce* 2. 65 6. 136
accipere 2. 70 7. 173 8. 647 mœnibus 11. 885 frænum, *domari* 12. 568
accipiant me Musæ, G. 2. 477
accipiat te orbis potentem tempestatum 1. 28
accipiebat illos in porticibus Ae. 3. 353
accipiens sonitum pastor 2. 308
accipient præmia 5. 309
accipies hunc cœlo 1. 294
accipiet me ratibus 4, 541 reduces læto ubere tellus 3. 95 te *Dido* gremio 1. 689 secures, *consulatum*, 6. 820 vitam deûm E. 4. 15
accipimus, *discimus* 7. 48
accipio Ae. 5. 155 12. 260. te pectore toto 9. 277. *audio*, 6. 693 10. 675
accipit 3. 79 708 6. 315 412 7. 211 animum quietum mentemque benignam in Teucros 1.308. Aenem toro præcipuum 8. 178 crines fusos cervix 10. 138 ensem jugulo 10. 907 noctem oculis aut pectore 4. 531 formam aratri ulmus G. 1. 170
accipite Æ. 4. 611 632 8. 73 animis 3. 250 5. 304 10. 104
accipiter 11. 721
accipiunt G. 4. 167. Ae. 1. 438 2. 267 3. 210 5. 472 formam ligna G. 2. 450 inimicum imbrem omnes Ae. 1. 127 *semina* sulci G. 1. 216 vulnera tergo Ae. 3. 243 redduntque auras follibus G. 4. 172. Ae. 8. 450
accire socios 12. 38
acciri Aeneam 9. 192
accisam ferro ornum 2. 627
accisis dapibus 7. 125
accitos imperio 11. 235
accitis armis Aetolûm 11. 308
accitu genitoris 1. 681
acclive tumulis solum G. 2. 276
acclivis, *vel* acclinis arboris trunco Ae. 10. 835
accola Vulturni 7. 729
accolet saxum Capitoli 9. 449
accolit gens Nilum G. 2. 288
accommoda fraudi vallis Aen. 11. 522
accommodat lateri ensem 2. 393
accubat juxta Furia 6. 606
accubet umbrâ nemus G. 3. 334
accumbens super visceribus Ae. 10. 727.
accumbere epulis 1. 83
accumulam donis animam nepotis 6. 885
accurrit 5. 451
acer G. 2. 405 3. 346. 461. Ae. 5. 254 402 507 7. 671 8. 342. 9. 171. 779 10. 308 577 897 11. 518 612 859 12 549 661 783 938 bellis 10. 411 equo 5. 668 equis G. 3. 8 metus Ae. 1. 566 3. 682
acerba, *nom. fem.* G. 3. 419 *neut.* Aen. 10. 904 12. 500
acerba fremens 12. 393 sonans G. 3. 149
acerbat crimen Ae. 11. 407
acerbi quicquid est 12. 678
acerbis animis 5. 462 fatis 11 587
acerbo casu 5. 700 funere 6. 429 11. 28
acerbum *diem* 5. 49 vulnus 11. 823
acernis trabibus 2. 112 9. 87
acerno solio 8. 178
acerra, *abl.* 5. 745
acerimus 2. 414 armis 9. 176 12. 226
acerris G. 2. 225
acervis 1 263
acervo Ae. 11. 783
acervos cædis Rutulæ 10. 245. Rutulorum 10. 509 scutorum 8. 562 stragis Teucrorum 11. 384
acervum G. 1. 158 cædis Ae. 11. 207 farris G. 1. 185. Ae. 4. 402 stragis 6. 504
Acestæ *gen.* 5. 106 573 9. 218 286 *dat.* 5. 771
Acestam 5. 718
Acesten 1. 562 574 5. 30 531 540 746
Acestes 1. 199 554 5. 36 61 63 73 387 418 451 498 519 630 711 749 757
Acetes 11. 30 85
Achaïca, *fem.* 5. 623 *neut.* 2. 462
Achatæ, *gen.* 1. 124 10. 344
Achate, *voc.* 1. 463 *abl.* 1. 315 700
Achaten 1. 648 10 332
Achates 1. 178 192 517 583 585 660 3. 523 6. 34 158 8. 466 521 586 12. 384 459
Acheloïa pocula G. 1. 9
Achemenides Ae. 3. 614 691
Acheronta Ae. 7. 91 312
Acheronte 5. 99 6. 107 7. 569
Acherontis G. 2. 492 Ae. 6. 295
Achilleæ stirpis 3. 326
Achillem 1. 452 9. 742 11. 438
Achillei, *gen.* 1. 34 479 3. 87 6. 839
Achilles E. 4. 36 Ae. 1. 472 488 755 2. 29 197 540 6. 89 168 11. 404 12. 545
Achillis G. 3. 91. Ae. 2. 275 476 10. 581 12. 352
Achivi, *plur.* 2. 45
Achivis 1. 246 492 2. 60 6. 837 10 89
Achivos 2. 102 5. 407
Achivûm, *gen.* 2. 318 11. 266
Acidaliæ matris, 1. 724
acidis sorbis G. 3. 380
acie falcis 2. 365 *oculorum*, Ae. 6. 200 *exercitu*, 7. 574 10. 178 11. 449 498 12. 305 812
aciem ferri 6. 291 11. 862 *oculorum* 4. 643 7. 399 *exercitum* 7. 531 673 8. 561 9. 42 459 513 595 10. 309 635 11. 446 12. 662
acies ferri Ae. 2. 333 obtusa stellis G. 1. 395 Vulcania *ignis* Ae. 10. 408 geminas, *oculos* 6. 788 12. 558 *exercitus sing.* 5. 563 8. 504 9. 508 10. 125 *plur.* G. 1. 490 2. 281 4. 82. Ae. 1. 493 2. 30 599 6. 829 7. 42 296 426 523 643 695 703 796 8. 540 9. 27 550 639 10. 310 364 543 643 691 11. 618 632 898 12. 137 224 229 369 548 597 731 861 875
acildes 7. 730
Acmon 10. 128
aconita G. 2. 152
Aconteus Ae. 11. 612 615
acquirit vires fama 4. 175
acre genus luporum G. 3. 264 virûm 2. 167
acrem cursibus *equum* 3. 119. Molossum 3. 405. Turnum Ae. 8. 614
acres apros E. 10. 66 arcus Ae. 7. 164 9. 665 equos 8. 3 stimulos 9. 718 viros 11. 48
acri amore 12. 392 dolore 7. 291 11. 709 equo 4. 156 fugâ G. 3. 141 remige Ae. 5. 116 *viro* 3. 14 8. 441
acribus oculis 12. 102
acrior G. 3. 154. Ae. 5. 21 434 9. 416 cura G. 3. 538 potentia solis 1. 93 (224
acris *equi* Ae. 1. 448. Orontei 1.
Acrisioneis colonis 7. 410
Acrisius 7. 372
acrius hoc G. 4. 248. Ae. 9. 790
Acron 10. 719 730
acta arundo per uterum 7. 499 falarica modo fulminis 9. 706 hasta per armos etc. 11 645 804 Juno furore 10. 63 nox horis 3. 512 pars diei melior 9. 156 satis venis omnibus G. 3. 483 actâ testudine Ae. 2. 441 9. 505
actâ *subst.* 5. 613
acta furore, *plur.* 5. 659
Actæo E. 2. 24

admonet 4. 353. 6. 629 10. 153 11. 233
admonuit E. 6 4. G. 4. 187 Ae. 6. 538 9. 109 telo bijugas 10. 587
admorso stirpe G. 2. 379
admôrunt ubera Ae. 4. 367
admoverit te ora ventus, 3. 410
admovi labra poculis E. 3. 43 47
admovit pecus aris Ae. 12. 171
adnabam terræ 6. 358
adnare terris 4. 613
adnavimus oris 1. 542
adnixa columnæ hasta 12. 92
adnixi, plur. 3. 208 4. 583 hastis 9. 229
adnixus 1. 148 5. 226 9. 744
adole verbenas E. 8. 65
adolemus honores Junoni Ae. 3. 547
adolere Penates flammis 1. 708
adolescit prima ætas novis frondibus G. 2. 362
adolescunt ignibus aræ G. 4. 379
adolet altaria tædis Ae. 7. 71
adoleverit ætas 12. 438
Adonis E. 10. 18
adopertus amictu Ae. 3. 405
adora prece numen Junonis 3. 437 -- Adorea liba, neut. 7. 109
adoret Cererem G. 1. 343. numen Junonis Ae. 1. 52
adoro vos, venti 10. 677
adorta nefas 7. 386
adorti deducere, etc. 6. 397
Adrasti 6. 480
adsint G. 4. 19 Ae. 5. 70 10. 774
adsis 1. 738 10. 255 461 adsis 6. G. 1. 18. Ae. 4. 578 8. 78
adsit E. 2. 68 4. 56. Ae. 3. 116 5. 364
adtum Ae. 1. 599. 7. 454. 9. 427
adsumus 5. 57
adsunt 2. 330 3. 225 7. 506 8. 286 12. 228
advecta classis 5. 864
advecti huc 1. 662
advectum 8. 11
advectus ad oras 3. 108
advectus oris. abl. 10. 655
advehitur Teucros 8. 136
adveiat tempora lauro 5. 246
advena E. 9. 2. Ae. 4. 591 7. 38 10. 460 516.
adveneris urbem 1. 392
adveniat 7. 265
adveniet tempus 10. 11
advenisse diem 7. 145 viros 7. 168
advenit Camilla 7. 803 dies 11 687
adventabans sub finem 5. 328
adventante deâ 6. 258
adventantibus euris G. 4. 192
adventare virum Ae. 7. 69
adventat ad urbem 11. 514
adventu 7. 344
adventus sing. 11. 607.
adventum 5. 36 8. 201
adversa, nom. fem. 1. 107 6. 552 9. 283 374 11. 719 12. 631 abl. 1. 170 8. 6 169. 35 10. 579 neut. 9. 172 10. 571
adversæ, dat. 3. 38
adversam 10. 699
adversas 1. 424
adversâ 4. 127
adversi, gen. 5. 477 504 9. 412 588 11. 667 12. 307 plur. 2. 416 11. 605
adversis G. 2. 526. Ae. 3. 287 6. 831
adverso G. 1. 201 218. Ae. 2. 727 4. 701 5. 89 6. 279 418 631 636 9. 347 443 10. 734 12 1. 291 370 446 950
adversos E. 10. 45. Ae. 6. 755 9. 661 10. 412 11. 389 12. 266 456 461 364
adversum 6. 684 8. 58 11. 370 691 742 in adversum nitens 8. 237 in adversum rapias 9. 211
adverte 4. 116 8. 50
advertere proras terræ 7. 35
adverteret agmen urbi 12. 555
advertit proras 10. 293 puppim 6. 410
advertite animis quæ dicam 2. 712 malis numen 4. 611 mentes 5. 304 mentem huc 8. 440
advertitis æquore cursus Ae. 7. 196
advertunt proras 8. 101
advertuntur arenæ, dat. 5. 34
advexerit oras Teucros 2. 516
advexêre carinis 2. 179
adulter 10. 92 11. 268
adulterium 6. 612
adultos fœtus G. 4. 162 Ae 1. 435
adunco rostro 11. 755
advocat arma omnia 8. 250 socios 5. 44
advolat 10. 456 896. Aeneæ certior auctor 51. hastâ fervidus Messapus 12. 293
advolvere focis ulmos G. 3. 378
adurat frigus agros G. 1. 93
adytis Ae. 2. 15 297 351 404 764 3. 92 5. 84
adyto 6. 98 7. 269
Aeacidæ. gen. 1. 103. 3. 296 6. 58
Aeaciden 6. 839
Aeææ Circes 3. 386
aedes, plur. 2. 487 12. 473 607
aedibus G. 2. 462 4. 258 Ae 2. 512 8. 468 12. 93
aedificant equum 2. 16
Aegaeo alto 12. 366 Neptuno 3. 74
Aegeon 10. 565
aeger G. 1. 13. Ae. 10. 837 aeger anhelitus 5. 432 9. 814 curis 1. 212
aegyda, acc. 8. 354 435
Aegyptia conjux 8. 688
Aegyptum G. 4. 291. Ae. 8. 687
Aegyptus G. 4. 210. Ae. 8. 705
Aegle E. 6. 20 21
Aegon G. 3. 2 5. 72
Aegonis E. 3. 2
aegrâ morte G. 3. 512 aegra corpora Ae. 2. 566 3. 140 genua 5. 468
aegram 1. 355 4. 35. 5. 651 10. 612
aegrè G. 3. 534
aegrescit violentia Turni Ae. 12. 46
aegri, plur. 12. 910
aegris G. 4. 254 mortalibus G. 1. 237. Ae. 2. 268 10. 274 12. 850
aegros sues G. 3. 496
aegrum amorem G. 4. 464 femur Ae. 10. 856
Aemi, gen. G. 1. 492
Aemonides. Ae. 10. 537
aemula pristis 5. 187 senectus 415. laudis aemulus pes 10. 371
aemulus 6. 173
Aenea. Aeneae, Aenean, Aeneas passim, sed nullo singulari sensu.
Aeneadae. plur. 1. 161 7. 284 334 8. 648 9. 235 468 735 12. 186 779
Aeneadas, acc. 3. 18 5. 108 8. 341
Aeneadis, abl. 7. 616
Aeneadûm, gen. 1. 569 9. 180 10. 120 11. 503
Aeneïs, nom. fem. 7. 1 10 156 neut. 494
Aeneide, voc. 9. 653
Aeole 1. 69 12. 542
Aeoliâ 10. 38
Aeoliam 1. 56. 8. 416
Aeoliden 6. 164 9. 774
Aeolides 6. 529
Aeoliis oris 8. 454 procellis 5. 791
Aeolus 1. 50 60 80 148
aequa solo culmina ponam 11. 509
aequabat ictus Mavors 10. 755 operum laborem justis partibus, 1. 512 opes regum animis G. 4. 132
aequabis pedibus arenas G. 2. 232
aequabit animos Olympo Ae. 6. 782
non aequae Palladis 1. 483
aequaevum 2. 561 5. 452
aequalem 10. 703
aequales fidi 5. 468 catervas 10. 194
aequali aevo 3. 491
ex aequalibus unam 11. 820
aequalis chorus G. 4. 460
aequam gentem Ae. 7. 203
aequanda cylindro area G. 1. 178
aequant sata sulcos G. 1. 113
aequante ventos sagittâ Ae. 10. 248
aequare labores lacrymis 2. 362 fluctus sequendo 3. 671

bis senq

C

eris, *pugnare*, 12. 60
committitur auris, *creditur*, 11. 560 pugna 11. 589
commoda Baccho, *terra*, G. 4. 129
commota his Dido, *concitata*, Ae. 1. 364 commota speluncâ columba 5. 213
commotæ canin umbræ de sedibus G. 4. 471
commotis sacris, *quassatis*, 4 301
commotus graviter Neptunus 1. 130
commovêre canes cervum 7. 494
commovet alas columba 5. 217
commune periclum 2. 709 crimen 12. 16
communem populum 4. 102. Deum 8. 275
communi statione 9. 183
communibus bonis 11 435 Dis 12. 118
compacta cicutis fistula E. 2. 36
compactis trabibus Ae. 12. 674
compagibus, *juncturis*, 1. 126 297 2. 51
compellabat, *alloquebatur*, 11. 534
compellare virum, *alloqui* 2. 280 3. 299 8. 164
compellat Achates 1. 585 verbis amicis 2. 372 multo honore 3. 474 his vocibus 4. 304 *increpat*, 5. 161 notis vocibus 6. 499 *alloquitur* 19. 605
compellare gregem hibisco E. 2. 30
compesce ramos fluentes, *coërce* G. 2. 370 ferro culpam, *morbum*, 3. 468
compita 2 382
complebunt foros apes 4. 250
complectitur dulci umbrâ Ae. 1. 698 sudor artus fessos 2. 253 ossa gremio 5. 31 dextra hostem *constringit*, 11. 743 *amplectitur*, 12. 433
complent milite uterum equi 2. 20. loca milite 2. 495 litora 3. 71 676 complent se lumine cornua Lunæ 3. 645 complent aggere fossas 9. 567
complentur valles G. 2. 391
complêrant litora cœtu Ae. 5. 107 tempora Parcæ 9. 108 sentes silvam 9. 382
complere naves 11. 327
complêrint agmine ripas 6. 712
campos acies 7. 643
complet agmina vox 9. 113 mœnia fama 11. 140 æthera fragor 12. 724
completur mensibus annuus orbis 5. 46
complexa corpus nati mater. E. 5. 22 *laurus* umbra Penates Æ. 2. 514 pedes conjux 2. 673

centum nepotes 6. 786
complexi inter se cives 5. 765
complexibus 5. 742
complexu 1. 719 4 616 8 488 582
complexus, *particip.* 8. 260 558 11. 45
componens manibusque manus 8. 486
component pacem connubiis 12. 822
componere magna parvis E. 1. 24 lites 3 108. G 4 176 membra defessa 4. 438 ductus motos Æ. 1. 139 urbem 3. 387 curas 4. 341 opes 8. 317
componet diem vespe. Æ. 1. 378
componi fœdere bellum 12. 109
componite fœdus 10. 15
compositæ leges 12. 315
composita in pacem 7. 339
compositi in turmas 11. 599
compositis genialibus G. 3. 192 crinibus 4. 417
composito *adverb. simulatè, datâ operâ*. Æ. 2. 129
composite *particip.* aggere 7. 6
compostus pace quiescit, 253
compostæ e se thalamis G. 4. 189
composuit se regina spondâ, *discubuit*. Æ. 1. 702 genus indocile 8. 322
comprendere numero G. 2. 104 omnes formas scelerum Æ. 6. 625 crinibus ignem 7. 73
comprenderit aëra obscuro cornu luna G 1. 428
comprendit ignis robora 2. 305
comprensa imago manus effugit Æ. 2. 793 6. 701
comprensam columbam 11. 723
compressa certamina G. 4. 87
compressi furores Æ. 5 802
compressus impetus 2. 73 amor edendi 8. 184
comprime gressum 6. 389
comptæ comæ 6. 48
comptos ramos 8. 128 capillos 10. 832
comptus olivâ fœlici 7. 751
compulerant greges in unum E. 7. 2
compulsus Noto vento. Æ, 1. 579
conamur 10. 89
conantem plurima 9. 398
conata 4. 688 11. 585 842
conati sunt G. 1. 281
conatibus Æ. 12. 910
conatus *particip.* 2. 792 3. 25 6. 32 700 ter conatus utramque viam 10. 685
concava saxa G. 4. 49. Æ. 5. 677
concedat, *cedat*. E. 2. 57
concede mihi hunc laborem 10 1 huc concede, *te recipe*. Æ. 2. 523 concede me consortem nati sepulcro, *redde me*, 10. 906
concedere pacem vivis 11. 111

concedit tibi laudem hanc Apollo Æ. 9. 655
concedit mihi carmen E. 7. 22
concedite silvæ, *valete* 10 63
concentus avium G. 1. 422
concepit furias Dido Æ. 4. 474
conceptum fœtum 5. 38 8. 139 fœdus 12. 198
concessa nunquam moveri *palus immota* 3. 700 concessa peto *neutr.* 5. 798
concessæ duæ mortalibus zonæ G. 1. 238
concesserat dies cœlo, *decesserat* Æ. 10. 215
concessêre Deûm iræ, *cessavêre* 8. 41
concessit superis ab oris, *obiit* 2. 91 concessit in iras Dianæ urbem, *permisit furori* 7. 305 vita concessit 10. 820
conchâ 6. 171 10. 209
conchas G. 2. 348
concidere montes scrobibus 2. 260
concidit, *cecidit* 3. 516. Ae. 2. 532 5. 333 448 concidit Ilia tellus, *vastata est* 11. 245
concilia Deorum, *cœtus* G. 1. 25 Ae. 5. 735.
concilias mihi sceptra et Jovem 1. 83
conciliet sibi arma 10. 151
concilio, *cœtu* 5. 75.
concilium horrendum, *cœtum* 3. 679 concilium silentum 6. 433 10. 2. cogit 11. 234 cogere 11. 304 cogite 11. 460 deserit 11. 469
concipe curam ducis 11. 519 fœdus 12 13
concipis pectore robur 11. 369
concipit mente furores 4. 502
concipiunt inde vires et pabula terræ G. 1. 87 alios motus pectora 1. 422
concita frænis immissis, *turba* Æ. 11. 889 saxa murali tormento 12. 921
concitat se aliis in Teucros Alecto 7. 476 concitat equum in medios 11 742
concitos ira 9. 694 vi multa 11. 744 Mavors 12. 331 axis concitus procursu 12. 379 cursu concitus heros 12. 902
conclamant 2. 233 5. 660 10 738
conclamat Ae. 6. 259 9. 35 375 425 12. 426. Italiam primus 3. 523 duros agrestes *advocat* 7. 504
concludere sulco locum 1. 429
concolor, *sus* 8. 82
concordes Parcæ E. 4. 47 animæ Æ. 6. 827
concordia jugo fræna 3. 542
concredere muros obsessos mili-

conjugium 2. 579 4. 172 431 7. 423 433 11. 270
conjuncta viro E. 8. 32 ratis conjuncta crepidine saxi 10. 653
conjunctus Atridis, *cognatus* 8. 130
conjunge consilis 5. 712
conjungere calamos cerâ E. 2. 32 dextras Æ. 1. 518 dextram dextræ 8. 164
conjuugi fœdere 10. 105
conjunxêre me tibi Æ. 8. 133
conjurat Latium, *conspirat* 8. 5
conjurato Istro G. 2. 497
conjuretos cœlum rescindere fratres 1. 280
conjux *nom. masc.* Ae. 1. 347 6. 473 *voc. masc.* 2. 519 777 8. 377 10. 611 *nom. fem.* G. 1. 294. Ae. 1. 51 2. 597 651 673 678 711 725 738 783 4. 91 113 5. 620 647 6. 93 523 764 7. 56 189 287 308 314 8. 384 393 688 10. 44 11. 371 12 17. 80 272 937 *voc. fem.* G. 4. 465. Ae. 10. 607 11. 158 12 793
connexæ pedibus apes G. 4. 257
connexos angues Æ. 8. 437
connixa gemellos, *enixa* E. 1. 15 *nitens* Æ. 5. 642
connixi humeris 5. 264 incurrunt hastis 11. 613
connixus 9. 769 toto corpore 10. 127
connubia 3. 319 4. 316 535 7. 555 9. 600 12. 42
connubii 4. 168
connubiis 3. 136 7. 96 333 12. 821
connubio 1. 73 4. 126 7. 253
Conon, *nomen propr.* E. 3. 40
consanguinei, *plur.* Æ. 12. 40
consanguineo 5. 771 7. 366
consanguineus lethi sopor 6. 278
conscendebat equos 12. 736
conscenderat sol medium orbem cœli 8. 97
conscendi æquor navibus 1. 385
conscendit scopulum 1. 184 rogos 4. 646 classem 10. 155
conscia, *fem.* sibi mens recti 1. 608. Juno curarum 4. 608 virtus 5. 455 10. 872 12. 668 conjux formæ 8. 393 fama 10. 679 *neutr. plur.* numina veri 2. 141 agmina 2. 267 sidera fati 4. 519 9. 429
conscius, *apud se reus* 2. 99 æther 4. 167 facti audacis 11. 812
consederat sub ilice E. 7. 1. toro Æ. 5. 388 urbe 10. 780
consedêre duces 7. 431 catervæ avium 11. 457
consedetis arvis 4. 39
consedimus, in herba E. 3. 55 inter ulmos 5. 3. arvis Ae. 12. 237
consedisse urbem luctu 11. 350
consedit scopulo G. 4. 436 in rupe Ae. 3. 245 in puppi 5. 841 solio avito 7. 169
consequimur 2. 409
consequitur 5. 153 224 494 11. 722 12. 375
consere dextram 9. 741
conserere Baccho montes G. 2. 38
conse imus prœlia Ae. 2. 398
consertam hamis loricam 3. 467 5. 259
consertum tegmen spinis, 3. 594
consessu caveæ 8. 636
consessum caveæ 5. 340 577
consevimus agros E. 1. 73
considant Æ. 11. 323
considerent sedibus G. 4. 65
considere in ignes Æ. 2. 624 9. 145 regnis 1. 573. Cretæ 3. 162 Latio 6. 67 mensis 7. 176
considite transtris 4. 573
considunt transtris 5. 136 tectis 10 5. castris 11. 915
consilia in melius referet 1. 281 versat pectore 1. 662
consiliis 2. 89 5. 728 749 11. 339
consilio 7. 216 11. 704
consilium 2. 656, 4. 477 7. 407 692 9. 227
consistere portibus G. 4. 27 terrâ Ae. 1. 541 633 6. 807 10 75. Latio 8. 10 mentem tardare 1. 647
consistit arce è mediâ 5. 423.
consistunt agmine denso 9. 789
consita terris freta, *maria insulis sparsa* 3. 127
consonat omne nemus plausu fremituque 5. 149 strepitu 8. 305
consortem nati 10. 906
consortia tecta G. 4. 153
conspectu Æ. 1. 38 188 2. 11 67 10. 260 11. 903
conspectum reddite *parentis* Ae. 9. 262 ire ad conspectum genitoris 6. 108
conspectus in ostro, *spectabilis* G. 3. 17 in armis Æ. 8. 588
conspexêre virum 1. 156
conspexi venientem 3. 652
conspeximus locum insidiis 9. 237
conspexit Ae. 1. 491 4. 649 10. 725
conspicere 6. 508
conspicit 4. 261 5. 611 5. 656 9. 420
conspicitur 8. 83
conspirant cornua rauco assensu 7. 615
constare cuncta cœlo videt 3. 518
consternere terram tergo 12.543
consternunt terram frondes 4. 444
constet animo sententia 5. 748
constiterant 3. 681 12. 291
constitit G. 4. 484. Æ. 1. 191 230 463 2. 68 4. 253 5. 426 507 6. 331 559 8. 381 9. 624
constituam taurum ante aras 5. 237
constitue aras G. 4. 542
constituent mœnia Ae. 12. 194
constituêre pyras 11. 185
constituit quærere 1. 313 metam ex ilice 5. 130 juvencos *ad aras* 6. 244
constituunt cupressos ante pyram 6. 217
constructa mella G. 4. 213
constructam pilam magnis molibus Æ. 9. 712
consuescere in teneris multum est G. 2. 272
consueta petens antra 4. 429 membra locavit tergo *equi* Æ. 10. 867
Consul. 7. 613
Consule, *abl.* G. 4. 3. 11
consule *verb.* custodi et consule longè Ae. 9. 322
consulere *tibi* me 12. 21
Consulis *genit.* 6. 819
consulis, *verb. suades* 11. 344
consulit exta spirantia 4. 74 lucos 7. 83
consulite in medium, *in commune* 11. 335
consulta, *neutr. plur.* 6. 151 11. 410
consultus vates G. 3. 491
consumere ubera in natos 3. 178
consumere mensas Ae. 7. 125
consumerer tecum ipso ævo E. 10. 43
consumimus mensas Ae. 7. 116
consumpta in ventos sagitta 5. 527
consumpta nocte 2. 795
consumptis *cibis* 7. 112
consurgere bellum Ae. 8. 637 in arma 10. 90. tonsis *remis* 10. 299
consurgit senior 8. 457 mundus ad Scythiam *attollitur* G. 1. 241 ad æthera Ae. 7. 530 in ensem 9. 749 12. 729
consurgunt mensis 8. 110
contactos artus G. 3. 563
contacta omnia fœdant Ae. 3. 227
contagia pecoris E. 1. 51. G. 3. 469
contemnere ventos 2. 360. Ae. 3. 77 opes 8. 364
contemnunt favos, *examina* G. 4. 104
contemplator *verb.* considera G.

cristæ, *genit.* 12. 89 *plur.* 6. 779 7. 185 9. 732
cristam 12. 370
cristas 3. 468 9. 270 10. 701 11. 8. 12. 493
cristatus Achilles 1. 472
cristis 8. 620 9. 163 365 678 10. 270
croceam chlamydem 11. 775
croceis floribus G. 4. 109 pennis Æ. 4. 700
croceo luto E. 4. 44 acantho Æ. 1. 653 715 fœtu 6. 207
croceos odores G. 1. 56
croceum linquens Aurora cubile G. 1. 447 Æ. 4. 585 9. 460
croco picta vestis 9. 614
crocum G. 4. 182
cruda senectus Æ. 6. 304
crudele odium 1. 355 scelus 2. 124 funus 11. 53 bellum 11. 535 supplicium 11. 841 lethum 12. 636
crudelem te nomine dicit G. 4. 356 vitam Æ. 8. 579 9. 497
crudeles aras 1. 349 terras 3. 44 pœnas 6. 501 585
crudeli funere E. 5. 20 G. 3. 263 Ae. 4. 308 tabe 6. 442 bello 8. 145 morte 10. 386
crudelia astra E. 5. 23 fata G. 4. 495 Ae. 1. 225 limina 5. 610
crudelibus umbris 1. 551
crudelis, *nomin.* 1. 411. 4. 681 mater E. 8. 48 amor 10. 29 Ae. 6. 24 metus 2. 368 Dardanus 4. 661 gens 6. 359 *genit.* nati 6. 446 *vocat.* E. 2. 6 Ae. 4. 311 9. 483
crudeliter lacerum 6. 495
crudelius quid vidi? 2. 745
crudescere cœpit morbus G. 3. 504
crudescit pugna Ae. 11. 833
crudescunt pugnæ 7. 788
crudo cestu G. 3. 20 Ae. 5. 68 cortice 9. 743
crudum ensem 10. 682
cruenta, *sing. nom.* hasta 10. 340 *abl.* palmâ 6. 555 *neutr.* pyrra G. 1. 306 arma Ae. 9. 753 10. 462 spolia 10. 802
cruentam humum Ae. 11. 668.
cruentas spumas G. 3. 203
cruentat tela Ae. 10. 731
cruentis manibus G. 4. 15. Ae. 1. 2. 167 dapibus 3. 618 vittis 6. 281
cruento ore 1. 300 9. 341 10. 489 12. 8 pulvere 2. 272 utero 3. 632 antro 8. 297 cerebro 10. 416
cruentum signum 11. 474 *Æneam.* 12. 385
cruentus cæde 1. 475 7. 501
cruor G. 1. 485 4. 285 Æ. 3. 43 8. 106 9. 434 10. 728 11. 645 724 12. 340
cruore 4. 201 664 5. 333 9. 333 10. 908
cruorem G. 3. 516 4. 542 Æ. 3. 663 5. 469 6. 248 10. 349 11. 804
cruores 4. 687
crura G. 2. 8 3. 76 4. 181 Æ. 11. 659
crurum G. 3. 53 192 Æ. 11. 777
crustæ, *ex glacie.* G. 3. 360
crusti orbem violare manu Ae. 7. 115
Crustumeri populi 7. 631
Crustumiis pyris G. 2. 88
cubile 1. 447 Ae. 3. 324 4. 585 648 8. 412 9. 460 715 12. 144
cubilia E. 4. 63 G. 3. 230
cubilia 1. 183 4. 43 243 Ae. 6. 274
cubilibus G. 1. 411
cubito Ae. 4. 690
cucumis G. 4. 122
cucurrit tremor per ossa Ae. 2. 120 6. 54 stella de cœlo lapsa 2. 694 circum, *chlamydem* purpura 5. 251 per ossa calor 8. 390 per ora tremor 11. 296 per ora rubor 12. 66
cui *passim, sed nullo peculiari sensu.*
cuiquam G. 4. 447 Ae. 7. 692 10. 712
cuique G. 2. 177 3. 102 Ae. 5. 100 7. 507 9. 175 185 10. 107 111 467
cujum pecus E. 3. 1 5. 87
cujus 10. 73 G. 4. 394 437 Ae. 6. 524 7. 197 8. 511 11. 347 666
culmen tuguri E. 1. 69
culmi cerealis G. 2. 517
culmina villarum E. 1. 83 domorum Ae. 2. 446 478 tecti 2. 695 hominum, *Deorum* 4. 671 pertam aqua solo 12. 569
culmine G. 1. 402 Ae. 8. 456 delubri 2. 410 tecti 4. 186 stabuli 7. 512 ruit alto à culmine Troja 2. 290 sternitque à culmine Trojam 2. 603
culminibus 4. 462 5. 459 12. 863
culminis fastigia 2. 458
culmo G. 1. 317 Ae. 8. 654
culmos G. 1. 150 192
culmum 1. 321 -- culmus 1. 111
culpæ, *sing.* Ae. 4. 19 12. 648
culpam G. 2. 380 455 Ae. 4. 172 culpam ferro compesce, *morbum* G. 3. 468
culpatus Paris Ae. 2. 602
culta novalia E. 1. 71 nitentia G. 1. 153 flaventia 4. 126 pinguia 4. 372 Ae. 8. 63 10. 141
cultores, *Apollinis* 11. 788
cultoribus G. 2. 114 Ae. 8. 8
cultri, *plur.* G. 3. 492
cultrix, *loci*, Cybele Ae. 3. 111 nemorum Latonia virgo 11. 557
cultros 6. 248
cultu, *culturâ* E. 4. 18 G. 1. 102 2. 51 4. 559 miseranda cultu forma viri, *habitu* Ae. 3. 591 gens aspera cultu, *moribus* 5. 730
cultura G. 2. 420
cultus, *nomin. sing.* G. 1. 3. Ae. 8. 316 *acc.* locorum G. 1. 52 arvorum 2. 1 35
cum *adverb. temporis* E. 3. 10 19 77 5. 22 74 75 88 6. 3 39 7. 39 8. 15 9. 22 (7) 10. 4 10. 67 G. 1. 43 158 187 217 288 303 310 313 316 361 370 *bis*, 391 427 478 450 458 467 403 512 2. 193 218 279 321 340 405 412 3. 105 133 139 196 237 313 322 335 347 358 *bis*, 423 437 443 458 481 4. 21 97 103 135 171 401 462 414 488 524 Ae. 1. 40 152 227 288 455 513 539 590 655 691 701 2. 112 117. 223 255 304 316 323 496 517 589 627 680 731 3. 51 137 345 389 415 448 522 590 623 646 655 679 712 4. 8. 208 385 403 409 436 441 453 461 473 524 525 567 618 5. 84 150 328 597 627 *bis*, 657 693 804-810 858 857 6. 45 91 190 372 515 564 874 880 7. 27 39 61 87 105 124 148 166 246 427 462 528 603 674 700 720 735 8. 28 82 98 170 213 276 353 391 561 622 9. 60 88 108 249 351 372 395 435 437 513 670 10. 12 98 434 455 505 509. 521 567 665 764 11. 42 48 276 298 304 406 456 540 659 601 751 783 904 12. 76 103 114 134 208 249 331 365 415 438 473 587 632 685 702 716 735 821 941
cum, *præpositio cum ablativo* E. 4. 19 7. 16 8. 28 38 G. 1. 190 327 483 2. 209 3. 123 4. 110 439 533 Ae. 1. 51 59 197 249 296 639 2. 72 358 499 532 688 694 3. 12 177 235 568 571 699 4. 215 241 425 514 606 687 5. 75 167 289 308 808 859 6. 185 359 645 735 7. 130 418 607 697 8. 55 72 306 522 525 6.. 703 9. 154 242 349 552 618 771 793 816 10. 124 200 357

curru

curru E. 5. 29 *G.* 4. 389 Ae. 1. 160 472 480 3. 541 5. 817 819 6. 785 7. 724 782 10. 215 403 440 590 596 11. 661 12. 162 329 355 370 478 511 681

currum G. 3. 359. Æ. 3. 113 6. 837 7. 280 655 779 8. 433 10. 581 12. 327 372 495 624 664

currûm, *genit. pro,* curruum 6. 653

currunt in æquora amnes 12. 524

currus *nom. sing.* *G.* 1. 514 3. 91. Ae. 1. 21

currus, *nom. plur.* 3. 104. Ae. 5. 145 7. 184 686

currus *acc. plur.* G. 1. 174 3. 18 113 181 533. Æ. 1. 490 6. 485 651 7. 163 9. 12 317 10 574 592 11. 88 12. 287 485

cursibus G. 3. 20 119 193. *Ae.* 12. 84

cursu E. 6. 80. G. 3. 132 409 529. Ae. 1. 161 2. 321 399 736 3. 116 200 253 4. 154 157 672 5. 67 253 265 291 592. L byco 6. 338 536 591 7. 165 383 478 676 807 809 8. 221 9. 91 478 559 11. 702 719 875 879 12. 484 489 683 751 763 775 890 902

cursum G. 1. 40. Ae. 1. 328 3. 269 337 352 4. 46 299 653 5. 162 834 6. 194 313 7. 8. 196 10. 870 12 747

cursus, *nom. sing.* 1. 538 3. 454 unde Italiam cursus brevissimus undis 3. 507

cursus, *gen. sing.* 5. 596

cursus, *nom. plur.* Ae. 5. 362

cursus, *acc. plur.* E. 8. 4. G. 4. 136. Ae. 3. 146 430 460 717 4. 196 5. 131 549 583 667 738 6. 330 10. 249 12. 909

curva, *nom. fem.* tibia 11. 737 *abl.* valle 2. 748 *neutr. plur.* flumina G. 2. 12 4. 278. litora Ae. 3. 238. 643 10. 684

curvabit ramos *arbor G.* 1. 188

curvæ falces 1. 508 puppes Ae. 6. 4 secures 7. 184

curvam compagibus alvum 2. 51 falcem 7. 179

curvans cornua fronte, *vitulus* G. 4. 299

curvas latebras G. 2. 216

curvata in montis faciem unda, *nom. sing.* G. 4. 361 *neutr. plur.* capita *arcûs* Ae. 11. 860

curvato gurgite 3. 564

curvatur in arcum portus 3. 533

curvi aratri G. 1. 170

curvis carinis *G.* 1. 360. Ae. 2. 179 aratris G. 2. 189 latebris 3. 544 cavernis Ae. 3. 674 collibus 5. 287

curvo Saturni dente, *falce* G. 2. 406 litore *Ae.* 3. 16 223 11 184 cornu 7. 497 anfractu 11 522

curvus arator E. 3. 42

cuspide 1. 85 2. 230 5. 208 7. 817 10. 733 11. 691 12. 362 386

cuspidis 7. 756 11. 41

cuspis 10. 484

custode 1. 508 3. 221 6. 424 9. 380

custodem 5. 546 6. 395

custodes 2. 492 762 5. 257 8. 461

custodia G. 4. 165 327. *Ae.* 6. 574 7. 486 9. 166

custodibus *G.* 3. 406. *Ae.* 2. 166 9. 151

custodita, *vacca* 8. 218

custos E. 3. 5. Æ. 4. 186 6. 350 7. 610 9. 648 pecoris E. 5. 44 horti 7. 34 gregis 10. 36 ovium Pan *G.* 1. 17 furum atque avium Priapus 4. 100 operum 4. 215 stabuli 4. 433 templi *Ae.* 4. 484 virginis Argus 7. 791 sacri Herculei domus Pinaria 8. 270 arcis Tarpeiæ Manlius 8. 652 portæ Nisus 9. 176 nemorum Latonia 9. 405 sacri Soractis, Apollo 11. 785 Triviæ Opis 11. 836

Cybele 3. 111 10. 220 11. 768

Cycladas 3. 127 8. 692

Cyclopas 3. 647 11. 263

Cyclopea saxa 1. 205

Cyclopes *G.* 4. 170. *Ae.* 3. 644 8. 440

Cyclopis 3. 617

Cyclopum G. 1. 471. Ae. 3. 569 675 6. 630 8. 418

cycni E. 9. 29. Ae. 7. 699 11 458

cycnos G. 2. 199. Ae. 1. 397

cycnum 9. 563 10. 189 12. 250

Cydippe G. 4. 339

Cydon Ae. 10. 325 12. 858

Cydonia spicula E. 10. 59

cylindro G. 1. 178

Cyllarus 3. 90

Cyllenes *Ae.* 8. 139

Cyllenia proles 4. 258

Cyllenius G. 1. 337. *Ae.* 4. 252 276

cymba G. 4. 506. Ae. 6. 303 413

cymbæ *G.* 4. 195

cymbala 4. 64

cymbia Ae. 3. 66 5. 267

Cymini 7. 697

Cymodoce G. 4. 338. Ae. 5. 826

Cymodocea 10. 225

Cymothoë 1. 148

Cyniphii hirci G. 3. 312

Cynthi *Ae.* 1. 502 4. 147

Cynthius E. 6. 3. *G.* 3. 36

cyparissi *Ae.* 3. 680

cyparissis *G.* 2. 84.

Cyprum Ae. 1. 626

Cyrene *G.* 4. 321 354 376 550

Cyrnæas taxos E. 9. 30

Cytheron G. 3. 43 *Ae.* 4. 303

cythara 1. 744 6. 120

cytharæ, *plur.* 9. 776

cytharam 12. 394

Cythera 1. 684 10. 51 86

Cytherea 1. 261 661 4. 128 5. 800 8. 523 615

cytisi G. 2. 431

cytiso E. 9. 31 10. 30

cytisum 1. 79 2. 64

Cyrorum G. 3. 394 *montem* 2. 437

C

DA domum, mœnia Ae. 3. 85 mihi hanc laborem proprium 7. 331. Da viam ferro 10. 421 facilem cursum G. 1. 40 vela pelago 2. 41 auxilium Ae. 2. 691 dextram misero 6. 370 *cum infinitivo* *concede* 5. 689 6. 66 9. 83 10. 62 11 789 12 97. *Dic.* E. 1. 19

dabam jura 3. 137

dabam signa *G.* 1. 471 vela Æ. 1. 39 thura 8. 106 *responsa* 10. 34. terga 12. 738 labantes juncturas tabulata 2. 464

dabantur responsa 2. 376

dabas gemitus *Ae.* 4. 409 sceptra 4. 597 dicta 10 600

dabat epulas 4. 485 vires sanguis 5. 415 jura 1. 511 responsa 5. 706 dicta 5. 852 9. 431 mandata 9. 312 genus superbum nobilitas 11. 341 ore voces 11. 535 ore colores virgo 12. 69. suas artes Apollo 11. 394

dabatur fortuna 2. 656 spes 803

dabimus imperium urbi 3. 159

dabis munera 5. 355 pœnas 4. 385 8. 538

dabit signa G. 1. 439 463. specimen 2. 241 vires 286 præcepta 4. 398 his finem *Ae.* 1. 203. Ilia prolem 1. 278 amplexus 1. 691 cursus secundos 3. 460 arma 9. 275 discrimina 10. 529 quid dabit indole dignum? 10. 826 nomen urbi 12. 194 te bello defensum dextera 12. 437 ruinas arboribus *turbo* 12. 453

dabitur unum caput pro multis 5. 815 quod optas 7. 260 belli finis 10. 583 tellus 10. 650 *permittetur cum infinit.* 7. 313 9. 116

dabo 5. 306 equites 8. 519 pocula 9. 263 hæc ego vasta dabo 9. 323 sacra Deosq; 12. 192 terga 12. 645

Daucia, *proles* 10. 391
Dauni, *genit.* 10. 688 12. 22 935
Daunia gens 8. 146. Dea 12. 785
Daunius heros 12. 723.
Dauno 10. 616 12. 90
de E. 1. 17 77 84 3. 32 7. 31 8. 59 10 20 G. 1. 370 402 2. 14 23 64 74 90 3. 13 166 4. 81 112 160 259 273 471 474 Ae. 2. 78 288 308 526 682 693 3. 33 43 225 263 288 623 661 4. 153 164 324 327 457 515 5. 297 299 360 373 605 785 6. 38 69 85 460 805 854 875 901 7. 120 282 382 346 367 512 688 706 726 742 750 803 8. 69 79 547 604 9. 2. 23 284 414 630 697 10. 187 203 230 350 388 478 485 707 719 11. 331 341 891 12. 51 208 421 523 684 792 de me viderit divûm pater 10. 743 de te nil tale verebar 9. 207 consilium de rebus habebant 9. 227 hoc de se refers 9. 491 de rege primitiæ 11. 15 de te promissa dederam 11. 45. de rebus agebant 11. 445 de vita certant 12. 765 si bene quid de te merui 4. 317 cui tantum de se licuit 6. 502 de more 1. 322 3. 65 369 4. 57 5. 96 7. 357 8. 344 544 11 35 142 de nomine 1. 281 371 537 6. 18 166 8. 54 9. 387
Dea, *nom.* E. 4. 63. Ae. 1. 21 54. 409 416 696 4. 195 5. 657 7. 19 346 408 511 541 8. 608 9. 404 10. 636 *voc.* 1. 332 376 *abl.* 1. 386 586 619 2. 289 3. 311 374 435 4. 560 5. 383 474 709 6. 90 258 8. 59
Deæ, *gen.* 2. 170 227 5. 619 816 8. 617 *plur.* G. 1. 21. Æ. 2. 262 6. 64 7. 641 9. 117 10 163
Deam 2. 591 12 139 884
Dearum G. 4. 541
Deas Ae. 1. 505 9. 102 10 235
debellanda tibi est *gens* 5. 731
debellare superbos Ae. 6. 853
debellator ferarum Ae. 7. 651
debent hæc pignora Daphnim E. 8. 93. hæc Turnum mihi sacra Ae. 12. 317
debentem nihil cœlestibus 11. 52
debentur, *Ascanio Italiæ et Roma* 4. 276 corpora animabus 6. 714
debere Turnum natoque patrique 11. 179
deberem plurima natis 8. 379
deberi Aeneam cœlo 12. 795
debetur mihi Pallas 10. 443
debile ferrum 12. 5
debilis uno ordine, *remorum* navis 5. 271
debilitet vires senectus 9. 611
debita sors senectæ, *nom. fem.* 11. 166 fatis mihi tellus, *vocat.* 7. 120 semina sulcis *neutr.* G. 1. 223 præmia Ae. 2. 538 hæc generi nostro 3. 184 mœnia 7. 145 Pergama 8. 375 tempora 9. 108 solatia 11. 63
debitus fatis 11. 759
debueram patriæ pœnas 10. 853
decebat 10 613
decedas stella G. 222.
decedens sol E. 2. 67 è pastu corvus G. 1. 381 patriâ terrâ Æ. 6. 508
decedente die G. 4. 466
decedere nocti E. 8. 88 G. 3. 467 domum 2. 206 calori 4. 23 campis 4. 186 terrâ Ae. 4. 305 circo 5. 551 solo 11. 325
decedet Olympo sol G. 1. 450
decem E. 3. 71 4. 61. G. 3. 61 Æ. 2. 198 8. 399
deceptam morte 4. 17
deceptum errore locorum 3. 181
deceptus amore E. 8. 18 fraude cœli 5. 851
decernere inter se cornibus G. 3. 218 ferro Æ. 11. 218. 12. 282 695
decernet cestu G. 3. 20
decernunt ferro Ae. 7. 525
decerpserit arbore fœtus 6. 141
decesserat cœlo noctis umbra E. 8. 14
decet Ae. 5. 384 12. 153
decidit exanimis 5. 517
decimam, *diem* G. 1. 284
decimum annum Ae. 9. 155 11 298
Decios G. 2. 169 Ae. 6. 824
decisa dextera 10. 395
decisis ramis 11. 5.
declarat victorem 5. 246
declinat lumina somno 4. 185
decolor ætas 8. 326
decoquit humorem Vulcano G. 1. 295
decora *subst. neutr. Ae.* 1. 433 2. 448
decora membra, *adject. neutr.* 4. 559
decoræ lacrymæ 5. 343
decoram cæsariem 1. 593 cristis galeam 6. 365
decorant armis pyram 6. 217
decorate muneribus animas 11. 25
decoret me sepulchro 9. 215
decori est vitis arboribus *subst.* E. 5. 32
decori ostro ductores, *adjectiv. plur.* Ae. 5. 133 12. 126
decoris oblitus, *penult. brevi* 5. 174 divini signa decoris, *penult. longâ* 647
decoro ære 12. 210
decoros enses 11. 194 oculos 11. 480
decorum insigne 2. 392 pectus 4. 589
decrevit mori 5. 475
decuit 4. 597 10. 94 11 117 12. 797
decurre laborem inceptum G. 2. 39
decurrens arce Æ. 11. 490
decurrêre jugis capræ 4. 153 circum rogos 11. 189
decurrit ab arce 2. 41 pelago aperto, 5. 212 tramite virgo 5. 610
decurrunt flumina inter valles E. 5. 84
decursu Æ. 12. 523
decus, *ornamentum, honor*, gloria E. 4. 11 5. 34. G. 2. 40. Æ. 4. 150 5. 229 262 7. 473 8. 301 9. 18 405 10. 135 507 858 11 155 508 657 12. 58 83 142 manus addunt ebori 1. 593 aliquod gessimus 2. 89 i decus, i nostrum 6. 546
decussit mella foliis G. 1. 131 silvis honorem Aquilo 2. 404
decutiat rorem 4. 12
decutit hastas tergo Ae. 10. 718
dede neci G. 4. 90
dedecus Ae. 10. 681 11. 789 12 641
dederam de te promissa parenti 11. 46
dederas promissa parenti 11. 152
dederat legem G. 4. 487 vina Ae. 1. 220 comas diffundere ventis 1. 323 conjugem 1. 349 præcepta 3. 546 cursum fortunæ 4. 653 ferre monimentum amoris 5. 538 esse monimentum amoris 5. 572 voces 7. 560 animas 8, 565 juvenes 10 172
dedêre, multa melius se nocte dedêre G. 1. 287 arma senum 3. 83. fræna et gyros 3. 115 stragem 3. 247 ulmos igni 3. 378 animam sub fasce 4. 204 cantus cycni Ae. 1. 402 gemitum cavernæ 2. 53 sonitum arma 2. 243 10. 488 sonitum Harpyiæ 3. 238 corpora ignibus 2. 556 tibi cursum venti 3. 337 clamorem scopuli 3. 566 terga 9. 685 ululatus ore 11. 190 spatium 12 696
dederis, *veniam* 4. 436
dederit viam fortuna 10. 49 11 128
dederunt lacrymas 2. 292
dedi imperium 1. 283 arbores 9. 89 tela 10. 93
dedignata maritos 4. 536
dedimus leges 4. 213
dedisse animam 10 854
dedissem me super *illos* 4. 606

deludunt somnia sensus 10. 642

detraxerat loricam 5. 260
detraxit nido, aves arator G. 4. 513
detrectans juga bos 3. 57
detrude sub Tartara hoc caput Ae. 9. 496
detrudere Jovem regnis 6. 584 finibus hostem 7. 469 contis hostem è muro 9. 510
detrudunt naves scopulo 1. 149
detrusit ad undas stygias 7. 773
detulerat hoc, Auitam impetu, 12. 773
detulit armari classem fama 4. 299 mandata per auras 4. 358 quis te in terras 9. 19 dicta numum Venus 12. 417
detur ubi sistere 3. 7
deturbat præcipitem à puppi 5. 175 animas, Charon, 6. 412 terræ caput orantis 10. 555
Deucalion G 1. 62
devecta sarmenta 2. 408
devenêre locos Ae. 1. 369 6. 638
devenient speluncam 4. 125
deveniunt speluncam 4. 165
devexit silvam arator G. 2. 207
devexo pondere 3. 524 Olympo Ae. 8. 280
devexus in austros mundus G. 1. 241 ab Indis amnis 4. 293
devictâ Arisbâ, fem. ablat. Ae. 9. 264 Asiâ 11. 268 neutr. bella 10. 370
devictus amore pater 3. 394
Deum E. 8 35 G. 4. 221 Ae. 4. 358 6. 79 8. 275 9. 659
Deûm, pro deorum E. 4. 15 49 G 2. 148 473 3. 485 4. 270 448 521 Ae. 1. 13 255 2. 54 156 248 257 623 788 3. 59 215 375 476 4. 62 268 5. 707 6. 322 370 461 565 786 7. 58 239 306 584 620 8. 7 36 41 698 9. 82 10. 101 228 252 470 875 11. 4 233 785 12. 199 851
devolat Iris 4. 702
devolvunt fusis pensa, Parcæ G. 4. 349 trabes Ae. 2. 449
devoveo vobis animam hanc 11. 442
devovet se aris 12. 234
devota perti futuræ, amori Dido 1. 716
Deus E. 1. 6. 19 4. 63 5. 64 8. 75 10. 26 61 G. 1. 29 2. 392 3. 392 4. 315 Ae. 1. 203 723 3. 338 715 4. 440 574 651 5. 391 640 841 854 6. 46 348 749 7. 498 8. 31 352 9. 77 211 601 721 10. 72 424 773 11. 118 12. 321 429 500 677
dexter, quis rebus dexter modus? 4. 294 quo tantum mihi dexter abis, ad dextram 5. 162 nos dexter adi propitius 8. 302 connixus ab aggere dexter 9. 769
dextera 4. 307 6. 879 7. 366 474 9. 289 747 10 333 341 393 11. 172 178 339 12. 428 436 538 via 6. 541 pars 9. 469
dextra nom. E. 1. 36 Æ. 4. 597 8. 567 10. 610 773 11. 118 383 12. 97 ablat. G. 1. 329 Æ. 1. 192 338 2 291 425 592 4. 60 704 5. 457 478 642 692 8. 354 563 9. 320 807 10. 225 246 279 326 339 650 797 830 11. 267 408 556 611 852 12. 14 50 206 403 644 659
dextrâ lævâque G 1. 235 Æ. 1. 611 6. 486 656 9. 677 11. 528 neutr. sidera cœlo dextra feres, propitia 4. 579
dextræ, dat. 1. 412 2. 723 4. 104 7. 498 8. 164 10. 847 11. 292 plur. 10. 517
dextram 1. 412 3. 610 670 4. 314 5. 443 6. 370 697 7. 234 8. 124 164 278 558 9. 741 10. 414 825 11. 277 872 730 12. 195 311 579 734 930 939
dextras 1. 518 3. 83 6. 613 8. 467 9. 250 558 11. 165 414
dextris 2. 444 8. 274 11. 600 735
dextro in armo G. 3. 86
dêxtros sinus Æ. 5. 831
dextrum litus 3. 415 latus 3. 420
dia Camilla 11. 657
Diana, prima longa. G. 1. 503 prima brevi. Æn. 11. 582
Dianæ, primâ ubique brevi 3. 681 5. 511 7. 306 764 769 11 537 652 857
Dianam 21. 843
dic E. 3. 1 31 104 106 8. 78 Æ. 1. 757 6. 318 dic properet 4. 635 dic age 6. 343 dic in amicitiam coëant 7. 546
dicabo propriam, tibi 1. 73 4. 126
dicam G. 2. 226 4. 5 557 Æ. 2. 712 3. 388 6. 722 11. 348 quid dicam tempestates autumni G. 1. 311 quo te carmine dicam 2. 95 quid bella dicam Æ. 4. 43 dicam horrida bella dicam acies 7. 41 42
dicamus amores Galli E. 10. 6 leges fœderis Æ. 11. 322
dicat se victum E. 4. 56 amores 10. 34 carmina G. 1. 350
dicatis sibi templis Æ. 5. 60.
dicatur. His calamis tibi dicatur origo nemoris; à te celebrent. E. 6. 72
dicemus 5. 51 mutam Damonis 8. 5 honorem Baccho G. 1. 393
dicenda sunt carmina E. 10 3
dicendum et quæ sint arma G. 1. 160
dicens hæc Æ. 2. 550 hoc 10. 714 12. 950
dicent sidera surgentia, Astrologi 6. 850
dicente eo 10. 101
dicentem talia 4. 362
dicentur mœnia Trojæ 5. 633
dicere 7. 370 8. 12 9. 233. 11. 345 facta E. 4. 54 8. 8 versus 5. 2 deductum carmen 6. 5 digna Cinna 9. 35 solem falsum G. 1. 463 pugnas 3. 46 multa 4. 502 Æ. 2. 791 4. 391 10. 555 plura 7. 449 grates 11. 508 leges pacis 12. 112
diceret E. 9. 4 Æ. 6. 162
dicet 12. 40 Romanos de suo nomine 2. 281
diceris alternis E. 3. 59
dicetur E. 8. 272
dicit te crudelem nomine G. 4. 356
dicite E. 3. 55 8. 63 Ae. 1. 141 6. 669 7. 195 8. 119 9. 79
dicitur Ae. 4. 204 5. 602 6. 107 255 7. 409 9. 591
dicta nom. fem. fluvii cognomine Gela 3. 702 neutr. mene genti fata, declarata 6. 73 verba 2. 115 678 3. 169 250 4. 226 380 428 6. 377 7. 212 292 8. 583 10. 104 241 448 491 584 612 11. 330 12. 11 75 644 895 hæc ubi dicta 1. 85 5. 32 315 8. 175 hæc ubi dicta dedit 2. 790 6. 628 7. 323 471 8. 541 10. 633 12. 81 441 dabat 5. 852 9. 431 dabas 10. 600 vix ea dicta 8. 337
dictæ plur. Gajo de nomine 3. 210
Dictæa arva 3. 171
Dictææ Nymphæ E. 6. 56
Dictæi regis G. 2. 536
Dictæo antro 4. 152
Dictæos saltus Ae. 4. 73
dictam fratris cognomine gentem 7. 671
dictamnum 12. 412
dicti plur. Albæ de nomine, loci 9. 387
dictis, verbis 1. 157 201 585 588 667 693 2. 147 336 775 3. 153 189 358 379 4. 54 92 197 219 388 394 476 5. 357 387 464 719 770 816 6. 98 382 387 408 759 898 7. 249 284 373 445 8. 35 125 359 373 611 643 9. 620 652 661 10. 258 368 443 466

dira

durus labor G. 2. 412 412 amor 3. 259 arator 4. 512 Ae. 6. 442
dux E. 8. 38 Ae. 1. 368 4. 124 163 9. 348 562 9. 28
duxére triumphos ad templa G. 2. 148 unde duxére genus Latini Ae. 5. 558
duxerit montes E. 6. 65
duxi, sub mœnia Ae. 8. 165
duxisse senectam 10. 192
duxisti me crimine dignum 10. 669
duxit me per omnia 6. 565 per singula 818 Aeneam subter fastigia tecti 8. 367 arcum longè 12. 860
Dymas 2. 340 394 428

E

E passim, sed nullo singulari sensu.
Èque quercu E. 7. 13 èque chao vel aqua G. 4. 347
ea, eam, eo, eos, eum, *varius*, *neque ulio singulari sensu*.
eadem *nom. sing.* G. 2. 89 165 4. 234 Ae. 6. 655 *neutr. plur.* E. 2. 35 5. 87 G. 4. 206 Ae. 1. 244 3. 92 4. 27 298 678 5. 812 6. 647 8. 146 382 9. 302 10. 487 308 607 741 11 96 132 12. 197
eamus E. 9. 64
eandem Ae. 4. 25 165
easdem G. 4. 185 Ae. 7. 69
eat G. 1. 350
ebenum 2. 117
ebori Ae. 2. 296
eboris 11. 333
ebuli E. 10. 27
ebur G. 1. 56 480 2. 193 Ae. 10. 137 12. 68
eburna *abl.* porta Ae. 6. 898 vagina 9. 305
eburno humero G. 3. 7. pectine Ae. 6. 647
eburnum ensem 11. 11
Ebuso, *dat. nom. prop. viri* Ae. 12. 299
ecce *cum verb. vel nom.* ut ecce Polæmon E. 3. 50 ecce processit astrum Cæsaris E. 9. 47 et E. 2. 46 5. 66 G. 1. 108 407 3. 515 Ae. 2. 57 203 270 318 403 526 673 682 3. 219 477 687 4. 152 576 5. 167 324 793 834 6. 46 255 337 656 7. 286 706 8. 81 223 9. 417 10. 133 322 377 570 11. 226 448 547 12 319 650 672
Echionium nomen 12. 515
ecquæ est cura 3. 341
ecquid 3. 242
ecquis erit modus? E. 10. 28
erit mecum qui Ae. 9. 51
edat nec te dolor 12. 801
edax ignis 2. 758 edebat ignis secus G. 3. 566 funera per campos Ae. 10. 602
edendi penuria 7. 113 amor 8. 184 rabies 9. 63
edice, *significa* 11. 463
edicit 10. 258
edico G. 3. 295 Ae. 3. 235
edideras vix hæc 3. 693
ediderit funera 9. 527 strages 9. 785
edidit hæc 5. 799 hæc ore 7. 194 illum in auras 6. 666 Electram Atlas 8. 137
ediscere E. 6. 83
edissere hæc mihi Æ. 2. 149
editus quatro campus G. 2. 188
edoceas Æ. 8. 13
educet 5. 748 10. 152
Edoni boreæ 12. 365
educat, *alit* 10. 518
educere cœlo, *ad cœlum erigere* 2. 185 6. 178 pubem castris 11. 20 latus *œre* 8. 413
educet, *pariet* 6. 765 779
educta mœnia caminis Cyclopum Æ. 6. 630
eductam sub astra turrim 2. 461
eductum, *educatum* 7. 763 9. 584
educunt fœtus G. 4. 163 Ae. 1. 436
edunt puerum in cotibus E. 8. 43 fœtus G. 4 199
eduramque pyrum 4. 145
eduxit, *educavit* Ae. 9. 673 corpore telum 10. 744
effabilis dictu 3. 621
effare 6. 560
effata 4. 76
effata *fem.* 4. 30 456 499 5. 653 6. 262 7. 456 12. 601 885
effatur 9. 295 737 10. 523
effatus G. 4. 450 Ae. 3. 463 6. 197 547 7. 274 8. 443 9. 22 634 10. 256 298 877 11. 741 12. 896
effecta res Ae. 11. 14
effer E. 8. 64
effera *fem.* Dido Ae. 4. 642 flammis 7. 787 juventus 8. 6. mens 8. 205 vis animi 10. 898 *neutr.* facta 8. 484
efferre pedem 2. 657
efferri 5. 359
effert caput G. 3. 553 ignem adytis Ae. 2 297 ora 5. 368
effervere, *erumpere* G. 1. 471 4. 556
efficiam E. 3. 51
efficit insula portum Ae. 1. 164
effigiem E. 8. 75 Ae. 2. 167 184 3. 497 4. 508
effigies, *plur.* 3. 148 7. 177 443
effingere casus in auro 6. 32
effingit gressus euntis 10. 640
effiagitat 12. 759
efflant lucem naribus elatis equi 12. 115
efflantem faucibus ignes 7. 786
effodère signum 1. 447
effodiunt portus 1. 431
effœta veri senectus 7. 440 452 seclis senectus 8. 508
effœtæ vires 5. 396
effœtos agros G. 1. 81
effœtus vinitor 2. 417
effossi luminis Ae. 3. 663
effossis sepulcris G. 1. 497 latebris 4. 42
effractoque cerebro Ae. 5. 480
effrena gens virum G. 3. 382
effudère sese carceribus quadrigæ G. 1. 512 currum Æ. 7. 780
effudit jubam cervice G. 3. 92 lacrymas Æ. 3. 312 10. 465 vires in ventum 5. 446 pectore voces 5. 491 pectore dicta 7. 292 ad æthera voces 8. 70 illum, solo stravit 12. 380
effuge 3. 398 11. 825
effugia 2. 140
effugies numquam hodie E. 3. 49 telum Æ. 9. 743
effugimus scopulos 3. 272
effugisse gentem 3. 653
effugit 5. 151 manus imago 2. 793 6. 701 nuntius aures 7. 437
effugiunt 2. 226 mortem 11. 881
effulgens 2. 616
effulgent Æ. 5. 133
effulgere 8. 677
effulsit lux oculis 9. 110 731
effultum foliis, *sustentatum* 8. 368
effultus 7. 94
effundat in æquor Teucros 9. 68 tellurem in undas 12. 204
effunde, *illum*, sub portis 11. 485
effundens sese faucibus halitus 6. 241
effundere vitam 1. 102 fletus 2. 271 voces 5. 723 omne genus telorum 9. 509
effundit pectore questus 5. 780 manibus habenas 5. 818 auxilium Ascanio 7. 522. iratus habenas 12. 499 *illum*, solo 12. 532
effundunt ducem, *equi*, *excutiunt* 10. 574
effusa, *fem. nom.* crines 4. 509 ad ripas turba 6. 305 Mycenis tempestas, *erumpens*, 7. 222 agris juventus 7. 812 *abl.* grandine 10. 803
effusæ, *plur.* cæsariem per colla G. 4. 337 genis lacrymæ Æ. 6. 686 matres, *egressæ* 12 131
effusi *plur.* carcere currus G. 3. 104 Æ. 5. 145 nos lacrymas 2. 651 *elapsi* 5. 317

Eury-

Eurystheo Æ. 8. 292
Eurytion 5. 495 514 541 10. 499
Ex *passim, sed nullo singulari sensu.*
Ex illo tempore E. 7. 70. Æ. 1. 627 11. 275 ex ordine G. 3. 341 4. 507. Æ. 1. 460 5. 773 7. 139 177 ex quo 2. 163 648 5. 47 8. 47 ex illo *tempore* 2. 169 8. 268 12. 32 ex imo 2. 625 ex diverso 2. 716 ex diverso cœli 3. 232 ex ira residant corda 6. 407 ex illo diluvio 7. 228 ex more 8. 186 ex longo rabies collecta 9. 64 ex me disce 12. 435 ex undis servati 12. 768
exacta; *neutr.* referre 1. 313
exactis mensibus *G.* 3. 139. *Ae.* 5. 46 *annis G.* 3. 190 his *Ae.* 6. 637
exactum ad mensem G. 1. 435
exacuis dentes sus 3. 255
exacuunt vallos 1. 264 spicula 4. 74
exæstuat unda 3. 240. *Ætna* Ae. 3. 577 ira mens 9. 798
exemeu 7. 67
examina E. 7. 13 9. 30. G. 2. 452 4. 21. 103
examine 4. 139. Ae. 12. 725
exanimata agmina 5. 805
exanimem amicum 9. 444
exanimes magistri 5. 699
exanimi Pallantis 11. 30
exanimis, *sing.* 4. 672 bos 5. 481 decidis 5. 517 *dat. plur.* mortuis 11. 110
exanimum 10. 496 corpus 1. 488 6. 149. juvenem 11. 51
exarserat felle dolor 8. 219
exarsêre ignes animo 2. 575
exarsit dolor 5. 172 in iras 7. 445 violentia 11. 376
exaudire 1. 223
exaudiri voces Ae. 4. 460 gemitus 6. 557 7. 15
exaudita, *nom. fem.* vox. G. 1. 476 *neutr.* rudimenta nulli deorum *Ae.* 11. 157
excedens terris, justitia G. 2. 474
excedentem Ae. 9. 286
excedere patriâ 1. 361 terrâ 3. 60 cunctos palmâ 5. 380
excederet urbe 11. 540
excedit cœlo 12. 842
excedo regione viarum 2. 737
excedunt pestes 6. 737 castris 9. 366
excellentem cycnum 12. 250
excelso vertice montis 5. 35
excepêre auræ vulnus 9. 745
excepi egentem 4. 374
excepisse gremio Trojam 7. 233
excepit, *respondit* 4. 114 motus futuros 4. 297
exceptant auras G. 3. 274
excepto corpore Turni Æ. 7. 650
exceptum 11. 684 inter saxa virum 6. 173
exceptus tergo 10. 867
excessêre omnes 2. 351
excessit regnis G. 3. 228
exciderant animo dolores Æ. 1. 30
exciderat puppi 6. 339
excides G. 4. 410
excidia Ae. 2. 643 10 45
excidiis G. 2. 505
excidio Ae. 1. 26 daturum arces 12. 655
excidit ignis G. 2. 303 ore nefas Ae. 2. 658 vox ore 6. 686 vox per auras 9. 113 sagitta *exiit* 12. 424
excidium 5. 626 8. 386
excidunt rupibus 3. 433
excierat vicinos fama Acestæ 5. 107
excierit molem 5. 790
excipe 11. 517
excipere insidiis E. 3. 18
exciperet cœli indulgentia terras G. 2. 345
excipiam sorti clypeum, *eximam* Ae. 9. 271
excipiat licet ipsam angustus terminus ævi G. 4. 207
excipiet gentem Ae. 1. 280
excipit 5. 41 quis te casus 3. 318 Ascanium, *addit* 9. 258 *interficit* 9. 763 ruentem Ae. 10 387 in latus Sucronem 12. 507
excipiunt 5. 575 clamorem 9. 54
excire animas imis sepulcris E. 8. 98
excisâ trabe Ae. 2. 481 Trojâ 2. 637
excisum Euboicæ latus 6. 42
excisurum urbem minitans 12. 762
excita *nom. fem.* sacris 4. 301 monstris 7. 376 pulsu pedum terra 7. 722
excitat aras, *erigit* G. 4. 549 dolor iras *Ae.* 2. 594 *terret.* 2. 728 in virtutem 3. 343 urbes *commovet* 8. 434 ignibus aras sopitas 8. 543 vigiles 9. 221
excitet te pater Aeneas 12. 440
exciti bello reges 7. 642
excitos ventos 10, 38
excitum è silvis genus Cyclopum 3. 676
exclamant 12. 730
exclamat 2. 535 733
exclusi ante oculos 11. 887
exclusos mœnibus 9. 726
exclusus spatiis iniquis, *vel arctatus* G. 4. 147
excoluêre vitam per artes Ae. 6. 663
excoquere terram G. 2. 260
excoquitur per ignem vitium *terræ* G. 1. 88
excretos hædos 3. 398
excubat per muros Ae. 9. 175
excubias 4. 201
excubiis 9. 159
excudent æra 6. 848
excuderet ignem G. 1. 135
excudunt ceras, *apes* 4. 57
excursus breves 4. 194
excussa pectore Juno est Ae. 5. 679 navis magistro 6. 353 est *hasta* clypeo 10. 777
excussi manibus radii 9. 475
excussisse pectore *Deum* 6. 79
excussit cervice securim 2. 224 vertice cristes 12. 493
excussos rudentes 3. 267 patriâ 7. 299
excussus curru 10. 590 *dejectus* 11. 615 humi 11. 640
excute fœdus 12. 158
excutere crinem 2. 686 quocumque rudentes 3. 683
excutiat Teucros vallo 9. 68
excutiens toros Ae. 12. 7
excutimur cursu 3. 200
excutior somno 2. 302
excutit aurigam inter lora 12. 470 præcipitem 12. 532
excutitur magister, *navis, concidit* 1. 119
exedisse urbem odiis 5. 785
exegit, *expulit* 2. 357 ævum 11. 569
exemit labem 6. 746
exempla G. 4. 219. Ae. 12. 439
exemplum 11. 750
exemta fames epulis 1. 220
exerce imperia G. 2. 370
exercebant ferrum Cyclopes Ae. 8. 424
exercebat equos 7. 782
exercebis humum in messem G. 1. 220
exercemus pacem et hymenæos Ae 4. 100
exercent te numinis iræ G. 4. 453 palæstras Ae. 3. 281 membra 6. 642 *agitant* 7. 380 terram 7. 748 vomere colles 7. 798 balatum 9. 62 culta 10. 142
exercentur agris G. 4. 159 pœnis Ae. 6. 739 equis 7 163
exercere quædam G 1. 268 solum sub vomere 2. 356 labores tuos Ae. 8. 378 diem 10 808
exercet tellurem Ae 1. 99 cantus 1. 403 cura salicti 2. 415 vires 3. 529 sub sole labor Ae. 1. 435 Diana choros 1. 503 arma juventus 4. 87 pœnas 6. 543 te curis 7. 421 famulas penso 8. 412 vices 9. 173
exercete tauros G. 1. 210 sti-

strepitus

11. 238 sub adversâ, *ex opposita parte* Ae. 1. 170
frontem E. 6. 22 7. 27 Ae. 5. 567 7. 417 9. 750 12. 307
fronti 6. 244
frontibus versis scena discedat G. 3. 24 junctis ambæ feruntur, *naves* Ae. 5. 158 conversis incurrunt tauri 12. 717
fruatur luce 4. 619
fructus G. 2. 36 500
fruges 1. 22 67 298 345 2. 143 424 3. 535 Ae. 1. 182 2. 133 12 173
frigbus E. 3. 77 9. 48 10. 76 G. 1. 69 2. 239 3. 133 Ae. 6. 420
frugum G. 1. 27 2. 173 4. 327
fruiturque colloquio Ae. 7. 90
frumenta G. 1. 189 315 3. 176 Ae. 4. 406
frumenti G. 1. 134
frumentis 1. 150 2. 205 228
frusta Ae. 1. 216 3. 632
frustrà E. 3. 99 7. 69 G. 1. 188 257 459 513 3. 97 373 544 4. 353 Ae. 1. 396 2. 348 405 793 4. 415 5. 27 221 346 389 6. 294 701 9. 389 398 538 10. 333 436 11. 581 715 12. 832
frustrata nunquam meos vocatus ô hasta 12. 95
frustratur hiantes clamor 6. 493
fruticumque G. 2. 21
fruuntur parto agricolæ 1. 300 Teucri secûm simul urbe Ae. 3. 352 sermone 8. 468
fuat, *fuerit* 10. 108
fucata Milesia vellera hyali colore G. 4. 335
fucatur lana alba colore Assyrio 2. 465
Fucinus, *lacus in Marsis* Ae. 7. 759
fucoque G. 4. 39
fucos 4. 168 Ae. 1. 439
fucus G. 4. 244
fudimus insidus Ae. 2. 421
fudisse Numanum 9. 592
fudissetque preces 5. 234
fudit equum G. 1. 13 *euntes multo amictu nebulæ* Ae. 1. 416 vitam 2. 532 has ore loquelas 5. 842 preces ab pectore 6. 55 quem conceptum vertice fudit, *peperit* 8. 139
fuerat 4. 603 5. 397 6. 166 7. 532 8. 358 10. 613 11. 115 303 12. 319
fuere secula sub etc. 8. 324
fuerint G. 4. 34 248 393 Ae. 2. 77 506 3. 453 5. 475
fuerit E. 7. 31 G. 1. 67 3. 404 Ae. 3. 499 6. 62 7. 38
fuerunt speranda hæc 11. 275
fuga G. 3. 31 120 142 201 422 4. 85 Ae. 1. 321 2. 175 3. 243 4. 72 155 281 543 5. 218 658 8. 251 9. 15 537 660 800 10. 592 624 670 757 11. 815 12. 463 733 742
fugacem Palmum Ae. 10. 697 capream 724 *illum* 12. 52
fugaces, *nom. cervi* G. 3. 539 feras Ae. 9. 591
fugacibus pedibus 11. 390
fugæ G. 1. 286 Ae. 3. 160 4. 400 5. 536 759 9. 131 10 121 378 11. 351 647
fugam G. 4. 443 Ae. 1. 141 351 354 2. 108 610 640 3. 283 666 4. 328 338 430 575 7. 24 9. 378 539 719 781 11. 706 12. 252 263 367 484
fugà at dies stellas 5. 42 dies noctem 10. 257
fugas texunt 5. 593
fugat nubes 1. 147 aves frigidus annus trans pontum 6. 312
fugatis stellis 5. 521
fugax aufertur 11. 713
fuge 2. 289 733 quintam, *diem* G. 1. 227 pabula 3. 385 terras litus Æ. 3. 44 litus et undas 3. 413
fugêre feræ G. 1. 330 grues 1. 375
fugerent Graii Æ. 1. 471
fugeret dum te G. 4. 457
fugi quos Æ. 2. 156
fugiant examina taxos E. 9. 30
fugiasque laborem Ae. 3. 459
fugiat oves lupus E. 8. 52 laborem Æ. 6. 892
fugiatis amicos 11. 109
fugiens G. 1. 406 409 3. 94 Æ. 1. 478 3. 276 11 694 12. 758 per gramina rivus G. 4. 19 sidus piscis Taygete Pleias 4. 234. Peneïa Tempe 4. 317 germanum Æ. 1. 345. Mincia regna 6. 14 arma Jovis 8. 320 te 10. 403. Metabus inter prælia 11. 541
fugiente animâ G. 4. 526
fugientem Ae. 1. 420 9. 17 10. 399 732 12. 646 Italiam sequimur per mare 5. 629
fugientia spicula 11. 654
fugientibus 9. 763 12. 530
fugientis Italiæ 6. 61. Aeneæ 10. 656
fugimus patriam E. 1. 4. undis Ae. 3. 268
fugio nec quemquam E. 3. 53
fugis quem 2. 60 Ae. 6. 466 mene? 4. 314 hinc 4. 565 Nise? 9. 200 quò fugis Aenea? 10. 679
fugisse per ignes Æ. 10. 56
fugit E. 3. 65 G. 3. 462 Ae. 11 806 808 12. 285 me vox E. 9. 54 haud illa viros vigilantia G. 2. 265 prima mortalibus optima quæque dies 3. 67 irreparabile tempus 3. 284 cœlum, *lucem* 3. 417 ex oculis diversa 4. 500 aram taurus Ae. 2. 223 porticibus 2. 528 auras, *lucem* 4. 389 matrem 4. 473 ad terram 5. 243 in auras 740 ocior Euro 8. 223 12. 733 sagitta 9. 632 illa per undas 10. 247 hasta 10 340 undas Adriacas Aufidus 11 405 victoria manus exosa 11. 436 equus præsepia 11. 492 hostem 11. 559 super amnem 11. 563 saxa 11. 623 vita sub umbras 11. 831 12. 952 in nubila 12. 256 de corpore dolor 12. 421 lucem 12. 660 mille refugitque vias 12. 753
fugite E. 3. 93. Ae. 3. 639 ne fugite hospitium 7. 202
fugitis quò 10. 369
fugiunt 11. 623 809 in flumina phocæ G. 3. 543 æthere nimbi Ae. 5. 821 Notos 10. 266
fui, fuissem, fuissent, fuisset, fuit, *passim, sed nullo peculiari sensu.*
fuimus Troës, *adagium*, Ae. 2. 325
fulcit cœlum, *Atlas* 4. 247
fulcra 6. 604
fulgebat Aurora 7. 26 puppis aurato Apolline 10. 171 aureas *Turnus* 11. 490 in armis 11. 769
fulgens ære caput 10. 869
fulgent 5. 562 æra 7. 526 tempora rostrata navali coronâ 8. 684
fulgentem ensem 10. 475 armis 11. 854 mucronem 12. 308
fulgentes catervas ære 8. 593
fulgenti murice 9. 614 ense 10. 414
fulgentia arma 6. 490 11 6 scuta 8 92 tempora, *caput* 12. 163
fulgentibus armis 2. 749 6. 217 10. 550 11. 188 12. 275 stellis 11. 202
fulgentis clypei 10. 589
fulgere in armis paribus 6. 826
fulgor incendebat squamam Ae. 5. 88 vibratus ab æthere 8. 524 cui neque fulgor adhuc recessit 11. 70
fulgore coruscant G. 4. 94
fulgures terrificos Ae. 8. 431
fulgura G. 1. 488 Ae. 9. 733
fulicæ marinæ G. 1. 363
fuligine E. 7. 50
fulmen Ae. 6. 590 8. 722
fulmina G. 1. 328 370 Ae. 4. 208 6. 842 10. 567

G

H

hastae natam 11. 555
habiles, *vires* G. 2. 92
habilis fœturae, *ætas* 3. 62 vigor venit membris 4. 418 clypeus Ae. 12. 432
habitabant vallibus 3. 110
habitae oracula quercus G. 2. 16
habitamus lucis Ae. 6. 673
habitans ripis G. 3. 430
habitant urbes Ae. 3. 106 ad litora 3. 643 *illic* Morbi 6. 275
habitantes litore 11. 265
habitantur mœnia Graiis 3. 398
habitare casas E. 2. 29 silvas 6. 2. hic Æ. 7. 151
habitarunt silvas E. 2. 60
habitatque, *vultur* sub pectore Ae. 6. 599
habitata mapalia raris tectis G. 3. 340
habitet tecum Ae. 11. 409
habitu 8. 723
habitumque 1. 319
habitura concilia G. 1. 24
habitus, *acc.* locorum 1. 52 Dardanios Ae. 3. 596
habitus, *particip.* auctor 11. 339
habuère qui vos saltus E. 10. 9 vires suas poma G. 2. 427 Rhanes Lamios Ae. 8. 602
habuisse altum tenorem, *dies* G. 2. 337 domos suspectas Ae. 4. 97 domum fertur Labyrinthus 5. 590
habuistis si quam spem in armis 11. 308
habuit me thalamus 6. 521
hic, hæ, hæc, hanc, harum, his, hi, hic *pron.* et *adv.* his, hoc, horum, hos, huic, hujus, hunc, *passim*, *sed nullo singulari sensus*.
hac, *adverb.* Ae. 1. 471 6. 542 8. 203 9. 321 11. 763 12. 625
hac, *et* tenus, *per Tmesin:* hac celebrata tenus 5. 603 Trojana tenus 6. 62 *vide* tenus.
hactenus G. 2. 1 Ae. 10. 625 11. 823
Hadriacas undas 11. 405
Hæmi G. 2. 488
Hæmon Ae. 9. 685 10. 126
hærebam cui datus custos 6. 350
hærebat 3. 608 in limine conjux 2. 674
hæredis Iüli 4. 274
hærens 5. 852
hærent vix ossibus, *oves* E. 3. 102 parietibus scalæ Ae. 2. 442 infixi pectore vultus verbaque 4. 4. sub foliis, *somnia* 6. 284
hærentem ossibus hastam 10. 384
hæres 7. 424 12. 796
hæret curru resupinus 1. 480 obtutu defixus in uno 1. 499 hæc oculis, *Regina* 1. 722 in sedibus 2. 654 lateri arundo 4. 73 scopulis 4. 445 hic terminus 4. 614 solo immobilis 7. 250 dextram complexus 8. 559 pede pes 10. 361 hæret visceribus super accumbens 10. 726 lacrymans 11. 150 *ipsi* hians 12. 754
hæserat Evandro 10. 780
hæsère attonitis animis 5. 529 tergo sagittæ 12. 415
hæserunt arvis, *radices* G. 2. 422
hæsit vox faucibus Ae. 2. 774 3. 48 4. 280 12. 868 aspectu conterritus 3. 597 saxis 5. 204 sub gutture vulnus 7. 533 hasta cerebro 9. 419 postibus 9. 537 manu Hectoris victoria Grajûm 11. 290 unguibus 11. 752 hasta sub papillam 11. 804 in corpore ferrum 11. 864
halant sertis aræ 1. 421
halantes floribus horti G. 4. 109
halcyonem 3. 338
halcyones, *aves dilectæ* Thetidi 1. 399
Halesi, *nom. viri* Ae. 10. 422
Halesum 10. 417
Halesus 7. 724 10. 352 411 424
Haliumque 9. 767
halitus G. 2. 350 Ae. 4. 684 6. 240
Halyn 9. 765
Hamadryades E. 10. 62
hamis Ae. 3. 467 5. 259
Harpalice, *Amazon* 1. 321
Harpalicum 11. 675
Harpyia Celæno 3. 365
Harpyiæ 3. 212 226
Harpyias 3. 249
hasta 1. 482 2. 530 6. 167 9. 411 576 610 746 10. 340 521 553 579 588 736 877 11. 644 674 799 803 12. 96 270 293 493 537 789 924
hastæ 6. 652 10. 457 772 11. 555 807
hastam 2. 50 175 8. 625 9. 744 10. 335 383 891 11. 91 284 565 637 767 12. 93 398 431
hastas E. 5. 31 Ae. 7. 398 9. 763 10. 718 11. 605 12. 130 330
hastile 9. 402 10. 795 11. 561
hastilia G. 2. 358 Ae. 1. 317 3. 37 5. 557 11. 650 12. 165 489
hastilibus G. 2. 447 Ae. 3. 23 12. 691
hastis G. 2. 142 Ae. 9. 229 465 811 10. 178 11. 601 613 12. 711
haud, *passim, sed nullo singulari sensu.*
haud quicquam 12. 882
haudquaquam G. 4. 455
hausi hæc animo Ae. 12. 26
hauriat oculis, *videat cum satietate* 4. 661
haurit corda pavor G. 3. 105 Æ. 5. 137 huic latus gladio 10. 314
hauserat sol medium orbem G. 4. 427
hausère lucem pecudes 2. 340
hauserit ensis inimicus, *illos* Ae. 2. 600
hausi vocem his auribus 4. 359
hausit pateram 1. 742 strepitum 6. 559 de gurgite lymphas 9. 23 spem animo 10. 648 cœlum auras suspiciens 10. 899 oculis monumenta doloris 12. 946
haustus ætherios G. 4. 220 aquarum 229
hausurum supplicia Ae. 4. 383
Hebesumque, *nom. viri* 9. 344
hebes sanguis 5. 396
hebetant terreni sensus 6. 732
hebetat visus obducta tuenti nubes 2. 605
Hebri, *flum.* 12. 331
Hebrum, *flum.* E. 10. 65 Ae. 1. 321 *nom. viri* 10. 696
Hebrus G. 4. 463 524
Hecate Ae. 4. 609 6. 118 564
Hecaten 4. 511 6. 247
Hector 1. 103 2. 270 282 522 3. 312 343 5. 371 9. 155 12. 440
Hectora 1. 487 6. 166
Hectore 1. 754 2. 275
Hectorea sub gente 1. 277
Hectoreæ conjugis 3. 488
Hectorei socii Ae. 5. 190
Hectoreos amnes 5. 634
Hectoreum, *masc.* tumulum 3. 304 *neutr.* corpus 2. 543
Hectoris 3. 319 6. 166 11. 289
Hecuba 2. 515
Hecubam 2. 501
hei mihi 2. 274 11. 57 12. 620
Helenæ 1. 654
Helenam 7. 364
Heleni 3. 546 684
Heleno 3. 329 334 433
Helenor 9. 544 545
Helenum 3. 295 380 10. 388
Helenus 3. 345 369 559 712
Helicona 7. 641 10. 163
Helimus, (Elimus) *nom. viri* 5. 73 300 323 339
helleborosque G. 3. 451
Hellespontiaci Priapi 4. 111
Helori, *nom. fluvii* Ae. 3. 698
herba E. 3. 55 93 4. 24 6. 60 7. 45 57 8. 15 G. 1. 112 3. 326 4. 272 459
herbæ 1. 69 180 2. 411 3. 216 353 498 528 4. 402 4. 7 Ae. 3. 142 650 4. 514 5. 333 7. 758

I 2

493 neque erat monti 12. 135
hora Ae. 3. 5 8. 20 G. 1. 426 3. 327 Ae. 4. 679
horas E. 10. 3. G. 1. 208 Ae. 6. 539
horis G. 3. 400 Ae. 2. 512
horrea 1. 49 182 2. 518 4. 250
horrebat Regia culmo Ae. 8. 654 squamis 11. 488 ipsum 11. 636
horrebis Iberos G. 3. 408
horremus te Ae. 4. 209 mortem 10. 880
horrenda, *nom. fem. tremenda* 7. 323 vox 6. 112 *abl.* virgine 11. 507 *plur. neutr.* ora sumunt corticibus G. 2. 387 saxa Ae. 3. 559 multa 3. 712
horrendæ Sibyllæ 6. 10
horrendas ambages 6. 99 ripas 6. 327
horrendos clamores 2. 222
horrendum monstrum 3. 26 658 4. 181 concilium 3. 679 dictu 4. 454 8. 565 stridens belluа Lernæ 6. 288 id 7. 78 silvis palatium 7. 172 specus 7. 568 stridens sagitta 9. 632 arma sonuêre 9. 732 intonat armis 12. 700
horrendus portitor Charon 6. 298 visu Mezentius 9. 521
horrens cautibus Caucasus 4. 366
horrent turpes alis apes G. 4. 96 responsis Divûm Ae. 6. 799
horrentem campum G. 3. 161
horrentes rubos 3. 315 rupes Ae. 7. 713 Marte Latinos 10. 237
horrentique nemus umbrâ 1. 169
horrentia Martis arma 1. 4 terga suum 1. 638 lustra, *cubilla ferarum* 11. 570
horrentibus umbris 1. 315 3. 230 hastis 10. 178
horrentisque leonis 9. 306
horrere colla colubris 6. 419
horreret carduus G. 1. 151
horresce morsus mensarum Æ. 3. 394
horrescit visu Æneas 7. 720 seges ensibus 7. 526
horresco referens 2. 204
horrescunt campi G. 3. 199 corda agricolis Æ. 12. 453
horret strepitus G. 3. 79 animus meminisse Æ. 2. 12. squamis serpens 11. 754 seges mucronibus 12. 663
horribilem feram G. 4. 442
horribiles iras 3. 152
horribili visu portenta Æ. 11. 271
horrida, *nom. fem.* grando G. 1. 449 arbutus 2. 69 stiria, *gutta* 3. 366 bruma gelu 3. 442 macies 4. 254 hastilibus myrtus Æ. 3. 23 barba 4. 251 gens 7. 746 ilice silva 9. 382 acies Vulcania 10. 408 *plur. neutr.* castra E. 10. 23 prælia G. 2. 282 jussa Ae. 4. 378 bella 6. 86 7. 41 dumis Capitolia 7. 348 belli fata 11. 96
horridior rusco E. 7. 42
horridus desidiâ, *rex apum* G. 4. 93 ibus 4. 407 fremet furor Æ. 1. 300 in jaculis Acestes 5. 37 subibat regia tecta 7. 669 Austris Jupiter 9. 670
horrificam ægida 8. 435
horrificant terribili monitu 4. 465
horrificis ruinis Ae. 3. 571
horrifico lapsu 3. 225
horrificum lethum 12. 851
horrisono cardine 6. 573 fremitu 9. 55
horror 2. 559 755 3. 29 12. 406 armorum 2. 301
horrore arrectæ comæ 4. 280
horruit seges hastis G. 2. 142
hortamur fari Ae. 2. 74 fateri 3. 609
hortans eum, *opes ad pabula* 4. 266
hortantur socii Cretam petamus Ae. 3. 129
hortare vitulos, *exerce* G. 3. 164
hortatur scelerum Æolides Ae. 6. 529
hortati sumus, *illum* linquere castra 10. 69
hortatur duci intra muros 2. 33 a *me* ire ad oraculum 3. 144 viros 5. 177 *socios* 5. 189 6. 184 orantes 11. 13 Messapum in prælia 11. 521
horti, *gen.* E. 7. 34 *plur.* G. 4. 109
Hortinæ classes Ae. 7. 716
hortis E. 7. 68
hortor gentem Ae. 3. 134
hortos G. 2. 118
hospes, *nom.* Ae. 4. 10 Acestes 5. 63 630 *voc.* 1. 737 4. 323 8. 188 364 532
hospita, *nom. fem.* plaustris unda G. 3. 362 conjux Ae. 6. 93 *voc.* terra 3. 539 *neutr. plur.* æquora 3. 377
hospitia 1. 676 10. 495 11. 114
hospitibus 1. 735 11. 105
hospitiis sine ullis it pecus G. 3. 343 teneat, *illas* arbos 4. 24
hospitio Ae. 1. 303 544 3. 83 4. 51 7. 264 6. 361 11. 165
hospitis Argi 8. 346 Æneæ 8. 463 Turni 8. 493
hospitium 3. 15 61 7. 202 10. 460
hoste G. 3. 31 Ae. 1. 381 2. 390 541 3. 123 5. 630 6. 111 10. 375 438 11. 764
hostem G. 4. 76 Æ. 2. 518 665 4. 424 5. 671 6. 880 7. 469 8. 500 9. 45 51 676 692 730 10. 65 771 801 882 11. 80 381 491 521 559 743 12. 233 253 377 495 901 917
hostes E. 10. 45 G. 3. 120 Ae. 2. 45 358 377 511 527 632 3. 283 9. 336 386 400 440 554 799 10. 372 379 398 729 11. 387 899 12. 266 426 455 451 477 582 650 682 hosti 4. 549 9. 413
hastis G. 1. 345 3. 486 Ae. 1. 338 2. 156 11. 740
hostibus G. 3. 513 Ae. 4. 669 836 10. 593 903 12. 339
hostiles tumulum 3. 321 terram 10. 489
hostilis dextræ 11. 857 aggere 11. 398
hostilibus armis 11. 83
hostilis facies 3. 407
hostis 1. 629 2. 290 645 7. 723 9. 38 10. 26 900 11. 304 12. 302 895
Hotrynque, *Thessaliæ montem* 7. 675
huc, *passim, sed nullo singulari sensu.*
huc illuc tendens brachia G. 2. 297 volvens oculos Ae. 4. 363 versat pondus 5. 408 animum nunc huc nunc dividit illuc 8. 20 huc ora ferebat et illuc 8. 229 animo nunc huc, nunc fluctuat illuc Ae. 10. 680
humana vis G. 4. 198
humandi solamen Ae. 10. 493
humandis sociis dare tempus 11. 2
humandum corpus 6. 161
humanis precibus G. 4. 470 rebus Ae. 10. 152 opibus 12. 427
humanos labores 5. 689
humanum genus 1. 542
humectat culta Galesus G. 4. 126 flumine vultum Ae. 1. 465 gurtis 11. 90
humentemque umbram 3. 589 4. 7
humenta litora 7. 763
humentibus umbris 4. 351
humeri 10. 476 11. 643
humeris G. 1. 385 4. 217. Æ. 1. 322 2. 510 558 708 4. 253 405 599 5. 264 325 421 685 6. 111 301 668 8. 459 9. 364 725 10. 169 542 701 11. 131 774 874 12. 88 707 944
humero G. 3. 7. Æ. 1. 505 4. 482 5. 558 6. 797 8. 137 731 9. 303 735 10. 341 765 11. 575 652 544 12. 941
humeros G. 3. 297. Æ. 1. 593 2. 721 4. 250 5. 135 375 ...

I

ilus 1. 272
ima, *nom. fem.* unda G. 3. 240 tellus Æ. 4. 24 terra 10. 675 12. 883 *hasta* sedit inguine 10 785 *abl.* terrâ G. 2. 313 caudâ 3. 59 sub rupe Ae. 3. 443 galea 5. 498 sub tellure 6. 459 *neutr. plur.* petunt nebulæ G. 1. 401 ossa 3. 457 2. 120 12. 457. pedis G. 3. 460 ilis 3. 506 latera 3. 522 gurgitis 4. 322 petens *fluvius* Æ. 8. 67 æquora petunt 9. 120
imagine 4. 84 7. 179 fa ma 6. 293. Lunæ 8. 23 rerum 8. 730 12. 665
imaginibus falsis ludis? 1. 412
imago E. 2. 27. Ae. 1. 357. 2. 773 793 3. 487 4. 353 6. 695 701 10 643 663 vocis G. 4. 50 mor s Æ. 2. 369 genitoris 2. 560 magna mei 4. 654 Cassandræ 3. 635 pietatis 6. 405 9. 294 10 824. Adrasti 6. 480. Iuli 7. 180 Martis 8. 557 maris 8. 671. Turni venientis 10. 456. Æneæ fugientis 10. 656 pugnæ 12. 560
imum inter galeam 12. 331
Imaona 10. 424
imas fores 2. 449 ad umbras Erebi 6. 404 valles 7. 781 per bras 10. 588
imbellis telum sine ictu 2. 544
imbe e n Indum G. 2. 172.
imbelles cervi 3. 265
imber 1. 259 333 373 429 3. 451 4. 312 474. Æ. 1. 747 3. 195 5. 10 696 9. 669 11 548 12. 284
Imbrasides 12. 343
Imbrasides Asius 10. 123
Imbrasus Æ. 12. 343
imbrem G. 1. 23 157 211. Æ. 1. 127
imbres E. 3. 80 6. 38. G. 1. 443 2. 293 352 4. 115. Æ. 9. 60
imbri E. 7. 60. G. 1. 393 Æ. 4. 249
imbribus G. 1. 236 323 413 2. 325. Æ. 5. 693
imbrice tecti G. 4. 296
imbriferum ver 1. 313
imbr a torti Æ. 8. 429
imbuet agnus aram E. 1. 8.
imbuit sanguine bellum Ae. 8. 542 sanguis arma 7. 554
imis sensibus E. 3. 54 sepulcris 8. 98 radicibus G. 1. 319. Æ. 8. 237 vallibus G. 1. 374 Æ. 5. 110 stirpibus G. 2. 53 209 sedibus 4. 471. Æ. 1. 84 vadis 1. 129 adytis 5. 84 fluctibus 5. 239. Avernis 7. 91
imitabere Pana canendo E. 2. 31

imitabile, non imitabile fulmen Æ. 6. 590
imitabitur Alphesibœus saltantes satyros E. 5. 73
imitamur hoc arando G. 1. 204
imitantur pocula fermento atque sorbis 3. 380 ferrum stipitibus Æ. 11. 894
imitata vox sonitus tubarum G. 4. 72 quam tota cohors Æ. 11. 500
imitatur sonitus Olympi 6. 586
immane sonat per saxa *fluctus* G. 3. 239 dorsum Æ. 1. 114 antrum 6. 11 nefas 6. 624 spiramus 7. 510 tegmen leonis 7. 666 saxum 8. 225 12. 904 barathrum 8. 245 hians 10. 726 telum 11. 552
immanem rotam G. 3. 39 hydrum 4. 458 gentem Lapithum Æ. 7. 305 molem 9. 516 Gyam 10. 318 silvam 10. 887
immanes columnas 1. 432
immani corpore 3. 427 5. 372 8. 330 pondere 5. 401 mole 9. 542 ira 9. 694 vulnere 9. 751
immania armenta G. 4. 394 saxa Ae. 1. 143 monstra 3. 583 templa 4. 199 6. 19 cete 5. 822 terga 6. 422 corpora Ae. 6. 582 membra 9. 708 pondera 10. 496
immanibus oris Ae. 1. 620 cœptis 4. 642
immanior scelere ante alios omnes 1. 351
immanis, *nom.* galea 3. 702 vates 6. 77 hiatu spelunca 6. 237 recubans in antro Cerberus 6. 418 vultur 6. 597 truncos 11. 173 *genit.* hydri G. 2. 141 equi Ae. 2. 150 hydræ 6. 576
immatura mors 11. 166
immedicabile torsit telum 12. 858
immemor herbarum juvenca E. 8. 2 herbæ G. 3. 498 suæ non immemor artis 4. 440 respexit Eurydicen 4. 491 non immemor ille parentum Ae. 5. 39 est nostri 7. 439 non immemor meriti 9. 256
immemorem Euryalum, incautum 9. 374
immemores instamus 2. 244 socii 3. 617 regnorum 4. 194 præteritorum 6. 750
immensa *nom. fem.* laudum cupido 6. 823 *neutr.* terga 2. 208 volumina vinclorum 5. 408 per æquora 6. 355
immensæ messes G. 1. 49
immensam molem Ae. 2. 185 silvam 6. 186 urbem 7. 377
immensas nubes G. 1. 557
immensi maris 1. 29 3. 541
immensis orbibus Ae. 2. 204

immensos orbes G. 2. 153
immensum, *masc.* clamorem Ae. 3. 672 *neutr.* agmen aquarum G. 1. 322 æquor 2. 541 antrum Ae. 3. 632
immensus clamor 11. 832
immerghe me ponto 3. 605
immeritam Priami gentem 3. 2
immerserat unda virum 6. 174
immerserit Eurum Neptuno, apes G. 3. 29
imminet populus antro E. 9. 42 nemus umbra Ae. 1. 169 collis urbi 1. 424 quos super silex 6. 603 quâ globus 9. 515 hostis muris 10. 26 Ida super 10. 158
immiscentque manus manibus 5. 429
immisceri ignі G. 1. 454
immissæque preces Ae. 10. 153
immiscuit se armis G. 4. 245 Ae. 10. 796 11. 815 se nocti 4. 570 se nubi 10. 664
immisi fontibus apros E. 2. 59
immissa, *nom. fem.* barba Ae. 3. 593 superis, *Alecto* 10. 40
immissæque feræ silvis G. 2. 342
immissi Danai Ae. 2. 495 diversis partibus ignes 12. 521
immissis canibus G. 3. 371 hostibus Ae. 4. 669 jugis 5 445 habenis 5. 662 transtris 11. 889
immiso lumine 8. 246
immissus per purum palmes G. 2. 364
immittibus nidis 4. 17
immitis tyranni 4. 492 Achillei Ae. 1. 34 3. 87
immitte rudentes velis 10. 229
immittere aliis curas 4. 488 funes laxos 8. 708 quo se possit 9. 421 socios portis 9. 758
immittet Alpes apertas 10. 13
immittit habenas classi 6. 1 apricis terris aves annus frigidus 6. 312 silvis incendia pastor 10. 406 hastile 11. 562 equos 12. 333
immittere vadis ratem 10. 678
immittitur æstus G. 2. 164
immittuntur feraces plantæ 2. 80
immixti nos Danais Æ. 2. 396
immo E. 5. 13 7. 41 9. 26. Æ. 1. 757 9. 257
immobile saxum Capitoli 9. 448
immobilis 7. 250 623 12. 400
immolat, illum 10. 541 te hoc vulnere Pallas 12. 949
immolet umbris inferias 10. 519
immortale genus G. 4. 208 jecur Æ. 6. 598 votum 8. 715 fas 9. 95
immortalis ego 12. 882
immotis, *sing. fem.* manet G. 2. 294 mens manet Ae. 4. 449 unda 5. 127 manet fatis Lavinia conjux 7. 314 ipsa ma-

ingenium divinius illis 1. 416

ingens 1. 477. Ae. 6. 423 nom. masc. arcus cœlestis G. 1. 380 Mincius 3. 14 oleaster 4. 20 Sarpedon Ae. 1. 103 pontus, fluctus 1. 118. Periphas 2. 476 truncus 2. 557 portus 3. 570 anguis 5. 85 Centaurus 5. 155 dolor 5. 172 exitus 5. 523 fletus 5. 765 janitor 6. 400. Cerberus 9. 417 vagitus 6. 426 coluber 7. 352 cornibus cervus 7. 483 fragor 8. 527 lucus 8. 597 nimbus 9. 110 concursus ad corpora 9. 454 globus 9. 515. Bitias 8. 709. Pandarus 9. 735 pudor 10. 870 12. 666 clamor 12. 258 fragor 12. 724. Turnus 12. 927 nom. fem. fraxinus G. 2. 66 arbos 2. 80 131 porta 2. 260. Ae. 6. 552 gloria 2. 325 6. 64 ara 2. 513 tellus 3. 62 letitia 3. 99 sus 3. 390 8. 48 domus 3. 619 ulmus 6. 283 vorago 7. 569 silva 7. 676. Amiterna cohors 7. 710 regia Caci 8. 241 pars 10. 427 hasta 10. 579 barba 12. 300 voc. fem. ô fama 11. 124. neutr. specus G. 4. 418. Ae. 8. 258 bellum 1. 267 templum 1. 450 argentum 1. 644 3. 466 lumen, oculum 3. 636 monstrum 3. 658 4. 181 latus rupis 6. 42 saxum 6. 616 10. 127 12. 896 argumentum 7. 791 corpus 10. 446 pectus 10. 485 onus clypei 10. 553 caput 11. 630 bustum 11. 849 genus à proavis 12. 225 telum 12. 888

ingentem farris acervum G. 1. 185 Ae. 4. 402 umbram G. 2. 297 sonitum 2. 306 undam 2. 401 cervum 3. 413 silvam 4. 273 gemitum Ae. 1. 489 11. 37 hastam 2. 50 10. 762 12. 398 taurum 2. 202 equum 2. 400 pugnam 2. 438 fenestram dedit ore 2. 482 numerum 2. 796 Trojam 3. 462 gemitum pe agit 3. 555 Ætnam 3. 579 Chimæram 5. 118 plausum 5. 216 concursum 5. 611 arcum 5. 658. 9. 15 pyram 6. 215 Æneam 6. 413 8. 367 flammam 6. 519 luctum 6. 868 lucum 7. 29 8. 342 ruinam 8. 192 fumum 8. 252 clypeum 8. 447 loricam 8. 622. Centaurum 10. 195 quercum 11. 5. cædis acervum 11. 207 animis corpore et armis Herminium 11. 641 tumultum 11. 897 Murranum 12, 640

ingentes, nom. Theseidæ G. 2. 382 minæ murorum Æ. 4. 89 campi 12. 36 acc. animos G. 3. 207 4. 83 ramos 3. 333 cavernas Æ. 2. 20 currus 5. 291 viros 7. 167 12. 708 tantos 8. 204 populos 8. 475 fossas 9. 470 oras belli 9. 528 cædis acervos 10. 245 acervos Rutulorum 10. 509 agros 11. 367

ingenti cylindro G. 1. 178 pluvia 1. 325 vento 1. 334 umbra 2. 19 489. Æ. 10. 541 bello G. 2. 279 amore 2. 476 clamore 3. 43. Ae. 9. 597 motu G. 4. 365 nocte 4. 497 templo Æ. 1. 457 pyra 4. 505 mole 5. 118 223 12. 161 6. 232 manu 5. 487 plausu 5. 506 feretro 6. 222 metu 6. 491 stridore 7. 65 obsidione 8. 647 clamore 9. 33 cæde 9. 242 fragmine montis 9. 569 10. 698 pondere 9. 752 vulnere 10. 842 12. 640 gyro 10. 884 luctum 11. 231 tumultu 11. 447 dextra 11. 556 sonitu 11. 614 Sila 12. 715

ingentia rura G. 2. 412 corpora Æ. 1. 196 mœnia 1. 369 terga boum 5. 404 ostia domus 6. 81

ingentibus cunis 1. 212 spiris 2. 217 tectis 2. 489 jussis 7. 241 monstris 7. 376 cœptis 9. 296 10. 461

ingentior armis ô vir Trojane 11. 124

ingentis testæ G. 2. 351 caveæ 5. 340 luctus 11. 63

ingerit hastas 9. 763 12. 330

inglorius amem flumina silvasque G. 2. 486 trahens alvum sing. honore 4. 94 erat parmâ, ignobilis Æ. 9. 548 exigat ævum 10. 52 remeabo urbem 11. 793 agitare artes 12. 397

ingluviem G. 3. 431

ingrata revolvo Æ. 2. 101

ingratæ urbi E. 1. 35

ingratis periclis Æ. 7. 425

ingrato cineri 6. 213

ingratum laborem G. 3. 98 cubile Æ. 12. 144

ingratus salutis 10. 666

ingravat hæc Drances 11. 220

ingredere G. 1. 42. Æ. 8. 513

ingrediens 8. 309

ingredior res antiquæ laudis et artis G. 2. 175

ingreditur in arvis pullus 3. 76 solo Æ. 4. 177 10. 767 proximus donis qui vincula rupit 5. 543 Æneas mœsto vultu 6. 158 campo 10. 763

ingressa Venus sic, loqui cœpit 4. 107

ingressis hæc elidit ore 7. 194

ingressus, nom. unde cœpit, exordium G. 4. 316

ingressus, particip. lacum 4. 469 fatis iniquis Æ. 3. 17 est loqui 6. 867. Etruscis castris 10. 148 versare dolos, incipiens 11. 704 saltus apertos 11. 904

ingruere infestos hostes 11. 899

ingrueret bellum 8. 535

ingruit umbra vitibus G. 2. 410 horror armorum Ae. 2. 302 imber 12. 284. Aeneas Italis 12. 628

inguen levum 10. 589

inguina Scyllæ E. 6. 75

inguine G. 3. 281. Ae. 10 793

inhærens angit oculos 8. 260

inhæret corpore 10 845

inhæsit dextram amplexus 8. 124

inhians Cerberus G. 4. 483. Dilo pectoribus pecudum 4. 64 attonitis animis 7. 814

inhiant nec agricolæ appetunt etc. G. 2. 463

inhibere tela Ae. 12. 693

inhonesto vulnere 6. 497

inhorruit messis campis G. 1. 314 unda tenebris Æ. 3. 195 5. 11. armos, aper 10. 711

inhospita, nom. fem. Syrtis 4. 41 neutr. plur. saxa 5. 627

inhumata, nom. fem. turba 6. 325 11. 372 neutr. plur. corpora 11. 22

inhumati mariti, 1. 357

inhumatus arenâ mediâ 4. 620 tu 6. 374

inibit hoc ævi decus E. 4. 11

inibo pro te tua munera Æ. 5. 845

injecêre manum Parcæ 10. 419

injecit sese in medium agmen moriturus Æ. 2. 408

injecta, neutr. tela 2. 726

injectis undique telis 9. 807

injice, superinjice frondes G. 4. 46 tu mihi terram Æ. 6. 365

injicit sese morti 9. 553

injiciunt vincula ex serris Æ. 6. 19

inimica, nom. fem. gens Æ. 1. 71 fortuna 5. 356 refuge ilis 6. 472 lux 9. 355 turba 11. 880 vis 12. 150 abl. gente 4. 235 neutr. plur. Trojæ numina 2. 622 castra 5. 671 9. 315 739 tela 8. 117 11. 809 nomina 11. 84 prælia 12. 216 812

inimicam hanc terram 10. 295

inimicis ignibus 8. 375

inimico fratre 4. 656 pectore 10. 556 11. 685 sanguine 11. 720

inimicum ignem G. 4. 330 Æ.

insonat

insonat aether impulsu *Ae.* 8. 239 spiritus Boreae Ægaeo *mari* 12. 366
insontem 2. 84 10. 630
insontes Harpyias 3. 249 qui sibi peperère lethum 6. 435
insonti tibi 5. 841
insontis amici 2. 93 5. 350
insonuêre cavernae 2. 53
insonuit flagello 5. 579 verbera 7. 451 *Nympha* demissa per auras 11. 596
inspectura domos haec machina 2. 47
insperata *abl.* tellure 3. 278 in luce 8. 247
inspicat faces ferro *G.* 1. 292
inspirans animam viperëam *Ae.* 7. 351
inspirant venenum morsibus G. 4. 237
inspirat animum Delius vates *Ae.* 6. 12
inspires ignem occultum 1. 692
inspoliata arma 11. 594
instabant currum 8. 434
instabiles *nom.* cymbae G. 4. 195 animos 4. 105
instabis aristis G. 1. 220
instamus immemores, *urgemus* AE. 2. 244
instans operi *Dido* 1. 508
instant illi verbere G. 3. 106 sub tempus 3. 123 Tyrii Ae. 1. 427 eruere 2. 627 cædes Laurentibus 8. 537 turritis puppibus 8. 693. Mnestheus et Serestus 9 171. Rutuli sternere cæde viros 1. 118 telis 10 692 jaculis et clamoribus 10, 713
instantem tergo 5. 168 Reginam 11. 703 *illum* non tulit 12 371
instantes Teucros 11. 872
instantibus eripe fatis 10. 624
instar montis equum 2. 15 Argolici clypei, et Phoebeæ lampadis lumen, *oculum Polyphemi* 3. 637 magni agminis ipse Clausus 7. 707 turbinis basta 2. 923
instar, *similitudo*, quantum instar in ipso est! *Marcelli* 6. 865
instare tumultus monet *G.* 1. 464 jugis Ae. 1. 529 telum tremiscit 12. 916
instaret curru Achilles 1. 472
instat quod nunc agamus E. 9. 66 acrior *asilus* fervoribus mediis *G.* 3. 154 Pyrrhus vi patriâ Ae. 2. 491. quâ ratione quod instat confieri possit 4. 115 quod instat expedias 8. 49 molaribus 8. 250 furto fervidus 9. 350 non

segnius 9. 441 aquæ Centaurus 10. 196 hinc Pallas 10. 433 cui Turnus 10. 645 nec Turnus segnior 10. 657 trepidanti Æneas 10. 788 cursu et latratibus canis venator 12. 751 saucius 12. 762 Aeneas 12. 783 887
instauramus Polydoro funus Ae. 3. 62
instaurant epulas 7. 146 8. 283 acies 10. 543
instaurat diem donis 4. 63 choros 4. 145 honores inceptos genitori 5. 94
instaurata prælia 2. 669
instaurate Di talia G alis 6. 530
instaurati animi *sunt* succurrere tectis regis, *mihi renovatus est ardor* 2. 451
insternor pelle leonis 2. 722
instigant studiis sequentem *Ae.* 5. 228
instigat vocibus alas 11. 730
institerat infans vestigia primis plantis pedum 11. 574
instituam templa Triviæ 6. 70
instituêre vestigia nuda sinistri pedis 7. 690
instituit Pan primus conjungere calamos cerâ Ae. 2. 33 *Daphnis* curru subjungere tigres 5. 30 Ceres prima ferro mortales vertere terram G. 1., 148 hoc sibi ferri munus, *jussit*. Ae. 6. 143
instituuntque dapes 7. 109
instrato cubili frondibus G. 1. 230
instratos ostro alipedes 7. 277
instraverat pontes 12. 675
instrepat faginus axis nitens sub pondere G. 3. 173
instructa legio 9. 368
instructi ferro 12. 124
instructis navibus 2. 254
instructo Marte 8. 676
instructos acie Teucros 11. 449
instructus dolis et arte Pelasga 2. 152 Eoïs adversis, *populis adjutus* 6. 831
instruimus mensas Ae. 3. 231
instruit armis socios 3. 471 8.80
instruitur domus luxu splendida 1. 642
instruxit equorum cursus 5. 549
insueta, *neutr.* pabula E. 1. 50 rudentem, *Cacum*, *insueto modo* Ae. 8. 248
insuetos Arcadas inferre acies pedestres 10. 364
insuetum limen Olympi E. 5. 56 per iter Ae. 6. 16 nemus 8. 92
insula 1. 163 2. 22 3. 104 386 692 8. 416 10. 174
insulæ 3. 211

insultans, *illudens* 2. 330 6. 571 huic capiti 8. 570 sonipes, *subsiliens* 11. 600 hostibus cæsis 12. 339
insultant thiasis nemora matres 7. 581
insultare solo G. 3. 117
insultent floribus hœdi 4. 11
insuper Ae. 1. 65 2. 71 593 3. 579 9. 247 11. 107 12. 358
insuperabile bello genus 4. 40
insurgens Entellus 5. 443 *rupes* speluncæ dorso 8. 234 altior 11. 697 12. 902 arduus *serpens* 11. 755
insurgere campis tenebras 9. 34
insurgimus remis 3. 207
insurgite remis 3. 560 5. 189
insuto plumbo 5. 405
intactâ cervice juvencas G. 4. 540 551 juventus 11. 419
intactæ segetis Ae. 7. 808
intactam cui pater dederat 1, 349
intacto grege 6. 38
intactos saltus G. 3. 41
intactum Pallanta *Ae.* 10. 504
integer ævi sanguis 2. 638 ævi Ascanius 9. 255
integram peliem G. 4. 302
integrat miserabile carmen 4. 515
integro, ab integro sæclorum nascitur ordo E. 4. 5
intemerata, *nom. fem.* fides Ae. 2. 143 *illa* 11. 584 *neutr.* munera 3. 178
intempesta nox G. 1. 247 *Ae.* 3. 587 12. 846
intempestæque Graviscæ 10.184
intendebat arcum Ae. 8. 704
intendere vela ventis 3. 683 brachia tergo 5. 403 numeros nervis 9. 776
intendi brachia velis 5. 829
intendisse sagittam 9. 590
intendit locum sertis 4. 506 Tartaream vocem cornu 7. 514
intendunt vincula collo 2. 237 vela Zephyri 5. 33 arcus 9. 665
intentaque brachia remis 5. 136
intentans sinistrâ angues 6. 572
intentant omnia mortem 1. 95
intentata hæc manebat sors rerum 10, 39
intentatum ne quid fuisset scelerisve dolive 8. 205
intenti tenebant ora 2. 1. exspectant signum 5. 137 quem ludo exercent 7. 380
intentis omnibus 3. 716
intentos volvens oculos 7. 251
intepuit mucro 10. 570
inter *passim sed nullo singulari sensu*, hæc præpositio cum

Latinos 5. 598 7. 151 202 426 10. 237 311 12 1. 448 556 823 837 fines 8. 602 11. 588 populos 10 4. muros 11 17. 11 19. oratores centum 11. 331
Latinum 7. 333 373 genus 1. 10 regem 7. 407
Latinus 7. 92 103 192 249 616 11. 231 238 12. 18 161. 195 285 609. 707 rex 7. 45 432 556 9. 388 12. 657 pater 11. 469 socer 12. 192
Latio 1. 10 35. 259. 4. 432 5. 731 6. 67 89. 793 7. 38 54. 271 601 8. 10 14. 10 365 11. 141 361 431 12. 24 148 820
latis otia fundis G. 2. 468 regnis Ae. 4. 199 campis 6. 887 11. 465 arvis 8. 605 humeris 9. 725
Latium 1. 299 558 7. 342 709 8. 5. 18 322 10. 58 11. 168 12. 826
lato hastilia ferro Ae. 1. 317 11. 165 dedit ore fenestram 2. 482 venabula ferro 4. 131 auro balteus 5. 312 limite 9. 323 ense 12. 380
Latonae 1. 506
Latonia 9. 405 11. 534. Delos G. 3. 6 virgo 11. 557
latos campos 1. 492. Ae. 10. 408 agros G. 4. 522. Ae. 8. 8. humeros 2. 721 5. 376 11. 679 armos 11. 644
latrans 6. 401
latrante Lycisca E. 3. 18
latrantibus monstris E. 6. 75 undis Ae. 7. 588
latrat Hylax in limine E. 8. 107
latratibus instat canis Ae. 12. 751
latrator Anubis 8. 698
latratu G. 3. 412. Ae. 6. 417
latratus canum 6. 257
latronis telum 12. 7
latuêre, nec latuêre doli fratrem Junonis 1. 134
latuisset his in oris 8. 323
latum agmen 10. 513
latura est si quam fidem vetustas operi 10 792
laturam se auxilio arma Vulcania 8. 536
latus E. 6. 53. Ae. 1. 86 2. 51 3. 581 10. 314. 778 12 304 507 dat undis prora 1. 109 Hesperium 3. 418 Euboïcae rupis 6. 42 nemoris 7. 566. Sicanium 8. 416 collis 11. 524 unam exserta pugnae *Amazon*, *unam mammam* 11. 649
lavabat ferum in fonte 7. 489
lavabo *capellas* in fonte E. 3. 97
lavandi studio gestire G. 1. 387

lavant corpus frigentis et ungunt Ae. 6. 219
laudabor sumpsisse pœnas merentis 2. 585 raptis spoliis, *ob rapta spolia* 10. 449
laudârit si ultra placitum E. 7. 27
laudare sedentes pacem Ae. 11. 460
laudato ingentia rura G. 2. 412
laudavit carmina nobis E. 5. 55
laude Ae. 4. 233 273 5. 230 355 12. 49 insigni ferebat Teucros 1. 629
laudem G. 3. 288 Ae. 2. 384 4. 93 9. 655 11. 708 791 12. 321
laudes, *verb.* nihil est quod pocula laudes E. 3. 48
laudes, *nomen* E. 4. 26 5. 11. 78 6. 6. Ae. 1. 613 8. 287 10. 282
laudi sunt sua præmia 1. 465
laudibus G. 2. 138 3. 186. Ae. 11. 125
laudis G. 2. 174 Ae. 5. 394 751 7. 496 10. 371
laudum G. 3. 112. Ae. 5. 138 6. 823. 8. 273 9. 197
lavêre favillam vino 6. 227
lavi vulnera 9. 487
Laviniaque venit litora 1. 6
Lavini pro *Lavinii* 1. 262 274 6. 84
Lavinia arva 4. 236
Lavinia, *nom. propr.* 7. 359 12 64 194 conjux 6. 764 7. 314 12. 17 80 virgo 7. 72 11 479 filia prima 12. 605
lavit corpora sanguis, *primâ correpta à lavo*, *lavis* G. 3. 221 æquore currum 3. 359 cruorem luminis Ae. 3. 663 ora cruor 10. 727
lavit, *præteritum* à *lavare*, *at*, *lavit*, *producta primâ*, boves in flumine 7. 663
laurea, *laurus* E. 7. 62 64
Laurens ora litus Ae. 10. 706
Laurente *nymphâ* 7. 47 solo, *terrâ* 12. 547
Laurentem Tybrim 5. 797
Laurentes, *nom. masc.* ipsi 12 240 campi 12 542 *fem.* nymphæ 8. 71 *acc.* superbos 8. 613 muros 10. 671
Laurenti ab arce 8. 1 solo 1. 38 divo 12. 769
Laurentia, *nom. fem.* palus 10 709 *nom. plur.* arva 7. 661 6. 100 castra 10. 635 agmina 11. 909
Laurentibus miseris 8. 537 agris 11. 431 12. 24
Laurentis colonis 7. 63 Pici 7. 171 tyranni 7. 342 Turni 7. 650 pugnae 11. 78 *regis* 11. 851

Laurentum 8. 371 12. 137 280
lauri E. 2. 54 3. 63 10 13 Ae. 6. 658
lauro G. 2. 131 Ae. 3. 81 5. 246 539
lauros E. 6. 84 8. 13 82
laurum E. 8. 83
laurus G. 2. 18 133 Ae. 2. 513 3. 91 7. 59
Lause 10. 775
Lausi 10. 863
Lauso 10. 439 700 810 814 839
Lausum 10. 810 841
Lausus 7. 649 651 10. 346 426 434 790 902
lautis carinis 8. 361
laxabant somno curas Ae. 9. 225
laxant arva sinus G. 2. 331
laxare excussos rudentes Ae. 3. 267
laxârant membra quiete 5. 836
laxas habenas dare 1. 63
laxat claustra Sinon 2. 259 foros 6. 412
laxata vix est via voci dolore 11. 151
laxaverat artus quies 5. 857
laxis habenis immissus palmes per purum G. 2. 364 compagibus Ae. 1. 126
laxos circlos G. 3. 166 casses 4. 247 funes immittere Ae. 8. 708 arcus 11. 874
leæna E. 2. 63. G. 3. 245 4. 408
lebetas Ae. 3. 466 5. 266
lecta *nom. fem.* bello juventus 8. 606 *voc.* ô manus, *turba* 10. 294 *neutr. plur.* ex arbore mala E. 3. 70 Ponto venena 8. 95 *semina* G. 1. 197 ossa Ae. 6. 228 pubis robora equites 8. 519 arma refert humeris *collecta* 10. 542
lectae comites 11. 655
lectas de more bidentes 4. 57 6. 39 8. 544
lecti cunctis navibus *electi è* 1. 522 custodes 2. 762 juvenes 8. 179 10. 837 ô vos 9. 146 proceres 10. 213 *viri* 12. 899
lectis viginti equitum comitatus 9. 48
lectissima matrum corpora 9. 272
lectori vestro pascite vitulam Pierides E. 3. 85
lectos juvenes Ae. 5. 729 viros 6. 73 11. 60 Dardaniae duces 8. 119
lectum jugalem 4. 496
Ledae matris 1. 656
Ledaeam Hermionem 3. 328 Helenam 7. 364
legam cana mala E. 2. 51
legat quae *carmina* 10. 1 corpora

M

maculavi tuum nomen crimine 10. 851
maculis G. 1. 441 3. 55 389 4. 92 Æ. 4. 643 5. 566 9. 49
maculosae tegmine lyncis 1. 327
maculosus alvum notis *serpens* G. 3. 427 auro fulgor Æ. 5. 87
madefecerat humum *et* herbas fusus *sanguis* 5. 330
madent vere terrae G. 4. 429 tori cruore Æ. 9. 334
madentem crinem 4. 216 rore ramum 5. 854
madentes myrrhâ crines 12. 100
madexerent, *semina* G. 1. 901.
madescunt robora semiusta Æ. 5. 697
madet terra sanguine 12. 691
madida veste 5. 179 6. 359
Maeandro duplici 5. 251
Maenala, *Arcadiae montem* E. 10. 55. G. 1. 17
Maenalios versus E. 8. 21 25 31 36 42 46 51 57 61
Maenalus 8. 22 10 15
Maeonia murâ Ae. 4. 216 generose domo 10. 141
Maeoniae juventus 8. 499
Maeonidæ 11. 759
Maeonii Bacchi G. 4. 380
Maeonio regi Ae. 9. 546
Maeonis 10 337
Maeotica unda G. 3. 349 tellus Ae. 6. 799
magalia 1. 425 4. 259
mage penetrabile telum, *magis* 10. 481
magicas artes 4. 493
magicis sacris E. 8. 66
magis atque magis G. 3. 185. Ae. 2. 299 12. 239
magis ac magis 12. 406 quo magis G. 4. 248. Ae. 4. 452 5. 29 6. 718
magis magis G. 4. 311 quanto magis 4. 411 tanto magis Ae. 6. 79 hoc magis 5. 94 tam magis 8. 787 quam magis 7. 788
magister *navis* 1. 119. 5. 176 *tuus* memoratus Eryx 5. 391
magistra arte 8. 442 12 427
magistratusque legunt 1. 430
magistri G. 3. 118. 185 445 549 4. 283. Ae. 6. 669 12. 717
magistris pecoris G. 2. 529 patribus Æ. 5. 562
magistro pecoris E. 3. 101 *navis* Æ. 5. 224 867 6. 353 sub te tolerare militiam 8. 515 Volscente *duce* 9. 370
magistros ovium E. 2. 33 rerum Æ. 9. 173
magistrum E. 5. 48

magna, *nom. fem.* tritura G. 1. 190 quercus 3 332 lues commissa 4. 454 quorum pars fui Æ. 2. 6 Deûm genitrix 2. 788 mei imago 4. 654 ira Deûm 5. 707 ego Jovis conjux 7. 308 vis cœlestium 7. 432 mihi domus hic 8. 65 hæc mea fides 11. 55 *voc.* parens frugum salve G. 2. 173 mea potentia nate Æ. 1. 668 ô sacerdos 6. 544 *abl.* vi G. 1. 169 4. 174 in silva 3. 219 Æ. 6. 451 sub terra G. 4. 366 caterva Æ. 1. 500 2. 40 370 4. 136 5. 76 11. 478 umbra 2. 251 voce 3. 68 5. 245 345 6. 506 619 10. 873 12. 482 580 manu Æ. 3. 624 5. 241 in Ida 5. 449 de stirpe nepotum 6. 864 in Hesperia 7. 4. se mole ferebat 8. 199 cum parte muri 9. 562 ditione 10. 53 ab urbe 11. 226 pugna 12. 34 *neutr. plur.* parvis componere E. 1. 24 satis tibi rura 1. 48 omnia G. 3. 54 corpora boum 3. 369 si rependam Æ. 2. 161 mœnia 2. 295 numina 2. 623 3. 264 633 697 para mœnia 3. 160 æquora 3. 196 ossa 5. 422 ora domus 6. 53 penetralia 6. 71 satis si non sunt mea numina 7. 311 auri talenta 9. 265 facta 10. 281 11. tibi volant *verba* 11. 381 incœpta 11. 469 inter præmia 12. 437
magnæ, *genit.* Junonis 5. 437 laudis 5. 751 urbis 12. 116 Romæ. 12. 168 *dat.* Cereri G. 1. 338 sorori *matris Eumenidum* Æ. 6. 250 *plur.* urbes 7. 629
magnam Hesperiam 1. 574 Italiam 4. 345 mentem 6. 11 partem 6. 30 ad urbem 6. 872 12. 671 rem 9. 232 hastam 10. 335
magnanimæ, *plur.* gentes 10. 139
magnanime Ænea 5. 17
magnanimi *genit.* Jovis 12. 144 878 *plur.* heroes 6. 649
magnanimo Volscente 10. 563
magnanimosque duces *apum* G. 4. 4
magnanimum Æneam Æ. 1. 264 9. 204 hostem 10. 771
magnanimûm, *genit.* heroûm G. 4. 476 Æ. 6. 307 equorum 3. 704
magnanimusque Anchisiades 5. 407
magnas urbes 3. 106 4. 173 187 ædes 12. 473

magne rex Ae. 1. 245 Cato 6. 841 pater Divûm 9. 495 belli potens 11. 7 pater 11. 410 Jupiter 12. 808
magni, *genit.* Timavi saxa E. 8. 6. Achillis G. 3. 91 Jovis Ae. 3. 104 Abantis 3. 286 patris 4. 238 Anchisæ Ae. 5. 99 8. 156 incœpti 5. 714 Hectoris 6. 166 Ditis 6. 541 agminis 7. 707 Diomedis 8. 9. æquoris 9. 101 Acestæ 9. 218 Æneæ 9. 787 10. 830 Amathæ 10. 344 Olympi 10. 437 *plur. nom.* menses E. 4. 12. Dardanidæ Ae. 5. 45 *voc.* ô cœlicolæ 10. 6
magnis stridoribus G. 2. 162 aquilonibus 2. 334 clamoribus 4. 76 Ae. 2. 128 5. 341 legibus G. 4. 154 parva componere 4. 176 Mycenis Ae. 2. 331 Dis 3. 12 8. 679 mœnia magna para 3. 159 clangoribus 3. 226 4. 668 simulata Pergama 3. 349 muneribus 5. 532 periclis 6. 83 Circensibus actis 8. 636 molibus 9. 711 viribus 10. 474 terroribus 11. 448 Divis 12. 296 stridoribus 12. 590
magno grege E. 6. 56 tridenti G. 1. 13. Ae. 2. 610 calore G. 1. 190 agmine 1. 381 Ae. 6. 749 stridore G. 1. 407 corpore 2. 327 Ae. 6. 727 8. 711 10. 478 crate e G. 2. 458 ore 3. 294 Ae. 12. 692 mutentur vellera, *pretio magno vendantur* G. 3. 306 clamore 3. 375 4. 439 Ae. 2. 58 5. 207 6. 175 9. 791 murmure 1. 59 128 4. 160 5. 369 populo 1. 152 amore telluris 1. 175 Illo 1. 292 amore 1. 358 679 4. 395 5. 5 concussu 1. 513 12. 399 miscentur *pretio* 2. 104 tumultu 2. 122 6. 857 11. 662 bello 2. 193 11. 295 auri pondere 3. 43 in Ionio 3. 211 amore conjugis inflammatus 3. 330 pectore 4. 448 æstu irarum 4. 532 munere 5. 537 Latio 7. 54 omine 7. 146 in gyro 7. 379 sonore 7. 462 fragore 7. 587 677 Amphitryoniadæ 8. 103 amore laudum 9. 197 æthere 10. 356 objice *aquarum* 10. 377 pondere 10. 381 emptum pretio 10. 503 metu 11. 400 juvenco 11. 811 actu 12. 687
magnorum suûm 1. 638 luporum 7. 18 Achivûm 11. 266 avorum 12. 649
magnos leones E. 4. 22 Bona-

obrue-

obruerent Rutuli *me* telis 11. 162
obruimur telis 2. 411 numero 2. 424
obruit arvo stirpes G. 2. 24 quos Auster vectos per æquora *Ae.* 6. 336
obruitur undique telis 9. 808
obrutus undique telis *Æneas* 10. 808
obscœnæ volucres 3. 262 12. 876
obscœnam famem 3. 367 frontem rugis aras 7. 417
obscœnas volucres 3. 241
obscœni canes G. 1. 471
obscœnum cruorem *Ae.* 4. 455
obscura, *nom. fem.* ipsa nebulis *Nympha* G. 4. 424 Luna Ae. 4. 80 nox 4. 461 fama 5. 302 *abl.* ferrugine G. 1. 468 nocte *Ae.* 2. 420 *neutr. plur.* haud obscura signa G. 1. 229 limina portæ *Ae.* 2. 752
obscuram nubem G. 4. 60 umbram Ae. 6. 453 nulli rem 11. 343
obscurant pennis æthera 12.253
obscuri ibant sola sub nocte Ae. 6. 268
obscurior est annis fama 9. 205
obscuris vera involvens 6. 100 convallibus 6. 139 vallibus 9. 244
obscuro cornu si comprehenderit aëra Luna G. 1. 418 ære Ae. 1. 415 cœlo 3. 586 nimbo 2. 416
obscuros colles 3. 522
obscurum, sub obscurum noctis G. 1. 479
obscurus in ulva delitui per noctem *Ae.* 2. 135 trabibus acernis lucus 9. 87
obsedêre telis angusta viarum 2. 332 fores 2. 450 apicem 7. 66 turres et tecta domorum 12. 133
obsedit milite campos 3. 400 limen Amasæ 7. 343
observans quos *pullos* detraxit nido G. 4. 513 quæ signa ferant Ae. 6. 198 oculis 11. 726
observant regem 4. 212
observata retro vestigia 2. 754 9. 393
obsessa, *nom. fem.* vallis tenetur legio Æneadûm 10. 120 nequicquam juventus 10. 605 *neutr. plur.* tenebant limina portarum 2. 802
obsessas fauces G. 3. 508
obsessos muros *Ae.* 10. 286 colles 11. 902
obsessum acíe testudine limen 2. 441

obsidam milite fauces 11. 516
obsidere fines Italos 7. 334 portas vigilum excubiis 9. 159
obsidet lævum latus 3. 421 muros hostis 11. 304
obsidione 3. 52 8. 647 9. 598 10. 26 109
obsit ne prodigus G. 4. 89
obsita setis lo. Ae. 7. 790
obsitus ævo 8. 307
obstabit nihil 10. 55
obstant fata 4. 440 6. 438 portenta Deûm variis terroribus 7. 58
obstare furori faciam 4. 91
obstet quæ mora tardis noctibus *G.* 2. 482. *Æ.* 1. 750
obstiterit frigidus circum præcordia sanguis G. 2. 484
obstitit quibus Ilium Ae. 6. 64
obsto bonis communibus 11. 435
obstruit aures viri *Deus* Ae. 4. 440
obstruitur spiritus oris G. 4. 301
obstupuêre omnes 4. 351 animi *Ae.* 2. 120 5. 404 animis alii 8. 530 animis Rutuli 9. 123 silentes 11. 120
obstupui 2. 560 774 3. 48 298
obstupuit 1. 517 2. 378 3. 121 9. 197 12. 665 primo aspectu Dido 1. 617 visu Aeneas 5. 90
obtecta arboribus domus 2. 300
obtendere pro viro nebulam et ventos 10. 82
obtentâ nocte tenebræ densentur G. 1. 248
obtentu frondis inumbrant Ae. 11. 66
obtestantur Latinum 7. 576
obtestemur ipsum veniamque oremus ab ipso 11. 358
obtestor vos per Penates 9. 260 per excidia Trojæ liceat, etc. 10. 46 illud te pro Latio, etc. 12. 820
obtexitur coelum umbrâ 11. 611
obtorsi flexilis circulus auri 5. 559
obtruncant cominus ferro G. 3. 374
obtruncat patrem ad aras 2. 663 Polydorum 3. 55 *illum* ad aras 3. 332 Alcathoum 10. 747 Epulonem 12. 459
obtulerat se ultro venientibus 2. 61
obtulit 2. 590 in somnis huic se forma *Dei* 4. 557 se ultro 8. 611 sese obvius ardenti 10 552
obtusa, *nom. fem.* acies stellis G. 1. 396 *neutr. plur.* pectora *Ae.* 1. 571
obtusi vomeris dentem *G.* 1. 262

obtusior usus nimio luxu sit arvo genitali 3. 135
obtusis cornibus *Luna* 1. 434
obtutu Ae. 1. 499 7. 250 12 666
obvertus 9. 622 11. 601
obvertit terga axi G. 2. 271
obvertimus cornua antennarum Æ. 3. 549
obvertunt pelago proras 6. 3
obvia, *nom. fem.* arbos G. 4. 24 sese tulit mater Æ. 1. 318 quæ minus fuerit Gr. j 1, *exposita Troja* 3. 499 ni foret cohors 10. 328 ventorum furiis rupes 10. 694 cui Camilla occurrit 11. 498 ire contra equites promitto 11. 504 *neutr. plur.* si qua ferant sese oculis E. 6. 59 ferre arma Æ. 9.55 ferro dedit pectora 12. 540
obvius illi armato non quisquam se tulisset Æ. 6. 880 volas ipse 8. 111 huic fit Lagus 10 380 ardenti sese obtulit 10 552 adversoque occurris 10. 734 ite parat 10. 770 subit hasta 10 877 Chorinæus, *occurrens* 12 298 *illi* Aeneas 12. 481
obumbrans æthera telis 12. 578
obumbrat magnum reginæ nomen 11. 223
obumbret vestibulum palma aut oleaster *G.* 4. 20
obunco rostro Ae. 6. 597
obustis sudibus 11. 894
obusto torre 7. 506
occasu, in occasu vestro 2. 432 ab Occasu *ab Occidente* 9 668
occasum, ante occasum *Maiæ* G. 1. 225 solis servans 1. 403 solis ad occasum 3.336 Trojæ Ae. 1. 242 in occasum longus ager 11. 317
occiderit ferro Priamus 2. 581 arte novercæ *Hyppolitus* 7. 766 cum nomine Troja 12 828
occidet et serpens E. 4. 24
occidis *tu* quem, etc. Ae. 12 540
occidit canis *G.* 1. 218
occidit *Ae.* 10. 470 12. 641 660 Troja 12. 818
occisis Latinis 11. 193
occiso Therone 10. 321 pastore lupus 11. 811
occubat umbris *cecidit sub umbras* 1. 551 quo Hector 5. 371 urbe paterna 10. 706
occulat sese umbris 12. 53
occule multâ terra *G.* 2. 347
occulit horrentibus umbris *Ae.* 1. 316
occultabat saxo raptos 8. 211
occultant spineta lacertos E. 2. 9
occultas vires G. 1. 86 vias *Ae.* 3. 695
occultè meditans 12. 418

ornos E. 6. 71 Æ. 4. 491 6. 182 11. 138
ornum 2. 625 10. 766
ornus G. 2. 71
oro Æ. 2. 143 4. 319 451 6. 76 10. 61 903 11. 442 12 60. 680 933 extremam hanc veniam Æ. 4. 435 liceat dure tibi vela per undas 5. 796 unum 6. 106 9. 284 vitam 8. 577
Orodem, nom. prop. viri Æ. 10 732
Orodes 10. 737
Orontem 1. 117 6. 334
Oronti 1. 224
Orphea E. 3. 46 6. 30
Orphei 4. 57 G. 4. 545 553
Orpheu 4. 494
Orpheus E. 55 8. 56 G. 4. 454 Æ. 6. 119
Orphytus *legitur Ornitus* 11. 677
orsa, *nom. fem.* loqui vates 6. 125 562 majorem furorem 7. 387 *neut. plur.* vicissim ore refert 7. 435 tua in melius reflectas 10. 632 refert 11. 124
Orsen 10. 748
Orsilochum 11. 690
Orsilochus 11. 636
orsus sic 1. 329 2. 2 9. 656 12 806
orta, *nom. fem.* dies 7. 149 127 114
ortas esse cedis in nostris montibus prosit 9. 92
orto sole recens G. 3. 156
ortu in quarto 1. 433
ortum nascentem 1. 442
ortum antiqua à stirpe Æ. 1. 630
ortus antiquos Signorum E. 9. 46 et obitus Signorum G. 1. 257 ad ortus solis 3. 277 suos ostenderit aurora nona 4. 544 suos induxerat aurora nona 4. 552 primos extulerit Titan Æ. 4. 118 solis 6. 255
ortus hinc Dardanus 3. 167 his agris 7. 206
Ortygiæ portus 3. 124 oraculum 3. 143
Ortygiam 3. 154 694
Orygium, *nom. prop. viri* Ae. 9. 573
os 6. 80 8. 152 591 10. 699 12. 300 ulceris summum G. 3. 454 honestum ostendit terris Taygete Pleias 4. 232 virginis ferens Ae. 1. 319 humerosque Deo similis 1. 593 impressa toro 4. 659
oscilla G. 2. 389
Oscorum manus Ae. 7. 730
oscula G. 2. 523 Ae. 1. 260 691 2. 490 12. 434
Osinius rex Æ. 10. 655
Osirim, *nom. prop. viri* 12. 458
ossa E. 10. 33, G. 1. 497 3. 457 485 Ae. 2. 121 3. 57 4. 101 5. 31 47 55 422 480 787 6. 55 228 328 379 7. 458 8. 297 390 9. 475 10. 416 11. 212 696 12. 448
Ossæ involvere Olympum G. 1. 282
Ossam imponere Pelio 1. 281
ossibus E. 3. 102. G. 3. 258 272 4. 308. Ae. 1. 664 4. 525 5. 172 855 7. 355 9. 66 10. 384 12. 36
ostendat se G. 2. 255. Ae. 5. 550 6. 188
ostendent terris hunc fata 6. 884
ostendere Aquiloni glebas G. 2. 261 se duplices Tubas offerri sibi Ae. 4. 470 has tibi curam 6. 716
ostenderit suos ortus aurora nona G. 4. 544
ostendit venis rivos argenti Italia 2. 166 os terris Taygete Pleias qua se dextra Ae. 2. 388 humeros 5. 376 dextram 5. 443 si quam tibi 6. 368 ab æthere nubem 7. 143 ovantem 11. 479
ostendunt fata sedes 1. 210
ostendumur cœlo boves abstractæ 8. 264
ostentabat faciem et membra 5. 357
ostentans artem 5. 521 frontem 5. 567
ostentat mœnia 3. 703 opes 4. 75 campos 6. 678 victores equos 7. 656 fors salutem 8. 477
ostentet se prævalidam tellus G. 2. 253
ostia 4. 467. Ae. 1. 18 404 3. 688 5. 281 6. 43 81 109 Nili 6. 800 Ditis 8. 667
ostriferi Abydi G. 1. 207
ostro 2. 506 3. 17. Ae. 1. 643 704 4. 134 5. 111 133 7. 277 814 10. 722 11. 72 772 12. 67. 126
Otriadae 2. 336
Otriades 2. 319
Otryn nivalem 7. 675
ova G. 1. 379 3. 438
ovans Ae. 5. 331 6. 589 11. 758
ovantem Ae. 5. 563 9. 208 12. 479
ovantes socii G. 1. 346 gutture corvi 1. 424 cuncti Ae. 3. 189 nos 3. 544 nautas 4. 543 paremus imperio 4. 577 socios 9. 71. flammas 10. 409. Teucros 10. 690 hortatur 11. 13
ovat quo Turnus spolio 10. 500
ovem G. 4. 546
oves E. 2. 33 3. 35 94 98 6. 5. 86 7. 3 8. 52. 10. 16 68 G. 2. 375 3 297 441 4. 10 Ae. 3. 660
ovili pleno 9. 59
ovilia G. 3. 537 Ae. 9. 339
ovilibus E. 1. 8
ovis Ae. 2. 42
ovium 1. 22 2. 33 G. 1. 17 2. 196

P

Pabula E. 1. 50 G. 86 2. 436 3. 321 385 481 548 4. 9 244 266 280. Ae. 1. 472 12 475
pacatumque orbem E. 4. 17
pace Ae. 1. 253 5. 587 7. 46. 426 487 8. 325 10. 31 11 133 12. 504
pacem G. 4. 535 Ae. 3. 261 370 4. 56 99 7. 155 285 339 444 8. 114 9. 279 10. 80 11 110 230 330 362 414 460 12 202 821
Pachynl 3. 429 699
Pachyno Siculo 7. 289
paci G. 2. 425 Ae. 6. 852 7. 536
paciferæ olivæ 8. 116
pacis 3. 543 4. 618 7. 266 11 332 353 658 12. 112
pacisci vitam pro laude 5. 230 letum pro laude 12. 49
pactæ conjugis 10. 722
pactas sponsus 10. 79
pacto hoc G. 2. 248
Pactolusque irrigat auro Ae. 10. 142
pactos hymenæos 4. 99 thalamos 10. 649
Padi ripis 9. 680
Pado G. 2. 452
Padusæ amne Ae. 11. 457
Pæana lætum 6. 657 10. 738
Pæoniis herbis 7. 769
Pæonium in morem 12. 401
Pagasum 11. 670
pagina nomen sibi Vari præscripsit E. 6. 12
pagos G. 2. 382
Palæmon E. 3. 50 53 Ae. 5. 823
palæstrâ agresti G. 2. 531
palæstras patrias Ae. 3. 281
palæstris gramineis 6. 642
palam fari 7. 428 luce 9. 153
Palamedis 2. 82
palantes Troas vagos 5. 265 polo stellas 9. 21 socios 9. 780 video 10. 674 agit 11. 737 paucos 12. 615
palantia terga 12. 738
palatia Romana G. 1. 499
Palatini Evandri Ae. 9. 9
palato G. 3. 388
paleæ 1. 192 3. 134
paleam 1. 368
palearia pendent à mento G. 3. 53
Pales Dea Pastorum E. 5. 35

pennas G. 1. 399
pennata fama ruit *Ae.* 6. 473
pennis G. 1. 406 409 4. 73 310 Ae. 3. 258 4. 223 700 5. 215 6. 15 240 10. 722 11. 272 722 867 12. 253 474 892
pensa G. 1. 391 4. 343 *Ae.* 9. 476
penso exercet famulas 8. 412
Penthesilea 1. 495 662
Pentheus 4. 469
penum struere 1. 708
penuria *ciborum* 7. 113
pependit collo 1. 719 umbone clypei telum 2. 546 prora 5. 206 examen ramo 7. 67 foliis innexa 8. 277 caput huc atque illuc 9. 755 ex humero dextra 10. 341
pepercit nec voci, iræque 2. 535
pepercêre sibi letum manu 6. 435 nobis hanc patriam suo sangui*ne* 11. 25
pepigêre bis senos dies 11. 133 nec quæ pepigêre recusent 12. 12
pepigi *nec* prima tui tentamenta per artem 8. 144
pepigit fœdera hæc mihi tecum Ae. 10. 902
peplumque ferebant 1. 484
per, *passim*, *sed nullo singulari sensu.*
per æstum E. 5. 46 per artem *G.* 1. 122 per astra duodena sol regit orbem G. 1. 232 per ambas secta via 1. 238 per cuneos hunc hiantem plausus 2. 509 per herbam fusus 3. 527 per populos dat jura 4. 562 per terram cervixque trahuntur Ae. 1. 562 per ovilia turbas leo *perturbans ovilia*, vel *tumultuans in ovilibus* 9. 339
perque E. 10. 23 G. 1. 245 2. 307 Ae. 1. 541 2. 273 365 4. 286 671 6. 269 566 7. 499 8. 21 9. 534 10. 313 11 690
peracta quibus est fortunâ 3. 493 *abl.* caede 9. 242
peragat inceptum 4. 452
peragenda, quae peragenda, accipe 6. 136
peragrans stabula leo 10. 723
peragrant saltus silvasque G. 4. 53
peragrat silvas saltusque *Ae.* 4. 72
peragro Libyae deserta 1. 388
peragunt iter inceptum 6. 384
percepi omnia 6. 105
percepit flammam pectore animus 7. 356
percipe porro, quid dubitem 9. 190
perculit victorem Buten 5. 374
perculsa, *nom. fem.* mentem formidine G. 4. 357 *abl.* mente Ae. 9. 292 *neutr. plur.* cetera jaceant 1. 310
perculsus amore *Musarum* G. 2. 476 laetitiaque metuque Ae. 1. 517 casu Aeneas 6. 475 tanto nomine Pallas 8. 121 amore laudum 9. 197
percurrens pectine telas 7. 14
percurrere nomina pœnarum 6. 627
percurrit pectine telas *G.* 1. 294 nimbos 8. 392
percussa *nom. fem.* tellus tridenti *G.* 1. 13 manu pectus 4. 589 palmis lacertos 7. 503 *neutr. plur.* litora fluctu E. 5. 83
percussae pectora matres Ae. 11 877
percussit pectus manu 12. 155
percussum quem aureâ virgâ 7. 190
perdere gentem 7. 504 *me occidere* 10. 879
perdidit me et te G. 4. 494
perdis, quantum tu perdis Ae. 11. 58
perdita, *nom. fem.* bucula E. 8. 88 nescis heu perdita Ae. 4. 541
perditus, *ego imprudens* E. 2. 59
perducant vaccae ad stabula *taurum* E. 6. 60
perduxit en quo discordia cives! E. 1. 73 nati corpus *ambrosiæ odore* G. 4. 416
pereat nunc *Ae.* 10. 617
peredit quos amor crudeli tabe 6. 422
peregi quem dederat cursum fortuna 4. 653 omnia animo mecum antè 6. 105
peregit dona 5. 362
peregrinâ ferrugine clarus et ostro 11. 772
peremp à matre 10. 315
peremptae ossa atque cineres insequitur 5. 787
peremptis tot una caede 9. 453 Martis sorte 11. 110
perempto huic plagis G. 4. 301 pallante Ae. 10. 533 11. 177
peremptum indignâ morte 6. 164
perennis fama 9. 79
pereo manibus hominum 3. 606
pererrat totum Aeneam luminibus 4. 363 arte locum 5. 441 *eam totam serpentis malum* 7. 375 circuitum 11. 766
pererratis finibus E. 1. 62
perrato ponto *Ae.* 2. 295
peresa vellera illuvie G. 3. 561
pereunt Hypanisque *Dymasque* 2. 428
perfecta, *nom. fem.* candenti nitens elephanto altera *porta somni* 6. 894 en discordia tibi bello 7. 545 *neut. plur.* nec dum *carmina* E. 9. 26 cymbia argento Ae. 5. 267 eu munera 8. 612 pocula argento 9. 263 solido argento *arma* 9. 357
perfectis votis 3. 548 divinis rebus 8. 307
perfecto honore 3. 178 munere *Divæ* 6. 637 temporis orbe 6. 745
perfer te hinc ad limina reginæ 1. 393 hæc Turno mandata 11. 825
perferet te fraus incolumem Auno *Ae.* 11. 718
perferimus monstra 3. 584
perferre laborem *G.* 2. 343 dolorem 4. 420 9. 426 pelagi laborem 5. 617 labores 6. 437 12 177 parentis lacrymas 9. 289 gnato gaudia sub manes 11 181
perfert naves *esse* incensas 5. 665 minas cœlique marisque 10 695
perfertur nuntius 6. 692
perfice munus susceptum 6. 629
perficere incepta 4. 639
perfide 4. 305 366
perfidus *E.* 8. 91 Ae. 4. 421 7. 362 10. 231 ensis 12. 731
perflant terras turbine *venti* 1. 83
perfodiunt portas 11. 473
perforat pectus 10. 485 inguen lævum 10. 689
perfossum thoraca 11. 10
perfringere, adest perfringere dextrâ, quod votis optastis *perficere* 10. 279
perfudit nectare Vestam ardentem *G*, 4. 384 ossaque et artus sudor Ae. 3. 459
perfundat sanguine flammas 10. 520
perfundere amurcâ semina *G.* 1. 194
perfundi flumine 11. 495
perfundit sinu a enam *mare* Ae. 11. 626
perfunditur æquoris æstu *ora* 3. 397
perfundunt pecus fluviis *G.* 3. 446
perfurit incensus *Ae.* 9. 343
perfusa, *nom. fem.* humeros oleo *juventus* 5. 135 genas 12. 65. *nom. plur.* somno Lethæo papavera G. 1. 78
perfusæ vestes ostro *Ae.* 5. 112
perfusam pulvere canitiem 12. 611
perfusi flumine G. 2. 147 sanguine fratrum 2. 510
perfusos sanguine currus Ae. 11. 88
perfusus sanie vittas 2. 221. Lucifer undâ Oceani 8. 589
pergam, si pergam repetens etc. 1. 376

tora nota 3. 657 Salamina 8. 158 connubia nostra 12. 42
petenti mihi dedit responsum E. 1. 45 annuit Æ. 4. 127 da 9. 83
petentibus arva Tyrrhena 8. 551
petere litora cursu 1. 162. Italiam 3. 364 agmen easdem partes 7. 69 alta pelagi 9 81 fluvium 9. 790
peterem te supplex 6. 115
peteres si non arva aliena 4. 312
peteret Pergama 1. 655
peteretur classibus Troja per æquor 4. 313
petet exuvias 2. 646 ille fugam 12. 263
petere altum aves G. 2. 210 Mycenas Ae. 2. 180 tecta 4. 164 rates 6. 492 nos sibi 7. 238 Italiam 10. 32
petierunt æthera 11. 272
petiisse Mycenas vento 2. 25 Penates Iliacos bello 3. 603
petiit Italiam 10. 67. Æneam jaculo 10. 343 -- Petilia 3. 402
petimus terram 3. 93 hunc Apollinem 3. 276 Evandrum Æ. 8. 119
petis quidve hinc? G. 4. 446 dum consulta Æ. 6. 151 causas ex alto 8. 395 quid istis? 6. 94
petisti quod tota mente 4. 100 quam bello Hesperiam 12 359
petit malo me Galatea E. 3. 64 excidiis urbem G. 2. 505 æthera sol invectus equis 3. 358 campum amnis 3. 522 omnem prospectum late pelago Æ. 1. 185 portum 1. 198. Ilionea dextrâ 1. 615 Reginam amor 1. 721 summa scopuli 5. 180 prona maria 5. 212 quem Cleanthum 5. 226 antrum 6. 11 illam ante alios Turnus in uxorem 7. 55 tecta tyranni 7. 343 tecta 7. 512 Cocyti sedem 7. 562 cursu ardua montis 8. 221 Volscentem 9. 439 agmine prima cursu 9. 479 Ascanium Apollo 9. 646 Æneam 10. 313 Helenum 10. 388 ore cruento terram hostilem moriens 10. 489 æquora fugâ 12. 742
petit sedem Evandri, adivit 9. 9
petitis Italiam cursu 3. 253 quid? 7. 197 quam dextram 8. 169
petito longinqua Tarenti G. 2. 197
petitum thoraca Ae. 11. 9
petitur gener externa de gente 7. 367
petiverit cursu deserta E. 6. 81
petivi montem Ae. 2. 824 quod sæpe votis 12. 259
petivit remis ventisque laevam 3. 563 equo castra 5. 668 somnos in vincula Tartareum custodem 6. 395 7. 88 terras 7. 323 12. 850 placidum per membra soporem 8. 405 amplexus 8. 615 castro Laurentia 10. 635 silvas 11. 813 quacunque virtute viam 12. 913
peto tempus inane, requiem spatiumque furori 4. 433 non jam prima 5. 194 si concessa 5. 798 spolia 11. 791 nec mihi regna 12. 190
petunt hœdi G. 4. 10
petunt nebulæ magis ima G. 1. 402 tecta 4. 62 187 pulcram per vulnera mortem 4. 218 Æ. 11. 647 quidve 2. 151 Laocoonta gemini angues 2. 213 litora cursu 2. 400 portus 5. 32 saxa 5. 678 quid animae? 6. 319 responsa 7. 86 alta pelagi 8. 691 ima maris 9. 128 Trojanos hæc monstra 9. 128 castra 9. 315 tuta loca 11 871
petuntur praemia 11. 764
Phæacum 3. 291
Phædram 6. 445
Phaëtontiadas, sorores Phaëtontis E. 6. 62
Phaëtontis Æ. 5. 105 10. 189
phalanges 6. 489 12. 544 662
phalanx 2. 254 11. 92 12. 277 551
phalarica vel falarica 9. 705
Phalarim 9. 762
phaleras 9. 359 458
phaleris 5. 310
Phanæus ipse rex G. 2. 98
pharetra Ae. 1. 327 4. 138 11. 590 859
pharetram G. 3. 345 Ae. 1. 340 504 5. 311 7. 816 8. 166 9. 660
pharetras 5. 558 11. 844
pharetrata Camilla 11. 649
pharetratae Persidis G. 4. 290
pharetris 2. 125 Ae. 5. 501
Pharon 10 322
phaselis G. 4. 289
Phasimque fluv. G. 4. 367
Phegea Ae. 9. 765
Phegeus 5. 263 12. 371
Pherea, acc. nom. propr. viri 10. 413
pheretro, sive feretro 6. 222 11. 149
Philippi campi G. 1. 490
Phillyrides Chiron 3. 550
Philoctetae Ae. 3. 402
Philomela E. 6. 79 G. 4. 511
Phinei mœnia Ae. 8. 165
Phineïa domus 3. 212
Phlegeton 6. 265 551
Phlegyasque miserrimus 6. 618
phocæ G. 3. 543 4. 432
phocas 4. 395
Phœbe, voc. Ae. 3. 371 6. 18 56 10. 316
Phœbe, Luna G. 1. 432 Ae. 10 216
Phœbea lampade 4. 6
Phœbeæ lampadis 3. 637
Phœbi E. 6. 67 7. 22 64 Ae. 1. 333 2. 114 319 3. 80 359 474 Ae. 6. 35 70 77 347 8. 720 9. 661 10. 537 12. 402
Phœbigenam, filium Apollinis Aesculapium 7. 773
Phœbo E. 3. 62 5. 66 6. 11. 29 83 7. 63 Ae. 3. 188 251 4. 58 6. 69 662 7. 62 126 391
Phœbum E. 5. 9. Æ. 3. 143
Phœbus 3. 99 251 11. 794 913
Phœnicum 1. 348
Phœnissa Dido 1. 674 6. 450 subauditur Dido 1. 718 4. 529
Phœnissam Didonem 4. 348
Phœnix, nom. propr. viri 2. 762
Pholoë Cressa genus 5. 285
Pholumque, nomen Centauri G. 2. 456 Ae. 8. 294
Phorbanti similis Somnus 5. 842
Phorci 5. 240 824 10. 328
Phryges 1. 472 6. 134 599 617 635 11. 170
Phrygâ, abl. fem. in Ida Ae. 9. 80, neutr. plur. agmina 2. 68 arma 11. 403
Phrygiæ Idæ G. 4. 41. Æ. 3. 6. urbes 7. 207 ô verè Phrygiæ (neque enim Phryges) 8. 617 res 10. 88 campos 10. 582
Phrygiam chlamydem 3. 484 matrem 7. 139 stirpem 7. 579
Phrygias biremes 1. 186 feminas 6. 518 urbes 6. 783
Phrygibus 2. 191 344 10. 2[illegible]
Phrygii, genit. Simoëntis 1. 622 præconis 11. 484 plur. penates 4. 148 comites 4. 140 viri 11. 677
Phrygiis ministris 2. 580 hymenæi 7. 358 armis 11. 769
Phrygio amictu 3. 545 marito 4. 103 tyranno 12. 75
Phrygios ignes 2. 276 duces 7. 430 leones 10. 157
Phrygis semiviri 12. 99
Phrygium æquor 1. 385
Phrygius pastor 7. 363
Phrygum 5. 785 7. 294 11. 145
Phthiam 1. 288
Phyllida E. 3. 76. 107 7. 14
Phyllidis 5. 10 7. 59
Phyllis 7. 63 10. 37 41
Phyllodoceque G. 4. 336
pia abl. vi à Æ. 4. 637 neutr. plur. numina 4. 382

poscit reddi sibi honorem ereptum 5. 342 non hoc ista sibi tempus spectacula 6. 37 socios incendia, *vocat ad* 9. 71 quod te 9. 84 scalas in mœnia 9. 524 illum in prælia 10. 661 æquos 12. 82 326 auxilio viam 12. 388 solum in certamina 12. 467
posco supplex tua numina 2. 690 quæ sit sententia 3. 59 regna 6. 66. quæ 9. 194
poscor ego Olympo 8. 533
poscunt terræ genitalia semina G. 2. 324 pœnas cum sanguine Æ. 2. 72 fata 4. 614 bellum 7. 584 quem numina 8. 512 nostra sibi bella connubia 9. 600 manus bella 11. 379 me solum in certamina 11. 434 arma manu 11. 453 sic numina Jovis 21. 901
positâ, *abl.* sic te 4. 681 urbe 5. 60
positæ sic ô lauri et myrte *junctæ* E. 2. 55 sub nocte silenti bestiæ *et* volucres, etc. *jacentes* Æ. 4. 527
positis arboribus *G.* 2. 278 seminibus 2. 354 castris 3. 348 exuviis 3. 436. Æ. 2. 473 sagittis G. 4. 344 bellis 1. 295 aris 3. 404 incudibus 7. 629 armis 9. 586 10. 52 insignibus 11. 89
posito de semine *G.* 2. 14 certamine Æ. 8. 639 pede super abjectum nixus 10. 736
positum sic in clauso linquunt *juvencum* G. 4.303 castris simulacrum Æ. 2. 172 corpus 2. 644 11. 30 positura hac modum exitiis Æ. 7. 129
positus limes agro 12. 898
posse E. 3. 24 G. 2. 234 Æ. 1. 42 2. 177 557 4. 306 5. 231 6. 527 9. 90 197 253 561 11. 703
possem Æ. 6. 627 10. 616 12. 880
possent G. 2. 343 Ae. 1. 372 2. 292 6. 200 9. 513 11. 971
posset 10. 879
possessor agelli E. 9. 3
posses *Ae.* 1. 417 5. 807 11. 155
possim *G.* 2. 483 3. 8. *Ae.* 3. 368
possimus G. 1. 351
possint 4. 27 *Ae.* 7. 334
possis G. 2. 226. Ae. 1. 680 3. 378 387
possit E. 3. 28 Ae. 1. 686 2. 187 362 4. 85 116 295 5. 6. 6. 78 754 8. 413 9. 322. 421 10. 186 807 11. 386
possum G. 1. 176 *Ae.* 8. 401 10. 151. 874

possumus E. 7. 23 8. 63 G. 1 253
possunt E. 8. 69 10 64 G. 2. 109 313 3. 202 520 562 Ae. 2. 69 4. 582 5. 231 669 9. 446 11. 201 307 325 12. 627
post, *cum. abl.* E. 1. 30 68 Ae. 6. 409
post saltu *G.* 3. 476
post *cum. acc.* E. 1. 70 3. 20 G. 1. 284 3. 157 213 4. 148 Ae. 1. 300 2. 57 283 4. 20 5. 454 625 7. 655 9. 346 363 11. 81 279
post *adverb* G. 3. 70 172 Ae. 1. 140 617 744 2. 216 740 5. 339 507 523 8. 331 639 9. 337 11. 89 593 12 185
post ubi G. 3. 235 4. 189 544 552 Ae. 4. 80 5. 362
post hæc G. 3. 300 Ae. 8. 546
post deinde 5. 321
poste 5. 360
postera, *nom. fem.* dies 3. 588 aurora 4. 6. clara dies 5. 42 orta dies 7. 148 12. 113
postes Æ. 7. 50. G. 2. 463 Æ. 2. 442 454 480 490 493 7. 622 8. 227 11. 890
posthabitâ Samo 1. 20
posthabui illorum mea seria ludo E. 7. 17
posthac E. 1. 76 3. 51
posthuma tua proles Æ. 6. 763
postquam E. 1. 29 5. 34. *G.* 3. 432 4. 374. Æ. 1. 158 220 524 727 2. 90 3. 1 37 57 192 212 463 518 652 4. 17 151 648 5. 577 6. 168 226 7. 6 405 661 709 8. 184 10. 298 710 11. 94 145 248 631 12. 432 604 739 861 945
postrema, *nom. fem.* nec tibi fuerit cura canum *G.* 3. 404. Pristis Ae. 3. 427 *neutr. plur. agmina* 9. 27
postremum quem telo dejicis 11. 664
postremus metito G. 2. 410
posuêre præmia 2. 383 carinas pandas rasibus 2. 445 non posuêre vires flammæ atque incendia Ae. 5. 681 cubilia luctus et curae 6. 274 nec partem suis *divitiarum* 6. 611 cum venti posuêre 7. 27 me his locis 8. 335 vitam in limine portae 9. 687 tum zephyri *quievêre* 10. 103
posuerunt mœnia 3. 399
posuisse ab ea nomen 7. 63
posuissem Pergama 4. 344
posuit Orphea in medio E. 3. 46 sub terris domos G. 1. 182 vinea frondes 2. 403 cervicem Ae. 3. 631 aras 4. 200 urbem pretio 4. 212 templa 6. 19 nomen 8. 329 arma sub quercu 8. 616 caput captum letho 1 1 830 ferro comas et brachia, *sceptrum hoc abscissum in silvis* 12. 209
potant longa oblivia 6. 715
potantibus umbram ministrantem platanum G. 4. 146
potare undam 3. 330
potat lac 3. 463
potens, *masc.* Turnus avis atavisque *Ae.* 7. 56 seditione 11. 340 *fem.* armis terra 1. 535 3. 164 visa 6. 871 promissi *Dea* facta 7. 541. Atina 7. 630 virtute Romana propago 12. 827
potentem tempestatum G. 1. 27 *Ae.* 1. 84 solem G. 2. 373. Vestam Ae. 2. 296 dominam 3. 438 cœlo Ereboque Hecaten Ae. 6. 247 dominum 6. 621 parvo Fabricium 6. 843 dextram 7. 234
potentes maris et terræ ô *Dii* 3. 528
potentia solis *G.* 1. 92 mea magna Ae. 1. 668. Romana 8. 99 nostra dura 10. 72
potentibus herbis 7. 19 11. 402
potentum munera 12. 519
poteram E. 8. 40
poterant *Ae.* 6. 239
poterat 8. 605 12. 776
poteris E. 1. 80 4. 27. G. 1. 395 4. 253 *Ae.* 6. 148
potero 4. 420
poterunt G. 2. 287
potes E. 7. 10. Ae. 4. 550 6. 117 366 7. 336 10. 81 632
potest G. 3. 491 560. Ae. 8. 401 10. 35 12 872 933
potestas nulla datur dextram affectare 3. 670 præcipitare 4. 565 nulla datur exsuperare consilium 7. 591 cui tanta permissa 9. 97 nulla hinc exire 9. 739 respirare 9. 813. Divûm æterna 10. 18 rerum cui summa 10 100
potestates herbarum 12. 396
potestis 8. 645 9. 529
potior soboles G. 4. 100 sententia *Ae.* 4. 287
potiri sceptris 9. 267
potis rivis *G.* 4. 120
potis, *potis est*, *seu potest* Ae. 3. 671 9. 796 11. 148
potiti tellure 3. 278 auso 6. 624 pugnâ 9. 363 prædâ spoliisque 9. 450
Potitius, *nom. propr. viri* 8. 269 281
potitum sceptris 3. 296
potitur auro vi 3. 56 rapto 4. 217
potitus spolio 10. 500 campo aperto equus 11. 493
potiuntur optata arenâ 1. 176

praesenti pignore Ae. 3. 611
Marte 8. 495
praesentia numina G. 1. 10 ora agnoscere Ae. 3. 174
praesentia, *subst.* Turni urget eos 9. 73
praesentis terrae 5. 656 lethi 10. 622
praesentius quo non praesentius ullum G. 2. 127 Ae. 12 245 si quid audes 12 152
praesepia E. 7. 39 G. 3. 214 495 *Ae.* 11. 492
praesepibus G. 3. 395 416 4. 168 *Ae.* 1. 419 7. 17 275
praesertim *G.* 1. 115 2. 310
praeses belli Tritonia virgo *Ae.* 11. 483
præsidet arvis Geticis 3. 35 *arcibus* 6. 10 queis arvis 7. 800 luminibus 12. 140
prævidum perdis 11. 58
praestans animi juvenis 12. 19
praestantes virtute legit 8. 548
praestanti corpore G. 4. 538 550 Ae. 1. 75 7. 783 8. 207 munere 5. 361 forma 7. 483
praestantibus armis 11. 291
praestantior quo non alter 6. 164
præstantius quo non ullum 12. 245
praestat componere fluctus 1. 139 lustrare, etc. 3. 429
praestet Achillem 11. 438
praestiterit mactare juvencos *Ae.* 6. 39
pr esum te bellum 11. 18
praetende fumos *G.* 4. 230
praetendere sepem segeti 1. 270 ramos Ae. 8. 128 muros morti 9. 599 pacis manu ramos 11. 332
prætendi taedas conjugis 4. 339
prætendit olivae manu ramum 8. 116
praetenta, *nom. fem.* insula sinu Sicanio 3. 692 *neutr. plur.* Syrtibus arva 5. 60
praeter solitum G. 1. 412 praeterlabere hanc pelago Ae. 3. 478 praeterlabere tumulum 6. 874 vada fervida vexit 7. 24. fugientem Rhœtea praeter, *præterfugientem* 10. 399
praeterea E. 2. 40 *G.* 1. 165 204 2. 83 3. 548 4. 210 502 Ae. 1. 53 631 637 3. 433 4. 457 5. 65 302 6. 283 7. 71 183 243 8. 355 514 9. 272 11. 78 285 330 12. 659
prætereo hæc G. 4. 148
præterit ætas 2. 322 hos cursu Æ. 4. 157 Centaurus Pristin 5. 156 sultus priorem 5. 171
præteritos annos 8. 560
prætervehor ostia 3. 688
prætexere funera sacris novis 4. 500
prætexit Mincius arundine ripas Æ. 7. 12 G. 3. hoc nomine culpam E. 4. 172
prætexunt puppes litora E. 6. 5
prætoria *de apibus* G. 4. 75
prætulerim te cunctis unam Æ. 12. 145
prævalidam *tellurem* G. 2. 253
prævalidas vires 2. 190
prævertere amore resides animos Æ. 1. 725 cursu pedum ventos 7. 807 equo ventos 12. 345
prævertitur fuga Hebrum 1. 321
prævidit ictum venientem 5. 445
præustis sudibus 7. 524
prata E. 3. 111 7. 11 10 42 G. 1. 289 384 3. 142 4. 306. Æ. 6. 674
pratis E. 4. 43 8. 71 G. 2. 334 4. 271 Æ. 6. 707
prato Æ. 10 833
pravique tenax *fama* 4. 188
precamur numina sancta 3. 543
precando *in fine versus* 4. 113 413 6. 376 8. 403
precantem dextram 12. 930
precantes prosequitur veniâ 11. 106
precanti multa 11. 697 mihi 12. 176
precantis miserere 10. 598
precantum verba 7. 237
precantur Divos 8. 279 fœdus infectum 12. 242
precari veniam 3. 144 cui 8. 127
precati numina 3. 633 superos 5. 529
precatur G. 4. 381. Ae. 4. 521 6. 193 10. 251 293 874. *Ae.* 12. 175 sic ore 6. 185 sic voce 9. 403 sic voce superas 11. 784
precatus 9. 624 10. 420
prece 3. 437 10. 368
preces 4. 612 5. 234 782 6. 51 55 8. 60 574 10. 153 11. 158 229
precibus G. 4. 470 Ae. 1. 689 3. 261 455 599 4. 319 7. 133 9. 90 10. 626 12. 800
preciæque *vites* G. 2. 95
precor *Ae.* 9. 525 10. 461 525 12. 179 777 haec 4. 621 miserere 6. 117 han pro me deponas curam 12. 48
prehensis frenis 11. 719
prehensum dextrâ continuit 2. 592
premat Carthago Ausoniam magna ditione 10. 54 sibi carina sulcum 10. 296 quos Simoïs viros 11. 257
premebant tela undique 11. 545
premebat curam sub corde 4. 332 latè populos ditione 7. 737 urbem obsidione 8. 647 nos ferro flammâque 2. 232
premendo fingit os, etc. 6. 80
premens *ignem* G. 3. 85 verbenas, *plantans* 4. 131 angues 8. 289
prementem clamore apri cursum 1. 328
premere habenas 1. 67 arva aliena jugo 10. 78 arma Latini 11. 402
premeres *illos* Trojana juventus Ae. 1. 471
premeretur caseus urbi E. 1. 35
premes falce raris umbras G. 1. 157 virgulta per agros 2. 346 ingentem ad retia cervum 3. 413 melle 4. 101
premet Myceuas servitio *Ae.* 1. 289
premimus caniciem galeâ 9. 612 vestigia pressâ 11. 788
premit fauces lingua G. 3. 508 ventos imperio Æ. 1. 58 corde dolorem 1. 213 pelago arva 1. 250 *illum* hasta 2. 530 fronde crinem fingens 4. 148 partem rostro Pristis 5. 187 ore *responsa* 7. 103 telis desuper 8. 249 huic Rutulus 8. 474 vocem 9. 324 tres famulos *opprimit* 9. 330 telis leonem 9. 793 æquora pontus 10. 103 corde gemitum 10. 465 hos turba agmine super mixto 11. 880
premitur mundus devexus in Austros Libyæ G. 1. 241
premunt quod mulsêre 2. 401 hunc *locum* arctis patientibus 4. 297 te jussa Fauni Æ. 7. 368 nulla nos numina 10. 375 hostem per auras 12. 254
premuntur animæ nocte 6. 827
prendere volitantia, *colligere*, 3. 450 tecta manu 9. 558 quem cursu 12. 775
prendimus arcem 2. 322 oras Italiæ 6. 61
prensa manu corpora 3. 624
prensant fastigia dextris 2. 444
prensantem nequicquam umbras G. 4. 501 manibus capita montis Æ. 6. 360
prensantque forcipe ferrum 12. 404
prensique *equi* G. 3. 207
prensos domitare boves 1. 285
pressa, *nom. fem.* coronâ coma Æ. 5. 556 est insignis gloria facti 12. 322 *abl.* sub mentum graviter hastâ 10. 347
pressabimus ubera palmis E. 3. 99
pressæ cariæ, *onusta* G. 1. 303
pressit ubera Æ. 3. 642
pressêre ad pectora natos ma-

t.

Q

scyphus 8. 273
scyris pubes 2. 477
Scythiae hyemes G. 3. 197 gentes 3. 349
Scythiae E. 1. 65 G. 1. 240
Sithoniasque nives E. 10. 66
se, *passim*.
Sebethide nymphâ *Ae*. 7. 734
secabant aestum Æ. 8. 674 campos salis aere 10. 214 fluctus 10. 222
secabat ventos 4. 257 fluctus Aeneas 5. 2. fretsa Aeneas 10. 147
secans *Alta* interluit 4. 717 alta labitur 10. 687
secant herbas G. 3. 126 pars in frusta *carnes Ae*. 1. 218 Carpathium Libycumque 5. 595 aequore silvas 8. 96 pontum 9. 103
secantem cuneta 8. 63
secat aethera pennis G. 1. 406 409 crinem dextrâ *Ae*. 4. 705 Penitis aequora fugâ 5. 218. ille viam ad naves *Aeneas* 6. 899 ferro pendentia colla 9. 331 quam quisque spem 10. 107 aequora Tigris Massicus 10. 166 agmen medium curru 10. 440 auras cornus 12. 268 quacumque viam 12. 368
secuit ense vulnus 12. 389
secet plantas glacies E. 10. 49
secessi in longo Ae. 1. 163 1. 229
secius, nec secius G. 2. 277 non secius 3. 367 haud secius Ae. 7. 781
secla E. 4. 46 -- seclis 8. 508
seclo E. 4. 52 -- seclorum 4. 5
secludite curas *Ae*. 1. 565
seclusa antro *virgo* 3. 445
seclusum nemus in valle reducta 6. 704
secreta sensis G. 4. 403 Sybillæ Ae. 6. 10. et sedem Aeneae 8. 463
secreta, *nom. fem.* domus Anchisae 2. 299 tu *tacita* 4. 494 *abl.* sede 2. 558 *neutr. plur. arva separata* 6. 478
secretae Troades in acta *in littore* 5. 613
secreti, *genit.* fluminis 3. 389 *plur. nom.* calles *occulti* 6. 443
secretis sedibus 7. 774
secretosque pios 8. 670
secretum è flumine natum 8. 610
secta *nom. fem.* via per ambas *G*. 1. 238 *abl.* abiete Ae. 2. 16 ilice 4. 505
sectaris apros E. 3. 75
sectis caudicibus *G*. 2. 30
secto limite G. 2. 278 elephanto Ae. 3. 464 robore 6. 214
secuerant corpora vepres G. 3. 444
secuit sub nubibus arcum Ae. 5. 658 9. 15
secula G. 1. 469 2. 295. Ae. 1. 293 449 uno 6. 235 793 8. 325 12. 826
secum, *passim*.
secunda, *nom. fem.* fortuna 9. 282 *abl.* Junone 4. 45
secundae mensae 8. 283
secundarent rite visus 3. 36
secundas vires 2. 617
secundent nostra incepta *Di* 7. 259
secundet eventus G. 4. 397
secundi spirate *Di maris* Ae. 3. 529 zephyri 5. 32
secundis mensis et *Dis* G. 2. 101 rebus *Ae*. 1. 211 9. 301 10. 502 ventis 3. 683 725 ventis et *Dis* 8. 682
secundo amni G. 3. 447. Ae. 8. 549 curru 1. 156 fremitu 5. 338 clamore 5. 491 10. 266 fluvio 7. 494 rumore 8. 90. pede 8. 302 10. 255 Marte 10. 21 11. 899 fluctuque æstuque 10. 687
secundos sinus implere 3. 455 zephyros 4. 562
secundum te nunc habet ista *fistula* E. 2. 38 locum tenuit virtute *Ae*. 5. 258
secundum flumina, *juxta G*. 3. 143
secundus haud ulli veterum virtute *Ae*. 11. 441 aruspex 11. 739
secura, *nom. fem.* quies G. 2. 467 tu *Æ*. 1. 294. *neutr. plur.* otia G. 3. 376
secures *Æ*. 6. 819 7. 184 627
securi, *subst*. 6. 824 7. 510 12. 306
securi, *adject*. pelagi atque mei 7. 304
securibus G. 3. 364 6. 180
securim *Æ*. 2. 224 11. 656 696
securos latices 6. 715
securus amorum 1. 254 10. 326
secus, non secus ac G 3. 346 *Ae*. 8. 243 10. 272 12. 856 haud secus 2. 382 4. 447 8. 414 11. 814 12. 9. haud secus ac 3. 236 haud secus atque 11. 456 haud secus quam 12. 124 non secus atque 8. 391
secuta est concubitus pecudum E. 6. 49 est quam fama 6. 74 est per castra alium 10. 23 fuerit *nos Trojana Fortuna Æ*. 6. 62 hac sum terraque marique 9. 492 quam sagitta excidit 12. 423 *abl.* hoste venienti ad terram sententia mole *super incidente* 9. 542
secutae aera *apes* G. 4. 151 quam mille Oreades *Ae*. 1. 503 quas quemque acies 7. 642
secutam extrema ferro 6. 457
secuti haec exempla G. 4. 219 Divûm praecepta 4. 461 nos te tuaque arma *Ae*. 3. 156 quemque pueri 5. 561 qui arma 6. 612 qui signa 8. 52 quemque juvenes 9. 162 responsa 10. 33 qui me meque arma 10. 672 Paeana concinant socii, *repetentes, vel persequentes Paeana* 10. 738 ducis exemplum eventusque 11. 758
secutos *ipsum* ex urbe viros 7. 652
secutum armenta E. 6. 59 arma socia Ae. 11. 161
secutus G. 3. 306 Ae. 3. 327 5. 296 6. 170 10. 893 12. 301 334 380 data fata *Æ*. 1. 386 est fugientem tali voce 1. 410 9. 17 victricia arma 3. 54 dicta voce 7. 212 fata extrema 9. 204 quem cursu teloque 9. 559
sed tamen E. 1. 19. 9. 55 G. 1. 70. 305 *Ae*. 3. 541
sed neque G. 2. 103 136 Ae. 12. 903
sed non G. 3. 209 *Ae*. 3. 255 5. 680 6. 140 735 9. 328 10. 201 343 584 11. 380
sed enim 1. 23 2. 164 5. 395 6. 28
sedatis amnibus 9. 30
sedato pectore 9. 740 corde 12. 18
sede 1. 634 2. 525 568 3. 687 4. 504 7. 193 324 454 12. 810
sedeant spectentque Latini 12. 15
sedeat vestibulo custodia 6. 575
sedebant per juga longa 6. 411
sedebat 2. 574 7. 187 9. 4
sedebit Theseus Ae. 6. 617
sedem G. 4. 228 Ae. 2. 716 742 3. 190 452 6. 253 577 7. 3 229 562 8. 347 463 10. 3. 11. 112
sedens fucus ad pabula aliena G. 4. 244 ramo 4. 514 super arma furor *Ae*. 1. 295 Tisiphone 6. 555 sede patria 9. 193 limine Phœbi 8. 720 nube 9. 640 ipse Æneas 11. 218 ille victor 10. 409 morte in bustis *avis* 12. 864
sedent in limine Dirae 4. 473
sedentes pacem laudare 11. 462
sedentis, *equitantis* 11. 692
sedere solo acies 6. 192 victrice 10. 301

humi

T

Tithonia conjux 3. 384
titubata vestigia 5. 332
Tityon 6. 595
Tityre E. 1. 1 4. 13 19 39 3. 20 96 5. 4 9. 23 G. 4. 565
Tityrus E. 1. 39 5. 11 8. 55
Tmarus Æ. 9. 685
Tmolus G. 1. 55 2. 98
togatam gentem Ae. 1. 186
tolerabile, non tolerabile numen maris 5. 768
tolerare vitam colo 8. 409 militiam sub te magistro 8. 515
tollant aulæa Britanni G. 3. 25
tollet, virtutem et gloriam Æ. 11. 444
tolle me tecum per undas 6. 370 minas 10. 451 fuga furnum 10. 624
tollemus ad astra Daphnin E. 5. 51 in astra nepotes Ae. 3. 158
tollent animos fata G. 2. 350 animos equi 3. 207
tollentem minas 3. 421 manu saxum Ae. 2. 281 12. 904
tollere me humo G. 3. 9. fluctus vento Ae. 1. 70 tantas moles 1. 138 in altos montes 2. 635 vocem 6. 492
tollet avos in tantum spe 6. 875
tolli dona 5. 390 corpus imperat 11. 59 ad sidera tutis 12. 795
tollimus in cœlum gurgite 3. 564
tollit de cespite silvam G. 4. 273 fluctus ad sidera Ae. 1. 107 eum in lucos Idaliæ 1. 696 clamores ad sidera 2. 222 clamorem 3. 693 se cum murmure virum 5. 379 caput impressa 5. 373 paulatim sese mare 7. 529 cœli sidera Atlas 8. 141 se ab solio 8 541 animos dictis 9. 127 10 278 sublimem gloria 10. 144 animos omine 12 250 se arrectum quadrupes 10. 892 se clamor in auras 11. 455
tollite me Teucri 3. 601 cuncta 8. 439 ferte rates 10. 295
tollitur nimbus arenæ G. 3, 111 Dea alis Æ. 7. 408 undique clamor 9. 567 in cœlum clamor 11 745 12 462
tolio certamina 12. 39
tollunt se luminis auras, arbores G. 2. 47 inter sese brachia 4. 174 Æ. 8. 452 se celeres columbæ 5 202 animos ad sidera 9. 637 clamorem ad sidera 10. 262 11. 877 prælia venti etc. 10. 357 gemitum 11. 37 corpora in agros 11. 201 clamorem 11 622 alto se gurgite Solis equi 12. 314
Tolumnius 11. 429 12 258 460
toni, eloquio 11. 383
tonant antra Ætnæa 8. 419
tonanti axe 5. 820
tonare arma pulsa 8. 529
tonat Eurique. Zephyrique domus G. 1. 371 porta cœli 3. 261 Ætna ruinis Æ. 3. 571 cœlum tumultu 12. 757
tonat ter centum Deos, invocat 4. 510
tonde brachia, ramos G. 2.368
tondebat comam acanthi 4. 137
tondent dumeta juvenci G. 1. 151 barbas hirci 3 312
tondentes campum equos Ae. 3. 538
tondenti barba cadebat E. 1. 29
tondentur prata G. 1. 290 cytisi 2. 431
tondere vellere 3. 561
tonitru Ae. 4. 122 5. 694 8. 391
tonsa. fem. abl. coro à 5. 555 neutr. plur. viscera G. 4.302
tonsæ olivæ 3. 21 Æ. 5. 774
tonsæ, remi 7. 28
tonsas novales G. 1. 71
tonsis, ovibus 4. 445 vallibus 4. 227 villis Ae. 1. 706
tonsis consurgere, remis Ae. 10. 299
tonsum corpus, ovium G. 3. 448
tophus scaber 2. 214
torique Ae. 9. 334
toris G. 3. 81 Ae. 1. 712 4. 207 6. 604
tormenti 8. 487
tormento 11. 616 12. 922
torno E. 3. 37 G. 2. 449
toro Ae. 2. 2 4. 508 650 659 691 5. 388 6. 220 7. 400 8. 177
toros 3. 224 6. 674 11. 66 12. 7
torpent cervi mole nova G. 3. 370 infractæ ad prælia vires Æ. 9. 499
torpere regna gravi veterno G. 1. 124
torpor Ae. 12. 867
Torquatum 6. 825
torquent currus G. 1. 174 hastam turbine Ae. 11. 284
torquebat spicula cornu 11. 773 saxum in hostem 12. 901
torquebat amaror ora tentantum G. 2. 247
torquens Ister arenas G. 3. 350 lamina 3. 423 Æ. 7. 448 tegmen leonis 3. 650 hastile 9. 402
torquent admixi spumas 3. 208 4. 583 proras ad litora 3. 532 cornua detorquentque 5. 831 aquena 9. 685 ferrum 12. 538
torquentem verbera fundæ G. 1. 309
torquentia montes flumina G. 3. 254
torquentur taxi in arcus 2. 448
torquere cornu spicula E. 10. 59 ceteias, tormenti genus Æ. 7. 741
torques fulmina 4. 208 bella cuncta tuo sub numine 12. 180
torquet Notus tres, naves in saxa 1. 112 ter fluctus navim 1. 121 qui cœlum et terras numine 4. 269 Atlas axem humero 4. 482 6. 797 clavum ad litora 5. 177 sonantia saxa Phlegeion 6. 551 qui sidera mundi 9. 93 hyemem 9. 671 vi portam convexo cardine 9. 724 jaculum in hostem 10. 585 telum ad tempora 11. 526
torquibus G. 3. 168 9. 273
torre armatus obusto Æ. 7.506
torrebimus exta G. 2. 396
torrem ambustum Ae. 12. 298
torrens 2. 35 7. 567 10. 363 Sirius Indos G. 4. 425
torrent viscera Ae. 5. 103
torrentem undam G. 2. 451
torrentes ripas Æ. 9. 105 10. 114
torrentia flumina E. 7. 52
torrentibus flammis Æ. 6. 550
torrentis aquæ 10. 603
torrentur aristæ sole novo 7.720
torrere flammis fruges 1. 183
torrete igni fruges G. 1. 267
torrida nom. fem. æstas G. 7. 48 semper ab igni una, zonarum G. 1. 234
torserat telum in hostes Æ. 12. 461
torserit, telum, in Rutulos 12. 334
torsit telum in medios Achivos 5. 497
torsit undam sub vertice G. 4. 529 vestigia ad sonitum vocis Æ. 3. 669 oculos ad mœnia 4. 220 vestigia in verbo 6. 547 tela manu 11. 578 oculorum acies ad mœnia 12. 670 telum immedicabile 12. 858
torta quercu G. 1. 349
torti imbris Ae. 8. 429
tortile fit collo aurum coluber 7. 351
torto verbere G. 3. 106 Æ. 7. 378 vertice 7. 567
tortos Ixionis angues G. 3. 38

10. 493 recentes 11. 233
tumulis acclive solum G. 2.276 castella in tumulis 3. 475
tumulo E. 5. 42 E. 3. 40 63 5. 93 605 760 6. 380 8. 112 11. 6. 104 594 853 12. 136
tumultu 2. 122 486 3. 99 6. 317 857 8. 4. 371 9. 397 11.225 447 662 12. 269 757
tumultum 11. 897
tumultus G. 1. 465
tumulum E. 5. 42. Ae. 2. 742 3. 304 322 5. 76 86 371 664 6. 380 505 754 874 12. 562
tumulus 2. 713 3. 22
tunc, *passim.*
tundens jecur vultur 6. 598
tundit humum calcibus 10. 731
tunditur Euro Riphæo gens G. 3. 382 hinc atque hinc vocibus Ae. 4. 448 fluctibus *saxum* Ae. 5. 125
tunicâque 8. 457
tunicæ 9. 616
tunicam 10. 314 818
tunicas G. 2. 75 11. 777
tunsa viscera G. 4. 302
tunsæ pectora palmis Ae. 2. 485
tunsis frugibus G. 3. 133 pectoribus Ae. 11. 37
tunsum gallæ saporem G. 4. 267
turba Ae. 2. 580 3. 233 6. 305 325 611 667 7. 381 813 8. 300 9. 792 10. 432 11. 13 34 145 372 880 12. 444 607
turbabat cœlo cycnos Jovis ales 1. 399
turbabis latratu apros G. 3.412
turbam Ae. 1. 191 5. 152 6. 753 12. 248
turbans, per ovilia turbans leo 9. 339
turbabant ostia Nili 6. 801
turbante tumultu 6. 857 9. 397
turbanti viros Turno 9. 692
turbantur mœnia luctu 12. 620
turbare globum, *turbam dissipare* 9. 409 omnia metu 11. 401
turbaret subita clade Latinos 12. 556
turbari trabibus mare 4. 566
turbasti fœdera 12. 633
turbat animos res incognita 1. 519 illum amor 12. 70
turbata, *nom. fem.* funere mens est 11. 3 mentem dolore 12. 599 *neutr. plur.* procellis *æquora* G. 3. 259 castra Ae. 5. 668 9. 13 *folia* 6. 75 per ora Ausonidûm 11. 297
turbatæ, *genit.* Palladis arma 8. 435 *plur.* acies 11. 618

turbatam morte Camillam 11. 796 vulnere mentis 12. 160
turbati, *genit.* hostis 12. 302 *plur.* animi 8. 4. 11. 451 trepidare 9. 538 Aeneadæ 9.735 fugium Rutuli 11. 869 cunei 12. 269
turbatis equis 7. 767 9. 124
turbatos duces 12. 325
turbatumque oculis 8. 223
turbatur agris E. 1. 12
turbatus, *Sinon* 2. 67 *ego* 3.314 pectora bello E. 8. 29 tempore Latinus 11. 470
turbavit janua frondes 3. 449 mentes Italas 12. 246
turbentur arenæ Zephyro G. 2. 106
turbet omnia Ae. 1. 467
turbida, *nom. fem.* imago 4. 353 tempestas telorum 12. 283 *neutr. plur.* nubila 4.245 loca 6. 534
turbidus Hermus auro G. 2. 137 Ister 3. 350 imber Ae. 5. 696 12. 685 cœno gurges 6. 296 pulvis 11. 876
turbidus, *Turnus* 9. 57 10 648 12. 10 671 *Mezentius* 10. 763 *Tarchon* 11. 742. Arruns 11. 814
turbine G. 1. 320. Ae. 1. 45 87 446 2. 416 3. 573 6. 594 9. 91 11. 284 596 820 531
turbinis 10. 603 12. 923
turbo G. 3. 470. Ae. 1. 515 10 665 volitans 7. 378
turgent in palmite gemmæ E. 7. 48 frumenta in stipula E. 1. 315
turmæ Ae. 5. 560 11. 503 518
turmas G. 3. 179. Ae. 5. 550 10. 239 310 11. 599 620
Turne 7. 421 596 8. 538 9. 6. 10. 514 11. 178 363 502 12. 32 56 625 653 872 888
Turni 7. 344 398 650 8. 493 9. 73. 108 549 593 10. 143 151 456 463 478 561 11. 114 217 336 376 12 45 97 138 243 469 597 697 765 861 865
Turno 7. 366 371 724 8. 17 9. 115 126 327 369 691 10. 240 276 446 503 629 11. 123 223 371 825 12. 9. 38 74 185 232 368 539 799 913
Turnum 7. 434 8. 614 9. 3. 738 10. 75 308 440 471 615 624 655 11. 178 221 896 12. 148 317 466 577 645 652
Turnus 7. 56 413 473 577 783 9. 4. 28 47 269 462 526 535 559 573 740 789 797 805 10. 20 453 479 490 500 532 647 657 677 11. 91. 129 441 459 483 507 910 12. 1. 124 220 324 337 353 380 446 502 509 614 631 666 689 729 742 776 927 943

turpans canitiem perfusam pulvere 12. 611
turpantem sanguine capillos 10. 832
turpe caput G. 3. 52
turpes concubitus E. 6. 49 racemos G. 2. 60 podagras 3. 299 aliae, *apes* 4. 96 phocas 4. 395
turpi senectæ G. 3. 96 tabo 3. 557 formidine Ae. 2. 400 cupidine 4. 194
turpia membra fimo 5. 358
turpis scabies G. 3. 441 egestas Æ. 6. 276
turres 2. 445 4. 86 7. 160 11. 466 12. 132
turribus G. 4. 125 Ae. 4.187 9. 46 470 575 677 10. 121
turrigeræ antennæ 7. 631 urbes 10 253
turrim 2. 460 12 673
turris 6. 554 9. 530 540
turrita Berecynthia mater 6. 786
turriti scopuli 3. 536
turritis puppibus 8. 693
turtur E. 1. 59
Tusci amnis Ae. 10.199
Tusci *plur.* egêre Rutulos, etc. 11. 629
Tuscis ab oris 10. 164
Tusco amni 8. 473 11. 316 de sanguine 10. 203
Tuscorum phalanx 12. 551
Tuscum Tiberim G. 1.499
tussis anhela 3. 497
tuta, *nom. fem.* fides Ae. 4.373 lacu spelunca 6. 238 *abl.* valle E. 2. 40 terra Ae. 3. 387 arce 10. 805 *plur. neutr.* æquora 1. 168 5. 171 omnia 1. 587 4. 298 propugnacula 4. 88 vela 5. 798 domorum 11. 882 tegmina capitum 7. 632 castra 8. 603 tenebam 6.358 capessunt 9. 366 petunt 11. 871
tutæ, *apes* G. 4. 193
tutamen in armis Ae. 5. 262
tutare domum 2. 677
tutari Italiam 7. 469
tutatur favor Euryalum 5. 343
tute ipse E. 3. 35
tutela G. 4. 211
tuti sub matribus agni Æ. 9. 61 receptus 11. 527
tutior, quo tutior hauries æquora 3. 377
tutisque clamoribus Ae. 10. 513

V

vallidum ensem 10. 815
vallant mœnia 11. 915
valle E. 2. 40 Ae. 2. 748 5. 288 6. 703 8. 232 609 9. 4
vallem G. 3. 331 8. 204
valles Ae. 5. 84 6. 84 G. 2. 391 Ae. 1. 190 7. 565 802 11. 522
valli o. 142
vallibus G. 1. 374 2. 485 4. 277 Ae. 3. 110 4. 156 9. 244
vallis 10. 120
vallo 9. 68 168 519 598
vallos G. 1. 264 2. 409
vallum Ae. 9. 145 506 524
valuisse nil dona 11. 229
valuit, *potuit* 5. 510 7. 305 12 782
vana, *nom. fem.* nec fides 4. 12 superstitio 8. 187 veri feror ego 10. 631 *abl.* spe 1. 355 *neutr. plur.* somnia 6. 284 hæc fingere somnum 8. 42 incendia vomentem 8. 259 tumentem 11. 854
vanæ umbræ 10. 593
vanae Ligur 11. 715
vani parentes frustra docuêre, etc. 1. 396
vanis avenis G. 1. 226 umbris Ae. 12. 53
vannus Iacchi mystica G. 1. 166
vano honore Ae. 11. 52
vanos strepitus G. 3. 79
vanum mendacemque Ae. 2. 80
vapor 5. 683 698 7. 466
vaporant templum thure 11. 481
Vare E. 6. 7 9. 27
Vari 6. 12
varia, *nom. fem.* est natura curandis arboribus G. 2. 9. *abl.* coronâ cinxêre muros Ae. 11. 475 imagine rerum 12. 665
variæ artes G. 1. 145 pestes 1. 181 lynces Bacchi 3. 264 species 4. 406 comitum facies Ae. 5. 822 volucres 7. 32 linguis gentes 8. 723
variant vices 9. 164
variare corda vulgi 12. 223
variarum opum G. 2. 468 ferarum Ae. 6. 285
varias artes G. 1. 133 volucres pelagi 1. 383 in partes Æ. 4. 286 8. 21 voces 7. 90
variaverit maculis ortum *Sol* G. 1. 441
varii sensus Ae. 11. 915
variis sertis 4. 202 assultibus 5. 442 ludis 5. 605 floribus 6. 708 terroribus 7. 58 arboribus 8. 95 armis 8. 685 rumoribus 9. 464 dictis 11. 222 vocibus 11. 730
vario sermone 1. 752 6. 160 8. 309 certamine 3. 128 irarum æstu 4. 564 assensu 10. 97 dissensu 11. 455 motu 12. 217 fluctuat æstu 12. 486
varios colores E. 4. 42 G. 1. 453 Ae. 4. 701 5. 89 flores E. 9. 40 pestes G. 2. 463 defectus Solis 2. 478 fœtus 2. 521 per casus Ae. 1. 208 10. 352 labores 2. 284 belli eventus 10. 160 rumores 12. 228
varium cœli morem G. 1. 51 et mutabile semper femina Ae. 4. 569
varius fremor 11. 296 labor 11. 425
Varo E. 9. 26 35
vasta, *nom. fem.* Charybdis Ae. 7. 302 palus 12. 745 *abl.* ruina 3. 414 mole 3. 656 voragine 6. 296 cæde Ae. 6. 503 fornace 8. 446 *neutr. plur.* per æquora 7. 228 hæc ego dabo 9. 323
vastabant Pergama bello 8. 374
vastabat cæde 1. 475 Cyprum 1. 626
vastæ, *genit.* terræ 10. 57 *plur.* rupes 1. 166
vastant omnia latè G. 4. 16 latos cultoribus agros Ae. 8. 8
vastas aperit syrtes 1. 150
vastatorem ferarum Amycum 9. 772
vasti *genit.* saxi G. 4. 422 ponti 4. 430 *plur.* agri Ae. 11. 208
vastis fluctibus 1. 337 campis 3. 13 ictibus 5. 198 viribus 3. 358 molaribus 8. 250 armis 10. 768
vasto gemitu G. 3. 222 sinu 4. 362 antro 1. 56 3. 431 617 8. 217 424 gurgite 1. 122 3. 197 6. 741 murmure 1. 249 ponto 3. 605 pondere 5. 447 æthere 5. 821 hiatu 6. 237 recessu 8. 193 suspectu 9. 530 clamore 10. 716 certamine 12. 553
vastos fluctus 1. 90 3. 421 Cyclopas 3. 647 artus 5. 422 ignes 10. 271
vastum æquor 2. 780 3. 192 10. 693 leonem 8. 295
vatem E. 9. 34 Ae. 2. 122 3. 358 443 456 6. 415 7. 41. 435 442
vates G. 3. 491 4. 387 450 Ae. 3. 187 246 465 712 5. 524 6. 65 78 125 161 189 259 372 398 419 562 662 669 7. 68
vati E. 7. 28 Ae. 5. 433 11. 774
vatis 5. 636 6. 82 211 8. 340
vatum 4. 65 464 8. 627
uber aptius eris G. 2. 234 agri Ae. 7. 262
ubera E. 2. 42 3. 99. 4. 22 9. 31 G. 2. 524 3. 178 396 Ae. 3. 392 642 8. 631 11. 572
ubere E. 3. 30 G. 2. 185 275 3. 187 309 317 Ae. 1. 535 3. 95 164 5. 285 6. 428 7. 484
uberrima, *nom. fem.* pinus G. 4. 141 *neutr. plur.* regna Ae. 3. 106
ubi, *passim* hæc ubi dicta, etc. Ae. 1. 81 2. 790 5. 32 315 6. 628 7. 323 461 8. 175 541 15 633 12. 81 441
ubi tum 6. 897 tum ubi 12 495
ubi *postquam* 7. 541 11 702
ubi, *interrogativè* 3. 312 4. 595 5. 392 10. 73 897 & ubi G. 2. 485 aut ubi, aut ubi 4. 49
ubi quæque Ae. 7. 400
ubique 1. 605 2. 368 755 11. 646
Ucalegon 2. 312
udæ vocis iter 7. 533
udisque villis G. 3. 446
udo libro 1. 77 palato 3. 388 vere 3. 429 limo Æ. 5. 357 sub robore 5. 681 veneno 7. 354
ve *passim*, neve G. 1. 800 2. 298 302 4. 47 Æ. 7. 202 9. 115 quidve G. 4. 446 Æ. 1. 13. 2. 75 15 102 151 3. 368 5. 15 6. 319 10. 150 quove 1. 374 3. 88 9. 377 quæve 1. 543 12. 313 quosve 4. 409 quibusve 6. 560 quisve 6. 712 7. 131 9. 376 quisve 9. 211 228 12. 321 621 quemve 10. 670 quasve 11. 509
vectæ nos diversa per æquora 3. 325 trans æthera, *apes* 7. 65
vectare corpora cariná 6. 391 plaustris ornos 11. 138
vectes 7. 609
vecti omnia maria, vectis 1. 528 tot per æquora 7. 228
vectis in patriam per æquora

vix, *passim.*
vix, *mox.* Æ. 1. 38 2. 172 3. 8
vix ea etc. 1. 590 2 323 692 3. 92 655 6. 190 8. 337 520 11 296 12 154. 650 vix tandem 2. 128 5. 178 11 151
vixet, *pro* vixisses 11. 118
vixi 4. 653
viximus 10. 862
ulceris os G. 3. 454
ulcisci patriam Æ. 2. 576
ulciscimur umbras sociorum 3. 638
uligine G. 2. 184
ulla, ullæ, ullam, ulli, ullis, ullum, *passim.*
ullas vices Ae. 2. 432 voces 4. 439
ullius Ae. 11. 354
ullo G. 2. 205 Ae. 6. 878 9. 91
ullos Ae. 3. 343
ullus G. 1. 506
ulmi 2. 446
ulmis 1. 2 2. 18 72 83
ulmo E. 1. 59 2. 70 10. 67 G. 2. 530
ulmos E. 5. 3. G. 2. 221 361 367 3. 378 4. 144
ulmus 1. 170 Ae 6. 283
ulnas E. 3. 105. G. 3. 355
ulta virum Ae. 4. 656
ulterioris ripæ amore 6. 314
ulterius 12. 806 938
ultima, *nom. fem.* ætas E. 4. 4 pars vitæ 4. 53 Thule G. 1. 30 lux Ae. 2.668. Thraca 12 334 *neutr. plur.* cernunt 2. 446 jussa 4. 537 æquora 5. 218 signant 5. 317 præmia 5. 347 arva 6. 478 Bactra 8. 687
ultimus sonus G. 3. 424 dies Æ. 2. 249 9. 759. Æthiopum locus est 4. 481 auctor sanguinis 7. 49 labor 11. 475
ultor 4. 625 8. 201 10. 864 11. 260.
ultorem promisi 2. 96
ultoris Bruti 6. 819
ultrà placitum laudarit E. 7. 27 vires Æ. 6. 114 *adverbialiter* 3. 480 6. 869 9. 782 10. 663 11. 411
ultricem sagittam 11. 590
ultrices Diræ 4. 473 610 curæ 6. 274
ultricis flammæ 2. 587
ultrix Tisiphone 6. 570
ultrò E. 3. 66 8 52. G. 4. 204 265 530 Æ. 2. 59 245 193 279 372 3. 155 4. 304 5. 65 446 6. 387 499 7. 236 8. 611 9. 7. 127 676 729 10. 278 282 312 606 830 11. 286 471 12 3. 613
ultus avos Trojæ 6. 841
ulva 2. 135 6. 416
ulvamque G. 3. 175
ululæ certent cycnis E. 8. 55
ululant plangoribus ædes Æ. 2. 488
ululante tumultu 11. 662
ululantibus lupis G. 1. 486
ululare canes Ae. 6. 257 luporum formæ 7. 18
ulularunt Nymphæ 4. 168
ululata Hecate 4. 609
ululatibus 7. 395
ululatu femineo 4. 667 9. 477
ululatus ore dedêre Ae. 11. 190
Ulysses 2. 44 97 164 261 762 3. 628 9. 602 11. 263
Ulyssi E. 8. 70 Ae. 2. 7. 90 436 3. 613 691
Ulyssis 3. 273 Umber 12. 753
umbo 9. 810 10. 272 884
umbone 2. 546
umbonum 8. 633
umbra, *nom.* 7. 46 8. 14 10 75 G. 1. 121 191 2. 410 3. 145 4. 402 Ae. 2. 772 4. 386
umbra, *abl.* E. 1. 4 5 60 7. 10 9. 20 G. 2. 19 489 3. 334 4. 511 Ae. 1. 165 445 698 2. 251 360 514 6. 271 340 866 8. 276 9 373 11 612
umbracula vites texunt E. 9. 42
umbræ E. 1. 84 10 76 G. 1. 342 3. 418 464 520 4. 472 Ae. 1. 611 5. 81 734 6. 139 254 289 10. 593 12 669
umbram G. 2. 58 297 435 4. 146 Ae. 2. 420 732 568 3. 589 4. 7. 184 6. 357 452 9. 314 10. 190 636 11. 210
umbrantur montes Ae. 3. 508
umbrarum 6. 390
umbras E. 2. 8 67 5. 40 7. 58. G. 1. 157 3. 357 4. 501 Ae. 3. 638 6. 294 401 9. 411 12. 207 839
umbras *præcedente* sub E. 5. 5 Ae. 4. 660 6. 578 11 831 12. 954 *praecedente* per G. 366 Ae. 2. 693 6. 268 461 490 12. 864 881 *praeced.* ad Ae. 4. 25 6. 404
umbrata tempora quercu 6. 772
umbriferum nemus 6. 473
umbris G. 1. 209 Ae. 1. 315 551 2. 621 3. 230 4. 351 571 6. 510 894 7. 619 770 10. 591 11 81 12 53
Umbro 7. 752 10. 544
umbrosa, *nom. fem.* arbor G. 2. 66 arundo Ae. 8. 34 *neutrum plur.* cacumina E. 2. 3
umbrosæ cavernæ Ae. 8. 242
umbrosam vallem G. 3. 331
una *partitivè fem.* sororum E. 6. 93 quarum G. 1. 233 nympharum Ae. 1. 333 acies juvenum 5. 563 è multis 5. 644 bovum 8. 217 meorum comitum Ae. 11. 586
una Roma circum dedit arces septem muris G. 2. 535 salus est visa etc. 3. 510 quies omnibus 4. 184 mens est omnibus 4. 212 excidia satis superque vidimus Ae. 2. 642 salus erit ambobus 2. 710 defuit collectis omnibus 3. 743 ô felix una ante alias Virgo etc. 3. 321 foret utraque tellus 4. 417 femina 4. 95 vox omnibus 5. 616 Roma circumdabit muro septem arces 6. 783 mens omnibus sequendi 10. 182 anima haud dabit discrimina tanta 10. 529 tu spes senectæ 12. 57 conjux 12. 272 superstitio 12. 817
una, *abl.* cum gente 1. 51 eademque via 10. 487 sub nocte jugali 10. 703
unà, *adverb.* simul, passim
unam mag's omnibus Carthaginem Ae. 1. 19 navem 1. 117 noctem 2. 687 in sedem 2. 716 faciemus Trojam 3. 503 urbem 4. 110 harum vastem 11. 76 ex virginibus sociis 11 533 ex æqualibus 7. 840 te cunctis pertulerim 12. 153 animam objectare pro cunctis talibus 12. 229 harum Dirarum ut nam demisit ab æthere Jupiter 12. 853
unanimem sororem 4. 8
unanimes fratres 7. 335
unanimos vos 12. 264
uncæque manus 3. 217
unci, *genit.* aratri G. 2. 423 vomeris 2. 223
uncis manibus G. 2. 365 Ae. 6. 360 pedibus 3. 233 5. 255 9 564 11 723 12. 250
unco dente G. 2. 423 morsu alligat anchora Ae. 1. 173
uncta, *nom. fem.* carina 4. 398 abiete fabricata vadis 8. 91
unctos per utres G. 2. 384
unda, *nom.* G. 1. 360 3. 240 349 361 420 Æ. 1. 110 165 3. 195 5. 11 634 2. 466 10. 212 291 307 310 *abl.* G. 3. 254 4. 352 Æ. 1. 131 3. 202 384 423 555 5. 127 6. 174 229 357 385 438 Ae. 7. 759 8. 87 589 12. 91

vorum 6. 572 auxilium 7.504 agmina *Tyrrheus* 7. 508 pugnas 7. 614 in arma 7. 694 agmina sistro 8. 696 ipsa res *nos* 9. 320 concilium Divûm pater 10. 2. labor ultimus omnes 11. 476 quò fortuna 12. 677

vocitte pæcibus Anchisen 7. 133 Deûm 8. 275

vocati clamore ad sedes 2. 437 ensem accipiunt 5. 471 rursus convectâ e vias 5. 581

vocatis ventis 3. 253 5. 211 8. 707 cunctis ex more 5. 244. patribus dat *jura* 5. 758 populis jura daret 7. 246 soceris 11. 105 patribus primus adest 11. 379

vocatos exaudire 1. 223

vocatum nomine Dido 4. 384

vocatus, *subst. acc.* meos nunquam frustrata ô hasta 12. 95

vocatus Apollo G. 4. 7. Ae. 3. 93

vocaveris votis imbrem G. 1. 157

vocavi Creüsam *Ae.* 2. 770 voce *Deos* 4. 680 manes ter magna voce 6. 506

vocavit *Divos* 3. 526 fratrem in vota 5. 514 ad sese in tecta Teucros 7. 193. *Divos* in vota 7. 471 ter voce magna Æneam 10. 873 matris nomine Casmillæ mutata parte Camillam 1. 542 in vota opem *Dei* 12. 780

voce E. 3. 51 5. 48. G. 4. 320 505. *Ae.* 1. 98 212 410 2. 127 378 3. 68 172 177 320 461 4. 76 5. 101 245 6. 619 *Ae.* 7. 212 544 9. 17. 403 10. 193 628 644 667 11. 784 12. 580 voce vocat *G.* 1. 388. Ae. 4. 681 6. 506 10. 873 12. 483 638

vocem Ae. 1. 375 729 2. 129 3. 246 457 648 4. 359 558 621 5. 149. 6. 492 7. 514 519 8. 156 217 9. 324 650 10. 348 21 798 12. 64 471 815 929

vocemus socios in regna 11.322

vocent in tecta Cererem clamore G. 1. 347

voces *verb.* in quascumque voces artes *arbores* G. 2. 52

voces, *nomen* 1. 411. Æ. 1. 413 2. 8. 280 768 3. 556 4. 439 460 5. 409 482 723 6. 44. 426 689 7. 90 8. 70 10. 322 11. 377 534 840 12. 318 ad sidera jactant montes 5. 62

vocet Æ. 3. 101 11. 442 740

vela in altum 3. 455 pugna 12. 125

voci 2. 534 11. 151

vocibus 1. 68 675 3. 314 4. 304 447 5. 708 6. 499 7. 420 9. 83. 11. 274 730

vociterans 2. 679 7. 390 9. 596 10. 651 12. 95

vocisque offensa resultat imago G. 4. 50

vocis *Ae.* 3. 669 1. 649 7. 534 11. 343

voco Pergameam gentem 3. 133 fontesque fluviosque 12. 181

vocum septem discrimina 6. 646

volabant gentes populique 6. 706 luco volucres 7. 34

volabat Cyllenius 4. 250

volamus pelago 3. 124

volando prodire 6. 199

volans pelago dat vela G. 2. 41 per aperta *equus* 3. 194 curru dat lora secundo *Ae.* 1. 160 fertur in arva 5. 215 *in* nubila fugit *avis* 5. 512 arundo 5. 525 *Somnus* 5. 861 hasta 9. 411 10. 336 476 777 12. 270 imago 10. 604 fama 11 139 aquila 11. 751 fulvus Jovis ales 12. 247 curru *Juturna* 12. 498

volant incerta examina G. 4. 103 faces et saxa 1. 154 dicta 10. 584 *verba* 11. 381 *equi* 12. 334 faces ad tecta 12. 656

volantem fert impetus *Ae.* 5 219 cristam 12. 370

volantes, *nom.* columbæ *Ae.* 6. 191 volucres 6. 239 *acc.* upupas G. 1. 321 currus 3. 181 apes 4. 16

volantia sidera Ae. 5. 528

volantum vitæ *avium* 6. 728

volare viva omnia G. 4. 226 ignes ad tecta *Ae.* 12. 596

volaret per gramina segetis 7. 808

volat ardea G. 1. 364 axis 3. 107 ille *equus* 3. 201 illa *Maiâ genitus* Ae. 1. 304 fama 3. 121 4. 184 8. 554 quæ *avis* 4. 255. *Dares* 5. 324. *Euryalus* 5. 338 curru per æquora 5. 819 vapor ad auras 7. 466 telo obvius ipse 8. 11. Itala cornus 9. 698 *Tarchon.* 11. 746 ille *Turnus* 12. 450 *Juturna* 12. 480 per hostes Sages 12. 650 hasta 12. 923

volatile ferrum 4. 71 8. 694

volebant E. 7. 19

volebat Ae. 1. 630

volemis *pyris* G. 2. 88

volens Ae. 3. 457 6. 146 10. 677 12. 833

volent 6. 75 86

volente 1. 307

volentem G 4. 501. Ae. 2. 790 5. 712 8. 133 12. 203

volentes G. 3. 129 4. 561. Ae. 8. 275

volentia quos rura sponte tulêre sua, etc. G. 2. 500

volentibus animis Ae. 7. 216

volitabant circumfuso milite Volsci 11. 546

volitans asilus G. 3. 147 fama Ae. 7. 104 9. 473 turbo 7. 378 anser 8. 655. *Turnus* 12. 328

volitans *umbræ* 6. 329 ductores 12. 126

volitantia carmina 3. 450 simulacra 7. 89

volitare frondes G. 1. 368 per ora virûm 3. 9. favillam Ae. 5. 666 vitas sine corpore 6. 293 figuras morte obita 10. 641

volitaverit alis Philomela E. 6. 81

Volscâ de gente Camilla Ae. 7. 803

Volscens 9. 375 420

Volscente 9. 370 439 10. 563

Volscentem Æ. 9. 439 451

Volscorum 11. 167 432 463 498 898

Volscosque G. 2. 168

volvantur flammæ *Ae.* 4. 671

volubile buxum 7. 382

volucrem Hebrum 1. 321 columbam 5. 488 sagittam 11. 858

volucres, *subst.* G. 1. 470 3. 243 4. 14 Æ. 3. 241 262 4. 525 7. 33 12. 251 *adject. nom.* sagittæ 12. 415 *acc.* fumos G. 2. 217 auras Ae. 5. 503 12. 795 rotas 7. 433

volucri somno 2. 794 6. 702 sagitta 5. 242 arundine 5. 544 curru 10. 440

volucrum 3. 361 7. 705 8. 235 456 10. 177 *Harpyiarum* 3. 216

volvebant saxa 9. 512

volvenda dies 9. 7

volvendis mensibus 1. 273

volvens multa sæcula virûm *æsculus* G. 2. 295 fatorum arcana *Ae.* 1. 256 plurima Æneas 1. 309 monumenta veterum virorum 3. 102 huc illuc oculos 4. 363 sanguineam aciem 4. 643 oculos 7. 251 12. 939

volventia plaustra G. 1. 163

volventibus annis Ae. 1. 238

volvere Ætnam saxa G. 1. 473 casus Ae. 1. 13 sic Parcas

FINIS.

Cùm tam longi operis omni cura ac diligentia innumera penè errata, quæ in exemplari Hagæ-Comitum excuso an. 1722. *irrepserant, correxerimus, nil mirum si aliquot nostros oculos effugerint. Veniam igitur ab humano lectore speramus.*

ERRATA TYPICA.

In Vit. Virgil. *pag.* ix. *agressus*, corr. *egressus*
In textu Aen. 6. v. 71. monent; corr. manent.